[ORDO ROMANUS I.]

ADMONITIO IN PRIMUM ORDINEM ROMANUM.

1. Varios fuisse Ordinis Romani libellos superius ostendimus, ex quibus tres, qui quidem ad Missam pontificalem pertinent, mox exhibituri sumus. Primus ex his, qui videtur antiquior, laudatus passim invenitur apud Amalarium, exstatque in veterrimis Codicibus, Casinensi, Sanctigallensi, Einsidlensi, et Colbertino. In lucem primo editus est Coloniae per Georgium Cassandrum, anno 1561, ibidemque post annos septem recusus per Melchiorem Hittorpium, apud quos amplius quam media pars hujus libelli deest. Hanc vero ex Codice insignis abbatiae sancti Galli supplevimus, nempe a num. 21.

2. Ejusdem libelli antiquitatem probant in primis Eucharistiae initio Missae ad altare ante pontificem delatio; *fermenti* vocabulum pro Eucharistia, ut in epistola Innocentii I ad Decentium, num. 22, usurpatum; deinde rubricae (ut vocant) quae in libro Sacramentorum Gregorii Magni leguntur pro hebdomada sancta, totidem verbis hic expressae, prout cuivis conferenti patebit. Unde Gregorium ex hoc libello in suum Sacramentarium praedictas transtulisse rubricas veri **2** simillimum est. Certe Amalarii auctoritas evincit primum hunc Ordinem, cujus verba is passim laudat exponitque, saeculo nono esse superiorem, et totus Missae pontificiae ritus in eodem Ordine praescriptus Gregorii aetatem meo judicio sapit. Quaedam tamen processu temporis nova inserta fuere, qualia sunt quae num. 24, referuntur de ritu instituto per Adrianum papam, *ut flecteretur pro Carolo rege,* nempe pro Carolo Magno, et, num. 28, ut dicatur *Oratio pro rege Francorum.* Ex quibus non nemo fortasse dubius haereat num istud supplementum, quod ex Codice sancti Galii habuimus, sequenti libello postea fuerit assutum. At satius est admittere paucula haec quae modo commemoravimus antiquissimo (ut fit) libello fuisse inserta. Non dissimulem tamen Onufrio antiquiorem videri Ordinem secundo loco hic editum, propterea quod in Processione ad altare pax a pontifice ibi legatur data duobus presbyteris, cum in primo nostro ac tertio Ordine detur uni ex episcopis hebdomadariis, scilicet Ecclesiae Lateranensis, quos ante annos octingentos presbyteris successisse vir doctus existimat. Verum utrumque simul eodem tempore stare potest, ut scilicet pax detur uni ex illis episcopis, si in ecclesia Lateranensi, cujus hebdomadarii erant, Missa celebretur; secus duobus presbyteris, si in alia ecclesia. Porro quo tempore instituti fuerint illi hebdomadarii apud Lateranum episcopi, non liquet, etsi ex actis Stephani IV, constat, eos ante hunc pontificem fuisse institutos, ut in commentario praevio diximus.

3. Colbertinum exemplar, n. 416, quod subsequentem Ordinem continet, ad annos octingentos accedit, atque hunc titulum praefert: Ordo ecclesiastici ministerii Romanae Ecclesiae, *vel qualiter Missa celebretur;* et in Codice sancti Galli, Ordo ecclesiasticus *R. E.,* etc., quem titulum praetulimus.

4. Post hunc libellum, qui in num. 21 desinit, sequitur in Codice Colbertino quaedam appendix *De officiis in noctibus a Coena Domini usque in Pascha;* eademque reperitur in Vaticano, n. 487, quae proinde appendix visa est primi hujus Ordinis Romani integro libello subjungenda. Hanc sub nomine libelli Romani laudat Amalarius, in lib. I, cap. 20. *Additur etiam in libello memorato Alter cereus, ubi dicitur:* Et tunc illuminantur duo cerei, tenentibus duobus notariis, *et reliqua.* Quae totidem verba leguntur in dicta appendice, num. 10, ejusque antiquitatem ostendunt.

PRIMUS ORDO ROMANUS. **(C)**

Incipit Ordo ecclesiasticus Romanae Ecclesiae, qualiter Missa pontificalis celebretur.

3 1. Primo omnium observandum est septem esse regiones ecclesiastici Ordinis urbis Romae; et unaquaeque regio singulos habet diaconos regionarios, et uniuscujusque regionis acolythi per manum subdiaconi regionarii diacono regionis suae officii causa subduntur. Quorum diaconorum si quando quispiam moritur, donec loco ejus alius subrogetur, illius regionis acolythi archidiacono obediunt, quia omnes acolythi, cujuscunque religionis sint, causa ecclesiastici officii ad ministerium ejus pertinent. Quod etiam de subsequentibus Ordinibus intelligendum est, servata unicuique post eum proprii gradus archidiaconi [praerogativa] in sui ordinis ministerio subditis, ut si quis, verbi gratia, vim passus fuerit, sive ab ecclesiastico, seu a quacunque militari persona, si a sui ordinis primo ejus causa ad effectum minime pervenerit, habeat archidiaconus, id est vicarius pontificis, causam, qualiter subditorum sibi querelas absque notitia possit explicare pontificis; caetera vero per minores ordines finiantur. Nam primo scire oportet, ut post numerum ecclesiasticarum regionum sciat, qui voluerit, numerum dierum per hebdomadam, quo ordine circulariter obsequantur. Nam prima feria regio tertia, id est Paschae; secunda feria regio quarta; tertia feria regio quinta; quarta feria regio sexta; quinta feria regio septima; sexta feria regio prima; Sabbato regio secunda. Ordines proprios tam in processione quam in ecclesia, vel ubicunque eos propria dies **4** ratione sui gradus prisca statutio ire vel ministrare compulerit, a ministerio pontificis non poterit sine ulla sui deesse excommunicationis vel animadversionis sententia disciplinae. Quorum ministeria primitus secundum rationem simplicem dupliciter diebus singulis dividuntur, id est in Processione apostolici ad stationem, et in egressu sacrarii usque ad Missarum consummationem.

2. Diebus itaque solemnibus, sicuti est Pascha, primo omnes acolythi regionis tertiae, et defensores omnium regionum convenientes diluculo in patriarchio Lateranensi, praecedunt pontificem pedestres ad stationem. Stratores autem laici a dextris, et a sinistris equi ambulent, ne alicubi titubet. Qui autem eum equitantes praecedunt, hi sunt: diacones, primicerius, et duo notarii regionarii, defensores regionarii, subdiaconi regionarii. Procedunt

vero divisis turmis, spatium inter se et apostolicum facientes. Post equum vero hi sunt qui equitant: vicedominus, vestararius (*sic*), nomenculator, atque saccellarius. Unus autem ex acolythis stationarius praecedit pedester equum pontificis, gestans sanctum chrisma manu in mappula involuta cum ampulla. Sed et omnes acolythi absque sacculis, et sindonibus, et chrismate non procedunt, quod disponit stationarius. Si quis autem adire voluerit pontificem, si equitat, statim ut eum viderit, descendat de equo, et ex latere viae exspectet, usque dum ab eo possit audiri. Et, petita ab eo Benedictione, discutiatur a nomenculatore vel saccellario causa ejus; et ipsi indicant pontifici , et finiunt; quod et similiter observabitur, etiamsi absque ulla petitione ei quisquam obvius fuerit. Qui vero pedester fuerit, tantummodo loco suo figitur, ut ab eo audiatur vel benedicatur.

3. Die autem Resurrectionis dominicae, procedente eo ad sanctam Mariam, notarius regionarius stat in loco qui dicitur Merolanas, et salutato pontifice dicit: *In nomine Domini nostri Jesu Christi baptizati sunt hesterna nocte in sancta Dei genitrice Maria infantes masculi numero tanti, feminae tantae.* **5** Respondit pontifex *Deo gratias.* Et accipit a saccellario solidum unum, pontifex autem pergit ad stationem. Feria secunda ad remissa simpliciter. Feria tertia in reflexione porticus sancti Pauli, tantum item qui pedestres obsequuntur. In die vero sancti Paschae omnes acolythi regionis tertiae simul et defensores omnium regionum conveniunt primo diluculo in patriarchio Lateranensi, ut dum processerit pontifex equum illius praecedant. Acolythi autem, qui inde fuerint, observant, ut portent chrisma ante pontificem, et Evangelia, sindones et sacculos, et aquamanus post eum, sicut supra diximus. Apostolum autem subdiaconus qui lecturus est sub cura sua habebit, Evangelium archidiaconus. Aquamanus, patenam quotidianam, calicem, scyphos et pugillares [alios argenteos] et alios aureos, et gemelliones argenteos, colatorium argenteum et aureum, et alium majorem argenteum, amas argenteas, cantatorium et caetera vasa aurea et argentea, cereostata aurea et argentea, de ecclesia Salvatoris per manum primi mansionarii sumunt, et bajuli portant. Diebus vero festis calicem et patenam majores, et Evangelia majora de vestiario dominico exigunt sub sigillo vesterarii (*sic*) per numerum gemmarum, ut non perdantur. Sellam autem pontificis cubicularius laicus praecedens deportat, ut parata sit dum in sacrarium venerit.

4. Ad denuntiatam stationem diebus festis primo mane praecedit omnis clerus apostolicum, ad ecclesiam, ubi statio antea fuerit denuntiata, exceptis his qui in obsequio illius comitantur, ut supra diximus; et exspectantes pontificem in ecclesia cum supplementario et bajulis, et reliquis qui cruces portant, sedentes in presbyterio; episcopi quidem ad sinistram intrantium, presbyteri vero ad dextram, ut quando pontifex sederit, ad eos respiciens, episcopos ad dextram sui, presbyteros vero ad sinistram contueatur. Sed dum venerit **6** pontifex prope ecclesiam, exeuntes acolythi et defensores ex regione illa cujus dies ad officium fuerit, in obsequio praestolantur eum loco statuto, antequam veniat ubi descensurus est; similiter et presbyter tituli vel ecclesiae ubi statio fuerit, una cum majoribus domus ecclesiae Romanae vel Patre diaconiae (si tamen illa ecclesia diaconiae fuerit) cum subdito sibi presbytero et mansionario thymiamaterium deferentibus in obsequium illius, inclinato capite dum venerit. Primum acolythi cum defensoribus, deinde presbyteri cum suis petita benedictione, divisis hinc inde partibus, prout militant, praecedunt pontificem usque ad ecclesiam. Advocatores autem ecclesiae stant quidem cum majoribus, non autem praecedunt cum eis, sed ipsi tantummodo sequuntur sellarem pontificis cum acolytho, qui aquamanus portat. Quem

semper necesse est sequi pontificem, usque dum ad altare ascendat, paratus sub humero in presbyterio, quando vocetur a subdiacono regionario ad aquam dandam.

5. Cum vero ecclesiam introierit pontifex, non ascendit continuo ad altare, sed prius intrat in secretarium, sustentatus a diaconibus, qui eum susceperint de sellario descendentem, ubi dum intraverit, sedet in sella sua, et diacones, salutato pontifice, egrediuntur secretarium, et ante fores ejusdem mutant vestimenta sua, et parat Evangelium qui lecturus est, reserato sigillo ex praecepto archidiaconi super planetam acolythi; et si necesse fuerit propter majora Evangelia, duobus acolythis super planetas tenentibus parat Evangelium. Quo facto, acolythus Evangelium usque ante altare in presbyterium, praecedente eum subdiacono sequente, qui eum desuper planetam illius suscipiens, manibus suis honorifice super altare ponat. Nam egredientibus diaconibus de secretario, remanent cum pontifice primicerius, secundicerius, primicerius defensorum, notarii regionarii, et subdiaconus sequens, qui tenet pallium pontificis in brachio suo super planetam, in sinistro brachio cum acubus.

6. Pontifex autem per manus subdiaconorum regionariorum mutat vestimenta sua [*Al.* solemnia] hoc ordine. Defert ea plicata cubicularius tonsoratus, accepta a manibus ostiarii juxta caput scamni. Subdiaconi regionarii secundum ordinem suum accipiunt ad induendum pontificem ipsa vestimenta, alius lineam, **7** alius cingulum, alius anagolaium, id est amictum, alius lineam dalmaticam, et alius majorem dalmaticam, et alius planetam, et sic per ordinem induunt pontificem. Primicerius autem et secundicerius componunt vestimenta ejus, ut bene sedeant. Novissime autem, quem voluerit domnus pontifex de diaconibus, vel subdiaconibus, cui ipse jusserit, sumit de manu subdiaconi sequentis pallium, et induit super pontificem, et configit eum cum acubus in planeta retro et ante, et in humero sinistro, et salutat domnum, et dicit, *Jube, domne, benedicere.* Respondet *Salvet nos Dominus;* respondet *Amen.*

7. Deinde subdiaconus regionarius, tenens mappulam pontificis in sinistro brachio super planetam revolutam, exiens ad regiam [*Al.,* januam] secretarii dicit: *Schola [Al.,* vocat scholam]. Respondet *Adsum.* Et ille: *Quis psallet?* respondet *Ille, et ille.* Et rediens ad pontificem subdiaconus, porrigit ei mappulam, inclinans se ad genua illius, et dicens: *Servi domini mei, talis subdiaconus regionarius leget Apostolum, et talis de schola cantabit.* Et postea non licet alterum mutare in loco lectoris, vel cantoris. Quod si factum fuerit, archiparaphonista a pontifice excommunicabitur, id est quartus scholae, qui semper pontifici nuntiat de cantoribus. Quod cum nuntiatum fuerit, statim sequitur subdiaconus astans ante faciem pontificis, usque dum ei annuat pontifex ut psallant; cui dum annuerit, statim egreditur ante fores secretarii, et dicit *Accendite.* Qui dum accenderint, statim subdiaconus sequens tenens thymiamaterium aureum, pro foribus ponit incensum, ut pergat ante pontificem. Et ille quartus scholae pervenit in presbyterio ad priorem scholae, vel secundum, sive tertium, inclinato capite dicit *Domne [Al. domni] jubete.*

8. Tunc illi elevantes se, per ordinem vadunt ante altare, et statuuntur per ordinem acies duae tantum, paraphonistae quidem hinc inde aforis, infantes ab utroque latere infra per ordinem. Et mox incipit prior scholae antiphonam ad Introitum; **8** quorum vocem diaconi dum audierint, continuo intrant ad pontificem in secretarium. Et tunc pontifex elevans se, dat manum dextram archidiacono, et sinistram secundo, vel qui fuerit in ordine; et illi, osculatis manibus ipsius, procedunt cum ipso sustentantes eum. Tunc subdiaconus sequens

cum thymiamaterio procedit ante ipsum, mittens incensum; et septem acolythi illius regionis cujus dies fuerit, portantes septem cereostata accensa praecedunt ante pontificem usque ante altare. Sed priusquam veniant ante altare, diacones in presbyterio exuuntur planetis; et suscipit eas subdiaconus regionarius, et porrigit illas ad acolythos regionis cujus fuerint diaconi; et tunc duo acolythi tenentes capsas cum Sanctis apertas, et subdiaconus sequens cum ipsis tenens manum suam in ore capsae, ostendit Sancta pontifici, vel diacono qui praecesserit. Tunc inclinato capite pontifex vel diaconus salutat Sancta, et contemplatur, ut si fuerit superabundans, praecipiat ut ponatur in conditorio. Tunc peraccedens, antequam veniat ad scholam, dividuntur cereostata, quatuor ad dextram, et tres ad sinistram partem, et pertransit pontifex in caput scholae, et inclinat caput ad altare, surgens et orans, et faciens crucem in fronte sua, et dat pacem uni episcopo de hebdomadariis et archipresbytero, et diaconibus omnibus; et respiciens ad priorem scholae, annuit ei ut dicat *Gloriam;* et prior scholae inclinat se pontifici, et imponit. Quartus vero scholae praecedit pontificem, ut ponat oratorium ante altare; et accedens pontifex orat super ipsum, usque ad repetitionem versus. Nam diaconi surgunt quando dicitur *Sicut erat in principio,* ut salutent altaris latera, prius duo, et duo vicissim, redeuntes ad pontificem. Et surgens pontifex osculatur Evangelia et altare, et accedit ad sedem suam, et stat versus ad Orientem.

9 9. Schola vero, finita Antiphona, imponit *Kyrie eleison.* Prior vero scholae custodit ad pontificem, ut ei annuat si vult mutare numerum litaniae, et inclinat se pontifici. Quando vero finierint, dirigens se pontifex contra populum, incipit *Gloria in excelsis Deo,* et statim regyrat se ad Orientem, usque dum finiatur. Post hoc dirigens se iterum ad populum dicens *Pax vobis,* et regyrans se ad Orientem, dicit *Oremus;* et sequitur Oratio; post finitam sedet; similiter episcopi vel presbyteri sedent.

10. Tunc ascendunt subdiaconi regionarii ad altare statuentes se ad dextram, sive ad sinistram altaris. Tunc pontifex annuit episcopis et presbyteris ut sedeant. Subdiaconus vero qui lecturus est, mox ut viderit post pontificem episcopos et presbyteros residentes, ascendit in ambonem, et legit. Postquam legerit, cantor cum cantatorio ascendit, et dicit Responsum. Si fuerit tempus ut dicatur *Alleluia,* bene; sin autem, Tractum; sin minus, tantummodo Responsum.

11. Deinde diaconus osculans pedes pontificis tacite, dicit ei pontifex, *Dominus sit in corde tuo, et in labiis tuis.* Deinde venit ante altare, et osculatis Evangeliis levat in manus suas Codicem; et procedunt ante ipsum duo subdiaconi regionarii, levantes thymiamaterium de manu subdiaconi sequentis, mittentes incensum. Et ante se habent duos acolythos **10** portantes duo cereostata. Venientes ad ambonem, dividuntur ipsi acolythi ante ambonem, et transeunt subdiaconi et diaconus cum Evangelio per medium eorum. Ille qui absque thymiamaterio est, vertens se ad diaconem, porrigit ei brachium suum sinistrum, in quo ponit Evangelium, ut manu subdiaconi aperiatur ei locus, in quo signum lectionis positum fuerit. Et interposito digito suo diaconus in loco lectionis ascendit ad legendum, et illi duo subdiaconi redeunt stare ante gradum descensionis ambonis. Finito Evangelio dicit pontifex *Pax tibi.* Deinde dicit *Dominus vobiscum.* Respondetur *Et cum spiritu tuo;* et dicit *Oremus.* Descendente autem diacono, subdiaconus, qui prius aperuerat, recipit Evangelium, et porrigit eum subdiacono sequenti, qui in filo stat; quod tenens ante pectus suum super planetam, porrigit osculandum omnibus per ordinem graduum qui steterint. Et post hoc praeparato acolytho in pogio juxta ambonem cum capsa, in qua subdiaconus idem

ponit Evangelium ut sigilletur. Acolythus autem regionis ejusdem, cujus et subdiaconus est, revocat Evangelium ad Lateranis (*sic*).

12. Deinde pergente diacono ad altare, stante acolytho cum calice et corporali super eum, levat calicem in brachio suo sinistro, et porrigit diacono corporalem, et accipit desuper calice, et ponit eum super altari a dextris, projecto capite altero ad diaconem secundum ut expandant. Tunc ascendunt ad sedem primicerius et secundicerius et primicerius defensorum cum omnibus regionariis et notariis; subdiaconus vero cum calice vacuo sequitur archidiaconum.

13. Pontifex descendit ad senatorium, tenente manum ejus dextram primicerio notariorum, et primicerio defensorum sinistram, et suscipit oblationes principum per ordinem archium. Archidiaconus post eum suscipit amulas, et refundit in calicem majorem, tenente eum subdiacono regionario: quem sequitur cum scypho super planetam acolythus, **11** in quo calix impletus refunditur. Oblationes a pontifice suscipit subdiaconus regionarius, et porrigit subdiacono sequenti, et subdiaconus sequens ponit in sindonem, quem tenent duo acolythi. Reliquas oblationes post pontificem suscipit episcopus hebdomadarius, ut ipse manu sua mittat eas in sindonem, quae eum sequitur. Post quem diaconus, qui sequitur post archidiaconem, suscipit [amulas] et manu sua refundit in scyphum. Pontifex vero antequam transeat in partem mulierum, descendit ante confessionem, et suscipit oblatas [*Al.,* oblationes] primicerii, et secundicerii, et primicerii defensorum. Nam diebus festis post diacones ad altare offerunt. Similiter ascendens pontifex in partem feminarum, ordine quo supra omnia explet. Similiter et presbyteri, si necesse fuerit, post eum vel in presbyterio faciunt.

14. Post hoc pontifex, tenente ei manum primicerio et secundicerio, redit ad sedem suam, abluit manus suas. Archidiaconus stans ante altare, expleta susceptione, lavat manus suas. Deinde respicit in faciem pontificis, annuit ei, et ille resalutato accedit ad altare. Tunc subdiaconi regionarii levantes oblatas de manu subdiaconi sequentis super brachia sua, porrigunt archidiacono, et ille componit altare. Nam subdiaconi hinc inde porrigunt. Ornato vero altari, tunc archidiaconus sumit amulam pontificis de subdiacono oblationario, et refundit super colum in calicem, deinde diaconorum [*Al.,* diaconi] et in die festo, primicerii, secundicerii, primicerii defensorum. Deinde descendit subdiaconus sequens in scholam, accipit fontem de manu archiparaphonistae, et defert archidiacono; et ille infundit faciens crucem in calice. Tunc ascendunt diaconi ad pontificem. Quos videntes primicerius, secundicerius, et primicerius defensorum regionariorum, et notarii regionarii, et defensores regionarii, descendunt de aciebus, ut stent in loco suo.

15. Tunc surgens pontifex a sede, descendit ad altare, et salutat altare, et suscipit oblatas de manu presbyteri hebdomadarii et diaconorum. Deinde archidiaconus suscipit oblatas pontificis de oblationario, et dat pontifici. Quas dum posuerit pontifex **12** in altare, levat calicem archidiaconus de manu subdiaconi regionarii, et ponit eum super altare juxta oblatam pontificis a dextris, involutis ansis cum offertorio: quem ponit in cornu altaris, et stat post Pontificem; et pontifex inclinans se paululum ad altare, respicit scholam, et annuit ut sileant.

16. Tunc finito offertorio, episcopi stant post pontificem, primus in medio, deinde per ordinem, et archidiaconus a dextris episcoporum, secundus diaconus a sinistris, et caeteri per ordinem disposita acie. Et subdiaconi regionarii, finito offertorio, vadunt retro altare

aspicientes ad pontificem, ut quando dixerit *Per omnia saecula,* aut *Dominus vobiscum,* aut *Sursum corda,* aut *Gratias,* ipsi sint ad respondendum, stantes erecti, usque dum incipiunt dicere Hymnum angelicum, id est *Sanctus;* quem dum expleverint, surgit pontifex solus et intrat in Canonem. Episcopi vero, diaconi, subdiaconi, et presbyteri in presbyterio permanent inclinati. Et cum dixerit *Nobis quoque peccatoribus,* surgunt subdiaconi; cum dixerit *Per quem haec omnia, Domine,* surgit archidiaconus solus. Cum dixerit *Per ipsum et cum ipso,* levat cum offertorio calicem per ansas, et tenens exaltat illum juxta pontificem. Pontifex autem tangit a latere calicem cum oblatis, dicens *Per ipsum et cum ipso,* usque *Per omnia saecula saeculorum. Amen.* Et ponit pontifex oblationes in loco suo, et archidiaconus calicem juxta eas, dimisso offertorio in ansis ejusdem.

17. Nam quod intermisimus de patena, quando inchoat Canonem, venit acolythus, sub humero habens sindonem in collo ligatam, tenens patenam ante pectus suum in parte dextra usque in medium Canonem. Tunc subdiaconus sequens suscipit eam super planetam, et venit ante altare, exspectans quando eam suscipiat subdiaconus regionarius.

13 18. Finito vero Canone, subdiaconus regionarius stat cum patena post archidiaconum, quando dixerit, *et ab omni perturbatione securi,* vertit se archidiaconus, et osculata patena, dat eam tenendam diacono secundo, cum dixerit, *Pax Domini sit semper vobiscum,* faciens crucem tribus vicibus manu sua super calicem, mittit Sancta in eum. Sed archidiaconus pacem dat episcopo priori, deinde caeteris per ordinem, et populis.

19. Tunc pontifex rumpit oblatam ex latere dextro, et particulam quam rumpit super altare relinquit, reliquas vero oblationes suas ponit in patenam, quam tenet diaconus, et redit ad sedem. Mox primicerius, et secundicerius, et primicerius defensorum cum omnibus regionariis et notariis ascendunt ad altare, et stant in ordine suo a dextris et a sinistris. Nomenculator vero, et saccellarius, et notarius vicedomini, cum dixerint *Agnus Dei,* tunc ascendunt astare ante faciem pontificis, ut annuat eis scribere nomina eorum qui invitandi sunt, sive ad mensam pontificis per nomenculatorem, sive ad vicedomini per notarium ipsius, quorum nomina ut compleverint, descendunt ad invitandum. Nam archidiaconus levat calicem, et dat cum subdiacono regionario, quem tenet juxta cornu altaris dextrum. Et accedentes subdiaconi sequentes cum acolythis, qui saccula portant, a dextris et a sinistris altaris, extendentibus acolythis brachia cum sacculis, stant subdiaconi sequentes a fronte, ut parent sinus sacculorum archidiacono ad ponendas oblationes prius a dextris, deinde a sinistris. Tunc acolythi vadunt dextra laevaque per episcopos circum altare; reliqui descendunt ad presbyteros, ut confringant Hostias. Patena praecedit juxta sedem, deferentibus eam duobus subdiaconibus regionariis ad diacones ut frangant. Sed illi aspiciunt in faciem pontificis, ut eis annuat frangere. Et dum annuerit, resalutato pontifice **14** confringunt. Et archidiaconus, evacuato altari oblationibus, praeter particulam quam pontifex de propria oblatione confracta super altare reliquit (quia ita observant, ut dum Missarum solemnia peraguntur altare sine sacrificio non sit), respicit in scholam, et annuit eis ut dicant *Agnus Dei,* et vadit ad patenam cum caeteris. Expleta confractione, diaconus minor levata de subdiacono patena, defert ad sedem, ut communicet pontifex. Qui dum communicaverit, de ipsa Sancta quam momorderit ponit in manus archidiaconi, dicendo in calice: *Fiat commistio et consecratio corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi accipientibus nobis in vitam aeternam. Amen. Pax tecum. Et cum spiritu tuo,* et confirmatur ab archidiacono.

20. Deinde venit archidiaconus cum calice ad cornu altaris, et annuntiat stationem, et refuso parum de calice in scyphum inter manus acolythi, accedunt primo episcopi ad sedem, ut communicent de manu pontificis secundum ordinem; similiter et presbyteri ut communicent post eos. Episcopus autem primus accipit calicem de manu archidiaconi, et stat in cornu altaris sequentis ordinis usque ad primicerium defensorum. Deinde archidiaconus, accepto de manibus illius calice, refundit in scyphum quem supra diximus, et tradit calicem subdiacono regionario, qui tradit ei pugillarem, cum quo confirmat populum. Calicem autem accipit subdiaconus sequens; dat acolytho [*Colb.,* de acolytho], quem ille revocat **15** in paratorium. Qui dum confirmaverit quos papa communicat, descendit pontifex a sede cum primicerio notariorum et primicerio defensorum, tenentibus ei manus, ut communicet eos qui in senatorio sunt, post quem archidiaconus confirmat. Post haec [*Colb.,* Post archidiaconem] episcopi communicant populum, annuente eis primicerio cum manu sub planeta, percontato pontifice. Post eos diaconi confirmant. Deinde transeunt in partem sinistram, ut faciant similiter. Presbyteri autem, annuente primicerio, jussu pontificis communicant populum, et ipsi vicissim confirmant. Nam mox ut pontifex coeperit in senatorio communicare, statim schola incipit Antiphonam ad Communionem per vices cum subdiaconibus, et psallunt, usque dum, communicato omni populo, annuat pontifex ut dicant *Gloria Patri,* et tunc repetito Versu quiescunt. Et pontifex mox ut communicaverit in parte mulierum, redit ad sedem, et communicat regionarios per ordinem, et eos qui in filo steterant, et in diebus festis de schola XII. Nam caeteris diebus in presbyterio communicant. Post hos omnes redeuntes nomenculator et saccellarius, et acolythus, qui patenam tenet, et qui manutergium tenet, et qui aquam dat, ad sedem communicant, et post pontificem archidiaconus eos confirmat.

21. Astat autem subdiaconus regionarius ante faciem pontificis, ut annuat ei. Ille vero contemplans populum, si jam communicati sint, et annuit ei. Et ille vadit ad humerum, aspicit ad primum scholae, faciens crucem in fronte sua, annuit ei dicere *Gloriam;* et ille resalutato, dicit *Gloria, Sicut erat,* et Versum. Finita autem Antiphona surgit pontifex cum archidiacono, et veniens ante altare dat Orationem ad Complendum, directus ad Orientem. Nam in isto loco, cum *Dominus vobiscum* dixerit, non se dirigit ad populum. Finita vero Oratione, cui praeceperit archidiaconus de diaconibus, **16** aspicit ad pontificem ut ei annuat, et dicit ad populum *Ite Missa est.* Respondent *Deo gratias.* Tunc septem cereostata praecedunt pontificem, et subdiaconus regionarius cum thuribulo ad secretarium. Descendente autem illo in presbyterium, episcopi primum dicant *Jube, domne, benedicere.* Resp. *Benedicat nos Dominus.* Resp. *Amen.* Post episcopos presbyteri; deinde monachi; deinde schola; deinde milites draconarii, id est qui signa portant; post eos bajuli, post eos cereostatarii; post quos acolythi, qui rugam observant; post eos extra presbyterium cruces portantes; deinde mansionarii juniores; et intrat in secretarium.

II. *Si autem summum pontificem, ubi statio fuerit, contigerit non adesse, haec sunt, quae ab alio episcopo dissimiliter fiunt.*

22. In primis, quod non illi, sed diaconi praecedunt cum cereostato vel thuribulo.

Secundum namque quod non sedet in sede post altare.

Tertio non dicit Orationem post altare, sed in dextro latere altaris.

Quartum non ipse episcopus, sed diaconus in eo loco, ubi consuetudo est, cinnat [*Forte,* signat].

Quinto loco, post finitum Canonem, ubi dicitur *Per quem haec omnia Domine,* non levatur calix ab archidiacono.

Sexto loco, quando dici debet *Pax Domini sit semper vobiscum,* deportatur a subdiacono oblationario particula fermenti, quod ab apostolico consecratum est, et datur archidiacono; ille vero porrigit episcopo. At ille consignando tribus vicibus, et dicendo *Pax Domini sit semper vobiscum,* mittit in calicem.

Nam et hoc similiter facit, quod apostolicus non confringit; ipse vero super pallam, quae corporalis dicitur, in altare confringit. Deinde communicant omnes praeter episcopum tantum, quod non sua manu communicat. Si in ipsius manum **17** mittit partem, et ipse se communicat cum propria manu. Similiter facit presbyter presbytero, et diaconus diacono. Nam reliqua omnia similiter ut summus Pontifex facit.

Similiter etiam et a presbytero agitur, quando in statione facit Missas, praeter *Gloria in excelsis Deo,* quia a presbytero non dicitur nisi in Pascha. Episcopi, qui civitatibus praesident, ut summus pontifex, ita omnia peragunt.

III. *Feria 4. Initium Quadragesimae.*

23. Colligunt se omnes ad ecclesiam sanctae Anastasiae circa horam septimam. Ingreditur pontifex in secretarium, induit se vestibus. Schola vero canit Antiphonam ad Introitum.

24. Tunc adveniens pontifex ascendit ad altare. Ut autem finita fuerit Antiphona, stans pontifex a dextris altaris directus ad populum, dicit *Dominus vobiscum;* deinde regyrat se ad Orientem, dicit *Oremus,* diaconus, *Flectamus genua,* deinde *Levate;* sequitur Oratio. Deinde incipitur Antiphona *Per viam.* Ut autem prope ecclesiam venerint, incipient litaniam. Ut autem ingressi fuerint ecclesiam, pontifex ingreditur in secretarium. Schola pergit decantando usque ad altare. Ut autem finierint litaniam, post paululum incipiunt Antiphonam ad Introitum. Deinde veniens pontifex ascendit ad sedem, dicit *Oremus,* diaconus, *Flectamus genua,* et *Levate.* Deinde post Orationem legitur lectio, et celebratur Missa more solito. Postquam autem dixerit communionem, a diacono dicitur *Humiliate capita vestra Deo.* Clerus respondet *Deo gratias,* et dicitur Oratio super populum. Finita Oratione dicit diaconus *Ite Missa est.* Simili modo agitur secunda feria, quarta feria, sexta feria, et sabbato

per totam Quadragesimam. Nam Sabbato tempore Adriani institutum est ut flecteretur pro Carolo rege, antea vero non fuit consuetudo.

25. Tertia feria, seu quinta feria, ut ad Missas intraverint, dicit *Dominus vobiscum,* et diaconus *Flectamus genua,* et *Levate.* **18** Missa finita, dicit diaconus *Humiliate capita vestra Deo.* Et inclinant se omnes ad Orientem. Et dicit pontifex Orationem super populum, diaconus, *Ite Missa est.* Caeteri vero episcopi, aut presbyteri, qui Collectam non faciunt, vel statio non fuerit in ipsa ecclesia, per totam hebdomadam similiter faciunt quomodo isti in duobus diebus peragunt. Item de eo quod *Gloria in excelsis Deo* usque in caput Quadragesimae in Dominicis diebus cantatur. A presbyteris vero *Gloria in excelsis Deo* minime cantatur, nisi solum in Pascha. Ab episcopis autem omni tempore in Dominicis, seu festis diebus cantatur. Nam quando litania agitur, nec *Gloria in excelsis Deo,* nec *Kyrie eleison* post Introitum, nec *Alleluia* cantatur, excepto litania majore.

26. Item de Responsorio graduali, ab incipiente usque ad finem cantatur, et Versus similiter. Similiter in quotidianis diebus *Alleluia* simili modo. In quotidianis vero diebus, si voluerint, tantum prima dicitur.

Item candelabra tenentur in manibus usque dum ad repetitionem incipiunt, postea deponuntur in pavimentum. Et post primam Orationem Missae datam deportantur ante altare. Item *Gloria* dividitur, sed tantum festis diebus. Ad repetendum vero, sive festis diebus, seu quotidianis, semper incipitur. Tantum semel de offertorio, seu et versu ipsius, duabus vicibus ad unam Missam domno papae cantatur.

IV. *Incipit Ordo a Dominica mediana usque in Octavas Paschae.*

27. Igitur a Dominica quam sedes apostolica Medianam voluit nuncupari, usum observantiae credimus intimandum; unde et ea quae ipsa die dicuntur numerum dierum ostendunt, ut est illud, *Quarta decima die ad vesperum;* et paulo post, *In quinta decima solemnitatem celebrabitis.* A quo die usque in vigiliam sanctae Dominicae Resurrectionis in nullo responsorio **19** decantatur *Gloria,* nec in *Venite;* a Coena vero Domini, nec in Psalmis, nec in ullo loco decantatur *Gloria* usque in Pascha. Dominica in Palmis, cum Evangelium legitur, dicit diaconus *Dominus vobiscum. R\ Et cum spiritu tuo.* Item dicat: *Passio Domini nostri Jesu Christi secundum Matthaeum. R\ Gloria tibi, Domine.*

28. Feria 4, quae est pridie in Coena Domini, hora tertia pontifex cum clero et ordine suo procedat ad altare in ecclesia majore, et dicit Orationes solemnes hoc ordine: *Oremus.* Dat Orationem *Deus a quo et Judas.* Post *Amen* sequitur, et dicit Orationes solemnes, sicut in Sacramentorum continetur; tantummodo pro se intermittit. Dicit Orationem pro rege Francorum, deinde reliquas per ordinem, ad ultimum pro Judaeis non flectunt genua. Quibus expletis, osculatur altare, et egreditur. Postea vero hora octava ingrediuntur ad Missas hoc

ordine. Dicit schola Antiphonam ad Introitum, et pontifex dat Orationem. Legitur lectio una, sicut in Capitulare continetur. Sequitur Gradale *Ne avertas,* et legitur alia lectio. Post quam cantatur canticum *Domine, exaudi,* cum Versibus suis. Evangelium vero pronuntiabitur ita, *Passio Domini nostri Jesu Christi secundum Lucam,* et incipit legere; qua perlecta, expletur Missa ordine suo.

V. *Feria 5 Coenae Domini*

29. Media nocte surgendum est, et tangitur signum; et post haec non nisi in nocte sanctum Pascha ad Matutinum. At vero ecclesia omni lumine decoretur, et more solito *Deus in adjutorium meum* non dicant, nec *Gloriam,* nec Invitatorium; sed cantor incipit in Psalmis Antiphonam, sicut in Antiphonario continetur. Nec presbyter complet in fine Orationem, **20** sed tacite surgendum est, et lector Benedictionem non petat; et quando finit, non dicat *Tu autem;* sed ex verbis lectionis jubetur facere finem. Lectiones vero legantur tres de lamentatione Jeremiae prophetae, ubi dicit: *Quomodo sedet sola civitas,* usque, *Cogitavit Dominus dissipare murum filiae Sion.* Tres de tractatu sancti Augustini, in Psalmo *Exaudi, Domine, Orationem meam* primo. Tres de Apostolo, ubi ait ad Cor. cap. LVII: *Ego accepi a Domino quod et tradidi vobis:* IX Psalmos, IX lectiones, IX Responsoria. Cum autem omnia complenda sunt, sequitur Matutinum. Matutino completo non dicatur *Kyrie eleison* nec *Et ne nos inducas in tentationem.*

30. Hora autem tertia ingressi sacrarium, induuntur dalmaticis, tam pontifex quam omnes diaconi, vel omni ornamento, sedente pontifice in sella sua; et praeparantur ampullae duae cum oleo, quarum melior defertur pontifici, ut, accepto balsamo, et commiscitato cum oleo, manu sua impleat eam; illam vero alii ministri teneant plenam, et pontifex lotis manibus procedit cum septem cereostata ad Missas. Dicta autem Antiphona ad Introitum, dicit *Gloria in excelsis Deo,* et Orationem. Legitur Apostoli lectio: *Fratres convenientibus vobis in unum,* usque *Ut non cum hoc mundo damnemur.* Sequitur Gradale *Christus factus est pro nobis.* Legitur Evangelium secundum Joannem cap. CXII: *In illo tempore sciens Jesus quia venit hora ejus,* usque *quemadmodum ego feci vobis, ita et vos faciatis.* Ante quam dicatur *Per quem haec omnia,* benedicitur oleum pro infirmis quod populus affert, et deinceps peragitur Missa ordine suo. Qua expleta, communicat episcopus solus ante altare, et diaconus confirmat eum cum calice.

31. Illa tantummodo die, postquam communicaverit, ponit calicem super altare; deinde accepta a subdiacono patena, ponit juxta calicem de latere sinistro; et statim cooperitur a duobus diaconibus utrumque de sindone munda, quam prius praeparaverant in ora altaris e regione pontificis, post corporalem expansum. Et continuo duo acolythi involutas ampullas **21** cum sindone alba serica, ita ut videri possint a medio, tenent in brachio sinistro, projectis sindonibus super scapulam sinistram, ita ut pertingat scapulam dextram, qua tentius possint dependentia retinere. A quibus sub humero stantibus venit subdiaconus, et accipit ampullam commistam una cum sindone, et dat eam archidiacono, et ille defert pontifici ante altare. Tunc pontifex respiciens ad Orientem, et diaconus tenet ante ipsum ampullam in

sinistro brachio revolutam sindone, ut supra diximus. Hic halat ter in ampullam chrismatis, et dicit pontifex *Sursum corda.* Resp. *Habemus ad Dominum;* et intrat in consecrationem chrismatis excelsa voce: sed antequam benedicatur, insufflat ter in ampullam. Qua expleta, benedicit ampullam olei ordine quo supra delatam; et similiter halat in ipsam, sed tacite. Ampulla autem quae cum chrismate est, statim ut benedicta fuerit, cooperitur, ut a nemine nuda videatur, sed tenente eam acolytho, omnes eam per ordinem salutent, quam episcopus et diaconus prius nudam salutant. Hoc expleto, ablutis manibus pontifex venit ante altare, et communicat omnis populus ordine suo, et servat de Sancta usque in cratisnum.

32. Ea vero die hora nona faciunt excuti ignem de lapide in loco foris basilicam; si ibidem oratorium non habuerint, in porta ibi excutiunt; sin vero, in loco in quo consideraverit prior, ita ut ex eo possit candela accendi, quae candela in arundine debet poni, et a mansionario ecclesiae portata praesente congregatione vel populo; et de ipso igne continuo in eadem ecclesia vel loco, ubi accenditur, lampada una servetur usque in Sabbato sancto ad illuminandum cereum, qui eodem die benedicendus est ordine quo in Sacramentorum continetur. Ipsa vero die omne diurnale officium insimul canunt. **22** A vespera autem hujus diei nuda sint altaria usque in mane Sabbati.

VI. *Feria* 6.

33. In Parasceve media nocte surgendum est. Dicuntur IX Psalmi cum Responsoriis, tres lectiones de lamentatione Jeremiae ab eo loco ubi ait: *Cogitavit Dominus dissipare,* usque *Misericordiae Domini multae;* tres de tractatu sancti Augustini de Psalmo LXIII, tres de Apostolo ubi ait ad Hebraeos, cap. V: *Festinemus ergo ingredi.* Deinde sequitur Matutinum. Lucernae exstinguuntur. Luminaria autem ecclesiae ab initio cantus nocturni inchoantur exstingui, hoc tamen ordine, ut ab introitu ipsius ecclesiae incipiat paulatim tutare [*Id est,* exstinguere], ut, verbi gratia, peracto primo nocturno, videatur pars eorum tertia esse exstincta; medio nocturno iterum tertia; tertio vero expleto, exceptis septem lampadibus, nihil luminis relinquitur, quae in Matutino hoc ordine exstinguantur. In initio Psalmi primi sit custos semper paratus in loco dexterae partis ecclesiae prope lampadibus, ut ubi audierit Antiphonam, tenens cannam in manu sua, tutat lampadem unam. In finem Psalmi ipsius aliam sinistrae partis; sic una ex parte una, alia ex alia tutantur, usque ad Evangelium. In Evangelio vero tutatur mediana lampada.

34. Hora tertia conveniant omnes presbyteri, tam civitatis, quam de suburbanis, et omnis clerus cum populo in ecclesia statuta infra urbem, non tamen in majore ecclesia; et exspectant pontificem, vel qui vicem illius tenuerit. Qui dum veniens de sacrario processerit ante altare ad orandum super oratorium, sicut mos est, statim ut surrexerit, cum silentio ascendit ad sedem; quo sedente, statim subdiaconus ascendit ad legendum, et post lectionem cantatur canticum *Domine audivi,* cum Versibus suis. Et dicit pontifex *Oremus,* et diaconus *Flectamus genua,* et dicit *Levate.* Et dat Orationem *Deus a quo et Judas.* Deinde sequitur altera lectio, post quam sequitur tractus *Qui habitat,* vel *Eripe me.* Quo finito, pronuntiat **23** diaconus ita: *Passio Domini nostri Jesu Christi secundum Joannem,* et incipit

legere. Hac expleta, statim duo diaconi nudant altare sindone, quae prius fuerat sub Evangelio posita, in modum furantis. Tunc venit pontifex ante altare, et dicit: *Oremus, dilectissimi nobis, in primis pro Ecclesia Dei,* et caetera per ordinem, sicut in quarta feria diximus. Cum autem ventum fuerit ad Judaeos, non flectunt genua. Quas ut finierit, omnes tacite exeunt foras. Presbyteri vero ecclesiarum, sive de urbe, sive de suburbanis, vadunt per ecclesias suas, ut hoc ordine cuncta ad vesperum faciant, hoc tantum mutantes, ut ubi pontifex meminit apostolicum, ipsi nominent episcopum suum.

35. Post Orationes praeparatur crux ante altare, interposito spatio inter ipsam et altare, sustentata hinc inde a duobus acolythis, posito ante eam oratorio. Venit pontifex, et adoratam deosculatur crucem; deinde presbyteri, diaconi, subdiaconi, et caeteri per ordinem, deinde populus. Pontifex vero sedet in sede, usque dum omnes salutent. Presbyteri vero duo priores, mox ut salutaverint, intrant secretarium, vel ubi positum fuerat corpus Domini, quod pridie remansit, ponentes eum in patena; et subdiaconus teneat ante ipsos calicem cum vino non consecrato, et alter subdiaconus patenam cum corpore Domini; quibus tenentibus accipit unus presbyter patenam et alter calicem, et deferunt super altare nudatum. Pontifex vero sedet dum persalutet populus crucem. Nam, salutante pontifice vel populo crucem, canitur semper antiphona, *Ecce lignum crucis, in quo salus mundi pependit, venite adoremus.* Dicitur psalmus CXVIII, id est, *Beati immaculati.* Qua salutata et reposita in loco suo, descendit pontifex ante altare, et dicit: *Oremus, Praeceptis salutaribus moniti. Pater noster;* sequitur, *Libera nos, quaesumus, Domine.* Cum dixerint *Amen,* sumit de Sancta, et ponit in calicem, nihil dicens; et communicant omnes cum silentio, **24** et expleta sunt universa. Et dicit pontifex: *In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, pax tibi.* Respondent *Et cum spiritu tuo.* Et post paululum Vesperam dicit unusquisque privatim; et sic vadunt ad mensam.

VII. *Sabbato.*

36. Media nocte surgendum est. Dicuntur IX Psalmi cum Responsoriis: tres lectiones leguntur de lamentatione Jeremiae ab eo loco ubi dicit: *Misericordiae Domini multae,* usque ad finem. Deinde leguntur homiliae sanctorum Patrum ad ipsum diem pertinentes, et in candelis accendendis vel exstinguendis, sicut superius habetur .

37. Post horam tertiam Sabbato procedunt qui baptizandi sunt ad ecclesiam, et ordinantur per ordinem, sicut scripta sunt, masculi in dexteram, feminae in sinistram. Faciens crucem sacerdos in frontibus singulorum, postea imposita manu supra capita singulorum, dicit: *Nec te latet, Satanas.* Ipsa expleta, tangit singulis nares et aures de sputo, et dicit eis: *Epheta, quod est adaperire, in odorem suavitatis. Tu autem effugare, diabole, appropinquabit enim judicium Dei.* Postea tangit de oleo sancto scapulas et pectus, et dicit: *Abrenuntias Satanae? Resp. Abrenuntio. Et omnibus operibus ejus? Resp. Abrenuntio. Et omnibus pompis ejus? Resp. Abrenuntio. Ego te lino oleo salutis in Christo Jesu Domino nostro propitiatus in vitam aeternam. Pax tibi.*

38. Hac expleta, ambulet in circuitum, imposita manu super capita eorum, dicat tantum excelsa voce, *Credo in Deum.* Vertit se ad feminas, et facit similiter. Postea dicuntur eis ab archidiacono: *Orate, electi, flectite genua.* Et post paululum dicit: *Levate. Complete Orationem nostram in unum, et dicite Amen.* Et respondent omnes *Amen.* Iterum admonentur ab archidiacono his verbis: *Catechumeni recedant. Si quis catechumenus est, recedat. Omnes catechumeni exeant foras.* Iterum dicit diaconus: *Filii charissimi, revertimini in locis vestris, exspectantes horam qua possit circa vos Dei gratia baptismum operari.*

25 39. Hora nona ingrediuntur sacrarium pontifex, sacerdotes et caeteri, et induunt se vestimentis, cum quibus vigilias celebrare debent; et accenso cereo, procedunt simul omnes de sacrario cum ipso cereo in ecclesiam cum silentio, nihil cantantes; et ponitur in candelabro ante altare. Et unus diaconus rogat unum de sacerdotibus vel levitis, qui ibidem revestiti astant, pro se orare; et ut surrexerit, dicit ipse diaconus *Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum spiritu tuo.* Et dicit Orationem, sicut in Sacramentorum continetur. Postea sedent pontifex et sacerdotes in sediculis suis; diaconi permanent stantes. Ipsa expleta, dicit *Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum spiritu tuo.* Inde *Sursum corda.* Resp. *Habemus ad Dominum.* Inde *Gratias agamus Domino Deo nostro.* Resp. *Dignum et justum est.* Inde vero accedit in consecrationem cerei, decantando quasi canonem. Inde vero accenduntur in duobus candelabris duo cerei, et de ipso igne accendunt in omni domo, quia omnis anterior exstingui debet.

40. Deinde lector exuit se planeta; ascendens in ambonem, non pronuntiat *Lectio libri Genesis,* sed inchoat ita, *In principio fecit Deus coelum et terram;* nam et reliquae omnes sic inchoantur. In primis Graeca legitur, deinde statim ab alio Latina. Tunc primum surgens pontifex dicit, *Oremus* et diaconus *Flectamus genua,* deinde *Levate;* et datur Oratio a pontifice, et legitur lectio Graece, *Factum est in vigilia matutina,* et ab ipso cantatur canticum hoc Graece, *Cantemus Domino.* Post haec ascendit alius, et legit supradictam lectionem Latine, et canticum cantat suprascriptum Latine. Deinde pontifex surgens dicit *Oremus,* et diaconus ut supra; et datur Oratio. Post hoc legitur lectio Graece. *Apprehendent septem mulieres;* et ab ipso cantatur canticum Graece, *Vinea.* Deinde ascendit alius legere suprascriptam Latine; **26** canticum Latine cantat suprascriptum. Et pontifex, *Oremus.* Diaconus ut supra; et iterum legitur lectio Graece, *Scripsit Moyses canticum;* et alius ascendens legit eam Latine. Deinde pontifex vel diaconus, ut supra. Post hoc cantatur Psalmus *Sicut cervus,* Graece; et alius ipsum Psalmum Latine.

41. Post haec pontifex directus ad populum dicit *Dominus vobiscum,* et respondent, *Et cum spiritu tuo;* et dicit *Oremus;* et dat Orationem directus ad Orientem. Post finitam, dicit *Dominus vobiscum;* et statim veniens unus minister tenens ampullas in manibus suis, stans in dextro cornu altaris, et tunc ascendit ipse praecedens pontificem ad fontes. Tunc deinde schola descendit ad fontes ad litaniam faciendam, exspectantes parati pontificem. Secundus vero scholae tenet vas aureum in manu sua sinistra super planetam, unde pontifex mittere debet chrisma in fontem, et jussi faciunt litaniam ternam. Deinde pontifex procedit cum omni decore, sustentatus a duobus diaconibus; et illa duo cereostata quae ante fuerant illuminata semper ante ipsum procedunt, usque dum omnia finierint.

42. Litania finita, facto silentio dicit pontifex *Dominus vobiscum.* Respondent *Et cum spiritu tuo.* Dicit *Oremus,* et dat Orationem *Omnipotens sempiterne Deus.* Item alia *Deus qui*

insivibili potentia. Hic primam crucem facit, *Qui hanc aquam,* cum manu sua dividens aquam in modum crucis. Secundam, *Unde benedico te.* Similiter tertiam, *Benedico te et per Jesum Christum.* Haec omnia expleta, fundit chrisma de vasculo in fonte super ipsam aquam in modum crucis, et cum manu sua miscitat ipsam chrismam cum aqua, et spargit per omnem fontem, vel super omnem populum. Hoc facto, omnis populus, qui voluerit, accipit Benedictionem in vasis suis de ipsa aqua, antequam ibi baptizentur parvuli, ad spargendum in domibus eorum, et vineis, et campis, et fructibus eorum.

43. Deinde presbyteri aut diaconi, etiam, si necesse fuerit, et acolythi, discalceati, induentes se aliis vestibus mundis vel candidis, ingrediuntur in fontes intro aquam; et baptizantur primo masculi, deinde feminae sub hac interrogatione: **27** *Credis in Deum Patrem omnipotentem, creatorem coeli et terrae?* Resp. *Credo. Credis et in Jesum Christum Filium ejus unicum Dominum nostrum natum et passum?* Resp. *Credo. Credis et in Spiritum sanctum, sanctam Ecclesiam catholicam, remissionem peccatorum, carnis resurrectionem, vitam aeternam?* Resp. *Credo.* Et acceptos infantes de parentibus baptizent eos sub trina mersione, tantum sanctam Trinitatem semel invocantes, ita dicendo: *Baptizo te, in nomine Patris,* et mergit semel; *et Filii,* et mergit iterum; *et Spiritus sancti,* et mergit tertio.

44. Levatis autem ipsis infantibus in manibus suis, offerat eos uni presbytero; ipse vero presbyter faciens de chrismate crucem cum pollice in vertice eorum cum invocatione sanctae Trinitatis, dicit: *Deus omnipotens, Pater Domini nostri Jesu Christi, qui te generavit ex aqua et Spiritu sancto, quique dedit tibi remissionem omnium peccatorum; ipse te linet chrismate salutis in Christo Jesu Domino nostro in vitam aeternam. Amen.* Et sint parati qui eos suscepturi sunt cum linteis in manibus eorum, et accipiunt ipsos a presbyteris, vel diaconibus qui eos baptizant. Pontifex vero egredietur a fonte, habens compositam sedem in ipsa ecclesia, ubi voluerit sedens in ea, et deportantur ipsi infantes ante eum, et dat singulis stolam, casulam, et chrismale, et x siliquas; et vestiantur. Induti vero ordinantur per ordinem, sicut scripti sunt, in circuitu, et dat Orationem super eos pontifex, cum chrismate faciens crucem in frontibus eorum cum invocatione sanctae Trinitatis, et tradit eis septiformem gratiam Spiritus sancti. Hoc autem per omnia praecaventes, ut hoc non negligant, quia tunc omne baptismum legitimum christianitatis nomine confirmatur.

45. Interim vero schola jussa facit litaniam ante altare, primam septenam; et spatio facto faciunt alteram quinam; **28** iterum spatio facto faciunt ternas; et dum dicitur *Agnus Dei,* magister scholae dicit *Accendite,* et tunc illuminatur ecclesia. Et procedit pontifex de sacrario cum duo cereostata, unde, sicut superius diximus, stant, sicut antea, a dextris et a sinistris altaris. Litania expleta, dicit pontifex *Gloria in excelsis Deo,* deinde legitur Epistola, *Alleluia, Confitemini Domino,* tractus *Laudate Dominum, omnes gentes.* Non cantant Offertoria, nec *Agnus Dei,* nec Communionem. Ante Evangelium, non portant lumen in ipsa nocte, sed incensum.

46. Illud autem de parvulis providendum est, ut, postquam baptizati fuerint, nullum cibum accipiant, nec lactentur, antequam communicent sacramenta corporis Christi; et omnibus diebus septimanae Paschae ad Missas procedant, et parentes eorum offerant pro ipsis, et communicent omnes. Hunc autem supradictum ordinem baptismi in hoc Sabbato paschae, sicut et in Sabbato Pentecostes, omnimodis celebretur.

47. Item ipsa die diuturnale cursum separatim canunt in ipsa nocte post gallorum cantum; matutino irrumpente luce tenebras, surgentes in ecclesia veniunt, et mutua charitate se invicem osculantes dicunt, *Deus, in adjutorium meum;* sequitur Invitatorium cum *Alleluia.* Sequuntur tres Psalmi cum Antiphona *Beatur vir, Quare fremuerunt, Domine, quid multiplicati sunt?* Sequuntur vero tres lectiones cum Responsoriis. Prima lectio de Actibus apostolorum; sequitur secunda et tertia de homiliis sancti Augustini. Sequitur Matutinum cum *Alleluia.* Infra Albas Paschae super *Venite, Surrexit Dominus vere, alleluia,* et tres Psalmos super nocturna. Imponuntur per singulas noctes usque in octavas Paschae, id est, feria 2, *Cum invocarem, Verba mea, Domine, ne in furore tuo;* feria 3, *Domine Deus meus, in te speravi, Domine, Deus noster, In Domino confido;* feria 4, *Salvum me fac, Domine, Usquequo, Domine, Dixit insipiens,* feria 5, *Domine, quis habitabit, Conserva me, Domine, Exaudi, Domine, justitiam meam;* feria 6, *Coeli enarrant, Exaudiat te, Dominus, Domine, in virtute tua;* feria 7, *Domini est terra, Ad te, Domine, levavi, Judica me,* **29** *Domine, quoniam in innocentia.* Item a Pascha usque in octavas ad omnes cursus non cantatur Responsorium, nec lectio recitatur, sed pro Versu et Responsorio cantatur Gradale, *Haec dies,* tantum prima. Post octavas vero Paschae super *Venite,* et super omnes Psalmos *Alleluia* cantant. In secunda feria ad *Venite,* et super tota hebdomada, *Surrexit Dominus vere, alleluia.*

VIII. *Quod sequitur habetur in eodem ms. Codice, sed dimidio folio a praecedentibus sejunctum.*

48. In diebus festis, id est, Paschae, Pentecostes, sancti Petri, Nativitatis Domini, per has quatuor solemnitates habent colligendas presbyteri cardinales, unusquisque tenens corporalem in manu sua; et venit archidiaconus, et porrigit unicuique eorum oblatas tres. Et accedente pontifice ad altare, dextra laevaque circumdant altare, et simul cum illo canonem dicunt, tenentes oblatas in manibus, non super altare, ut vox pontificis valentius audiatur; et simul consecrant corpus et sanguinem Domini, sed tantum pontifex facit super altare crucem dextra laevaque. Cum acolythi acceperint Hostias ab archidiacono de altare, vadunt ad presbyteros, accipientes calices tres qui priores sunt. Diaconibus vero frangentibus in patenam, vertit se archidiaconus ad scholam, ut incipiant *Agnus Dei,* quod tandiu cantatur usque dum complent fractionem. Nam, si necesse fuerit, licet archidiacono quemlibet vocare ad confringendum in patenam. Ibi tamen ubi pontifex non fuerit, mox ut perfregerint diaconi excussis manibus in patenam, aspexerit, statim facit signum cum manu primus scholae, et finiunt.

49. Quando dixerit *ab omni turbatione securi,* tunc qui in ordine fuerit diaconus junior vertit se, et recipit patenam de subdiacono, deosculans tenet eam in brachio suo; et dum dixerit *Per omnia saecula saeculorum,* rumpit oblatam a latere dextro, **30** et partem quam ruperit, cum dicit *Pax Domini,* mittit in calicem, faciendo crucem ter.

50. Tunc sic agitur, quando aegritudo pontificis non fuerit. Stat pontifex ante altare. Diaconus ponit patenam super altare. Pontifex vero oblationes quas confringere solus debet ponit in patena, et confringet. Deinde stant diacones in parte dextra, et in parte sinistra archipresbyteri, et secundus vel quartus, vel quem voluerit pontifex; et dat unicuique eorum singulas oblationes, et confringunt cum ipso super altare in corporale; caeteras oblationes, quas superfluas habuerit, ponit episcopus, seu archidiaconus, vel qui fuerit de diaconibus, in sacculis, quos tenent acolythi; et sic ipsi deferunt ad caeteros presbyteros, qui subterius stant ad confringendum. Si autem aegritudo fuerit pontificis, ordinem quo agere debeat superius scriptum habemus.

51. Igitur diaconus quando dixerit *Per omnia saecula saeculorum,* post *Gloria in excelsis Deo,* levant planetas in scapulas, et stant juxta pontificem; similiter levant et subdiaconi, sed cum sinu. Subdiaconus vero de schola, statim ubi imposuerit Antiphonam ad Introitum, levat planetam cum sinu. Ad completionem *Alleluia* vel Responsoria, parat se diaconus ad Evangelium legendum. Si autem diaconus ibidem non fuerit, presbyter, sicut diaconus, stat juxta pontificem, sed non levata planeta. At ubi Evangelium relegerit, ibi se non parat ubi et diaconus, sed statim venit ante altare vestitus planeta, ornat altare, sicut diaconus.

APPENDIX.

I. *De officiis in noctibus a Coena Domini usque in Pascha.*

1. Igitur a Dominica quam sedes apostolica Medianam voluit nuncupari, usum observantiae credimus intimandum; unde et ea quae ipso die dicuntur numerum dierum ostendunt, ut est illud, *Quarta decima die ad vesperum:* et paulo post, *et in quinta decima solemnitatem celebrabitis.* A quo die usque ad vigiliam Dominicae Resurrectionis in nullo Responsorio decantetur *Gloria.* A Coena vero Domini, nec in Psalmis, nec in nullo loco decantatur *Gloria* usque in Pascha. Eadem vero nocte surgent ad vigilias hora noctis octava, et tunc **31** ecclesia sit omni lumine decorata. Nec more solito *Deus in adjutorium meum* dicent, nec Invitatorium, nec *Gloriam;* sed cantor incipit in Psalmis Antiphonam, sicut Antiphonario continetur. Sed et in fine nocturnae lector Benedictionem non petit, nec presbyter more solito Benedictionem complet; et quando finit lector, non dicit *Tu autem, Domine,* sed ex verbis lectionis jubetur facere finem.

2. Lumen autem ecclesiae ab initio cantus nocturnae inchoatur exstingui, hoc tamen ordine, ut ab introitu ipsius ecclesiae incipiat paulatim tutari [*Id est* exstingui], ut, verbi gratia, peracto primo nocturno, videatur eorum pars tertia esse exstincta; medio nocturno iterum tertia; tertio vero expleto, exceptis septem lampadibus, nihil lumen relinquunt. Quae in Matutinis exstinguuntur hoc ordine. Initio primi Psalmi sit custos semper paratus in loco

dextrae partis ecclesiae prope lampadibus, ut ubi audierit Antiphonam, tenens cannam in manu sua, tutet lampadam unam, in fine vero Psalmi ipsius tutet aliam partis sinistrae. In secundo Psalmo, cum Antiphonas audierit, tutet dextra parte aliam. Sic una ex parte una, alia ex alia tutantur usque ad Evangelium, in evangelio vero tutatur mediana lampada. Ea die vero Coena Domini, hora nona, faciunt excuti ignem de lapide, in loco foris basilica; si ibidem oratorium habuerit, in portam ibi excutiunt; sin vero in loco quo consideraverit prior, ita ut ex eo possit candela accendi. Quae candela in arundine dehet poni, et a mansionario ecclesiae portari praesente populo; et de ipso igne continuo in eadem ecclesia loco secreto accendatur lampada una, et servetur usque in sabbato sancto ad illuminandum cereum, qui eodem die benedicendus est ordine quo in Sacramentorum continetur. Et hic ordo cerei benedicendi in suburbanis civitatibus agitur.

3. Nam in catholica Ecclesia infra civitatem Romanam, mane prima, Sabbato sancto, in Lateranis venit archidiaconus in ecclesia, et fundit ceram in vas mundum majorem, et miscitat ibidem oleo, et benedicit ceram, et ex ea fundit in similitudinem agnorum, et servat eos in loco mundo. In octavas vero Paschae dantur ipsi agni ab archidiacono in ecclesia post Missas et communionem populo, et ex eis faciunt **32** in domos suas incensum ad suffumigandum pro qualicunque eis eveniente necessitate. Similiter in suburbanis civitatibus de cera faciunt.

4. Hoc expleto, accipit mansionarius prior jam fatam candelam in manu sua illuminatam in canna, prosequente eum populo cum supplici silentio, ita ut summitas candelae quae illuminatur ad altare versa inclinata respiciat illam ecclesiam quam sunt ingressuri, quae tamen prius absque lumine erit, praeparatis ante altare septem lampadibus, ita compositis, ut absque ullo impedimento cujuscunque retardationis manu mansionarii cum eadem candela possint accendi, ac deinceps praeparatis custodibus omni lumine decoretur ecclesia. Et ita ingrediuntur ad Missas, sicut in Sacramentorum continetur vel Antiphonario. Missa expleta, communicant ordine constituto, et servant de Sancta usque in crastinum juxta consuetudinem. Sed et ipsa ecclesia usque ad vigilias illuminata permaneat, et sicut in isto die taxavimus, sic et sexta feria faciendum est; similiter et sabbato, ea tantum ratione, ut ad horam nonam excutiant ignem de lapide, sicut diximus, et a mansionario quinta feria portetur, sexta feria ab archidiacono; in Sabbato sancto ab episcopo juniore portetur. Si vero hic ordo in monasteriis agitur, quinta feria ipse ignis a custode ecclesiae portetur; sexta feria a praeposito; Sabbato vero sancto ab abbate portetur.

II. *Feria 4, quod est pridie Coenae Domini.*

5. Hora tertia conveniunt omnes presbyteri, tam civitatis, quam et de suburbanis, et omnis clerus cum populo in ecclesia statuta infra urbem exspectantes pontificem, qui semper in ecclesia majore per se Orationes solemnes ipso die, sicut in Sacramentorum continetur, complet. Qui dum veniens de sacrario processerit ante altare ad orandum super oratorium, mox ut surrexerit, dicit *Oremus,* et diaconus *Flectamus genua,* postea dicit *Levate.* Et pontifex [*Al.,* presbyter] dicit *Oremus, dilectissimi nobis, in primis pro Ecclesia Dei,* et

caeteras per ordinem; tantummodo pro se intermittit; ad ultimum pro Judaeis non flectunt genua. Quibus expletis, osculatur altare, et egreditur. Presbyteri vero ecclesiarum sive de urbe, seu de suburbanis, vadunt per ecclesias suas, ut hoc ordine cuncta faciant feria sexta, hora tertia, hoc scientes, **33** ut ubi pontifex de se intermisit, ipsi illum nominent. Postea vero hora octava [*Al.,* nona] ingrediuntur ad Missam hoc ordine. Dicit schola Antiphonam ad Introitum, et pontifex dat Orationem. Legitur lectio una, sicut in Capitulare commemoratur. Sequitur Gradale *Ne avertas faciem tuam.* Sequitur altera lectio, post quam canticum *Domine, exaudi,* cum Versibus suis. Evangelium pronuntiabitur ita: *Passio Domini nostri Jesu Christi secundum Lucam.* Qua perlecta, expletur Missa ordine suo.

III. *Feria 5 Coenae Domini.*

6. Hora tertia ingressi sacrarium induuntur dalmaticis, tam pontifex, quam omnes diaconi, vel omni ornamento, sedente pontifice in sella sua; et praeparantur ampullae duae cum oleo, quarum melior defertur pontifici, ut accepto balsamo et commiscitato cum oleo manu sua impleat eam. Illam vero aliam ministri retineant plenam. Et pontifex lotis manibus procedit cum septem cereostata ad Missas. Dicta Antiphona ad Introitum, dicit Orationem. Legitur Apostoli lectio: *Fratres, convenientibus vobis in unum,* usque *Ut non cum hoc mundo damnemur.* Sequitur Grad. *Christus factus est pro nobis.* Legitur Evangelium secundum Joannem cap. CXII [*Al.,* CXVII]. *In illo tempore, sciens Jesus quia venit hora ejus,* usque *quemadmodum ego feci vobis, ita et vos faciatis.* Et deinceps peragitur Missa ordine suo. Qua expleta, communicat solus pontifex ante altare, et diaconus confirmat eum cum calice illa tantummodo die. Postquam communicaverit, ponet calicem super altare. Deinde accepta a subdiacono patena, ponit juxta calicem de latere sinistro, et statim cooperitur a duobus diaconibus utrumque de sindone munda, quam prius praeparaverant in ora altaris e regione pontificis.

7. Post corporalem expansam, continuo duo acolythi involutas ampullas cum sindone alba serico, ita ut videri possint, a medio tenent in brachio projectis sindonibus super scapulam sinistram, ita ut pertingant scapulam dextram, quatenus possint dependentia retineri; a quibus sub humero stantibus venit subdiaconus, et accipit ampullam commistam unam cum sindone, et dat eam archidiacono, et ille defert pontifici ante altare. Tunc pontifex respiciens ad Orientem, **34** et diaconus [*Al.,* archidiaconus] tenet ante ipsum ampullam in sinistro brachio revolutam sindone, ut supra praefiximus. Et dicit pontifex *Sursum corda.* Respondetur *Habemus ad Dominum.* Et intrat in consecratione chrismatis excelsa voce. Sed antequam benedicatur, halat ter in ampullam. Qua expleta, benedicit ampullam olei tacite, ordine quo supra delatam, et similiter halat in ipsa ter. Ampulla autem quae cum chrismate est, statim ut benedicta fuerit, cooperitur, ut a nemine nuda videatur; sed tenente eam acolytho, omnes eam per ordinem salutant. Nam episcopus et diaconi prius eam nudam salutant. Hoc expleto, ablutis manibus pontifex venit ante altare, et communicat omnis

populus ordine suo. A feria quinta vespere nuda sint altaria usque mane Sabbati, et ipsa die ad Vesperas non cantatur Responsorium.

8. Feria sexta, hora tertia, procedit pontifex, vel qui vicem illius tenuerit, in ecclesia statuta infra Urbem, non tamen in majore ecclesia. Qui dum veniens de sacrario processerit ante altare ad orandum [*Al.,* adorandum] super oratorium, sicut mos est, statim ut surrexerit, cum silentio ascendit ad sedem. Quo sedente, statim subdiaconus ascendit ad legendum; et post lectionem cantatur canticum *Domine, audivi,* cum versibus suis. Et dicit pontifex *Oremus,* Diaconus *Flectamus genua, Levate.* Et dat Orationem *Deus a quo et Judas.* Deinde sequitur alia lectio, post quam sequitur Tractus *Qui habitat.* Quo finito, legitur Passio Domini secundum Joannem. Qua perlecta usque *Super vestem meam miserunt sortem,* statim duo diaconi nudant altare sindone, quae prius fuerat sub Evangelio posita, in modum furantis. Finito Evangelio, tunc venit pontifex ante altare, et dicit *Oremus,* et diaconus *Flectamus genua,* et orat diutissime, et dicit *Levate. Oremus, dilectissimi nobis, in primis pro Ecclesia Dei,* et caetera per ordinem, sicut supra in quarta feria diximus. Quas ut finierit, omnes tacite exeunt foras. Presbyteri vero ecclesiarum, sive de Urbe, **35** seu de suburbanis, vadunt per ecclesias, et hoc ordine cuncta ad vesperum faciant, hoc tantum mutantes, ut ubi pontifex meminit apostolicum, ipsi nominent suum. Ad vesperum vero tam in ecclesia, in qua pontifex dicit Orationes, quam in caeteris ecclesiis presbyterorum, post Orationes praeparatur crux ante altare, interposito spatio inter ipsam et altare, sustentata hinc inde a duobus acolythis. Posito ante eam oratorio [*Al.,* Posita ea ante oratorium] venit pontifex, et adoratam deosculatur crucem; deinde episcopi, presbyteri, diaconi, et caeteri per ordinem, deinde populus. Pontifex vero sedet in sede usquedum omnes salutent. Presbyteri vero duo priores mox ut salutaverint, intrant in sacrarium, vel ubi positum fuerat corpus Domini, quod pridie remansit, ponentes eum in patenam, et subdiaconus teneat ante ipsos calicem cum vino non consecrato, et alter subdiaconus patenam cum corpore Domini. Quibus tenentibus, accipit unus presbyter prior patenam, et alter calicem, et deferunt super altare nudatum. Pontifex vero sedet dum persalutat populus crucem. Nam, salutante pontifice vel populo crucem, canitur semper Antiphona: *Ecce liguum crucis, in in quo salus mundi pependit, venite adoremus.* Dicitur ad repetendum psalmus CXVIII. Qua salutata et reposita in loco suo, descendit pontifex ante altare, et dicit: *Oremus. Praeceptis salutaribus. Pater noster.* Sequitur, *Libera nos, quaesumus, Domine.* Cum dixerint *Amen,* sumet de Sancta, et ponet in calice, nihil dicens, et communicant omnes cum silentio, et expleta sunt universa.

9. Sabbato sancto veniunt omnes in ecclesiam, et tunc illuminantur duo cerei, tenentibus duobus notariis, unus in dextro cornu altaris, et alter in sinistro. Et ascendit lector in ambone. Non pronuntiat *Lectio libri Genesis,* sed inchoat *In principio,* plane. Similiter et alias lectiones. Ante *In principio* non dicit Orationem. Post expletas Orationes et lectiones, statim veniens unus minister, tenens ampullas in manibus suis, stans in dextro cornu altaris; et tunc ascendit ipse praecedens pontificem ad fontes. Tunc deinde schola descendit ad fontes ad litaniam faciendam, exspectantes parationem pontificis; et non finiunt litaniam, dicentes *Agnus Dei* semper, usquedum pontifex venerit, et annuat eis ut sileant. **36** Secundus vero scholae tenet vas aureum in manu sua sinistra super planetam, unde pontifex mittat chrisma in fonte. Deinde pontifex procedit cum omni decore, sustentatus duobus diaconibus; et illa duo cereostata quae ante fuerunt illuminata semper ante ipsum praecedunt, usquedum omnia finierit [*Al.,* fuerint completa]. Mox ut venerit ante fontes, stans benedicit fontes, ut mos est. Hic primum crucem facit, *Qui hanc aquam,* cum manu sua dividens aquam

in modum crucis; secundam: *Unde benedico te;* similiter tertiam: *Benedico te per Jesum Christum.* Post fontes benedictos, mittit chrisma cum vase aureo, et aspergit [*Al.,* expandit] aquam cum manu super populum. Tunc baptizat, et redit in sacrarium, exspectans, ut cum vestiti fuerint infantes, confirmet eos.

10. Deinde schola jussa facit litaniam ante altare: primam septenam; spatio facto faciunt alteram quinam; intervallo facto faciunt tertiam ternam. Et dum dicitur *Agnus Dei,* magister scholae dicit excelsa voce *Accendite,* et tunc illuminatur ecclesia. Et procedit pontifex de sacrario cum duobus cereostatis, unde superius diximus, et stant sicut antea a dextris et sinistris altaris. Litania expleta, dicit pontifex *Gloria in excelsis Deo;* deinde legitur Apostolus, *Alleluia, Confitemini Domino.* Tract. *Laudate Dominum, omnes gentes.* Non cantent Offerenda, nec *Agnus Dei,* nec Communionem. Ante Evangelium non portant lumina in ipsa nocte, sed tantum incensum. Episcopus debet dicere quando mittit chrisma in frontibus infantum: *In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, pax tecum.* Respondetur *Et cum spiritu tuo.*

11. A Pascha usque in Octavas Domini ad omnes cursus non cantatur Responsorium, nec lectio recitatur; sed pro Versu et Responsorio cantatur Gradale *Haec dies quam fecit Dominus,* tantum semel. In Dominicum Paschae super *Venite* dicitur *All.* ante *Praeoccupemus faciem ejus,* et per omnes Psalmos cantatur *Alleluia.* In secunda feria ad *Venite* et per totam hebdomadam dicunt Antiphonam *Surrexit Dominus vere, All.*

12. Ad vesperas diei Paschae sancti, conveniente schola **37** temporius cum episcopis et diaconibus in ecclesia majore ad locum crucifixi, incipiunt *Kyrie eleison,* et veniunt usque ad altare. Ascendentibus diaconibus in pogium, episcopi et presbyteri statuuntur in locis suis, et schola ante altare. Finito *Kyrie eleison,* annuit archidiaconus primo scholae; et ille inclinans se illi, incipit *Alleluia* cum Psalmo *Dixit Dominus Domino meo.* Post hunc annuit secundo, vel cui voluerit: sed et omnibus incipientibus hoc modo praecipit. Dicit igitur *Alleluia* cum Psalmo CX. Sequitur post hunc primus scholae cum paraphonistis infantibus *Alleluia;* et respondent paraphonistae. Sequitur subdiaconus cum infantibus *Alleluia, Dominus regnavit,* et reliqua; et semper respondent paraphonistae, et annuntiant Vers. 2 infantibus, *Parata sedes tua Deus.* Item Vers. 3, *Elevaverunt flumina, Domine.* Post hos Versos salutat primus scholae archidiaconum, et illo annuente incipit *Alleluia* cum melodiis infantium. Qua expleta, respondent paraphonistae semel. Post hanc incipit tertius *Alleluia* cum Psalmo CXI. Hunc sequitur *Alleluia. Pascha nostrum immolatus est Christus.* Vers. *Epulemur in azymis.* Hoc expleto ordine quo supra, incipit archidiaconus in Evangelio Antiphonam *Scio quod Jesum quaeritis,* vel *Jesum quem quaeritis.* Post haec dicit sacerdos Orationem, et descendunt ad fontes cum Antiphona *In die resurrectionis meae.* Quam ut finierint, dicit primus scholae *Alleluia,* cum Psalmo CXII. Sequitur *Alleluia,* Ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν. Item Versum καὶ γὰρ ἐστερέωσε τὴν οἰκουμένην, ἥ τυς οὐ σαλευθήσεθαι. Finito ordine quo supra, post hanc sequitur diaconus secundus in Evangelio Ant. *Venite et videte locum ubi positus erat Dominus All., all.* Deinde dicit sacerdos Orationem, et tunc vadunt ad sanctum Joannem ad Vestem, canentes **38** Ant. *Lapidem quem reprobaverunt,* deinde *All.* cum Psalmo CXIII. Deinde primus scholae dicit cum pueris *All., Venite exsultemus Domino.* Vers. 2, *Praeoccupemus faciem ejus.* Vers. 3, *Hodie si vocem ejus.* Post hoc sequitur diaconus Ant. *Cito euntes dicite*

discipulis ejus. Deinde Oratio semper absque *Kyrie eleison,* et tunc vadunt ad sanctum Andream ad crucem, canentes Ant. *Vidi aquam egredientem de templo a latere dextro All., et omnes ad quos pervenit aqua ista salvi facti sunt, et dicent All., all.* Post hanc dicant *All.* cum Psalmo CXIV. Quo finito, schola incipit *All. Venite exsultemus Domino,* et reliqua ut supra. Post dicitur Ant. *Cito euntes,* deinde Oratio. Deinde descendunt primates ecclesiae ad accubita, invitante notario vicedomno, et bibunt ter, de Graeco semel, de Pactis semel, de Procoma semel. Postquam biberint omnes presbyteri, et omnes diaconi, seu subdiaconi, vel omnes acolythi per singulos titulos, redeunt ad faciendos Vesperas, et bibent de dato presbyteri. Haec ratio per totam hebdomadam servabitur usque in Dominicam in Albis.

13. Feria secunda ad Vesperas iterum ad Lateranis ordine quo supra ingrediuntur, his, *All.* mutantes post Psalmum CXI. *All. Domine refugium factus es nobis a generatione et progenie.* Vers. 2 *Priusquam montes fierent aut firmaretur orbis terrae, a saeculo et usque in saeculum tu es, Deus.* In Evangelio dicit diaconus Ant. *Nonne sic oportuit pati Christum, et intrare in gloriam suam All.* Data Oratione descendunt ad fontes cum Ant. *Lapidem quem reprobaverunt aedificantes, hic factus est in caput anguli. A Domino factum est, et est mirabile in oculis nostris All., all.* Deinde, post Psalmum CXII, sequitur *All.* Ὁ ποιμαίνων τὸν Ἰσραὴλ πρόσχες, ὁ ὁδηγῶν ὡσεὶ πρόβατον τὸν Ἰωσὴφ. Ὁ καθήμενος ἐπὶ τὸν χερουβὶμ ἐμφάνηθι, ἐναντίον Εφραὶμ καὶ Βενιαμὶν, καὶ Μανασσῆ **(Psal. LXXIX, 1, 2)** Αμπελον ἐξ Αἰγύπτου μετῆρας. Ἐξέβαλες ἔθνη καὶ **39** κατεφύτευσας αὐτὴν· Ὡδοποίησας ἔμπροσθεν αὐτῆς, κα ἐπλήρωσε τὴν γῆν. **(Ibid. 9, 10)**. Post hunc in Evangelio Ant. *Cognoverunt Dominum All., in fractione panis, All.* Et data Oratione cum Antiphona; qualem volueris pro loco, descendunt ad sanctum Andream, dictoque psalmo CXIII, sequitur *Alleluia, In exilu Israel ex Aegypto, domus Jacob de populo barbaro.* Vers. 2, *Facta est.* Vers. 3, *Mare vidit.* In Evangelio Ant. *Surrexit Dominus vere, All., et apparuit Petro, All.* Sequitur Oratio.

13. Feria 3, ad vesperum iterum ad Lateranis. Post Psalmum CXI, *Alleluia, Paratum cor meum, Deus, paratum cor meum, cantabo et psalmum dicam Domino.* Vers. 2, *Exsurge, gloria mea.* Vers. 2, *Ut liberentur dilecti tui.* In Evangelio Ant. *Stetit Jesus in medio discipulorum suorum.* Et data Oratione descendunt ad fontes cum Ant. Post psalmum CXII, sequitur *Alleluia.* Προσέχετε λάος μου τῷ νόμῳ μου· κλίνατε τὸ οὖς ὑμῶν εἰς τὰ ῥήματα τοῦ στόματός μου **(Psal. LXXVII, 1)** Vers. Ἀνοίξω ἐν παραβολαῖς. In Evangelio Ant. *Vide manus meas,* data Oratione. Item ad sanctum Andream, post Psalm. CXIII, dicit *Alleluia, Confitebor tibi, Domine, in toto corde meo, in conspectu angelorum.* Vers. 2, *Adorabo ad templum sanctum tuum.* Vers. 3, *Super misericordia tua.* In Evangelio Ant. *Isti sunt sermones, quos dicebam vobis.*

15. Feria 4, post Psalmum CXI, *All., all., Te decet hymnus, Deus, in Sion.* Vers. *Replebimur in bonis domus tuae.* In Evang. Ant. *Mittite in dexteram navigii rete.* Data Oratione itur ad fontes. Post Psalm. CXIII, *Alleluia, Confitemini Domino, et invocate nomen ejus.* Vers. 2, *Cantate ei, et psallite ei.* Item Vers. 3, *Laudamini in nomine sancto ejus.* In Evangelio Ant. *Dixit ille discipulus quem diligebat Jesus, Petro, Dominus est, all.,* data oratione. Item ad sanctum Andream, Post Psalmum CXIII, inchoantes *Haec dies,* respondent omnes: *Quam fecit Dominus,* sine Antiphona. In Evangelio Ant. *Hoc jam tertio manifestavit.* Per titulos tantummodo Psalm. cum *Alleluia* dicunt, vel Grad. *Haec dies quam fecit*

Dominus. Ant. *Tulerunt Dominum meum, et nescio ubi posuerunt eum. Ascendo ad patrem meum.* Item, *venit Maria nuntians discipulis.*

16. Feria 5, Post Psalmum CXI [*Al.,* CXII] *All., Laetatus* sum. Vers. 2. *Stantes erant,* Item Vers. *Rogate quae ad pacem sunt.* In Evangelio Ant. *Undecim discipuli.* Data Oratione, descendunt cum Ant. ad crucem, **40** ad cubicellum Rigodem. Post Psalm. CXIII, grad. *Haec dies quam fecit Dominus.* Ant. *Data est mihi omnis.* Inde post Orationem ad fontes. Post Psalmum CXIII, *Alleluia, Qui confidunt in Domino.* Vers. *Montes in circuitu ejus.* Item Vers. 3, *Ut non extendant justi.* In Evangelio Ant. *Euntes docete omnes gentes.* Item Ant. *Dixit Jesus discipulis suis, afferte.* Item Ant. *Ecce ego vobiscum sum alleluia, omnibus diebus, alleluia.*

17. Feria 6, post psalmum CXV [*Al.,* CXI], *All., Cantate Domino canticum novum, quia mirabilia.* Vers. *Notum fecit Dominus.* In Evangelio Ant. *Gavisi sunt discipuli, all.* Data Oratione, descendunt ad fontes. Post Psalm. CXI [*al.,* CXV,] *All.* Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνθαι δόξαν Θεοῦ. Ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα. **[Psal. XVIII, 1 et 2]** Vers. Ἡμέρα τῇ ἡμερᾷ ἐρεύγεθαι ῥῆμα, καὶ νὺξ νυκτὶ ἀνγγέλλει γνῶσιν. In Evang. Ant. *Accipite Spiritum sanctum.*

18. Sabbato, post Psalmum. CXI [*Al.,* CX], *Alleluia.* Δεῦτε ἀγαλλιασώμετα τῷ κυρίῳ ἀλαλάξωμεν τῷ Θῷτῷ σωτῆρι ἡμῶν. **(Psal. XCIV, 1)**. Vers. Προφθάσωμεν τὸ πρόσωνπο αὐτοῦ ἐν ἐξομολογήσει, καὶ ἐν φαλμοῖς ἀλαλάξωμεν αὐτῷ. Vers. Ὅτι Θεὸς μέγας κύριος, ὶκα Βασιλεὺς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Et in eadem ecclesia sequitur Ant. *Quia vidisti me, Thoma, credidisti; beati qui non viderunt et crediderunt.* Psalm. *Beatus vir qui timet Dominum.* Post hunc *Alleluia, Omnes gentes, plaudite manibus.* Vers. 2, *Quoniam Dominus summus terribilis.* Vers. 3, *Ascendit Deus in jubilatione.* In Evangelio Ant. *Mitte manum tuam, et cognosce:* Item Ant. *Misi digitum meum.* Item Ant. *Haec autem scripta sunt;* et data Oratione finitur in nomine Domini

Explicit feliciter Deo juvante. Amen.

[ORDO ROMANUS II.]

41 ADMONITIO IN SECUNDUM ORDINEM ROMANUM.

1. Qui hic sequitur Ordo Romanus, primo loco editus est a Cassandro et Hittorpio. Onufrius Panvinius existimat eum esse Ordinem Gelasianum, qui a Gregorio Magno fuerit emendatus. Attamen Ordo praemissus plura continere videtur antiquioris ritus, quale est illud, quod *Sancta,* id est Eucharistia, initio Missae pontificalis, nempe in Processione ad altare, ex secretario seu sacristia deferantur; quod eadem in calicem mittantur, praeter particulam ex Hostia recens consecrata. At in sequenti Ordine pontifex ad altare perveniens *adorat Sancta,* quae proinde in altari jam extitisse necesse est, non in secretario, ut in alio Ordine Romano; nec mentio fit nisi de una particula in calicem missa.

2. Verum nihilominus hic Ordo antiquissimus est, utpote quem per partes explicavit Amalarius, Egloga in ipsum Ordinem edita, quam vir clarissimus Stephanus Baluzius ex veterrimo Codice sancti Galli vulgavit in appendice capitularium. Eamdem visum est hic exhibere inter Probationes librorum Ritualium. Hunc ipsum Ordinem Romanum prae oculis habebat Micrologus, in cap. 9, ubi tria observat ex Ordine Romano, quae in hoc solo leguntur: nempe signum crucis in fronte et in pectore ad Evangelii lectionem; baculorum item depositio; et statio diaconi legentis versus Meridiem, non versus Septentrionem. In Editis inscribitur: *Ordo Processionis ad ecclesiam sive ad Missam.* Aptior videtur titulus sequens.

ORDO ROMANUS II. DE MISSA PONTIFICALI. **(C)**

42 1. Denuntiata statione diebus festis, primo mane praecedit omnis clerus pontificem ad ecclesiam, exceptis qui obsequio illius comitantur, qui ordine suo scribuntur, exspectantes pontificem in ecclesia. Sed dum venerit pontifex prope ecclesiam, exeuntes acolythi et defensores ex regione illa, cujus dies ad officium fuerit in obsequio, praestolantur eum loco statuto, antequam veniat ubi descensurus est. Similiter et presbyter tituli vel ecclesiae ubi statio fuerit, una cum majoribus domus illius civitatis, vel Patre diaconiae (si tamen illa ecclesia diaconiae fuerit), cum subdito sibi presbytero et mansionario, thymiamateria deferentibus in obsequium illius, inclinato capite dum venerit. Acolythi quidem cum defensoribus primum, deinde presbyteri cum suis petita Benedictione, divisis hinc inde partibus, prout militant, praecedunt pontificem usque ad ecclesiam.

2. Cum vero ecclesiam introierit pontifex, non ascendit continuo ad altare, sed prius intrat in secretarium, sustentatus a diaconibus, qui eum susceperint de sellari descendentem; ubi cum intraverit, sedet in sella sua. Et diaconi, salutato pontifice, egrediuntur e secretario, et ante fores ejusdem mutant vestimenta sua. Et parat Evangelium qui lecturus est, reserato sigillo

ex praecepto archidiaconi super planetam acolythi. Pontifex autem per manus subdiaconorum regionariorum mutans vestimenta solemnia, ordinabiliter compositis per primicerium et secundicerium vestimentis ejus, ut bene sedeant, novissime per diaconum vel subdiaconum, cui ipse jusserit, pallio superinduitur, et configitur per acus in planeta retro et ante, et in humero sinistro. Deinde subdiaconus regionarius porrigit ei mappulam, inclinans se ad genua ipsius.

3. His ita compositis, invitante ad regiam secretarii praefato subdiacono **43** scholam, quartus scholae, qui semper nuntiat pontifici de cantoribus, astans ante faciem pontificis, et nutum ejus ad psallendum exspectans, statim dum innuit ei, egreditur ante fores secretarii, et dicit *Accendite.* Qui dum incenderint, statim subdiaconus sequens, tenens thymiamaterium aureum pro foribus, ponit incensum, ut pergat ante pontificem. Et ille quartus scholae ad priorem vel secundum sive tertium, inclinato capite, dicit *Domini jubete.* Tunc statuuntur duae acies in choro per ordinem ab utroque latere, et mox incipit prior scholae Antiphonam ad Introitum. Subdiaconi vero de schola levant planetas cum sinu: quorum vocem diaconi dum audierint, continuo intrant ad pontificem in secretarium.

4. Tunc pontifex elevans se, dat manum dexteram duobus presbyteris; et illi, osculatis manibus ipsius, procedunt cum ipso sustentantes eum, praecedentibus ante eos diaconibus septem. Tunc ministri cum thymiamaterio et thuribulis non amplius ternis, procedunt ante ipsum mittentes incensum, et septem acolythi portantes septem cereostata foras ecclesiam accensa, procedunt ante pontificem usque in chorum. Post thuribula portatur Evangelium propius episcopo. Eadem autem Processio fit ab Austro in Septentrionem. Tunc procedit pontifex, et antequam veniat ad scholam, dividuntur cereostata, quatuor ad dexteram, tria ad sinistram. Et pertransit pontifex in caput scholae, et in gradu superiore, inclinato capite ad altare, primo adorat Sancta, et stat semper inclinatus usque ad versum prophetalem.

5. Tunc surgens, et faciens crucem in fronte sua, dat pacem presbyteris duobus, et diaconibus omnibus, qui dextera laevaque sunt, de altiore gradu numero minori; et de inferiore, majori; et respiciens ad priorem scholae, annuit ei, ut dicat *Gloria Patri.* Et prior scholae inclinans se pontifici, dat gloriam Trinitati. Et pontifex a saepedictis presbyteris in superiorem ducendus est gradum, non omnino ad altare. In quo etiam loco figendus est gressus, usquequo presbyteri primum, et tunc duo et duo diaconi altaris cornua osculentur, **44** et novissime archidiaconus solus. Evangelium vero, statim postquam ad altare ventum fuerit, superponitur. Subdiaconi autem quasi quadam linea porrecti, usque ad altare progredientes, simul se inclinant coram eo, atque Evangelio (ut praedictum est) superposito, redeuntes in chorum, quatuor in dextera, et tres in sinistra parte consistunt. Diaconi vero, sicut prius, stantes retro episcopum inclinati, quando dicitur *Sicut erat in principio,* surgunt ut salutent latera altaris prius, id est ante episcopum, duo et duo vicissim, et redeunt ad episcopum. Tandem episcopus osculatur Evangelium et altare, et pergit ad dexteram altaris ad sedem suam, et stat erectus versus Orientem; et diaconi retro illum, unus post unum stantes erecti, plures ad dexteram, pauciores ad sinistram altaris. Schola vero ad nutum diaconi imponit litaniam *Kyrie eleison, Christe eleison,* et reliqua. Et continuo acolythi ponunt cereostata in pavimento ecclesiae, quatuor quidem in dexteram partem, et tria in sinistram, vel (ut alii volunt), lineatim ab Austro in Septentrionem.

6. Litania finita, incipit solus pontifex clara voce Hymnum *Gloria in excelsis Deo,* si tempus fuerit. Deinde vero totus respondet chorus *Et in terra pax hominibus;* et non sedet prius episcopus, antequam dicant post Orationem primam *Amen.* Postea salutans populum pontifex dicit *Pax vobiscum,* sive *Pax vobis.* Resp. *Et cum spiritu tuo.* Deinde dicit *Oremus.* Sequitur Oratio prima, quam Collectam dicunt, usque *Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui tecum vivit et regnat Deus in unitate Spiritus sancti, per omnia saecula saeculorum.* Resp. *Amen.* Tunc tolluntur cereostata de loco in quo prius steterant, ut ponantur in una linea ab Oriente in Occidentem per mediam ecclesiam. Post primam autem datam Orationem, pontifex sedet versus ad populum, et presbyteri cum eo ad nutum ejus, et diaconi stant ante pontificem. Subdiaconi autem ascendunt ad altare, statuentes se ad dexteram, sive sinistram.

7. Subdiaconus vero qui lecturus est, mox ut viderit post pontificem **45** presbyteros residentes, ascendit in ambonem ut legat, non tamen in superiorem gradum, quem solus solet ascendere qui Evangelium lecturus est. Postquam legerit, cantor cum cantorio sine aliqua necessitate ascendit, non superius, sed stat in eodem loco ubi et lector, et solus inchoat Responsorium, et cuncti in choro respondent, et idem solus Versum Responsorii cantat. Si fuerit tempus ut dicatur *Alleluia,* bene; sin autem, Tractus; sin minus, tantummodo Responsorium. Cantor vero qui inchoat *Alleluia,* ipse solus cantat Versum de *Alleluia.* Ipse iterum *Alleluia* dicit, stans in eodem gradu, id est inferiore .

8. Deinde diaconus osculans pedes pontificis, petitaque Benedictione, venit ante altare, et osculans Evangelium, levat in manus suas Codicem in quo lecturus est, et partem ejus in dextero humero ponens, vadit ad ambonem. Et procedunt ante ipsum duo subdiaconi cum duobus thuribulis, sive uno, levantes thymiamaterium de manu subdiaconi sequentis, mittentes incensum. Et duo acolythi portantes duo cereostata, venientes ante ambonem, dividuntur a se, et transeunt subdiaconi et diaconi cum Evangelio per medium eorum. Subdiaconi autem duo cum thuribulis ante Evangelium in ambonem ex una parte ascendentes, et ex altera parte statim descendentes, redeunt stare ante gradum descensionis ambonis. Ille autem absque thymiamaterio vertens se ad diaconum, porrigit ei brachium suum sinistrum, in quo ponit Evangelium, ut manu subdiaconi aperiatur ei locus in quo signum lectionis positum fuerit; inventoque loco lectionis, ascendit in ambonem in superiorem gradum, et dicit *Dominus vobiscum.* Respondent omnes *Et cum spiritu tuo.* Quo audito, vertit se pontifex, et omnis sacerdotalis gradus, sive omnis populus fidelis ad Orientem. Et postquam dixerit *Sequentia sancti Evangelii secundum Lucam,* sive *Marcum,* et reliqua, facit crucis signum in fronte sua idem diaconus, et in pectore; similiterque episcopus et **46** omnis populus; et revertuntur ad Evangelium. Sed et baculi omnium deponuntur de manibus, et in ipsa hora, neque corona, neque aliud operimentum super capita eorum habetur. Ipse vero diaconus stat versus ad meridiem, ad quam partem viri solent confluere, alias autem ad Septentrionem. Sed et candelae in pavimento, praedicante eo Evangelium, de manibus acolythorum juxta ambonem deponuntur usque finitum tempus Evangelii. Perlecto evangelio, iterum se signo sanctae crucis populus munire festinat, et descendente diacono de ambone, subdiaconus qui in filo stat, recipit Evangelium; quod tenens ante pectus suum super planetam, porrigit osculandum primum episcopo , deinde omnibus per ordinem graduum qui steterint, et universo clero, nec non et populo; deinde conditur in loco suo.

9. Post lectum Evangelium, candelae in loco suo exstinguuntur, et ab episcopo *Credo in unum Deum* cantatur; et thuribula per altaria portantur, et postea ad nares hominum feruntur, et per manum fumus ad os trahitur. Deinde salutat episcopus populum dicens *Dominus vobiscum;* postea dicit *Oremus.* Tunc canitur Offertorium cum Versibus. Tunc venit subdiaconus, ferens in brachio dextro patenam, et in sinistro calicem, in quo recipiuntur amulae populorum; et super calicem corporale, id est sindonem, quod accipiens diaconus ponit super altare a dextris, projecto capite altero ad diaconem secundum, ut expandant. Deinde transit sacerdos ad suscipiendas oblationes. Interim cantores cantant Offertorium cum Versibus, et populus dat oblationes suas, id est, panem et vinum, et offerunt cum fanonibus candidis, primo masculi, deinde feminae, novissime vero sacerdotes et diaconi offerunt, sed solum panem, et hoc ante altare. Subdiaconus vero cum calice vacuo sequitur **47** archidiaconum, et pontifice oblationes populorum suscipiente, archidiaconus suscipit post eum amulas, et refundit in calicem majorem, tenente eum subdiacono, quem sequitur cum scypho super planetam acolythus, in quem calix impletus refunditur. Oblationes autem a pontifice suscipit subdiaconus, et ponit in sindonem quae eum sequitur, quam tenent duo acolythi. Tunc tenentibus duobus presbyteris manus ejus, episcopus redit in sedem, et lavat manus suas; deinde respicit archidiaconus in faciem pontificis, et innuit ei. Et ille resalutato, et cantantibus adhuc cantoribus, accedit ad altare. Tunc subdiaconi levantes oblatas de manu subdiaconi sequentis, porrigunt archidiacono, et ille componit altare. Ornato vero altari, archidiaconus sumit amulam pontificis cum vino de subdiacono, et refundit super colum in calicem. Deinde descendit subdiaconus sequens in scholam, et accipit fontem de manu archiparaphonistae, et defert archidiacono; et ille ex amula infundit faciens crucem in calicem; et ascendunt diaconi ad pontificem. Tunc surgens pontifex a sede, et cantantibus adhuc cantoribus, descendit ad altare, et orat, et salutat altare, et suscipit oblatas de manu presbyterorum et diaconorum, quibus licitum est accedere ad altare. Deinde archidiaconus suscipit oblatas duas de oblationario, et dat pontifici; quas dum posuerit pontifex in altare, levat calicem archidiaconus de manu subdiaconi, et ponit eum super altare juxta oblationes pontificis a dextris, involutis ansis cum offertorio suo, quod etiam ponit in dextro cornu altaris. Post oblationem ponitur incensum super altare, et pontifex inclinans se paululum ad altare, respicit scholam, et annuit ut sileant, et convertit se ad populum dicens *Orate.*

10. Tunc finito Offertorio ordinantur presbyteri post pontificem, et archidiaconus a dextris eorum; secundus diaconus a sinistris, et caeteri per ordinem disposita acie. Subdiaconi etiam, finito Offertorio, vadunt retro altare, aspicientes ad pontificem, stantes erecti usquedum dicta Oratione super oblationes Secreta, et episcopo alta voce incipiente *Per omnia saecula saeculorum,* post salutationem et exhortationem, finita Praefatione, incipiant dicere hymnum angelicum, id est *Sanctus, Sanctus, Sanctus,* in quo bis repetitur *Hosanna.* **48** Quae dum expleverint, surgit solus pontifex, et tacite intrat in Canonem, et diaconi et subdiaconi et presbyteri in presbyterio omnes permanent inclinati. In quo etiam Canone sex ordines crucium observantur, quorum primus est, ubi dicitur *Ut accepta habeas, et benedicas haec dona, haec munera, haec sancta sacrificia illibata.* Secundus quippe est, ubi dicitur *Quam oblationem tu, Deus, in omnibus quaesumus benedictam, ascriptam, ratam.* Tertius namque est crucis ordo, ubi narratur *Et accipiens panem in sanctas ac venerabiles manus suas, benedixit.* Item, *Tibi gratias agens, benedixit.* Quartus, ubi subinfertur *Hostiam puram, Hostiam sanctam, Hostiam immaculatam, panem sanctum vitae aeternae, et calicem salutis perpetuae.* Quintus, ubi dicitur *Per quem haec omnia, Domine, semper bona creas, sanctificas, vivificas, benedicis.* Sextus quidem ordo sequitur, quando

profertur *Per ipsum, et cum ipso, et in ipso,* quando cum oblata calix tangitur. In eodem officio diaconi adhuc inclinati per ministerium acolythorum lavant manus suas. Et sacerdos quando dicit *Supplices te rogamus,* humiliato capite, inclinat se ante altare. Et cum dixerit aperta clamans voce *Nobis quoque peccatoribus,* surgunt subdiaconi, et stant in loco, ubi ante steterunt, et sursum aspiciunt in faciem pontificis. Cum dixerit *Per quem haec omnia, Domine,* erigit se archidiaconus solus; et cum dixerit *Per ipsum, et cum ipso,* levat cum offertorio calicem per ansas, et tenet exaltans illum juxta pontificem. Pontifiex autem tangit e latere calicem, cum oblatis duas faciens cruces, et dicens, *Per ipsum, et cum ipso,* usque *Per omnia saecula saeculorum.* Et ponit pontifex oblationes in loco suo, et archidiaconus calicem juxta eas, dimisso offertorio in ansas ejusdem.

11. Sequitur in altum Praefatio Dominicae Orationis, et Oratio Dominica cum emboli sua, in qua tres articuli Orationis inveniuntur. Subdiaconi autem, postquam viderint calicem, in quo sanguis Domini est, fanone circumdatum, et **49** audierint *Sed libera nos a malo,* vadunt et praeparant calices sive sindones mundas, in quibus recipiant corpus Domini, ne in terram cadat, et in pulverem vertatur, post diaconos stantes, donec ex eo populus vitae sumat confortationem aeternae. Nam quod intermisimus de patena, quando inchoatur Canon, venit acolythus, sub humero habens sindonem in collo ligatam, tenens patenam ante pectus suum in parte dextera usque medium Canonem. Tunc subdiaconus sequens suscipit eam super planetam, et venit ante altare, exspectans quando eam suscipiat subdiaconus regionarius. Finito autem Canone, subdiaconus regionarius stat cum patena nuda post archidiaconem. Quando dixerit, *et ab omni perturbatione securi,* vertit se archidiaconus, et osculata patena dat eam tenendam diacono secundo .

12. Cum dixerit *Pax Domini sit semper vobiscum,* mittit in calicem de Sancta oblata. Sed archidiaconus dat pacem episcopo priori; deinde caeteri per ordinem, et populus, separatim viri et feminae. Tunc pontifex rumpit oblatam ex latere dextro, et particulam quam rumpit, super altare relinquit; reliquas vero oblationes suas ponit in patenam, quam tenet diaconus, et redit ad sedem.

13. Jam archidiaconus levat calicem, et dat eum archisubdiacono, quem tenet juxta cornu altaris dextrum; et accedentes subdiaconi cum acolythis, qui sacculos portant, a dextris et a sinistris, extendentibus acolythis brachia cum sacculis, stant a fronte, ut parent sinus sacculorum archidiacono, ad ponendas oblationes, prius a dextris, deinde a sinistris. Tunc acolythi vadunt dextera laevaque post episcopos circa altare; reliqui descendunt ad presbyteros, ut frangant Hostias. Patena praecedit juxta sedem, deferentibus eam duobus subdiaconibus ad diaconos, ut frangant. Sed illi aspiciunt ad faciem pontificis, ut eis innuat frangere. Et dum innuerit, resalutato pontifice **50** confringunt, et archidiaconus evacuato altari oblationibus, respicit in scholam, et innuit eis ut dicant *Agnus Dei,* et vadit ad patenam cum caeteris. Expleta confractione, diaconus minor levatam de subdiacono patenam defert ad sedem, ut communicet pontifex; qui dum communicaverit, de ipsa Sancta quam momorderat ponit inter manus archidiaconi in calicem, faciens crucem ter, dicendo: *Fiat commistio et consecratio corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi accipientibus nobis in vitam aeternam.* Resp. *Amen. Pax tecum.* Resp. *Et cum spiritu tuo.*

14. Deinde venit archidiaconus cum calice ad cornu altaris, et annuntiat stationem; et refuso parum in calicem de scypho inter manus acolythi, accedunt primum episcopi ad sedem, ut

communicent de manu pontificis secundum ordinem. Sed et presbyteri omnes ascendunt ut communicent ad altare. Episcopus autem primus accipit calicem de manu archidiaconi, et stat in cornu altaris, ut confirmet sequentes ordines. Deinde archidiaconus, accepto de manu illius calice, refundit in scypho, quem supra diximus, et tradit calicem subdiacono regionario, qui tradit ei pugillarem, cum quo confirmet populum. Calicem autem subdiaconus accipit sequens, et dat acolytho, et ille revocat in paratorium. Quos dum confirmaverit, id est quos papa communicat, descendit pontifex a sede, tenentibus ei manus qui eum duxerint, ut communicet eos qui in senatorio sunt, post quem archidiaconus confirmat. Postea episcopi communicant populum innuente pontifice, et post eos diaconi confirmant. Presbyteri autem jussu pontificis communicant populum, et ipsi vicissim confirmant. Nam mox ut pontifex coeperit communicare populum in senatorio, statim schola incipit Antiphonam ad Communionem, et psallunt usquedum communicato omni populo, etiam in parte mulierum, redit in sedem, et repetito Versu quiescunt. Post omnes hos communicat ad sedem regionarios per ordinem, et eos qui in filo steterant, et saccellarium, et acolythum, qui patenam tenet, et qui manutergium tenet, et qui aquam dat, et post pontificem archidiaconus eos confirmat.

15. Pontifex autem contemplans populum communicatum esse, innuit per subdiaconum primo scholae, et ille resalutato eo, dicit *Gloria Patri,* et *Sicut erat,* et versum. Et finita Antiphona, **51** surgit pontifex cum archidiacono, et veniens ad altare dat Orationem ad Complendum. Qua finita, cui praeceperit archidiaconus de diaconibus, aspicit ad pontificem, ut ei innuat, et dicit ad populum *Ite, missa est.* Resp. *Deo gratias.* Tunc septem cereostata praecedunt pontificem, et subdiaconus cum thuribulo, ad secretarium. Descendente autem illo in presbyterium, episcopi primum dicunt *Jube, domine, benedicere.* Resp. *Benedicat vos Dominus.* Resp. *Amen.* Post episcopos presbyteri, deinde monachi, deinde de schola, deinde omnes processores, et mansionarii, et intrat in secretarium.

[ORDO ROMANUS III.]

ADMONITIO IN TERTIUM ORDINEM ROMANUM.

52 Quo tempore scriptus sit subsequens Ordo Romanus, non facile dixerim. Eadem fere continet atque duo superiores. Non defertur Eucharistia ad altare ante Missam, nec duplex, sed unica particulae consecratae commistio ante communionem. Quod utrumque in secundo Ordine Romano etiam deesse superius notavimus, secus quam in primo. Monasterii vocabulum pro ecclesia majore, quod in sequenti Ordine legitur, num. 3, non videtur in usu fuisse ante saeculum nonum. Nullum hujus Ordinis locum singularem laudatum invenio nec

apud Amalarium, nec apud Micrologum. Unde conjectura est hunc Ordinem non esse adeo antiquum atque alios duos qui ab utroque auctore laudati fuerunt.

Caeterum nullum tertii hujus Ordinis nobis licuit reperire exemplar, quo, si qua sunt in eo interpolata, distinguere possimus. Dubium est num ejusmodi sint ea quae num. 18 leguntur: *Quia vinum, etiam non consecratum, sed sanguine Domini commistum, sanctificatur per omnem modum.* Quandoquidem in duobus praemissis libellis nihil simile habetur, etsi eadem sese offerat occasio. Sed hac de re fusius in commentario nostro.

Huic Ordini tertio subjiciemus fragmentum quarti Ordinis pontificalis ex ms. Codice, qui fuit olim Constantini Cajetani.

ORDO ROMANUS III. **(C)**

In nomine Domini Incipit liber de Romano Ordine. Qualiter celebrandum sit officium Missae.

53 1. Primo omnium observandum est septem esse regiones ecclesiastici ordinis urbis Romae, et unamquamque regionem singulos diaconos regionarios habere, et uniuscujusque regionis acolythos per manum subdiaconi regionarii diacono regionis suae, causa officii subditos esse; superiores autem vel diaconorum, vel subdiaconorum ordines, archidiacono, qui vicarius est pontificis, obedire, servato unicuique per eum proprii gradus ministeriali ordine.

2. Oportet autem ut post numerum ecclesiasticarum regionum sciat qui voluerit numerum dierum per hebdomadam, quo ordine circulariter obsequantur juxta ordinationem antiquitus constitutam. Prima enim feria Paschae ministrabit regio tertia, secunda feria regio quarta, tertia feria regio quinta, feria quarta regio sexta, feria quinta regio septima, feria sexta regio prima, sabbato secunda regio. Ergo unaquaeque regio ordines proprios, tam in processione, quam in ecclesia habebit, vel ubicunque eos propria dies ratione sui gradus, secundum priscam constitutionem, ire vel ministrare compulerit, et nullus in aliqua designatus regione, a ministerio pontificis sine excommunicationis vel animadversionis sententia deesse poterit.

3. Denuntiata statione diebus festis, primo mane omnis clerus debet apostolicum ad ecclesiam praecedere, exceptis officialibus ministris, qui in obsequio illius comitantur pro pontificali dignitate, ut sunt diacones stationarii, subdiaconi, et omnes acolythi illius regionis, quae ipso die pontifici debet ministrare. Sed cubiculario laico haec cura est praescripta, ut sella pontificis in sacrario sit parata, donec ille veniat celebraturus divina mysteria. Episcopi autem atque presbyteri, exspectantes in presbyterio pontificem, cum his qui praeparant **54** ornatum ecclesiasticum atque vasa ecclesiae, sedebunt ea locali dispositione, ut intrantibus ecclesiam episcopi sint ad sinistram, presbyteri vero ad dexteram, ut quando pontifex sederit, et ad eos respexerit, episcopos ad dexteram, et presbyteros contueatur ad sinistram.

4. Suscipitur autem pontifex per presbyteros tituli vel ecclesiae ubi indicta est statio, una cum majoribus ejusdem ecclesiae; et offertur in obsequium illius thymiamaterium incensi, inclinato offerentium capite; atque petita Benedictione et accepta, hinc inde pontificem praecedunt ad ecclesiam, prout quemque contigit secundum ordinem militare. Sed haec cura erit acolythorum, ut sacri ministerii vasa per manum primi mansionarii, qui est custos dominicalis vestiarii, accepta deferantur per bajulos de majori monasterio ad celebrandae stationis locum, quae sunt aquamanile, hoc est vas manuale, patenae, calices et scyphi, atque pugillares, aurei sive argentei, amulae argenteae ad vina fundenda paratae, colatorium aureum sive argenteum, et cantatorium. Subdiaconus autem qui lecturus est, sub cura sua habebit Apostolum, et archidiaconus Evangelium.

5. Cum vero pontifex intraverit ecclesiam, non continuo ad altare ascendit, sed prius intrat in secretarium, sustentatus a diaconibus, qui eum descendentem a sellario accipiunt obviis (ut aiunt) manibus; ubi dum venerit, et in sella sua sederit, diacones, salutato pontifice, egrediuntur de secretario cum ordinabili disciplina et ante fores ipsius secretarii mutant vestimenta sua. Egredientibus autem diaconibus de secretario, remanent cum pontifice primicerius atque notarii ipsius stationis, et subdiaconi jam parati pro suo officio; quorum unus pallium pontificis cum acu super planetam teneat in brachio sinistro, atque pontifex per manus subdiaconorum regionariorum mutat et ipse vestimenta solemnia, sicut levitae faciunt in parte altera.

6. Subdiaconi regionarii secundum ordinem suum accipiunt ad induendum pontificem ipsa vestimenta, alius lineam, alius ambolagium, id est amictum, quod dicitur humerale; alius lineam dalmaticam, quam dicimus albam, alius cingulum, alius dalmaticam, alius orarium, alius planetam; **55** et sic per ordinem induunt pontificem. Primicerius autem et secundicerius componunt vestimenta pontificis, ut ex honorabili compositione exhibeatur circumstantibus spectaculum reverendae dignitatis. Novissime autem cui jusserit dominus pontifex ex diaconibus, sumit de manu subdiaconi sequentis pallium, et super pontificem induit, et illud cum acu in planeta retro et ante, et in humero sinistro configit, et salutat dominum, et dicit: *Jube, domine, benedicere.* Respondet *Salvet nos Dominus. Amen.*

7. Deinde subdiaconus regionarius referens ad pontificem qui debeant legere aut cantare, ponit mappulam in brachio sinistro pontificis super planetam, cum disciplinali ad genua ejus inclinatione, et pronuntiat talem subdiaconum regionarium Epistolam legere; et talem Responsorium, et talem *Alleluia* cantare; et postea non licet in loco lectoris vel cantoris alterum mutare: quod si factum fuerit, excommunicabitur archiparaphonista, id est quartus scholae, qui semper debet pontifici de cantoribus nuntiare. Statuuntur enim per ordinem acies duae, et paraphonistae quatuor a foris hinc inde; sed infantes infra per ordinem ab utroque latere. Postquam autem pontifex ad psallendum annuerit archiparaphonistae, dicit sive acolythis stantibus ante fores secretarii cum cereostatis, sive subdiacono regionario, qui ante se ad processionem debet thymiamaterium portare, *Accendite.*

8. Sed ille quartus scholae perveniens in presbyterium, ubi chorus in quatuor (ut dictum est) ordinatus assistit reverenda dispositione, postquam dixerit inclinato capite ad priorem scholae, vel secundum, sive tertium, *Domini, jubete,* mox Antiphonam ad Introitum incipit prior scholae. Quorum voce audita, diaconi intrant ad pontificem in secretarium, et ab archidiacono atque secundario acceptis utrinque et osculatis manibus pontificis, procedunt

cum ipso sustentantes eum. Reliqui gradus procedunt in ordine suo, excepto quod unus de regionariis subdiaconibus debet praecedere cum thymiamaterio. Quem sequuntur septem acolythi illius regionis cujus dies fuerit, portantes septem cereostata accensa ante pontificem, usque dum ad altare venerit. Sed antequam perveniat Processio ad scholam, dividuntur cereostata, quatuor ad dexteram partem, et tria ad sinistram. In hoc honorabili ministerio debet pontifex venire in tribunal ecclesiae, et inclinare caput **56** contra altare, et postquam surrexerit, in fronte sua crucem facere, et uni episcoporum de hebdomadariis, et archipresbytero, et diaconis omnibus pacem dare; ac deinde respiciens ad priorem scholae, innuit ei ut debeat *Gloriam* dicere. Qui se inclinans pontifici, imponit Hymnum, quo datur gloria sanctae Trinitati. Sed pontifex concelebrat interim secreto Orationem, ante altare inclinatus, usque ad repetitionem Versus. Nam diaconi, quando dicitur *Sicut erat in principio,* surgunt ab inclinatione, et salutantes altaris latera, prius duo et duo vicissim redeunt ad pontificem, tenentes locum quisque pro suo ordine. At pontifex ad repetitionem Versus, sicut dictum est, surgens ab Oratione, osculatur Evangelium et altare; ac deinde accedit ad sedem, et stat versus ad Orientem.

9. Schola vero, finita Antiphona, imponit *Kyrie eleison;* sed prior scholae debet ad pontificem custodire, quando praecipiat mutare numerum litaniae, et innuenti inclinat se. Quae cum finita fuerit, pontifex incipit *Gloria in excelsis Deo,* si tempus fuerit. Sedere autem non oportet pontificem antequam dicant *Amen,* post primam Orationem. Deinde debent subdiaconi regionarii ascendere, et ad dexteram altaris et ad sinistram se statuere. Sed ille subdiaconus, qui lecturus est, postquam viderit episcopos sive presbyteros post pontificem sedere, quos ipse pontifex nutu suo facit secum considere, tum ascendit in ambonem, et legit lectionem. Postquam lector legerit, cantor cum cantorio ascendit, et responsorium dicit, ac deinde per alium cantorem *Alleluia,* si tempus fuerit, sive Tractus concinitur; sin minus, Responsorium tantummodo cantatur.

10. Deinde diaconus, osculatis pedibus pontificis, et accepta ab eo hac Benedictione: *Dominus sit in corde tuo et in labiis tuis,* venit ante altare, et osculatis Evangeliis, levat Codicem in manibus suis. Prior autem de duobus subdiaconis, qui solummodo debent diaconum praecedere, incensum mittit in thymiamaterium, sed alter per proximae stationis subdiaconum accipit illud ad portandum. Procedunt ante ipsos duo acolythi cum duobus cereostatis, quibus acolythis ante ambonem divisis, transeunt per medium ipsorum subdiaconi et diaconus cum Evangeliis. Sed ille subdiaconus **57** qui absque thymiamaterio est, porrigit brachium sinistrum, ut a diacono accipiat librum Evangeliorum, ut per ipsum aperiatur diacono locus, in quo signum lectionis fuerit positum. Ascendente autem diacono ad legendum, ipsi duo subdiaconi redeunt stare ante descensionis gradum. Postquam finitum fuerit Evangelium, dicit pontifex *Pax tibi,* vel *Dominus vobiscum.* Sequitur responsio *Et cum spiritu tuo.* Descendente autem diacono, subdiaconus ille qui prius aperuerat librum Evangeliorum, recipit eum; et reversus in presbyterium, porrigit illum uni subdiaconorum, ut ipse offerat omnibus ad osculandum, qui steterunt per ordinem graduum. Post evangelicam ergo lectionem, reponitur liber Evangeliorum in paratorio quodam, sive in secretario.

11. Sed acolythus tenens calicem in brachio sinistro, porrigit corporale superpositum diacono, ut ipse desuper calicem accipiens, illud expandat super altare, projecto ad sequentem diaconum capite altero.

12. Pontifex autem sustentatus hinc inde dextra laevaque a primicerio notariorum et primicerio defensorum, descendit ad senatorium, quod est locus principum, ut suscipiat oblationes eorum. Archidiaconus vero post eum amulas suscipit, et in calicem majorem, quem subdiaconus regionarius sequens portat, vacuum refundit: qui cum fuerit impletus, refunditur in scyphum, quem ibi tenebit sequens acolythus. Oblationes vero principum subdiaconus regionarius a pontifice suscipit, ac sequenti subdiacono porrigit, et ipse in sindonem, quam tenent duo acolythi, eas ponit. Sed episcopus hebdomadarius suscipit post pontificem oblationes reliquorum, quas ipse manu sua mittit in sindonem, quae sequitur eum. Post quem diaconus sequens amulas suscipit, et in scyphum manu sua post archidiaconum eas refundit. Similiter transiens pontifex in partem matronarum, explet omnia, ut supra.

13. Deinde redit ad sedem, tenentibus primiceriis manus ejus. Archidiaconus autem stans ante altare, lavat manus suas expleta susceptione. Post hoc in faciem pontificis respicit, et cum ei annuerit, resalutato eo per humilem inclinationem, ad altare accedit. Tunc accipiens per subdiacones oblatas, hinc inde porrigentes eas, ponit tantas super altare, quantae possint populo sufficere. Composito igitur altari et ornato, **58** archidiaconus deinde sumit amulam pontificis de subdiacono oblationario, et refundit in calicem super colatorium; deinde diaconorum, ac deinde primiceriorum et secundiceriorum. Postea autem subdiaconus sequens descendit in scholam, et accipit fontem de manu archiparaphonistae, ac defert ad archidiaconum, et ille infundit faciens crucem in calicem. Ascendentibus vero diaconis ad pontificem, primicerius et secundicerius, notarii et defensores regionarii descendunt, et in loco suo consistunt.

14. Tunc pontifex surgens a sede, descendit ad altare, et salutat altare, et suscipit oblatas de manu presbyteri hebdomadarii, et diaconorum, atque primiceriorum. Deinde archidiaconus suscipit oblatas pontificis de oblationario, et dat pontifici; quas dum posuerit pontifex in altari, levat calicem archidiaconus de manu subdiaconi regionarii, et ponit eum super altare juxta oblatam pontificis a dextris; atque cum offertorio in cornu altaris posito, involvens per ansas calicem, stat post pontificem. Et pontifex paululum inclinans se ad altare, respicit ad scholam, et annuit ut debeant silere.

15. Finito autem offertorio, episcopi stant post pontificem, primus in medio, deinde per ordinem: et archidiaconus a dextris episcoporum, secundus diaconus a sinistris, et caeteri disposita acie per ordinem. At subdiaconi regionarii, finito offertorio, vadunt retro altare, aspicientes ad pontificem, stantes erecti usquedum incipiant dicere Hymnum angelicum, id est *Sanctus.* Quem dum expleverint, surgit pontifex solus, et intrat in Canonem. Episcopi vero, diaconi, subdiaconi, presbyteri permanent in presbyterio inclinati: et cum dixerit *Nobis quoque peccatoribus,* surgunt subdiaconi: cum dixerit *Per quem haec omnia, Domine,* surgit archidiaconus solus. Cum dixerit *Per ipsum, et cum ipso,* levat archidiaconus cum offertorio calicem per ansas, et tenet exaltans illum juxta pontificem. Pontifex autem tangit e latere calicem cum oblatis, dicens *Per ipsum, et cum ipso,* usque *Per omnia saecula saeculorum.* Et ponit pontifex oblationes in loco suo, et archidiaconus calicem juxta eas, dimisso in ansis ejus offertorio.

16. Ecce autem finito canone subdiaconus regionarius stat ante altare cum patena post archidiaconum, quam in medio canone subdiaconus sequens accipit per acolythum; qui

scilicet acolythus, **59** quando inchoat pontifex canonem, venit, sub humero habens sindonem in collo ligatam, et tenet patenam in dextera parte ante pectus suum. Quando dixerit pontifex *Et ab omni perturbatione securi,* vertit se archidiaconus, et accipiens patenam, osculatur eam, et dat diacono secundo tenendam. Cum dixerit *Pax Domini sit semper vobiscum,* mittit in calicem de Sancta, subjungens haec verba: *Fiat commistio et consecratio corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi, accipientibus nobis in vitam aeternam.* Sed interim archidiaconus pacem dat episcopo priori, qui et ultra dabit juxta se stanti, ac deinde per ordinem caeteri; atque populus osculantur se invicem in osculo Christi. Tunc pontifex rumpit oblatam ex latere dextro, et de ipsa Sancta quam ruperit particulam super altare relinquit, reliquas vero oblationes suas in patenam quam tunc tenet diaconus ponit. Nam archidiaconus levat calicem, et subdiacono regionario porrigit eum, ut teneat juxta cornu altaris dextrum; et accedentes subdiaconi sequentes cum acolythis, qui sacculos ad haec idoneos portant a dextris et a sinistris altaris, ipsi ergo subdiaconi, extendentibus acolythis brachia cum sacculis, sequentes a fronte, parant sinus sacculorum archidiacono ad ponendum oblationes, prius a dextris, deinde a sinistris. Tum vadunt acolythi dextra laevaque, post episcopos sive presbyteros circum altare, ut ipsi sacerdotes incipiant Hostias confringere, patena praecedente, quam duo subdiaconi regionarii deferunt ad diaconos causa confractionis, ut ipsi quoque frangant, quando pontifex annuerit eis Sed archidiaconus evacuato altari oblationibus, respicit in scholam, et annuit eis ut dicant *Agnus Dei;* ac deinde vadit ad patenam, quam tenent duo subdiaconi regionarii, ut ipse etiam frangat cum caeteris diaconis juxta cornu altaris. Expleta confractione, diaconus minor, levata de subdiacono patena, defert eam ad pontificem, ut communicet corpore dominico. Sed ipse pontifex confirmatur ab archidiacono in calice sancto; de quo parum refundit archidiaconus in majorem calicem, sive in scyphum, quem tenet acolythus, ut ex eodem sacro vase confirmetur populus, quia vinum, etiam **60** non consecratum, sed sanguine Domini commistum, sanctificatur per omnem modum,

17. Accedunt primum episcopi secundum ordinem de manu pontificis communicare; et post eos ascendunt presbyteri omnes, ut communicent ad altare. Cum autem communicaverit archidiaconus, calicem interea tenet primus episcopus. Sicut enim in Romana ecclesia summo pontifici ministrant episcopi, sic in caeteris ecclesiis debent episcopis facere presbyteri. Recepto calice, archidiaconus confirmat omnes sanguine dominico, quos communicaverit pontifex corpore dominico. Hoc officio juxta altare peracto, et pugillari cum quo confirmetur populus per subdiaconem regionarium jam accepto, traditur calix ab archidiacono eidem subdiacono perferendus acolytho, ut reponatur in paratorio. Deinde descendit pontifex cum primicerio notariorum et primicerio defensorum, ut communicet principes populorum, et matres familias eorum. Et sicut archidiaconus confirmat quos pontifex communicat, sic reliqui diacones confirmant quos episcopi sive presbyteri post pontificem communicant.

18. Sed cum coeperit pontifex clerum sive populum communicare, schola incipit antiphonam ad communionem psallere, ac deinde nutu pontificis *Gloria Patri, Sicut erat in principio, et nunc et semper,* subdiacono faciente crucem in fronte, ut ex hoc signo intelligat prior scholae, quando post communionem debeat gloriam sanctae Trinitati dicere, paratus etiam Versum repetitionis subjungere. Finita Antiphona, quae repetitur ad repetitionis versum, pontifex ad altare dat Orationem ad Complendum. Qua etiam finita, diaconus, cui praeceperit archidiaconus, respicit ad pontificem, ut annuat ei, et dicat ad populum *Ite, missa*

est. Respondet populus *Deo gratias.* Dicentibus autem episcopis, sive presbyteris, vel sequentibus ordinibus, *Jube, domine, benedicere,* respondet pontifex *Benedicat nos Dominus. Amen.* Praecedunt igitur pontificem septem cereostata, et subdiaconus regionarius cum thuribulo ad secretarium.

ORDO ROMANUS IV, VEL FRAGMENTUM VETERIS ORDINIS ROMANI DE MISSA PONTIFICALI

61 . . . . . *grege numerari. Per Christum Dominum nostrum.* Hic erigit se sursum. Oblatam solam hic benedicit, *Quam oblationem tu Deus in omnibus, quaesumus, benedictam, ascriptam, ratam, rationabilem, acceptabilemque facere digneris* (Hic ambo signat, id est oblatam et calicem), *ut nobis corpus et sanguis,* usque *Omnipotentem, tibi gratias agens, benedixit, fregit, deditque discipulis suis dicens,* usque *Item tibi gratias agens, benedixit.* Hic quatuor vicibus solam oblatam signat, in quinta vice super calicem solum crucem faciens: *Hostiam puram, Hostiam sanctam, Hostiam immaculatam, panem sanctum vitae aeternae, et calicem salutis perpetuae,* usque *Immaculatam Hostiam.* Hic inclinat se iterum juxta altare, dicens, *Supplices te rogamus, omnipotens Deus.* Hic orat apud se quod voluerit. Deinde dicit, *Jube haec perferri per manus,* usque *in conspectum.* Hic se erigit haec verba dicens, *Ut quotquot ex hac altaris participatione,* usque *per Christum.* Hae Orationes duae dicuntur, una super depticios, altera post lectionem nominum; et hoc quotidianis, vel in agendis tantummodo diebus: *Memento etiam, Domine, et eorum nomina, qui nos praecesserunt cum signo fidei, et dormiunt in somno pacis.* Et recitantur nomina. Deinde postquam recitata fuerint, dicat: *Ipsis, Domine, et omnibus in Christo quiescentibus, locum refrigerii, lucis et pacis ut indulgeas deprecamur, per eumdem. Nobis quoque peccatoribus,* usque *Sed veniae, quaesumus, largitor admitte. Per.* Hic erigens se archidiaconus veniet, et involvens calicem mappula, levat illum contra domnum papam. *Per quem haec omnia, Domine, semper bona creas.* Hic ambo signat, id est oblatam et calicem, **62** tribus vicibus, singulis singulas faciens cruces: *Sanctificas, vivificas, benedicis et praestas nobis.* Hic levat domnus papa oblatas duas usque ad oram calicis, et tangens eum de oblationibus, tenente illum archidiacono, dicit: *Per ipsum, et cum ipso, et in ipso est tibi Deo Patri omnipotenti in unitate Spiritus sancti omnis honor et gloria.* Tunc dicit in altum *Per omnia saecula saeculorum.* Tunc reponit oblatam in altari, et dicit in altum *Oremus.* Deinde dicit *Praeceptis salutaribus moniti,* usque *Sed libera nos.* Tunc dicit domnus papa, interveniente nullo sono, hanc Orationem: *Libera nos, quaesumus, Domine,* usque *Petro, Paulo atque Andrea.* Hic nominatim quales voluerit sanctos, vel quantos commemorat. Deinde infert, *Cum omnibus sanctis da propitius,* usque *Per omnia saecula saeculorum.* Respondetur *Amen.* Deinde dicit *Pax Domini sit semper vobiscum.* Non mittit partem de sancta in calicem, sicut caeteris sacerdotibus mos est. Dum confringit, *Agnus Dei* dicit, et expleta confractione, quando communicat domnus apostolicus,

partem sibi mordet, et reliquam in calice mittit, faciens crucem de ea tribus vicibus super calicem, nihil dicens. Et sic confirmatur de calice, tenente calicem archidiacono. Quando vero domnus apostolicus descendit ab altari, incipit communicare populus, et dicitur Antiphona ad Communionem. Et expleta Communione et Antiphona, tunc surgit domnus papa; et veniens ad altare, salutat altius dicens *Dominus vobiscum.* Respondetur *Et cum spiritu tuo.* Deinde dicit Orationem: *Quod ore sumpsimus, Domine, mente capiamus, et de munere temporali fiat nobis remedium sempiternum. Per,* etc.

[ORDO ROMANUS V.]

ADMONITIO IN QUINTUM ORDINEM ROMANUM.

63 Sequens Ordo Romanus multae antiquitatis, in Codice vetustissimo sancti Galli subsequitur libellum *de Gradibus Romanae ecclesiae,* quem inferius subjiciemus. Praemissa enumeratione sacrarum vestium pontificis aliorumque ministrorum, exhibet Ritum Missae episcopalis secundum morem tunc receptum in ecclesia Romana. Hunc vero Ordinem esse Romanae Ecclesiae intelligitur ex designatione initio facta episcopi *Romani,* alius a pontifice, et presbyteri itidem *Romani.* In Missae ritibus multa observatione digna. Symbolum CP. post Evangelium assignatur, ut in secundo Ordine Romano, quod est contra sententiam Bernonis Augiensis abbatis, existimantis hoc non fuisse usitatum in Missa apud Romanos ante Henrici sancti imperatoris principatum.

Priori huic libro de Missa episcopali succedit alius Ordo ejusdem argumenti, jam editus, sed denuo collatus cum antiquis Codicibus manuscriptis.

ORDO ROMANUS V, DE MISSA EPISCOPALI PRIMUS.

64 I. *De vestimentis pontificalibus.*

1. In primis cam. et cingitur supra. Dein linea cum cottis, serica, et cingulum. Post haec mittitur anagolagi; exinde dalmatica minore, postea majore dalmatica, et supra orarium. Post haec planeta, et supra mittitur pallium. Nam in his diebus Natalis Domini, Pascha, sancti Petri, et die ordinationis suae, alius coloris planeta induitur. Sestace in manu portat, item calciamenta, in pri odhones, dein campagos.

II. *Item de vestimento alii Romani episcopi.*

2. In primis cam. et cing. postea tunica alba; dein orarium. Post haec planeta; et sestace in manu, calciamenta, odhones, et campagos.

3. Presbyter Romanus similiter, praeter tantum subtalares, quos mittit presbyter et diaconus. In primis cam. et supra cingulum. Postea tonica alba et cing. deinde anagolagi: post hoc brachiale in dextra manu; dalmatica minore et majore, et planeta, usquedum venitur presbyterio. Ibidem **65** tollitur ab acolytho. Calciamenta sicut pontifex. Subdiaconi cam. et cing., deinde anagolagi et tunica alba, orarium, et sestace in sinistra manu. Acolythi cam. et cing., sestace in sinistra latera ad cing. pendens, tonica alba, et orarium ad collum, et planeta; et quando in gradu psallitur, planeta abstollitur, et orarium portat in manu; calciamenta, odhones, et subtulares, sicut et subdiac. Reliqui vero inferiores gradus ecclesiae, qui in gradu psallunt, sicut et acolythi. Illi vero qui in ambone non psallunt, si habuerint, similiter induantur; sin autem non potuerint, . . .

4. Item quotidianis diebus qualiter pontifex induitur. In primis cam. et cing., deinde tonica serica, orarium, planeta, et pallium, sestace in manu. Calciamenta vero tam pontifex quam etiam et omnes reliqui, sive festis diebus, sive quotidianis, uno modo induuntur. Item diaconi.

III. *Item unde supra.*

5. In primis etenim vestietur episcopus cunctique presbyteri, qui praesentes fuerint reperti, et septem aut quinque vel tres diaconi, et tot numero subdiaconi; et acolythi quot fuerint diaconi. Presbyteri vero dum a cantore incipitur Invitatorium, omnes stent in loco suo, id est hinc et inde ex utraque parte chori. Cumque a cantore versus ad Invitatorium elevatus fuerit, inchoatur processio, praecedentibus videlicet cum thuribulis duobus acolythis. Post hos sequantur septem aut quinque sive tres acolythi cum candelabris, juxta scilicet numerum, ut praediximus, diaconorum seu subdiaconorum. Dein subsequantur subdiaconi bini procedentes, quos similiter bini sequantur diaconi: quorum duo pontificem ex utraque parte sustentantes ducant, archidiaconus videlicet ad dexteram, id est lecturus Evangelium, et alius

quilibet ad sinistram. Cumque ante chorum psallentium pervenerint, subdiaconi statim pergant ad loca sua in chorum; diaconi vero et acolythi candelabra et thuribula gestantes dividantur ex utraque parte pontificis, id est, si septem fuerint, quatuor stent ad dexteram, et tres ad sinistram; si vero quinque, tres ad dexteram, et duo a sinistris; tres autem si fuerint, duo stent a dextris pontificis, et unus ad sinistram. Duo quoque acolythi thuribula portantes ante ordinem stantium **66** presbyterorum divisi stent. Pontifex autem non prolixa completa oratione, vertat se ad dexteram, annuatque uno presbytero ante caeteros stanti, osculeturque eum. Dein ad sinistram se vertens alii annuat presbytero, et similiter eum osculetur. Deinde extremo in dextera parte stanti annuat diacono, et osculetur illum; ac dein extremo in sinistra parte stanti annuat, et similiter eum osculetur, et sic cunctos diaconos vicissim se vertens osculetur, novissime tamen illum qui Evangelium legere debet.

6. Hoc autem expleto, annuat cantori ut *Gloria* dicat; ipse vero ductus a diaconibus pergat ante altare, inclinatisque ad Orationem cunctis, stantibus acolythis cum candelabris et thuribulis in loco quo prius oraverat. Prope vero expleta Oratione, annuat duobus extremis diaconibus, uno hinc et alii inde, ut vadant, osculenturque unus dextrum, et alius sinistrum cornu altaris; et sic cunctis diaconibus annuat ut bini faciant, et novissime lecturo Evangelium. Ipse vero pontifex elevat se ab Oratione, pergatque et osculetur Evangelium, quod super altare jacuerit, eatque in dexteram altaris partem, stantibus etiam eadem parte quatuor aut tribus aut duobus diaconibus, et ex altera tribus vel duobus seu uno. Ipse vero pontifex cantori annuat, quando excelsiori voce *Kyrie eleison* sive *Christe eleison* dici debeat. Ipsa autem expleta, dicatur a pontifice *Gloria in excelsis Deo,* deponenturque ab acolythis candelabra, et reponentur seu suspendentur thuribula.

7. Et *Gloria in excelsis Deo* percelebrata, dicatur a pontifice, ut mos est, Oratio; sedensque ipse annuat presbyteris ut sedeant. Subdiaconus itaque, lectione perlecta, genu osculetur episcopi. Cantores quoque qui Gradale vel *Alleluia* cantaverint, si in gradu quolibet fuerint ordinati, genu similiter osculentur episcopi; si vero extra gradum fuerint, pedibus ejus pervolvantur. Episcopus vero annuat magistro scholae, quando a cantoribus Gradale vel *Alleluia* repetere debeat. Cum vero diaconus ad legendum Evangelium pergere debet, osculetur genu episcopi; accedensque elevat Evangelia, praecedentibus eum duobus acolythis cum candelabris, et ante illos duobus aliis acolythis cum incensoriis. Perlecto autem Evangelio, dicat episcopus *Pax tibi;* et elevat *Credo in unum Deum.* Et candelabra ab acolythis exstinguantur, et **67** post altare ponantur. Acolythorum autem gestantium incensoria unus pergat ad altare incensionem exhibere circa illud, necnon et episcopo ac presbyteris, atque diaconibus cunctoque clero; alius vero pergat ad populum. Stet autem paratus juxta pulpitum subdiaconus qui lectionem legerat, ut dum perlectum fuerit Evangelium, accipiat a diacono Evangelia, et exhibeat ea ad deosculandum episcopo; quibus exosculatis, exhibeatur ei et incensorium.

8. *Credo in unum* itaque decantato, dicatur ab episcopo *Dominus vobiscum. Oremus.* Pergatque episcopus, sustentatus a duobus diaconibus et caeteris sequentibus, primum ad viros oblationem cum vino facientes, dein ad feminas. Acolythus vero unus lineum pallium, ut mos est, factum, ante se tenens, accipiat a pontifice oblatas, aliusque cannam portans in qua diaconus quilibet libamen vini suscipiens infundat. Rediens itaque a populo pontifex accipiat oblationem scholae sine vino, et pergens ad sedem sedeat, offereturque ei aqua, lavetque manus suas. Et habeat tunc subdiaconus in loco calicem cum

vino, et super illum corporale involutum, et acolythus patenam cum oblatis. Accipiens itaque diaconus corporale, eat ad dexteram altaris partem, jactetque illud devolvendo ad alteram altaris partem; quod alius suscipiens diaconus, expandent illud desuper altare. Redeat quoque diaconus qui Evangelium legerat, osculeturque genu episcopi, et accedat ad altare, annuatque acolytho qui oblationem populi et scholae in pallio gestat; accipiatque ex ipsis oblatis quantum ei videtur; et ponet eas desuper altare in corporale quod expanderant, infundatque de canna libamen vini in calicem; et pergat ipse cum alio diacono, et per brachia sustentando ducant episcopum ad altare, accedantque presbyteri offerentes, diaconi deinde sine uno [*Forsan* vino] videlicet. Hoc autem expleto, accipiat diaconus de manu acolythi, et porrigat episcopo; ablatisque oblatis in illa jacentibus, reddat eam iterum acolytho. Cantor vero per juniorem suum cannam cum aqua involutam mappula transmittat subdiacono calicem in manu tenenti; et ipse eamdem in calicem infundet aquam, **68** reddatque diacono calicem: qui annuente episcopo ponat eum super altare.

9. Subdiaconi itaque, dum canitur *Sanctus,* post altare pergant stare, versi videlicet contra diaconos post episcopum stantes. Post quos diaconos duo acolythi cum duabus patenis stent. Infra actionem igitur detur aqua presbyteris ut lavent manus suas. Quando dicitur a pontifice *Nobis quoque peccatoribus,* detur diaconibus aqua, et subdiaconi redeant ad loca sua.

10. Unus vero eorum qui lectionem recitavera, stet post diaconos juxta acolythos, ut dum dicitur a pontifice *Da propitius pacem,* accipiat ab acolythis patenas, osculeturque eas, et det eas diacono, qui et illas inter manus osculetur subdiaconi; quas etiam diaconus episcopo osculandas praebeat. Acceptis itaque illis, episcopus dividat inter eas sacrosanctum corpus consecratum, rumpatque unam oblatam, et ex ea particulam unam in corporale mittat, et aliam in calicem, dicendo: *Pax Domini sit semper vobiscum.* Venientesque duo presbyteri, unus hinc et alius inde, faciant cum eo pacem; deinde archidiaconus, et redeat ad sedem. Et archidiaconus, Evangelium scilicet qui legerat, accedat ad altare; elevetque patenas, et donet eas acolythis, jubeatque unam ante presbyteros, et aliam diaconibus coram tenere, ut frangat scilicet oblatas superimpositas. Elevat etiam et calicem, donatque illum subdiacono. Fractis itaque oblatis, jubeat diaconus acolytho ut deferat unam patenam ad sedem ante pontificem. Qui surgens vertat se ad Orientem, et communicet. Susceptumque diaconus ab acolytho calicem porrigat episcopo, et confirmet; rursumque a diacono calix reddatur subdiacono.

11. Accedentes quoque presbyteri communicent, quibus episcopus donet sacrosanctum corpus in manus, eantque ad sinistrum cornu altaris, osculenturque illud, et communicent. Subsequatur etiam eos subdiaconus cum calice, donetque eum primo communicanti, qui et tribuat subsequenti; et sic per ordinem unus alteri tribuat, donec omnes confirmet. Similiter quoque post illos, diaconos communicent **69** et confirment. Dein clerus communionem ab episcopo accipiat, et a diacono confirmetur. Presbyter autem unus, aut duo, vel tres, seu quatuor fuerint necessarii, aliam accipiant patenam, et ex ea in reliquas partiantur patenas; confirment sanguine sacro, et sic populum communicent, cantante schola *Agnus Dei,* et Communionem. Omnes qui voluerint habeant communicatum. Deibus vero solemnibus, id est praecipuam festivitatem habentibus, peracta Missarum solemnitate, procedente pontifice, occurrat ei cantor cum schola, et dicat: *Jube, domne, benedicere,* respondeaturque a pontifice *Benedicat nos Deus,* et tota schola alta dicat voce *Amen.* Simili etiam ratione fiat, dum ingredi in secretarium debet.

ORDO ROMANUS VI, DE MISSA EPISCOPALI SECUNDUS.

Ordo Processionis, si quando episcopus festivis diebus Missam celebrare voluerit, ita ut ab antiquis Patribus occidentalium institutione est constitutus, hic adesse cernitur scriptus.

70 1. Postquam prima hora celebrata fuerit in conventu fratrum, qui apud quosdam capitulum nuncupatur, a decano vel cantore singuli ad Missam ministeria acturi destinandi sunt. Et cum tintinnabulum ad tertiam sonuerit, omnes simul fratres in chorum ordinatim convenire debent, humeralibus et albis, apud quosdam autem casulis induti. Sed Processionem coram episcopo acturis a custode ecclesiae in sacrario ornamenta praebenda sunt, presbyteris duobus, qui episcopum ducturi sunt, cappae, diaconibus stolae, et dalmaticae, subdiaconibus vero sibi congruae vestes, quae apud quosdam subdiaconales nominantur; et mappulae in sinistra manu ferendae, acolythis candelabra, et thuribula portaturis casulae. His cum induti fuerint, acolytis candelabra portantibus, subdiaconus archidiacono Evangelium fert, in medio stanti extra sacrarium, sive intra, ubi se pontifex parat, retro acolythis ordinatim standum est. Duo autem presbyteri ita, ut ad Missam, excepto quod cappis induti sunt, vestiti, una cum septem diaconibus coram episcopo stantes ministrent ei, cantantes cum illo septem Psalmos cum litania.

2. Tertia vero a fratribus impleta, procedunt diaconi de sacrario, dividentes se in duas partes, quatuor ad dexteram, **71** tres ad sinistram: et tunc procedat episcopus, stetque ex choro sic prope adeo, ut cantori manu innuere valeat. Cui etiam silendum est, usquequo episcopus cantare jusserit. Dehinc innuente episcopo cantetur Introitus. Et pontifex a custode ecclesiae, qui alba indutus esse debet, incensum accipiens, ponat in thuribulum, et archisubdiacono apportante Evangelium complicatum, osculetur; quo tamen a plerisque revoluto, illud Evangelium quod illo die legendum est osculatur. His expletis, cum Psalmus cantatur, innuente episcopo praecedant acolythi cum candelabris, primum unus, tum duo et duo, et subdiaconi similiter. Protinus diaconi secuturi. Et sic procedat sacerdos in chorum, ducentibus eum duobus presbyteris, quos cappis jam ante praediximus esse indutos, sive, ut alii volunt, diaconibus. Apud quosdam autem in hac processione aliis subdiaconibus praecedentibus, ille qui lectionem lecturus est cum Evangelio retro diaconos episcopum praecedit, coram quem duo acolythi cum candelabris, unusque cum thuribulo antecedant. Quibus utique in hoc consentiendum esse volumus.

3. Igitur ut omnis processio in chorum venerit, acolythi cum candelabris se dividunt: quatuor scilicet in dexteram, et tres in sinistram, similique modo diaconi faciant. Subdiaconi autem, protinus ut in chorum venerint, quasi quaedam linea porrecti usque ad altare progredientes, simul se inclinent coram eo, atque Evangelio superposito, quatuor in dextro ejus cornu, et tres in sinistro consistant. Pontifex vero postquam in medietatem perducitur, presbyteris, qui eum ducebant, sive diaconibus manus ejus osculantibus, propriaque repetentibus loca,

inclinans se Deum pro peccatis suis deprecetur. Tunc erectus primum presbyteris duobus, deinde diaconibus per ordinem omnibus pacis oscula dabit. In quibusdam enim locis usus est et consuetudo, ut his finitis minister cum thuribulo subdiaconum Evangelium portantem antecedat ad altare, coram illo incensum ponens; et subdiaconus desuper Evangelium deponens revertatur. In aliis vero non incensum ad altare portatur, antequam oblationes altari superponantur.

72 4. Igitur his peractis, cum *Gloria* innuente episcopo cantabitur, a saepe dictis presbyteris in superiorem ducendus est gradum, non omnino ad altare. In quo etiam loco gressus figendus est, usquequo presbyteri primum, et tunc duo et duo diaconi altaris cornua osculentur, et novissime archidiaconus solus. Sed continuo ut episcopus in altiora scandere incoeperit, subdiaconus qui prius juxta altare stabat, choro *Gloria Patri* canente, ad propria loca revertendum est, et quatuor in dextro choro, tribus in sinistro standum erit. Quibus ita finitis, item versus a choro cantandus est, et pontifex usque in medietatem altaris ducendus est; ubi se altari inclinans, Evangelium osculetur; et sic demum dextro cornu altaris, ubi etiam sedes sibi parata est, osculum ferat. Tunc alius presbyter proprium repetat locum, alius autem librum episcopo porrigat atque revolvat, et diaconi quatuor in dextro, tres in sinistro altaris cornu consistant.

5. Peracto itaque Introitu, innuente episcopo, cantandum est *Kyrie eleison,* sine cujus insinuatione cantorem nihil canere licebit. Et tunc acolythi candelabra in inferiori gradu, quasi quodam filo, per rectam lineam ponant, vel, ut quidam volunt, in modum crucis. Igitur cum *Gloria in excelsis* percantabitur,et pontifex se ad populum, *Pax vobiscum* dicturus, convertit, diaconi simul cum eo se conversuri sunt. Cumque collectam finierit, lectio legatur. Et sedente episcopo, accedat archidiaconus, et genu flexo ante eum regat vestimenta illius, et praebens se ad pedem, revertatur. Finita vero lectione, illis, qui Gradualem et *Alleluia* cantaturi sunt juxta pulpitum in inferiori gradu standum est.

6. Cum autem omnia usque ad Evangelium impleta fuerint, accedat princeps ecclesiae ad episcopum, pyxidem in qua thus habetur manu ferens, sequente acolytho, qui thuribulum portat, et imposito in illud incenso ab episcopo, et subdiacono in dextra parte altaris diaconum praestolante, accedat diaconus ad altare. Dominum his verbis adoraturus, *Domine, labia mea aperies, et os meum annuntiabit laudem tuam.* Et adorato altari, genua flectens ante episcopum, accipiat ab eo Benedictionem, et praebens se ad pedes ejus, adhibente manum episcopo, osculetur eam; et protinus ad altare progrediens, sumat Evangelium continuo lecturus. Candelabra autem ferentes infra pulpitum contra diaconum **73** stare debent. Sed ille qui thuribulum tenet juxta eum stet in sinistra parte, usquequo Evangelium perlegatur. Ut autem diaconus legere incoeperit, duo acolythi involuti in sacrario a custode ecclesiae sacra vasa accepturi sunt, et ea in chorum portaturi; et alter cum calice corporali cooperto, et vino cum aqua mista infuso, in dextera parte, alterque cum patena in sinistra parte erit.

7. Itaque perlecto Evangelio, accipiat subdiaconus pulvinar et Evangelium a diacono, eumque praecedat, coram quo etiam unus cum thuribulo, et septem acolythi cum candelabris usque ad altare antecedant. Quo cum pervenerit, episcopus, accepto odore incensi et Evangelio deosculato, ad praedicationem per manus presbyteri et archidiaconi perducendus est Et interim dum sermonem facit ad populum, sub diaconus circumeundo fratribus Evangelium apportet, ab omnibus ordinatim deosculandum; sin autem episcopus praedicare noluerit, alta

voce incipiat canere *Credo in unum Deum,* et ita omnis chorus incipiens *Patrem omnipotentem,* ad finem usque perducat. Diaconus vero statim ut a pulpito gradum ad altare ascenderit, accipiens corporale ab acolytho, alio se adjuvante diacono super altare distendat. Quod utique linteum ex puro lino contextum esse debet, quia sindone munda corpus Domini legitur involutum in sepulcro; et tantae quantitatis esse debet, ut totam altaris superficiem capiat.

8. Archisubdiaconus quippe ut Evangelium ab omnibus clericis deosculatum super altare deposuerit, accipiens calicem ab acolytho, archidiacono apportet vinum, per colam, quam in sinistra manu Romanus Ordo archisubdiaconum auriculari digito ferre jubet, purgandum. Quod utique vas in id opus ex aliquo metallo formatum, in medio sui plurima quasi acus foramina ad excolandum vinum ostendit, et illud archisubdiaconus per totum Missae officium in sinistra manu illo quo praediximus digito annulo suspensum portaturus est.

9. Quibus ita peractis, et Symbolo finito, dicat pontifex ad populum, una cum illo diaconis, ut praefati sumus, conversis, **74** *Dominus vobiscum,* et *Oremus.* Et tunc illo innuente Offertorium cantetur a choro: et ille a presbytero et archidiacono ad locum ubi oblationes a fidelibus laicis sive viris, sive feminis, offeruntur, easdem accepturus, ducatur, praecedentibus coram eo subdiacono cum calice, et acolytho cum patena. Quo cum pervenerit, diaconus a subdiacono calicem accipiens, omnibus qui oblationes obtulerunt, eisdem ab eo acceptis et in patenam impositis, manum suam cum calice ad osculandum praebeat, et illum iterum subdiacono det ad portandum; ille autem cum presbytero episcopum ad altare reducat similiter ut ante, praecedentibus ipsis cum calice et patena. Ubi cum ventum fuerit, et episcopus sedem petierit, antecedant duo acolythi cum manutergio, et genu flexo ante eum totum illi sinum de eodem cooperiant, ne lavans manus aqua casulam spargat. Tertius autem acolythus, aquam illi ministraturus, in medio duorum genuflectat cum eo. Quod ideo ab antiquis Patribus decretum fertur, ut pontifex qui coelestem panem accepturus est, a terreno pane, quem jam a laicis accepit, manus lavando expurget. Lotis autem manibus surgat episcopus, ut accipiat oblationes a duobus presbyteris, et diaconibus, et ab omnibus clericis, quas non tam Patrum instituta jubent, quam proprium arbitrium immolare suadet. Quas cum acceperit atque altari superposuerit, apportante sibi archidiacono oblatas in patena a nullo immolatas, accipiat ex illis quantum sibi sufficere videatur, et alias archidiacono restituat, quas ille custodi ecclesiae ad observandum committat.

10. Igitur oblatione altari superposita, accipiens diaconus calicem ab archidiacono, super altare continuo ponat. Tunc episcopus benedicens Hostias, et dicens, *Veni, sanctificator omnipotens aeterne Deus, benedic hoc sacrificium tibi praeparatum, qui vivis et regnas in saecula saeculorum,* convertat se et sumat incensum a custode ecclesiae, ponensque in thuribulum offerat illud altari, detque archidiacono. Ille vero postquam hoc commendaverit acolytho, eat in locum suum, scilicet in medio diaconorum, qui omnes coram altari retro episcopum per rectam lineam stare debent. Tunc episcopus dicat, ad populum conversus, *Orate pro me.* Hoc cum dixerit, **75** subdiaconi eant retro altare, et ibi stantes, cantaturi sunt quindecim grad. et diaconi coram altari similiter. Apud quosdam usus obtinuit subdiaconos in choro stare, usquedum *Sanctus* canatur, et hoc finito, eos coram altari retro diaconos aliquot gradibus infra consistere, et tunc retro subdiaconos acolythum patenam et fistulam habentem inferius stare.

11. Ergo cum dictum fuerit *Sanctus,* veniant tres acolythi aquam diaconibus ministraturi; qui cum loti fuerint, et archidiaconus cum episcopo calicem levaverit, et ille dixerit *Per omnia saecula saeculorum,* in aliquibus locis subdiaconibus in priorem locum euntibus diaconi ibi persistunt usquedum *Pater noster* cantabitur, et sic demum omnes revertuntur. Cumque episcopus *Pater noster* finierit, accipiens archisubdiaconus patenam ab acolytho, offerat eam archidiacono. Ille autem, ut episcopus dicit *Da propitius pacem,* patenam illi accommodans, humerum ejus osculetur. Statimque episcopo dicente *Per omnia saecula saeculorum,* accipiat benedictionalem librum; et conversus ad populum dicat *Humiliate vos ad Benedictionem,* et clero respondente *Deo gratias,* porrigat episcopo librum.

12. Expleta autem Benedictione veniens presbyter accipiat pacem ab episcopo, eamdem caeteris oblaturus. Diaconus vero sumens calicem et patenam ab altari, subdiacono patenam porrigat, quam ille acolytho ad tenendum praebeat. Ipse autem diaconus tenens calicem et fistulam stet ante episcopum, usquedum ex sanguine et corpore Christi, quantum voluerit, sumat, et sic calicem et fistulam subdiacono commendet. Quo protinus in sinistrum cornu altaris pergente, acolythus ibi cum patena coram episcopo consistat. Presbyteri vero et diaconi osculando episcopum, corpus Christi ab eo manibus accipiant, in sinistra parte altaris communicaturi. Subdiaconi autem osculando manum episcopi, ore accipiant corpus Christi ab eo. Postquam vero diaconi in sinistro cornu altaris de sanguine Christi communicent, venientes subdiaconi ordinatim accipiant sanguinem ab archidiacono, manum ejus osculantes. Et eidem archidiacono nimis caute **76** procurandum est ne quid in calice aut patena sanguinis vel corporis Christi remaneat.

13. His ita peractis, duo diaconi complicantes corporale ponant super calicem, fistula adhuc in eo remanente. Interim autem cantetur *Agnus Dei,* et quae tunc canenda sunt. Dehinc omnes cum jam communicaverint, acolythus qui patenam portat in sinistram altaris partem pergens cum subdiacono consistat. Sedente vero episcopo secundum praedictum ordinem, tres acolythi genu flexo ante eum aquam manibus ministrant. Lotis autem manibus, surgente episcopo, convertente se ad populum, et dicente *Dominus vobiscum,* subdiaconus cum calice, et acolythus cum patena una cum diaconibus se conversuri sunt. Cumque episcopus collectam finierit, et diaconus *Ite Missa est,* et clerus *Deo gratias* dixerit, duo diaconi accipientes manus episcopi, et subdiaconus cum calice, et acolythus cum patena eum antecedentes, ut praediximus intrantem, ita exeuntem cum omni processione ad sacrarium reducant.

[ORDO ROMANUS VII.]

ADMONITIO IN SEPTIMUM ORDINEM ROMANUM.

Post libellos veteres Ordinis Romani sequuntur antiqui libelli tres, unus de baptismo, ac duo de ordinationibus sacris. Primum ex his nobis suppeditavit eruditus Josephus Maria Thomasius, eumdemque contulimus cum pervetusto Codice Colbertino, n. 416. Idem libellus cum multis interpolationibus habetur in vulgato Ordine Romano a pag. 61. Ejus antiquitatem vel lectio ipsa probat. Multa his consimilia occurrunt in Sacramentario Gelasiano a pag. 47 Editionis Thomasianae.

ORDO ROMANUS VII, Incipit Ordo Scrutinii ad electos, qualiter debeat celebrari. **(C)**

Denuntiatio scrutinii, quod tertia hebdomada in Quadragesima, secunda feria, initiatur.

77 1. «Scrutinii diem, dilectissimi fratres, quo electi nostri divinitus instruantur, imminere cognoscite; ideoque sollicita devotione succedente sequenti quarta feria, circa horam tertiam [*All.,* diei sextam] convenire dignemini, ut coeleste mysterium, quo diabolus cum sua pompa destruitur, et janua regni coelestis aperitur, inculpabile Deo juvante ministerio peragere valeamus. Per.» Ut autem ad ecclesiam venerint, sicut diximus, quarta feria, hora tertia, scribantur nomina infantium, vel eorum qui ipsos suscepturi sunt ab acolytho, et vocentur ipsi infantes ab acolytho in ecclesia per nomina, vel ordine sicut scripti sunt, ita dicendo: *Ille puer,* et sic per singulos. Et statuuntur masculi seorsum ad dexteram partem, feminae ad sinistram. Et tunc inprimitus faciat presbyter in singulorum frontibus crucem cum pollice dicendo: *In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti.* Et imponens manum super capita eorum, dicit hanc Orationem: *Omnipotens sempiterne Deus, Pater Domini nostri Jesu Christi.* Item super feminas faciat similiter. Et postea benedicet sal hoc modo: *Exorcizo te, creatura salis.* Et mittit in ore infantium de ipso sale per singulos ita dicendo: *Accipe, ill., sal sapientiae propitiatus in vitam aeternam.* Et dicat post datum sal hanc Benedictionem: *Deus patrum nostrorum, Deus universae conditor veritatis.*

2. Inde vero exeant foris ecclesiam, exspectantes horam **78** quando revocentur. Tunc incipiat clerus Antiphonam ad Introitum, *Dum sanctificatus fuero in vobis;* qua finita ascendit sacerdos ad altare, et dicit Orationem: *Oremus. Da, quaesumus, Domine, electis nostris.* Et postea sedet in sede sua, et vocentur infantes a diacono dicente: *Catechumeni procedant.* Et vocantur infantes ab acolytho per nomina, vel ordine ut scripti sunt, et statuuntur ut prius, masculi ad dexteram, feminae ad sinistram; et postmodum commonentur a diacono ita: *Orate, electi, flectite genua.* Et postquam oraverint, dicit *Levate. Complete Orationem vestram in unum, et dicite Amen.* Et respondent omnes *Amen.* Item dicit diaconus: *Signate illos, accedite ad Benedictionem.* Et signent illos infantes in frontibus eorum patrini vel matrinae de pollicibus suis, dicentes *In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti.* Tunc venit acolythus iterum faciens crucem in frontibus singulorum, dicendo *In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti.* Et imponit manum super eos, dans Orationem super eos excelsa voce, his verbis, *Deus Abraham.* Qua expleta, vertit se ad feminas, et faciens crucem in frontibus

singularum, dicendo: *Deus coeli, Deus terrae.* Et annuntiat diaconus dicens: *Orate, electae,* et reliqua, sicut superius. Et signant patrini ut prius. Et sequitur alius acolythus, super masculos faciens crucem, sicut primus fecit; et imponet manum super eos, dicens: *Audi, maledicte, Satanas.* Item super feminas similiter faciens crucem, et imponens manus super eas, dicendo: *Deus Abraham, Deus Isaac.* Item dicit diaconus ut orent electi et reliqua, ut prius, et signant patrini, sicut prius. Inde tertius acolythus facit crucem in frontibus puerorum, sicut anterior fecit, et imponet manum super capita puerorum, dicendo: *Exorcizo te, immunde spiritus.* Item super feminas faciens crucem ut prius, et imponet manum super capita ipsarum dicendo, *Exorcizo te, immunde spiritus.* Iterum admonet diaconus, *Orate, electae,* et reliqua sicut antea; et signent patrini, sicut prius. Et tunc presbyter accedit faciens crucem in singulorum frontibus, sicut prius, et imponet manum super capita ipsorum, dicens Orationem hanc: *Aeternam ac justissimam pietatem tuam.* Idem ipse facit super feminas, similiter dicens ipsam Orationem. Ista omnia consummata, iterum admonentur a diacono ita: *Orate, electi, flectite genua.* Et post paululum dicit: **79** *Levate. Complete Orationem vestram in unum, et dicite Amen.* Iterum dicit: *Signate illos, state cum disciplina et cum silentio.* Et signant patrini, ut prius.

3. Inde revertit sacerdos ad sedem suam, et legitur lectio Ezechiel prophetae: *Haec dicit Dominus: Effundam super vos aquam mundam,* usque *et salvabo vos ex universis inquinamentis vestris.* Sequitur Gradale [*All.,* Responsorium], *Aspiciam vos, et crescere faciam.* Postea admonentur a diacono ita: *Catechumeni recedant. Si quis catechumenus est, recedat. Omnes catechumeni exeant foras.* Et egrediuntur ipsi electi, exspectantes pro foribus, usquedum completa fuerint Missarum solemnia. Deinde legitur Evangelium secundum Matthaeum: *In illo tempore, respondens Jesus dixit: Confitebor tibi, Pater coeli,* usque *Jugum enim meum suave est, et onus meum leve.* Et offeruntur oblationes a parentibus, vel ab his qui ipsos suscepturi sunt, et ponit ipsas sacerdos super altare, et dicit Orationem secreto: *Miseratio tua, Deus, ad haec percipienda mysteria.* Ubi dicit *Memento, Domine, famulorum famularumque tuarum,* recitantur nomina virorum ac mulierum qui ipsos infantes suscepturi sunt. Item infra Actionem, *Hanc igitur;* expleta autem recitentur nomina electorum. Postquam recitata fuerint, dicit: *Hos, Domine, fonte baptismatis innovandos.* Finita vero Missarum solemnia, communicent omnes praeter ipsos infantes. Deinde annuntiat presbyter ut in ipsa hebdomada revertantur ad scrutinium, ita dicendo: *Die Sabbati venite, collegite vos temporius ad ecclesiam ill. vel ill.*

4. Venientes autem omnes ad ipsum diem, sicut eis denuntiatum fuit, et faciunt ipsum scrutinium, et Missam per omnem ordinem, sicut superius scriptum est. Iterum annuntiat presbyter qualem diem voluerit in sequenti hebdomada, quae ab initio Quadragesimae est quarta, ita dicendo: *Illa feria veniente, collegite vos temporius ad ecclesiam illam,* qualem ipse denuntiaverit. Et ut venerint ad ecclesiam die quo eis fuerit annuntiatum, clamat diaconus dicens: *Catechumeni procedant;* et vocantur infantes ab acolytho per nomina, vel ordine sicut prius, et faciunt scrutinium per omnia, sicut illos priores fecerunt, usque ad ubi dicit: *Signate illos, state cum disciplina et cum silentio.* Et tunc leguntur duae lectiones in aurium apertionem. *Lectio Isaiae prophetae: Haec dicit Dominus: Audite audientes me, et comedite bonum,* **80** usque *Ad Dominum Deum nostrum, quoniam multus est ad ignoscendum.* Sequitur Gradale *Venite, filii.* Item alia lectio ad Colossenses: *Fratres, exspoliantes vos veterem hominem cum actibus suis,* usque *Et quidem in omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terrae verba eorum.* Sequitur Gradale *Beata gens.*

5. Inde vero procedunt quatuor diacones de sacrario cum quatuor libris Evangeliorum, praecedentibus eos duobus candelabris cum thuribulo et incenso, et ponunt ipsa Evangelia in quatuor angulos altaris, et antequam aliquis eorum legat, tractet presbyter his verbis: *Aperituri vobis, filii carissimi, Evangelia, id est gesta divina,* et reliqua. His expletis, annuntiet diaconus, dicens, *State cum silentio, audientes intente.* Et tunc accipiens unus diaconus desuper angulo primo altaris sinistro librum Evangelii, praecedentibus ante eum duobus candelabris cum thuribulo, ascendit ad legendum, et legit, *Initium sancti Evangelii secundum Matthaeum,* usque *ipse enim salvum faciet populum suum a peccatis eorum.* Et postquam legerit, suscipit de eo subdiaconus ipsum Evangelium super linteum, et portet in sacrario, et tractet presbyter his verbis: *Filii carissimi, ne diutius vos teneamus.* Ipsa expleta, item annuntiat diaconus, *State cum silentio, audientes intente.* Iterum accipit diaconus desuper alio sinistro angulo altaris alium librum Evangelii, praecedentibus cereis et thuribulo, sicut superius. Iterum dicit: *Initium sancti Evangelii secundum Marcum,* usque *Ego baptizo vos in aqua, ipse vos baptizabit Spiritu sancto.* Et postmodum sequitur presbyter his verbis: *Marcus evangelista leonis gerens figuram.* Ipsa expleta, item annuntiat diaconus: *State cum silentio, audientes intente.* Et accipit diaconus desuper tertio angulo dextro altaris tertium librum Evangelii secundum Lucam, usque *Parare Domino plebem perfectam.* Et tractet presbyter his verbis: *Lucas evangelista,* etc. Ipsa expleta, iterum annuntiet diaconus ut supra. Et accipit diaconus desuper quarto angulo dextro altaris quartum librum Evangelii secundum Joannem: *In principio erat Verbum,* usque *Plenum gratia et veritate.* Iterum prosequitur presbyter his verbis: *Joannes evangelista,* etc.

6. Deinde dicit praefationem symboli, *Dilectissimi nobis, accepturi sacramenta Baptismatis.* Ipsa expleta, tenens acolythus **81** unum ex ipsis infantibus masculum in sinistro brachio, et interroget ei presbyter, dicens: *Qua lingua confitentur Dominum nostrum Jesum Christum?* Respondet, *Graece. Annuntia fidem ipsorum qualiter credant.* Et dicit acolythus Symbolum Graece, decantando his verbis, Πιστεύω εἰς ἕνα. Hoc expletum, vertit se ad feminas, et facit similiter. Iterum acolythus alter accipiens ex Latinis infantibus unum in sinistro brachio, ponens manum dextram super caput ipsius, et interroget ei presbyter: *Qua lingua confitentur?* sicut prius, et respondet, *Latine.* Dicit ei presbyter: *Credo in unum Deum, Patrem omnipotentem, visibilium.* Hoc expletum, vertit se ad feminas, et facit similiter. Deinde sequitur presbyter his verbis: *Haec summa est fidei nostrae, dilectissimi nobis.* Ipsa expleta, annuntiat diaconus dicens: *State cum silentio, audientes intente.* Inde subsequitur sacerdos hanc praefationem dominicae Orationis: *Dominus et Salvator noster.* Ipsa expleta, admonentur a diacono: *State cum silentio, audientes intente.* Et dicit presbyter: *Audistis, dilectissimi, Dominicae Orationis.* Ipsa expleta, annuntiat diaconus: *Catechumeni recedant. Si quis catechumenus est, recedat. Omnes catechumeni exeant foras.*

7. Egressi vero parentes cum infantibus eorum, foris relinquant ipsos infantes in custodia; et iterum ingrediuntur in ecclesiam, tam parentes quam illi qui ipsos infantes suscepturi sunt, cum oblationibus eorum, et offeruntur pro ipsis. Ipsi vero infantes pro foribus exspectant, donec consummentur Missarum solemnia. Expleta vero Missa, communicent omnes, praeter ipsos infantes

8. Iterum annuntiat presbyter qualem diem voluerit sequenti hebdomada, quae est ab initio Quadragesimae, ut revertantur ad scrutinium. Et ut venerint, celebratur ipsum scrutinium per omnem ordinem, sicut illi duo priores ante auris apertionem fuerunt. Et postea annuntiat

presbyter, ut ipsa hebdomada, qualem diem vel ad qualem ecclesiam voluerit, ut revertantur ad scrutinium quartum. Et ut venerint, facit ipsum scrutinium per omnem modum, sicut anterius fecit. Hoc expletum, iterum annuntiat eis, sicut superius, ut revertantur ad scrutinium sextum, in sequente hebdomada ultima ante Pascha, qualem diem vel ad qualem ecclesiam voluerit, et complet ipsum scrutinium vel ipsa omnia, sicut anterius fecit. Ita tamen agendum est, ut a primo scrutinio, **82** qui incipit tertia hebdomada in Quadragesimum, usque in Sabbato sancto vigilia Paschae, septem scrutinia esse debeant secundum formam septem donis Spiritus sancti, ut dum septem septenario numero implebuntur, detur illis gratia septiformis Spiritus sancti.

9. Item annuntiat presbyter ut in ipso sancto Sabbato, hora tertia, revertantur ad ecclesiam, et tunc catechizantur, et reddunt Symbolum, et baptizantur, et complebuntur septem oblationes eorum. Ordo vero qualiter catechizantur ita est. Post tertiam horam Sabbati procedant ad ecclesiam, et ordinentur per ordinem, sicut scripti sunt, masculi in dexteram, feminae in sinistram; et faciens crucem sacerdos in frontibus singulorum, postea imposita manu super capita singulorum dicat: *Nec te latet Satanas.* Ipsa expleta, tanget presbyter singulorum nares et aures de sputo oris sui, et dicit uniuscujusque ad aurem, *Effeta, quod est adaperire, in odore suavitatis,* et reliqua. Hac expleta, ambulat in circuitu imposita manu super capita eorum, decantando excelsa voce *Credo in unum Deum,* et reliqua. Vertitque se ad feminas, et facit similiter. Postea dicitur eis ab archidiacono: *Orate, electi, et flectite genua.* Et post paululum dicit: *Levate. Complete Orationem vestrum in unum, et dicite Amen.* Et respondent omnes *Amen.* Iterum admonentur ab archidiacono his verbis: *Catechumeni secedant. Si quis catechumenus est, secedat. Omnes catechumeni exeant foras, exspectantes horam, qua possit circa vos Dei gratia baptismum operari.* Postea impletur Benedictio. Inde sequuntur lectiones per ordinem cum canticis ad ipsum diem pertinentes.

10. Hoc expleto, procedit pontifex de ecclesia cum omni ordine [ornatu] sacerdotum, litaniam cantantes, hoc est *Kyrie eleison,* usquedum veniunt ad fontes, praecedentibus ante eum notariis cum duobus cereos ardentes staturam hominis in altum habentes, cum tyrabulis et thymiamateriis; et incipiunt litaniam, quam subsequitur *Christe audi nos,* et reliqua. Ipsa expleta in circuitu fontis, astante clero omni vel cuncto populo cum multis luminibus, facto silentio dicit pontifex *Dominus vobiscum,* respondentibus cunctis *Et cum spirituo tuo;* et dicit *Oremus,* et dat Benedictionem: *Omnipotens sempiterne Deus.* Item alia, *Deus qui invisibili potentia tua,* et reliqua. Item alia: *Haec nobis praecepta servantibus.* Haec omnia expleta, **83** fundit chrisma de vasculo aureo intro in fontes super ipsam aquam in modum crucis, et cum manu sua miscitat ipsum chrisma cum aqua, et aspergit super omnem fontem vel populum circumstantem. Hoc facto, omnis populus, qui voluerit, accipiet Benedictionem unusquisque in vasis suis de ipsa aqua, antequam ibi baptizentur parvuli, ad spargendum in domibus eorum, vel in vineis, campis, vel fructibus eorum.

11. Deinde pontifex baptizat unum, aut duos, vel quantos ei placuerit de ipsis infantibus, caeterique a diacono , cui ipse jusserit, baptizantur. Levantes autem ipsos infantes in manibus suis, offerunt eos uni presbytero. Ipse vero presbyter faciens de chrisma crucem cum pollice in vertice eorum, ita dicendo, *Deus omnipotens pater Domini nostri Jesu Christi,* et reliqua. Et sint parati qui eos suscepturi sunt cum linteis in manibus eorum, et accipiant eos a pontifice vel diaconibus qui eos baptizarunt. Pontifex vero egreditur de fonte,

habens compositam sedem in ecclesia, ubi voluerit, sedens in eam, et deportantur ipsi infantes ante eum, et dat singulis stolam, casulam et chrismale, et decem siclos, et vestiuntur.

12. Induti vero ordinantur per ordinem, sicut scripti sunt, in circuitu: et dat Orationem pontifex super eos, confirmans eos cum invocatione septiformis gratiae Spiritus sancti. Oratione expleta, facit crucem cum pollice et chrisma in singulorum frontibus, ita dicendo: *In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, pax tibi.* Et respondet *Amen.* Et hoc omnino praecavendum est ut hoc non negligatur, quia tunc omne baptismum legitimum christianitatis nomine confirmatur. Post hoc ingrediuntur ad Missas, et communicant omnes ipsos infantes; illud providentes, ut postquam baptizati fuerint, **84** nullum cibum accipiant, nec allactentur, antequam communicent. Et postea per totam hebdomadam Paschae omnibus diebus ad Missam debent venire, et parentes eorum pro ipsis offerre. Hoc autem supra scripto ordine baptismum, sicut in Sabbato sancto Paschae, sic et Sabbato Pentecosten omnimodis celebretur.

[ORDO ROMANUS VIII.]

ADMONITIO IN OCTAVUM LIBELLUM ORDINIS ROMANI.

Hic libellus superiori fragmento *de officiis in noctibus a Coena Domini usque ad Pascha* continenter subjicitur in pervetusto Codice Palatino Vaticano, signato n. 487. Non dubium quin sequens libellus contineat puriorem Ordinem Romanum de ordinatione sacrorum ministrorum, quam qui in Vulgatis habetur, ut facta comparatione facile quivis intelliget. Observat porro Amalarius, in lib. II, cap. 1, *primos apostolicos* seu Romanos pontifices, semper *in Decembrio consecrationes ministrasse usque ad Simplicium, qui fuit a beato Petro XLIX, primusque sacravit in Februario.* Adde Micrologum in cap. 28, qui huc auctoritatem adducit *Pontificalis Romani,* quo nomine librum de gestis Romanorum pontificum sine dubio intelligit. Plura de his in commentarii praevii cap. 15.

2. Alium libellum itidem de ordinationibus sacris secundum morem ecclesiae Romanae visum est item huic Ordini adjicere ex antiquo Codice sancti Galli, ut ex mutua collectione res amplius illustretur. Secundus iste Ordo magis convenit cum vulgato ordine Romano, qui tamen longe multo auctior est. Alios libros Rituales, qui apud Menardum nostrum et Morinum typis vulgati sunt, hic recudere non visum est operae pretium.

ORDO ROMANUS VIII, **(C)**

85 I. *Quomodo in sancta Romana Ecclesia acolythi ordinentur.*

1. Dum Missa celebrata fuerit, induunt clericum illum planetam et orarium. Dumque venerit episcopus, aut ipse domnus apostolicus ad communicandum, faciunt eum venire ad se, et porrigit in ulnas ejus sacculum super planetam; et prosternit se in terram cum ipso saeculo, et dat ei Orationem sic: *Intercedente beata et gloriosa semperque virgine Maria, et beato apostolo Petro, salvet et custodiat et protegat te Dominus. Amen.*

2. Et si ad subdiaconatus officium voluerit eum provocare, adducitur ad medium, et jurat coram sancta Christi Evangelia de quatuor capitula secundum canones; et tunc porriget ei archidiaconus vel episcopus calicem sanctum in ulnas foras planeta; et se in terra prosternet et dat ei Orationem, ut supra diximus.

3. Et si ad diaconatus ordinem voluerit eum provocare, dum Introitus Missae inchoatur, ipse subdiaconus indutus tunicam albam, et tenens orarium suum in manu, stat ante rugas altaris. Non dicitur tunc *Kyrie eleison;* sed completo Introitu, dat Orationem episcopus, et legitur Apostolus ad Timotheum; *Fratres, diaconos esse oportet pudicos, non bilingues,* usque in finem, *Quae est in Christo Jesu Domino nostro.* Et psallitur Gradale. Deinde exuitur ipse subdiaconus planeta a diacono. Tunc episcopus dicit: *Oremus, dilectissimi, Deum Patrem omnipotentem, ut super hunc famulum suum, quem ad sacrum Ordinem dignatur assumere benedictionis suae gratiam* **86** *clementer effundat, eique donum consecrationis indulgeat, per quod eum ad praemia aeterna perducat.* Et tunc schola initiat *Kyrie eleison.* Et prosternit se episcopus ante altare, et post eum ipse subdiaconus; et expleta litania, surgent a terra, et statim dat ei Orationem consecrationis. Dum vero consecratus fuerit, dat osculum episcopo et sacerdotibus, et stat ad dexteram episcoporum jam indutus dalmatica.

4. Si vero voluerit eum consecrare ibi ipsum presbyterum, tenens eum archidiaconus ducit foras rugas altaris, exuit eum dalmatica, et sic eum induit planeta, et ducit iterum ad episcopum. Et tunc aliam illi dans Orationem, consecrat eum presbyterum, dans osculum episcopo vel caeteris sacerdotibus, et stat in ordine presbyterorum, et dicitur *Alleluia,* vel Tractus et Evangelium, et quod sequitur, et completur Missa ordine suo.

II. *Item quomodo episcopus ordinatur.*

5. Dum a civitate et loco episcopus fuerit defunctus, a populo civitatis eligitur alius; et fiet a sacerdotibus clero et populo decretus, et veniunt ad domnum apostolicum, adducentes secum et suggestionem, hoc est rogatorias litteras, ut eis episcopum consecret, quam secum deportati sunt. Tunc domnus apostolicus praecipit sacellario vel numinculatori ut eum ad archidiaconum dirigat, et eum inquirat de quatuor capitulis secundum canones, id est arsenochita, quod est masculo; pro ancilla Dei sacrata, quae a Francis nonnata dicitur; pro quatuor pedes, et pro muliere viro alio conjuncta; aut si conjugem habuit ex alio viro, quod Graecis dicitur deuterogamia. Et dum nulli horum ipse vir conscius fuerit, Evangeliis ad medium deductis jurat ipse electus archidiacono. Et post haec tradito subdiacono, pergit cum praefato electo apud aulam beati Petri apostoli, ibique in ejus sacratissimum corpus confirmat, quod non cognovisset superius nominata capitula. Alio vero die nuntiatur, ab archidiacono sicut actum est.

6. Tunc domnus apostolicus induit se palleum, et sedet **87** in sede; advocans ad se episcopos vel presbyteros, jubet eos sibi consedere. Stante autem universo clero, praecipit vero sacellario suo, ut plebs civitatis ingrediatur. Ille dum perrexit eos introducendum, eligit ex illis, id est ex sacerdotibus, personam qui rationem reddat, dum fuerit interrogatus. Et dum fuerint introducti, interrogantur a domno apostolico sic: *Quid est, fratres, quod vos fatigastis?* Illi respondent: *Ut nobis, domine, concedas patronum.* Respondet domnus apostolicus, *Habetis vestrum?* Respondent, *Habemus. Quo honore fungitur?* Respondet, *diaconus, presbyter,* aut quod fuerit. Interrogantur, *Quantos annos habet in diaconato aut presbyterato?* Respondent quantos et quomodo. Domnus apostolicus dicit: *De ipsa Ecclesia est, an de alia?* Respondent, *De ipsa.* Et si dixerint de alia, dicit domnus Apostolicus: *Dimissoriam habet ab episcopo suo?* Respondent *Habet,* et mox offerunt eam. Domnus apostolicus dicit: *Conjugem habuit? disposuit de domo sua?* Respondent *Disposuit.* Domnus apostolicus dicit: *Quid vobis complacuit de eo?* Respondent: *Et castitas, hospitalitas, benignitas, et omnia bona quae de eo sunt prolata.* Domnus apostolicus dicit: *Videte, fratres, ne aliquam promissionem fecisset vobis; scitis quod simoniacum et contra canones est.* Respondent *Absit a nobis.* Domnus apostolicus dicit: *Vos videritis.* Et iterum dicit: *Habetis decretum?* Respondent, *Habemus.* Et dum eum offerunt, jubet sacellario ut relegatur. Et dum relectus fuerit, jubet domnus apostolicus introducere electum.

7. Dum vero introductus fuerit electus, et subdiaconus a longe tertia vice se in terra prosternet, tunc domnus apostolicus Orationem dicit sic: *Protegat nos Dominus.* Respondent omnes *Amen.* Domnus apostolicus interrogat eum: *Quid te fatigasti, frater?* Respondet: *Ad quod non sum dignus isti confamuli mei me adduxerunt.* Et dicit: *Quo honore fungeris?* Respondet, *Diaconi aut presbyteri,* vel quod est. Et interrogat eum domnus apostolicus: *Quantos annos habes in diaconato, aut in presbyterato?* Respondet quantos. Iterum interrogat eum domnus apostolicus: *Habuisti conjugium, et de domo tua disposuisti?* Ille respondet si habuit, aut non, et quia de domo sua disposuit. Item interrogatur a domno apostolico si aliquam dationem aut promissionem fecisset? Respondet *Absit.* Iterum domnus apostolicus interrogat eum: **88** *Quales Codices in Ecclesia tua leguntur?* Respondet: *Octateuchum, Regnorum, Prophetarum, Actuum apostolorum,*

Evangelium, et Apostolum. Domnus apostolicus interrogat: *Nosti canones?* Respondet: *Doce nos, domine.* Dicit domnus apostolicus: *Ordinationem si feceris, aptis temporibus fac, id est, primi, quarti, septimi, et decimi mensis. Bigamos aut curiales ad sacros ordines ne promoveas; attamen dabitur tibi edictum de scrinio, quomodo debeas conversari.* Tunc praecipit archidiacono domnus apostolicus, et releget petitionem quam ipse electus a populo domno apostolico obtulerat. Et dum relecta fuerit, dicit domnus apostolicus: *Quomodo vota omnium in te conveniunt? Hodie te abstinueris, et crastino, si placuerit Deo, consecrandus eris.* Respondet archidiaconus: *Jussisti, domne.* Et dat domnus apostolicus ipso electo osculum, et egredientur foras.

8. Alia vero die, quod est Dominica, procedit domnus apostolicus in ecclesia, ibique episcopi et presbyteri cum eo, et caeteri ordines clericorum consistunt; et ingreditur domnus apostolicus secretarium, et jubet scholam psallere. Et procedit de sacrario cum omni decore in ecclesia ipsa, sicut mos est. Completo vero Introitu, non dicunt tunc *Kyrie eleison,* sed mox domnus apostolicus dat Orationem. Deinde dicitur Apostolus ad Timotheum: *Charissime, fidelis sermo, si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat,* et caetera. Et dum psallitur Gradale, egrediatur archidiaconus cum acolythis et subdiaconis, et induit eum dalmatica, planeta et campobus [*Leg.* campagis], et introducit eum. Dumque introductus fuerit, vocet eum domnus apostolicus: *Cleros et plebs consentiens civitatis tal. cum adjacentibus parochiis suis, elegerunt sibi illum talem diaconum, vel presbyterum episcopum consecrari. Oremus itaque pro eodem viro, ut Deus et Dominus noster Jesus Christus tribuat ei cathedram episcopalem ad regendum Ecclesiam suam et plebem universam.* Deinde schola incipit *Kyrie eleison* cum litania. Prostratus domnus apostolicus cum sacerdotibus et ipso electo in terra ante altare, completa litania surgent, et tunc benedicent eum. Et Benedictione expleta, dat osculum domnus apostolicus; et tenens eum archidiaconus **89** deportat eum; et sic dat osculum episcopis et presbyteris. Et tunc jubet eum domnus apostolicus supra omnes episcopos sedere; et dum sederit, dicitur *Alleluia,* deinde Evangelium, et expletur Missa

9. Dum vero venerit ad communicandum, domnus apostolicus porrigit ei formatam atque sacratam oblationem; et eam suscipiens episcopus ipse ex ea communicat super altare, et sibi caeterum ex ea reservat ad communicandum usque ad dies quadraginta, et postmodum ex praecepto domini apostolici communicat omnem populum.

ORDO ROMANUS IX.

De gradibus Romanae Ecclesiae.

1. Primum , in qualicunque schola reperti fuerint pueri bene psallentes, tolluntur inde, et nutriuntur in schola cantorum, et postea fiunt cubicularii. Si autem nobilium filii fuerint, statim in cubiculo nutriuntur. Ex hac accipient primam Benedictionem ab archidiacono, ut liceat eis super linteum vellosum sedere, quod mos est ponere super sellam equi. Dein, sicut Sacramentorum Codex continet, quando et ubi libitum fuerit, usque in subdiaconatus officium ordinantur, diaconi vero atque presbyteri nunquam nisi in publica ordinatione. Fit enim conventus populi et congregatio regionum, primum ad sanctum Adrianum; et inde pergit pontifex una cum populo, praecedente solito apparatu, id est cruces, thuribula, vel tale, usque ad sanctam Mariam ad praesepem. **90** Accedente pontifice ad altare, schola cantorum repetit litaniam, dein Introitum, et pontifex dicit *Oremus,* et diaconus *Flectamus genua.* Post Collectam ascendit lector in ambonem, et elevata voce legit lectionem de quarta feria, et sequitur Gradale. Dein dicit pontifex *Dominus vobiscum.* Diaconus ut supra. Post collectam ascendit lector in ambonem, et elevata voce legit brevem in auribus populi, sic continentem: *Cognoscat fraternitas vestra, quia ill. et ill. vocantur in tali officio. Si quis habet contra hos viros aliquam querelam, exeat confidenter propter Deum et secundum Deum, et dicat. Memor sit tamen omnino communionis suae.* Quod si nullus contradictor exstiterit, sequitur Lectio, et Responsorium.

2. Post haec advocantur sursum, et statuuntur in sinistra parte altaris, usquedum pontifex Missam percompleat. Dein advocantur feria 6 ad sanctos apostolos eo tenore ut supra. Sabbato vero egreditur pontifex ad sanctum Petrum, et universae regiones cum eo litaniam canendo. Ingrediente papa in sacratarium, ipsi praestolantur adventum ejus in presbyterio. Schola cantorum canit Introitum, et pontifex dat Orationem. Subdiaconi legunt lectionem, et cantatur Gradale, exspectantes illi qui benedicendi sunt sub ambonem, donec quinque lectiones compleantur. Deinde apostolicus legit ipse advocationis brevem coram populo, et stant parati singulorum ministri cum indumento, donec archidiaconus veniat, et singulis singula sua manu tribuat. Post haec autem descendit archidiaconus innuente pontifice, et dat uni ex ipsis manum, caeteri vero sequuntur eum, et ascendunt ad altare, et prosternit se pontifex cum ipsis in orationem, clero interim canente litaniam. Surgentes autem ab oratione, pontifex stat in sede sua, singillatim imponens manus capitibus eorum, et benedicit eos. Accedens autem archidiaconus tollit orarios de confessione, qui de hesterna die repositi sunt ibi, imponit super eos, et pontifex induit eos planetis, et stant induti. Diaconilia indumenta tollunt qui diacones esse debent de medio eorum, et complentur Benedictiones eorum qui presbyteri ordinantur; et tunc descendunt in presbyterium, et statim unus ex novitiis diaconibus legit Evangelium, **91** et ad ipsam Missam ministrant unusquisque secundum officium suum. Tollit vero pontifex oblatas integras, et dat singulis novitiis presbyteris, et inde communicantur usque dies VIII.

3. Expletis omnibus, Missa rite completa, stant regiones paratae ad singulos titulos pertinentes cum candelabris et thuribulis, ut proprium suscipiant sacerdotem. Pontifex autem donat eis sacerdotalia indumenta, et ministeria Missae, aurum vel argentum, vinum, frumentum et oleum. Egredientes autem de basilica sancti Petri, praecedent unumquemque vel triginta candelabra cum thuribulis. Ipse sedet super equum album: praecedens et subsequens populus canit ei laudem. Similiter etiam feminae diaconissae et presbyterissae, quae eodem die benedicuntur. Plateae autem civitatis, unde transituri sunt, coronantur lauro et palliis, et cum tanta gloria ad statutos titulos deducunt proprios sacerdotes, et ipse facit eis illo die convivium.

4. Episcopi autem omni tempore benedicuntur; nunc vero mos est ut nocturno tempore benedicantur. Secunda namque incisione, id est lectione sexta, egreditur pontifex de ecclesia sancti Petri, et ascendit monasterium sancti Martini, quod sub tegna ipsius ecclesiae situm est, simpliciter cum reliquo clero incedens, et stat foris ostium oratorii. Schola cantorum incipit Introitum; postea dicit pontifex *Gloria in excelsis Deo.* Sequitur Oratio, et exeuntes ab altare unus presbyter, et alter diaconus, induunt eum vestimenta pontificalia, in primis linea, et cingulo, dein anagolagium grande, postea dalmatica minore et cingulo, brachiale, et orarium brevem, deinde dalmatica majore, clero interim canente Responsorium *Immola Deo,* Tractum *Qui seminat,* Evangelium *Misit illos binos ante faciem suam.* Et tunc advocatur in basilicam, presbyter a dextris ejus, et diaconus a sinistris. Ipse vero inclinato capite in medio eorum incedit, usquedum veniat ante altare. Tunc exuuntur casula; et induit eum pontifex planeta, et legit brevem hunc modum continentem: *Cives,* inquit, *nostri elegerunt sibi illum pastorem. Oremus itaque pro hoc viro, ut Deus omnipotens infundat* **92** *in eo gratiam spiritus sui, et dignus habeatur ad cathedram episcopatus regendam.* Et respondetur a schola *Christe, audi nos,* et canunt litaniam. Et tunc accedit propius ad altare subnixo capite. Pontifex vero ponet manum super caput ejus, et dicit unam Orationem in modum Collectae, alteram eo modulamine quo solet Contestata cantari, et sedet pontifex in sella sua. Ipse vero osculatur pedem ejus, et suscipitur ad pacem, et sic consummatur consecratio illius. Et ipso die, ubicunque apostolicus Missam celebrat, de manu ejus communionem accipiat.

5. Summus namque pontifex quando benedicitur, eligitur unus de cardinalibus, de qualicunque titulo fuerit, tantum ut a praecessore sit pontifice ordinatus, aut presbyter, aut diaconus; nam episcopus esse non poterit. Egrediturque cum eo universus clerus vel populus ad basilicam sancti Petri. Ingrediens vero sacratarium, induitur indumenta pontificalia; et veniens ad confessionem sancti Petri, prosternit se in orationem, schola canente Introitum *Elegit te Dominus.* Surgens vero ascendit ad altare, et prosternit se in Orationem, et omnis clerus cum eo. Postea erigitur ab episcopis, et statuitur inter sedem et altare; et tenent Evangelium super caput vel cervicem ipsius. Et accedit unus episcopus, et dat Orationem super eum, et recedit, et alter similiter. Accedit tertius, et consecrat illum. Archidiaconus autem imponit ei pallium, et tunc inter archidiaconum et diaconum elevatur in sede. Stans vero in gradibus ipsius sedis, elevata voce dicit *Gloria in excelsis Deo.* Post haec, data pace, schola cantorum canit ei laudem, et patroni regionum similiter. Celebrat igitur ipse Missam per ordinem, et communicat omnes. Peracta Missarum solemnitate, praecedit et subsequitur cum omnis apostolicus apparatus, et statuuntur acies dextra laevaque; ipse vero incedit in medio constipatus agmine sacerdotum, et omnes scholae flagitant ab eo Benedictionem; quo benedicente, respondent ei omnes cum strepitu *Amen.*

6. Ingressus in sacratarium, jam tunc sedet in sella apostolica. Egrediens inde, cum ad inferiores gradus sancti Petri descendit, **93** ibi stat equus vel sella praecessoris pontificis, et ad sedendum paratus. Et accedunt patroni regionum uno incipiente, caeteris respondentibus, in hunc modum canunt ei laudem: *Domnus Leo papa, quem sanctus Petrus elegit in sua sede multis annis sedere.* Hoc usque ter dicto, accedit prior stabuli, et imponit ei in capite regnum, quod ad similitudinem cassidis ex albo fit indumento. Et tunc demum ascendit super equum, et vallatur a judicibus, constipanturque plateae immensis cuneis populorum, exspectantium eum, et cantantium laudem.

Ordo quatuor temporum.

7. Jejunii primi, quarti, septimi et decimi mensis, id est in primo mense, a quarta et sexta feria, vel Sabbato, in prima hebdomada de mense primo primum jejunium celebretur. In quarto mense, quod facit ipse mensis, feria 4 et 6, vel Sabbato consummatur. Tertium temporis jejunium venit septimi mensis, id est Septembris, tertia hebdomada ipsius mensis, feria 4 et 6, vel Sabbato, consummatur. Quartum temporis jejunium venit decimi mensis, id est Decembris, feria 4 et 6, vel Sabbato proximo ante Natale Domini; et si vigilia natalis Domini in Sabbato venit, in antecedente hebdomada supra scriptum jejunium die Sabbati celebretur.

8. Hora tertia, vel quali voluerit, ingrediuntur pontifex vel levitae in sacratarium, et induunt se vestimentis religiosis, cum quibus debent celebrare Missarum solemnia, canentibus interim clericis Antiphonam ad ipsum diem pertinentem ad Introitum. Ipsa finita, dicunt *Kyrie eleison;* dein pontifex dicit *Oremus,* diaconus *Flectamus genua,* et, ut surrexerint, dicit *Levate.* Prosequitur sacerdos Orationem primam, sicut in Sacramentorum continetur. Sequitur lectio: et tunc pronuntiat lector lectionem libri, et legitur in sensu lectionis, sicut epistolae Pauli diebus Dominicorum; dein Responsorium. Inde dicit sacerdos *Oremus,* diaconus, ut supra; et dicit Orationem post primam lectionem, et super unamquamque lectionem sicut superius. Expleta autem lectione, **94** quae est Daniel prophetae, canit Benedictionem; et dum Benedictio canitur, qui ordinandi sunt stant in boio sub gradibus; et tunc descendit ad eos archidiaconus, et revestit eos. Si enim diaconi ordinandi sunt, orarios et dalmaticas, si vero presbyteri, orarios et planetas. Porro orarii qui dandi sunt, primum per totam noctem super altare sunt repositi, et de altari ab archidiacono tollantur, et a pontifice super eorum colla ponantur. Benedictione completa, incipit clerus litaniam; et dum ipsa canitur, qui ordinandi sunt ante altare semper prostrati jaceant, astante super eos pontifice inclinato capite ad altare. Litania vero finita surgit pontifex, ascendit ad sedem, stet versus Orientem consecrans illos.

Sabbato Pentecostes in duodecim lectionibus statio ad sanctum Petrum.

9. Si autem ipsa hebdomada in mense quarto venerit, jejunium faciant feria 4 et 6, et in Sabbato usque ad horam nonam, et eas lectiones legant quae in mense quarto scriptae sunt, cum Responsoriis quatuor et Benedictione. Sin autem in antea, tempore suo agatur. Cum autem leguntur, non pronuntiat lector lectionem libri, sed inchoat plane. Si vero tempore suo agitur, tunc pronuntiat, et in sensu lectionis, sicut epistolae Pauli, legantur. Similiter et in reliquis tribus temporibus.

Ad marginem sequentia leguntur.

XII lectiones propter XII lectores dicuntur, non propter XII varietates sententiarum.

[ORDO ROMANUS X.]

ADMONITIO IN SEQUENTEM LIBRUM.

95 1. In veteri Codice equitis Maffaei Romani reperitur opusculum sequens, quod continet Ordinem Romanum de triduo ante Pascha, item Ordinem ad dandam poenitentiam, ad ungendum et communicandum infirmos, atque ad clericos sepeliendos. Prima pars, quae est de Coena Domini, occurrit etiam in Codice Romano, quo usus est Onufrius in scribenda Vaticanae basilicae Historia.

2. Quo tempore scriptus sit hic liber, nullo certo constat indicio. Antiquior est saeculo tertio decimo, et ad undecimum videtur revocandus. Triplex immersio praescribitur in baptismo: servantur etiam in hoc libro poenitentiae leges, absolutionis forma ante scholasticorum aetatem recepta, unctio infirmorum ante viaticum, communio eorumdem ex particula vino intincta, cinis et cilicium pro moribundis; quae omnia bonam spirant antiquitatem. Forma unctionis infirmorum deprecativa est, non indicativa, cui illa successit.

3. Praeclarus in primis ritus est in Ordine sepeliendi *clericos Romanae fraternitatis.* Idem ritus translatus est ab alio auctore in alium Ritualem Romanae Ecclesiae librum, quem quidem Florentiae in bibliotheca sanctae Crucis vidimus; sed Ordo viatici mutatus est in praedicto Rituali, postposita unctione. Hujus Ritualis quaedam fragmenta retulimus in Itinere Italico.

4. Amalarius, in Antiphonarii cap. 69 tradit, se invenisse in Romano et in Mettensi Antiphonariis *Ordinem scriptum quomodo fungi officio conveniat circa fines hominum, et circa sepulturam eorum.* Id sequenti Ordini convenire non ausim affirmare. Neque enim tantae mihi videtur antiquitatis. In Codice Vindocinensi, qui Ordinem Romanum vulgatum continet, post Ordinem poenitentiae, aliaque apud Morinum in fine librorum de Poenitentia, pag. 22, ex Codice Siculo edita, exstat *Obsequium circa morientes, vel qualiter agatur circa infirmum morte detentum,* quod officium ita incipit: «Mox ut viderint infirmum ad exitum

propinquare, communicandus est de sacrificio sancto, etiamsi comedisset ipso die; **96** et faciant litaniam. Et antequam anima exeat de corpore, dicat sacerdos Antiphonam: *Exibit spiritus ejus, et revertetur in terram suam; in illa die videbit Deum creatorem suum. Deus misericors, Deus clemens, qui multitudine indulgentiarum,* etc. Tunc presbyter det viaticum, et post haec dicat Orationem: *Ascendant ad te, Domine, preces nostrae, et animam famuli tui gaudia aeterna suscipiant, ut quem fecisti adoptionis participem, jubeas haereditatis tuae esse consortem. Per.* Finita autem ista Oratione, incipiatur ab omnibus istud Respons.: *Subvenite, sancti Dei,* etc. Si autem quiddam supervixerit, canantur Psalmi, vel agatur litania, et post hanc dicitur haec Oratio: *Omnipotens, sempiterne Deus, qui humano generi animam ad similitudinem,* etc. Item Antiph. post exitum animae, *Chorus angelorum te suscipiat,* etc. Psal. *Dilexi quoniam,* usque ad *Ad Dominum;* et ita per ordinem usque *Super flumina;* et, si amplius necesse est, usque ad finem Psalmorum. Deinde Oratio *Diri vulneris novitate perculsi,* etc. Tunc roget sacerdos omnes pro eo orare, et ipse et omnes dicant, *Kyrie eleison,* etc. *Tibi, Domine, commendamus,* etc., fere ut in Editis.» Delato corpore in ecclesiam, dicitur officium *in vigilia defuncti,* Antiph. *Dirige Domine,* etc. ut in nostris libris, uti et priores quinque lectiones; nam sexta est: *Spiritus meus attenuabitur,* etc.; lectiones tres frequentes ex Enchiridio sancti Augustini; septima: *Ergo dilectissimi cum sacrificium altaris, sive quarumcunque eleemosynarum, pro defunctis omnibus baptizatis offertur,* etc.; octava: *Consolemur ergo in his sermonibus nostris invicem,* etc; nona: *Egregius namque consolator,* etc. Sequuntur Laudes, deinde Vesperae. Quibus peractis deputandi sunt qui ipsum corpus custodiant: quousque pro ipsa anima Missae celebrentur cum oblationibus, corpore interim in ecclesia jacente. Modum tumulandi praetereo, qui in multis cum nostro convenit. Facta a singulis presbyteris Benedictione super sepulcrum, dicunt iidem presbyteri: *Signum Christi sit super te. Amen.*

ORDO ROMANUS X.

97 *Qualiter agendum sit quinta feria in Coena Domini.---Statio ad sanctum Joannem ad Lateranum.*

1. Hac die sacrificium sacri corporis et sanguinis ab ipso Domino nostro Jesu Christo celebrationis sumpsit initium. Hac die in toto orbe sanctum chrisma conficitur. Hac etiam die poenitentibus pro indulgentia subvenitur. Mane hujus diei primo mansionarii praeparent omnia, quae necessaria sunt ad consecrationem chrismatis, tres ampullas oleo mundissimo plenas, maximam vero ampullam, quae ad chrisma debet fieri de panno serico albo, alias autem de alio serico coopertas. Sit autem pannus adeo subtilis, quod ampullae possint videri

per eum. Hora vero tertia vel sexta sonetur signum, et veniant omnes ad ecclesiam, in qua chrisma consecrari debet. Tunc egrediantur poenitentes de loco in quo poenitentiam fecerunt, ut gremio ecclesiae praesententur a pontifice, qui sedere debet prae foribus ecclesiae, et reconciliare eos cum Antiphonis et Orationibus, quas require. Quibus finitis, pulsentur campanae, sicut mos est in solemnibus diebus, et ex tunc sileant campanae usque ad diem Sabbati.

2. Antequam domnus papa exeat de camera, dicit Tertiam. Hora vero sexta exit domnus papa de palatio cum episcopis et cardinalibus, et cum toto apparatu curiae veniens ad palatium majus, ubi solet esse hospitium episcopi Albanensis, stans ibi in loco eminenti sermocinatur ad populum, ut moris est, et postea recitantur sententiae; et facta confessione per diaconum cardinalem, et absolutione per papam, datur populo indulgentia. **98** Peractis iis omnibus, descendit ad ecclesiam Lateranensem, et intrat ecclesiam sancti Thomae, et dicit cum capellanis suis Nonam. Sed si est ad ecclesiam sancti Petri, descendit ad praefatam ecclesiam, veniens ante secretarium ad capellam sancti Gregorii, et dicit ibi Nonam.

3. Deinde tam pontifex quam episcopi, presbyteri, diaconi, et alii clerici, quisque induatur ornatu sui ordinis. Pontifex induit vestimenta alba, episcopi pluvialia, presbyteri planetas, diaconi dalmaticas pro reverentia chrismatis. Pontifex vero jam indutus dalmatica, habens manum ad collum, sedeat in sede sua; cui praesentetur ampulla, quae major est, cum oleo ab acolythis, et balsamum; et ipse pontifex balsamum cum oleo commisceat et conficiat, circumvolvendo cum palmis baculum immissum in ampullam. Omnes vero ampullae remaneant ibi, et diligenter custodiantur, quousque ad altare portentur.

4. Postmodum autem pontifex, lotis manibus, indutus planeta, procedit cum episcopis, presbyteris, diaconibus, et subdiaconibus et acolythis, et omnibus ordinibus; et habeant in processione crucem, Evangelium, septem candelabra, thuribulum cum incenso; et sic processionaliter pergant ad altare cum ampulla; et facta confessione et reverentia, ascendit sedem suam. Interim autem decantetur a cantoribus Introitus sine *Gloria Patri;* et finito versu primo, repetatur Introitus. Deinde pontifex dicit excelsa voce *Gloria in excelsis Deo.* Dicta Oratione, lecta Epistola et Evangelio, factoque sermone ad populum, si voluerit, et *Credo in unum Deum* decantato, prosequatur Missa ordine suo [et conficiat duas Hostias, unam scilicet sumendam, alteram reservandam in crastinum, ac tot, quot necessariae fuerint pro iis, qui hodie sunt communicaturi.]

5. Postquam domnus papa intrat ad sacrificandum, tunc acolythus conducit juniorem diaconum cardinalem, et cum eo plures subdiaconi. Unus autem ex eis subdiaconis portet crucem, acolytho antecedente cum thuribulo et thure. Et sic processionaliter vadunt ad ecclesiam sancti Thomae vel sancti Gregorii, ubi ampullae cum chrismate et oleo conservantur. **99** Cardinalis diaconus accipit illam ampullam, quae est chrismatis; duo alii subdiaconi accipiunt illas duas olei exorcizati et olei infirmorum, portantes eas super brachium sinistrum, et eo modo quo iverunt revertantur. Venientes autem ad altare, antequam domnus papa dicat *Per quem haec omnia,* subdiaconus qui bajulat ampullam olei infirmorum, repraesentet eam summo pontifici ad benedicendum. Pontifex vero et omnes episcopi et presbyteri cardinales, et alii exsistentes, dicant plana voce: *Exorcizo te, immundissime spiritus,* etc., *et per nomen dilectissimi filii ejus Domini nostri Jesu Christi, qui venturus est judicare vivos et mortuos et saeculum per ignem.* Benedictio olei

infirmorum. *Emitte, quaesumus, Domine,* etc., *permanens in visceribus nostris, in nomine Domini nostri Jesu Christi, qui venturus est.*

6. His Benedictionibus peractis, revertatur ad altare, et dicat *Per quem haec omnia,* etc., usque *Per omnia saecula saeculorum. Amen. Oremus: Praeceptis salutaribus moniti,* etc., usque *Pax Domini sit semper vobiscum. Agnus Dei* non cantatur, pax non datur.

7. Verumtamen scire nos convenit quod si fuerit pontifex Laterani, decantato *Credo in unum Deum,* et antequam intret ad sacrificandum, a diaconibus et subdiaconibus levatur mensa de altari palliis desuper complicatis, et cum reverentia et omni devotione ab eisdem reportetur in capella sancti Pancratii juxta claustrum canonicorum, quia ibi est locus reservationis, et cum omni cautela usque in diem Sabbati custoditur.

8. Deinde pontifex venit ad altare, accipiens ampullam vitream, quae intus se continet quoddam vasculum aureum, et in illo vasculo est lapis pretiosus concavus, et in illa concavitate lapidis est diligenter pretiosus Christi sanguis inclusus, qui annualiter extrahitur, et reponitur in concavitate arcae; et tunc levatur a pontifice, et ostenditur, ut tota turba populi valeat cum timore et reverentia et omni devotione eum videre. Postea traditur custodienda priori et canonicis ejusdem ecclesiae usque in diem Sabbati. Tunc pontifex ad sacrificandum intrat solus infra arcam, ut significetur **100** quod in Veteri Testamento scriptum est, quia solus pontifex intrabat semel in anno in sancta sanctorum, tantum cum cruce et linteamine suppositis, episcopo vel cardinali cum capellano sacerdote ministrante sibi.

9. Confecto itaque sacrificio, pontifex solus communicat super altare sine ministris; et non cum calamo, sed cum calice tantum se confirmet illo die, et sexta feria, et ponit illam quartam partem in calice. Postquam autem communicavit, ponit calicem super altare, et patenam juxta eum cum corpore Domini reservato, quia sexta feria de ipso sacrificio resumit, et cooperitur utrumque sindone munda.

10. Percepto itaque corpore et sanguine Domini nostri Jesu Christi, pontifex ascendit ad sedem ligneam, et continuo duo acolythi deferunt ampullas involutas cum sindone alba serica in sinistro brachio, ita ut videri possit a medio; et diaconus qui assistit domno papae accipit ampullam unam mistam cum balsamo, et repraesentat eam summo pontifici, tenens eam in sinistro brachio involutam. Tunc pontifex halet ter in illam; halent etiam in ipsam omnes episcopi qui assistunt ibi, et presbyteri cardinales, et dicant sine cantu et sine *Dominus vobiscum, Exorcizo te, creatura olei,* etc., *ut fias omnibus qui ex te ungendi sunt in adoptionem filiorum per Spiritum + sanctum, in nomine Dei Patris omnipotentis, et Jesu Christi Filii ejus Domini nostri, qui cum eo regnat et vivit Deus in unitate ejusdem Spiritus sancti.* Deinde dicit excelsa voce, episcopi et presbyteri dicant submisse, *Per omnia saecula saeculorum. Amen. Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Sursum corda.* Resp. *Habemus ad Dominum. Gratias agamus Domino Deo nostro.* Resp. *Dignum et justum est. Vere dignum et justum est, aequum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte, Pater omnipotens, aeterne Deus, qui in principio inter caetera bonitatis,* etc., *ut sit iis qui renati fuerint ex aqua et Spiritu sancto chrisma salutis, eosque aeternae vitae participes et coelestis regni facias esse consortes, per eumdem,* etc.

11. Tunc episcopus salutet chrisma nudum, et caeteri omnes. Quo expleto, benedicat ampullam olei delatam eo ordine quo supra; et similiter halet pontifex ter in ipsam, sed tacite; et praeter ipsum omnes episcopi et presbyteri cardinales et alii episcopi halent ter in ipsam. Et tunc dicit sine **101** cantu et sine *Dominus vobiscum, Exorcizo te, creatura olei, in nomine,* etc., *ad omnem gratiam spiritualem accipiendam sanctificata, per eumdem,* etc. Et dicit pontifex *Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Oremus.* Oratio. *Deus incrementorum et profectuum spiritualium remunerator,* etc., *in sacramento sunt baptismatis adepturi, per eumdem Dominum nostrum,* etc. Post Benedictionem vero istam omnes episcopi, et presbyteri cardinales, et alii episcopi salutent sanctum chrisma, et oleum, ter pro quolibet, et in salutando inclinent capita dicentes, *Ave, sanctum chrisma,* ter pro quolibet; et deosculentur ampullam semel tantum, et deferatur a subdiacono ampulla olei; et summus pontifex salutet oleum, et deosculando ampullam, sicut fecit de chrismate, et caeteri omnes salutent per ordinem ampullam in deosculando. Postea reportentur ampullae processionaliter, sicut fuerunt adductae, ad sacrarium, vel locum ubi sedere debent; et inde distribuatur unicuique, sicut decet et fuerit opportunum. Pontifex vero in sede sua communicat illos qui communicare volunt. Reserventur tamen oblatae integrae de corpore Domini in die Parasceve; sanguis vero Domini penitus assumatur. Pacis osculum non datur. *Agnus Dei* dicatur, et communio *Dominus Jesus Christus.*

12. Sed antequam pontifex revertatur ad altare ad complendam Missam, junior presbyterorum cardinalium portet corpus Domini positum in pyxide ad locum praeparatum, praecedentibus cum cruce et luminaribus, et papilione desuper. Tunc pontifex revertitur ad altare, et dicit hanc Orationem: *Refecti vitalibus alimentis;* qua expleta, diaconus dicit *Ite, Missa est.* Missa igitur solemniter peracta, indutus pontifex ascendit palatium, comitantibus eum tam episcopis quam presbyteris et diaconibus, omnibus paratis secundum ordinem suum. Pontifex vero ingreditur basilicam sancti Laurentii , et sine planeta residens in sede, facit mandatum duodecim subdiaconorum. Interim cantores cantant Vesperas ante eum, ut mos est. Finitis omnibus parati accedunt ad mensam.

102 *Feria sexta Parasceve.*

13. Hora sexta conveniant omnes ad Lateranensem ecclesiam, vel ad aliam ecclesiam, et dicant septem Psalmos. Tunc dominus papa induat se ornatu suo quadragesimali tantum, episcopi pluvialibus, presbyteri, diaconi, subdiaconi planetis. Tunc junior presbyterorum cardinalium ferat adornatum capsidem cum dominico corpore hesterna die reservato; et sic subdiaconus cum papali cruce Processionem praecedente, omnes discalceati sine cantu psallendo ad ecclesiam sanctae Crucis, quae est Jerusalem, ubi statio fieri debet. ordinate tamen, procedant, quando dominus papa est Laterani. Cum autem illuc pervenerint, ingrediuntur ecclesiam sine cantu, et prostrati in medio ecclesiae diutius orent. Presbyter, qui portat corpus Christi in secretario ponat illud, dum dominus papa praeparat se. Illo praeparato, reportet illud ante dominum papam in Processione ad altare. Surgentes ab Oratione, dominus papa cum clero intret secretarium, et, abstracta planeta cum pallio, sedeat in sede sua, et lotis pedibus ministri calcient eum quotidiana calciamenta. Veniens ad

faldistorium, dicit Nonam; et post paululum reindutus planeta et pallio, praeeunte eum cruce et Evangelio, sine luminaribus et incenso, cum silentio ordinate ad altare procedant, et tunc omnes prostrati diutius orent.

14. Interim autem ministri unam tantum tualeam extendant super altare nudatum. Completa vero Oratione nihil aliud dicat, nec confessionem faciat. Pontifex deosculato altari ascendat sedem more solito, non tamen in sede ornata et solemni, sed in faldistorio ad dextrum altaris, quasi ante ad gradus, ubi stat subdiaconus in Missa; et subdiaconus statim procedat ad legendum, et sine titulo sic incipiat: *Haec dicit Dominus: In tribulatione sua.* In tono lectionis legantur lectiones sine reverentia et osculo pedum. Finita lectione cantatur Tractus *Domine audivi auditum tuum.* Finito Tractu, dicat pontifex *Oremus,* et diaconus *Flectamus genua.* Resp. *Levate.* Et dicat Orationem, *Deus, a quo et Judas.* Qua finita, subdiaconus legat similiter sine titulo: *In diebus illis dicit Dominus ad Moysen.* Tractus *Eripe me Domine;* quo finito, diaconus, facta reverentia, sine Benedictione, procedit cum Evangelio, **103** sine faculis et sine incenso, et ascendens nudum pulpitum similiter incipit: *Passio Domini nostri Jesu Christi secundum Joannem.* Ei nullo respondente legat: *In illo tempore, egressus Jesus trans torrentem.* Qua finita, dicit Orationes: *Oremus, dilectissimi.* Alius a domino papa dicit has Orationes super altare. Quibus finitis, adorat crucem. Deinde repraesentat eam populo, cantans Antiphonam *Ecce lignum crucis.* Adorata cruce, diaconus expandat corporale super altare; super quo posito corpore Domini, et calice cum vino et aqua, dicat pontifex plena voce, ut mos est, sine *Per omnia saecula saeculorum, Amen: Oremus. Praeceptis salutaribus moniti,* etc., *Pater noster.* Similiter in eadem voce, *Libera nos. Oremus. Quaesumus, Domine.* Finita vero Oratione, *Pax Domini* non dicatur. *Agnus Dei* non cantatur, nec pacis osculum datur, nec postcommunio cantatur.

15. Communicat autem solus pontifex sine ministris, non ad sedem solemniter, sed ibi tantum eo die ante altare, ob humilitatem reverentiae Dei et passionem Christi. Et feria sexta praecedenti [*Forte* praesenti], et quando celebratur pro defunctis, perfusionem facit in calice, et ipse sumit, et postea lavat cum aqua in bacilibus. Deinde rediens ad sedem exuat se, et cum clericis suis dicat Vesperas praeteriti diei, non cantando, sed recitando.

In Sabbato sancto.

16. Hora sexta conveniunt omnes ad ecclesiam, excusso novo igne de crystallo, sive de lapide, unde cereus debet a diacono accendi. Benedictio quae debet fieri a juniore presbytero cardinali. Oratio: *Deus qui per Filium tuum, angularem scilicet lapidem,* etc., *valeamus festa pertingere, per eumdem,* etc. Alia Oratio: *Domine Deus, Pater omnipotens, lumen indeficiens,* etc., *ut ad vitam et lucem aeternam pervenire mereamur. Per.* Alia Oratio: *Domine sancte Pater omnipotens,* etc., *et adjuva nos, qui vivis et regnas cum eodem Unigenito tuo et Spiritu sancto Deus, per omnia saecula saeculorum. Amen.* Benedictio incensi: *Veniat, quaesumus, omnipotens Deus,* etc., *virtus tuae Majestatis assistat. Per.* Benedicto igne, aspergatur aqua benedicta, et adoleatur incenso. Deinde procedatur ad Benedictionem cerei.

17. Interim dum cereus benedicitur, pontifex cum cardinalibus **104** et caeteris scholis procedit ad altare, et, facta reverentia, ascendit ad ornatam sedem. Subdiaconus vero, finita Benedictione cerei, ascendens ambonem incipit legere sine titulo: *In principio Deus creavit coelum et terram.* Eo vero completo, si dominus papa velit, Graecus subdiaconus eamdem lectionem Graece relegit; qua expleta, dicit pontifex *Oremus,* diaconus *Flectamus genua,* et, post paululum, *Levate.* Et vicissim dicant diaconi, si plures sunt, *Flectamus genua,* et *Levate.* Deinde sequitur Oratio, et sic per ordinem XII Latine, et XII Graece, sicut domino papae placet, vicissim leguntur. Cum autem ventum fuerit ad lectionem qua legitur Nabuchodonosor, ad illam Orationem quae sequitur dicitur *Oremus,* et non *Flectamus genua,* eo quod rex ille omnem populum sub ditione coegerat flectere genua ante statuam auream quam erexerat; quod Ecclesia reputans factum in contemptum Dei omnipotentis, post illam lectionem non flectuntur genua.

18. Sed inter haec, dum lectiones leguntur, septem subdiaconi crucem portantes, praecedentibus eos acolythis, reverenter descendunt ad Benedictionem fontium, et faciunt ibi litaniam septenam, quinam et trinam. Et unus sacerdotum canonicorum in competenti loco catechizat repraesentatos sibi infantes, et faciens crucem cum pollice in frontibus singulorum, dicit: *In nomine Patris + et Filii + et Spiritus + sancti. Amen.* Postea posita manu super capita eorum dicit hanc Orationem: *Non te lateat, Satana,* etc., *per aquam regenerationis,* etc., *in nomine Domini nostri Jesu Christi, qui venturus est.*

19. Post haec tangit nares et aures singulorum de sputo, et dicit: *Effeta, quod est adaperire, in odorem suavitatis. Tu autem effugare, diabole, appropinquavit enim judicium Dei.* Tunc invocato nomine uniuscujusque dicit: *Abrenuntias Satanae?* Resp. *Abrenuntio. Et omnibus operibus ejus?* Resp. *Abrenuntio. Et omnibus pompis ejus?* Resp. *Abrenuntio.* Postea tangit de oleo sancto pectus et inter scapulas, faciendo crucem cum pollice, et dicit: *Et ego te linio oleo salutis in Christo Jesu Domino nostro in vitam aeternam, amen.* Tunc imposita manu iterum super capita eorum, dicat Orationem dominicam et Symbolum.

20. Infantibus vero catechizatis, et finitis lectionibus, et Orationibus **105** et canticis decantatis, pontifex cum omni schola clericorum descendit ad benedicendos fontes, praecedentibus subdiaconibus cum cruce et facula, et alia necessaria ad Benedictionem fontium, primicerio et cantoribus decantante Tractum *Sicut cervus desiderat ad fontes aquarum,* subdiacono vero et reliquis de clero litaniam facientibus. Sed antequam intret ad Benedictionem, dicit hanc Orationem juxta fontem: *Omnipotens sempiterne Deus,* etc., *animam corpusque sanctificet. Per.* Deinde ascendit gradus, astantibus ministris hinc inde cum faculis, factoque silentio dicit *Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum spiritu tuo. Oremus. Omnipotens sempiterne Deus, adesto,* etc., *tuae virtutis impleatur effectu. Per Dominum.*

21. Praefatio. *Per omnia saecula saeculorum. Amen. Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum spiritu tuo. Sursum corda.* Resp. *Habemus ad Dominum. Gratias agamus Domino Deo nostro.* Resp. *Dignum et justum est. Vere dignum et justum est,* etc., *omnipotens aeterne Deus, qui invisibili potentia,* etc., *aures tuae pietatis inclina. Deus, cujus spiritus super aquas,* etc., *aquarum natura conciperet. Deus qui nocentis mundi,* etc., *gratiam de Spiritu sancto.* Hic cum manu dividat aquam in modum crucis: *Qui hanc aquam,* etc., *inficiendo corrumpat.* Hic aqua manu tangat: *Sit haec sancta et innocens creatura,* etc., *indulgentiam*

consequantur. Hic faciat crucem super fontem, *Unde bene + dico te,* etc., *cujus spiritus super te ferebatur.* Hic dividat aquam in quatuor partes, dicens: *Qui te de paradisi fonte,* etc., *et sitienti populo de petra produxit.* Hic iterum crucem faciat, *Bene + dico te per Jesum Christum,* etc., *baptizantes eos in nomine Patris, et Filii et Spiritus sancti. Amen.* Hic mutet vocem, quasi lectionem legens: *Haec nobis praecepta,* etc., *et purificandis mentibus efficaces. Per Dominum nostrum Jesum.* Hic ponit cereos in aquam, et dicat secundum pristinum tonum: *Descendat in hanc plenitudinem fontis virtus Spiritus sancti.* Hic sufflet in aquam tribus vicibus in hunc modum: *Totamque hujus aquae substantiam regenerandi fecundet officium.* Hic tollantur cerei: *Hic omnium peccatorum maculae deleantur,* etc., *novam infantiam renascatur. Per Dominum nostrum,* etc. Hic tollatur de aqua benedicta ad spargendum in omni loco, ubicunque voluerit. Postea infundat chrisma in fontem in modum crucis super ipsam aquam, dicens: **106** *Sancti + ficetur, fecundetur fons iste in nomine + Patris et + Filii et Spiritus + sancti. Amen.* Tunc misceat ipsum chrisma cum eadem aqua, et spargat cum manu per totum fontem.

22. Benedictione completa, secedit paululum ibi in secretario juxta fontes; et abstracta planeta et pallio, acolythi praeparant eum, sicut consuetudo est. Praeparatus vero regreditur ad fontes, et praesentatis sibi infantibus, Joanne scilicet, sive Petro et Maria, interroget offerentem: *Quis vocaris?* Resp. *Joannes.* Inculcat et dicit, *Joannes, credis in Deum Patrem omnipotentem, creatorem coeli et terrae?* Resp. *Credo.* Interrog. *Credis et in Jesum Christum, Filium ejus unicum, Dominum nostrum natum et passum?* Resp. *Credo.* Interrog. *Credis et in Spiritum sanctum, sanctam Ecclesiam catholicam, sanctorum communionem, remissionem omnium peccatorum, carnis resurrectionem, vitam aeternam?* Resp. *Credo.* Interrog. et dicit: *Joannes, vis baptizari?* Resp. *Volo.* Tunc baptizat eum sub trina immersione, sanctam Trinitatem semel tantum invocando sic, *Et ego te baptizo in nomine Patris,* et immergat semel; *et Filii,* et immergat secundo; *et Spiritus sancti,* et immergat tertio, *ut habeas vitam aeternam.* Resp. *Amen.* Similiter Petrum et Mariam. His vero tribus baptizatis, immantatus manto supra dalmaticam pontifex vadit ad chrismarium, juniore diaconorum cardinalium et sacerdotibus canonicis baptizantibus reliquos parvulos. Baptizatos autem sacerdos sacro chrismate in vertice eos perungit dicens: *Pax tecum.* Resp. *Et cum spiritu tuo.* Oratio: *Deus omnipotens,* etc., *ipse te linivit chrismate salutis in Christo Jesu Domino nostro in vitam aeternam.* Resp. *Amen.*

23. Deinde vestitur infans vestimentis, dicente sacerdote: *Accipe vestem sanctam candidam et immaculatam, quam perferas ante tribunal Domini nostri Jesu Christi, ut habeas vitam aeternam.* Pesp. *Amen.* Postea dat ei candelam dicens: *Accipe lampadem irreprehensibilem; custodi baptismum tuum, ut cum Dominus venerit ad nuptias, possis occurrere in aulae coelesti.* Resp. *Amen.*

Ordo ad consignandum pueros sive infantes.

24. Hic cum infantes in dextris brachiis tenentur, majores vero pedem ponunt super pedem patrini sui, per ordinem **107** dispositis ante pontificem, ipse pontifex imposita manu super capita singulorum, dicat Orationem super eos cum invocatione septiformis gratiae Spiritus sancti, sic dicens: *Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum spiritu tuo. Oremus. Omnipotens sempiterne Deus, qui regenerare,* etc., *sanctum Paracletum de coelis.* Resp. *Amen. Spiritum sapientiae et intellectus.* Resp. *Amen. Spiritum consilii et fortitudinis.* Resp. *Amen. Spiritum scientiae et pietatis.* Resp. *Amen. Adimple eos spiritu timoris tui, et consigna eos signo crucis Christi in vitam propitiatus aeternam. Per . . . . in unitate ejusdem.* Tunc pontifex, intincto pollice in chrismate, et interrogato uniuscujusque nomine, faciat crucem in frontibus singulorum, sic dicens: *Joannes,* vel alio quovis nomine invocans eos, *Signo te signo + crucis, et confirmo te chrismate salutis in nomine + Patris, et +Filii et Spiritus + sancti. Pax tecum.* Resp. *Et cum spiritu tuo.* Consignatis omnibus dicat hos Versus: *Ecce sic benedicetur omnis homo, qui timet Dominum. Benedicat vos Dominus Deus ex Sion, et videatis bona Jerusalem omnibus diebus vitae vestrae. Gloria Patri,* etc. *Pax tecum.* Resp. *Et cum spiritu tuo. Oremus. Deus qui apostolis tuis,* etc., *inhabitando perficiat. Qui cum Deo Patre.* Deinde faciat crucem super eos, dicens: *+Benedicat vos omnipotens Deus, Pater + et Filius et + Spiritus sanctus.* Resp. *Amen.*

Ordo ad dandam Poenitentiam.

25. Quando peccata sua vult aliquis confiteri; sacerdos dicat apud se hanc Orationem: *Domine Deus omnipotens, qui non vis mortem peccatoris, sed ut convertatur et vivat, propitius esto mihi peccatori, et suscipe orationem meam, quam fundo ante conspectum clementiae tuae, quo et me pariter, et hunc a peccatis omnibus exuas, et peccare de caetero caveamus efficias. Per Dominum.*

26. Ad hoc interroget poenitentem dicens: *Frater, pro qua causa venisti ad istam ecclesiam?* Peccator respondet: *Ego veni agere poenitentiam de peccatis meis.* Tunc peccator mittat manus suas inter manus sacerdotis, et dicat ad Deum tribus vicibus: *In manus tuas, Domine, commendo spiritum meum.* Deinde dicat sacerdos, *Suscepimus, Deus, misericordiam tuam in medio templi tui.* Psal. *Magnus Dominus, et laudabilis nimis. Gloria.* Vers. *Sicut audivimus. Kyrie. Pater noster:* et capitula **108** ut superius scripta sunt, et dicat *Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum spiritu tuo. Oremus. Deus, cui proprium est misereri semper et parcere, suscipe deprecationem nostram, et famulum tuum ad confessionem et poenitentiam veramque emendationem, et veniam tuae pietatis inspiratione compunctum, quem delictorum catena constringit, miseratio tuae pietatis absolvat. Per.* Alia oratio. *Deus misericors, Deus clemens, Deus indulgentiae, Deus pietatis et pacis, qui pro amore hominum in cruce manus expandisti, qui Chananaeam et publicanum vocasti ad poenitentiam, convertere dignare famulum tuum, qui ante tuum sanctum altare suum confitetur reatum, et humilem se recognoscit, et facinorum omnium sibi veniam petit; et praesta misericors ei poenitendi spatium, dignos poenitentiae fructus et finem poenitentialiter fructuosum. Per.* Alia Oratio. *Deus sub cujus oculis omne cor trepidat, et conscientiae cunctae pavescunt, propitiare famuli tui N. gemitibus, et cunctorum ejus*

omniumque moderare languoribus ut sicut nemo liber est a culpa, ita nemo sit alienus a venia. Per.

27. His actis, interroget diligenter eum, si recte credit, et ne forte alicui iram vel odium teneat; et si vult parcere illis qui in se peccaverunt, et si vult abstinere a peccatis quae hactenus gessit, et emendare si quid abstulit. Et cum promiserit haec omnia se facturum, continuo moneat eum se confiteri Deo et sibi peccata. Confessum vero interroget, quale ministerium facit. Et si est comes, aut judex, dicat illi ut non accipiat praemia, nec judicet injuste; si est escarius, non teneat annonam familiae; si monetarius aut negotians, non gravet aliquem in negotio, et in contracambio; si habet patrem, aut matrem, honoret eos, et det illis necessaria; si animalia pascit, non damnum aliis; si est massarius, non sit fraudulentus seniori de labore suo; si habet viduam aut orphanos, faciat cum eis misericordiam; si servus est, sit fidelis domino suo, et laboret in quantum potest; et qui malefaciunt, emendet eos; si habet uxorem, non concumbat cum ea festivis diebus, nec in Quadragesima usque ad octavas Paschae; si est monachus, aut monacha, aut presbyter, aut diaconus, aut clericus, servent quod promiserunt. Deinde consideret si est dives aut pauper, si dominus aut servus, si sanus aut infirmus, si sit conjugatus aut non, si sit **109** juvenis aut puer. Omnia consideret, et secundum quod potuerit agere imponat illi poenitentiam; et cui non potest imponere jejunium, imponat eleemosynam, vel orationem; et ut flectat genua per diem ac noctem. Sed antequam imponat poenitentiam, debet ostendere quam grande est illud malum, et quot annis debeat poenitere. Debet tamen eum admonere ut non desperet, quia Dominus misericors est, et ei omnia peccata dimittet, tamen si emendaverit.

28. Tunc sacerdos ei dicat, quibus annis, temporibus et diebus debet poenitentiam observare. Isti sunt dies qui non computantur in poenitentia: Nativitas Domini usque in Epiphaniam, a Pascha usque ad Pentecosten, Nativitas sancti Joannis Baptistae, sancti Laurentii, Assumptio sanctae Mariae, festivitas duodecim apostolorum, festivitas omnium sanctorum, et omnes Dominici dies, vel illorum sanctorum quorum reliquiae possident festivitates. Poenitentiales vero dies sunt Quadragesima major, Sabbatum Pentecostes, quatuor tempora, vigilia sancti Joannis Baptistae, vigilia apostolorum, vigilia sancti Laurentii, vigilia sanctae Mariae, vigilia omnium sanctorum, et aliis diebus, id est feria secunda, feria tertia, et feria sexta, quibus Dominus dederit ad certamen adjutorium jejunandi.

29. Tunc sacerdos faciat ei confessionem. Deinde dicat Orationem: *Exaudi, Domine, quaesumus, supplicum preces, et confitentium tibi parce peccatis, ut quos conscientiae suae reatus accusat, indulgentia tuae miserationis absolvat. Per.* Alia Oratio. *Deus omnipotens, qui dedit potestatem beato Petro apostolo, et caeteris apostolis, deinde episcopis et sacerdotibus, ligandi atque solvendi, ipse te a tuis peccatis omnibus absolvat, et liberet. Per.* Absolutio. *Absolvimus te vice beati Petri apostoli, cui potestas ligandi atque solvendi a Deo concessa est, cujus vicem, quamvis indigni, nomine tamen, non autem merito, gerimus, et oramus ut quoad tua meretur accusatio, et ad nos pertinet culpae remissio, omnipotens Deus omnium tuorum peccaminum sit pius indultor. Qui vivit.* Alia Oratio. *Ex auctoritate omnipotentis Dei beatus Petrus, coelestis regni claviger, qui habet potestatem in coelo et in terra ligandi atque solvendi, cujus, quamvis immeriti, divina tamen suffragante gratia vicem gerimus, ipse te absolvat ab omnibus peccatis tuis. Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium.*

110 *Ordo ad reconciliandum Poenitentem.*

30. Dicit sacerdos capitula: *Averte faciem tuam a peccatis meis.* Resp. *Et omnes iniquitates meas dele.* Vers. *Cor mundum crea in me, Deus.* Resp. *Et spiritum rectum innova in visceribus meis.* Vers. *Domine exaudi orationem meam.* Resp. *Et clamor meus ad te veniat.* Oratio. *Majestatem tuam, Domine, supplices deprecamur, ut huic famulo tuo N. longo squalore poenitentiae macerato, miserationis tuae veniam largiri digneris, ut, nuptiali veste recepta, ad regalem mensam, unde ejectus fuerat, mereatur intrare.* Alia Oratio. *Omnipotens de Deo Deus, qui habet potestatem peccata dimittendi, et qui latroni jam in cruce suspenso peccata remisit, et eum ad paradisi delicias perduxit, et sancto Petro, cui dedit potestatem ligandi atque solvendi in coelo et in terra, et ad alios discipulos dixit: Quorum remiseritis peccata remittuntur eis, et quorum retinueritis retenta erunt; ipse te secundum magnam misericordiam suam absolvat ab omnibus peccatis tuis, et faciat te peragere veram poenitentiam, et sic ad finem perseverare in bonis operibus, ut dicat tibi: Jam non te condemnabo, vade, et amplius noli peccare. Qui cum Patre et Spiritu sancto,* etc. Sequitur Benedictio. *+Benedicat te Dominus, et custodiat semper. Ostendat Dominus faciem suam tibi, et misereatur tui. Convertat Dominus vultum suum ad te, et veram det tibi pacem, qui vivit.* Alia Benedictio. *+Benedicat te omnipotens Deus, et per abundantiam Spiritus sancti cor tuum corroboret, mentem tuam sanctificet, vitam tuam amplificet, castimoniam decoret, atque sensum tuum in omnibus operibus confirmet; prospera tibi tribuat, pacem concedat, salutem conferat, quietem tribuat; charitate muniat, et ab omnibus diabolicis et humanis insidiis sua te semper protectione et virtute defendat; et quaecunque postulaveris juste, clementer concedat. Auferat omnia mala quae gessisti; tribuat tibi gratiam quam semper rogasti, ipso adjuvante, et praecedente nos ad regna coelorum, qui cum Patre.* Alia Benedictio. *+Benedicat te Deus Pater, +custodiat te Dei Filius, et +illuminet te Spiritus sanctus, corpus tuum custodiat, animam tuam salvet, et ad perpetuam vitam te perducat Christus Dei Filius, qui tecum vivit,* etc.

111 *Ordo ad visitandum infirmum.*

31. Sacerdos sit indutus sacris vestibus, et ministri accipiant oleum sanctum pro infirmo, et aquam benedictam, et crucem, et cinerem sanctum vitis, et duo candelabra; et pergant ad domum infirmi, cantantes hunc Psalmum: *Miserere mei, Deus:* et intrans domum dicat sacerdos: *Pax huic domui.* Resp. *Adjutorium nostrum in nomine Domini.* Mox ait sacerdos *Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum spiritu tuo.* Oratio. *Introeat domum hanc, Domine Jesu Christe, sub nostrae humilitatis ingressu aeterna felicitas, divino prosperitas, serena laetitia, charitas fructuosa, sanitas sempiterna. Effugiat ex hoc loco accessus daemonum; adsint angeli pacis, domumque hanc deserat effugata discordia. Magnifica super nos, Domine, nomen tuum, et +benedic nostrae conversationi; sanctifica nostrae humilitatis*

ingressum, qui sanctus et pius es, et permanes cum Patre et Spiritu sancto in saecula saeculorum. Oratio. *Oremus et deprecemur Dominum nostrum Jesum Christum, ut benedicendo +benedicat hoc tabernaculum, et omnes habitantes in eo, et det eis angelum bonum custodem, et faciat eos servire sibi ad considerandum mirabilia de lege sua. Avertat ab eis omnes contrarias potestates, eripiat eos ab omni perturbatione, ac sanos in hoc habitaculo custodire dignetur. Qui vivis.* Alia Oratio. *Exaudi nos, Domine sancte, Pater omnipotens, aeterne Deus, et mittere digneris sanctum angelum tuum de coelis, qui custodiat, foveat, protegat, visitet et defendat omnes habitantes in hoc habitaculo. Per Christum.* Alia Oratio. *Omnipotens et misericors Deus, qui immensam pietatem tuam . . . . . , ut ad preces humilitatis nostrae salutifere visitare digneris hunc famulum tuum N., sicut visitasti Tobiam, Saram, socrum Petri, puerum Centurionis; quo, pristina corporis et animae sanitate recepta, et Majestati tuae debitas in ecclesia laudes exsolvat. Per.* Alia Oratio. *Deus qui famulo tuo regi Ezechiae ter quinos annos potenter ad vitam donasti, quaesumus ut hunc famulum tuum a lecto aegritudinis misericorditer erigas ad salutem. Per Dominum.* Alia Oratio. *Deus qui beatum Petrum Apostolum ad Tabitam famulam tuam misisti, quatenus ejus precibus suscitaretur ad vitam, exaudi nos, quaesumus, et huic famulo tuo N., quem in nomine tuo visitat nostra fragilitas, desiderata clementiae tuae medela subveniat.* **112** *Oramus te, Domine Jesu Christe, et cum omni supplicatione rogamus, ut hunc famulum tuum per angelum sanctum tuum visitare, laetificare, et confortare, atque liberare et sanare digneris, qui vivis et regnas.*

32. Deinde sacerdos cum aqua benedicta faciat crucem super infirmum, et aspergat per totam domum aquam, dicendo *Asperges me, Domine, hyssopo et mundabor,* cum *Miserere mei Deus.* Deinde dicat: *Ad quid me vocasti, frater?* Respondet infirmus: *Ut confitear Deo et tibi peccata mea, et ut vice Dei tu illa mihi condones, et des mihi poenitentiam, et infundas sancti Spiritus unctionem.* Sacerdos respondet: *Condonet tibi Dominus Jesus Christus omnia peccata tua, et salutiferam tibi tribuat unctionem. Tamen si te Deus respexit et sanaverit Dominus, custodies illam?* Respondet *Custodiam.* Tunc sacerdos supra pectus faciat crucem cum aqua et cinere, superimponens cilicium ita dicens: *Apud Dominum misericordia est, et copiosa apud eum redemptio. Ita enim lapsis hominibus subvenit, ut non solum per baptismi et confirmationis gratiam, sed etiam per poenitentiae et unctionis medicinam spiritus humanus vitae reparetur aeternae.* Respondet infirmus *Deo gratias.* Tunc, suscepta confessione, et indicta poenitentia, sequantur septem Psalmi poenitentiales et litania. Deinde dicitur *Kyrie, Christe, eleison, Kyrie; Pater noster.* Vers. *Et ne nos inducas.* Resp. *Sed libera nos.* Vers. *Salvum fac servum tuum.* Resp. *Deus meus.* Vers. *Mitte ei, Domine, auxilium.* Resp. *Et de Sion.* Vers. *Esto ei, Domine, turris.* Resp. *A facie.* Vers. *Nihil proficiat inimicus.* Resp. *Et filius.* Vers. *Domine, exaudi Orationem meam.* Resp. *Et clamor.* Oratio. *Omnipotens sempiterne Deus, qui per beatum Jacobum apostolum tuum inducere presbyteros Ecclesiae et ungere oleo infirmos praecepisti, praesta, quaesumus, ut digneris per manus nostras hunc famulum tuum infirmum de oleo sanctificato ungere, et +benedicere; et quod fideliter postulantes exterius amplectimur, hoc interius spiritualiter divina tua virtus invisibiliter operetur.* Alia Oratio. *Domine Deus, qui per apostolum tuum locutus es: Infirmatur quis in vobis, inducat presbyteros Ecclesiae, et orent super eum, ungentes eum oleo sancto in nomine Domini, et oratio fidei salvabit infirmum, et alleviabit eum Dominus, et si in peccatis sit, dimittentur ei; cura, quaesumus, Redemptor noster, gratia Spiritus sancti languores istius infirmi, et sua sana vulnera, ejusque dimitte peccata, atque dolores cunctos cordis et corporis ab eo expelle, plenamque ei interius*

exteriusque **113** *sanitatem misericorditer redde ut ope misericordiae tuae restitutus, ad pristina reparetur officia. Per.*

Ordo compendiosus et consequens ad ungendum infirmum.

33. Intincto namque pollice in oleo infirmorum, sacerdos in aegri corpore signum crucis faciat in septem, vel in aliquantis locis, ita dicens, ad caput: *In nomine + Patris et Filii + et Spiritus sancti + exstinguatur in te omnis virtus diaboli per impositionem manuum nostrarum, imo per invocationem omnium sanctorum angelorum, archangelorum, patriarcharum, prophetarum, apostolorum, martyrum, confessorum, virginum, atque omnium simul sanctorum.* Resp. *Amen.* Alia Oratio. *Per istam sanctam unctionem et suam piissimam misericordiam parcat tibi Dominus quidquid oculorum vitio deliquisti.* Resp. *Amen.* Ad aures: *Per istam sanctam unctionem et suam piissimam misericordiam parcat tibi Dominus quidquid aurium vitio deliquisti.* Resp. *Amen.* Ad nares: *Per istum sanctam unctionem et suam piissimam misericordiam parcat tibi Dominus quidquid narium vitio deliquisti.* Resp. *Amen.* Ad os: *Per istam sanctam unctionem et suam piissimam misericordiam parcat tibi Dominus quidquid linguae, vel oris vitio deliquisti.* Resp. *Amen.* Ad manus: *Per istam sanctam unctionem et suam piissimam misericordiam parcat tibi Dominus quidquid tactus, vel incessus, aut lumborum, seu carnis vitio deliquisti.* Resp. *Amen.* Post haec dicat sacerdos: *Respice, quaesumus, Domine famulum tuum infirmitate sui corporis fatiscentem, et animam refove quam creasti, ut, castigationibus emendatus, se sentiat tua medicina salvatum. Per.* Alia Oratio. *Domine sancte, Pater omnipotens, aeterne Deus, qui, benedictionis tuae gratiam aegris infundendo corporibus, facturam tuam multiplici pietate custodis, ad invocationem tui nominis benignus assiste, ut famulum tuum ab aegritudine liberatum, et sanitati donatum, dextera tuo erigas, virtute confirmes, potestate tuearis, ecclesiae tuae sanctisque tuis altaribus cum omni desiderata prosperitate restituas. Per.* Alia Oratio. *Dominus Jesus Christus apud te sit, ut te defendat; intra te sit, ut te reficiat; circa te sit, ut te conservet; ante te sit, ut te deducat; post te sit, ut te custodiat; super te sit, ut te +benedicat, qui in Trinitate.*

114 *Ordo ad communicandum infirmum.*

34. Lavat sacerdos manus suas, et lavaturam projicit in piscinam, vel ignem, et tunc facit aegrum adorare et osculari crucem, et ait: *Dominus Jesus Christus, qui dixit discipulis suis: Quaecunque ligaveritis super terram erunt ligata, et quaecunque solveritis super terram, erunt soluta et in coelis, de quorum numero, quamvis indignos, nos esse voluit, ipse te absolvat per ministerium nostrum, et ab omnibus peccatis tuis quaecunque cogitatione,*

locutione, operatione, negligenter egisti, et a nexibus peccatorum absolutum perducere dignetur ad regna coelorum, qui cum Patre, etc. Tunc tradat ei sacerdos Eucharistiam dominici corporis intincti vino, et vinum tali intinctione sanctificatum in Christi sanguinem transmutatum, dicens: *Accipe, frater, viaticum corporis et sanguinis Domini nostri Jesus Christi, qui te custodiat ab hoste maligno, et perducat te ad vitam aeternam.*

Post communionem dicitur Oratio: *Domine sancte, Pater omnipotens, aeterne Deus, te fideliter deprecamur, ut accipienti fratri nostro sanctum corpus et sanguinem Domini nostri Jesu Christi Filii tui, tam corpori, quam animae, prosit ad remedium sempiternum. Per eumdem Dominum.*

Benedictio cilicii. *Omnipotens, et misericors Deus, qui peccatoribus pietatis tuae misericordiam quaerentibus hoc indumento vestitis misericordiam et veniam tribuisti, oramus clementiam tuam, ut hoc indumentum, quod vocatur cilicium, +benedicere, et +sanctificare digneris, ut quicunque eo pro peccatis suis indutus fuerit, et misericordiam imploraverit, veniam et indulgentiam tuae misericordiae consequatur. Per.*

Benedictio cineris. *Deus pietatis, Deus indulgentiae et misericordiae, qui Ninivitis cinere et cilicio indutis, et misericordiam tuam clamantibus subvenisti, exaudi nos propitius, ut hanc creaturam cineris, quo peccatores indulgentiam tuae misericordiae implorantes utuntur, +benedicere, et +sanctificationis tuae gratiam super eum infundere digneris, ut quisquis illius aspersus pulvere fuerit, indulgentiam et remissionem cunctorum a te pio Domino* **115** *percipere mereatur delictorum. Per.*

35. Tunc extendatur in terra cilicium, et de cinere benedicto super illud a sacerdote fiat crux, et aquae benedictae aspersio; et super illud ponatur infirmus; et similiter fiat crux et aspersio super pectus illius, et dicat ei sic: *Recordare quia cinis es, et in cinerem reverteris.* Ait rursus ei sacerdos: *Placent tibi cinis, et cilicium ad testimonium poenitentiae tuae ante Dominum in die judicii?* Resp. *Placent.*

Ordo sepeliendi clericos Romanae fraternitatis.

36. In primis annuntiatio nocte fit a nuntiis per omnes ecclesias Romanae urbis ex mandato rectorum. Mane autem facto, post pulsatas campanas, clerici congregantur ex omnibus ecclesiis secundum dispositionem praelatorum in ecclesia, ubi clericus defunctus est sepeliendus; et quisque sacerdos cum suis clericis cantet vigiliam IX lectionum. Interim episcopus vel cardinalis, seu quilibet magnus de archipresbyteris, nisi dies Dominica instet, jussu rectorum Missam celebrat pro defuncto. Finita vero Missa, clerici omnes congregantur circa feretrum in modum rotae, et de mandato rectorum cantant clerici illius ecclesiae, cui a rectoribus injungitur, responsorium *Subvenite.* Vers. *Suscipiat.* Finito Responsorio, unus ex rectoribus dicat *Orate omnes,* et omnes sub silentio cantent *Pater noster.* Tunc praedictus rector praecipit alicui de majoribus ut absolvat; ille vero dicit: *Et ne nos.* Vers. *In memoria*

aeterna. Vers. *A porta inferi.* Vers. *Requiescat.* Vers. *Domine, exaudi.* Vers. *Dominus vobiscum.* Oratio. *Absolve,* ut supra.

37. Finita vero Oratione, praedictus rector praecipit alicui ecclesiae ut cantet Antiphonam *Requiem aeternam.* Psal. *Te decet.* Postea praecipit alicui ecclesiae ut cantet Antiphonam *Sitivit.* Psal. *Sicut cervus.* Antiphona finita, cantent *Kyrie, Christe, eleison, Kyrie, eleison, Pater noster.* Istis cantantibus, interim quatuor episcopi vel presbyteri cardinales, vel archipresbyteri, induti sacris vestibus cum pluvialibus, et cum quatuor thuribulis, ascendant ad altare, et incensent illud. Postea unus qui major est ex istis quatuor, alta voce absolvat, et dicat: *Et ne nos.* Resp. *Sed libera.* Capitula, ut supra. Capitula non dicit nisi primus. Orationes dicuntur in tono **116** Orationum Missae. Oratio. *Non intres in judicium,* etc. *signaculo sanctae Trinitatis. Qui vivis et regnas per omnia.* Finita Oratione reincipiat eamdem ille qui est contradictorie positus, dicens Vers. *Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum spiritu tuo.* Oratio. *Non intres in judicium.* Post ille qui oppositus est illi subalterne eodem modo repetat praedictam Orationem. Postea quartus. Finita vero Oratione, ad mandatum praedicti incipiat cantare collegium alicujus ecclesiae Responsorium *Adesto dolori.* Vers. *Versa est in luctum.* Dum cantatur Responsorium, illi quatuor ascendunt ad altare, ut supra dictum est, et faciunt ut supra dictum est. Tamen ille qui primus est in dicendo Orationem sequentem primus debet incensare. Cum vero reversi ad feretrum fuerint, ille qui fuit ultimus in praedicta Oratione incipiat *Dominus vobiscum,* sine capitulis. Oratio. *Deus, cui omnia vivunt,* etc., *abluas indulgendo. Per Christum Dominum.* Et faciant de ista Oratione sicut de prima. Finita Oratione, de mandato praedicti rectoris collegium alterius ecclesiae incipiat Responsorium *Ne recorderis.* Vers. *Ne intres;* repetenda *Requiem.* Et dum Responsorium cantatur, illi vero quatuor cum incenso ascendant ad altare, et faciant sicut primus; et ille qui fuit secundus in prima Oratione debet primo incensare, et incipere *Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum.* Oratio. *Fac, quaesumus, Domine,* etc., *societ angelicis choris. Per Dominum nostrum Jesum Christum.* Et quater ista dicantur, sicut prima et secunda.

38. Postea de mandato praedicti rectoris Pater spiritualis veniat in medium, et reddat testimonium pro defuncto, si fuerit unctus, si confessus, et de vita sua. Audito testimonio, saepe dictus rector quaerit a toto clero, dicens: *Placet vobis ut absolvatur frater iste defunctus?* Resp. *Placet.* Tunc rector rogat de voluntate omnium eum qui major est inter eos, vel qui fuit primus in Oratione, ut ipse absolvat. Ille vero cui injungitur dicit: *Orate omnes. Pater noster.* Vers. *Et ne nos.* Resp. *Sed libera.* Vers. *In memoria,* ut supra. Oratio. *Absolve.* Finita Oratione, jam dictus rector praecipit subdiacono et diacono ut accipiant feretrum. Illi accipientes deportant eum ad tumulum, cantantes Antiphonam *Chorus angelorum,* et **117** dicatur Oratio: *Deus, qui fundasti terram,* etc., *cum sanctis omnibus vera resuscitatio praestante eodem Domino nostro Jesu Christo,* etc.

39. His actis, in persona defuncti, dicatur Ant. *Aperite mihi portas,* et mox aperiatur sepultura. Psal. *Confitemini Domino.* Item in persona ejusdem dicatur Antiphona *Ingrediar in locum,* et sepelitur. Psal. *Sicut cervus;* et sepulto, item in persona ejusdem dicatur Ant. *Haec requies mea in saeculum saeculi.* Psalm. *Memento, Domine, David.* Ant. *De terra plasmasti me, Domine, et carne induisti me, Redemptor meus, suscita me in novissimo die.* Psalm. *Domine, probasti me.* Antiph. *Non intres in judicium.* Psalm. *Domine, exaudi,* 2. Antiph. *Omnis spiritus laudet Dominum.* Psalm. *Laudate Dominum de coelis.* Antiph. *Ego*

sum. Psalm. *Benedictus.* Oratio. *Oremus, fratres charissimi, pro spiritu fratris nostri,* etc., *resuscitari faciat. Per Christum Dominum nostrum.* Resp. *Amen.* Oratio. *Deus, cui omnia vivunt,* etc., *quam praeparasti diligentibus te. Per Dominum nostrum. Amen.* Oratio. *Temeritatis quidem est, Domine,* etc., *in parte dextra coronandus. Per Christum Dominum.* Oratio. *Opus est misericordiae, Domine, sancte,* etc., *in sinum Abrahae transferatur. Per Christum Dominum.* Resp. *Amen.* Alia Oratio. *Debitum humani corporis,* etc., *et perenni felicitate perfrui mereatur. Per Christum.* Oratio. *Omnipotens sempiterne Deus, qui humano corpori,* etc., *aeternis sedibus praecipias sociari. Per Dominum nostrum.*

40. Item ad absolvendum, postquam sepultus fuerit cum aqua sancta aspergitur antequam populus recedat, et dicat sacerdos: *Pater noster.* Vers. *Et ne nos.* Vers. *Non intres in judicium.* Resp. *Quia non.* Vers. *A porta inferi.* Vers. *Erue, Domine.* Vers. *Domine, exaudi.* Resp. *Et clamor.* Vers. *Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum.* Oratio. *Tibi, Domine, commendamus,* etc., *misericordissimae pietatis absterge. Per Dominum,* etc. Pro coemeterio Psalm. *Miserere mei, Deus. Pater noster.* Vers. *Et ne nos.* Vers. *Requiem aeternam.* Vers. *A porta inferi.* Vers. *Domine, exaudi.* Resp. *Et clamor meus.* Vers. *Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum.* Oratio. *Deus, cujus miseratione,* etc., *tecum sine fine laetentur. Per Dominum.* Postremo dicatur Oratio: *Absolve, Domine.* Et subjungatur, *Anima ejus et omnium fidelium defunctorum requiescant in pace. Amen.* Deinde redeant in ecclesiam, cantando septem Psalmos poenitentiales cum Oratione *Absolve.*

[ORDO ROMANUS XI.]

ORDO ROMANUS XI SEU BENEDICTI, BEATI PETRI CANONICI LIBER POLLICITUS, Auctore BENEDICTO, B. Petri canonico *Ad Guidonem de Castello, tunc cardinalem sancti Marci, qui postmodum factus est Coelestinus II.*

118 1. Perspicuae scientiae et profundae sapientiae magistro Guidoni de Castello, divino nutu sanctae Romanae ecclesiae presbytero cardinali tit. sancti Marci Benedictus, beati Petri apostoli indignus canonicus et Romanae Ecclesiae cantor, intimae dilectionis affectum, et

inter sanctorum antistitum agmina coronam immarcescibilem. Divinae pietatis misericordiae, Pater reverende, pro meae tenuis scientiae viribus immensas gratias ago, quoniam vestrae salutis curam et ecclesiastici ordinis sollicitudinem vos habere concerno. Unde magnam Dei misericordiam et multiplicium suarum miserationum copiosam bonitatem humiliter imploro, quatenus in hoc tam bono proposito, usquedum ipse veniet ad movendum de loco suo candelabrum, vos corroborando stabiliat. Caeterum super petitionem ecclesiastici Ordinis totius anni, et praecipue apostolicae dignitatis et totius curiae, de qua placuit vestrae illustri sapientiae et egregiae prudentiae a me famulo vestro opusculum expetere, qualiter Deo favente domnus apostolicus cum curia sua et tota Romana Ecclesia in praecipuis solemnitatibus et quotidianis officiis valeat se regere, prout melius mihi Deus concesserit, licet si ardua, et officio professionis non indebita, elucidare aggrediar. Sed mirandum valde est cur a me idiota, et quasi nullius scientiae, quaeritis aperire quae in apotheca cordis **119** non habeo enucleare, quae investigare non valeo, propinare quae sitibundus pincerna haurire a vobis gestio. Quis enim noscere potest quid agat flos campi et lilium convallium, dum montes transgreditur, et colles transilit, nisi quem torrente voluptatis suae potavit et domus suae ubertate inebriavit? Verumtamen, ut dixi, vestra dilectione et assidua pulsatione commotus, quod de dignitate Romani pontificis, et presbyterorum cardinalium, et diaconorum, caeterorumque ordinum curiae, necnon de ecclesiastico officio totius anni per multa temporum spatia vidi, et a sapientibus curiae audivi, et quod alii doctores in suis scriptis reliquerunt, ad perpetuae recordationis memoriam scribere curabo.

2. In Adventu Domini, quando annualiter fit recapitulatio officii et librorum qui in Ecclesia leguntur, Sabbato in vigilia Adventus Domini, ad Vesperas incipit Antiphona *In illa die stillabunt montes.* Sub ista Antiph. omnes Psalmi hujus Vesperi cantantur. Qua Antiphona finita, dicitur Versus *Ostende nobis, Domine, misericordiam tuam.* Ad *Magnificat, Spiritus sanctus in te descendit, Maria.* Finita Antiphona, dicitur Oratio [*Al.,* Orationes].

3. Ad Matutinum Invitatorium *Regem venturum,* cum suo *Venite.* Quo finito, incipit prima Antiphona: *Missus est Gabriel angelus.* Psalmus *Beatus vir,* usque *Domine, ne in ira,* et dicitur Antiphona. Deinde dicitur secunda Antiphona *Ave, Maria, gratia plena;* Psalmus: *Domine Deus meus in te speravi,* usque *In Domino confido.* Antiphona finita, dicitur tertia Antiphona: *Ne timeas, Maria.* Psalmus *Salvum me fac, Domine, quoniam defecit sanctus,* usque ad Psalmum *Domine, quis habitabit.* Antiph. finita, dicitur Versus *Ostende nobis, Domine.* Tres lectiones leguntur de Isaia propheta. Prima lectio *Visio Isaiae.* Resp. *Aspiciens a longe,* quo finito, dicitur Vers. *Quique terrigenae,* totum; deinde repetenda *Ite obviam et dicite.* Vers. *Qui regis Israel intende,* totum; repetenda *Nuntia nobis si tu es ipse.* Vers. *Tollite portas, principes, vestras,* totum: repetenda *Qui regnaturus es in populo Israel. Gloria Patri et Filio et Spiritui sancto.* Incipit a capite *Aspiciens a longe.* In secunda lectione secundum Resp. *Aspiciebam in visu noctis,* cum duobus versibus: *Ecce dominator Dominus,* et *Potestas ejus potestas aeterna,* cum repetendis suis, sicut superius; **120** et *Gloria Patri,* et Responsorium a capite. In tertia lectione Resp. *Missus est Gabriel angelus,* cum duobus versibus, *Ave, Maria,* et, *Dabit ei Dominus Deus.* Repetenda prima *Ne timeas, Maria;* et repetenda secunda *Et vocabitur,* et reliqua. *Gloria Patri.* Qua finita, responsorium a capite cantetur. Haec tria Responsoria ita debent cantari in congregationibus: Prior et secundus cantant Responsorium primum ante altare cum omnibus Versibus, et repetendis usque ad finem; tertius et quartus secundum Responsorium sicut prius; quintus et sextus tertium Responsorium. In secundo nocturno incipit Antiphona *Ecce*

ancilla Domini; Psalmus *Conserva me, Domine.* Alia Antiphona *Angelus Domini;* Psalmus *Exaudi, Domine, justitiam meam.* Tertia Antiphona *Antequam convenirent;* Psalmus, *Diligam te, Domine,* totoque finito cum Antiphona, dicitur Versus, et tres lectiones leguntur de sermone sancti Augustini, et sancti Leonis, et tria Responsoria cantantur sicut mos est. In tertio nocturno Antiphona *Beata es, Maria, quae credidisti Domino;* et, *Beatam me dicent omnes generationes;* et, *Dabit ei Dominus,* cum suis Psalmis, *Coeli enarrant, Exaudiat te Dominus,* et *Domine in virtute tua.* Versus et duae lectiones de epistola, tertia de homilia. Quibus finitis, cantatur *Te Deum laudamus;* quo finito, incipiunt matutinae Laudes, et Antiphona *In illa die,* cum omnibus aliis Antiphonis et Psalmis. Quibus finitis, dicitur Vers. Quo finito, incipit Antiphona, *Spiritus sanctus in te descendit Maria,* et, *Benedictus Dominus Deus Israel,* etc.

4. Deinde dicit Primam, et incipit secundam Antiphonam Matutini, *Jucundare,* cum Psalmis. Quibus finitis, dicit lectionem Epistolae, et Versum, et Orationem diei. Mane statio ad sanctam Mariam Majorem, quo dominus papa cum omnibus ordinibus venit; ibique honorifice, sicut mos est, cantat Missam cum *Gloria in excelsis Deo,* sicut in aliis Dominicis usque ad Natalem Domini, et coronatur. Ad Tertiam canitur tertia Antiphona; ad Sextam quarta Antiphona; ad Nonam quinta Antiphona; ad Vesperum cum omnibus Antiphonis, sed non dicitur *Missus est Gabriel,* neque *Ecce Dominus veniet,* nisi infra hebdomadam, sed tantum Oratio.

5. Infra hebdomadam, officium de Adventu ad Matutinum **121** Invitatorium *Regem venturum.* Noct. cum Antiphona de Psalmista. Versus de Adventu, et legitur de Isaia propheta. Ad matutinas Laudes canitur una Antiphona *In illa die stillabunt montes,* sub qua omnes Psalmi cantentur. Prima canitur cum lectione de Adventu et capitulis, sicut Ecclesia consuevit, genu flexo. Tertia, Sexta, Nona cum Antiphonis de Adventu in terram prostrati, cum capitulis et Psalmis et Oratione, sicut mos est. Ad Vesperum omnes Psalmi feriales cantentur sub una Antiphona, *In illa die stillabunt montes,* et ad finem cantentur istae Antiphonae, *Missus est Gabriel angelus; Ave, Maria, gratia plena, Dominus tecum,* cum Oratione *Deus, qui de beatae Mariae virginis utero,* et Antiphona *Ecce Dominus veniet, et omnes sancti ejus cum eo.* Vers. *Exsultabunt sancti in gloria.* Missa de Adventu usque in quinta feria. Sexta feria canitur Missa de Cruce, quod non convenit in Adventu. Sabbato de sancta Maria, si non fuerit festivitas novem lectionum; et si fuerit, omne officium sit festivitatis; et si fuerit trium lectionum festivitas, in vigilia ad Vesperum Psalmi diei cantentur sub una Antiphona de Adventu. Cum venerit ad *Magnificat,* Versus dicatur de festivitate cum Antiphona et Oratione sancti; et fit commemoratio de Adventu, *Missus est Gabriel angelus,* etc. Matutinum totum de sancto, tamen cum nocturno diei; matutinae Laudes, si habent proprias Antiphonas, cantentur; sin autem, sub una Antiphona communali omnes Psalmi cantentur. Prima cantetur cum una Antiphona festivitatis et lectione diei; et omne officium non prostrati, sed stando cantetur. Tertia et Sexta de festivitate, Nona et Vesperum de Adventu.

6. Dominica secunda leguntur tres lectiones de eodem propheta Isaia, et tres lectiones de sermone, et duae lectiones de Epistola, tertia de homilia, et canitur de historia sua. Mane ad Missam fit statio ad Jerusalem in palatio Susurriano, ubi Dominus pontifex cum tota curia debet cantare Missam, et accipere coronam, et eam celebrare, sicut mos est.

7. Dominica de *Gaudete,* statio ad sanctum Petrum. Cum dominus papa cum omnibus scholis ad Vesperum venit, ibique dominus manet; tunc dominus pontifex accipit XX solidos de confessione, et expendium curiae, et equorum suorum. Cardinales vero et diaconi, primicerius cum schola, subdiaconi basilicarii et subdiaconi regionarii, et acolythi **122** accipiunt quinque solidos den. Papiensium, quod vocatur coenaria [*Al.* cenatica]; et archidiaconus accipit XVIII denarios pro Responsoriis qui expenduntur per manus suas; et canonici ecclesiae debent habere de presbyterio XII sol. de eadem confessione. Praelibati vero sacri palatii ordines hospitantur in domo Aguliae [*Al.,* Auguliae], et dominus hospitii debet praeparare lectos de suis bonis linteaminibus, et accipere in stabulis suis equos eorum, et custodire; et si oportuerit facere coenam ejus diei, tamen de praescriptis denariis qui vocantur coenatica, non solum in stationibus, verum etiam per totum annum, quandocunque [*Al.,* quocunque] venerint cardinales cantare Missam cum primicerio et cantoribus vel aliis palatinis clericis, et ille dominus hospitii debet habere pró beneficio omni die unam monetam de oblatis [*Al.,* oblationibus] Missae, et lacrymas cerae, quae remanent de offerenda Missae. Hic praelibatus ordo debet esse in omnibus nocturnis stationibus sancti Petri; in diurnis vero dantur tantum quinque sol.. sed dominus papa in nocturnis et in diurnis accipit XX solidos, sicut supra dictum est.

8. Media autem nocte surgens audito signo dominus papa, cum omnibus ordinibus ad sanctum Leonem venire debet, ibique mansionarius praeparat thuribulum episcopo, et episcopus pontifici, omnibus indutis de suis indumentis. Cubicularii vero cum duabus faculis accensis, et camerarii cum duobus candelabris et faculis accensis debent ire ante pontificem. Pontifex autem primum incensat altare sancti Leonis; deinde cum Processione incedens per porticum pontificium ad sanctum Gregorium, primum incensat altare ejus, et altare sancti Sebastiani, et altare sancti Tiburtii; deinde duo altaria in mediana ad crucifixos, ubi ab antiquis patribus audivimus requiescere apostolos Simonem et Judam. Postea vadit ad sudarium Christi, quod vocatur Veronica, et incensat, et altare sanctae Mariae similiter. Postea ascendit ad sanctum Pastorem juxta arcum triumphalem, et incensat. Deinde descendens ad corpus, incensat altare super sepulcrum sancti Petri, et sic sedet in subsellio cum candelabris ante se. Paraphonista cum schola incipit vigilias *Ex Aegypto rocavi filium meum;* Psalmus *Beatus vir.* Secunda Ant. *Ecce apparebit Dominus supra nubem candidam;* Psalmus *Quare fremuerunt gentes.* Tertia Ant. *Ecce veniet Dominus, quem Joannes praedicavit;* Psalmus *Domine, quid multiplicati sunt.* Deinde duo subdiaconi basilicarii dicunt Versum; **123** acolythi tenent librum stationalem, et cubicularii faculas, et basilicarii legunt lectiones *Gaudens gaudebo in Domino;* diaconus praecinit *Tu autem.* Primicerius cum schola cantat Responsoria. Finitis tribus lectionibus, primicerius dicit *Te Deum laudamus.* Subdiaconus regionarius porrigit Sacramentarium episcopo, et episcopus tenet ante pontificem; et basilicarii tenent candelabra, et pontifex dicit Orationem. Diaeonus dicit *Benedicamus Domino,* et dominus papa benedicit.

9. Deinde exiens inde ascendit ad altare majus, et incensat; et descendit ad pectorale ante altare, circa eum diaconi induti. Episcopi stant ad aliud pectorale, cardinales in choro cum canonicis ecclesiae. Cubicularii et camerarii ponunt faculas ante pontificem. Pontifex vero incipit Matutinum, *Domine, labia mea aperies.* Cantores cantant invitatorium; quo finito primicerius incipit *Ex Aegypto vocavi Filium;* Psalmus *Beatus vir,* et omnes Psalmi primi nocturni cum Antiphonis suis. Primo nocturno finito, canonici ecclesiae legunt tres lectiones, *Gaudens gaudebo,* et cantant tria Responsoria; caetera cantores et basilicarii.

Deinde episcopi legunt quartam et quintam lectionem de epistola sancti Leonis papae, missa Flaviano episcopo de incarnatione Domini contra Eutychen haereticum, cardinales sextam et septimam; Prior basilicarius octavam de expositione epistolae, *Gaudete in Domino semper;* nonam vero ibi ubi intrat legit pontifex de homilia, et dicit *Jube, Domine, benedicere.* Nullus benedicit eum, nisi Spiritus sanctus; tantum omnes respondent *Amen.* Finita lectione pontificis, primicerius dicit *Te Deum laudamus,* et alii respondent; et incipit Antiphonas ad matutinas Laudes. Quo finito, basilicarii cantant versum ante altare. Primicerius nuntiat pontifici Antiphonam ad *Benedictus Dominus Deus Israel.* Episcopus repraesentat librum pontifici, sibi datum a subdiacono regionario; pontifex dicit Orationem; diaconus dicit *Benedicamus Domino.* Missa a pontifice celebratur et dicitur *Gloria in excelsis Deo,* et fit laus a diaconis, et subdiaconis, et notariis; et coronatur a sancto Petro **124** per mediam civitatem usque ad palatium cum omnibus ordinibus, sicut mos est. A festivitate sancti Nicolai usque ad feriam ante Natalem Domini cantantur hae Antiphonae ad Matutinum, O *Sapientia,* ad *Benedictus,* et caeterae omnes in quatuor temporibus.

10. Feria quarta statio ad sanctam Mariam Majorem. Fit Collecta ad sanctum Petrum ad Vincula in Eudoxia. Primicerius cum schola, et subdiaconi regionarii, et acolythi cum cruce stationali sancti Petri, levant inde crucem cum collecta Pro cessionali, cantando usque ad sanctam Mariam Majorem. Ibi Dominus papa praeparatus cantat Missam more quadragesimali, et ibi nuntiat quem ordinare disponit hoc modo: *Auxiliante Domino et salvatore nostro Jesu Christo elegimus hunc diaconum in presbyteratum. Si quis habet contra eum pro Deo, cum fiducia exeat, et dicat. Verumtamen memor sit conditionis suae.*

11. Sexta feria statio ad sanctos apostolos cum processione.

12. Sabbato statio ad sanctum Petrum, ubi debet ordinatio fieri a pontifice, et celebrare Missam. Dum vero cantatur officium celeberrime a schola, et hymnus trium puerorum, *Benedicite omnia opera Domini Domino,* descendit pontifex ab altari, et vadit ad sanctum Andream. Ibi facit consecrationem. Facta consecratione, revertitur ad altare, quia ad hoc altare nulla consecratio debet fieri, nisi de Romano pontifice. Et sic in omnibus quatuor temporibus debet fieri.

13. Dominica de *Canite tuba* legitur de Joel propheta, *Canite tuba in Sion,* et de sermone, et Epistola, et de homilia. Cum venerint autem feriales Antiphonae, omnes per ordinem cantentur ad Matutinum. Ad Vesperum omnes Psalmi cantentur sub prima Antiphona. Ad *Magnificat* cantetur propria Antiphona.

14. In vigilia Natalis Domini ad Matutinum Invitatorium *Christus adveniet nobis, venite adoremus.* Ant. *Dominus dixit ad me;* Psalmus *Quare fremuerunt gentes.* Antiph. *In sole posuit tabernaculum;* Psalmus *Coeli enarrant.* Antiph. *Elevamini portae aeternales;* Psalmus *Domini est terra.* Versus *Hodie scietis quia veniet Dominus,* et quinque lectiones, et quinque **125** Responsoria. Quarta lectio sermo sancti Augustini, *Vos, inquam, convenio, o Judaei.* In quarta cantantur sibyllini versus *Judicii signum, tellus sudore madescit.* Quinta de homilia. Eo die non dicitur *Te Deum laudamus,* sed tantum *Deus, in adjutorium meum intende,* cum Antiphonis vigiliae, et Psalmus *Dominus regnavit,* cum aliis Psalmis. Prima cum Antiphona vigiliae, et lectio *Paulus servus Jesu Christi,* cum Versu,

sine *Kyrie,* tantum dicatur Oratio diei. Tertia, Sexta et Nona cum suis Antiphonis. Non prostrati, sed tantum stando dicantur Orationes. Isto die statio ad sanctam Mariam Majorem, ubi dominus papa debet Missam cantare cum scholis clericorum et familia palatii; et episcopus Albanensis debet facere coenam optimam toti curiae, et debet mittere ad curiam duo optima busta porcorum. Ad Vesperas et ad vigiliam debet ibi remanere pontifex per totam noctem.

15. In prima vigilia legunt canonici ecclesiae tres lectiones de Isaia propheta, et cantant tria Responsoria. *Primo tempore alleviata est terra Zabulon,* et *Consolamini,* et *Consurge;* et ita fit officium per cardinales et episcopos et cantores, sicut nocturnalibus stationibus sancti Petri. In secunda vigilia de sermonibus. In tertia de eisdem sermonibus, et de homilia. Et ad praesepium debet cantare Missam, et dicere *Gloria in excelsis Deo,* et unam Orationem tantum, et *Credo in unum Deum.* Primicerius cum schola officiat Missam; qua peracta, primicerius revertitur ad chorum, cantando *Ecce Maria genuit nobis Salvatorem,* cum Psalmis et Antiphona, sicut in Antiphonario scriptum est. Finitis isto [modo] matutinis Laudibus cum Oratione, incipit pontifex Matutinum. Schola dicit Invitatorium, et eo ordine fit Matutinum, sicut vigiliae fuerunt.

16. Mane dicit Missam ad sanctam Anastasiam; qua finita, descendit cum Processione per viam juxta porticum Gallatorum ante templum Sibyllae, et inter templum Ciceronis et porticum Cimorum [*Al.,* Crinorum]; et progrediens inter basilicam Jovis et arcum Flamineum, deinde vadit juxta porticum Severinum; et transiens ante templum Craticulae, et ante insulam **126** Milicenam et draconiorum, et sic sinistra manu descendit ad majorem viam Arenulae, transiens per theatrum Antonini, et per palatium Cromatii, ubi fuit Holomitreum [*Al.,* Oloritreum], et sub arcu Gratiani Theodosii et Valentiniani imperatorum; et intrans per pontem Adriani ante templum ejus, et juxta obeliscum Neronis, et ante memoriam Romuli, et per porticum ascendens in Vaticanum ad basilicam sancti Petri, ubi est statio; et ibi honorifice cantatur Missa cum omnibus ordinibus palatii, sicut decet; et debet ibi accipere coronam in capite suo, et per mediam urbem cum Processione redire ad palatium, perficere festum coronae.

17. Sed propter parvitatem diei et difficultatem viae, facit stationem ad sanctam Mariam Majorem, et vadit in secretarium. Cubicularii custodiunt secretarium. Prior episcopus servit de libro archidiaconus de Evangelio, subdiaconus regionarius prior de mappula, prior basilicarius de epistola, primicerius et schola de cantu; et sic sustentatus a duobus diaconis, archidiaconus sine socio solus procedit ante pontificem, et sic intrat in Processione; omnis ordo in suo loco, bini et bini procedunt, acolythi cum candelabris, et crux domini pontificis ante Processionem. In introitu ecclesiae cubicularii alte portant mappulam super caput pontificis. Cum autem intrat presbyterium, mansionarius ecclesiae porrigit ei arundinem cum cereo accenso. Tunc pontifex accipit eam, et ponit ignem in stupa posita super capita columnarum ad figuram finis mundi per ignem. In medio presbyterii progrediens sistit iter. Primicerius deponit mitram de capite suo, et osculatur dextram scapulam pontificis, et pontifex benedicit eum. Cumque venerit ante altare, cubicularii offerunt mappulam super caput pontificis; ipse vero pontifex dat pacem priori episcopo, qui ei serviturus est; deinde duobus cardinalibus, priori et secundo.

18. Ascendens cum primo ad altare, facit confessionem, osculatur Evangelium, quod subdiaconus tenet ante eum, et intrat ad altare; et inclinato capite dicit Orationem; qua peracta, osculatur altare, et erigit se dans pacem archidiacono et omnibus diaconibus. Acolythus repraesentat thuribulum et capsam cum incenso archidiacono, qui lecturus est Evangelium. **127** Pontifex autem accipit capsam, et ponit incensum in thuribulum, et incensat altare, et archidiaconus retinet planetam ne impediatur. Posito incenso, ascendit ad sedem, et cardinales descendunt ad chorum in locis suis, et episcopi in dexteram in locis suis juxta pontificem. Interim paraphonista cum schola cantat Introitum, et *Kyrie, eleison.* Pontifex incipit *Gloria in excelsis Deo,* et schola respondet *Et in terra pax hominibus bonae voluntatis,* usque in finem. Et pontifex dicit *Pax vobis,* schola respondet non in illa voce, sed alta, *Et cum spiritu tuo;* et dicitur una Oratio.

19. Interea archidiaconus cum diaconibus et subdiaconibus in filo stantibus ad dexteram juxta altare, et notarii jusum [*id est,* deorsum] in choro pluvialibus induti stantes, archidiaconus alta voce cum omnibus dicit: *Exaudi, Christe.* Respondent notarii: *Domino nostro Innocentio, a Deo decreto summo pontifici et universali papae, vita.* Tribus vicibus dicit archidiaconus cum suis; tribus vicibus respondent notarii. *Sancta Maria,* dicit archidiaconus; respondent notarii, *Tu illum adjuva. Sancta Maria,* respondent similiter de unoquoque choro tribus, sanctos (*sic*) duabus vicibus. In fine *Kyrie* tribus vicibus archidiaconus cum diaconibus et subdiaconibus, et accipiunt tres sol. pro laude.

20. Prior subdiaconus Latinus, et subdiaconus Graecus portant libros ante pectus suum cum duobus subdiaconis, et uno acolytho camiso induto, antecedente eum oblationario [*Al.* blacionario] in manu faciendo viam. Duo cantores, prior et secundus, isto die et die sanctae Paschae descendunt in ambonem, et acolythus stat ante in ambone. Finita laude subdiaconus Latinus legit Epistolam Latinam, deinde subdiaconus Graecus legit Epistolam Graecam. Redeunt ad altare gratias habentes, et osculantur pedes pontificis. Cantores vero incipiunt Gradale, et *Alleluia,* et primicerius cum schola Responsorium. Archidiaconus et diaconus Graecus ferentes librum ante pectora sua cum quatuor subdiaconis, acolythi ferentes candelabra ante eos manent cum candelabris accensis ante pulpitum, illi vero legunt Evangelia. Descendentes portant Evangelia obviam pontifici; et pontifex osculatur ea, ascendit in pulpitum, et praedicat Evangelium. Ad finem vero facit confessionem, **128** benedicit, et redit ad sedem, et dicit *Credo in unum Deum.* Basilicarii respondent et cantant. Primicerius cum schola cantant Offerenda. Tunc VII cardinales ascendunt ad altare cum libris, tres ex una parte, et quatuor ex alia parte, et Pontifex a diacono sustentatus intrat ad altare in Canonem ad sacrificandum Hostiam cum cardinale. Perfecta Praefatione basilicarii cantant *Sanctus, Sanctus, Sanctus,* etc.

21. Finita Missa, pontifex ab archidiacono coronatus ascendit equum, et procedit cum Processione ad palatium hoc modo. Post eum praefectus indutus manto pretioso, et calceatus zancha una aurea, altera rubea; circa eum judices pluvialibus induti ante Pontificem, archidiaconus et diaconus cum primicerio bini et bini, deinde subdiaconi: ante quos cardinales; ante cardinales cantando ante eos notarii; ante notarios episcopi; ante episcopos crux domini papae; ante crucem milites draconarii, portantes XII vexilla, quae bandora vocantur; et equus domini papae ornatus, sed vacuus; dirungarii circa Processionem; duo Praefecti navales, qui dicuntur dilungarii [*Al.,* dirungarii], cum baculis in manibus,

pluvialibus induti; majorentes vero mantellis sericis et baculis, qui vocantur schola stimulati, custodientes Processionem, ne aliquis se intromittat.

22. Cum autem venit pontifex ad basilicam Zachariae papae, antequam descendat, descendunt cardinales ad faciendum laudes. Tunc prior cardinalis sancti Laurentii foris muros, deposita mitra, dicit: *Jube, domne, benedicere.* Pontifex benedicit eum. Qui alta voce dicit: *Summo et egregio, ac ter beatissimo papae Innocentio vita.* Respondent cardinales omnes: *Deus conservet eum,* tribus vicibus. *Salvator mundi.* Cardinales respondent: *Tu illum adjuva,* et vicibus tribus. *Sancta Maria, tu illum adjuva,* per omnem chorum sanctorum tres sanctos. In fine, *Omnes sancti adjuvate illum,* tribus vicibus. *Kyrie* tribus vicibus. Et pro laude accipiunt tres solid. Judices vero se repraesentant, et dicit primicerius, *Jube, domne, benedicere.* Pontifex benedicit eum, et alta voce dicit *Hunc diem.* Respondent judices; *Multos annos,* tribus vicibus. *Tempora bona habeas.* Respondent judices: *Tempora bona habeamus omnes.* Tunc dominus pontifex descendit de equo; primicerius defensorum et secundicerius suscipiunt eum per manus, et **129** ducunt usque in cameram. Ibi dat presbyterium omnibus ordinibus. Isto vero die Natalis Domini et die sanctae Paschae dat omnibus prioribus manum, id est presbyterium duplum: praefecto scilicet XX solid. dominus papa et manum; primicerio judicum IV solid. et manum; unicuique judicum IV solid.; priori episcopo IV solid. et manum; unicuique episcoporum [III solid.]; IV solid. priori cardinali et manum, unicuique card. III solid.; archid. III solid. et manum; unicuique diaconorum III solid.; primicerio cantorum III solid. et manum; secundicerio cantorum II solid.; priori basilicario II solid. et VIII den. pro honorantia; unicuique cantori II solid.; priori basilicario II solid. et manum; unicuique subdiacono II solid.; priori regionario II solid. et manum; unicuique eorum II solid.; unicuique acolytho II solid.; duobus dilungariis VIII solid.; scrinariis X solid.; majorentibus V solid.; draconariis V solid., et aliis ordinibus, sicut mos est.

23. Dato presbyterio, intrant ad mensam praeparatam. Episcopi et cardinales sedent in dextra parte; archidiaconus, et diaconus, et primicerius, et prior basilicarius, et prior regionarius in sinistra; omnis ordo in suo loco. Ostiarius ponit lectorium cum libro homiliarum in medium. Circa medium convivium ex praecepto archidiaconi surgit diaconus, et legit lectionem, ipse vero archidiaconus imponit finem. Tunc pontifex mandat acolythum, ut surgant cantores, et cantent Sequentiam modulatis vocibus, qui surgentes faciunt imperata. Finita Sequentia, vadunt et osculantur pedes pontificis, et accipiunt a sacellario unum byzantium, et dominus papa dat eis coppam plenam potione ex ore suo, et bibunt. Finito convivio, omnes redeunt ad domos suas, cardinales mitti solent ad propria.

24. In festivitate sancti Stephani tres lectiones de Actibus apostolorum, *Stephanus autem plenus gratia et fortitudine,* et tres de sermone sancti Stephani, cum suis Antiphonis, et Responsoriis. In tertio nocturno de Natali Domini, cum III Psalmis, Versu, et lectionibus, et suis Antiphonis. Matutinae **130** Laudes de sancto Stephano. Finita Oratione sancti Stephani dicitur Antiphona: *Virgo hodie fidelis,* cum Oratione de Natali. Tertia, Sexta et Nona de sancto Stephano; Vesperae vero de Natali Domini; Antiphona et Oratio de sancto Stephano et sancto Joanne, et aliarum festivitatum similiter. Summo mane dominus pontifex egrediens a palatio coronatus, cum Processione honorifice vadit ad sanctum Stephanum, ubi est statio. Ibi cantant Missam, sicut in Natali Domini, cum laude; qua finita, rediens ad palatium

coronatus, acceptis laudibus a cardinalibus et judicibus, et dato presbyterio sive manibus et convivio celebrato, sicut supra scriptum est, sic omnes recedunt.

25. In festivitate sancti Joannis evangelistae tres lectiones de Apocalypsi, et tres de sermone sancti Joannis, cum suis Antiphonis, Psalmis et Responsoriis. Quidam volunt ejus passionem legere. In tertio nocturno Antiphonae et tres Psalmi, et tres lectiones de Natali, cum suis Responsoriis. Matutinae Laudes de sancto Joanne, et commemoratio, sicut supra, prima de sancto Joanne; Oratio de Natali.

26. In natali Innocentium ad Matutinum tres lectiones de Apocalypsi, et tres de sermone. In tertio nocturno revertitur ad Natale Domini. Non cantatur *Te Deum,* sed incipiunt matutinae Laudes. Prima cantatur, sicut supra. Ad Missam non cantatur *Gloria in excelsis Deo,* nec *All.,* nisi venerit in Dominica, sed omne officium est quadragesimale. Isto die Romani non comedunt carnem, nec sagimen, nisi venerit in dominico die.

27. In vigilia Epiphaniae, officium Natalis Domini. In Epiphania statio ad sanctum Petrum, ubi dominus papa cum tota curia cantat Versus, sicut in Dominica de *Gaudete,* ea die qua superius notatum est. Nocte vero media surgit, et omnes ordines cum eo congregantur ad altare sancti Leonis; ibique cum Processione, sicut praelibatum est, incensando altaria usque ad corpus, ubi facit vigilias trium lectionum, quibus peractis, ascendit ad altare majus, et incensat. Descendit ad pectorale, et omnes ordines in suo loco. Annuit primicerio, ut incipiat vigilias. Ille autem incipit Antiph. *Afferte Domino filii Dei,* etc. Tunc leguntur tres lectiones de propheta: *Surge, illuminare Jerusalem,* et aliae lectiones de sermone, praeter nonam lectionem homiliae, quae est domini papae, **131** eo ordine, quo in Dominica de *Gaudete.* Missam vero honorifice cum laudibus debet cantare, et accipere coronam, et coronatus redire ad palatium, et agere sicut in aliis coronis. Infra Octavas ad Matutinum quotidie tres psalmi et tres lectiones de sermone cum suis Antiphonis et Responsoriis, excepta Dominica, quoniam fiunt novem lectiones. Post Octavas leguntur Epistolae Pauli. Quidam legunt de expositione psalterii.

28. Dominica prima post Octavas Epiphaniae leguntur Epistolae Pauli, et ponitur historia de Psalmista: *Qui meditabitur in lege Domini,* usque in Septuagesimam. In primo et secundo nocturno Matutini cantantur Antiphonae de eisdem Psalmis: *Servite Domino in timore,* etc. In tertio nocturno in loco Antiphonarum cantatur *Allel.* Ad matutinas Laudes cantatur *Allel.* in tono *Lux orta est super nos,* et caeterarum Antiphonarum, sicut in Antiphonario continetur. Ad Primam, ad Tertiam, Sextam et Nonam cantatur *Alleluia.* Vesperum de Psalmista. In omnibus ex praedictis Dominicis totius anni ita cantatur ad praelibatas Horas, exceptis Dominicis a Septuagesima usque in Octavas Pentecostes, et ab Adventu Domini usque in Octavas Epiphaniae, necnon in festivitatibus Dominicarum. In feriis autem, si non est festivitas, cantatur ad Primam Antiphona haec: *Benedictus es, Domine, doce me justificationes tuas;* ad Tertiam Antiphona *Inclina cor meum, Deus, in testimonia tua;* ad Sextam *Domine, vivifica me secundum verbum tuum;* ad Nonam *Aspice in me, Domine, et miserere mei.*

29. In Purificatione beatae Mariae leguntur sermones ejusdem festivitatis. Mane statio ad sanctam Mariam Majorem. Exeunt XVIII imagines a diaconis, et cum clericis et populo veniunt ad sanctum Adrianum, ubi fit Collecta. Sed dominus pontifex descendit ad sanctam

Martinam cum episcopis, et cardinalibus, et caeteris scholis. Ibi cum omnibus induitur. Quidam cardinales benedicunt cereos adductos a curia et cubiculariis. Pontifex egreditur inde, et ascendit sedem ante ecclesiam, quos ita expendit. Prius dat episcopis, deinde cardinalibus, postea diaconibus, et aliis ordinibus, et populo. Deinde vadit ad sanctum Adrianum, ubi est crux stationalis. Archidiaconus annuit ut cantet schola. Primicerius incipit, et cantat *Exsurge, Domine, adjuva nos.* Finita Antiphona, pontifex **132** dicit *Oremus,* diaconus *Flectamus genua;* alius diaconus dicit *Levate,* et pontifex dicit orationem. Diaconus dicit *Procedamus cum pace.* Schola respondet *In nomine Christi.* Tunc subdiaconus regionarius levat crucem stationalem de altari, plane portans eam in manibus usque ad ecclesiam. Cum autem venit foras, levat eam sursum, quam fert ante pontificem in Processione usque ad sanctam Mariam Majorem. Primicerius in manu laeva retro regendo pallium pontificis cum cantoribus cantat Antiphonam *Adorna thalamum tuum, Sion.* Pontifex cum aliis dicit psalmos; et sic procedens discalceatus ante arcum Nervae, intrat per forum Trajani; et exiens arcum Aureae in porticu absidata ascendit per directum (*Al.,* domum) juxta Eudoxiam, et transiens per silicem domum Orphei, ascendit per titulum sanctae Praxedis usque ad sanctam Mariam Majorem; ibique finita Antiphona a schola, subdiaconus regionarius more solito portat crucem ad altare, et facit Litaniam, respondente schola cum acolythis. Et dominus papa cantat Missam, sed non cantatur *Kyrie, eleison* propter litaniam.

30. Sabbato Septuagesimae ad Vesperum tacetur *Alleluia,* et dicitur *Laus tibi, Domine.* Sub una Antiphona *Voca operarios* omnes Psalmi cantantur. Finitis Vesperis, apud sanctum Petrum legitur Pentateuchus in tribus lectionibus usque ad Matutinum. Ad Matutinum ponitur Genesis, unde leguntur sex lectiones: *In principio Deus creavit coelum et terram;* septima et octava de expositione Epistolae, nona de homilia. Deinceps tacetur *Te Deum,* et *Gloria in excelsis Deo,* nisi fuerit festivitas novem lectionum. Ad matutinas Laudes omnes Antiphonae per ordinem cantentur. Ad Missam non dicatur *Gloria in excelsis Deo,* sed Gradale et Tractus infra hebdomadam legitur de Levitico usque in tertiam feriam Quadragesimae. Ista Dominica Septuagesimae statio est ad sanctum Laurentium foris muros, ubi dominus pontifex debet cantare Missam, et in praedicatione tractare de Introitibus ipsius Dominicae et futurarum Dominicarum. *Circumdederunt me gemitus mortis* dicit peccator, et in tanta afflictione positus clamat: *Exsurge, quare obdormis, Domine?* et cum ulterius non **133** possit pati tantum dolorem, dicit: *Esto mihi, Domine, in protectorem.* Jam vero ipse confidens de misericordia Dei, dicit: *Miserere mei secundum magnam misericordiam tuam.* Dominus autem, tantis lamentationibus pulsatus dicit: *Invocavit me, et ego exaudiam eum.* Sed peccator, cognita Dei misericordia respirans, dicit: *Dominus illuminatio mea et salus mea, quem timebo? Oculi mei semper ad Dominum, quoniam ipse evellet de laqueo pedes meos.* Et hunc Tractum debet jungere cum Evangelio.

31. Dominica Sexagesimae legitur de Noe, in Quinquagesima de Abraham, in Quadragesima de sermonibus, in tertia Dominica de Jacob et Esau, in quarta de Joseph, in quinta de Moyse. In cathedra sancti Petri legitur sicut in die Natalis ejus; tamen ad Vesperas et matutinas Laudes canitur *Ecce sacerdos magnus.* Statio in ejus basilica. Dominus papa debet sedere in cathedra ad Missam.

32. In Annuntiatione beatae Mariae virginis, ad Vesperas Antiphona, *Missus est angelus Gabriel;* Psalmus, *Dixit Dominus.* Antiphona, *Ave, Maria;* Psalmus, *Laudate,*

pueri. Antiphona, *Ne timeas;* Psalmus, *Laetatus sum.* Antiphona, *Dabit ei Dominus;* Psalmus, *Nisi Dominus;* Antiphona, *Ecce ancilla;* Psalmus, *Lauda, Jerusalem.* Versus, *Ave, Maria.* In Evangelio, *Spiritus sanctus in te descendet;* Psalmus, *Magnificat.* Ad Matutinum, *Regem virginum,* cum suo *Venite.* In primo nocturno Antiphona, *Missus est Gabriel;* Psalmus, *Domine Dominus noster.* Antiphona, *Ave, Maria;* Psalmus, *Coeli enarrant.* Antiphona, *Ne timeas, Maria;* Psalmus, *Domini est terra et plenitudo ejus.* Versus, *Ave, Maria.* In secundo nocturno Antiph., *Angelus Domini annuntiavit;* Psalmus, *Eructavit.* Antiphona, *Antequam convenirent;* Psalmus *Domine Dominus noster.* Antiphona, *Dabit ei Dominus Deus;* Psalmus, *Fundamenta.* Versus, *Benedicta tu in mulieribus.* In tertio nocturno Antiph., *Ecce ancilla Domini;* Psalmus, *Cantate Domino,* primo. Antiphona, *Beata es, Maria;* Psalmus, *Dominus regnavit.* Antiph. *Beatam me dicent omnes;* Psalmus, *Cantate,* secundo. Versus, *Ecce ancilla Domini.* Haec sunt Responsoria: *Missus est Gabriel, Antequam veniant, Suscipe verbum, Ecce virgo, Salvatorem exspectamus, Laetentur coeli, Orietur stella, Beatam me dicent.* **134** Legitur de sermone et homilia sancti Ambrosii.

33. Mane fit Collecta ad sanctum Adrianum, ubi dominus papa convenit cum omnibus ordinibus palatii, et expensis cereis benedictis, cum XVIII imaginibus diaconorum discalceati pergunt processionaliter ad sanctam Mariam Majorem, sicut dictum est in Purificatione; et ibi cantat Missam et Vesperas, sicut in vigilia dictum est.

34. Quarta feria, initii Quadragesimae, statio ad sanctam Sabinam; et Collecta ad sanctam Anastasiam, quo dominus papa cum tota curia venit; ibique indutus ipse et omnes alii ordines ascendunt ad altare. Ibi dominus pontifex dat cinerem, et primicerius cum schola cantat Antiphonam, *Exaudi nos, Domine.* Facta Collecta, pontifex discalceatus, et omnes alii cum Processione pergunt ad sanctam Sabinam. Primicerius cum schola retro cantando *Immutemur habitu.* Cum venerit ad ecclesiam, subdiaconus regionarius, deposita cruce cum litania vadit ad altare, respondentibus schola et acolythis, ubi dominus pontifex cantat Missam sine *Kyrie,* propter litaniam. Ante Communionem vero stat subdiaconus regionarius juxta altare, dicens alta voce: *Crastina die veniente statio erit in ecclesia sancti Georgii martyris ad Velum aureum.* Respondet schola *Deo gratias.* Et sic postea primicerius cantat Communionem. Finita Missa, acolythus debet tollere papyrum, et intingere in oleo candelae, et diligenter extergere, et portare ad palatium ante pontificem dicens: *Jube, domne, benedicere.* Pontifex benedicit. Ille vero dicit: *Hodie fuit statio ad sanctam Sabinam, quae salutat te.* Pontifex respondet *Deo gratias.* Acolythus repraesentat ei papyrum, qui osculatur eum pro devotione Sanctae, et dat eum cubiculario. Cubicularius reponit, et diligenter observat usque ad mortem pontificis. Et sic fit in omnibus stationibus. Ad mortem facit ex eis pulvillum, et ponit sub capite ejus in sepulcro.

35. Quando efficitur Collecta, ad Missam non cantatur *Kyrie,* quia regionarius dixit in litania. Et per totam Quadragesimam reiteratur Gradale infra hebdomadam, nisi fuerit aliquis tractus. Collecta fit secunda feria, quarta et sexta, **135** et Sabbato per totam Quadragesimam; et in quatuor temporibus totius anni, et in quinta feria ad sanctam Mariam trans Tiberim, et ad sanctum Apollinarem.

36. Dominica *Laetare, Jerusalem,* statio ad Jerusalem in palatio Sessoriano, ubi dominus pontifex honorifice cantat Missam, habens in manu sua rosam de auro cum musco. Post Evangelium ascendit pulpitum, et praedicat de flore, et rubore rosae, et odore, ostendens eam populo. Deinde tractat de Evangelio. Factis laudibus, et finita Missa, ibi accipit coronam, et coronatus cum Processione, sicut mos est, redit ad palatium. Longe ante descensum pontificis descendit praefectus, et pedester adextrat cum usque ad locum ubi pontifex descensurus est; ibi dat ei rosam, et praefectus osculatur pedes ejus. Acceptis laudibus, et celebrata corona, sicut mos est, omnes redeunt ad propria.

37. Dominica de Passione ponitur Jeremias propheta. Tres lectiones de eodem propheta, tres de sermone, septima et octava de expositione Epistolae, nona de homilia, et aliud officium totum sicut scriptum est. Ab isto die usque in Sabbato sancto in nullo Responsorio, et in nullo *Venite,* et Introitu cantatur *Gloria Patri.*

38. Dominica in Palmis, ad Matutinum, tres lectiones de Jeremia, tres de sermone Passionis; duae de Epistola, nona Evangelium passionis. Matutinae Laudes cum suis Antiphonis, sicut in Antiphonario continetur; reliquum officium sicut ecclesia consuevit. Mane statio ad Lateranum, ubi palmae sunt ab acolythis collectae in basilica sancti Silvestri, de quibus dant acolythi [*Al.,* datur acolythis] basilicae sancti Petri, et accipiunt de altare VIII [*Al.,* II] solidos. Palmas autem praedictae basilicae sancti Silvestri unus de cardinalibus sancti Laurentii basilicae in palatio benedixit, quas ostiarii portant in basilicam Leonianam ad pontificem. Indutis omnibus ordinibus palatii, pontifex expendit palmas. Postea exit inde cum processione; primicerius cum schola cantando *Pueri Hebraeorum,* et alias Antiphonas usque ante ostium ecclesiae sancti Salvatoris; ibique super gradus posito subsellio pontifex sedet. Primicerius cum schola incipit *Gloria, laus et honor.* Prior basilicarius ad clausum ostium **136** cum subdiaconibus stans respondet, et cantat Versus *Cui puerile decus.* Ad omnes duos versus respondet schola, et dicit *Gloria, laus et honor.* Quibus finitis, aperto ostio intrant ecclesiam cantando: *Ingrediente Domino.* In secretario pontifex induitur, et intrat ad Missam sine mappula. Primicerius cantat Introitum sine *Gloria Patri.* Diaconus dicit Evangelium hoc modo: *Dominus vobiscum.* Respondet schola et dicit: *Et cum spiritu tuo.* Et dicit: *Passio Domini nostri Jesu Christi secundum Matthaeum.* Respondet schola *Gloria tibi, Domine.* Et postea legitur Evangelium, et non praedicatur. In quarta vero feria et sexta solummodo cum pronuntiatione legitur Evangelium Passionis sine salutatione, et sine responsione.

39. In Coena Domini usque in Sabbato sancto: *Deus, in adjutorium meum intende* non dicitur, nec Invitatorium, nec *Gloria Patri* in Psalmis; sed incipit *Zelus domus tuae,* sicut in Antiphonario continetur. Nec presbyter dicit *Oremus;* lector non petit Benedictionem; quando finit non dicit *Tu autem, Domine,* sed ex verbis lectionis jubetur facere finem. Lectiones leguntur novem, tres de lamentatione Jeremiae prophetae, aliae de expositione Evangelii: novem psalmi et octo responsoria. Sequitur Matutinum cum suis Antiphonis et Psalmis; quo completo, non dicitur *Kyrie,* sed cantatur *Christus factus est pro nobis obediens usque ad mortem,* et tacendo recedunt. In Parasceve protendunt *Mortem autem crucis;* in Sabbato, similiter, *Propter quod et Deus exaltavit illum, et dedit illi nomen quod est super omne nomen.*

40. Ad Missam descendit summus pontifex in secretarium. Praeparatis ampullis plenis oleo, miscitat balsamum cum oleo. Deinde se induit cum omnibus aliis, et habet septem candelabra ante se accensa, et cum processione procedit ad altare cum linteo extenso super caput ejus. Primicerius osculatur scapulam pontificis, et cantat Introitum cum *Gloria Patri* et *Kyrie.* Pontifex incipit: *Gloria in excelsis Deo.* Primicerius cum schola respondet. Qua finita, pontifex unam tantum Orationem dicit. Subdiaconus legit Epistolam in ambone. Duo cantores incipiunt Gradale: *Christus factus est pro nobis obediens.* Primicerius cum schola respondet, et illi duo cantores reiterant Gradale. Diaconus legit Evangelium. Eo die, **137** dum dominus pontifex praedicat, cardinales levant mensam de altari, et denudant altare, et ponunt eam in securo loco. Peracta praedicatione, facit remissionem, populo benedicit, et descendit ad sedem, ubi nuntiat *Credo in unum Deum.* Offerenda non dicitur, sed solus pontifex intrat ad altare ad sacrificium, de quo sacrificio servat pro alio die Parascevae. Sanctificat chrisma et oleum, sicut in Ordine episcopali dictum est. Primicerius cum schola cantat *Agnus Dei,* tribus vicibus, *Miserere nobis,* et dicit Communionem *Dominus Jesus postquam coenavit cum discipulis suis.*

41. Finita Missa, domnus pontifex ita indutus redit in palatium in basilica sancti Laurentii, ibique exspoliat se usque ad dalmaticam; et posita pelle ad collum ejus sedet. Cubicularii ponunt concham ante eum, et linteum mundum. Duodecim subdiaconi manent extra basilicam; duo ostiarii accipiunt priorem in ulnis, et portant eum ante pontificem. Pontifex vero aqua calida lavat pedes ejus, et tergit linteo; osculatur eos, et dat ei V [*Al.* II] solid.; sic facit unicuique eorum duodecim. Interim primicerius cum cantoribus et cardinalibus et diaconibus cantant Vesperum. Quo finito, cantant *Dominus Jesus postquam coenavit,* et dominus papa dat unicuique episcopo IV solid., unicuique cardinali III solid., primicerio III solid., unicuique cantori II solid. Quibus finitis, vadunt ad coenam in basilicam Theodori, quae est Panetaria, ubi fit continua lectio a subdiacono. Perfecta coena, redit in cameram, ubi se exspoliat.

42. In Parasceve episcopus hebdomadarius facit officium in basilica Salvatoris. Dominus papa descendens de palatio, ibi post altare cum aliis ordinibus se induit et discalceatus pergit cum Processione, et omnes cum eo, cantando Psalterium, usque ad sanctam Crucem. Quidam cardinalis honorifice portat corpus Domini praeteriti diei conservatum in capsula corporalium, subdiaconus regionarius ferens ad pectus crucem stationalem coopertam. Cum venit ad ecclesiam praedictae basilicae pontifex, lotis pedibus, calceatus ascendit ad altare; **138** prius orat, et postea residet. Quidam basilicarius vadit ad pulpitum, et incipit legere; deinde omne aliud officium, sicut in libro scriptum est. Peracto *Pater noster qui es in coelis,* accipit corpus Domini quod cardinalis adduxerat, et confirmat de vino misso in calice. Finito officio, ita induti redeunt eadem Processione sicut prius, tamen calceati, usque ad palatium, cantando residuos Psalmos. In camera dominus papa se exspoliat, alii autem exspoliati recedunt.

43. In Sabbato sancto, mane surgit archidiaconus, et miscitat oleum et chrisma annotinum in cera munda. Acolythus conficit eam et colat, et facit ex ea in similitudinem agnorum, quos dominus pontifex expendit in Sabbato de Albis. Ad Sextam Sabbati sancti efficitur novus ignis, et cereus benedicitur; et leguntur duodecim lectiones Latine, et duodecim Graece, et cantantur tria cantica, *Cantemus Domino gloriose, Vinea facta est, Attende coelum.* Finito hoc officio, dominus pontifex descendit ad fontem cum diaconis et subdiaconis regionariis,

cantando litaniam. Primicerius cum schola cantando *Sicut cervus,* usque in porticum sancti Venantii; ibi praeparato facistorio [*Al.,* faldistorio], pontifex sedet. Cardinales autem qui remanserunt in choro, exeunt per posterulam post absidem, et intrant per porticum sancti Joannis, et vadunt in ecclesiam sancti Venantii. Tunc archidiaconus praecipit duobus ut eant ad ostium sancti Venantii. Qui obediunt, accipiunt priorem cardinalium per manus, adextrantes eum usque ante pontificem, omnes cardinales sequentes eum. Prior autem inclinat se, et dicit: *Jube, domne, benedicere.* Pontifex benedicit eum. Progrediens parum, facit similiter, et benedicit. Tertia vice similiter, et benedicit eum pontifex, et dicit, *Ite, baptizate omnes gentes in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti.* Cardinales vero ita induti cum equitibus revertuntur ad titulos suos. Tunc pontifex intrat ad baptismum. Quo finito, redit in loco chrismali; chrismat infantes, et lavat manus. Deinde revertitur ad altare cum litania **139** facta a subdiacono regionario. Primicerius cum cantoribus cantat *Kyrie;* dominus pontifex incipit *Gloria in excelsis Deo.* Primicerius cum schola respondet. Ea finita, dicit Orationem; subdiaconus legit epistolam, et pontifex nuntiat *Alleluia.* Primicerius in pulpito cantat eam, cui schola respondet. Quo cantu finito, descendit primicerius, vadens ad pontificem: osculatur pedes ejus, et debet ei donare unum optimum pluvialem. Eo die non cantatur *Credo,* nec Offerenda, nec *Agnus Dei,* nec Communio; sed dicitur ad Vesperas *Alleluia,* Psalmus, *Laudate Dominum omnes gentes;* Antiphona, *Vespere autem Sabbati, Magnificat;* et dicitur Oratio, et *Ite, Missa est,* cum Benedictione.

44. In die sanctae Resurrectionis, ad Matutinum, super *Venite, Alleluia.* Quidam dicunt *Surrexit Dominus vere.* Tres Antiphonae et tres Psalmi, *Beatus vir, Quare fremuerunt gentes,* et *Domine, quid multiplicati sunt.* In loco harum trium Antiphonarum cantatur *Alleluia,* sicut in Romano Antiphonario scriptum est. Versus *Haec dies quam fecit Dominus* cantetur sicut gradale. Tres lectiones de Evangelio cum suis Responsoriis. Quibus finitis, cantatur *Te Deum laudamus.* Matutinae laudes cum Antiphonis suis et Psalmis. Perfectis Antiphonis, pro versu cantatur Gradale *Haec dies quam fecit Dominus;* Antiphona *Surrexit Dominus de sepulcro,* Psalmus *Benedictus Dominus Deus Israel,* et Oratio tantum festivitatis. Prima sine Antiphona cum tribus Psalmis; quibus peractis, cantatur Gradale *Haec dies,* et Oratio diei.

45. Ad Missam una tantum Oratio dicitur. Isto die statio est ad sanctam Mariam Majorem. Mane surgit dominus pontifex; vadit et intrat in basilicam sancti Laurentii. Posita ibi capella et subsellio, prius orat; postea induitur a diaconibus et subdiaconibus regionariis usque ad dalmaticam. Surgit et ingreditur ad Salvatorem, aperit imaginem, et osculatur pedes ejus, dicens alta voce cantando tribus vicibus, *Surrexit Dominus de sepulcro, qui pro nobis pependit in ligno, alleluia.* Alii respondent, et redit ad subsellium. Prius dat pacem archidiacono, qui revertitur ad locum suum; deinde secundo diacono, qui revertitur et dat pacem archidiacono, et redit in filo; sic caeteri diacones faciunt. Deinde primicerius **140** cum cantoribus accipiunt pacem; similiter redeunt in filo; deinde prior basilicarius cum subdiacono accipiunt pacem, et redeunt in filo; deinde acolythi, et alii palatini ordines. Finita pace, tunc dominus pontifex induit se planeta alba, et ab isto die usque in Octavas Paschae similiter, et induit pallium et mitram. Cum eis omnibus ordinibus descendit de palatio. Praeparatis equis cum albis mappulis super sellas, coronatur, et equitat cum Processione ad sanctam Mariam Majorem. Cum autem venerit in Merolanam, stat notarius ibi, et alta voce dicit: *Jube, domne, benedicere.* Pontifex benedicit eum. Notarius dicit: *In ecclesia sanctae Mariae in hac nocte baptizati sunt tot masculi et tot*

feminae. Pontifex respondet *Deo gratias.* Et notarius accipit a saccellario unum byzantium. Secunda feria similiter fit ad sanctum Petrum; tertia feria similiter ad sanctum Paulum.

46. Cum autem venerit dominus pontifex ad sanctam Mariam, ubi fit statio, descendit de equo; deponit coronam de capite, quam dat stratoribus, ut diligenter servent eam. Canonici ecclesiae cum thuribulo et incenso, et aqua benedicta suscipiunt eum cum Processione, cantando; sed pontifex ponit incensum in thuribulo, et aspergit aquam super populum. Deinde intrat ecclesiam, et orat, et vadit ad secretarium; ubi, paratis omnibus ordinibus, prius dat pacem priori episcopo, qui ei serviturus est, et redit in locum suum. Deinde secundo episcopo, qui rediens dat pacem priori suo, et redit in filo, et aliis similiter; deinde cardinalibus similiter; postea praefecto et judicibus, delungariis quoque, id est praefectis navalibus, et majorentibus, qui dicuntur schola Stimulati, et caeteris laicis principibus. Tunc surgunt duo subdiaconi basilicarii, et accipiunt priorem subdiaconum regionarium, per manus adextrantes eum ab introitu secretarii ante pontificem. Qui alta voce dicit: *Jube, domne, benedicere.* Pontifex benedicit eum; deinde parum producunt eum, et iterum dicit: *Jube, domne, benedicere,* et benedicit. Progreditur ante, et dicit: *Jube, domne, benedicere.* Dominus benedicit eum, et dicit: *Servi Domini nostri Jesu Christi; Servi Domini nostri Jesu Christi; Servi Domini nostri Jesu Christi, G. archidiaconus legat Evangelium, Hyacinthus subdiaconus legat Epistolam, G. primicerius et caeteri cantores cantent.*

141 47. Tunc surgit dominus pontifex a duobus sustentatus, in Processione progrediens, sicut mos est. Cubicularii in introitu ecclesiae habent mappulam extensam, quam portant super caput ejus usque ante altare. Cum intrat presbyterium ecclesiae, mansionarius praeparat ei arundinem cum cereo accenso, quam accipit, et ponit ignem in stupa super capita columnarum quae ibi stant. Cum autem venerit ad primum cereum, primicerius deponit mitram, et osculatur scapulam dextram pontificis, qui benedicit eum. Cum venerit ante altare, cubicularii auferunt mappulam super caput ejus; deinceps facit officium, sicut Ecclesia consuevit. Primicerius autem cum cantoribus cantant Introitum *Resurrexi et adhuc sum tecum.* Dominus pontifex nuntiat *Gloria in excelsis Deo;* qua peracta, pontifex dicit Orationem. Archidiaconus vero cum diacono et subdiacono stantes juxta altare ordinate, et notarii jusum in choro cum pluvialibus, archidiaconus cum sociis alta voce dicit: *Exaudi, Christe.* Respondent notarii: *Domino nostro papae Innocentio, a Deo decreto summo pontifici et universali papae, vita.* Archidiaconus et diaconus iterum dicunt: *Exaudi, Christe.* Notarii respondent similiter. Sic dicitur tribus vicibus, etc., quae sequuntur in laude. Facta laude, prior subdiaconus basilicarius legit Epistolam Latinam, subdiaconus Graecus legit Epistolam Graecam. Duo cantores in pulpito cantant Gradale *Haec dies quam fecit Dominus.* Primicerius cum schola respondet. Finitis cantibus, archidiaconus legit Evangelium Latinum, diaconus Graecus legit Evangelium Graecum. In secreta descendunt duo diaconi ante altare, et duo subdiaconi, ordinate stantes cum silentio. Dum pontifex dicit *Per omnia saecula saeculorum,* nullus ei respondet, sed incipit, et dicit *Pater noster qui es in coelis,* etc., quae sequuntur

48. Finita Missa, coronatur, et cum Processione redit ad palatium per montem Exquilinum, intrans sub arcum, ubi dicitur macellum Lunanum [*Al.,* Eumanum], progreditur ante templum Marii, quod vocatur Cimbrum, transiens per Merulanam, ascendens ad palatium juxta Fulloniam. In introitu basilicae Zachariae papae, acceptis laudibus a cardinalibus et judicibus, sicuti in aliis coronis, descendit de equo; suscipitur a **142** primicerio, et secundicerius

judicum deponit coronam, et dat cubiculario, quam curiose reponit in scrinio. Judices autem ducunt eum illo die in basilicam magnam Leonianam in cameram, ubi sunt praeparata undecim scamna, et unum subsellium circa mensam domini pontificis, et lectus ejus bene praeparatus in figura duodecim apostolorum circa mensam Christi, quando comederunt pascha. Ibi jacent in cubitis quinque cardinales, et quinque diaconi, et primicerius ad prandium, dato prius presbyterio in camera cum manibus, sicut in die Natalis Domini. Surgit inde, et venit ad locum qui dicitur Cubitorum, ubi agnus assus benedicitur; quem benedicit, et redit ad praeparatum lectum mensae. Prior basilicarius sedet in subsellio ante ectum. Tunc dominus pontifex tollit parum de agno, et prius porrigit priori basilicario, dicens: *Quod facis, fac citius; sicut ille accepit ad damnationem, tu accipe ad remissionem;* et mittit in os ejus, qui accipit et comedit. Reliquum agni dat undecim discumbentibus, et aliis quibus placet, et sic omnes comedunt. Ad dimidium vero convivium ex praecepto archidiaconi surgit quidam diaconus, et legit lectionem. Cantores autem ex praecepto domini pontificis cantant Sequentiam, quae sit conveniens Paschae, modulatis organis; eaque finita, eunt, et osculantur pedes pontificis, qui dat eis coppam plenam potione; qui bibunt, et accipiunt a saccellario unum byzantium.

49. Finito convivio, descendit in basilicam Salvatoris ad secretarium, ubi parum pausat; qui surgens, dicta prius Nona, intrat ad Vesperas eo ordine, sicut in Antiphonario scriptum est. Finitis tribus Vesperis, in basilica Salvatoris, et ad Fontes, et ad sanctam Crucem, redit dominus pontifex in praeparatam porticum; posito ibi facistorio [*Al.,* faldistorio], sedet ipse, et alii ordines circa eum. Architriclinus autem cum aliis juvenibus ordinate praeparat ante dominum pontificem potionem, et vinum bibit ipse, et omnes alii bibunt. Interim cantores surgunt, et cantant hanc Sequentiam Graecam, Πάσχα ἱερὸν ἡμῖν σήμερον, qua Sequentia finita, eunt, et osculantur pedes pontificis, et dat eis bibere coppam potionis. Sic omnes laeti recedunt.

50. Secunda feria statio ad sanctum Petrum. Ad Matutinum super *Venite, Surrexit Dominus vere, allel. Venite, exsultemus.* In loco trium Antiphonarum cantatur *Alleluia,* et tres Psalmi, **143** *Cum invocarem [Al., In Domino], Verba mea, Domine ne in ira tua.* Versus *Haec dies quam fecit Dominus;* tres lectiones de homilia, et duo Responsoria diei; *Te Deum laudamus.* Matutinae Laudes cantantur cum suis Antiphonis, et Psalmis, et Versibus alterius diei prioris. Mane autem facto, omnes palatini ordines congregantur ad palatium cum pontifice, et descendunt de palatio, et equitat dominus pontifex. Intrat per campum juxta sanctum Gregorium in Martio; descendit in viam majorem sub arcu formae, et dextra manu ante sanctum Clementem, declinans in laevam juxta colliseum. Transiens per arcum Aureae [*Al.,* Nerviae] ante forum Trajani usque ad sanctum Basilium, ascendit per montem circa militias Tiberianas; descendit per sanctum Abbacyrum, et transiens ante sanctos Apostolos, manu laeva descendens in via Lata, et declinans per viam Quirinalem, et proficiscens ad sanctam Mariam in Aquiro ad arcum Pietatis, sic ascendit ad campum Martis, transiens ante sanctum Trifonem juxta posterulas, usque ad pontem Adrianum; intrat per pontem; et exit per portam Collinam [*Al.,* Colinam] ante templum et castellum Adriani; proficiscens ante obeliscum Neronis, intrat per porticum juxta sepulcrum Romuli; ascendit ad Vaticanum in basilica beati Petri apostoli, ibique cum omni populo Romano cantat Missam.

51. Qua finita, coronatur ante basilicam sancti Petri in loco, ubi ascendit equum, et coronatus cum Processione revertitur ad palatium per hanc viam Sacram, per porticum et per praelibatum pontem, intrans sub arcu triumphali Theodosii, Valentiniani et Gratiani imperatorum, et vadit juxta palatium Cromacii, ubi Judaei faciunt laudem. Prosiliens per Parionem inter circum Alexandri et theatrum Pompeii, descendit per porticum Agrippinam ; ascendit per Pineam juxta Palatinam, prosiliens ante sanctum Marcum ascendit sub arcu Manus carneae per clivium argentarium, inter insulam ejusdem nominis et capitolium, descendit ante privatam Mamertini; intrat sub arcu triumphali inter templum Fatale et templum Concordiae, progrediens inter forum Trajani et forum Caesaris; subintrat arcum Nerviae inter templum ejusdem deae, et templum Jani, ascendit ante asylum per silicem, **144** ubi cecidit Simon Magus, juxta templum Romuli; pergit sub arcu triumphali Titi et Vespasiani, qui vocatur Septem lucernarum; descendit ad Metam sudantem ante triumphalem arcum Constantini, reclinans manu laeva ante amphitheatrum, et per Sanctam viam juxta Coloseum [*Al.,* Colliseum], revertitur ad Lateranum; ibique honorifice susceptus, factis laudibus cardinalium et judicum, ascendit palatium; dat presbyterium sine manibus, celebrat convivium in eadem basilica Leoniana. Peracto convivio, descendit ad Vesperas, et facit officium sicut scriptum est.

52. Infra Albas Paschae, ad Matutinum, invitatorium *Surrexit Dominus,* cum suo *Venite.* Feria tertia tres Psalmi, *Domine Deus meus in te speravi, Domine Dominus noster, In Domino confido.* Versus, *Haec dies,* tres lectiones cum suis Responsoriis. Matutinae Laudes sicuti convenit diei, et ad aliud officium. Feria quarta Psalmi *Salvum me fac, Domine, Usquequo, Domine; Dixit insipiens.* In loco Antiphonarum cantatur *Alleluia,* et cum Versu *Haec dies,* et cum tribus lectionibus et Reponsoriis. Matutinae Laudes et aliud officium sicut supra. Feria quinta, Psalmi *Domine, quis habitabit; Conserva me, Domine, Exaudi, Domine;* cum [*Forte,* pro] tribus Antiphonis *Alleluia,* et cum versu *Haec dies,* et cum tribus lectionibus et responsoriis. Matutinae Laudes et aliud officium, sicut supra. Feria sexta, Psalmi *Coeli enarrant; Exaudiat te Dominus; Domine, in virtute tua.* Versus *Haec dies,* tres lectiones cum suis Responsoriis diei. Matutinae Laudes sicut supra, et aliud officium.

53. Sabbato de Albis, ad Matutinum, tres Psalmi *Dominus regit me; Domini est terra; Judica me, Deus.* In loco trium Antiphonarum cantetur *Alleluia;* Versus *Haec dies,* tres lectiones cum Responsoriis. Matutinae Laudes et caeterum officium sicut supra. Mane ad Missam statio Lateranis, ubi dominus apostolicus cantat Missam, ibique mutatur Gradale in *Alleluia,* et cantantur duo *Alleluia,* cum suis Versibus. Dum primicerius cum schola cantat *Agnus Dei,* domnus Apostolicus expendit agnos per populum, hac ratione, ut sicut filii Israel in Aegypto positi praecepto Domini de sanguine immaculati Agni in liminibus domorum scripserunt hoc signum T, ne ab angelo percuterentur; ita et nos de sanguine passionis immaculati Agni Christi debemus hoc signum scribere in limine domorum nostrarum per fidem, ne a diabolo et **145** a vitiis percutiamur, et a potestate diaboli liberemur. Aliud propter infantes noviter baptizatos, in ecclesia deponentes veterem tunicam, qui annuntiant *Alleluia,* id est gloriam beatitudinis coelestis patriae. Tertium, quia quicunque habuit de cera praedictorum agnorum, et ex ea in domo sua crucem habuerit, vel secum portaverit, non laedetur ab aliquo phantastico spiritu, et a tonitruo. A Pascha usque in Sabbato ad Sextam, ad omnes Versus officii non dicitur Responsorium ad Primam, Tertiam, Sextam

et Nonam, et Completorium, nec lectio in eis recitatur; sed pro lectione, Versu, Responsorio, cantatur Gradale *Haec dies,* et dicitur Versus, sicut in aliis diebus futuris.

54. Mane statio ad sanctum Pancratium. Ad Vesperum debet esse dominus pontifex ad sanctos Cosmam et Damianum, cum omnibus scholis, ibique honorifice cantare Vesperas, sicut in die sancti Paschatis, et habere coenam de ecclesia, ipse et omnes ordines palatii, videlicet panem, vinum, lacteas et lactucas.

55. A Pascha usque in vigiliam Ascensionis cantentur tres Psalmi uniuscujusque nocturni ejusdem feriae, et tres lectiones in loco Antiphonarum. Apud Romanos non sunt nisi tria *Alleluia,* tam in Dominicis diebus, quam in feriis et festivitatibus; ita quod ad terminum praedictum finiatur Psalterium non genu flexo in ullo officio; et non cantatur Antiphona, sed in loco Antiphonae cantetur *Alleluia,* nisi cum fuerint dominicales Antiphonae cum *Alleluia;* et Antiphona alicujus festivitatis, similiter cum *Alleluia.* Infra hebdomadam, ad Matutinum, Invitatorium *Alleluia,* cum suo *Venite.* In Laudibus sub una *Alleluia.* In tono *Noli flere Maria* cantantur omnes Psalmi; ad Vesperas similiter, nisi in Dominicis diebus et festivitatibus. In omnibus matutinis Laudibus et vespertinis Horis fit commemoratio Passionis Christi et Resurrectionis; Antiphona, *Crucem sanctam subiit,* et *Noli flere, Maria,* cum Versibus et Orationibus suis. Secunda feria post Octavam Paschae ponitur Apocalypsis, et historia *Ego sum vitis,* usque in Dominicam de *Modicum.*

56. In litaniis majoribus omnes cruces Romanae civitatis cum clero et populo honorifice cum Processione procedunt ad sanctum Marcum. Prius cantant Antiphonam, *Domine Dominus noster, qui cum patribus nostris;* deinde Psalmus *Beatus vir,* **146** et reliquos. Cum autem ad ecclesiam venerint, cantatur Responsorium *Famule Dei, Marce.* Finito Responsorio, faciunt Collectam: *Populus Sion, convertimini ad Dominum.* Finito cantu, dicunt: *Flectamus genua, Levate,* et Orationem *Procedamus cum pace;* respondent *In nomine Jesu Christi.* Exeuntes de ecclesia redeunt ad Processionem, per viam cantando Antiphonas et Psalmos, et in statutis locis litanias, sicut mos est, usque ad sanctum Petrum; et accipiunt a curia domini papae presbyterium secundum consuetudinem hujus diei.

57. Interim convenientibus omnibus patriarchiarum canonicis cum suis crucibus in basilicam Salvatoris, quae vocatur Constantiniana, ubi dominus pontifex post altare ejusdem ecclesiae induit se cum episcopis, cardinalibus et aliis ordinibus sacri palatii; tunc primicerius cum cantoribus cantat *Populus Sion.* Finito cantu, dominus pontifex dicit *Oremus,* archidiaconus *Flectamus genua,* alius respondet *Levate;* et pontifex dicit Orationem. Schola respondet *Amen.* Archidiaconus nuntiat *Procedamus cum pace,* schola respondet *In nomine Christi.* Subdiaconus vero regionarius elevat crucem stationalem de altari, quam plene portat in brachio, ut osculetur ab omnibus, in Processione ante pontificem usque in exitu ecclesiae; deinde levat eam erectam. Primicerius cum schola post domnum papam tenens pallium cum laeva, primum incipit Antiphonam, *Domine Dominus noster.* Deinde Lateranum eamdem Antiphonam; postea sancta Maria Major; in quarto loco sanctus Petrus. Finitis patriarchiis, primicerius iterum incipit eamdem Antiphonam; et hoc ordine cantantur aliae Antiphonae per totam viam, dum pontifex cantat Psalmos. Cum autem venerit Processio ante Coloseum, subdiaconus regionarius incipit septiformem litaniam. Basilicarii vero respondent illud idem usque ad septimum. Cum autem venerit ante sanctam Mariam Novam, in praeparato lecto dominus pontifex cum episcopis, cardinalibus et

diaconibus quiescit, donec litania finiatur. Qua finita, surgit dominus pontifex, dicit *Oremus,* diaconus *Flectamus genua,* respondetur *Levale.* **147** Pontifex dicit Orationem, diaconus *Procedamus cum pace,* et redeunt omnes in Processione per viam Sacram ad clivum argentarii praelibatum. Subdiaconus incipit quinqueformem litaniam eo ordine quo prius, usque ad lectum ante sanctum Marcum, ubi Dominus se pausat, sicut in primo. Deinde revertuntur in Processione usque ad arcum triumphalem Theodosii, Valentiniani et Gratiani imperatorum, ubi incipit triformem litaniam usque ad lectum in ponte Adriano. Venientes ad sanctum Laurentium in porticu majore, ubi incipit simplicem litaniam usque ad lectum cantari ante sanctam Mariam in Virgari [*Al.,* Virgariorum] in fine cortinae.

58. Finita litania, aliisque officiis, ascendit ad basilicam sancti Petri, ubi est statio; ibique dominus pontifex cantat Missam. In hac statione habet dominus pontifex XX solid. den. Papiens., cardinales vero, et diaconi, et primicerius cum cantoribus, accipiunt XL solidos Lucenses; et prior basilicarius, et scrinarii scribunt omnes cruces, et de unaquaque habent unum Lucensem, de quibus habent acolythi medietatem, et medietatem basilicarii; X solid. [diaconi], subdiaconi regionarii VI solid.

59. Dominica de *Modicum* ponuntur Epistolae canonicae usque in tertiam Dominicam, *Pater, cum essem cum eis.* In hac Dominica ponitur Actus apostolorum usque in vigilia Ascensionis, et cantatur de praelibata historia, *Si oblitus,* et leguntur de hoc libro tres lectiones in Ascensione Domini, tres in Dominica de Rosis, et duae in Pentecosten.

60. In Ascensione Domini statio ad sanctum Petrum, ubi dominus pontifex cum episcopis, cardinalibus, diaconibus et caeteris scholis debet cantare Vesperas; et, sicut in nocturnis stationibus, media nocte surgere, incensando altaria; prius ad corpus vigilias celebrare, deinde in choro ante altare majus easdem vigilias incipere. Tres lectiones de Actibus apostolorum; quinque de sermonibus festivitatis, nona de homilia eo ordine quo superius diximus. Ad Missam fiunt laudes ab archidiacono, et diaconibus et subdiaconibus, et notariis septem. Dum laudes efficiuntur, pontifex stat; quibus finitis, canitur aliud officium Missae, eaque finita, coronatur, et sic gloriosius revertitur ad palatium. Infra hebdomadam usque in Sabbato Pentecostes, in unaquaque feria cantantur tres antiphonae, **148** et tres Psalmi praedictae festivitatis; et leguntur tres lectiones de sermonibus.

61. Dominica de Rosa, statio ad sanctam Mariam Rotundam, ubi pontifex debet cantare Missam, et in praedicatione dicere de adventu Spiritus sancti, quia de altitudine templi mittuntur rosae in figura ejusdem Spiritus sancti.

62. Sabbato Pentecostes ad officium baptismi leguntur sex lectiones Latinae, et sex Graecae, et aliud officium sicut in sacramentario scriptum est

63. Dominica, statio ad sanctum Petrum, quo dominus pontifex ad Vesperas vigiliae cum omnibus ordinibus venit; et in nocte ad Matutinum, sicut in nocturnis stationibus. Ad corpus vigilias trium lectionum facit; deinde ad altare majus Matutinum. Invitatorium *Alleluia,* sicut in die Resurrectionis, cum suo *Venite.* Alii cantant *Alleluia, Spiritus Domini replevit orbem terrarum, venite adoremus, allel.* Antiph., *Alleluia.* Psalmi, *Beatus vir; Quare fremuerunt gentes; Domine, quid multiplicati sunt.* Alii dicunt, *Factus est repente de coelo sonus. Confirma hoc, Deus. Emitte Spiritum tuum et creabuntur,* cum suis Psalmis. Tres lectiones

leguntur. Primam lectionem legunt canonici ecclesiae, *Deum complerentur,* et cantant primum Responsorium. Secundam lectionem legunt cardinales de sermonibus; responsorium cantant cantores et basilicarii; tertiam lectionem legit pontifex. Caeterum officium facit primicerius cum omnibus. Missam cantat pontifex, cum laudibus. Post Missam coronatus redit ad palatium, sicut mos est. Infra hebdomadam legitur de sermonibus. Sabbato quatuor temporum ad lectiones non flectuntur genua propter Pascha, sed in loco Gradalium canitur *Alleluia,* cum suis Versibus. *Kyrie* non dicitur propter litaniam processionis, ubi dictum est *Kyrie;* sed solummodo finito hymno trium puerorum, pontifex incipit Missam, *Gloria in excelsis Deo,* et reliquum

64. Dicitur Pascha annotina, quia est in anniversario praeteriti Paschatis.

65. Dominica octava Pentecostes ponitur liber Regum, usque in Kalendas Augusti; deinde nocturna Psalmorum et capitula cum genu flexo, sicut ratio requirit. Ad primam omni tempore Oratio diei non mutatur, nisi infra dies Paschatis, et magnis festivitatibus sanctorum, quando non dicitur nisi **149** Oratio festivitatis, et infra octavam.

66. In vigilia sancti Joannis Baptistae, ad Matutinum, Invitatorium, *Regem praecursoris Dominum,* cum *Venite.* Tres autem historiae festivitatis, et tres lectiones de sancto. Non dicitur *Te Deum laudamus,* sed incipit matutinas Laudes, *Deus, in adjutorium meum intende.* Nuntiatur una Antiphona Matutini, sub qua omnes Psalmi cantantur. Ad Primam Antiphona, et tres Psalmi, et lectio vigiliae festivitatis, cum Versu et Oratione. Vesperas facit, et vigilias noctis in basilica sancti Joannis ad Fontes, Graeci autem in basilica Salvatoris. Ad Matutinum Graeci faciunt officium ad Fontes, et curia in basilica Salvatoris. Missam cantat pontifex ibi, ubi fit statio. In vigilia sanct Petri, et in vigilia sancti Laurentii, et in vigilia sanctae Mariae, et in vigilia sancti Andreae, et in vigilia Natalis Domini, hoc officium fit ad Matutinum, sicut in vigilia sancti Joannis Baptistae praediximus. Ad Primam, Tertiam, Sextam et Nonam cantatur et legitur de sancto: ad Missam non cantatur *Alleluia,* propter jejunium, sed tantum Gradale.

67. In festivitate sancti Petri conveniunt curiales in basilica ejusdem apostoli, cum domino papa, ubi cantatur Vesperum. Antiphonae, *Juravit Dominus et non poenitebit eum,* et aliae Antiphonae cum suis Psalmis. Ad *Magnificat, Significavit Dominus Petro.* In primo nocturno Vigiliae incipit primicerius Antiphonam: *In omnem terram exivit sonus eorum;* Psalm., *Coeli enarrant,* et aliae Antiphonae apostolorum nocturnales cum suis Psalmis. Tres lectiones legunt canonici de Actibus apostolorum: *Petrus et Joannes ascendebant in templum,* et cantant tria responsoria. Deinde judices legunt duas lectiones de sermonibus apostolorum Petri et Pauli; sextam legit episcopus, septimam cardinalis, octavam prior basilicarius; nonam legit dominus papa de expositione Evangelii. Responsoria cantant cantores et basilicarii. Finita vero lectione domini papae, primicerius dicit: *Te Deum,* et papa dicit Orationem, et benedicit. Ad Matutinum cantores cantant Invitatorium: *Regem apostolorum Dominum,* et *Venite.* Antiphona: *Si diligis me, Simon Petre;* Psalmus, *Beatus vir,* **150** et aliae Antiphonae cum suis Psalmis, sicut in Antiphonario invenitur scriptum. Lectiones leguntur eo ordine quo in vigilia sive in Dominicis. Tres Psalmi cantantur, sicut prius. Matutinae Laudes cantantur cum Antiphona, *Petrus et Joannes,* et reliquis Antiphonis cum Psalmis. Mane ad Missam domini papae debent esse laudes, et coronari in tanta festivitate, cujus vicarius est.

68. Infra Octavas sancti Joannis, et sancti Petri, et sancti Laurentii, et sanctae Mariae, et Natalis Domini, et Epiphaniae, hoc officium fit. Tres psalmi et tres lectiones, et omne officium de festivitate, nisi fuerit inter eos dies festivitas IX lectionum.

69. In festivitate sancti Pauli vadit Pontifex illuc cum omnibus scholis; facit Vesperas, et habet cum omnibus coenam de ecclesia. Perfecta coena, intrat ad Vigilias. Monachi ecclesiae legunt tres lectiones, *Saulus adhuc spirans minarum;* cantant tria Responsoria; pro unoquoque Responsorio accipiunt ab archidiacono II denarios de decem et octo denariis quos archidiaconus acceperat ab eis. Post responsorium in quarta lectione surgit dominus pontifex, et intrat ad arcam altaris sancti Pauli, ubi est foramen in fundo arcae super corpus apostoli. Discooperto eo, mittit manum deorsum, et apprehendit thuribulum in unco plenum carbonibus et incenso, et trahit foras. Incensum et carbones dat archidiacono, archidiaconus autem dat per populum, hac ratione, ut quicunque febricitans devote in fide Apostoli ex his biberit, sanetur. Iterum replet thuribulum de carbonibus, et ponit super eos candelam vitream plenam incenso; accendit carbones, et candela incipit bullire [*Al.,* bollire]; et reponit thuribulum in praelibato unco, et cooperitur foramen arcae a pontifice super corpus ejus. In quarta lectione annualiter, sicut in vigiliis sancti Pauli, duas lectiones legunt episcopi; duas cardinales; octavam subdiaconus; nonam pontifex; reliqua quinque Responsoria cantant cantores et basilicarii, et accipiunt ab archidiacono XVIII denarios. Aliud officium efficitur, sicut mos est. Mane pontifex celeberrime cantat Missam, et scholae accipiunt ab ecclesia pro beneficio festivitatis IV solid. de monetis.

70. In Kalendis Augusti ponitur liber Salomonis usque in Kalendas Septembris. In festivitate sancti Laurentii dominus pontifex **151** in basilica ejus in agro Verano, ubi requiescit, cum omnibus scholis facit Vesperum, et officium per totam noctem. Mane facit Missam Romano populo, et accipiunt scholae pro beneficio ab ecclesia VIII solidos denariorum.

71. In vigilia sanctae Mariae, mane, dominus papa cum cardinalibus, discalceatis pedibus, facit VII genua, et aperit imaginem, et osculatur pedes Domini, et deponit jusum [*Id est,* deorsum], cantando *Te Deum laudamus,* quod constituit Leo quartus papa.

72. In Assumptione sanctae Mariae, dominus papa cum omni curia facit Vesperum, et vigilias novem lectionem in ecclesia sanctae Mariae Majoris. Cum fuerint finitae, revertitur Lateranum. Cardinales et diacones accipiunt imaginem Jesu Christi, et abstrahunt de basilica sancti Laurentii cum omni populo, portantes eam per campum Lateranum juxta basilicam sancti Gregorii. Crucem stationalem portat regionarius post eam; post quam Processio curiae ordinate procedens, cantando Psalmos, primicerius cum schola Responsorium de eadem festivitate. Praefectus cum duodecim viris accipit a curia XII faculas, Ostiarii vero alias XII portantes accensas ante imaginem. Dum imago transit per campum, cubicularii stant in culmine sancti Georgii, tenentes duas faculas accensas, quas imagine transacta exstinguunt faculas. Cumque imago venerit ad sanctam Mariam Novam, deponunt eam ante ecclesiam, et lavant pedes ejus de basilico. Interim scholae faciunt Matutinum in ecclesia, trium scilicet lectionum. Populi vero laudantes et benedicentes Dominum, tollunt eam inde, et portant ad sanctum Adrianum; et ibi lavant pedes. Exeuntes autem de ecclesia, redeunt per viam qua venerunt, et portant eam per arcum in Lathone, quia antiquo tempore magna persecutio erat ibi diaboli. Deinde transeunt juxta domum Orphei propter basiliscum, qui tunc temporis latitabat ibi in caverna, cujus fetore et sibilo homines

ibi transeuntes infirmabantur, et moriebantur. Idcirco Sergius Papa constituit hanc processionem in hac tanta festivitate, quatenus per laudes tantorum populorum, et intercessionem sanctissimae virginis Mariae apud Deum, populus Romanus ab his persecutionibus liberaretur. Ascendentes ad **152** sanctam Mariam, dominus pontifex praeparatus cantat Missam, benedicit populum fatigatum; omnes recedunt.

73. Dominica prima mensis Septembris ponitur liber Job et Tobiae, Judith et Esther, usque in Dominica prima mensis Octobris. In quo mense est Nativitas sanctae Mariae, quae ita celebratur a pontifice celeberrime in sancto Adriano, ubi fit collecta, sicut in Purificatione et Annuntiatione sanctae Mariae.

74. In exaltatione sanctae Crucis, statio Laterani. Fit Collecta ad sanctam Mariam Majorem, ubi crux stationalis, et schola, et regionarii, et acolythi, coadunantur cum cruce sancti Joannis et canonicis, et cruce sanctae Mariae et canonicis. Primicerius cum schola cantat collectam, subdiaconus regionarius portat crucem stationalem. In Processione ante cantores, et processionaliter procedunt usque ad Lateranum. Primicerius cum schola primum cantat Antiphonam, *Nos autem gloriari oportet.* Deinde canonici sanctae Mariae venientes in campum juxta Fulloniam, ibi cum omni populo exspectant pontificem et sanctuaria a palatio. Pontifex vero indutus, discalceatis pedibus, cum aliis ordinibus descendit de palatio. Cardinales portant sanctuaria in Processione, scilicet de ligno crucis Domini, et sandalia Jesu Christi, et Circumcisionem ejus ad basilicam Salvatoris, ubi est statio. Ibi pontifex cantat Missam; et cantata, omnes laeti cum Benedictione recedunt

75. Dominica prima mensis Octobris ponitur liber Machabaeorum, usque in Dominica prima mensis Novembris. Mediante Octubrio, in futuris Dominicis ad matutinas Laudes, quando dicitur *Benedicite, omnia opera Domini, Domino,* cantantur hae Antiphonae; *Dum perdurant, Tres video viros,* et aliae quae in Antiphonario inveniuntur. Dominica prima mensis Novembris ponitur Daniel propheta, et legitur in Dominicis diebus usque ad Adventum Domini. Infra hebdomadas legitur de Ezechiele, et de XII prophetis.

76. In festivitate sancti Andreae debet esse dominus pontifex cum omnibus scholis ad sanctum Andream in Vaticano, ibique honorifice, sicut in festivitate sancti Petri, Vesperas et vigilias celebrare. Matutinum vero ad fratrem ejus facere, **153** id est ad altare sancti Petri. Mane canitur Missa super altare beati Andreae, ut omnis populus cum Benedictione laetus recedat. Praefectus cum adjutorio decimae illuminat ecclesiam, et facit prandium curiae. Deo gratias.

ADDITIO EX COD. VALLICELLANO

Hae sunt festivitates, in quibus dominus pontifex debet coronari. In festivitate videlicet sanctorum quatuor Coronatorum, in festivitate sancti Martini, ubi dicitur titulus Aequitii; in festivitate sancti Clementis; in Dominica de Adventu; in Dominica de *Jerusalem;* in

Dominica de *Gaudete,* in festivitate Domini, in festivitate sancti Stephani, in Epiphania, in Dominica *Laetare, Jerusalem,* in Pascha, in feria secunda ad sanctum Petrum, in Dominica *Ego sum Pastor bonus,* in Ascensione, in Pentecoste, in festivitate sancti Petri, in anniversario suo, in festivitate sancti Silvestri.

Hae sunt nocturnales stationes sancti Petri. Dominica de *Gaudete,* Epiphania, Ascensio Domini, Pentecostes, festivitas sancti Petri, et ejus Octava; festivitas sancti Andreae. In unaquaque earum stationum scholae palatii, scilicet cardinales, diacones, subdiacones, cantores regionarii, acolythi debent habere V solid. den. de altari sancti Petri pro coenatica. Archidiaconus XVIII den., pro his qui cantant LX, canonici XII solid., et ad Missam medietatem altaris inter eos et capellanos domini papae usque ad finem. Si deerit dominus pontifex, et venerit cardinalis solus cantare Missam, in quacunque statione totam medietatem altaris habent praedictae scholae. Cardinalis qui cantat Missam habet tertiam partem oblationis; sed si habet aliquem socium cardinalem, non fit ita; sed oblatio, sicut mos est, communiter dividatur per scholas.

Hae sunt sancti Petri diurnae stationes. In omnibus Sabbatis quatuor temporum, in Dominica Quinquagesimae, Dominica in Passione, feria secunda post Pascha, Dominica *Ego sum Pastor bonus,* in litanias majores, in Dedicatione, et in Cathedra sancti Petri. In unaquaque harum stationum accipiunt V solid, et oblationem. Sed dominus pontifex accipit **154** XX solid. in nocturnis stationibus, quando accenduntur retia; et in diurnis, quando accenduntur candelae.

APPENDIX.

JOANNIS PAPAE XIX DIPLOMA, *Quo facultatem concedit episcopo Silvae Candidae divina officia certis diebus celebrandi in ecclesia sancti Petri in Vaticano.*

Joannes episcopus, servus servorum Dei, dilecto filio Petro Dei gratia episcopo Silvae Candidae Ecclesiae, et per te eidem venerabili episcopio, successoribusque tuis in perpetuum. Convenit apostolico moderamini pia religione pollentibus benevola compassione succurrere, et poscentium animis alacri devotione impertiri assensum. *Et paulo post:* Iterumque concedimus et confirmamus vobis in perpetuum ecclesiam sanctarum Rufinae et Secundae, sitam Romae juxta palatium nostrum, cum omnibus ad eam

pertinentibus; et concedimus et confirmamus vobis in perpetuum ecclesiam sanctae Mariae, cum omnibus suis pertinentiis infra hanc civitatem Romanam, non longe a monte qui Augusta dicitur. Pariterque concedimus et confirmamus vobis vestrisque successoribus in perpetuum, sicuti a memorato sancto papa, sive a caeteris praedecessoribus nostris pontificibus concessa et confirmata fuerunt, videlicet monasteria quinque, sancti Stephani, et sanctae Mariae, sanctorumque Joannis et Pauli, et beati Martini, atque Jerusalem, constituta juxta magnam ecclesiam sancti Petri, cum omnibus eorum pertinentiis, omnesque consecrationes quae ibidem sunt, aut in praefata ecclesia sancti Petri, aut in caeteris ecclesiis, quae sunt constitutae in tota civitate Leoniana; et, si necessarium fuerit eas consecrare, nullus alius episcopus ad tale ministerium, vel consecrationem accedere praesumat, nisi vos vestrique successores **155** episcopi sanctae Silvae Candidae ecclesiae in perpetuum. Concedimus et confirmamus vobis vestrisque successoribus in perpetuum sanctum diem Sabbatum ad baptismi sacramentum celebrandum, et totum officium faciendum in ecclesia sancti Petri apostoli, et supra magnum altare; in quo venerabili altari, seu in confessione, quidquid auri vel argenti, pallii vel cerae, sive aliarum rerum, positum et oblatum, sive jactatum fuerit, vel vobis oblatum, ab hora videlicet diei tertia, qua ingredi ecclesiam ad ordinandum, et peragendum divinum officium vos volumus, usquequo expletam sanctae Dominicae diei Missam habueritis, per vestros curatores in vestram vestrorumque successorum, remota omni contradictione, deveniat potestatem.

Et quia usque ad nostrum tempus in praefata ecclesia sancti Petri, a qua pene omnes Ecclesiae doctrinam acceperunt, sicut a magistra et domina, dies Dominica Palmarum, et dies Coenae Domini, et Parasceve tam irreverenter colebantur, ut nec Processio cum palmis in ipsa die Dominica ibi fieret, nec in die Coenae Domini *Gloria in excelsis Deo* diceretur; et in Parasceve non tam reverenter ut decebat officium ibi fiebat, condoluimus; et meliorare hoc cupientes per vos vestrosque successores, statuimus ut omni annua die Dominica Palmarum cum Processione ab ecclesia sanctae Mariae in Turri exeatis, et venientes ad magnum altare sancti Petri Missam celebretis. Similiter et omni anno in die Coenae Domini vos vestrique successores Missam super eodem altare sancti Petri celebrare, *Gloria in excelsis Deo* dicere, sanctum chrisma conficere, et quod ad episcopum pertinet agere volumus. Et omni anno die Parasceve super ipsum altare majus sancti Petri totum officium reverenter, ut decet, vos vestrosque successores facere volumus. In quibus tribus Missis, scilicet in Missa Palmarum, seu in Missa Coenae Domini, et in officio Parasceve, quidquid auri vel argenti, pallii seu cerae, vel aliarum rerum super jam dicto sacro altari beati Petri, sive in confessione positum aut jactatum fuerit, vel vobis oblatum ab hora qua ipsa Missa et officium inchoata fuerint et expleta, per vestros custodes in vestram vestrorumque successorum similiter, remota omni contradictione, deveniat **156** potestatem. In quibus dictis quinque diebus, si vobis vestrisque successoribus utile visum fuerit, aliquem diaconorum nostrorum ministrare ob honorem sancti Petri et vestram reverentiam volumus petere. Potestatem autem ejusdem ecclesiae sancti Petri, et supra dictorum monasteriorum suorum, et cuncta ecclesiae judicia ipsorum, seu totius civitatis Leonianae, vobis vestrisque successoribus concedimus et confirmamus.

Simili modo ad unguendum consecrandumque imperatorem primum vestrum et vestrorum successorum episcoporum fraternitatem convocamus ut quibus regimen totius ecclesiae sancti Petri et civitatis Leonianae commissum est, ab his primum sit benedictus. Necnon cuncta sacra officia seu mysteria, quae nos et successores nostri facere debemus, si aegritudine vel aliqua cura impediti facere non possumus, tam in supra dicta ecclesia sancti

Petri, et monasteriis suis, quam et per totam civitatem Leonianam, per vos vestrosque successores fieri apostolica auctoritate decrevimus. Consecrationes vero altarium ecclesiae sancti Petri, et aliorum monasteriorum, necnon consecrationes ecclesiarum, altarium, sacerdotum, clericorum, diaconorum, seu diaconissarum totius civitatis Leonianae, vobis vestrisque successoribus in perpetuum, sicut praelibatum est, concedimus et confirmamus; super quae et ecclesiae sanctarum Rufinae et Secundae, cui Deo auctore praesidetis, vobis vestrisque successoribus in eodem venerabili episcopio in perpetuum donamus, largimur, concedimus, et confirmamus atque stabilimus perenniter in usum et utilitatem ipsius venerabilis episcopii, et ipsorum qui per tempora tenebant ipsam ecclesiam, statuentes quippe apostolica censura sub divini judicii obtestatione et anathematis interdicto, ut nulli unquam nostrorum successorum pontificum, vel qui publica functi fuerint actione, vel alia quaelibet magna parvaque persona audeat vel praesumat aliquid de omnibus quae supra continentur contra hoc nostrum pontificale privilegium agere, vel alienare, aut auferre; sed potius firma atque stabilia perpetuis temporibus, sicut a nobis statuta et confirmata sunt, decernimus permanenda. Si quis autem (quod non optamus) temerario ausu contra hoc nostrum apostolicum privilegium in quoquam ire et transgressor esse praesumpserit, vel frangere ausus fuerit, et in omnibus inobediens et non observator esse **157** praesumpserit, sciat se auctoritate Dei omnipotentis, et domini nostri apostolorum principis Petri, cujus, licet immeriti, Dei tamen aliqua dignatione gerimus vices, anathematis vinculo innodatum, et a regno Dei alienum, atque cum Juda traditore Domini nostri Jesu Christi et omnibus impiis socius sit in inferno. Qui vero pio intuitu custos et observator hujus nostri privilegii exstiterit, meritis atque precibus beati Petri apostolorum principis, et sanctarum martyrum Rufinae et Secundae, in aethereis arcibus praemia et Benedictionis gratiam atque misericordiam a justo judice Domino Deo nostro, vitamque aeternam percipere et invenire mereatur in saecula saeculorum. Amen. Scriptum per manum Gregorii notarii regionarii atque scriniarii S. R. E. in mense Decembris, indict. supra scripta 10.

Theobaldus Velitrensis Ecclesiae episcopus subs. Petrus sanctae Ostiensis Ecclesiae episc. Stephanus presbyter cardinalis tt. sanctae Caeciliae. Petrus presbyter cardinalis tt. sancti Damasi. Joannes presbyter cardinalis tt. sancti Marci papae. Joannes presb. card. tt. sancti Callisti transtiberim. Rodulfus indignus presb. et abbas ex monasterio sancti Laurentii, qui ponitur in Clausura. Joannes presb. card. tt. sancti Chrysogoni. Benedictus archidiaconus. Hugo diaconus. Crescentius diaconus. Joannes Dei gratia Diaconus. Crescentius diaconus. Franco diaconus. Rainerius diaconus. Joannes subdiaconus. Joannes subdiaconus de Mira.

Datum XVI Kal. Januarii, per manum Bosonis episcopi sanctae Tiburtinae Ecclesiae et bibliothecarii sanctae apostolicae Sedis.

Datum prid. Kal. Januarii per manus Benedicti episcopi Portuensis, et vice Peregrini Coloniensis archiepiscopi, bibliothecarii sanctae apostolicae sedis, anno pontificatus Domini nostri Joannis summi pontificis et universalis XIX papae in sacratissima sede beati Petri apostoli sedentis ill., mense Decembris, indict. 10.

EXCERPTA Ex libro PETRI MALLII canonici sancti Petri ad Alexandrum III.

158 *De festivitatibus, in quibus dominus papa coronabatur. Caput* XXVII.

Hae sunt festivitates in quibus dominus papa solebat coronari. In festo videlicet sanctorum quatuor Coronatorum; in festivitate sancti Martini papae, qui dicitur titulus Aequitii; in festo sancti Clementis, in Dominica de Adventu ad sanctam Mariam in Praesepe; in Dominica de *Jerusalem* ad sanctam Crucem; in Dominica de *Gaudete* ad sanctum Petrum; in Nativitate Domini; in festo sancti Stephani; in Epiphania Domini ad sanctum Petrum; in Dominica *Ego sum Pastor bonus;* in Ascensione Domini, in Pentecoste, in festivitate sancti Petri, in festivitate sancti Silvestri, in anniversario suo.

Nocturnales et diurnae stationes.

Hae sunt nocturnales stationes sancti Petri. Dominica tertia Adventus Domini, quae dicitur de *Gaudete.* Epiphania Domini, Ascensio Domini, Pentecostes, festivitas sancti Petri et octava ejus, festivitas sancti Andreae.

Hae sunt sancti Petri diurnae stationes. In omnibus sabbatis quatuor temporum, in Dominica de Quinquagesima, Dominica de Passione, feria secunda post Pascha, Dominica *Ego sum Pastor bonus;* in litaniis majoribus in die sancti Marci, in Dedicatione ecclesiarum apostolorum Petri et Pauli, in Cathedra sancti Petri.

In unaquaque narum stationum accipiunt scholae quinque solidos denariorum Papiensium, ex oblatione scilicet; et dominus Pontifex accipit viginti solidos denariorum Papiensium. In nocturnis stationibus, quando accenduntur retia; et in diurnis, quando accenduntur quatuor candelae per capitulum, similiter.

159 *Quando lectorium beati Petri ornabatur. Cap.* XXX.

In memoriam posterorum scribimus nos canonici basilicae sancti Petri in quibus noctibus lectorium ejusdem basilicae de consuetudine ornatur mappula et facula librarum duarum a confessione traditis, videlicet Dominica de *Gaudete,* Nativitas Domini, Epiphania Domini, Dominica Septuagesimae, Dominica de carne , levario, Cathedra beati Petri; in Dedicatione altaris facta a papa Callisto, Dominica de Passione Domini, Dominica Palmarum, feria quarta post Palmas, in Coena Domini, Parasceve, Sabbato sancto, Pascha, feria secunda post Pascha, Dominica de *Pastor bonus,* in Ascensione Domini, Pentecosten, festum sancti Petri, Octava ejusdem, in Assumptione beatae Mariae, in litaniis majoribus, in dedicatione basilicarum Petri et Pauli, in festo omnium Sanctorum

Certum est nos canonicos beati Petri propter alias rationes et consuetudines, quas habemus in oblatione Missae altaris majoris beati Petri, de antiquissima consuetudine habere semper decimam hebdomadam de novem hebdomadibus totius anni, quae sic dividuntur. Septem primas hebdomadas accipiunt septem cardinales sancti Petri. Septem hebdomadas accipiunt diaconi cardinales, praeter dominicalia totius anni, quae ad eos spectant, excepta Dominica Palmarum, et Pascha; et nisi forte sit statio. Nonam hebdomadam cantores; decimam hebdomadam canonici ecclesiae; undecimam schola basilicaria. Qua finita, reincipiunt praedicti cardinales sancti Petri a capite; et sic fit per totum annum. Oblatio itaque, quae spectat ad hebdomadam, est illa quae venit ad manum cardinalis cantato Evangelio; et quae venit ad altare, postquam calix est positus, dividitur per medium; medietas est altaris, et altera medietas est illius cujus est hebdomada. Ille igitur, cujus est hebdomada primo loco dat tria capita, id est tres monetas, de communi mansionariis, qui serviunt ad altare; deinde pro quantitate oblationis tribuit diacono et subdiacono, et illis qui serviunt de pluviali; postea, datis piscibus domino cardinali, dat sextam partem cantoribus, **160** et duas de melioribus faculis.

De episcopis cardinalibus per patriarchias dispositis. Caput XXXI.

Septem cardinales presbyteri, qui ad sacrosanctum altare beati Petri per hebdomadas suas Missarum solemnia celebrare debent, hi sunt: sanctae Mariae in transtiberim, sancti Chrysogoni, sanctae Caeciliae, sanctae Anastasiae, sancti Laurentii in Damaso, sancti Marci, sanctorum Martini papae et Silvestri, qui vocantur tit. Aequitii.

Cardinales sancti Pauli sunt hi: sanctorum Nerei et Achillei, sancti Xysti, sancti Marcelli, sanctae Susannae.

Cardinales sanctae Mariae Majoris sunt hi: sanctorum Apostolorum, sancti Cyriaci in Thermis, sancti Eusebii, sanctae Pudentianae, sancti Vitalis, sanctorum Marcellini et Petri, sancti Clementis.

Cardinales sancti Laurentii foris murum sunt hi; sanctae Praxedis, sancti Petri ad Vincula, sancti Laurentii in Lucina, sanctae Crucis in Jerusalem, sancti Stephani in monte Caelio, sanctorum Joannis et Pauli, sanctorum Quatuor Coronatorum.

Diaconiae.

Diaconiae sunt XVIII: sanctae Mariae in Dominica, ubi debet esse archidiaconus sanctae Luciae in circo juxta Saepta solis; sanctae Mariae Novae, sanctorum Cosmae et Damiani, sancti Adriani, sanctorum Sergii et Bacchi, sancti Theodori, sancti Gregorii, sanctae Mariae in Schola Graeca, sanctae Mariae in Porticu, sancti Nicolai in Carcere, santi Angeli, sancti Eustachi, sanctae Mariae in Aquiro, sanctae Mariae in via Lata, sanctae Agathae in equo marmoreo, sanctae Luciae in capite Suburrae, sancti Quirici, [sanctorum Viti et Modesti].

Abbatiae.

Abbatiae sunt istae: sancti Caesarii in palatio, sancti Gregorii in clivo Scauri, sanctae Mariae in Aventino, sancti Alexii, sancti Sabae, ubi dicitur Cella Nova; sancti Pancratii in via Aurelia. Intra urbem Ravennantium, scilicet Transtiberim, est abbatia sanctorum Cosmae et Damiani in vico Aureo. Intra urbem est abbatia sancti Silvestri inter duos hortos, quam aedificare coepit Stephanus papa II, sed Paulus papa explevit; hi duo Apostolici requiescunt **161** in ecclesia beati Petri; ecclesia sanctae Mariae in Capitulo, ubi est ara Filii Dei. Sancti Basilii juxta palatium Trajani imperatoris; santae Agathae virginis, quae est Suburrae monte; sancti Laurentii in Panisperna, ubi positus fuit in craticula; sancti Thomae juxta formam Claudiam, sancti Basilii in Campo Sancto, sanctissimae Trinitatis Scottorum. Extra urbem, in via Flaminia, est abbatia sancti Valentini: ab alia parte Romae, via Ostiensi, est abbatia sancti Pauli, et abbatia sancti Anastasii. Iterum in urbe est abbatia sanctae Mariae in Pallara, ubi fuit sagittatus sanctus Sebastianus; sanctae Mariae in monasterio ad sanctum Petrum ad Vincula; sanctae Mariae in Castro aureo.

Quot lampades ardeant quotidie in ecclesia beati Petri, caput XXXVII.

Ad luminaria in altare beati Petri VIII lampades in corpore die noctuque; ante pectoralia III lampades, in unoquoque capitulo I, et in unaquoque corona I candela per totam noctem accendatur, donec Missa finiatur. Quae nimirum capitula sunt ad minus XXXIV usque ad crucifixos. Omnes igitur lampades ab altari beati Petri usque ad crucifixos sunt L omni nocte.

In stationibus vero unoquoque capitulo IV candelae; in rete, quod est in atrio ecclesiae, XII; in virga XVIII; ante Veronicam X die noctuque; ante imaginem beatae Mariae, quae est de mosibo post Veronicam, I; in sancto Processo I; ad sanctam Mariam de Cancellis III. In arcu majori, ubi audivimus requiescere corpus beati Mathiae apostoli, I, nocte et die; nocte vero tota VIII; ad sanctam crucem I. In sancto Joanne ad Fontes I; in sancta Lucia I; ad sanctum Pastorem I; ad sanctum Gregorium I, nocte dieque, in unoquoque istorum; in Vaticano I; in sancta Maria in Oratorio I; ad sanctum Leonem quartum I; Petro et Paulo I; ad sanctum Bartholomaeum I; ante crucifixos II: in rete IV; in virga III; ante portas ecclesiae deforis V; in unoquoque porticalium III; in sancta Petronilla II; in sancto Andrea I.

Omnes igitur candelae quae quotidie ardent in ecclesia beati Petri, sunt CXV, ad minus, omni nocte; in stationibus vero sunt CCL. In Dedicatione, in Ascensione, et festo sancti Petri et Octava ejus, retia accendantur; sed recte magnum, quod est in atrio ecclesiae, **162** scilicet ante portam Argenteam, in festo sancti Petri et Octava tantum.

Praeter ea quatuor funes de antiqua consuetudine extenduntur in festo sancti Petri et Octava ejus in atrio ejusdem ecclesiae, id est in paradiso, in modum crucis; et ligantur de porticalibus ad pineam aeneam, quae est in paradiso; et in unoquoque fune VI candelae suspenduntur. In gradibus vero, scilicet ante ecclesiam sanctae Mariae in Turri, extenditur unus magnus funis a porticali, quod est super gradus mortuorum, usque ad domum Petri Joannis de Pampano, in qua de jure debet ligari secundum tenorem locationis, et suspenduntur in eo XVIII candelae.

De consuetudinibus confessionis.
Cap. XXXVIII.

Haec sunt quae dominus Papa de consuetudine recepturus est ab illis qui emunt confessionem beati Petri pro tribus partibus; canonici vero pro quarta parte.

In primis planetas, camisos, tunicas, amictos, stolas, manuales, cingulos, crucem, thuribulum aureum, qui sit aptus ad cantandum Missam; libros et alia vasa, quae ad officium altaris spectant; candelabra, tobalias frisatas et opertas, quae totum altare colligant sine frisio, tantum frisatas non parvas, vel magnas; tres denarios ad pondus de balsamo, et decem libras cerae pro facula de Sabbato sancto; et tres ampullas majores, et tres minores; et tres fanones, et oleum pro chrismate, et duodecim denarios Papienses pro palmis canonicis beati Petri; solidos sex in sex stationibus, in unaquaque sex, et sex solidos in festivitate sancti Andreae, et duas aquaricias olei pro festo ejusdem.

In resarciendo tecta et mutandis trabibus dantur duo denarii Papienses unicuique magistrorum et manualium in unoquoque die, donec opus compleatur. Quando sandialarii capiunt trabes, duos solidos denariorum Papiensium, et quatuor libras cerae.

Quando dominus papa pergit ad sanctum Petrum in stationibus, viginti solidos denariorum Papiensium, et tres aquaricias clareti cardinalibus et capellanis papae. Aliis scholis medietas altaris datur, ex quo tobalia extenditur super altare. Et in unaquaque statione unum par facularum de duabus libris ad Vesperas **163** et ad Matutinas, et candelas pro lectionibus. Ad Missam similiter unum par facularum. Cardinalibus quinque solidos denariorum Papiensium in statione, et tres solidos Lucenses pro responsoriis.

In quatuor tempora, in unoquoque Sabbato, quinque solidos Lucenses cardinali diacono, subdiacono, cantoribus, et acolythis.

A festo sancti Gregorii papae usque ad festum Pentecostes in unoquoque die duodecim denarios Papienses dantur domino papae; et mille librae cerae per singulos annos; et in unoquoque mense una aquaricia olei et una libra olibani, si est in urbe vel circa urbem, per unum diem.

Ex consuetudine in majori hebdomada dominus episcopus sanctae Rufinae jus consuevit habere, videlicet aram et altare, ex quo pulsatur ad Matutinum, et usquedum finitur officium; et ex quo pulsatur ad Missam usque ad finem, salva medietate canonicorum et cantorum, quam habent in altari cum domino episcopo. Tota namque medietas oblationis, quae venit in altari, est altaris domini episcopi; altera medietas est inter praedictum dominum episcopum et canonicos ecclesiae et cantores aequaliter dividenda. Nam una pars est domini episcopi, alia canonicorum, et alia cantorum, si interfuerint constitutis officiis; si non, est canonicorum, servata prius consuetudine ad altare servientium, quae debet esse de communi omni partium, et domini episcopi, et aliorum.

Die Jovis, ex quo pulsatur ad officium matutinale et ad Missam usque ad finem officiorum; similiter et in die Veneris sancti; similiter et in Sabbato sancto, ex quo pulsatur ad officium matutinale, et ex quo pulsatur ad baptismale officium, nocte et die tota habent jus suum, et usque ad finem Missae majoris in Pascha, canonici basilicae sancti Petri, et accipiunt decem libras cerae pro facula de sabbato sancto, et tres denarios de balsamo ad pondus, et tres ampullas majores et tres minores, et tres fanones, et oleum pro chrismate.

Item dominus papa decem libras cerae pro agnis in sancto Laurentio de Palatio. Una aquaricia olei, una libra cerae, et dimidia de olibano per mensem; et in unaquaque hebdomada, quando dominus papa non est Romae, duo solidi Lucenses ostiariis.

In Purificatione sanctae Mariae quinque libras cerae, et quatuor denarios **164** pro vincis; in Annuntiatione totidem.

In Dominica Palmarum acolythis duodecim denarios pro palmis; mansionariis sancti Petri totidem pro palmis.

In litaniis majoribus viginti septem libras Lucenses pro presbyterio crucum, et lectis, et lobiis, episcopis et cardinalibus, et omnibus scholis palatii.

Pro eleemosyna sanctae Rufinae, et sanctorum Quatuor, et sancti Clementis, et sancti Pancratii, una aquaricia olei, et quinque librae cerae, et dimidia de olibano; et in unaquaque hebdomada pro eleemosynis pauperum undecim solidos Lucenses; et dum strata currit, extra id quod datur ejectis. Et de olibano abundanter serviant beato Petro, et omnia alia jura observent.

Sententialibus praefecti, si suspendant aliquem, quinque solidos; quando decollant, similiter; quando caecant, duodecim denarios pro unoquoque oculo; quando truncant aliquod membrum, similiter.

In unaquaque istarum stationum scholae palatii, scilicet presbyteri et diaconi cardinales, subdiaconi, cantores regionarii, et acolythi, debent habere quinque solidos denariorum Papiensium de altario beati Petri pro coenatica. Archidiaconus debet habere decem et octo denarios Papienses pro his qui cantant Responsoria, et ad Missam medietatem altaris. Praedictae scholae habent inter eos et capellanos domini papae usque ad finem Missae. Canonici vero beati Petri duodecim solidos accipiebant antiquitus, sed modo habent sex per stationem.

Si vero absens fuerit pontifex, et venerint cardinales solemniter cantare Missam; in quacunque statione totam medietatem altaris habent praedictae scholae. Cardinalis vero qui cantat Missam, habet tertiam partem oblationis; sed si habet aliquem socium, non fit ita, sed oblatio, ut mos est, communiter dividatur per scholas.

[ORDO ROMANUS XII.]

ADMONITIO IN SEQUENTEM LIBRUM CENCII.

165 Quis fuerit Cencius consequentis libri auctor, nemo id melius explicaverit quam Onufrius Panvinius in ea praefatione quam eidem libro praefixit in magno Ritualium veterum opere, quod Romae in bibliotheca pontificia palatina, et apud Parisios in regia servatur. Haec autem praefatio sic habet.

Fr. Onufrius Panvinius pio lectori salutem.

Cum veteris bibliothecae palatinae, omnium instructissimae, libros evolverem, ut aliquid invenirem quo in scribenda historia ecclesiastica sublevari possem; forte incidi in pervetustum Codicem, qui Censuum *inscribitur, ante annos plus minus quadringentos collectum, et in unum corpus redactum a Cencio quodam diacono cardinali sanctae Luciae in Orpheo, et S. R. E. camerario sub Coelestino papa III, qui post Innocentii III mortem Romanus pontifex renuntiatus, Honorius III nominatus est. In eo cum omnibus S. R. E. redditibus, vectigalibus et censibus ab eodem Cencio summa diligentia, cum singulorum publicis instrumentis, in unum redactis, hic etiam omnium vetustissimus Ritualis, sive Caeremonialis liber descriptus est, in quo sanctae illius et venerandae vetustatis puritas et sinceritas, atque Romanae Ecclesiae in tractandis sacris et re divina celebranda summa cura et observantia inspicitur. Multa insuper cognitu non indigna, et ad Ecclesiae praesentis status primordia dignoscenda idonea inde hauriri possunt. Quem librum cum ego hominum lectione dignissimum existimassem, illum in brevem hanc formam contractum ecclesiasticae antiquitatis studiosorum manibus terendum evulgavi, cum nihil quod ad ejusmodi studia sublevanda pertinere existimem in obscuro, quantum a me fieri potest, jacere permittam.*

Hactenus Onufrii praefatio, ex qua intelligitur ab eo librum Cencii in aliam ab ea quam auctor instituerat formam redactum fuisse. **166** Haec autem nova forma sic se habet. Totum opus dividitur in tres partes. Prima pars, constans capitibus XXVIII, continet omnes ritus qui ab Adventu Domini ad Exaltationem sanctae Crucis usitati sunt in Ecclesia Romana. Secunda pars est de presbyteriis per annum erogari solitis, deque variis officialibus pontificis; habetque capita XXIII. Tertia est de electione et consecratione pontificis, ac de coronatione imperatoris. Nobis vero purum putum Cencii librum satius visum est exhibere. Felix Cantelorius, archivii Vaticani secreti olim custos, in epistola ad cardinalem Barbarinum, cum ei praedicti libri transcriptum dono daret, asserit Ritualem hunc vetustissimum, ante annum 1192 in Romana Ecclesia usurpatum, a Censio insertum fuisse libro de Censibus. Cencius tamen libri scriptor censendus, ex num. 72, etsi ritum ante suum tempus receptum et observatum tradidit. Idem cancellarius fuit sub Coelestino III, Sabellus cognominatus.

Illustrissimus Fabrettus hanc nobis notitiam de Cencio nostro suppeditavit. «Sub moenibus Ardeae, vetustissimae Rutulorum civitatis, exstat templum sanctae Marinae dicatum, in cujus portae limine superiori visuntur hinc inde duo orbes diametri palmaris, in quibus opere anaglypho scalpti sunt duo monachi cucullati se invicem aspicientes cum hisce titulis, in primo quidem Abbas, in altero autem orbe Pater sanctae Marinae. Sub ipso limine, qua parte terram respicit, adsunt hi duo versus:
Cencius, excelsae tunc cancellarius urbis,
Obtulit hanc portam, virgo Martina, tibi.
[Denique in impluvio caenobii sancti Bartholomaei ad insulam Tiberinam exstat fragmentum cum his versibus:
Cencius, excelsae tibi cancellarius urbis,
Se pia commendat Jesse clarissima virgo,
Qui Benedictorum fuit ortus stemmate . . . .
Huic peccatorum veniam da . . . .
Cencius atque bona genitor genitrixque . . .
Inspiciens . . . . mino cum dictis . . . . . »

ORDO ROMANUS XII, DE CONSUETUDINIBUS ET OBSERVANTIIS, PRESBYTERIO VEL SCHOLARI, ET ALIIS ECCLESIAE ROMANAE IN PRAECIPUIS SOLEMNITATIBUS Auctore CENCIO DE SABELLIS cardinale.

167 1. *Quid debeat Dominus papa facere tempore Adventus, et in Natali Domini.*

1. A Dominica de Adventu, usque ad Nativitatem Domini, dominus papa non portat aurifrixiatam mitram, excepto in Dominica qua cantatur *Canite tuba,* ad ecclesiam Apostolorum pro festo; nec cantatur *Te Deum laudamus,* nisi in praecipuis festis. Et in eadem die Adventus idem dominus papa pergit ad stationem sanctae Mariae Majoris. In Lectionario sancti Hieronymi, *Ad sanctam Mariam de nocte primo galli cantu.*

2. In vigiliis Nativitatis Domini, in mane dominus papa vadit ad basilicam sanctae Mariae Majoris pro cantanda Missa, et in sero pro celebrandis Vesperis; et remanet ibi nocte ipsa, et celebrat ibi vigilias, et post vigilias celebrat ibi Missam ad praesepe, ubi quidquid offertur, quandiu dominus papa Missam celebraverit, sive ad manus, sive ad pedes ipsius domini, vel super altare, capellanorum est, excepto pane, qui est acolythorum, si recipere voluerint. Hoc idem sciendum de Missa, quam celebrat apud sanctam Anastasiam. In aurora vadit ad sanctam Anastasiam, et celebrat ibi secundam Missam; qua finita, revertitur ad basilicam sanctae Mariae Majoris, et intrat sacrarium cum episcopis, cardinalibus, diaconibus, subdiaconibus, et reliquis ordinibus, et dicunt Tertiam; qua dicta, induunt se, et processionaliter vadunt **168** ad altare, sicut est moris. Notandum quod septem faculae debent esse in Missa super altari, et curia debet dare. Deinde dominus papa incipit Missam, et post primam Orationem diaconi cardinales, et subdiaconi, et alii ordines cum scrinariis faciunt laudes domino papae taliter ordinati. Archidiaconus cum aliis diaconibus et subdiaconibus ordinati stant juxta altare in duobus filis, scrinariis vero stantibus deorsum in choro cum pluvialibus. Tunc archidiaconus cum diaconibus et aliis, sic incipit laudem alta voce, *Exaudi, Christe;* scrinarii quoque respondent, *Domino nostro papae vita.* Iterum archidiaconus dicat *Exaudi, Christe;* scrinarii quoque respondent similiter. Tertio archidiaconus dicit *Exaudi, Christe;* scrinarii respondent sicut prius. Iterum archidiaconus dicit *Salvator*

mundi, tribus vicibus, scrinariis totidem vicibus ei respondentibus *Tu illum adjuva.* Et archidiaconus dicit *Sancta Maria,* duabus vicibus; et scrinarii respondent duabus vicibus *Tu illum adjuva.* Deinde archidiaconus dicit *Sancte Michael,* duabus vicibus; scrinarii respondent duabus vicibus *Tu illum adjuva.* Eodem modo dicitur *Sancte Gabriel, sancte Raphael, sancte Joannes, sancte Petre, sancte Paule, sancte Andrea, sancte Stephane, sancte Laurenti, sancte Vincenti, sancte Silvester, sancte Leo, sancte Gregori, sancte Benedicte, sancte Basili, sancte Saba, sancta Agnes, sancta Caecilia, sancta Lucia.* His finitis, archidiaconus dicit *Kyrie, eleison;* scrinarii similiter respondent *Kyrie, eleison.* Iterum archidiaconus dicit *Kyrie, eleison;* scrinarii respondent *Kyrie, eleison.* Tertio vero archidiaconus cum diaconibus, subdiaconibus et scrinariis una voce dicunt *Kyrie, eleison.* Finitis laudibus, legitur prius Latina epistola, et postmodum Graeca. Expleta vero Missa, dominus papa coronatur ad portam ipsius ecclesiae ab archidiacono, cum uno diacono, reditque cum Processione ad palatium. Tunc judices et advocati veniunt ei obviam sub gradibus in porticu; ibique prior cardinalis sancti Laurentii foris murum, cum judicibus et advocatis faciunt ei laudes; et ibi dominus papa descendit, et deposito regno accipit mitram. Deinde judices ducunt eum usque ad locum illum ubi datur presbyterium. Tunc vero exuunt eum planeta, et apposito manto super scapulas sedet in fonslatorio [fosteslorio] seu cathedra, et largitur presbyterium **169** cunctis ordinibus propria manu taliter.

3. Et in eadem die Adventus, idem dominus papa pergit ad stationem sanctae Mariae Majoris. In secunda vero Dominica Adventus papa vadit ad stationem sanctae Crucis. In Sabbato de *Gaudete* pergit ad Vesperas ad sanctum Petrum, ubi dominus papa eidem primicerio annuntiando Antiphonam *Juste et pie vivamus,* dat unum marabotinum vice ipsius projiciens. Ubi autem dominus papa debet facere, et vigiliis interesse, et omnia alia ibi facit et recipit cum camerario et cancellario, sicut inferius dicetur in Dedicatione sanctorum Petri et Pauli, et quibusdam aliis festivitatibus.

11. *Quomodo datur presbyterium.*

4. Priori igitur episcoporum Romanae Ecclesiae dat dominus papa duplicatum presbyterium, scilicet quatuor melequinos, et quatuor solidos in den. Papiens.; omnibus autem episcopis et aliis curiae duos marabotinos, et duos solidos Papiens., singuli similiter. Si forte archiepiscopus aliquis extraneus tunc praesens fuerit, pro voluntate domini nostri papae dat ei presbyterium; sed de portione tantum debet habere, quantum supra dictus prior episcoporum, quatuor scilicet melequinos, et totidem solidos; si vero aliquis episcopus extraneus fuerit, unum melequinum debet habere, et duodecim den. Papiens. Priori presbyterorum cardinalium dat dominus papa duos melequinos, et totidem solidos, pro prioratu. Priori presbyterorum sancti Laurentii foris muros pro laude duos similiter melequinos, et totidem solidos; omnibus et singulis aliis presbyteris cardinalibus unum melequinum, et duodecim denarios Papienses. Priori autem diaconorum cardinalium quatuor melequinos, et totidem solidos pro prioratu, presbyterio et laude diaconorum et subdiaconorum; omnibus aliis diaconibus et singulis unum melequinum, et duodecim denarios Papiens. Diacono Graeco unum melequinum, et duodecim denarios Papienses. Si

forte aliquis abbas mitratus praesens fuerit, dat ei unum melequinum, et duodecim denarios Papienses. Primicerio . . . . dat ei unum melequinum et duodecim denarios Papienses. Priori subdiaconorum unum melequinum, omnibus aliis subdiaconibus similiter. Si etiam centum essent, videlicet quinque, vel plus aut minus, **170** duodecim melequinos. Subdiacono Graeco unum melequinum. Unicuique scholae cantorum unum melequinum; unicuique scholae Crucis, qui esse debent de jure ad plus quatuor, et non plures. Prior presbyterorum capellanorum, qui sunt duo, et non plures, unum melequinum; unicuique capellanorum domini papae unum melequinum. Praefecto urbis quadraginta solidos den. Papiens.: qui videlicet praefectus ab ecclesia sanctae virginis Mariae usque ad palatium indutus manto pretioso, et calceatus zanca una aurea, id est una caliga, altera rubea, eadem die et secunda die, et etiam in duabus diebus Paschae, et quando papa eligitur, juxta dominum papam collateraliter nullo medio equitando incedit. Senatorum vero qui tunc urbi praesunt medietas accedit pro presbyterio, et ad comedendum cum domino papa; quorum uni dominus papa, vel duobus pro omnibus aliis, presbyterium pro unoquoque senatore similiter unum melequinum; dat dominus papa unicuique judicum urbis unum melequinum, et duodecim solidos den. Papiens. excepto priore, qui debet habere unum melequinum ultra pro prioratu, et unum melequinum pro laude. Unicuique advocatorum unum melequinum, et duos solidos den. Papiens. Omnibus scrinariis, quotquot sunt, sex melequinos et sex solidos den. Papiens. Praefectus navalium, qui dicitur Sangari, duos melequinos, et quatuor solid. den. Papiens. Et sciat secutura posteritas, quod nulli alii dominus papa propria manu, nisi superius nominatis, debet presbyterium dare. Presbyterium, ut superius dictum est, dat dominus papa.

5. Sic indutus ducitur a magistro senescalco, et a magistro ad mensam in basilica Leonis papae III. Ad mensam vero legit unus de diaconis cardinalibus cum pluviali; circa vero finem mensae schola cantorum debet cantare Sequentiam.

III. *Quid dominus Papa debet facere in festo sancti Stephani.*

6. In die autem sancti Stephani summo mane conveniunt omnes ordines superius praetaxati, tam clerici quam laici, induti sericis pannis in basilica, diaconibus cardinalibus et **171** subdiaconibus exceptis, qui induti dominum papam ducunt de camera sua ad basilicam ipsam, ubi cardinales universi exhibent ei reverentiam; ibique induit se planeta alba. Et descendens de palatio usque ad porticellum, ibique invenit equum faleratum cum novo scarlati; ita tamen quod secundum consuetudinem antiquam equus ipse domini papae non debet habere collum faleratum. Et ascendens equum, et de manu adextratorum regnum recipiens, induit ipsum. Sicque vadit ad ecclesiam beati Stephani in Caelio monte coronatus.

7. Ut autem omnibus, tam praesentibus quam futuris, pateat, qualiter ordines supra dicti cum domino papa vadunt processionaliter, sciendum est quod, sicut scribetur inferius, ordinati

incedunt, et cum eodem domino papa ad palatium modo simili revertuntur. Praefectus igitur urbis indutus, ut superius dictum est, juxta dominum papam incedit, et circa eum judices pluvialibus induti. Ante dominum papam aliquantulum sequestratus incedit prior subdiaconus regionarius cum toalea, ut cum voluerit dominus papa spuere, possit illo gausape os suum mundare. Et diaconi cardinales proximi papae bini incedunt; et post ipsos subdiaconi basilicarii, quos praecedunt tam subdiaconi regionarii quam schola cantorum cum Graecis, qui consueverunt Evangelium et Epistolam legere. Istos antecedunt scrinarii et advocati; ante eos presbyteri cardinales, ante istos episcopi cardinales, et abbates urbis; et praecedunt istos, si qui sunt, forenses episcopi aut archiepiscopi. Ante istos duo praefecti navales pluvialibus induti; ante hos vero portantes duodecim vexilla, quae bandora vocantur; et unus equus domini papae faleratus, sed vacuus. Ante hos omnes minor subdiaconus basilicarius cum cruce domini papae. Sed archidiaconus et prior basilicae cum ferulis debent, ut scriptum est, ordinare processiones; et, ne quis ipsam interrumpat, debent discurrere, et frequenter ad propria loca redire. Archidiaconus inter dominum papam et cardinales diaconos; prior basilicae juxta primicerium inter diaconos cardinales et subdiaconos.

8. Cumque sic ad praedictam ecclesiam sancti Stephani pervenerint, deposito regno, intrat ecclesiam; factaque Oratione, vadit ad sacrarium, et, deposita planeta alba, induit rubeam, et celebrat Missam, sicut hesterna die, in omnibus. Missa vero **172** finita, resumit planetam albam, et induit regnum. Caetera vero fiunt sicut prima die, excepto presbyterio, quod sic datur. Unicuique namque episcoporum curiae dat dominus papa duos melequinos et duos solidos Papienses; unicuique presbyterorum cardinalium unum melequinum et duodecim denarios Papienses, excepto presbytero sancti Laurentii, cui dantur duo pro laude et presbyterio. Unicuique diacono cardinali unum mel. et duodecim denarios Papienses, excepto priore, cui datur unus amplius pro laude. Unicuique archiepiscoporum duo, unicuique episcoporum forensium unum mel. et duodecim denarios Papienses; omnibus aliis, sicut altera die, eo excepto, quod subdiaconi omnes non habent nisi duodecim mel. cum priore, et etiam praefectus non habet, nisi duodecim solid. den. Papiens. Dato presbyterio ducitur dominus papa ad mensam sicut die prima.

IV. *Quod dominus papa ire debeat in Epiphania ad Sanctum Petrum.*

9. Sciendum tamen quod dominus papa in Epiphania in Vesperis pergit ad Sanctum Petrum, et omnia ibi facit et recipit cum camerario et cancellario, sicut adnotatur in festo Ascensionis, et Octava sancti Petri.

V. *Quid dominus papa facere debeat in Purificatione beatae Mariae virginis.*

10. In Purificatione beatae Mariae virginis dominus papa vadit ad Sanctam Martinam cum cardinalibus in mane, et ibi cantat Tertiam. Deinde induit se in ecclesia ipsa usque ad dalmaticam; et induto manto, apponit mitram; omnesque cardinales induunt se, ibique vastararii cum ostiariis basilicae sacri palatii repraesentant cereos ad benedicendum, quos minor presbyterorum cardinalis in ordine benedicit. Notandum vero quod ecclesia Sancti Petri dat quindecim [*Al.,* decem] libras cereas pro his cereis. Et his factis, dominus papa exit ab ecclesia cum cardinalibus, et ascendit sedem, quae est prae foribus illius ecclesiae, et manu propria populo cereos porrigit. Deinde vadit ad porticum ad ecclesiam sancti Adriani, et ascendit sedem, quae est post altare, ibique cantat Sextam; et **173** cantata, accipit faculam accensam a priore episcoporum; et, si non est praesens, a priore presbyterorum. Sed schola cantat hymnum *Lumen ad revelationem,* cum Psalmo. Post dationem candelarum subdiaconus regionarius extendit toaleam, et dominus papa abluit manus, et mittit chirothecas, et planetam, et pallium; et singulis cardinalibus, et camerario tantummodo, duas dat candelas; subdiaconibus et aliis tam clericis quam laicis pro voluntate sua.

11. Et notandum quod decem et octo sunt in urbe diaconatus, quorum clerici, postquam Missas in eisdem celebraverint, a singulis diaconibus imagines accipiendo, venient cum imaginibus istis et populo processionaliter cantando ad ecclesiam beati Adriani. Quibus in eadem ecclesia coadunatis, primicerius cum schola incipit Antiphonam *Exsurge, Domine.* Interim dominus papa discalceat se, et omnes qui sunt induti vadunt cum eo in Processione, et dominus papa reaccipit planellos. Completa vero a primiceriis Antiphona, dominus papa dicit *Oremus,* et diaconus *Flectamus genua,* et alii diaconi *Levate,* et dominus papa dicit Orationem de Collecta, scilicet *Preces populi tui,* etc. Finita Oratione, diaconus dicit *Procedamus in pace;* et omnis chorus respondet *In nomine Christi.*

12. His sic completis, imagines praecedunt dominum papam processionaliter cantando usque ad ecclesiam beatae Mariae Majoris; et dominus papa sequitur Processionem. Cumque venerit ad portam ipsius ecclesiae, exuit planellos, et nudis pedibus vadit cum aliis in Processione usque ad praedictam ecclesiam beatae Mariae Majoris. Sciendum tamen quod dominus papa in omnibus Processionibus, in quibus pedes vadit, pedibus discalceatis incedit, una tantum excepta in Exaltatione sanctae Crucis, scilicet mense Septembris. Cum autem dominus papa ad ecclesiam sanctae Mariae venerit, primicerius cum schola cantorum in introitu ipsius ecclesiae cantat *Te Deum laudamus;* et deinde dominus papa intrat sacrarium, et exuit planetam; ubi schola mappulariorum et **174** cubiculariorum habent aquam calidam paratam ad abluendos pedes domini papae, et dominus papa ablutis pedibus calceat caligas cum sandaliis pro Missa cantanda, et induit planetam albam, et aurifrixiatam mitram. Diaconus cardinalis et subdiaconus, exutis planetis, induunt dalmaticas; et ita cum Processione vadunt ad altare majus, et ibi celebratur Missa de more. Missa cantata, cuncti ad propria revertuntur.

VI. *Quid debeat facere dominus papa in Annuntiatione et Nativitate beatae Mariae virginis.*

13. In Annuntiatione et Nativitate ejusdem sanctae Mariae dominus papa equitat ad Sanctam Mariam cum cardinalibus, et facit ibi, et in ecclesia sancti Adriani et sanctae virginis Mariae Majoris omnia, sicut praedictum est in Purificatione ejusdem sanctae Mariae.

VII. *Quid debeat facere dominus papa in Assumptione beatae Mariae virginis.*

14. In Assumptione ejusdem sanctae Mariae taliter fit. Dominus papa etenim vadit ad Vesperas cum cardinalibus; quibus cantatis, dominus papa ibi remanet atque jacet; et in propria persona debet in nocte cantandis vigiliis interesse. Sciendum quod minor diaconorum debet *Benedicamus Domino* dicere. Notandum vero quod ubicunque dominus papa vadit ad Vesperas, ecclesia ubi est statio ipsa debet dare omnes faculas tam in vesperis quam in nocte. Vigiliae autem tali ordine celebrantur. Canonici ejusdem ecclesiae tres primas lectiones legunt, et tria responsoria similiter cantant; et dominus papa legentibus illis tres lectiones Benedictionem, et ei iidem diaconi cardinales praecinunt *Tu autem,* etc. Unicuique etiam illorum trium prior diaconus dat duos denarios de senatu; ad unamquamque insuper lectionem dominus papa cum thuribulo accedit ad majus altare et praesepe; et ante ipsum mappularii portant duas faculas positas super candelabra domini papae. Faculas autem dat eadem ecclesia. Quarta autem lectio legitur a scrinariis, quinta a priore episcoporum, sexta a priore presbyterorum, septima a priore **175** diaconorum, octava a priore subdiaconorum, nona autem a domino papa. De thuribulo autem portando ad altare dominus papa praecipit unicuique cardinali pro voluntate. Ad lectionem domini papae nullus dat Benedictionem; et tamen ipse dicit *Jube, Domine,* etc., scilicet dicitur quod Dominus ei benedicat; circumstantes respondent *Amen.* Alia Responsoria decantantur ab uno subdiacono et alio cantore, et quilibet eorum recipit duos denarios ab illo qui domino papae assistit, et omnes denarii debent esse de ecclesia. Quatuor vero denarii qui restant acolythorum sunt. Quandiu autem lectiones leguntur, duae faculae cum candelabris ejusdem ecclesiae debent esse super pulpitum, et residuum est de acolythis. Illud vero quod remanet de faculis quas portant mappularii eorumdem mappulariorum sunt. His per ordinem sic celebratis, dominus papa dicit Orationem vigiliae, et intrat lectum. Et summo mane dominus papa dicit Orationem, et celebrat Missam. Qua finita, revertitur ad palatium. Est notandum quod, sicut dictum est superius, ita fit in vigiliis solemnitatum omnium patriarchatuum Urbis.

VIII. *Quid debeat dominus papa facere feria quarta in capite Quadragesimae.*

15. Feria quarta in capite Quadragesimae dominus papa circa mediam tertiam equitat cum episcopis et cardinalibus ad sanctam Anastasiam, et receptus in Processione a clericis ipsius ecclesiae, intrat sacrarium, et induit se cum cardinalibus et aliis ordinibus. Interim autem cinis benedicitur a juniore presbytero cardinali. Deinde dominus papa vadit cum cardinalibus et schola cantorum ad sedem post altare; et praesentato ei cinere, prior episcoporum imponit ei cinerem, dicens haec verba: *Memento quia pulvis es, et in pulverem reverteris.* Postmodum vero dominus papa imponit cinerem episcopis, cardinalibus, et aliis ordinibus. Quibus expletis, primicerius cum schola cantorum incipit Antiphonam *Exsurge, Domine, adjuva nos.* Qua completa, dominus papa dicit *Oremus* **176**, et diaconus *Flectamus genua,* et alius diaconus deinde *Levate;* et dominus papa dicit Orationem de collecta, videlicet *Preces populi tui;* qua finita, junior diaconorum cardinalium dicit *Procedamus cum pace;* et omnis chorus respondet *In nomine Christi.* Sciendum quod dominus papa a Septuagesima usque ad Pascha non portat aurifrixiatam mitram, nec cantat *Te Deum laudamus,* nisi in praecipuis festis, et in *Laetare, Jerusalem,* in quo die diaconi cardinales utuntur planetis curtis. Deinde, praecedentibus in ordine suo, dominus papa nudis pedibus cum psalmodia sequitur Processionem usque ad sanctam Sabinam, et ipsum praecedit crux sua, quam portat unus de subdiaconibus suis, et crux sancti Petri, quam portat prior subdiaconus regionarius. Cumque intraverit ecclesiam, intrat secretarium; et mappulariorum et cubiculariorum schola habent ibi aquam calidam paratam ad abluendos pedes ipsius.

16. Sciendum vero est quod in introitu ecclesiae acolythi debent recipere crucem sancti Petri, et portant usque ad altare cum subdiaconis regionariis faciendo litaniam. Et pedibus ablutis, dominus papa paratus ad altare accedit. Et Missa de more cantata, palafredum ascendit, et ad palatium revertitur.

17. Dominica vero qua cantatur *Laetare, Jerusalem,* camerarius repraesentat domino papae in camera rosam auream cum musco et balsamo; quam dominus papa portat in manu propria usque ad sanctam Crucem, ubi ea die debet Missam celebrare; eamdem deferens in reversione sua similiter usque ad locum in quo descendit, ubi debet esse praefectus, cui dominus papa tunc dat rosam ipsam, et eadem die portat mitram aurifrixiatam. Sciendum est quod ipsa hora qua camerarius repraesentat rosam, dominus papa debet accipere mitram aurifrixiatam.

IX. *De Dominica Palmarum.*

18. Die Dominica Palmarum praeparatur quoddam portatorium honestissime, **177** in quo intromittitur sanctum Evangelium, quod intelligitur Christus; et statuitur in ecclesia ante aram, unde clerus processurus est. Deinde adunantur palmae et flores, atque diversa genera [frondium.] Dicitur Oratio *Omnipotens Deus, qui antequam Filium tuum Dominum nostrum*

pro nobis mortem perpeti sineres. Sequitur Benedictio palmarum, seu frondium, *Omnipotens Deus Christe.* His finitis, dantur a custodibus palmae; accipientesque populi ramos arborum olivarum, sive florum, inchoatur Antiphona *Pueri Hebraeorum.* Deinde suscipitur a diaconis praedictum portatorium cum Evangelio, bajulantes cum ingenti exsultatione jugum Christi suave, et onus ejus leve, praecedente aqua benedicta cum candelabris atque thymiamateriis cum aliis ornamentis, insuper etiam laicorum schola cum vexillis atque cum fanonibus longe praeeunte. Exeunte enim clero seu populo ab ecclesia, inchoatur Antiphona *Cum appropinquaret Jesus;* qua finita, inchoat schola Antiphonam *Coeperunt omnes,* item, *Cum audisset,* item, *Appropinquante.* Cum ingressi fuerint atrium ecclesiae, dicitur Responsorium *Ingrediente Domino,* item *Collegerunt,* item *Unus etiam* [Forte *autem*].

19. His finitis, ante atrium ecclesiae seu loco competente subsistit schola cum baculis et reliquo ornatu; et clerus seu populus exspectant in loco atrii, inchoantes Antiphonam *Occurrunt.* Respondet schola cum Antiphona *Cum angelis.* Hac finita, inchoatur a duobus cantoribus quidam Versus Israel supra scriptum Evangelium sanctum, *Gloria, laus et honor tibi sit rex Christe redemptor.* Eo ordine sequuntur alii Versus.

20. His finitis, incipit schola cum baculis Antiphonam *Pueri Hebraeorum;* et tunc prosternit omnis plebs hinc inde frondes seu flores, decantantes Antiphonam *Hosanna Filio David,* usque ad altare; et sic intrant ad Missam. Ministri vero tenent palmas usque ad completionem Missae. Intermittunt aliqui salutationem in Passione, id est *Dominus vobiscum;* quod non legitur in Ordinibus, sed in Parasceve tantum, ubi reticetur officium sacerdotale.

X. *De feria quarta majoris hebdomadae.*

21. Feria quarta majoris hebdomadae hora tertia procedit apostolicus cum omni clero seu populo ad ecclesiam, et dicit **178** Orationes solemnes, sicut in sexta feria. His expletis, osculato altari egreditur. Presbyteri vero urbani ecclesiarum, suburbanique revertuntur ad titulos suos. Et hoc ordine feria sexta compleant, scientes quod ubi pontifex pro se intermittit, ibi illum commemorent.

22. Postea vero hora octava ingrediuntur ad Missam more solito; ideoque hae Orationes hodie celebrantur, quia in hac feria quarta consilium fecerunt Judaei, ut occiderent Christum. Cujus diei Missa duas lectiones et duo responsoria cum Passione habet, quae sine salutatione pronuntiatur. Per tres continuos, qui sequuntur, dies, id est quinta, sexta et septima feria, triduanam Domini sepulturam celebramus. *Gloria Patri* non dicitur; campanae silent.

XI. *Quid dominus papa facere debeat in Coena Domini.*

23. Feria quinta in Coena Domini descendit dominus papa ad ecclesiam sancti Joannis Lateranensis cum mitra sine frisio, hora sexta; et facta Oratione ante cruces, pergit ad secretarium ad ecclesiam sancti Thomae cum episcopis, cardinalibus et aliis ordinibus; ibique cantat Nonam. Deinde vero induit se usque ad dalmaticam, et induunt se diaconi cardinales dalmaticis, presbyteri planetis et mitris. Tunc praesentantur domino papae. Sciendum est quod acolythi debent recipere de altari sancti Petri unam aquaritiam olei, et fanones, et ampullas, et camerarius debet tres denarios pensati balsami. Praesentatur major ampulla cum oleo a priore diacono, et residente ipso in sede sua, mittit balsamum in ipsa ampulla, et miscet balsamum oleo cum quibusdam palmarum ramusculis. Postmodum vero reponitur ampulla super altare sancti Thomae; quo facto, induit se dominus pontifex planetam et mitram aurifrixiatam; pergitque ad Missam, praecedentibus septem cereis in septem candelabris cum processione, sicut consuevit in festivis aliis diebus.

24. Notandum vero quod faculas et candelabra curia debet dare. Introitus, *Gloria Patri, Kyrie eleison, Gloria in excelsis Deo,* omnia ista dicuntur. Non dicant Symbolum. Ita habetur in libro papae Gelasii. Sed nos dicimus Symbolum **179** propter consecrationem chrismatis. Pacem inter se non dent; servetur de oblatis; sanguis penitus consumatur. Irenaeus: «Absit ut dissonantia festi charitatis et unitatis consonantiam corrumpat.» Omnia signa productius solito pulsentur in classicum. Cantatur *Gloria in excelsis Deo* sine Symbolo, atque dicatur *Agnus Dei* absque osculo. Post praedicationem vero domini papae diaconi cardinales levant mensam de altari, et nudato altari ponunt eam in secreto loco; et extractis duabus ampullis cum sanguine et aqua Christi, cooperiunt ipsum altare linteo, et post Missam per quatuor angulos illud sigillatur. Cum autem Praefatio inchoatur, vadunt diaconi cardinales cum subdiaconis et acolythis pro ampullis afferendis ad benedicendum, praecedente crucem thuribulo, et duobus cereis; antequam dicatur *Per quem haec omnia,* dominus pontifex benedicit oleum pro infirmis, sicut in Ordine continetur. Postquam vero dixerit *Pax Domini sit semper vobiscum,* communicat solus pontifex ante altare et diaconus confirmat eum cum calice illa tantummodo die. Deinde ponit calicem super altare, et patenam juxta eam, et continuo cooperit utrumque de sindone munda post corporale expansum; statimque duo acolythi tenent ampullas involutas cum sindone alba serica in sinistro brachio, ita ut videri possint a medio; et veniens unus de diaconibus accipit unam ampullam de balsamo mistam, et portat archidiacono; et ille defert pontifici ante altare. Tunc pontifex respiciens ad orientem, diacono tenente ampullam ante ipsum in sinistro brachio involutam sindone, halat ter in ampullam, ut intret in consecrationem chrismatis. Et dicit excelsa voce *Sursum corda;* respondetur *Habemus ad Dominum, Gratias agamus,* etc., sicut in Ordine continetur. Completa Benedictione, benedicit ampullam olei, delatam ordine quo supra, et similiter halat in ipsam, sed tacite; et dicit *Dominus vobiscum.* Oratio *Deus incrementorum,* etc. Porro ampulla, quae cum chrismate est, statim ut benedicta fuerit, cooperiatur, ut a nemine videatur; sed, diacono tenente, dominus papa salutat eam, et dicit *Ave, sanctum chrisma,* tribus vicibus, et osculatur eam. Acolythus vero recipit ampullam; et eo tenente, omnes per ordinem salutant nudam eam, tam episcopi quam presbyteri et diaconi. Quibus expletis, pontifex ablutis manibus venit ante altare, et

communicat populum ordine suo, et servat de Sacramento in crastinum in corporali. **180** Ipsa vero die schola cum caeteris omne divinum sine organo canit officium.

25. Missa tandem finita, pontifex indutus cum caeteris ad palatium in basilica sancti Laurentii revertitur, ibique exspoliat se usque ad dalmaticam; et apposita chlamyde rubea, ipsi ad collum sedet. Cubicularii ergo parant aquam calidam pro abluendis pedibus subdiaconorum, et ponunt pelvim coram eo; et diaconus cardinalis, qui servit ei, ponit toaleam, quam camerarius dat pro ipso servitio super genua domini papae. Duodecim autem subdiaconi cum priore remanent extra basilicam discalceati, et schola ostiariorum et mappulariorum accipiunt priorem basilicae et alios undecim subdiaconos in ulnis suis; sicque per ordinem portant eos unum post alium ante dominum papam. Pontifex autem lavat pedes eorum, et tergit cum linteo, et postmodum osculatur, et dat unicuique duos solid. denar. Papiens.

XII. *Quomodo datur presbyterium in Coena Domini.*

26. Prior vero basilicae secundum consuetudinem antiquam marabotinum unum debet habere sine denariis. Interim primicerius cum cantoribus et aliis ordinibus cantant Vesperum; quo finito cantant *Dominus Jesus postquam coenavit.* Sed dum ista geruntur, summus pontifex ita presbyterium largitur. Unicuique episcoporum Romanae Ecclesiae duos marabot. et duos solidos den. Papiens. Si forte archiepiscopus interesset, tantumdem. Unicuique episcoporum forensium, et presbyterorum cardinalium, et diaconorum cardinalium unum marabot. et duodecim denarios Papienses. Primicerius debet habere unum marabot. sine denariis; quisque cantorum duodecim denarios Papienses. Et notandum, quod nec schola Crucis, nec clericus alius vel laicus eadem die habet presbyterium. Manus etiam prioratus nemini datur. In exitu autem basilicae de accepto presbyterio janitoribus et cubiculariis duos denarios Papienses pro unoquoque solido, exceptis prioribus, qui non dant aliquid, quisque largitur.

27. Sicque dominus papa cum aliis omnibus supradictis vadit indutus ad basilicam Zachariae, quae Panetaria diebus his nuncupatur; ibique indutus cum dalmatica et pluviali, sedent ordinati **181** cum mitris, lavantes manus supra mensam, sicut moris est. Sed dominus papa solus est in mensa. Archiepiscopus vero, si adfuerit, debet ex uno latere primus sedere; deinde episcopi, et presbyteri cardinales; ex alio latere diaconi cardinales cum primicerio. Ex alio latere acolythus repraesentat librum, et minor diaconorum legit versus duos ad mensam. Comestione finita, dominus papa intrat cameram, ibique incontinenti facit Mandatum abluendo tredecim pauperibus pedes, et extergendo, et postmodum osculando. Ibi etiam camerarius est paratus, qui domino papae porriget marabotinos singulos, singulis pauperibus erogandos. Hoc facto, dominus papa dat eisdem pauperibus manu propria ad potandum. His ita completis, quisque festinat ad propria remeare, et dominus papa cubiculum intrat. Sciendum quod toalea, de qua dominus papa, dum abluit pedes subdiaconorum, in basilica est succinctus, diaconi cardinalis est qui ei servit; alia vero toalea, cum qua abstergit pedes subdiaconorum, cubiculariorum camerae est.

XIII. *Quid dominus papa facere debeat feria sexta in Parasceve.*

28. Feria sexta in Parasceve, in aurora, dominus papa facit omnes capellanos coram sua praesentia evocari, et voce mediocri cantat Psalterium; quo cantato, revertuntur capellani. Sexta vero hora dominus papa cum omnibus cardinalibus intrat basilicam sancti Laurentii; et facta Oratione, ibi accedit ad altare; et aperto altari extrahit inde capita apostolorum Petri et Pauli, et duas cruces. Quae omnia postquam dominus papa cum cardinalibus osculatus fuerit, reponit ibidem; et accepta una cruce, et iterum sigillato altari, unus presbyterorum cardinalium crucem accipit, et sic vadit usque ad ecclesiam Lateranensem, sine aliquo cantu et Psalmis; factaque ibi Oratione ascendit cathedram post altare. Tunc dominus papa induit quadragesimalia indumenta, et excalceatur. Episcopi vero induunt pluvialia, presbyteri autem cardinales et diaconi, atque subdiaconi, induunt planetam. Et deinde juniori presbytero cardinali accepto corpore Christi in capsella ante pectus suum hesterna die reservato, et **182** alio praedictam crucem accipiente, et subdiacono regionario cum populo suo praecedente, omnes discalceati cum domino papa et primicerio, sine cantu psallendo psalterium pergunt ad sanctam Crucem. Episcopus vero hebdomadarius remanet ad faciendum officium in basilica Lateranensi. Pontifex autem cum ad ecclesiam venerit, et ecclesiam ipsam sine cantu intraverit, et diutius coram crucibus oraverit, intrat cum omnibus aliis claustrum, et vadit ad secretarium; et exuta planeta cum pallio, mappularii habentes aquam calidam paratam abluunt pedes ipsius, et eo sedente in sede, ministri calceant eum, non sandalia, sed quotidiana calceamenta, et induunt planetam et palleum; et sic ad altare cum Processione accedit, praeeunte eum cruce et Evangelio, sine luminaribus et incensu cum silentio.

29. Sed notandum quod dominus papa cum Processione non debet ire ad altare ante cruces more solito, sed per viam quae est in capite chori, juxta gradus altaris. Unus autem de ministris apponit unam sindonem tantum super altare nudatum, et osculato altari, dominus papa ascendit sedem; et statim subdiaconi ascendentes pulpitum, legunt more lectionis prophetiam sine titulo; et caetera sicut in Ordine continetur fiunt. Postmodum diaconus cardinalis, non osculatis pedibus, facta reverentia, ascendit pulpitum nudum, et ibi sine faculis et incenso incipit Passionem hoc modo, *Passio Domini nostri,* etc. Cum autem venerit diaconus ad locum ubi dicitur: *Post haec autem rogavit Pilatum Joseph,* etc., acolythi repraesentant ex more thuribulum cum incenso, et portant ad Evangelium; finitoque Evangelio, subdiaconus repraesentat domino papae Evangelium ad osculandum; quo facto, dominus papa dicit Orationes. Cum autem ad Orationem Judaeorum venerit, non dicitur *Flectamus genua,* quia ipsi hac die Dominum irridendo genua flectebant. Ecclesia illorum horrescens facinus, genua pro ipsis non flectit in Oratione. Finitis Orationibus, pontifex procedit ad altare, et adorat crucem cum aliis, sicut in Ordine continetur. Sciendum tamen quod, secundum antiquam consuetudinem, quidquid super crucem offertur scholae Crucis debet esse. Osculata vero cruce a clero et populo, dominus papa revertitur ad altare; et facta confessione, sine capitulo, sine incenso, et sine osculo Evangelii, communicat de

corpore Christi, **183** quod cardinales adducunt. Et notandum quod hodie *Pax Domini* non dicitur, *Agnus Dei* non cantatur, neque pacis osculum datur, neque postcommunio canitur. Sciendum vero quod acolythi repraesentant incensum ad calicem. Pontifex etiam non communicat ad sedem, sed ante altare ob humilitatem reverentiae Dei et Passionis Christi; expletoque officio, exuit se cum aliis ordinibus, et cantat ibi Vesperas in die Jovis recitatas. Et deinde revertitur ad palatium; et intrans basilicam sancti Laurentii, crucem quam acceperat ab altari reponit, et hinc ad cameram suam accedit. Et notandum quod dominus papa eadem die nulli de familia sua vinum dat ad potandum, nec coctum ad comedendum; dat vero eis tantummodo panem et aquam, et herbas de consuetudine. Hac die ecclesia sanctae Crucis non dat faculas.

XIV. *Quid debeat dominus papa facere in Sabbato sancto.*

30. In Sabbato sancto, hora sexta efficitur novus ignis in atrio ante portas Lateranensis ecclesiae, et benedicitur a juniori presbyterorum cardinalium, cum incenso et aqua benedicta. Deinde pergunt in ecclesiam cum novo igne posito in canna, et diaconus dicit *Lumen Christi,* tribus vicibus; postmodum cereus benedicitur ab ipso diacono. Leguntur duodecim lectiones Latinae, et duodecim Graecae, et cantantur tria cantica: *Cantemus Domino gloriose;* et *Vinea facta est; Attende, coelum.* Finito hoc officio, dominus pontifex descendit ad fontem, cum diaconis et subdiaconis regionariis, cantando litanias; primicerius cum schola cantando *Sicut cervus,* usque in porticum sancti Venantii. Ibi praeparato faldistorio pontifex sedet. Cardinales autem, qui remanserunt in choro, exeunt per posterulam post absidam, et intrant per porticum sancti Joannis, et veniunt ad praesentiam domini papae. Prior autem induit se, et dicit *Jube, domne, benedicere.* Pontifex benedicit eum. Progrediens parum facit similiter, et benedicit tertia vice eum similiter. Benedicit eum pontifex, et dicit *Ite, baptizate omnes gentes.* Cardinales vero ita induti cum equitatibus revertuntur ad titulos suos. Tunc pontifex surgit, et vadit ad ecclesiam sancti Joannis evangelistae, et aliquantulum requiescit ibi. Deinde procedit ad fontes, et benedicit eos. Hoc facto, revertitur ad eamdem ecclesiam, **184** ibique exuit se de pallio et planeta, et induit bracalia cerata; et revertitur ad fontes, et baptizat tres parvulos; et junior diaconus baptizat caeteros cum canonicis Lateranensibus. Postmodum pontifex ad locum chrismandi revertitur, et chrismat tres infantes. Sic itaque ablutis manibus, cum litania facta a subdiaconis regionariis regreditur ad altare ante ecclesiam sancti Pancratii; ibique modicum quiescit, et induit planetam.

31. Interim vero diaconi cardinales reportant mensam altaris, et aptant eam super ipso altari, sicut prius fuerat. Pontifex autem cum Processione et litania vadit ad altare, et celebrat Missam. Sciendum quod in Missa septem faculae cum septem candelabris sunt; sed non dicit *Credo in unum Deum,* nec offerendam, nec *Agnus Dei,* neque communionem. Porro post Epistolam, ipse pontifex nuntiat *Alleluia.* Primicerius cum schola cantat eam in pulpito. Ad Evangelium vero non vadunt faculae accensae. Ad Vesperam autem

dicitur *Alleluia,* Psalmus *Laudate Dominum, omnes gentes;* Antiphona *Vespere autem Sabbati;* Oratio; *Ite, Missa est.*

XV. *Quid dominus papa facere debet in die Paschae.*

32. In die Paschae mane post Primam indutus albo pluviali Romanus pontifex, cum diaconis cardinalibus indutis, cum subdiaconis caeterisque minoribus ordinibus, dalmaticis, et mitris, et tunicis indutis, et capellanis suis, vadit ad basilicam sancti Laurentii. Presbyteri cardinales induunt se planetis, episcopi pluvialibus in loco qui dicitur basilica sancti Gregorii, ubi post Orationem induitur usque ad dalmaticam; et exsurgens, ingreditur ad adorandum Salvatorem. Aperit imaginem, osculatur pedes Salvatoris, dicens alta voce tribus vicibus *Surrexit Dominus de sepulcro;* et omnes ei respondent; *Qui pro nobis pependit in ligno. Alleluia.* Tunc acolythi ponunt crucem capellae super altare, et dominus papa adorat eam. Post osculationem Salvatoris, cum omnibus aliis deinde redit ad sedem, et dat pacem archidiacono redeunti **185** ab osculo pedum ejus imaginis, dicens *Surrexit Dominus vere;* et ille respondet *Et apparuit Simoni.* Secundus quoque diaconus, osculatis pedibus Salvatoris, accedit ad pacem summi pontificis et archidiaconi, et ponit se in filo; caeteri vero diaconi cardinales similiter faciunt. Deinde primicerius cum cantoribus eo modo ad pacem vadit, et in filo se dirigit. Prior quoque basilicae cum diaconis similiter; postmodum subdiaconi regionarii cum acolythis et capellanis, et aliis palatinis ordinibus, eodem modo pacem faciunt. Interim schola canit *Crucifixum in carne,* et *Ego sum alpha et omega.*

33. Completa pace, pontifex induit planetam albam, pallium, et mitram solemnem; descendensque de palatio usque ad exitum porticelli, ubi albus palafredus cum nacco scarlatae superposito et argenteo freno solemniter praeparatus est a magistro senescalco, et ab adextratoribus, imponitur ei regnum ab archidiacono; et ita coronatus palafredum ascendit, et equitando incedit, praecedentibus in ordine suo bandulariis, archiepiscopis, episcopis, cardinalibus presbyteris, abbatibus, subdiaconis, diaconis cardinalibus, et subsequentibus praefecto aliisque nobilibus Romanorum, usque ad sanctam Mariam Majorem, sicut et superius in festo sancti Stephani enarratur. Cum autem per Merulanam transierit, scrinarius in loco antiquitus constituto ei obviat, et alta voce dicit, *Jube, domne, benedicere.* Pontifex benedicit eum, et scrinarius dicit: *In ecclesia beatae Mariae in hac nocte baptizati sunt tot pueri masculi et tot feminae.* Pontifex respondet *Deo gratias.* Tunc autem scrinarius suscipit a camerario pro nuntiatione unum marabotinum. Similiter fit apud Sanctum Petrum in secunda feria. Perveniente autem pontifice cum Processione ad porticum sanctae Mariae, descendit ad Petram papalem, in loco antiquitus constituto; et deposito regno ducitur a judicibus ad ecclesiam; et suscepta Processione a canonicis ipsius ecclesiae, et facta Benedictione, vadit ad secretarium; exuensque pallium et planetam, posito pluviali super humeros incipit Tertiam. Finita vero Tertia, prior episcoporum, qui ei servire debet in Missa, ducitur ante pontificem a duobus episcopis; et tertio postulata Benedictione, accedit ad pacem pontificis, et surgens ponit se in ordine ad dextrum latus ejus. Deinde secundus episcopus

accedit ad pacem pontificis, **186** et porrigens osculum priori suo, stat in filo ab alio latere pontificis. Caeteri vero episcopi similiter faciunt, accedendo ad pacem pontificis, et ponendo se in filo. Prior quoque presbyterorum cardinalium ductus ante pontificem a duobus presbyteris, et tertio postulata Benedictione, accedit ad pacem pontificis et episcoporum, et dirigit se in filo. Subsequuntur caeteri presbyteri cardinales; praefectus quoque, judices, praefecti navalium, advocati, scrinarii, senatores, majorentes, qui vocantur schola Stimulati, ac caeteri laici majores et minores, in ordine suo ad pacem suscipiendam. Postmodum vero surgunt duo subdiaconi basilicarii et accipientes priorem subdiaconum regionarium, per manus eum adextrant ab introitu secretarii usque ad medium atrii, ante pontificem; qui alta voce dicit, *Jube, domne, benedicere,* tribus vicibus; et tertio Benedictione suscepta a pontifice, subjungit *Servi Domini nostri Jesu Christi,* tribus vicibus; et dicit: *Dominus archidiaconus legat Evangelium, subdiaconus legat Epistolam, primicerius et caeteri cantores cantent.*

34. His vero completis, surgit pontifex, et resumpta planeta, pallio et mitra, processionaliter vadit ad altare, et incipit Missam de more. Post Orationem vero, antequam legatur epistola, descendit archidiaconus cum diacono et subdiacono, et ordinate stant juxta altare in duobus filis, scrinariis vero stantibus cum pluvialibus; et tunc archidiaconus cum diacono et subdiacono, et aliis ordinibus, incipit laudes alta voce, et alii respondent, sicut superius scriptum est in festo beati Stephani. Finitis vero laudibus, legitur Latina Epistola prius, et postmodum Graeca; et Evangelium Latinum et Graecum. In secreta vero, cum praefatio incipit, descendunt duo diaconi cum duobus subdiaconis deorsum, et stant in fronte altaris ordinatim cum silentio; quando autem pontifex dicit *Pax Domini sit semper vobiscum,* nullus ei respondet; et tunc diaconus et subdiaconus revertuntur superius.

35. Finita vero Missa coronatur, reditque cum Processione ad palatium, sicut supra dictum est, in supradicto festo sancti Stephani; et acceptis laudibus a cardinale sancti Laurentii, ducitur a primicerio et secundicerio judicibus cum mitra in basilica magna Leoniana, quae dicitur Casa Major, ubi sunt praeparata undecim scamna circa mensam pontificis, presbyteris, **187** diaconis, primicerio; et lectus ipsius pontificis ibidem solemniter praeparatus in figura undecim apostolorum recumbentium circa mensam Christi. Transiens pontifex per ipsam basilicam intrat cameram; ubi recepto presbyterio a camerario in scypho argenteo, et dato sicut in Nativitate Domini, surgit et ducitur a magistro senescallo et pincerna ad locum qui dicitur Cubitorium; ibique a juniori presbytero cardinali agnus assus benedicitur; et exinde redit ad praeparatum lectum mensae. Et accipiens idem pontifex parum de ipso agno, porrigit priori basilicario sedenti in subsellio ante lectum ipsius, dicens: *Quod facis, fac citius; sicut ille accepit ad damnationem, tu accipe ad remissionem.* Reliquum vero agni distribuit discumbentibus et aliis circumstantibus. In medio vero convivii surgit unus de diaconis cardinalibus de mandato archidiaconi, et legit ad mensam. Finito autem convivio, cantores prosam cantant, quae sit conveniens Paschae, de mandato pontificis. Postea vero descendit in ecclesiam Lateranensem ad Vesperas, sicut continetur in Antiphonario. Celebratis tribus Vesperis in basilica Salvatoris, et ad Fontes, atque ad sanctam Crucem, revertitur ad porticum sancti Venantii; ibique sedet cum episcopis, cardinalibus caeterisque ordinibus, et aliis tam laicis quam clericis, in terra super tapeta residentibus. Deinde propinatur sibi claretum vinum, et omnibus circumstantibus, ab archidiacono et aliis pincernis.

36. Interim vero primicerius cum cantoribus surgit, et canit prosam Graecam hujusmodi: Πάσχα ἱερὸν ἡμῖν σήμερον ἀνεδεικνύσθη, πάσχα καινὸν, ἅγιον πάσχα, μυστικὸν πάσχα, πανσέβασμον πάσχα Χριστοῦ τοῦ λυτρωτοῦ, πάσχα ἄμωμον, πάσχα μέγα, πάσχα τῶν πιστῶν, πάσχα τὰς πύλας ἡμῖν τοῦ παραδείσου ἀνέῳγε, πάσχα πάντας ἀναπλάττων βροτοὺς, καινὸν Πάπαν Χριστὲ φύλαξον. Et his decantatis, omnes ad propria revertuntur.

XVI. *Quid debeat facere dominus papa in secunda die Paschae.*

37. In secunda feria post Pascha summo mane dominus pontifex **188** congregatis omnibus palatinis ordinibus in palatium, et descendens per porticum, et inveniens equum non faleratum, sed sicut moris est, pergit ad sanctum Petrum; ibique celebrata Missa de more, et laudibus atque solemnitatibus universis, sicut hesterna die, peractis, coronatur ad gradus basilicae; revertitur Lateranum; et eo incipiente equitare, senescallus post eum vadens facit de denariis jactum unum, ut sic multitudo populi, quae impedimentum praestat domino papae, removeri possit, denariis ipsis colligendis intendens. Postquam vero dominus papa pervenit ad turrim Stephani Serpetri, quae est in capite Parionis, unus de curialibus domini papae existens in ipsa turri facit ibi unum jactum ob causam suprascriptam. Cum autem dominus papa ad palatium Centii Muscae in Punga [*Al.,* Perunga] in via de Papa venerit, similiter quidam de curialibus ascendit palatium, et facit unum jactum ob memoratam causam. Quando autem pervenit ad sanctum Marcum, quidam simili modo de curialibus, et ob eamdem causam facit ibi quartum jactum. Cum vero pervenerit ad sanctum Adrianum, quidam alius de curialibus ascendit palatium sanctae Martinae, et facit ibi quintum jactum ob memoratam causam.

38. Sciendum tamen quod domino papae ante turrim primo dictam Judaei occurrunt, et ei legem suam praesentant, faciuntque laudes; pro quibus laudibus recipiunt a camerario in presbyterium viginti solid. provesinos. Notandum praeterea quod a sancto Petro usque ad palatium domini papae fiunt arcus a Romanis honorabiles in via per quam transit; et clerici omnes Romani occurrunt eidem induti undecunque possunt cum thuribulo; in remunerationem cujus honoris Romanis pro arcubus datur presbyterium triginta quinque librarum provesinarum et dimidiae; clericis vero pro thuribulis triginta trium librarum provesinarum, ut in sequentibus plenius apparebit. Cum vero dominus papa ad palatium venerit, et laudibus factis a cardinali sancti Laurentii et judicibus, descendens, regno deposito, ducitur in palatium a primicerio et secundicerio; et intrans cameram dat presbyterium absque manibus, sicut in die sancti Stephani; et deinde ducitur, sicut hesterna die, ad convivium. Sed hodie in basilica Leoniana, quae est juxta cameram, celebratur. Finitoque convivio, descendit ad ecclesiam Lateranensem; et celebratis tribus vesperis, **189** et propinato clareto et aliis, sicut hesterna die, omnes ad propria revertuntur.

XVII. *De presbyterio quod datur pro arcubus; quomodo, et quibus detur.*

39. Presbyterium triginta quinque librarum, quod est superius nominatum, datur illis qui arcus faciunt; distribuitur tali modo. In primis magistris sancti Petri, qui super gradibus arcum faciunt ferramentorum, XII sol. provesini. A Palleariis usque ad sanctum Gregorium XIV sol. provesini. A Negotiatoribus usque ad Fiolarios XLII sol. proves. A sancto Gregorio usque ad viculum XV sol. proves., scilicet a Fiolariis usque ad porticum Romanum Marci VI sol. proves. Deinde usque ad Pisces VIII sol. proves. Deinde usque sub Fontanam VIII sol. proves. A Fontana per totum alium porticum X sol. proves. In castello Crescentii VI sol. proves. In Ponte II sol. proves. A domo Stephani Theobaldi usque ad sanctum Celsum III sol. proves. Deinde usque ad arcum, ubi est domus Joannis Pauli, XXVIII sol. proves. Deinde usque ad domum Stephani de Girone X sol. proves. Deinde usque ad domum Stephani Nizot XXVII sol. proves. Deinde usque ad domum, quae est Marmorata, XX sol. proves. Deinde per totam regionem Parionis VI lib. proves. Deinde usque ad domum Maximi XII sol. proves. Deinde usque ad turrim Odonis Boni Filii X sol. proves. Deinde usque ad domum Falconcellorum X sol. proves. Deinde usque ad domum Joannis cum Zoccolis cum casalino Nicolai de Hugone X sol. proves. Deinde usque ad dominum Gonzii VI sol. proves. Deinde usque ad viam de Calcariis VI sol. proves. Deinde usque ad domum Joannis de Caesario XXIV sol. proves. et gratis IV sol. proves. Deinde usque ad Amygdalam X sol. proves. Ab Amygdala usque ad sanctum Laurentium pensilem X sol. proves. Ad particum sancti Marci XI sol., in porticu II sol. Deinde usque ad domum Nicolai Gazzi VII sol. proves. Deinde ad angulum quatuor columnarum VII sol. prove. Deinde usque ad Gizubam VII sol. proves. Deinde usque ad domum Nicolai Ferri V sol. proves. Deinde usque ad arcum de Cairande IX sol. proves. Ab arcu usque ad porticum sancti Cosmae V sol. proves., cum monasterio, cui dantur duo sol. Oliverico II sol. proves. Joanni de Anagnia IV den. Joanni de Roberto II sol. proves. Phoca Manieti **190** XVI den. Clericis sancti Cosmae II sol. Theophylacto II sol. proves. In loco ubi fuerunt salacia fragmina pannorum, III sol. proves. Romano de Bonella XII den. Joanni Adulterino II sol. proves. Citae VIII den. Joanni de Tinto VI den. In domo Joannis de Gregorio VI den. In domo Saisonis Macellarii VIII den. In domo Gregorii de Benedicta II sol. proves. In domo Dodae XII den. In domo Ptolomaei V den. In domo Rainucii de Franco V den. In domo Rainucii de Conella VI den. In domo Michinae IV den. In domo Benedictae de Pagano XII den. In domo Adelasiae VIII den. In horto II sol. in domo Scriniarii V sol. proves. Joanni Machino pro domo sua et nepotis XX den. pro domo Petri de Mantino VIII den. In domo Petri de Paulo XII sol. prov. Familiae Fraipanorum de Cartularia VII sol. den. proves. In domo Sansonis Manchino II sol. proves. In domo Sansonis de Olianta XII den. In domo Brobotiani XII sol. proves. In domo Romani de Petro Ocilenda XII den. In domo Joannis Wigarelli VIII den. In tota domo Balnei II sol. prov. In domo Gerardi II sol. proves. In domo Grisoli VIII den. In domo Ulixae XII den. In domo Joannis de Benedicto IV den. In domo Mariae Joannis de Rainucio IV den. In domo Esoni Lornarii IV den. In domo Mariae de Mancino IV den. In domo Regiminae IV den. In domo Benedicti de Romano IV den. In domo Uxi presbyteri IV den. In domo Benedictae IV den. In domo Joannis de Gregorio XVIII den. In domo Petri de Roberti XXX den. In domo Romani Crassi XXX den. In domo Robatiani Romani de Rainucio VI den. In domo Odonis Romani Crassi XXX den. In domo Marmoratae usque ad Sambucas X sol., et dehinc usque ad sanctum Nicolaum de

Colissaeo V sol. den. prov. Deinde usque ad sanctam Mariam de Ferrariis X sol. Deinde usque ad domum Joannis papae VII sol. proves. Deinde usque ad angulum sancti Clementis VIII sol. prov. Ab angulo ipso usque ad palatium Lateranense XV sol. Et licet horum nomina transacta sint, et termini sive signa mutata; nihilominus tamen presbyterium ipsum, sicut praediximus, per loca dividitur supra scripta.

XVIII. *De presbyterio pro thuribulo dato; quibus et quomodo detur.*

40. Hoc est presbyterium superius nominatum, quod datur presbyteris Romanis pro thuribulo. Ecclesiae beati Petri VIII **191** sol. Sanctae Mariae Majori III sol. Sancto Joanni Lateran. IV sol. Sancto Laurentio in Lucina II sol. Sancto Marcello II sol. Sancto Marco II sol. Sancto Laurentio in Damaso II sol. Sancto apostolo Petro ad Vincula II sol. Sancto Martino in Montibus II sol. Sanctae virgini Praxedi II sol. Sancto Eusebio II sol. Sanctae Pontianae II sol. Sancto Vitali II sol. Sanctae Susannae II sol. Sanctae Cruci II sol. Sancto Stephano in Caelio monte II sol. Sanctis Joanni et Paulo II sol. Sanctae Priscae II sol. Sancto Sixto II sol. Sancto Nereo II sol. Sanctae Balbinae II sol. Sancto Clementi II sol. Sanctae Anastasiae II sol. Sancto Cyriaco II sol. Sanctae Sabinae II sol. Sanctis Petro et Marcellino II sol. Sanctae Mariae in Transtiberim II sol. Sancto Chrysogono II sol. Sanctae Caeciliae II sol. Sanctae Mariae in Dominica II sol. Sanctae Luciae in Septem soliis XVIII den. Sanctae Mariae Novae XVIII den. Sanctae Luciae in Silice XVIII den. Sancto Vito XVIII den. Sancto Gosmato XVIII den. Sancto Adriano XVIII den. Sanctis Sergio et Baccho XVIII den. Sancto Theodoro XVIII den. Sancto Georgio ad Velum Aureum XVIII den. Sanctae Mariae Scholae Graecae XVIII den. Sanctae Mariae de Porticu XVIII den. Sancto Nicolao de Carcere XVIII den. Sancto Angelo Piscium venditorum XVIII den. Sanctae Agathae XVIII den. Sanctae Mariae in via Lata XVIII den. Sanctae Mariae in Aguiro XVIII den. Sancto Eustachio XVIII den. Sancto Laurentio in Miranda II sol. Monasterio Palladii II sol. Monasterio Agathae II sol. Sanctis Quatuor II sol. Sancto Caesario Graecorum II sol. Sanctae Mariae in monasterio II sol. Monasterio dominae Rosae II sol. Sanctae Trinitatis Scotorum II sol. Monasterio de Villa XVIII den. Monasterio sancti Pancratii II sol. Sancto Blasio Gatru Secuta II sol. Sancto Blasio XVIII den. Sanctae Mariae in Capitolio II sol. Sancto Vincentio XVIII den. Sancto Sergio Palatii Caruli XII den. Sancto Stephano Nuzino XII den. Sancto Salvatori Torrionis VI den. Sancto Zenoni VI den. Sancto Martino Bergariorum VI den. Sancto Justino VI den. Sancto Peregrino VI den. Sancto Aegidio VI den. Sancto Gregorio de Curtina VI den. Sancto Laurentio Piscium VI den. Sancto Martino de Curtina VI den. Sancto Salvatori Coxae caballi VI den. Sancto Michaeli VI den. Sanctae Mariae Saxiae VI den. Sanctae Mariae Transpontinae VI den. Sancto Abbacyro XII den. Sancto Salvatori Miliciarum VI den. Sancto Nicolao Funariorum VI den. **192** Sancto Andreae inde VI den. Sanctae Mariae Canapariae VI den. Sanctae Mariae de Guinizzo VI den. Sanctae Mariae de Macello VI den. Sanctae Mariae Arcus aurei VI den. Sanctis Petro et Marcellino VI den. Sancto Andreae Transtiberim VI den. Sanctae Mariae in Turri Transtiberim VI den. Sanctae Bonosae VI den. Sancto Laurentio de Piscinula VI den. Sanctae Mariae de Capella VI den. Sancto Benedicto

in Piscinula VI den. Sancto Salvatori Pedemontis XII den. Sanctae Agatae Transtiberim VI den. Sancto Stephano inde VI den. Sancto Blasio de Mercato VI den. Sanctae Mariae in Praetorio II den. Sancto Salvatori Trium imaginum VI den. Sancto Triphoni XII den. Sancto Stephano de Pila VI den. Sancto Nicolao Macelli VI den. Sanctae Mariae Rotundae XVIII den. Sanctae Mariae Campitelli VI den. Sancto Salvatori de Cere VI den. Sanctae Virgini Mariae de arca Noe VI den. Sancto Joanni de campo Turriclano VI den. Sancto Celso XVI den. Sancto Anastasio de Trivio VI den. Sancto Andreae de Mortarriis VI den. Sanctae Mariae de Cannella VI den. Sanctae Mariae Balneapolim VI den. Sancto Salvatori Divitiarum VI den. Sanctae Mariae cunctis donae Micinae VI den. Sanctae Mariae in Tofella VI den. Sancto Laurentio de Muso VI den. Sancto Nicolao de Marmoratis VI den. Sancto Laurentio de Bascio VI den. Sancto Anastasio inde VI den. Sanctae Annae VI den. Sancto Salvatori in Marmorata VI den. Sanctae Mariae de Gradella VI den. Sancto Gregorio de Gradella VI den. Sanctae Mariae Secundicerii VI den. Sancto Gregorio de Ponte VI den. Sancto Laurentio a flumine VI den. Sancto Stephano Rotundo VI den. Sancto Laurentio Modezzarii VI den. Sancto Geminiano VI den. Sancto Gregorio Graecorum VI den. Sanctae Mariae Joannis Bovis VI den. Sanctae Mariae de Vallicella VI den. Sancto Sergio de Forma VI den. Sancto Joanni de Insula VI den. Sancto Bartholomaeo XVIII den. Sanctae Martinae XVIII den. Sanctae Mariae in Minerva XII den. Sanctae Mariae in Cambiatoribus VI den. Sanctis Abdon et Sennen VI den. Sancto Pantaleoni muri Clibanorum VI den. Sancto Silvestro in Biberatica VI den. Sancto Thomae de Parione VI den. Sancto Mamiato VI den. Sanctae Caeciliae de Taffo VI den. Sancto Sebastiano de via Papae VI den. Sancto Blasio Acceptorum VI den. Sancto Joanni de Horrea VI den. Sancto Petro inde VI den. Sancto Andreae de Columna VI den. Sancto Andreae de Ursa VI den. Sancto Stephano de Curte VI den. Sancto Andreae de Curtis **193** VI den. Sancto Blasio Curtium VI den. Sancto Benedicto de Piscina VI den. Sancto Andreae Putei de Proba VI den. Sancto Mauro XII den. Sancto Nicolao Forbitorum, VI den. Sancto Salvatori Scotorum VI den. Sancto Nicolao de Trivio VI den. Sancto Thomae de Spanis XII den. Sancto Andreae, inde, VI den. Sancto Laurentio Biberaticae VI den. Sancto Salvatori, inde, VI den. Sancto Anastasio Ariolae VI den. Sancto Salvatori Sibura VI den. Sancto Salvatori Maximinorum VI den. Sanctae Caeciliae Cencii Pantaleonis VI den. Sanctae virgini Eugeniae Suburrae VI den. Sancto Joanni Portae Latinae XII den. Sancto Leoni inde XVIII den. Sancto Thomae Fraternitatis XVIII den. Sancto Valentino Bomomizimo VI den. Sancto Salvatori Cacabari VI den. Sanctae virgini Mariae inde VI den. Sancto Simeoni de Pusterula VI den. Sancto Calixto Transtiberim VI den. Sanctae Rufinae VI den. Sancto Blasio VI den. Sancto Angelo in Janiculo VI den. Sancto Joanni de Posta VI den. Sancto Silvestro VI den. Sanctis Quadraginta VI den. Sancto Laurentio de Curtibus VI den. Sancto Salvatori de Rota Colizaei VI den. Sancto Stephano VI den. Sancto Salvatori Primicerii VI den. Sancto Petro Motae [*Al.,* in Monte Aureo] VI den. Sanctae Luciae de Pinea VI den. Sancto Martino de Maximo VI den. Sancto Joanni Crib. plumbi VI den. Sanctae Mariae de Foria VI den. Sancto Laurentio de Porto VI den. Sanctae Mariae in Via VI den. Sancto Cosmae de Pinea VI den. Sancto Anastasio de Pinea VI den. Sanctae Caeciliae Nicolai Marescalci VI den. Sancto Nicolao Arsionum VI den. Sancto Laurentio de Calcario VI den. Sancto Silvestro de Thermis VI den. Sancto Salvatori de Caballo VI den. Sancto Martino de Pinarella VI den. Sanctae Mariae in Campitello . . . . Sancto Hippolyto VI den. Sanctae Virgini Mariae de Berta VI den. Sancto Salvatori Curtium VI den. Sanctae Barbarae VI den. Sancto Stephano de Caballo VI den. Sancto Andreae in Pallacina VI den. Sanctae Mariae in Publico VI den. Sancto Nicolao de Formis VI den. Sancto Cosmae sanctae Mariae Majoris VI den. Sancto Adriano in Massaio Juliana sanctae

Mariae Majoris VI den. Sancto Adriano Marsaio sanctae Mariae Majoris VI den. Sancto Nicolao de Colomna Adriani VI den. Sancto Apollinari XVIII den. Sancto Joanni de Pinea VI den. Sancto Salvatori de Deo Campo VI den. Sancto Nicolao de Pinea VI den. Sancto Stephano de Piscina VI den. Sancto Martino de Pila VI den. **194** Sancto Danieli de Forma VI den. Sanctae Mariae in Pusterula VI den. Sanctae Caeciliae Stephani de Petro VI den. Sanctae Mariae Fluminum VI den. Sancto Benedicto Scunchio VI den. Sancto Saturnino de Caballo VI den. Sancto Nicolao Melienorum VI den. Sanctae Mariae de Curte VI den. Sancto Benedicto de Cacabis VI den. Cellae de Franssa VI den. Sancto Tatiano VI den. Sancto Euterio VI den. Salvatori de Gallia VI den. Sanctae Agneti Agonis VI den. Sancto Nicolao, inde, VI den. Sancto Martino de Monticello VI den. Sancto Salvatori de Lauro VI den. Sancto Nicolao Calcariorum VI den. Sancto Bartholomaeo Joannis Gaietani VI den. Sancto Salvatori de Praefecto VI den. Sancto Martino de Monteria VI den. Sancto Quirico VI den. Sanctae Mariae Hastariorum VI den. Sanctis Quadraginta Calcariorum VI den. Sancto Nicolao Gregorii Cencii VI den. Sancto Blasio Milonis Saraceni VI den. Sancto Salvatori de Insula et Colisaeo VI den. Sancto Sergio de Suburra VI den. Sancto Silvestro VI den. Sanctae Virgini Mariae de Aguarichariis VI den. Sancto Sixto de Gallis Alberti VI den. Sancto Angelo de Augusto VI den. Sancto Blasio de Puna [*Al.* de Prima] VI den. Sancto Andreae Arcus Auri VI den. Sancto Pantaleoni VI den. Sancto Stephano Orphanotrophii VI den. Sancto Salvatori Inversorum VI den. Sanctae Mariae de Ferrariis VI den. Sancto Nicolao de Colosso VI den. Sanctae Mariae de Monticello VI den. Sanctae Virginis Mariae de Catenariis XII den. Sancto Joanni de Ficossia VI den. Sancto Stephano Arsionum VI den. Sancto Andreae de Suburra VI den. Sancto Urso VI den. Sancto Blasio de Oliva VI den. Sancto Nicolao Praefecti VI den. Sancto Salvatori Baroncinorum VI den. Sancto Nicolao de Tofo VI den. Sanctae Caeciliae Campi Martis VI den. Sancto Benedicto Ariolae VI den. Sancto Caesario de Appia VI den. Sancto Thomae Vinearum VI den. Sancto Andreae Joannis Ancillae Dei VI den. Sanctis Quadraginta Colisaei VI den. Sancto Joanni in Argina VI den. Sanctae Mariae Inter duas Vias. VI den. Sanctae Luciae de Confinio VI den. Sancto Blasio de Arrersao [*Al.,* Ascesa] VI den. Sancto Felici in Pinciis VI den. Sancto Paulo de Areola VI den. Sancto Nicolao de Hospitali VI den. Sancto Nicolao de Furca VI den. Sancto Stephano de Capite Africae VI den. Sanctae Mariae in Foro VI den. Sancto Cosmae Montis Granatorum VI den. Sancto Andreae Milonis Saraceni VI den. Sanctae Marinae VI den. Sanctae Mariae de Manu VI den. Sanctae Mariae in Posterula **195** VI den. Sancto Stephano de Pinea VI den. Sancto Laurentio Nicolai Nazonis VI den. Sancto Salvatori de bono Ecclesiae . . . Sanctae Mariae in Monasterio VI den.

41. Istae sunt ecclesiae quae sunt ignotae, et sine clericis: Sanctae Mariae in Suessia VI den. Sanctae Virgini Mariae in Campo Cano VI den. Sancto Caesario VI den. Sancto Salvatori Joannis Bovis VI den. Sancto Erasmo VI den. Sancto Thomae de Castro VI den. Sancto Blasio de Citello VI den. Sancto Bartholomaeo Lateran. VI den. Sancto Laurentio sancti Cyriaci VI den. Sancto Laurentio Arsionum VI den. Sancto Marcello de Taurello VI den. Sanctae Mariae in Campicaro Leonis VI den. Sancto Andreae de Caballo VI den. Sanctae Luciae Capium Secuta VI den. Sanctae Mariae in Majurente VI den. Sancto Laurentio Oculi Bovis VI den. Sancto Vito in Campo VI den. Sancto Nicolao de Alvioto VI den. Sancto Caesario Graecorum VI den. Sanctae Mariae in Turri VI den. Sancto Gregorio de Massa VI den.

XIX. *Quibus scholis datur presbyterium, et quantum.*

42. Hoc est presbyterium scholarum Urbis, quod eisdem scholis in festo Nativitatis Domini et Paschae per manus camerarii datur in tanta quantitate, seu tali numero. In festo Paschae Domini, in Nativitate ejusdem, et e converso annis singulis, sine diminutione donatur.

Adextratoribus decem sol. proves. et quo sol. pro regno. Ostiariis decem sol. proves. Mappulariis quinque sol. proves. et XII den. pro toalea. Majorentibus quinque sol. proves. Cubiculariis quatuor sol. proves. Vastarariis quatuor sol. proves. Fiolariis quinque sol. proves. Ferrariis pro column. quatuor sol. proves. Calderariis quatuor sol. proves. Bandonariis colosaei decem sol. proves. Cospalariis quatuor sol. proves. Mandatariis decem sol proves. Muratoribus sancti Petri octo sol. proves. Carbonariis octo solid. proves. Aliis muratoribus quinque sol. proves. Bandonariis cacabarii decem sol. proves. **196** Judaeis viginti solid. proves.

Notandum quod presbyterium supradictum praedictis scholis donatur propter servitium quod exhibent curiae Romanae, ut inferius subscribetur.

XX. *De Adextratoribus.*

43. Adextratores [*Al.,* Addextratores] semper, quando dominus papa coronatur, custodiunt regnum, et ipsum usque ad ecclesias ad quas equitare debet adextrant, in eundo scilicet et redeundo. Propter quod in qualibet die coronationis, et etiam in introitu domini papae, omnes de schola ipsa comedunt coram domino papa, pro comestione recipientes. In omnibus praeterea stationibus ad quas dominus papa equitat, ipsum adextrant. Propter quod in eadem die quatuor de ipsa schola comedunt cum eodem domino papa, neque plus, neque, etiam si ipsi voluerint, minus. De jure omnes illos qui ad dominum ipsum papam pro consecratione accedunt, sive sint archiepiscopi, sive episcopi, vel abbates, debent adextrare in urbe tantum, et non extra. Propter quod equitaturam hujus consecrati habere, et cum ipso consecrato quatuor ipsius scholae, et cum domino papa comedere debent, excepto quando dominus papa consecrat in capella. Tunc enim omnes comedunt cum consecratis. Et quia grave est consecratis dare equitaturas, de antiqua et prima consuetudine est, quod camerarius loco equitaturae facit adextratoribus ipsis a consecratis secundum qualitatem ipsorum consecratorum in denariis provideri. Hoc si quidem adextratores ipsi, etsi non tanta quantitate, debent habere, etiamsi consecrati episcopi nullatenus equitarent; sciendum tamen quod ipsi debent habere, si ab alio quam a domino papa consecraretur in urbe.

XXI. *De Ostiariis.*

44. Ostiarii autem accipiunt a domino papa singulis diebus pro custodiendo palatio comestionem pro duobus scholae ipsius. Quando vero dominus papa coronatur, omnes pro voluntate camerarii ad palatium debent accedere, et ipsum palatium custodire. Propter quod eadem die comestionem a domino papa debent habere. Ostiariorum duo semper, quando dominus papa **197** equitat, ad stationes debent ire cum eo ad secretarium custodiendum; et ea die, praeter supradictos quotidianos duos, comedunt cum domino papa. Quotiescunque autem camerarius vocat eos vel partem pro palatio custodiendo, debent venire vocati. Omnes insuper domino papae debent jurare, prout inferius scribetur plenius. Istis autem camerarius in festo Paschae unam pecudem debet dare, et in festo Nativitatis Domini porcastrum unum. Notandum vero quod ipsi debent facere omnes palmas olivarum, quas in Dominica Palmarum dominus papa dat populo Romano, et debent portare in palatio ante cameram, et post dominum papam usque ad ecclesiam. Sciendum vero quod quando dominus papa non est in urbe, pro custodiendo palatio debent XII den. Papiens. ad altare sancti Petri in unaquaque hebdomada habere.

XXII. *De Mappularus et Cubiculariis.*

45. Mappularii atque cubicularii unum fere officium exercentes, quando dominus papa coronatur, et in stationibus omnibus debent accedere ad palatium domini papae; et accipientes carpetam, tapetum, fatestorium, pulvinar et predelam, debent portare ad equitaturam; quae omnia ista debent portare cum scriniis capellae ducta a marescallis usque ad locum ad quem dominus papa proposuit equitare. Cum autem ibi capella deponitur, praedictae scholae debent interesse, et omnia quae supra diximus accipere, sicut prius, et ad secretarium deportare. Ubi cum dominus papa exuit mantum et stolam atque mitram, debent, donec officium celebratur, studiosius custodire. Item etiam carpetam et alia supra dicta debent usque ad altare afferre, facientes coelum de quadam cappa super caput domini ipsius. Portant eum sic: duo ab anteriori parte, duoque a posteriori ligatam in summitate quatuor baculorum, et extensam usque ad altare, quam toaleam acolythi eisdem de scriniis domini papae assignant, ab ipsis postmodum recepturi. Quandiu etiam dominus papa celebrat, vel praedicat, ipsi illud officium quod pertinet ad ipsos exercent. Idem praeterea carpetam, tapetum et omnia alia memorata in recessu domini papae iterum debent portare ad gradus, ubi est equitatura. Ipsa usque ad palatium deportantur, **198** ubi debent esse ipsi parati, et praedicta ad locum ubi acceperunt reportare.

46. Notandum quod ipsarum scholarum omnes in die coronationis debent comedere cum ipso; in diebus vero stationum cujusque scholae ipsorum quatuor, neque plures. Quando aliquis consecratur a domino papa, propter servitium quod eidem consecrato exhibent, debent

habere suum pluviale et bacilia atque toaleam; sed de bacilibus atque toalea fit divisio inter ipsos et acolythos. Et quia videbatur grave consecrato dare ipsis pluviale, camerarius facit eisdem provideri de pecunia a consecrato juxta qualitatem et facultatem ipsius: et cujuscunque scholae duo cum ipso comedunt consecrato, et cum domino papa nullus, si consecraverit in capella; si vero extra consecraverit, cujuscunque scholae duo comedant cum domino papa. Sciendum tamen quod quae supra dicta sunt debent habere, etiamsi ab alio quam a domino papa consecrarentur in urbe. Si vero extra urbem, camerarius dat et facit eum adextrare secundum suam voluntatem, et tam ipsi quam adextratores debent, cum requisiti fuerint, jurare domino papae. Sed notandum quod si forte, quando dominus papa est in secretario, et post Missam celebratam aliquid fuerit pedibus papae oblatum, ipsorum est de jure, auro excepto et argento laborato, pannos etiam seu toaleas, quae omnia sunt de camera, excepta ratione guidonum scholae, quam debet habere. Hoc idem dico de adextratoribus. Quod si forte aliquid, quando adextrant dominum papam, ad pedes ipsius per viam oblatum fuerit, illorum debet esse, exceptis praedictis. Hoc addito, quod tam schola mappulariorum et cubiculariorum, quam adextratorum, quando dominus papa equitat ad aliquam ecclesiam, ubi eadem die non est statio, cum eodem domino comedere non debent, nec officium aliquod exercere. Sciendum quod ipsi mappularii, sicut superius est enarratum, debent semper in Processione aquam calidam domino papae praeparare, et in die sancto Jovis manuum medietatem subdiaconi habere debent.

XXIII. *De Majorentibus, qui Stimulati dicuntur.*

47. Majorentes autem ad curiam accedere non debent pro servitio aliquo faciendo, seu pro alio, nisi in die coronationis domini papae, **199** qui, dum equitat, baculos habentes in manibus viam parant, multitudinem populi removendo; propter quod ipsa die comedere debent cum domino papa. Iidem etiam majorentes Stimulati schola vocantur.

XXIV. *De Vastarariis.*

48. Vastararii vero in omnibus solemnitatibus sanctae Mariae, Assumptione excepta, faciunt candelas de vinetis vivis, papyrum pro candelis aptantes. Et propter hoc cum domino papa comedunt in die coronationis suae, et pro universis vinetis recipiunt de altare sancti Petri quatuor proves. pro ipsis vinetis. Et est sciendum quod isti pro servitio ista habent medietatem manuum cartae [*Al.,* cassae] majoris in die Paschae.

XXV. *De Fiolariis.*

49. Fiolarii secundum antiquam consuetudinem dare debent de proprio lampadas et candelas pro palatio illuminando, quoties est necesse. Propter quod cum domino papa comedunt in die coronationis suae.

XXVI. *De Ferrariis columnae et sancti Angeli.*

50. Ferrarii de columna debent facere circulos caldariae, quoties a supercoquis domini papae fuerint requisiti, et tripodes similiter. Et propter hoc debent similiter comedere in die coronationis cum domino papa. Propter laborem etiam praedictum dantur eis cibi de curia, quando laborant unicuique quatuor den., sed carbo etiam et ferrum pro opere.

XXVII. *De Ferrariis sancti Angeli.*

51. Ferrarii sancti Angeli idem per omnia facere et recipere debent.

XXVIII. *De Bandonariis.*

52. Bandonarii colosaei et cacabarii, quando dominus papa coronatur, in eundo et redeundo ipsum cum vexillis praecedunt. **200** Quasi etenim una schola est; et eadem die debent comedere cum eodem domino papa.

XXIX. *De Caldararіis.*

53. Caldararii debent facere caldaras novas, et veteres reparare; et novas conchas, et veteres reparare, quando a supercoquis requiruntur. Et quando laborant, de curia eis datur cibus, et unicuique quatuor den. scilicet et ferrum etiam et carbo ipsis datur.

XXX. *De Scopalatiis.*

54. Scopalatii in die coronationis domini papae debent gradus scholae et porticum usque ad locum ubi dominus papa descendit mundare.

XXXI. *De Carbonariis*

55. Carbonarii in die coronationis domini papae dant carbones coquinae, et pro caldariis reparandis.

XXXII. *De Judaeis.*

56. Judaei vero repraesentant domino papae in die coronationis suae legem in via, et ei faciunt laudes, et tres libras, unam piperis, et duas libras de cinnamomo, afferunt ad cameram.

XXXIII. *De presbyterio Officialium camerae camerarii.*

57. Hoc est presbyterium quod datur officialibus camerae camerarii et officialibus aliis et curialibus. Unicuique curialium, qui Cortesiani vocantur, dantur duo marabotini; scriptori camerae duo melechini, cambiatori duo melechini, sartori camerae duo saraceni, custodi camerae duo saraceni, senescalco domini papae sex melechini: eidem etiam datur in Nativitate Domini porcastrum unum, in Pascha pecus unum. Unicuique coquorum unum melech. unicuique brodariorum aliquam Benedictionem. Notandum quod coqui et brodarii debent habere sticchas in Pascha et in Nativitate Domini. **201** Unicuique panetariorum duo melechini, et pannum quem emerunt pro festo. Unicuique buticulariorum duo melechini, marescalco equorum alborum tres melechini et naccum; alii marescalco duo melechini; singulis ostiariorum domini quatuor melech. Scutiferis, capellanis, subdiaconis, et acolythis de capella debet comestio duplicari, et in Nativitate Domini similiter. Priori quoque subdiaconorum unam pecudem in Pascha, et in Nativitate porcastrum. Marescalcis vero et

aliis de familia dat camerarius pro voluntate sua. Verumtamen marescalci debent habere unum porcum, et in Pascha pecudem unam. Notandum vero quod marescalci debent, quando vadunt ad herbas, vel paleas, vel ad fenum, habere mistum et furcas. Sciendum quoque quod cancellariae debet duplicari comestio in istis duobus diebus, et in Nativitate Domini similiter.

XXXIV. *Quid debeat habere et facere magister Senescalcus.*

58. Senescalcus major, qui servit domino papae in coronatione ultima in Pascha et in Nativitate Domini, et in consecratione domini papae, debet habere unam scutellam argenteam trium marcarum et dimidiae in singulis praedictis festivitatibus, si coronatur; et debet recipere victualia pro quindecim hominibus unoquoque die coronationis; et debet comedere in panetaria cum sociis suis, antequam dominus papa redeat a Missa; et debet recipere a pincerna unam aquariciam clareti, et unam vini; et debet habere ad domium suam sex capita porcorum parata, et sex aquariciolas clareti unoquoque die coronationis; et debet habere in unaquaque coronatione medietatem cepi, et medietatem de omnibus coriis bestiarum quae veniunt in mensa domini papae dum festum duraverit.

XXXV. *Quid debet habere magister Pincerna, et facere.*

59. Magister pincerna, qui domino papae in die coronationis suae ad mensam servit, debet habere cuppam unam trium marcarum et dimidiae argenti. Ipse vero pincerna debet eadem die dare buticulariis quotidianariis domini papae zonam unam de serico; debet etiam comedere, antequam dominus papa **202** veniat de Missa, pro quindecim sociis comestionem accipiens; et debet habere sex capita porcina aptata, et sex aquaricias clareti, quae ad domum suam transmittit, et in comestione sua unam aquariciam clareti, et aliam vini; et in die Paschae, et die lunae post Pascha, post Vesperas ad sanctum Joannem in Fonte unum barile plenum vino, et unam bonam aquariciam plenam clareti, ut det domino papae et omnibus astantibus.

XXXVI. *Quid debent Senatores habere.*

60. Senatores, quando comedunt, habere debent lavinam mediam vini, et mediam clareti in unaquaque die coronationis. Eisdem etiam datur toalea, ubi comedunt, a panetariis; et postmodum redditur ipsis. Pro quadraginta comestionem recipiunt unaquaque die coronationis.

XXXVII. *Quid debet habere Praefectus urbis.*

61. Praefectus urbis debet habere in comestione pro quindecim sociis, et barile unum ferratum clareti, et aliud vini.

XXXVIII. *Quid debet dominus papa facere in Sabbato sequenti post Pascha.*

62. Sabbato in Albis statio est apud sanctum Joannem Lateranensem, ubi cum dominus papa eodem die celebrat Missarum solemnia, et *Agnus Dei* cantatur a primicerio et schola cantorum, ipse dominus papa distribuit agnos confectos chrismate et cera, per episcopos, cardinales et alios, tam clericos, quam laicos, hac ratione, ut sicut filii Israel in Aegypto positi praecepto Domini de sanguine immaculati agni in liminibus domorum scripserunt hoc signum T, ne ab angelo percuterentur, ita et nos de sanguine passionis immaculati Agni Christi debemus hoc signum scribere in limine domorum nostrarum per fidem, ne a diabolo et a vitiis percutiamur, et a potestate diaboli liberemur; vel propter infantes noviter baptizatos in ecclesia, deponentes veterem tunicam, **203** qui annuntiant *Alleluia,* id est gloriam beatitudinis coelestis patriae; vel quod quia quicunque habebit de cera praedictorum agnorum, et ex ea crucem in domo sua habuerit, vel secum portaverit, non laedetur ab aliquo phantastico spiritu, vel a tonitruo. Et notandum quod acolythi domini papae praedictos agnos Dei debent facere ad altare sancti Petri, X lib. cerae recipientes; et praesentare domino papae hora praedicta. Debent etiam de praedictis agnis Dei plenam scutellam argenteam domino papae, dum comedit, praesentare, et aliam camerario familiae distribuendam.

XXXIX. *Qualiter dominus papa pergit in litania majori in festo sancti Marci.*

63. In festo sancti Marci, litania majori, sanctissimus dominus papa descendit cum episcopis, cardinalibus universis, et aliis ordinibus ad ecclesiam Lateranensem; ubi veniens post altare, et cantata Tertia, induunt se omnes planetis; et excalceati ordinantur in Processione ab archidiacono et subdiacono basilicae et priore subdiaconorum, habentibus in manibus ferulas, ut superius in aliis Processionibus est narratum, primicerio praesente cum sua schola et suum officium exercente, sicut convenit in collecta; sicque processionaliter ecclesiam exeunt, cruce sancti Laurentii foris murum praecedente, et deinde cruce sanctae Mariae Majoris, quae de consuetudine diei talis ad ecclesiam Lateranensem debet afferri; tertia fertur crux ejusdem ecclesiae Lateranensis. Post has vero crux quotidiana domini papae; sic autem feruntur ordinate usque ad sanctum Marcum.

64. Cum autem dominus papa venerit cum Processione ad ecclesiam sancti Clementis, ibi quiescit in lecto, superposito tapete et herbis circumquaque positis, quae tamen fiunt a clericis ejusdem ecclesiae sancti Clementis. Postquam vero quieverit, surgens vadit praedicto modo usque ad ecclesiam sanctae Mariae Novae; ubi dum praedicto modo quiescit, unus de schola Crucis cantat litaniam. Surgens pergit praedicto modo usque ad ecclesiam sancti Marci, ubi, sicut superius scriptum est, requiescit. Et postquam pausaverit, surgit et memorato modo incedit usque ad locum qui Parion nuncupatur, cruce sancti Petri quae de consuetudine ipsa die apud sanctum Marcum debet afferri, post crucem sancti Laurentii, **204** et ante crucem sanctae Mariae Majoris in ordine praecedente. Ibi autem dominus papa praedicto modo quiescit, et post quietem incedit, sicut prius praemissum est, usque ad pontem sancti Petri; ibique modo praelibato quiescit, et ab illo loco surgens praetaxato modo incedit usque ad locum qui dicitur Cortina; et quiescit lecto ibi a schola virgarum praedicto modo aptato; surgensque accedit ad gradus ecclesiae sancti Petri; et super gradibus vergens faciem ad orientem, primitus intrat ecclesiam, primicerio cum schola cantorum *Te Deum laudamus* cantante; factaque Oratione post *Te Deum laudamus* cantate; factaque Oratione post *Te Deum laudamus* super rota in introitu quasi ecclesiae, pergit ad secretarium; et ablutis pedibus ibi indutus, sicut moris est et alibi scriptum, ad altare pro Missa cantanda accedit.

65. Notandum siquidem quod unus de subdiaconis et alter de acolythis, juxta dispositionem prioris basilicae, debent ire summo mane apud sanctum Petrum, et ibi cum uno de scrinariis existens scribere universa nomina ecclesiarum quae cum crucibus ad eamdem ecclesiam venerunt in Processione. Sciendum praeterea quod unaquaeque ecclesia, quae eadem die pergit processionaliter apud sanctum Petrum, presbyterium habet de XXV lib. den. quae de altari sancti Petri propter hoc accipiuntur. Universi vero mitrati XL sol. in presbyterio, qui similiter de praedicto altari habentur, et inter omnes aequalis proportionis libramine dividuntur. Item cardinales mitrati solummodo cum primicerio et schola sua cantorum, et subdiaconorum, et schola crucis et acolythis X sol. habent eadem die de praedicto altari, qui taliter dividuntur a priori diacono cardinali, in cujus manu traduntur. Dat itaque in primis presbyteris cardinalibus XXII den. Deinde diaconis cardinalibus XXII den., postea subdiaconis XXII den., primicerio postmodum cum schola XXII den., scholae vero crucium XXII den., ultimo acolythis X den. Ad hoc dominus papa habet XL sol. eadem die, et de

eodem loco. Et notandum quod in omni statione apud sanctum Petrum habet dominus papa XL sol. de altari, quando celebrat Missam; etiam cardinales, subdiaconi, primicerius cum schola cantorum, schola crucis et acolythi praefatos X sol. sic divisos in omni statione, etiamsi dominus papa interfuerit, et aliquis cardinalis celebraverit, ibi de eodem altari debent habere. Si vero dominus papa extra Urbem fuerit, et vicarius vel aliquis cardinalis **205** seu aliquis extraneus episcopus de mandato domini papae interfuerit, ibique divina celebraverit, similiter debent de eodem loco X sol. dari, et ille qui tunc, sicut dixi, de mandato domini papae celebraverit, X sol. recipit de ipso altari, quos dominus papa reciperet, si tunc celebraret divina. Praedicti vero X sol. qui mitratis dantur, etiamsi dominus papa fuerit extra urbem, de eodem loco ipsis, si interfuerint, exhibentur. Si autem in urbe fuerit, et non perrexerit in Processione seu celebratione, nihilominus habent. Clerici tamen Urbis semper habent supradictas XXV lib. sive dominus papa sit in Urbe, sive extra; seu cantaverit, aut non, quae distribuuntur ut inferius describentur.

66. Hoc siquidem est nullatenus praetermittendum, quod si forte ex quo toalea exponitur a capellanis super altare, aliquid oblatum fuerit papae, ipsorum capellanorum est, nullo alio cum ipsis participante; et ita durat, donec ad altare pro Missa cantanda dominus papa accedat. Quidquid vero dominus papa, postquam accesserit ad altare, donec idem pronuntiaverit *Ite, Missa est,* super altare oblatum fuerit, sic dividetur. In primis dantur marescallis XII den. Et notandum quod in omni statione in qua dominus papa celebrat divina de oblationibus altaris apud sanctum Petrum tantumdem debent habere. In omnibus etiam aliis stationibus aliarum ecclesiarum ubi dominus papa celebrat divina de oblationibus altaris, si quae fiunt, post Evangelium domini papae, praedictis marescallis dantur VI den. Quod si forte contigerit oblationem aliquam non esse, nisi illam quae debet esse mappulariorum, marescalli ipsi de eadem oblatione VI den. habent. Si vero oblatio non affuerit, eleemosynarius dat eis de eleemosyna VI den. Quotiescunque dominus papa cantat, et quocunque loco cantet, quando non est statio, debet eisdem marescalcis eleemosynarius de eleemosyna dare XII. den. marescalcis, sicut dictum est superius. Datur melior moneta primicerio, deinde de residuo datur sexta pars primicerio et scholae cantorum; reliquae vero partis medietas datur cardinalibus diaconis et subdiaconis, alia vero medietas capellanis solummodo. Missa vero de more cantata, dominus papa revertitur ad palatium; si vero camerarius voluerit, distribuet XXV libras in presbyterium supradictum. Sin autem, priori basilicae et rectoribus urbis distribuendum committet, **206** illis qui interfuerant ad scribendum adjunctis

67. De isto presbytero dantur in primis sancto Petro XX sol. Sancto Joanni Lateranensi VI sol. Sanctae Virgini Mariae Majori V sol. Sancto Laurentio foris murum V sol.; unicuique cardinalium III sol., illis exceptis qui lectos suprascriptos in Processione parant, qui propter hoc XVI den. amplius habent. Unicuique diaconorum II sol., excepta sancta Maria Nova, quae pro lecto ultra XII den. habet, et excepta ecclesia sancti Theodori, quae pro lancea debet habere XII proves. Ultra unicuique monasterio extra Urbem III sol. Istis autem monasteriis in Urbe dantur III sol.: monasterio sancti Caesarii, monasterio sanctae Agathae, monasterio Panispernae, monasterio de Pallaria, monasterio sancti Cosmae Transtiberim, monasterio sancti Silvestri in Capite, monasterio in Capitolio, monasterio sancti Alexii, monasterio sancti Sabae, monasterio Clivi Scauri, monasterio sancti Basilii, monasterio sanctae Crucis, sanctae Mariae in Monasterio. Istis vero monasteriis et ecclesiis II sol.: monasterio Juliae, monasterio sanctae Bibianae, monasterio Campi Martis, monasterio dominae Rosae, monasterio Tempoli, monasterio sancti Joannis portae Latinae, monasterio Maximae,

monasterio Biberaticae, monasterio sancti Thomae de Formis, monasterio Mirandae, monasterio sanctae Trinitatis, monasterio sancti Joannis de Insula, monasterio sancti Leonis, monasterio sancti Caesarii Monachorum, monasterio sancti Cyriaci. Istis ecclesiis XVIII den.: sanctae Mariae de Monticello, sancti Thomae de Fraternitate, sanctae Mariae, sancti Tryphonis, sanctae Mariae Rotundae, sancti Apollinarii, sancti Celsi. Istis capellis XII den.: sancto Vincentio, sancto Michaeli, sanctae Mariae in Saxia, Lecto graduum, sanctae Mariae Synodochia, sanctae Mariae in Catenara, Salvatori Campi, sancto Paulo Aureolae, sancto Anastasio Areolae, sancto Quirico, sancto Abacyro, sanctae Mariae a Flumine, sancto Stephano de Pinea, sancto Macuto, sanctae Virgini Mariae de Canella, sancto Laurentio Piscinulae, sancto Laurentio de Mundesariis, sanctae Mariae in Petrochia, sanctae Virgini Mariae de Secundicerii, sancto Valentino extra urbem, hospitali, sancto Blasio de Mercato, sanctae Mariae in Transpadina. Omnes autem aliae ecclesiae urbis singulariter debent habere VIII denarios.

207 XL. *De Virgariis.*

68. Virgarii debent habere pro lecto X sol. proves. Scholae guidonum X sol. Scrinarii IX sol. Scriptorii XII den.

Rectores fraternitatis de rectoribus XII sol., qui tamen sibi a paucis retro temporibus hoc usurpavere. Ipsi etenim licet quandoque, sicut dictum est, presbyterium istud distribuatur, non debent aliquid inde recipere, nec etiam cantorum schola, mappulariorum, cubiculariorum, adextratorum, ostiariorum; neque ulla alia schola vel persona, excepto priore subdiaconorum cum acolythis, qui de presbyterio ecclesiarum, quando datur, ut supra dictum est, recipit manus, prout in antiquis rationibus Innocentii, Eugenii, Adriani et aliorum plurium Romanorum pontificum scriptum plenarie invenitur.

XLI. *Quid dominus papa facere debeat in Ascensione Domini.*

69. In Ascensione dominus papa pergit ad Vesperas apud sanctum Petrum, et ibi debet jacere, omniaque facit et recipit cum camerario et cancellario, sicut scribitur in festivitate et dedicatione. In festo Pentecostes dominus papa pergit ad Vesperas ad sanctum Petrum, et ibi debet jacere, et omnia facit et recipit cum camerario et cancellario, sicut dicitur in festivitate et dedicatione sancti Petri.

XLII. *Quid dominus papa debet facere in nativitate sancti Joannis Baptistae*

70. In Nativitate sancti Joannis descendit dominus papa ad ecclesiam Lateranensem pro Vesperis celebrandis cum cardinalibus, et schola cantorum, et aliis, sicut scriptum est supra in Assumptione beatae Mariae; et talem ibi exercent solemnitatem, tam in Vesperis, quam de nocte, de consuetudine antiqua, qualem in praedicta beatae Mariae assumptione, hoc excepto, quod canonici ejusdem ecclesiae Vigiliis domini papae non intersunt. Caetera vero fiunt omnia sicut in praedicto festo beatae Virginis Mariae

208 XLIII. *Quid dominus papa facere debet in festo sancti Petri apostoli.*

71. In festivitate beati Petri dominus papa vadit ad ecclesiam cum cardinalibus, et schola, et aliis, pro celebrandis ibidem Vesperis, sicut superius est enarratum; et remanet ibi et talem exercet solemnitatem, tam in Vesperis quam in nocte, qualem in praedicta Assumptione beatae Mariae; et de faculis in Vesperis et nocte, et de mappulariis et schola, et de omnibus aliis facit similiter. Notandum vero quod dominus papa debet habere duas aquaricias clareti, et duas vini statim post Vesperas, ut bibat cum cardinalibus et aliis, et duas sacimas mortulae, et pro implendo domini papae saccone debet habere XVIII proves., et camerarius debet habere unam aquariciam clareti; et, si cancellarius residet, debet habere aliam aquariciam. Sin autem, dominus papa ipsam habet. Haec omnia de altari sancti Petri accipiuntur. De oblatione vero altaris et pedibus domini papae ita fiet, sicut scriptum est in festo sancti Marci in litania majori. Hoc autem nullatenus est praetermittendum quod dominus papa post quartam lectionem vigiliae descendit ad aream altaris, et inde extrahit thuribulum cum candela, quae alia festivitate ibi a domino papa fuit reposita cum carbonibus et incenso; et postmodum thuribulum cum candela simili ibidem remittit

XLIV. *Quid debet facere dominus papa in festo sancti Laurentii.*

72. In festivitate sancti Laurentii dominus papa vadit ad Vesperas cum omnibus ordinibus, sicut supra dictum est in Assumptione beatae Mariae, et talem ibi exercet solemnitatem tam in Vesperis quam in nocte, de consuetudine antiqua, qualem in praedicta Assumptione beatae

Mariae, excepto quod primicerius scholarum non intersit. Caetera vero fiunt omnia sicut in praedicto festo beatae Mariae.

209 XLV. *Quid facere debet dominus papa in festo sancti Pauli apostoli.*

73. In festivitate beati Pauli dominus papa vadit cum cardinalibus pro ibidem celebrandis Vesperis; et cantatis, comedit ibi cum omnibus cardinalibus, et capellanis, et aliis ordinibus; et exercent ibi talem solemnitatem, tam in Vesperis quam in nocte, qualem in Assumptione beatae Mariae est enarratum. Caetera fiunt sicut in praedicto festo. Sciendum est quod in octava sancti Petri omnia fiunt sicut in festo ejusdem sancti Petri, hoc excepto quod dictum est de thuribulo.

XLVI. *Quid dominus papa facere debeat in Exaltatione sanctae Crucis.*

74. In exaltatione sanctae Crucis mense Septembri sanctissimus dominus papa cum cardinalibus intrat basilicam sancti Laurentii in mane; ubi trahens reliquias apostolorum Petri et Pauli, et lignum sanctae Crucis, et osculans porrigit eas cardinali deferendas ad ecclesiam sancti Silvestri; et dominus papa cantat *Te Deum laudamus* cum cardinalibus in basilica, et capellanis. Primicerius cum schola extra basilicam sancti Silvestri stant cantantes Antiphonas de Laudibus cum Psalmis et *Benedictus;* et dominus papa dicit Orationem. Ante portam in tabula quadam ab ostiariis posita, et mappis sive toaleis honorabiliter, sicut convenit, cooperta, deponunt reliquias ipsas; et adoratis ipsis primitus a papa et cardinalibus, adorantur postmodum ab omni populo in eodem loco. Et interim Prima a papa et cardinalibus ibidem cantatur; et postquam adoraverunt dominus papa et cardinales ibidem parati, prout supra dictum est in aliis Processionibus, junioribus presbyteris cardinalibus reliquias ipsas portantibus, ascendunt per gradus scalae, et sic per viam communem pergunt processionaliter usque ad ecclesiam sancti Joannis Lateranensis

75. Notandum quod canonici Lateranenses veniunt obviam domino papae usque ad gradus scalae cum cruce, primicerio cum schola cantorum cantante. Reliquiis a portatoribus super altare positis, dominus papa pergit ad secretarium, et **210** cantat Tertiam; et indutus pergit ad altare, et celebrat divina. Et post celebrationem cum reliquiis revertitur ad basilicam per palatium. Et notandum quod dominus papa et cardinales in omnibus aliis Processionibus, praeter istam, pedibus excalceatis incedunt. Sciendum etiam quod Processio tantum fit in hac die, et non in inventione ejusdem sanctae Crucis, quae est in mense Maio.

XLVII. *Quid dominus papa facere debeat in Dedicatione ecclesiarum sanctorum Petri et Pauli.*

76. In Dedicatione ecclesiarum Petri et Pauli dominus papa vadit cum cardinalibus ad Vesperas ad ecclesiam sancti Petri. Quibus cantatis, dominus papa ibi remanet atque jacet, et in propria persona debet in nocte cantandis Vigiliis interesse; et talem ibi exercet solemnitatem, tam in Vesperis quam in nocte, qualem in praedicta Assumptione gloriosae Virginis Mariae; hoc addito, quod dominus papa debet habere de altari duas aquaricias clareti, et duas vini; et unam camerarius, et quartam cancellarius. De oblatione vero altaris ad pedes domini papae ita fiet, sicut scriptum est in festivitate beati Marci; et debet habere papa IV fascios mortulae pro camera sua, et IV pro camera sua camerarius, et XII den. pro implendo saccone domini papae, et III sol. pro lignis in camera domini papae; et, sicut praemissum est in festo ejusdem sancti Petri, accipiuntur omnia haec de altari.

XLVIII. *Quomodo debeat summus pontifex eligi; et sive eligatur in Urbe, seu electus et consecratus, vel electus et non consecratus ad Urbem accedat, quid faciendum postmodum sit.*

77. Mortuo Romano pontifice et sepulto, omnes cardinales ad propria revertuntur secundum antiquam consuetudinem. Secunda vero die conveniunt in ecclesia, et Missa mortuorum cantata, omnes similiter secundum consuetudinem antiquam recedunt. Tertia autem die iterum omnes in ecclesia congregati, Missa sancti Spiritus ibidem primitus celebrata, tractant de electione; et perscrutata omnium cardinalium voluntate ab aliquibus de ipsis, in quem major et melior pars convenerit cardinalium, prior diaconorum ipsum de pluviali rubeo **211** ammantat, et eidem electo nomen imponit; ipsumque deinde duo de majoribus cardinalibus adextrant usque ad altare; ubi prostratus adorat, primicerio cum schola cantorum et cardinalibus cantantibus *Te Deum laudamus;* quo finito, ab episcopis cardinalibus ad sedem ducitur post altare, et in ea, ut dignum est, collocatur. In qua dum sedet electus, recipit omnes episcopos et cardinales, et quos sibi placuerit ad pedes, postmodum ad osculum pacis.

78. Surgensque de sede ducitur a cardinalibus ad sedem lapideam, quae sedes dicitur stercoraria, quae est ante porticum basilicae Salvatoris patriarchatus Lateranensis; et in ea eumdem electum ipsi cardinales honorifice ponunt, ut vere dicatur: *Suscitat de pulvere egenum, et de stercore erigit pauperem, ut sedeat cum principibus, et solium gloriae teneat.* Post aliquantulum stans juxta eamdem sedem, electus accipit de gremio camerarii tres pugillatas denariorum, et projicit, dicens: *Argentum et aurum non est mihi ad delectationem; quod autem habeo, hoc tibi do.* Tunc autem accipit ipsum electum prior basilicae Salvatoris patriarchatus Lateranensis, cum uno de cardinalibus vel uno de fratribus suis. Venientibus autem per eamdem porticum juxta ipsam basilicam Salvatoris exclamatur: *Dominum Coelestinum sanctus Petrus elegit.* Sicque ducitur ab illis usque ad gradus portae, quae videlicet porta est in introitu palatii venientibus de ecclesia ad palatium ipsum; ibique judices eumdem electum accipientes, ducunt eum per palatium usque ad basilicam sancti Silvestri.

79. Ubi vero ventum est ante basilicam ipsam, super cujus arcum, qui sustentatur de duabus columnis porphyricis, est imago quaedam Salvatoris, quae a quodam Judaeo percussa olim in fronte sanguinem emisit, sicut hodie cernitur; idem electus sedet ad dexteram in sede porphyrica, ubi prior basilicae sancti Laurentii de palatio dat ei ferulam, quae est signum regiminis et correctionis, et claves ipsius basilicae et sacri Lateranensis palatii, quia specialiter Petro principi apostolorum data est potestas claudendi et aperiendi, et ligandi atque solvendi, et per ipsum apostolum omnibus Romanis pontificibus; et cum ipsa ferula et clavibus accedit ad alteram sedem similem, et ejusdem lapidis, et tunc reddit eidem priori tam ferulam quam etiam ipsas claves. In qua dum aliquantula mora **212** quiescit, cingitur ab eodem priore zona rubea de serico, in qua dependet bursa purpurea, in qua sunt XII sigilla pretiosorum lapidum, et muscus. Qui siquidem electus in illis duabus sedibus sic sedere debet, ac si videatur inter duos lectulos jacere, id est ut accumbat inter principis apostolorum primatum Petri, et Pauli doctoris gentium praedicationem. In zona notatur continentia castitatis, in bursa gazophylacium, quo pauperes Christi nutriantur et viduae. In XII sigillis XII apostolorum potestas designatur; muscus includitur ad percipiendum odorem, ut ait apostolus: *Christi bonus odor sumus Deo.* In qua secunda sede dum sedet electus, recipit omnes officiales palatii ad pedes, et postea ad osculum; et deinde sedens ibidem recipit de manu camerarii denarios argenteos val. X sol. proves., et projicit eos super populum; et hoc facit tertio, dicendo: *Dispersit, dedit pauperibus, justitia ejus manet in saeculum saeculi.*

80. His peractis, ducitur per ipsam porticum sub iconas sanctorum Petri et Pauli apostolorum, quae per mare Romam venerunt nullo ductore, et intrat basilicam sancti Laurentii; in qua postquam peregerit prolixam ante proprium et speciale altare Orationem, pergit ad papalem cameram; ubi cum sua voluntate pausaverit, vadit ad mensam.

81. Post haec autem in proxima die Dominica electus cum omnibus ordinibus sacri palatii et nobilibus Romanis vadit ad ecclesiam beati Petri; ubi ad altare majus, prout in Ordine continetur, ab episcopo Ostiensi specialiter et aliis episcopis de curia consecratur, hoc addito, quod si forte episcopus Ostiensis praesens non fuerit, archipresbyter Ostiensis seu Veliternus interesse debet consecrationi. Qua consecratione finita, prior sancti Laurentii sacri palatii ponit palleum super altare, quod ipse prior propria manu debet parare; et statim archidiaconus cum secundo diacono dant in manu pontificis, et solus archidiaconus dicit pontifici: *Accipe palleum, plenitudinem scilicet pontificalis officii, ad honorem omnipotentis Dei et*

gloriosissimae Virginis ejus genitricis, et beatorum apostolorum Petri et Pauli et sanctae Romanae ecclesiae; et nihil aliud. Statimque ipse archidiaconus cum priore basilicario aptat idem palleum super pontificem; et intromissis spinulis aureis tribus ante, et retro, et sinistro latere, in capite quarum sunt innixi tres hyacintini lapides; et sic ornatus accedit pontifex ad altare, et ibi celebrat honorifice **213** Missam. Et notandum quod laudes ab archidiacono cum cardinalibus et subdiaconis et scrinariis, epistola Latina cum Graeca, et Evangelium Latinum cum Graeco, et omnes aliae solemnitates tunc fiunt, sicut in feria secunda post Pascha.

82. Missa autem celebrata, revertitur ad palatium coronatus cum processione et honore arcuum, repraesentatione legis a Judaeis, et thuribulorum a clericis Romanis, et jactibus totidem, et tanta quantitate factis, sicut in praedicta secunda feria post Pascha. Sciendumque quod cardinales omnes Graeci, primicerius cum schola cantorum, praefectus, senatores, judices et advocati, scrinarii, praefecti navales, schola crucium, et capellani tale presbyterium et taliter datum accipiunt, quale in die Paschae superius nominatum recipiunt; subdiaconi autem singuli singulos melequinos habent, quod tamen non fit in aliqua praedictarum solemnitatum. Non dantur enim eis, sicut ibidem scriptum plenius invenitur, etiam si XXX vel amplius essent, XII melechini. Universae etiam scholae palatii, clericis Romanis pro thuribulis, Judaeis pro repraesentatione legis, laicis Romanis pro arcu, tale presbyterium datur, et taliter, quale datur in coronationibus aliis domini papae. Pincerna insuper et marescallus tam de comestione, quam de aliis donariis remunerantur similiter, excepto quod capita porcorum aptata non habent, neque claretum. Familia quoque et curiales presbyterium habent juxta camerarii voluntatem.

83. Si vero electio facta est in ecclesia sancti Petri, post nominationem ducitur electus a duobus cardinalibus cantando *Te Deum laudamus* ad altare; ubi prostratus postquam adoraverit, ponitur in sede post altare, et ibi episcopos et cardinales, et quos sibi placuerit, recipit ad pedes, et postmodum ad oscula pacis. Et proxima die Dominica sequenti consecratur ibidem, cantata Missa cum solemnitatibus superius nominatis; et coronatus revertitur ad palatium, factis omnibus aliis, sicut est superius enarratum, per ordinem. Antequam intrat palatium, descendit ad sedem stercoratam; ibique sedens, prout moris est, et faciens jactum ter replicatum, sicut superius dictum est, accipitur a cardinalibus, et ducitur per porticum ipsam ad ecclesiam basilicae Lateranensis; et ascendens sedem post altare, recipit canonicos ejusdem ecclesiae ad pedes, et **214** deinde ad osculum pacis. Quo facto, pergit ad palatium usque ad sedem sancti Silvestri; ibique sedet, et facit omnia in eodem loco et in antea, sicut dictum est superius, ordinate.

84. Si autem extra Urbem fuerit electus, et non consecratus, omnia fiunt ordine supradicto, sive fiat descensus et consecratio ejusdem electi in ecclesia sancti Petri, seu in ecclesia Lateranensi idem electus descendat. Quod si electus et consecratus fuerit extra Urbem; et a porta Lateranensi venerit ad Urbem, omnes Romani clerici occurrunt ei extra Urbem induti, cum crucibus et thuribulis, in Processione; et sic intrat ecclesiam Lateranensem, et fiunt alia omnia, sicut superius est enarratum, hoc excepto, quod cum descenderit ad sedem stercoratam, et per porticum vadens ecclesiam Lateranensem intraverit, non statim ascendit ad altare seu ad sedem; sed veniens interius ex choro majori ante cruces, finito *Te Deum laudamus,* dicit *Adjutorium nostrum in nomine Domini,* etc. *Benedictio Dei Patris et Filii,* etc. *Benedictio Dei omnipotentis Patris et Filii et Spiritus sancti descendat super vos, et maneat semper.* Hoc facto, ducitur ad altare, et prostratus orat; qui postquam oraverit,

sedem majorem ascendit, et ibi canonicos ejusdem ecclesiae ad pedes recipiet et ad osculum pacis. Si vero descenderit ad ecclesiam sancti Petri consecratus, omnia fiunt sicut in ecclesia Lateranensi, hoc excepto, quod ibi non est sedes stercorata. Et proxima die sequenti, celebrata Missa, non coronatus revertitur ad palatium. Antequam intret ecclesiam, descendit ad sedem stercoratam; ibique sedens, prout est moris, et faciens jactum, sicut superius est narratum, accipitur a priore Lateranensi et cum uno cardinale, et ducitur per porticum ad ecclesiam, et omnia fiunt sicut superius est notatum.

85. Sciendum vero quod presbyterium scholarum non ita datur, sicut si fuerit consecratus in Urbe. De presbyterio enim eorum tunc medietas resecatur, exceptis Judaeis et clericis Urbis, et adextratoribus. Praeterea senatores Urbis dominum papam debent adextrare, sive venerit consecratus, sive non consecratus, a porta civitatis usque ad locum ubi fuerit descensus, sive descenderit ad ecclesiam Lateranensem, sive ad ecclesiam beati Petri; in remuneratione cujus servitii X sol. pro equo debent habere. Verumtamen schola adextratorum debet habere XX sol.

215 *Juramentum senatorum Urbis.*

86. «Ego N. urbis Romae senator ab hac hora in antea fidelis ero tibi domino meo papae Urbano. Non ero in facto, neque in consilio, neque in consensu, ut perdas vitam, aut membrum, aut capiaris mala captione. Consilium quod mihi credes per te, vel per litteras aut nuntium, me sciente ad damnum tuum nulli pandam. Tuum certum damnum si scivero, pro posse meo illud impediam. Quod si per me impedire non potero, illud tibi significabo per meipsum, vel per litteras aut nuntium, seu talem personam de qua pro certo credam quod illud tibi debeat fideliter insinuare. Papatum Romanum et regalia beati Petri quae habes ad retinendum et defendendum, quae vero non habes, ad recuperandum, et recuperata ad retinendum et defendendum, contra omnes homines adjutor ero secundum posse ac scire meum; nominatim autem sanctum Petrum, urbem Romanam, civitatem Leoninam, Transtyberim, insulam, castellum Crescentii, sanctam Mariam Rotundam, senatum, monetam, honores et dignitates Urbis, portum Ostiensem, et tenimentum Tusculani, et generaliter omnia regalia intra Urbem et extra. Cardinalibus, familiis tuis, et eorum venientibus ad Romanam ecclesiam, morantibus apud eam, et recedentibus ab ea, plenam et veram securitatem praestabo. Haec omnia juro me observaturum bona fide, sic me Deus adjuvet et haec sancta Dei evangelia.»

87. Cum datur procuratio, si fuerit cancellarius de parte cardinalium, recipiat de duobus cardinalibus, sive in denariis, sive in victualibus detur; si vero non fuerit cancellarius, de tota procuratione communiter de parte domini papae et cardinalium pro duobus cardinalibus cancellaria recipiat, si detur in victualibus. Sed si detur in denariis, tunc cancellaria pro uno tantum cardinali recipiat, sed de parte tantummodo cardinalis.

XLIX. *Ordo ad benedicendum imperatorem, quando coronam accipit.*

88. «In nomine Christi promitto, spondeo atque polliceor **216** ego N. imperator, coram Deo et beato Petro, me protectorem et defensorem esse,» etc.

89. Dehinc Orationem primam debet dicere Albanensis episcopus ante portam argenteam basilicae sancti Petri.

Oratio.---Deus, in cujus manu corda sunt regum, inclina ad preces humilitatis nostrae aures misericordiae tuae, et imperatori nostro N. famulo tuo regnum tuae appone sapientiae, ut, haustis de tuo fonte consiliis, et tibi placeat, et super omnia regna praecellat, etc.

Orationem vero secundam debet episcopus Portuensis recitare inter ecclesiam beati Petri in medio rotae.

Oratio.---Deus, inenarrabilis auctor mundi, conditor generis humani, gubernator imperii, confirmator regni, qui ex utero fidelis amici tui patrïarchae nostri Abrahae praeelegisti regem saeculis futuris, tu praesentem regem hunc cum exercitu suo per interventionem omnium sanctorum tuorum uberi Benedictione locupleta, et in solium regni firma stabilitate connecte. Visita eum, sicut Moysen in rubo, Jesu Nave in praelio, Gedeon in agro, Samuelem in templo, et illi eum Benedictione . . . . . ac sapientiae tuae perfunde, quam beatus David in Psalterio, Salomon filius ejus, te renuntiante, percepit e coelo. Sis ei contra acies inimicorum lorica, in adversis galea, in prosperis . . . . . in protectione clypeus sempiternus. Praesta ut illi gentes teneant fidem, proceres sui habeant pacem, diligant charitatem, abstineant se a cupiditate, loquantur justitiam, custodiant veritatem; et ita populus ille . . . . . coalitus Benedictione aeternitatis et semper maneant tripudiantes in pace victores, quod ipse praestare dignetur.

90. Deinde vadit ante confessionem beati Petri apostoli, et prosternat se pronum in terram; et archidiaconus faciat litaniam. Qua finita, episcopus Ostiensis ungat ei de oleo exorcizato brachium dextrum et inter scapulas, et dicat hanc Orationem.

Domine Deus omnipotens, cujus est omnis potestas et dignitas, te supplici devotione atque humillima prece deposcimus ut huic famulo tuo prosperum imperatoriae dignitatis concedas effectum, ut in sua dispositione constituto **217** *ad regendam Ecclesiam tuam sanctam nihil ei praesentia officiant, futuraque non obsistant; sed, inspirante sancti Spiritus dono, populum sibi subditum aequo justitiae libramine regere valeat, et in omnibus operibus suis te semper timeat, tibi jugiter placere contendat. Per Dominum,* etc. Sequitur alia Oratio. *Deus Dei Filius Jesus Christus Dominus noster, qui a Patre oleo exsultationis accinctus est prae participibus suis, ipse per praesentem sacri ungiminis effusionem Spiritus Paracleti super caput tuum infundat Benedictionem, eamdem usque ad interiora cordis tui penetrare faciat; quatenus hoc visibili et tractabili dono invisibile percipere, et temporali regno justis miserationibus assecuto aeternaliter cum eo regnare merearis qui solus sine peccato vivit et regnat cum Deo Patre in unitate Spiritus,* etc.

91. Demum vero pontifex Romanus sursum altare imponit ei diadema, in eo dicens: *Accipe signum gloriae, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ut, spreto antiquo hoste, spretisque contagiis vitiorum omnium, sic judicium et justitiam diligas, et ita misericorditer vivas, ut ab ipso Domino nostro Jesu Christo in consortio sanctorum aeterni regni coronam percipere merearis. Qui cum Patre et sancto Spiritu vivit,* etc.

IN CHRISTI NOMINE AMEN *Breve recordationis, de consuetudine altaris sancti Salvatoris, quid scilicet clericis ejusdem ecclesiae, vel ipsi ecclesiae competat, de medietate scilicet episcoporum.*

In primis in Nativitate Domini ecclesia debet condiri , et duo paria facularum, unum ante altare, et aliud in lectorio; et quatuor denarii mansionariis dari debent.

In festo sancti Joannis evangelistae ecclesia condiatur; et una aquaricia olei ad fontes; et quod supererit sit ecclesiae; et duodecim denarii Papienses clericis, et vinum ad potandum ante vigiliam; et tria paria facularum, unum clericis, et aliud acolythis; et si desunt acolythi, sunt clericorum ecclesiae; **218** aliud ad Missam.

In Dominica prima Quadragesimae ecclesia debet condiri; et quatuor denarii mansionariis, et par facularum ad Missam; et residua sunt de [*Forte* pro] clericis, si deest acolythus.

A Dominica prima usque in octavam Pentecostes quotidie debent habere mansionarii unum caput de communi; in sabbato vero pro emundatione ecclesiae tria capita.

Feria quarta in hebdomada quarta, quando clerici vadunt cum cruce per coemeteria ad sanctum Paulum et ad sanctam Anastasiam, totum altare est clericorum, donec crux egreditur et deportatur; aut, si clericis placuerit, panem, et vinum, et pisces inde habeant ad coenam.

In Dominica Palmarum condiatur Ecclesia; et quatuor denarii mansionariis, et par facularum ad Missam.

In Coena Domini similiter etiam quatuor denarii mansionariis, et unum pro ablutione ampullarum et alia praeparatione.

In Sabbato sancto par facularum ad Missam, et pretium mundationis paradisi et chrismatis, et porticus clausae; et ecclesia condiatur.

In die sancto Paschae par facularum ad Vesperas. Feria secunda similiter. Sabbato in Albis debet condiri ecclesia; et par facularum ad Missam; et quatuor denarii mansionariis.

In litania majori, donec crux vadit et redit, totum altare sit clericorum, unde debent habere pisces feria tertia, panem et vinum, ova et caseum.

In Sabbato sancto Pentecostes par facularum ad Missam; et unum denarium illis qui flores super dominum papam jactant; et ecclesia condiatur more solito.

In Nativitate sancti Joannis Baptistae ecclesia principaliter condiatur; et duodecim denarii, et una libra olibani, et unum rotulum de cereis Graecis, et XVIII denarii cantoribus, et una aquaricia olei ad fontes, et septem paria facularum, et unam libram pro pari, unum acolythis, aliud Graecis; aliud ante altare ad fontes, alia vero ad Missam; quae omnia sunt clericorum, si curia deest; et quatuor denarii mansionariis, **219** et vinum ad potum ante vigiliam omnibus clericis, Graecis et Latinis.

In vigilia sancti Petri vinum ad potum clericis ante vigiliam. In vigilia sancti Pauli similiter. In vigilia sanctorum Pancratii et Venantii martyrum, sanctarum Rufinae et Secundae similiter.

In Assumptione sanctae Mariae ecclesia conditur; et vinum ante vigiliam clericis, et sex paria facularum, et quatuor denarii mansionariis.

In vigilia sancti Laurentii vinum ante vigiliam.

In Decollatione sancti Joannis ecclesia condiatur, et vinum ante vigiliam.

In Exaltatione sanctae Crucis ecclesia condiatur; et par facularum ad Missam, et quatuor denarii mansionariis, et vinum clericis; et ab ista festivitate usque in octavam sancti Martini quotidie mansionarii habent duo capita.

In solemnitate sancti Salvatoris ecclesia debet condiri; et sex paria facularum, unum cubiculariis, aliud acolythis; aliud ante altare, aliud in lectorio; aliud ad Missam, aliud clericis; et duodecim denarii clericis, et quatuor mansionariis; et una aquaricia vini ante vigiliam; et omnia residua facularum de nocte et de Missa sunt clericorum, si acolythi desunt.

Per totum annum debet habere ecclesia de medietate altaris, videlicet episcoporum, oleum quotidie ad XV lampades, una ad absidam, VII ante altare, una ante grandem imaginem super columnas aereas, quinque in crate, una ante imaginem sanctae Mariae, quae est super horologium. Et funes ad appendendum candelas, et tintinnabula aenea, et olibanum quotidie ad Missas, et in nocte candelas ad lectiones et Psalmos et accendendas lampades, et quaerendum (*sic*) ecclesiam sufficienter. Et in omnibus stationibus, quando dominus papa descendit celebrare Missam, subministratur de altari vinum ad sacrificium et communicandum; et tunc oblatio altaris desuper est scholarum, et inferius clericorum ecclesiae. Omnes cinturae, tam altaris, quam imaginum, clericorum sunt.

220 Consuetudo etiam est clericorum, ut quando curam faciunt altari, secundum tempus procurentur, et inde accipiant denarium unum Papiensem. Pro abluendis quoque vel resarciendis pannis vel cortinis ecclesiae, clavibus et ostiis, pretium datur de altari de medietate episcoporum. Omnes lampades et baciles canonicorum sunt. Omnes oblationes quae veniunt ad manus episcopi hebdomadarii altaris majoris medietas est ipsius episcopi, et medietas canonicorum, praeterquam de pane et vino, quod est canonicorum.

In Natale Domini de medietate episcoporum duas laumas [*Forte,* saumas] de merlis pro ecclesia; et similiter in Resurrectione, Natali sancti Joannis Baptistae, et festo sancti Salvatoris.

Aliud scriptum recentius.

In nomine Domini amen. Anno 1232, indict. 5, conventio talis facta est inter Lateranensem ecclesiam, et primicerium et scholam cantorum, quod ipse in festo sancti Joannis Baptistae cum decem cantoribus veniat dictus primicerius, ita quod ipse sit undecimus, et officiabunt ecclesiam in vigilia, Matutinis et Missa; et procurabuntur ipsi et duo eorum servientes decenter et honeste in illis cibariis quibus conventui servietur in ipsa die; et pro sua mercede recipient sextam partem oblationum majoris altaris, duntaxat in spatio quo Missa celebratur, super illud cadentium.

Insuper ipse primicerius recipit ab ecclesia II solidos Provisinorum senatus pro mercede; et unusquisque canonicorum XII denarios, computatis in praesente summa denariis illis qui dantur cantoribus pro responsoriis. Hoc autem utraque pars observare tenetur in omnibus illis festis quae Lateranensis ecclesia voluerit praedicto ordine celebrare, et ad ea primicerium cum schola duxerit invitandos. Sed in omnibus stationibus Lateranensis ecclesiae primicerius et schola, etiam non invitati, venire debent ad serviendum in officio Missae tantum, pro sua mercede nihil aliud percepturi, nisi sextam partem oblationum majoris altaris tantum, sicut supra scriptum est.

ORDO ROMANUS XIII, VEL CAEREMONIALE ROMANUM Editum jussu GREGORII X.

221 1. Quia omni potentatui vita brevis, idcirco saepe contingit quod Romani pontifices, qui in subcoelesti hierarchia primatum obtinent, infra breve temporis spatium vitam finiant, et carnis ergastulo de isto ad libertatem transeant supernorum. Et cum talis ac tanta hierarchia non debeat esse acephala quasi monstrum, sanxerunt proinde patres sancti ut, defuncti praesidis corpore ecclesiasticae tradito sepulturae, per viam canonicam defuncto praesidi substitueretur alius, qui tanto praesit oneri et honori. Verum quia circa modos et formas qualiter se habere debeat ecclesia erga hujusmodi substituendos, cum aliquando aliqui in diversis majoribus ordinibus ecclesiasticis constituti ad onus hujus assumantur, frequenter exstitit dubitatum; propter hoc sanctissimus pater, et communis dominus, dominus noster papa Gregorius X, qui olim in diaconatus ordine constitutus exstitit ad ejusdem pontificatus apicem dignitatis, volens per ea quae circa ipsum acta sunt dubitationes hujusmodi amputare; ad cautelam praesentium et memoriam futurorum haec quae sequuntur in scriptis fecit redigi, et brevis styli officio exarari.

2. Siquidem in primis Romana Ecclesia pastore vacante, ille qui fuerit concorditer ab omnibus cardinalibus, vel a duabus partibus electus in papam, ab universali Ecclesia Romanus pontifex habeatur; qui si fuerit absens, vel de collegio cardinalium non fuerit, ad locum in quo cardinales sunt in consistorio venire debet vocatus; et ipse coelectionis de se facit consensum praesente. Prior diaconorum exuit eum cappam seu chlamydem qua utitur, et ponit ei, si non habet, albam Romanam, camisiam, et orarium ad modum presbyteri **222** super humeros, si est presbyter: vel super laevam partem, si est diaconus, et non in presbyterii ordine constitutus; et postea ponit ei mantum, et dicit: *Investio te de papatu Romano, ut praesis Urbi et orbi;* et tradit ei etiam annulum quo uti consueverunt praedecessores ipsius, et ei mitram competentem ipsi super caput imponit; et petens ab eo, quo nomine vocari velit, et ipsum eo nomine quo ei placuerit vocabunt. Quo facto, facit eum sedere in sede seu in faldistorio, et depositis communibus calceis, si habentur rubea calceamenta papalia, calciantur eidem; et sic cardinales omnes per ordinem, primo episcopi, secundo presbyteri, tertio diaconi veniunt coram eo flexis genibus; et idem electus ipsos ordinate ad pedem recipit et ad pacis osculum, necnon et omnes alios capellanos suos, et caeteros clericos et laicos venientes ad ejus reverentiam, infimos, mediocres et majores. Quibus expeditis, cruce praeeunte papali, processionaliter ducitur a cardinalibus et a tota curia ad cathedralem, vel aliam majorem ecclesiam loci, in quo est curia, si locus in quo eligitur civitas non existit; in qua ecclesia ad altare ducitur, et ante ipsum altare orat diutius prostratus; et dum orat, *Te Deum laudamus* ab omnibus clericis decantatur; quo decantato, prior episcoporum dicit *Pater noster,* et suffragia consueta, et Orationem, *Omnipotens sempiterne Deus nuper electo nostro.* Qua finita, idem electus surgit ab Oratione, et dicit *Sit nomen Domini benedictum,* et facit Benedictionem.

3. Qua expleta, revertitur, osculatur altare, et ut ordinate venit ad ecclesiam, sic redit ad cameram suam, et signando semper in eundo et redeundo; et postquam redierit ad cameram, deponit pluvialem et mitram, et assumit rubeum mantellum, et habere debet caligas de rubeo panno sine pedulibus et cum stafilibus, et infulam rubeam de scarleto; et postea parvos calceos de panno eodem, et calceos religiosos usque ad medium de corio rubeo, et tunicas et vestes de scarleto, et desuper pannos albam camisiam, et erit subcinctus cingulo de serico rubeo super camisiam; et ipsa camisia erit ita longa, quod elevata competenter super ipsum cingulum reflectatur.

4. Idem vero electus, in quocunque ordine fuerit, si scribat aliquas litteras alicui ante suam consecrationem, bullare faciet litteras ipsas cum illa parte bullae in qua sunt capita apostolorum ex una parte; ex altera vero erit plana, cum **223** nondum sit consecratus in papam; et in salutatione scribit nomen suum sic, *G. electus servus servorum Dei, dilect.,* etc., *salutem et apostolicam Benedictionem.* Addit in fine ante datam litterarum: *Nec quod bulla exprimens nomen nostrum non est appensa praesentibus, quia ante consecrationis et Benedictionis nostrae solemnia non transmittitur his quae fiunt, hactenus in Romanos electi pontifices consueverunt bullam habere ante suae consecrationis munus, medium hujusmodi observare.* Et post dat. in tali loco, etc., hujus manu, *suscepti a nobis apostolatus officii anno primo.* Et poenitentiarii dicunt in data suarum litterarum: *Datum etiam anno primo praesulatus domini episcopi papae electi in Romano pontificatu.*

5. Idem autem electus, in quocunque ordine constitutus, promovebitur ad majores ordines secundum formam, qua alii ordinantur; hoc tamen salvo, quod ipse electus amictu et alba indutus, et cingulo subcinctus, cum manipulo tantum, si est subdiaconus; si vero est diaconus, cum stola super laevam partem, sedebit in faldistorio suo, tenens mantum suum, pluviale non indutum, sed post collum, et mitram in capite ipso congruam; et sic debet ordinari. Ordinator venit coram ipso, et Orationes debitas dicet, et alia faciet quae in ordine quem confert fieri consueverunt. Et attende quod dum idem electus ordinatur, diaconus cardinalis et subdiaconus capellanus assistent ei lavando manus et induendo, sicut alias fieri consuevit, dum papa celebrat; et erunt induti vestimentis sacris et debitis, et eidem electo postmodum duo debent assistere diaconi cardinales qui ei serviant, ut est moris; et isti etiam vestibus sacris congruis erunt vestiti, etsi alii cardinales cujuscunque ordinis non essent induti. Ordinator vero habebit suos ministros, qui ei in subdiaconi et diaconi habitu ministrent. Et haec de ordine.

6. Quo electo ad ordinem ordinato, post susceptum ordinem, et vestimentis ordinibus debitis receptis, mantum sive pluviale, sicut dictum est, post collum resumet; et cum venerit ad horam coronandi, ordinatus ad ipsum ordinatorem ad altare venit, et ordinator eum reverenter coronabit; et sic omnibus peractis, et reverenter Missa expleta, ipse electus dicit *Sit nomen Domini,* et facit Benedictionem; qua dicta, ordinator ter dicit eidem electo *Multos annos,* flectendo ter genua coram eo, ut est moris; et altiori voce semper dicendo. **224** Idem electus nullum servitium in altari faciet ordinatori, nec Epistolam, nec Evangelium cantabit, nec ante receptionem ordinis diaconatus dicetur illa postulatio, *Postulat mater ecclesia nostra,* etc. Illa petitio non est necessaria in papa, quia scimus per omnia esse dignum; nec etiam cum promovetur ad ordinem presbyterii eadem postulatio dicetur; sed cum ad ordinem presbyteratus ordinari debebit, induetur cum ea solemnitate qua dictum est, habendo stolam super humerum, et manipulum in brachio; nec tamen habebit tunicellam, nec dalmaticam; nec calciabitur sandalibus, nec habebit pectorale, nec fanonem, sed solum amictum et albam; et fiet litania ut consuevit. Et demum ordinator coram ipso stans ordinat eum more consueto in aliis, et manus oleo sancto inungit, imponendo ei primo manum; et omnes presbyteri cardinales, qui assistunt, similiter; et ponit ei casulam, reflexo ei primo orario, ut est moris, super utrumque humerum; quibus omnibus, ut in ordinatione presbyterorum continetur, peractis, et casula ei extensa ad dorsum per ordinatorem, et peracta a ministris, idem electus lavabit manus suas cum mica panis, ut moris est. Quo facto, recipit ad pedem et osculum omnes episcopos, presbyteros, et diaconos cardinales, necnon et alios praelatos, qui adsunt, in ordine suo; quo facto, cantatur Evangelium; quo cantato, idem electus osculatur sibi

delatum Evangelium, ut est moris; et post dictum *Dominus vobiscum,* et *Oremus,* per ordinatorem, idem ordinator venit coram eodem electo, et recipit de manu ejus duos magnos panes, duas phialas vini, et duo torticia, osculando ei manum; quo facto, redit ad altare ordinator et ordinatus, et unus presbyter cardinalis eidem electo ordinato servit de libro in altari in Missa, docendo et instruendo ipsum. Eodem tempore debito, postquam ordinator coronaverit, praefatus electus de manu ordinatoris super altare coronabitur, et omnia rite agentur usque ad finem Missae. Qua finita, ordinator dicit *Multos annos,* ut dictum est. *Sit nomen Domini benedictum* praecinetur per ipsum electum, prout superius est expressum; quo facto, idem electus exuetur reverenter, ut moris est, dicendo Psalmos debitos, scilicet, *Benedicite,* et *Laudate Dominum,* Antiphona trium puerorum. Et ordines hujusmodi recipiet presbyteris omnibus praesentibus, et a quocunque episcopo sibi placuerit, **225** cardinale, sive alio. Totum hoc agetur die Sabbati; die vero Dominico sequenti consecrabitur, si sibi placuerit. Si vero consecrari noluerit, si ex aliqua causa differet consecrationem, quousque consecretur, Missam nec publice nec private cantabit.

6. Dum electus in papam presbyter fuerit consecrandus, talis ordo debet servari. Primo idem electus dum dicit Psalmum *Quam amabilia,* etc., calciabitur sandaliis et caligis, et lotis manibus induetur omni ornamento suo, scilicet primo alba, cingulo, cum subcinctorio, postea pectorale, demum fanone, postea stola, deinde tunicella, et postea dalmatica. Subsequenter recipit chirothecas, et demum casulam et mitram in capite sine pallio et annulo pastorali, quae postea recipiet in loco suo; et vestimenta erunt coloris tempori convenientis. Cardinales omnes, tam episcopi quam presbyteri, diaconi, subdiaconi, et alii praelati, omnes erunt in vestibus congruis tempori; et cruce papali praeeunte cum faculis VII et incenso, omnes de loco in quo est vestitus veniunt processionaliter ad altare. Nulla tamen fit examinatio primo nec secundo illa consueta in consecratione aliorum episcoporum quae incipit *Antiqua;* et vadit electus ad altare, et facit confessionem, interim choro vel schola cantante Introitum et *Kyrie eleison;* quo facto, venit coram altare, et ibi genuflectet super faldistorium paratum, et omnes alii similiter praelati; et duo diaconi cardinales qui ad serviendum ei ad dextram laevamque assistunt, et capellanus subdiaconus dicit litaniam cantando, aliis capellanis respondentibus; et dum venerit ad illum locum, *Ut consecrandum,* etc., repetet bis, et quilibet praelatus una cum ordinatore electum ipsum signabit. Qua litania dicta, ordinator venit coram eodem electo, et dicit illud quod est in Pontificali episcoporum. Quo dicto, redeunt post altare; et tunc venit unus ex episcopis cardinalibus, et dicit illam Orationem, *Adesto;* et postmodum venit alius episcopus cardinalis, et dicit illam Orationem, *Oremus, dilectissimi,* et additur in ea, *utilitati universalis Ecclesiae;* et demum venit ordinator sive consecrator, et ponit apertum Codicem Evangeliorum super caput electi versus collum, et Codex sic apertus tenetur a duobus cardinalibus, et omnes praelati stant in circuitu induti quilibet cum suo libro; et ordinator incipit et procedit, ut continetur in libro, omnibus aliis praelatis secum dicentibus in **226** voce depressa, et ordinatore in cantu *Deus homini,* etc., prout in libro; eo tamen salvo, quod mittatur in loco suo illud, *Et idcirco,* quod specialiter ponitur in consecratione papae. Qua finita, depositis chirothecis, ordinator ponat unum capiturgium subtile in modum scuti super caput electi, pendentibus capitibus capiturgii post collum; et sic mittit chrisma super caput ejus in modum crucis, et dicit illam Orationem: *Ungatur,* etc., et addit aliam Orationem: *Hoc, Domine,* et in loco suo additur *Illud tribue,* etc. Qua finita, ungit manum electi cum chrismate, et dicit illam Orationem, *Deus,* etc. Qua finita, non datur ei baculus, nec dicitur illa Oratio, *Accipe*

baculum, sed dat ei annulum, et dicit Orationem *Accipe,* etc., et addit *sanctam universalem Ecclesiam;* et iterum dat ei librum Evangeliorum, et dicit *Accipe,* etc., et addit, *universalem populum tibi committo,* etc. Quibus omnibus expletis per consecratorem, idem summus pontifex sedet in faldistorio, et lavat manus cum mica panis et aqua, et unus episcopus cardinalis venit coram ipso, et tergit ejus caput, quod fuit unctum, cum mica panis et cum cortic. leviter, et tergit cum linteamine sive subtili tobalea. Quo finito, ipse summus pontifex recipit consecratorem et omnes episcopos presbyteros et diaconos cardinales ad osculum oris.

7. Dum vero quis episcopus in papam eligitur, non consecratur aliter, sed fiunt omnia quae continentur in isto libro ad hunc numerum, *Primo electus,* usque ad illud verbum, *processionaliter ad altare.* In fine facta confessione ascendit sedem praeparatam, et ibi coram ipso veniunt episcopi cardinales, et dicunt Orationes illas tres, quae sunt in Ordinario secundum ordinem in Ordinario scriptas. Quo finito, sedet in sede, et recipit dictos cardinales et praelatos alios, et facit ea quae hic continentur a verbo illo, *Omnes alios praelatos ad pedem et ad osculum.* Quibus receptis, venit ad altare, et inibi desuper sumat pallium paratum per priorem subdiaconorum capellanorum, sive per priorem basilicae Sanctae Sanctorum; et duo priores diaconi cardinales tenent pallium ipsum, et tunc prior illorum duorum solus dat pallium summo pontifici sub his verbis: *Accipe pallium plenitudinem pontificalis officii ad honorem omnipotentis Dei; gloriosissimae Mariae virginis ejus genitricis, beatorum apostolorum Petri et Pauli, et sanctae Romanae ecclesiae;* et aptato pallio ipso super eum cum tribus spinulis aureis, ut est moris, **227** ascendit summus pontifex ad altare, et facit incensum; et demum redit ad eminentem sedem, et dicit *Dominus vobiscum,* vel *Pax vobis,* cum *Gloria in excelsis,* ut dies requirit; et postea dicit Orationem Dominicae alte, et aliam dicit pro se secrete. Qua Oratione finita, dominus papa residet in sede: et prior diaconus cardinalis portans ferulam in manibus cum diaconis, subdiaconis, scrinariis et judicibus, omnes induti solemniter, descendit ante altare, et facit duas acies sive fila, unam ex una parte, et unam ex reliqua, aequaliter dividendo; et ponit primo diaconos juxta altare, secundo subdiaconos, tertio judices, quarto scrinarios in ordine; et ipse prior diaconus incipit laudem sic alta voce, tamen quasi legendo: *Exaudi, Christe;* et judices et scrinarii procedent similiter in cantu quasi legendo: *Domino nostro papae a Deo decreto summo pontifici et universali papae vita.* Item idem prior dicit secundo *Exaudi, Christe;* et judices et scrinarii Antiphonam ut prius; et sic facit tertio. Idem prior dicit *Salvator mundi;* et judices et scrinarii Antiphonam *Tu illum adjuva,* et caetera facit. Tertio item idem prior dicit bis *sancta Maria;* et illi Antiph. *Tu illum adjuva.* Eodem modo dicit tamen semel *Sancte Gabriel, sancte Raphael, sancte Joannes Baptista, sancte Petre, sancte Paule, sancte Andrea, sancte Stephane, sancte Leo, sancte Gregori, sancte Benedicte, sancte Basili, sancte Saba, sancta Agnes, sancta Caecilia, sancta Lucia;* aliis respondentibus *Tu illum adjuva.* Quibus finitis, prior dicit *Kyrie,* etc., et illi respondent *Kyrie, eleison,* etc., et hoc facit tertio; et postea omnes similiter dicunt alta et una voce *Kyrie,* etc. Laudibus finitis, legitur epistola Latina, et subsequitur Graeca super pulpitum: ita de Evangelio. Ille vero episcopus cardinalis qui eum consecrat, dum esset omni pontificali indumento ornatus absque baculo pastorali, eumdem summum pontificem consecrat. Qua consecratione finita, deponit omnia ornamenta praedicta; et assumpto pluviali cum superpelliceo, servit eidem summo pontifici in altari, ut est moris. Et sic Missa ordine suo procedit usque ad finem; et consecrabit cum solemnitate, non super altare, sed ad sedem. Post Missam dicit idem summus pontifex: *Sit nomen Domini benedictum.* Consecrator tamen non dicit *Multos annos.*

8. Omnibus rite peractis, ipse summus pontifex et omnes cardinales, et alii praelati et subdiaconi, quilibet in gradu suo indutus vestimentis pretiosis albi coloris, episcopi pluvialibus, **228** presbyteri casula, diaconi dalmatica, subdiaconi tunicella, acolythi superpelliciis; et alii capellani, episcopi, archiepiscopi, abbates, et patriarchae pluvialibus; et judices, scrinarii, similiter praefecti et advocati erunt induti pluvialibus; ipse in pluviali et mitra et solemniter in superpelliciis ut papa omnia pretiosa ornamenta habebit, et pallium, et mitram optimam, et chirothecas, et annulum pastoralem; et sic cum omnibus venit ad portam, sive ad gradus ecclesiae. Ibi prior diaconus cardinalis exuit mitram, et ponit ei coronam, quae vocatur regnum, in capite, toto populo clamante *Kyrie,* etc., et sic cum omni ornatu quilibet cardinalis et praelatus equitat equum opertum panno albo; subdiaconi vero, capellani, scrinarii, et alii equitant ornate vestiti, non tamen habent equos coopertos. Papa equitat equum magnum phaleratum et coopertum tantum ex parte posteriori, et de scarleto, in parte vero anteriori non coopertum.

9. Sic omnibus equos ascendentibus, prior diaconorum cum ferula ordinat Processionem hoc modo. Primo procedit equus domini papae phaleratus; secundo vadit subdiaconus cum cruce, tertio duodecim bandonarii cum duodecim vexiliis rubeis, et duo alii cum duobus Cherubim cum lanceis; quarto duo praefecti navales induti pluvialibus; quinto scrinarii; sexto advocati; septimo judices; octavo cantores; nono diaconi et subdiaconi qui legant Epistolam et Evangelium in Graeco; decimo abbates forenses; undecimo episcopi; duodecimo archiepiscopi; decimo tertio abbates Urbis; decimo quarto patriarchae et episcopi cardinales; decimo quinto presbyteri cardinales; decimo sexto diaconi cardinales; decimo septimo dominus papa et subdiaconi cum tobalea, et serviens qui portat umbraculum; et sic venit usque ad palatium suum, sive ad ecclesiam juxta palatium suum; ubi cum descendit de equo, deponit regnum de capite, et recipit mitram; et presbyter cardinalis facit ibi laudes cum tabellionibus et judicibus; quibus factis, deponit pallium et casulam tantum ac chirothecas, et resumit pluviale post collum; venit ad aliquem locum praeparatum decentem, et ibi dat cuilibet cardinali et praelato presbyterium; et sic fit. Ipse papa sedet in sede, et quilibet cardinalis et praelatus vadit coram eo, et flexis genibus exuet sibimet cardinalis sive praelatus mitram, et tenet apertam ante papam; et ipse projicit illam pecuniam quam dat ei in uno **229** scypho argenteo camerarius, et quam dicit liber camerarius, qui vocatur Politicus [Leg. Polyptycus]; et ille qui recipit pecuniam in mitra osculatur genu domini papae; et idem camerarius habet ante se magnam mensam coopertam tobalea, ubi sunt hujusmodi; et assistunt ipsi camerario clericus tantum et duo equitatores; ipse vero camerarius et clericus camerae sunt in superpelliciis. Quo presbyterio dato, idem dominus ducitur a duobus cardinalibus diaconis ad mensam solemniter paratam, et ibi sedet, episcopo cardinali sibi dante aquam, et duobus diaconis tobaleam tenentibus; et eo loco vadunt omnes sedere, et sedet in una mensa eminente solus papa cum diversis et magnis vasis aureis, et argenteis; in alia mensa sedent episcopi, in alia presbyteri post eos; in alia parte ad sinistram diaconi cardinales, et postmodum mensae omnium praelatorum et aliorum nobilium. Et attende quod papa stabit, dum comedit, indutus et calceatus, ut dictum est, et cum mitra; cardinales vero omnes habebunt superpellicium cum camisiis et mantello, et mitra alba simplici in capite; et comedent omnes praelati similiter cum mitra. Coram papa servient laici majores natu et nobiliores qui sunt praesentes. Qua comessatione finita, papa lavabit manus ut prius, et quilibet cardinalis similiter sedendo lavabit, serviente fundente aquam cardinali lavanti. Cardinales qui assistunt tenent tobaleam, unus ex una parte lavantis, alter ex altera, et sic sibi ad invicem mutuo serviant; quibus omnibus lotis, et redditis gratiis, papa reducitur a duobus

cardinalibus ad cameram et capellam; et discalceant et exuunt eum, et postea papa quiescit. Cardinales vero et alii praelati redeunt ad hospitia sua cum mitris equitantes, et parati sicut steterant in comestione. Et attende, quod dum venit coronatus, debet in quatuor locis facere missilia, id est pecuniam diversam mistam projicere super homines.

10. Si vero papa fuerit Romae apud sanctum Petrum ordinatus et consecratus, dum debet consecrari, inducitur ad capellam sancti Gregorii, et venit processionaliter ad altare; et fiunt caetera ut supra dictum est; quibus finitis, coronatur ad gradus, et redit Lateranum per viam papae; et postquam equitaverit, fit ibi in eodem loco jactus pecuniae per senescalcum vel per alium ter, et post papam projicit. Item cum pervenit ad turrim Stephani Petri qui est Parionis, et hodie dicitur Turris de Campo, unus de familia papae facit ibi alium jactum, **230** stando in aliquo loco eminenti; et ibi Dominus papa stat, et veniunt illuc Judaei cum lege, facientes ei laudem, et offerunt sibi legem, ut adoret; similiter dum pervenerit ad palatium . . . . . in Punga, unus de familia papae de dicto palatio facit unum jactum; similiter facit alium jactum, cum pervenerit ad sanctum Marcum; similiter cum pervenerit ad sanctum Adrianum, facit alium jactum, stando in fenestra palatii sanctae Martinae; et sic venit ad plateam Lateranensem, et ducitur ad porticum quae vadit ad ecclesiam sancti Joannis Laterani; et ibi ante porticum stat prior Laterani et canonici cum eorum comitiva, induti solemniter, et cum cruce processionali papam, cum descendit, recipiunt. Et postquam papa descendit, faciunt eum ibi sedere in quadam sede marmorea, quae vocatur stercoraria; et veniunt omnes cardinales, honorifice elevantes eum, ut vere dicere possint: *Suscitat de pulvere egenum, et de stercore erigit pauperem, ut sedeat cum principibus, et solium gloriae teneat.* Et ipse dominus papa stando juxta ipsam sedem accipit tres pugillatas denariorum de gremio camerarii, et projicit inter populum, dicens: *Argentum et aurum non est mihi; quod autem habeo, hoc tibi do.* Et postea priore et canonicis praeeuntibus, cantando ducitur per ipsam porticum ad ecclesiam basilicae Lateranensis, ubi orat, et dicit: *Sit nomen Domini;* et deponit regnum, et assumit mitram, et sedet in magna sede post altare, ubi recipit praedictos priorem et canonicos Lateranenses ad pedem et ad osculum. Quo facto, ducitur ad palatium; et dum venerit ad portam palatii, unde intratur palatium per ecclesiam, ponitur ibi faldistorium, et ibi papa sedente, prior presbyterorum cardinalium ordinatis judicibus et scrinariis in filo, facit ibi laudem, sicut diaconi cardinales fecerant in Missa ante Epistolam post Orationem. Postea ducitur ab ipsis cardinalibus per palatium usque ad portam ecclesiae sancti Silvestri, ubi sunt duae sedes porphyreticae; et primo sedet in illa quae est ad dexteram, ubi prior basilicae sancti Laurentii dat ei ferulam, quae est signum correctionis et regiminis, et claves ipsius basilicae et sancti Laterani palatii, in quibus designatur potestas claudendi, aperiendi, ligandi atque solvendi; et cum ipsa ferula et aliis clavibus accedit ad aliam sedem similem, quae est ad sinistram, et tunc restituit eidem priori **231** ferulam et claves, et incipit sedere in illa secunda sede. Et postquam aliquantulum sedit, idem prior cingit eidem domino papae zonam de serico rubeo, in qua dependet bursa purpurea, in qua sint duodecim lapides pretiosi cum sigillo et musco; et dum in ipsa sede sedet, recipit officiales palatii ad pedem et ad osculum; et sedens ibi recipit de manu camerarii denarios argenteos valentes X solidos, et projicit eos super populum; et hoc facit ter, dicendo singulis vicibus: *Dispersit, dedit pauperibus, justitia ejus manet in saeculum saeculi.* Et istis duabus sedibus papa taliter se habet, ut videatur potius jacens quam sedere; et nulla istarum sedium, nec etiam stercoraria, est cooperta vel parata, sed nuda. Demum ducitur ad sancta sanctorum, ubi intrat; et ante altare suam Orationem facit; et postea reducitur ad capellam sancti Silvestri, in qua intrat, et sedet in loco praeparato, et facit presbyterium, de quo supra dictum est. Postea redit ad cameram, in qua

deponit casulam et pallium, et assumit mantum, et vadit comedere, ut supra dictum est. Primo tamen recipit juramentum secundum formam: *Ego talis,* etc., a senatore.

11. Si vero dominus papa consecratur vel eligitur extra urbem, cum venerit ad Romam ad capellam sanctae Mariae Magdalenae ad radicem montis Mali, descendit et intrat cum cardinalibus ipsam capellam, et ibi recipit pluviale et mitram; et postea equitat et procedit, et Judaei sibi occurrunt cum lege et laudibus, et omnes ecclesiae Urbis ei obviant honorifice cum processione, et veniunt omnes clerici induti cum crucibus et vexillis et thuribulario et capsa cum thure; et quaelibet ecclesia occurrit ipsi papae cum thuribulo et ipsa capsa; et idem dominus papa de thure cum cochleare in thuribulo ponit, et illi papam cum eo incensant; et faciunt ita omnes ecclesiae, et sic ducitur per porticum usque ad gradus sancti Petri, ubi est Processio parata; et archipresbyter et canonici sancti Petri, a quibus recipitur reverenter, et cantantibus ipsis canonicis introducitur in ecclesia a priore canonicorum, tenentem ipsum papam ex una parte, et priore cardinalium ex altera, et sic introducitur in ecclesiam tenentibus eum. Sed prior dimittit eum ante portam ecclesiae ipsius basilicae, et alius cardinalis assumit eum ex illa parte; et in medio ecclesiae veniunt, et cantant coram ipso cardinales presbyteri: *Protector noster aspice Deus, et respice in facie Christi tui;* quo dicto, **232** ducitur ad altare, et ibi orat; et dum orat, cantant canonici *Te Deum laudamus;* quo cantato surgit papa ab Oratione, et dicit *Sit nomen Domini;* et postea osculatur altare beati Petri, offerendo super altare pretiosum pannum aureum, et semper papa offert pannum sericum super altare cujuscunque ecclesiae, cum primo ejus altare ascendit. Demum ad magnam et eminentem sedem post altare beati Petri ducitur, et in ea a priore diacono cardinale inthronizatur et ponitur; et ibi sedens recipit ad pedem et ad osculum oris omnes cardinales ordinate, et omnes canonicos sancti Petri. Quo facto, ducitur ad cameram suam, ut ibi quiescat. Cum vero venerit ad Lateranum, recipitur prima vice, ut supra dictum est de sedibus, et de omnibus, praeterquam de laudibus; et offert ad altare ut dictum est. His omnibus, quae circa dominum papam fiunt, taliter sub brevitate transcursis, qualiter idem dominus papa in officiis habere se habeat in ecclesia, vel extra, breviter videamus.

12. Primo notandum est quod dominus papa tres mitras diversas habet, quibus diversis temporibus utitur, scilicet unam albam totam, unam cum aurifrisio in titulo sine circulo, et mitram aurifrisiatam in circulo et in titulo. Mitra aurifrisiata in circulo et in titulo utitur in officiis diebus festivis et aliis, excepto a Septuagesima usque ad Pascha, et ab Adventu usque ad Natale, et quando cantat pro defunctis. Et est illa ratio, quia coronam repraesentat, et activae et contemplativae vitae discursum. Mitra vero cum aurifrisio in titulo sine circulo utitur, cum sedet in consistorio, et judicat; unde coronam regalem repraesentat. Alba utitur diebus Dominicis et aliis non festivis, ab Adventu Domini usque ad vigiliam Nativitatis Domini in Vesperis, praeterquam in tertia Dominica de Adventu, quae dicitur Dominica de *Gaudete,* in quo die in Laudibus est quinta Antiphona *Juste,* quia tunc dominus papa facit quamdam solemnitatem, quae talis est. Cum ipso die Dominico sit statio ad sanctum Petrum, die Sabbati in vigilia ejusdem Dominicae in vespere papa et cardinales conveniunt, ad sanctum Petrum, et ibi omnes, papa et cardinales, induti soli episcopalibus propter festum stationis, incipiunt Vesperas de die, non dicendo de beata Virgine, cum sit propter festum stationis officium, et dicuntur in Vespere Antiphonae de Laudibus, et primicerius cantabit cum schola. Primicerius praenuntiat primam Antiphonam papae, **233** alias vero tres dicunt scholenses, et canonici sancti Petri quintam, quae est *Juste,* praenuntiant papae, et idem dominus papa post talem praenuntiationem accipit monetam auream de manu camerarii, et

ponit in ore ipsius praenuntiantis eodem praenuntiatore tenente os apertum. Et hoc facto ipse papa incipit solemniter *Juste,* et deinde Psalmos Dominicales cum ultimo psalmo *Laudate Dominum omnes gentes,* et fiunt omnia ut in officio diebus Dominicis. Dictis Vesperis, omnes redeunt.

13. Mane ipsius tertiae dominicae papa equitat ad sanctum Petrum, et portat mitram aurifrisiatam in eundo et redeundo, et in Missa utitur pannis serici coloris, et violaceis anaglypho opere contextis, et casula est ornata perlis; et solum hac Dominica et in Quadragesima utitur eis; aliis vero Dominicis et feriis diebus utitur pannis coloris violacii in Missa, et diaconus et subdiaconus similiter, nisi sit festum, in quo utuntur pannis illius coloris quod festum requirit. Et nota quod VII diebus ante vigiliam Nativitatis, die Dominico excepto, cantantur septem magnae Antiphonae ad *Magnificat,* et quasi jubilando, et cantantur ante Psalmum et post Psalmum. Et non dicitur *Kyrie, eleison,* nec suffragia, sed absolute incipitur *Dominus vobiscum,* et dicitur Oratio Dominicalis, etiam de feriis, si habeatur. Et attende quod semper dum cantatur de mortuis, sive de feria ab Adventu usque ad Natale, et a Septuagesima usque ad Pascha, et in quatuor temporibus, et in vigiliis Sanctorum, in quibus jejunatur, et ministri capsula utuntur, nisi in vigilia Pentecosten, et in quatuor temporibus ejusdem festi officium non facit papa, ut continetur in Breviario de die et de beata Virgine, unum tamen episcopale est ab ipsa die Sabbati usque ad Vesperas vigiliae Nativitatis Domini, quod officium beatae Virginis in Matutinis, et in Vesperis primis non dicitur; aliis vero diebus dicitur legendo; ab ipsa vero prima Dominica de Adventu usque ad festum Natalis, cum jejunatur quadragesimaliter.

14. In vigilia Nativitatis Domini venit papa, omnes cardinales et praelati vocati per cursores, et capellani, et alii similiter ad Vesperas, et induitur papa pretioso pluviali rubeo, et mitra pretiosa; alii vero omnes albi coloris vestibus, episcopi et diaconi cardinales, et alii praelati pluvialibus, presbyteri vero casula; et sic solemniter dicunt Vesperas, et incipit papa **234** Vesperas in loco suo ornato, capellanis in habitu decenti cantantibus coram eo. Et si est Romae, praenuntiat primicerius scholae, et secundum cantum scholae; si vero est alibi, pronuntiat alius capellanus papae hebdomadarius, et praenuntiat sic: primam primus papa, secundam prior episcoporum, tertiam prior presbyterorum, quartam prior diaconorum, quintam alter diaconus post priorem. Postea papa facit incensum, et incensando solum altare quod paratum dictum est esse; et eo incensato, redit ad locum suum, et cardinalis qui ei servit de libro recipit thuribulum, et incensat papam, cardinales et omnes praelatos indutos et capellanos ordinate. Capitulum dicit capellanus, et praenuntiatur papae Hymnus et Antiphona ad *Magnificat,* et assistunt ipsi papae duo diaconi cardinales, unus ad dextram antiquior, et junior ad sinistram; et episcopus sive presbyter cardinalis, qui servit de libro, cum dominus papa dicit Orationem. Et cum dicit, duo capellani tenent magna candelabra argentea cum cereis ante ipsum, et dicto *Dominus vobiscum,* junior diaconus dicit *Benedicamus Domino,* et papa dicit: *Sit nomen Domini.* Quo finito, redeunt ad aulam papae, ubi parata sunt vina multa et diversa, et claretum et species.

15. Si vero papa est Romae, facta coena in meridie, vadit cum familia sua ad sanctam Mariam Majorem, et ibi dicit Vesperas solemnes cum tota curia, ut dictum est, et ibi pernoctat, et cantat ibi Matutinas in ecclesia ipsa, et tres cardinales episcopi, duo diaconi, et unus presbyter juniores assistunt ei, et fit officium ut continetur in ordine Breviarii. Cantat ibi dominus papa Missam de nocte ad altare, quod vocatur praesepe; et dum exuit se, cantant

capellani Laudes matutinales coram eo; quibus dictis, vadit requiescere. Er summo mane ante solis ortum vadit cum tota curia ad ecclesiam sanctae Anastasiae, et cantat ibi Missam; qua dicta, redit ad dictam ecclesiam sanctae Mariae Majoris, et cantat ibi ad altare majus tertiam Missam, et in omnibus Missis utitur colore albo; qua dicta, redit Lateranum, dicit Vesperas suas in capella cum capellanis suis. Eodem die omnes poenitentiarii cum eorum famulis, et eleemosynarius hebdomadarius et vicancellarius cum tota cancellaria veniunt videre papam, et papa dat omnibus species et vinum.

235 16. In festo beati Stephani fit officium sicut continetur in Ordinario.

17. In festo sancti Joannis fit officium similiter ut habetur in Breviario, et utitur colore albo.

18. In festo Innocentium fit officium ut continetur in libro; tamen in Missa utitur colore violaceo, et subdiaconus et diaconus utuntur planetis, et papa mitra simplici. In eorum Octavis utitur in Missa colore rubeo, ut in diebus festivis. In aliis vero festis sequentibus, sive festum confessorum, sive virginum, utitur colore albo, rubeo in Dominicis a Nativitate usque ad Octavam Epiphaniae; si facit de Dominica, non de aliquo festo, utitur albo colore. Ab octava vero Epiphaniae usque ad Septuagesimam diebus Dominicis et ferialibus utitur colore viridi.

19. A Septuagesima vero usque ad primam diem Quadragesimae, utitur colore nigro, et facit Processionem de sancta Anastasia usque ad sanctam Sabinam, et vadit papa et alii discalceati, et discalceatur ipse papa in porta ecclesiae; et propter hoc induitur sacris vestibus, et non calciatur sandalibus. Et postquam veniunt illuc, papa intrat sacristiam, et lavat pedes, et calceatur, et postea cantat Missam. In eundo vero idem dominus papa cum diacono capellano et aliis eum concomitantibus vadit dicendo Psalterium; scholenses vero cantant, et alia fiunt ut continetur in Ordine Romano; excepto quod in Quadragesima usque ad Pascha, et ab Octava Pentecosten usque ad Natale, et ab Octava Epiphaniae usque ad Quadragesimam, in diebus ferialibus, cum dicuntur Orationes, sive in officio diei, sive defunctorum aut beatae Virginis, in omnibus Horis debemus genua flectere; et in Missa similiter debemus stare flexis genibus in Orationibus ante epistolam, et post cantum ad elevationem corporis Christi. In elevatione vero corporis Christi, cum antea parum debeant surgere, prosternant se ad terram, et adorent reverenter in facies cadendo; et sic prostrati stent usque ad *Per omnia,* ante *Agnus Dei,* et dant pacem, et iterum se prosternunt, et stant sic prostrati, quousque sacerdos corpus et sanguinem sumat. Quo sumpto, dum perfunditur, sedeant, et debeant stare capitibus discoopertis ab elevatione corporis Christi **236** usque ad sumptionem. Iterum dum dicunt Orationes post Communionem, debent genua flectere, et stare usque ad finem Missae. In Quadragesima vero surgent et stabunt, dum dicitur Oratio super populum. Tunc discooperientur capita, et inclinabunt se, dum ipsa Oratio dicitur. Missa vero finita, papa dicit *Sit nomen Domini,* ut moris est.

20. A primo die Quadragesimae usque ad Pascha, si papa cantat, unam tantum Orationem consuevit publice dicere; capellani vero dicunt quinque, primam de die, secundam *A cunctis,* tertiam *Omnipotens sempiterne Deus, qui vivorum,* quartam *Exaudi quaesumus, Deus, supplicum,* quintam de papa, et sic fit diebus ferialibus usque ad Dominicam de Passione. A Dominica vero de Passione in Missa usque ad Pascha dicitur tantum de die *Ecclesiae tuae,* et de papa. Alia vero officia usque ad Dominicam de *Laetare,*

Jerusalem fiunt, ut habetur in Ordine; in qua Dominica papa portat mitram cum aurifrisio, et vadit cantare ad sanctam Crucem, si est Romae. Et si est alibi, ubi placet; et portat in manu quamdam rosam auream miro opere operatam, in qua intus sunt muscus et balsamum, et tenet ipsam in manu, dum dicit Tertiam; et dum calciatur et cum induitur, servat eam camerarius, et juxta ipsum hodie servat eam diaconus. Si papa non celebrat, et induitur pretiosis quibus induitur in Dominica de *Gaudete,* et tenet ipsam rosam, cum sermocinatur, et in Missa servat ipsam subdiaconus juxta ipsum qui servit de tobalia; et dicta Missa reportat eam in manu, et praefecto Urbis vel alteri cui placet eam dare, qui adextrat papam tenendo frenum equi pedes ad locum in quo papa descendit et praecedit subsequendo usque ad cameram; et papa dat ei rosam, et ille osculatur ejus manus et pedes, et redit ad domum suam cum rosa decenter . . . . Si papa celebrat, dat rosam post descensum suum; si vero non celebrat, dat rosam in camera sua. Quid vero rosa haec, aurum, muscus et balsamum, quae sunt intus in ea, et quod tali die portatur, significent, diligenti inquisitori servatur.

21. In Dominica Ramis Palmarum fiat officium ut continetur in Ordine; hoc tamen salvo, quod dum cantatur Passio, dominus papa tenet palmam suam in manibus, et quibuslibet alius. Et est ista ratio quod illa duo repraesentant Ecclesiae laudem et improperium, quorum primum in palmis et floribus, alterum in Epistola et Passione Missae exprimitur; et licet **237** Ecclesia Gallicana rubeis utatur vestibus, Romana tamen violaciis utitur; caetera usque ad diem Jovis in Coena Domini fiunt, ut ponuntur in Ordine.

22. In Coena Domini in nocte et die dicuntur omnia ut continentur in Ordine, hoc tamen salvo, quod in ipso die legunt tres Psalmos; lectiones de Threnis tres de capella juniores, in secundo die tres seniores, in tertio capellani presbyteri. Hora vero sexta ipsius diei venit papa cum tota curia, tum omnes episcopi cardinales in pluvialibus, presbyteri in casula, diaconi in dalmatica, subdiaconi in tunicellis, praelati omnes in pluvialibus coloris albi, et alii capellani, qui habent servire, in superpelliciis, et ipse dominus papa cum pretioso pluviali et mitra cum auro, et ibi fit per ipsum dominum papam sermo. Quo finito, papa residet in faldistorio, et leguntur per capellanum excommunicationes; et diaconus cardinalis exponit, et sicut de quolibet processu. Quibus lectis et expositis, veniunt multae candelae accensae, ex quibus ipse papa tenet aliquas, et quilibet cardinalis et praelatus tenet suam accensam, et in terram ponit exstinguendo, dicendo *Praedictos omnes excommunicamus;* et tunc campanae insimul sine ordine compulsantur. Et hic quaeri posset quare sic candelae accensae projiciuntur. Et respondetur quod sicut cum candela accensa projicitur, exstinguitur, sic per excommunicationem ab Ecclesia Spiritus sancti gratia, quae significatur per lucem, ab eis removetur; et sicut in pulsatione ordinata Ecclesia fideles congregat, sic in inordinata infideles dispergit. Ad hoc vero quaeri potest quare hoc hodie, et in Ascensione Domini, et in festo Dedicationis basilicae duodecim Apostolorum hujusmodi excommunicationes fiant in Ecclesia Dei, cum magis viderentur illis diebus silendae, cum in diebus festis actus judiciales non debeant exerceri. Et respondetur quod est illa ratio festorum trium. Primo, hac die Jovis sacramentum corporis et sanguinis Christi habuit principium, in quo omnes fideles communicant. Ad ostendendum vero quod excommunicati in hoc non communicant, eo die ab ecclesia exclusi ostenduntur. In Ascensione vero legitur Deus rogasse pro fidelibus; unde cantat Ecclesia: *Pater sancte, serva eos,* etc.; unde ostendit Ecclesia quod pro his non oravit, et eos tales denuntiat. In festo vero Dedicationis ostenditur locus **238** qui fidelibus ad adorandum deputatur; et quod infidelibus locus ille apertus non est, in ipso die ab ecclesia expelluntur. Et hoc totum fit pro utilitate excommunicatorum, ut videntes se a tot bonis

tantorum dierum excludi, facilius ad reconciliationis gratiam condescendant. Ad diem vero festum respondetur quod hoc non est sententiae prolatio, sed exclusionis ostensio, et non per viam judicialem, sed admonitionem et correctionem materialem. Qua praedicatione et excommunicatione completa, fit confessio, et sequitur indulgentiae datio, quae est talis: indigenis datur annus et XL dies: extraneis II anni et II quadragenae; ultramontanis III anni et IV quadragenae. His qui transiverint mare IV ann. et IV quadragenae. Et fit absolutio per papam, et ea facta vadit ad ecclesiam, et facit omnia ut continentur in ordinatione, et Missa, et confectione chrismatis, et lotione pedum in suis locis, et datione presbyterii, quae ita fit. Praelati coram papa veniunt, ut dictum est in coronatione, etc. Et comedit.

23. Feria sexta Parasceve, dicitur officium nocte et die ut continetur in Ordinario. Prima vero hora hujus diei in consistorio ante lectum papae conveniunt omnes capellani induti suis cappis et camisiis rotundis, et non forratis vel pretiosis, sed simplicibus et cum silentio, qui tristi facie sedent in terra. Demum venit dominus papa assistentibus sibi duobus capellanis, indutus sua cappa simplici de scarleto non forrato, et sedet non in sede, neque in faldistorio, sed in scabello, et per choros dicunt totum psalterium continuatim; hoc tamen salvo, quod praelati, si dominus papa surgeret ad absolutionem peregrinorum, vel ad alia, tacent, et eo redeunte resumit unus quod dimissum est. Quo finito, cum aliis, ut habetur in Ordinario, dicit ipse papa litaniam, si sibi placuerit, et Orationes. Consuevit enim hac die, et in primo die Quadragesimae ipse dicere litaniam; Orationes vero et Benedictiones semper ipse dicet, nisi fuerit impeditus. Demum fit Processio hora debita in nigris vestibus, et alia omnia, ut habentur in Ordinario. Hoc tamen salvo, quod papa redit cum cappa, non cum pluviali et cum capello, si est eques, vel cum mitra simplici.

24. Die Sabbati omnia fiunt ut continetur in Ordinario.

25. Dominica sanctum Pascha, surgit papa ad Matutinum, et omnes capellani induti superpelliciis conveniunt in capella, **239** quae bene ornata dicitur esse, cum pluribus cereis et magnis faculis; et demum venit papa indutus pluviali albo, quod portare debet quotidie usque ad diem Sabbati in Missa, et aliis Horis, conducentibus eum duobus capellanis venit ad capellam, et officium agit, et caetera fiunt eodem die et per Octavam usque ad diem Sabbati in Vesperis, in quo resumit pluviale rubeum, ut in Ordine continetur, et omnia officia fiunt semper usque ad Ascensionem, sicut in Ordinario habetur. Hoc tamen attende, quod die Lunae et die Martis non comedit curia carnes, sed caseum et ova. Die vero Mercurii vigilia Ascensionis jejunat, et tempestive comedit, et parum quiescit; et postea vadit papa cum tota curia ad sanctum Petrum, et ibi cum omni solemnitate cantat Vesperas, cardinalibus et praelatis assistentibus vestibus solemnibus indutis. Utuntur colore albo in isto festo et per Octavam, nisi veniat festum aliquod quod impediat. Et capellani similiter erunt omnes induti superpelliciis; nam capellani in Pascha, duobus diebus sequentibus, in Ascensione, in Pentecoste, et duobus diebus sequentibus, et in omnibus festis duplicibus a Pascha usque ad festum omnium Sanctorum, in primis et secundis Vesperis, in Matutinis et in Missa, si fiat de festo in capella, debent uti superpelliciis. Eodem die vigiliae dominus papa cum capellanis suis in sancto Petro pernoctat, et dicit in capella sua Matutinum cum capellanis suis, et mane in sancto Petro cantat Missam, et ante Missam dicit Tertiam, et induit se more solito. Indutus cum omni ornatu, ipse, cardinales, et omnes praelati, et alii ascendent pulpitum paratum; et sermocinatur, et omnia fiunt de excommunicatione, sicut in Coena Domini. Quibus finitis, prosequitur Missa; et ea finita, redit Lateranum. Et attende quod quoties in festis duplicibus

papa vadit ad primas Vesperas, semper facit incensum super altare, in tertio nempe Psalmo; et si est in sancto Petro, incensat altare majus, et aliud quod est infra in confessione, et tertium quod est extra in exitu confessionis, in quo praenudatae fuerint reliquiae beatorum apostolorum Petri et Pauli. In secundis Vesperis, si est Romae vel alibi, consueverunt cantores de schola loco Hymni prosam cantare, *Rex omnipotens,* cum melodiis.

240 26. A die Ascensionis usque ad Octavam, et etiam ad vigiliam Pentecostes fit officium ut in die Ascensionis, et fiunt festa inter Octavam, et dicitur officium beatae Virginis. In vigilia Pentecostes ad Vesperas conveniunt papa, cardinales, et alii praelati, quia solemnes sunt et duplices; et fit prout in aliis duplicibus, et utuntur colore rubeo hoc sero et per totam octavam; et si est Romae, vadit ad sanctum Petrum. Et attende quod cum est in sancto Petro, in Vesperis ipse papa tantum incipit Antiphonam, praenuntiante sibi priore scholae, et ultimam ad Matutinum; alias vero Antiphonas vicissim canonici sancti Petri et cantores scholae praenuntiant qui cantant; alii vero praelati non cantant, ibi incipiendo aliquis Antiph. In nocte et per hebdomadam dicuntur Matutino tres lectiones, sicut in hebdomada Paschae. Et est illa ratio propter neophytos baptizatos, ne ex longo officio fastiditi retro respiciant. Hac die et per totam hebdomadam dicitur Tertia; id est vero propter Hymnum *Veni creator Spiritus* qui dicitur in Tertia; et in Missa quotidie cantatur *Alleluia, Vem sancte spiritus,* et Prosa *Sancti Spiritus adsit nobis gratia;* caetera officia dicuntur sicut continetur in Ordinario. Quarta feria hujus hebdomadae dicuntur duae lectiones; unde dicto *Kyrie, eleison,* dicit sacerdos *Oremus,* sine *Flectamus genua;* et postea dicitur Oratio. Qua finita, legitur lectio; qua lecta, dicitur *Alleluia,* cum suo versiculo; quibus dictis, dicit sacerdos *Gloria in excelsis Deo,* et procedit in Missa ordine consueto.

27. Die Sabbati dicuntur quinque lectiones, et cantatur *Alleluia,* cum versiculo ut dicitur in Ordinario, cum Orationibus; quibus dictis, dicitur *Gloria in excelsis Deo,* et procedit Missa ordine debito. His tribus diebus, quanquam sint quatuor tempora, utuntur tamen rubeis vestibus, et tunica, et dalmatica propter solemnitatem Pentecostes, et duobus diebus sequentibus, ut in Pascha et duobus diebus sequentibus, et in Nativitate et in duobus diebus sequentibus. Si cantat dominus papa, debent omnes subdiaconi indui tunicellis in Missa; et isti subdiaconi debent esse parati duodecim in Coena Domini, ut laventur pedes eorum, ut continetur in Ordinario; et debent portare septem candelabra cum faculis, et crucem in processione; et debent etiam cantare *Patrem omnipotentem* de *Credo,* et *Sanctus* in ipsa Missa; **241** et associatur diaconus cardinalis, cum vadit legere Evangelium; et in vigilia Paschae debent legere lectiones, et ire ad fontes, et facere litaniam. Si quaeratur quae est ratio, quare subdiaconi sic canunt aliqua, et postea non canunt, respondetur quod statum Ecclesiae primitivae repraesentant. Idcircoque tres linguae in Missa cantant, Latina, Graeca, et Hebraea. Latina in introitu, Epistola, et Evangelio, et Orationibus, Graeca *Kyrie, eleison;* Hebraea, *Hosanna.* De istis antiquitus duae fuerunt in Ecclesia Dei; Graeca et Latina; et earum quaelibet cantabat in Symbolo fidei, et etiam laudibus in sanctis. Verum quod postea Graeca non duravit, subdiaconi post *Sanctus* silent.

27. In Dominica prima post festum Pentecostes, quae caret Octava, die Sabbati in Vigilia ipsius Dominicae usque ad Dominicam primam de Adventu Domini, fit officium de die et nocte, ut continetur in Ordinario, et utitur Ecclesia colore viridi.

[ORDO ROMANUS XIV.]

ADMONITIO IN SEQUENS ORDINARIUM.

In apographo illustrissimi Ciampini, a quo nostrum exemplum accepimus, nullum auctoris nomen exstat sequenti Ordinario praefixum. At quoniam in Caeremoniali Petri Amelii, quod huic proxime (si locus patiatur) succedet, liber *Jacobi Gaytani* laudatur multis in locis, nempe in capitibus 24 et 25, 52, 57, 58, 76 et 85, quae omnia loca in subjecto reperiuntur Ordinario, non dubito praedictum Jacobum Gaietanum ejusdem Ordinarii esse auctorem. Fuit autem Jacobus diaconus cardinalis sancti Georgii in Velo Aureo seu Velabro, creatus a Bonifacio VIII, cujus et ipse nepos erat; idemque floruit sub pontificatu Benedicti XI, Clementis V, Joannis XXII, Nicolai V, Benedicti XII, et Clementis VI, sub quo vivere desiit. Legatur sequentis Ordinarii caput 117, in quo multa referuntur de creatione quorumdam cardinalium, qui a praemissis pontificibus creati sunt, teste ac spectante (ut videtur) auctore; quem proinde Jacobum Gaietanum appellabimus, suffragante **242** praeter Amelium Augustino Patricio, qui eumdem Jacobum Gaietanum laudat in lib. II cap. 60, de lectione Graeca prophetiae primae in Sabbato sancto, de qua hic in cap. 93. Nec obstat quod in sequenti Ordinario quaedam afferuntur ex Caeremoniali cardinalis Rothomagensis de Stoutavilla, qui ab Eugenio IV creatus est. Haec enim postmodum addita sunt ex Caeremoniali Petri Amelii episcopi Senogalliensis; cujus exemplo, quod olim fuerat in potestate Guillelmi cardinalis de Stoutavilla, usus est auctor praedictarum additionum. Ita etiam Caeremoniali Petri Amelii nonnulla inserta sunt a Petro Oloycensi episcopo, qui vixit pontificatu Martini V. Hunc vero de praedicto Caeremoniali Petri Amelii sub nomine cardinalis Rothomagensis saepius hic citato sensum esse patet ex ultima additione apographi Ciampiniani; in quo ea quae apud Petrum Amelii leguntur cap. 143, de pontifice aegrotante, referuntur *ex Caeremoniali domini Cardinalis Rothomagensis de Stoutavilla, quem edidit dominus Petrus Senogalliensis episcopus; ex quo libro sunt omnes postillae positae superius in marginibus in diversis locis.* Nullum itaque dubium relinquitur plerasque ex illis additionibus excerptas fuisse ex Caeremoniali Petri Amelii, id est ex illo ejus exemplo quod olim fuerat cardinalis Rothomagensis.

ORDO ROMANUS XIV, V ORDINARIUM S. R. E. auctore, ut videtur, JACOBO CAÏETANO cardinale.

246 I. *Modus qui servari consuevit per dominos cardinales, quando insistunt super electione summi pontificis, et eligunt per viam procedere compromissi.*

In nomine Domini amen. Anno Domini millesimo, etc., *die Jovis sexta, die mensis talis. Nos episcopi, presbyteri et diaconi S. R. E. cardinales, omnes et singuli in consistorio existentes, videlicet ego Ostiensis, ego Albanensis,* et sic de singulis episcopis nominatim. Deinde fiat idem per ordinem de presbyteris nominatim; et postea de diaconibus per ordinem: *Diaconi cardinales tractantes* **247** *de electione pontificis elegimus et eligimus per viam procedere compromissi, et unanimiter, et concorditer, nemine discrepante, elegimus compromissarios venerabiles Patres dominos N. episcopum,* etc., *fratrem N. presbyterum,* etc., *et L. sancti Angeli diaconum cardinalem: quibus damus plenariam potestatem providendi Romanae et universali Ecclesiae de pastore, sub hac forma, videlicet quod duo ex eis possint eligere tertium de se ipsis, et omnes tres concorditer de collegio, vel de extra possint Romanae universali Ecclesiae providere. Et volumus quod dicta potestas duret usque ad consumptionem candelae seu faculae ex consensu singulorum accensae; et promittimus nos illum pro Romano pontifice habituros* [Al., *intuituros], quem praedicti compromissarii in forma praedicta duxerint eligendum.*

II. *Qualiter proceditur ad electionem summi pontificis per viam scrutinii.*

Si in electione Romani pontificis velint cardinales per viam scrutinii procedere, solent eligi tres scrutatores collegii, et alii tres scrutatores scrutatorum.

Modus autem scrutinandi et deponendi votum in scrutinio in porta talis est.

Nos eligimus tres scrutatores collegii, prout cardinales concordaverint, puta *frater Nicolaus Ostiensis episcopus, frater N. tituli sancti Eusebii presbyter, et Neapoleo sancti Adriani*

diaconus cardinalis; et eliguntur immediate tres alii scrutatores scrutatorum, puta *dominus Berengarius Tusculanus episcopus, Arnaldus tit. sanctae Priscae presbyt., et N. sancti Nicolai in Carcere Tullianen. diaconus cardin.*

III. *De scrutatoribus scrutatorum.*

Primo praedicti scrutatores scrutatorum remanent in consistorio, et sedentes scrutantur secreto et singillatim vota scrutatorum collegii, et in scriptis redigunt; primo videlicet episcopi, secundo presbyteri, tertio diaconi scrutatorum, quae vota diaconus scribere consuevit.

Scrutatis votis scrutatorum collegii, ut praedictum est, recedunt de consistorio scrutatores scrutatorum, portantes secum secrete depositiones scrutatorum collegii praedictas, et remanent in consistorio soli scrutatores collegii, v. g., Ostiensis Nicolaus et Neapoleo **248** supradicti; et consequuntur caeteri cardinales in ordine antiquitatis quantum ad statum cardinalatus: primo episcopi, secundo presbyteri, tertio diaconi secrete et singillatim sua vota deponunt; et ipsi etiam scrutatores scrutatorum, ut alii suo ordine et loco deponunt; quae vota cardinalium diaconus cardinalis unus ex scrutatoribus collegii, puta dominus Neapoleo, scribere consuevit.

Notandum quod scrutatores, tam collegii, quam scrutatorum, et cardinales, sua vota deponunt, cum sedent et tenent buretrum, si volunt; nisi forte ex devotione vel reverentia aliquis cardinalis stare vellet buretro deposito, dum deponit.

IV. *Modus vero deponendi talis est.*

Ego Jacobus sancti Georgii ad Velum Aureum diac. cardinalis nomino et eligo venerabilem patrem dominum Matthaeum sanctae Mariae in porticu diacon. cardinalem in summum pontificem. Et notandum, quod cautelae est et decentiae quod scrutator omnem dat depositionem scriptam ipsi deponenti, ne per incuriam in aliquo sit erratum.

Et quia unusquisque potest in scrutinio nominare unum vel plures, potest sic dicere: *Ego Jacobus sancti Georgii ad Velum Aureum diac. cardin. nomino et eligo dominum Matthaeum,* etc., *et dominum Nicolaum Ostiensem episcopum in summum pontificem.* Vel sic: *Ego Jacobus sancti Georgii ad Velum Aureum diac. cardin. nomino et eligo dominum Matthaeum,* etc., *et dominum Nicolaum Ostiensem de intus; de extra venerabilem Patrem dominum Pampanianum episcopum Parmensem, in summum pontificem.* Et sic unum vel

plures, sive de intus, sive de extra, sive partem de intus, sive partem de extra, prout et quot voluerint, deponens poterit nominare. Decentiae tamen est, et fortassis expedientiae, quod non multi ab uno in scrutinio nominentur, licet hodie ab aliquibus contrarium observetur, cum in scrutinio nominent valde multos.

Completis depositionibus singulorum, omnes domini cardinales ad consistorium revocantur; et singulis in suis locis et ordinibus more solito residentibus, petunt scrutatores collegii an placeat omnibus quod aperiatur scrutinium, et in communi publicetur. Et respondentibus quod placet, diaconus scrutator collegii, puta dominus Neapoleo, legit ut scriptum est, videlicet: *In nomine Domini amen. Ego Berengarius Tusculanus episcopus nomino et eligo,* etc., ut supra, et sic de aliis. Et **249** ut melius cardinales singuli comprehendant depositiones fratrum, idem diaconus legit eas bis vel pluries.

Lectis depositionibus singulorum de collegio, scrutatores scrutatorum petunt, an placeat omnibus quod aperiantur et publicentur in communi depositiones scrutatorum collegii. Et respondentibus quod placet; diaconus scrutator scrutatorum, puta dominus Aemilius, legit ut scriptum est, videlicet, *In nomine Domini amen. Ego frater Nicolaus Ostiensis et Velletrensis episcopus nomino et eligo,* etc., ut supra, et sic de aliis scrutatoribus scrutatorum; et ut melius cardinales singuli comprehendant depositiones fratrum, idem diaconus, puta dominus Aemilius, legit eas bis vel pluries.

Post haec non fit collatio meriti ad meritum, zeli ad zelum; sed solum numeri ad numerum. Aliquis alius diaconus cardinalis scribit in aliqua charta omnia nomina dominorum cardinalium singulatim, per hunc modum qui sequitur, ut collatio numeri ad numerum fiat ut debet: *Dominus N. Ostiensis et Velletrensis episcopus habet . . . . Dominus N. Tusculanus episc. habet* . . . . Et sic ponuntur per ordinem suae antiquitatis omnes episcopi. *Dominus Nicolaus tit. sancti Eusebii presbyter cardinalis habet . . . Dominus Arnaldus tit. sanctae Priscae presbyter cardin. habet* . . . . Et sic ponuntur per ordinem omnes presbyteri. *Dominus Neapoleo sancti Adriani diaconus cardin. habet . . . . Dominus Aemilius sancti Nicolai in Carcere Tulliano diaconus cardin. habet* . . . . Et sic ponuntur per ordinem omnes diaconi. Fiat itaque numeri ad numerum collatio, ut sequitur.

Nam a capite reincipit diaconus unus ex scrutatoribus collegii, puta dominus Neapoleo, legere scrutinium per ordinem, ut scriptum est. *Ego Berengarius Tuscul. episcopus nomino et eligo venerabiles Patres dominos N. Ostiens. episcopum, N. tit. sancti Eusebii presbyterum, N. sancti Adriani diaconum cardin.,* etc., ut supra. Et alius diaconus cardinalis qui scripserat nomina cardinalium, ut supra in charta, addit ubi dicebatur, *Dominus Ostiens. et Velletrens. episcopus habet dominum Berengarium Tusculan. episcopum. Dominus Nicolaus tit. sancti Eusebii presbyter cardin. habet* **250** *dominum Tusculanum episcopum. Dominus Neapoleo sancti Adriani diaconus cardinalis, dominum Tusculanum episcopum.*

Ulterius diaconus, scilicet dominus Neapoleo, prosequitur, et legit scrutinium: *Ego Arnaldus Sabinensis episcopus nomino et eligo venerabiles Patres, dominos videlicet Tusculanum episcopum, Arnaldum tit. sanctae Priscae presbyterum, Aemilium sancti Nicolai in Carcere Tullianensi diaconum cardinalem,* etc., ut supra, *et Arnaldum sanctae Mariae Novae diaconum cardinalem.* Et praedictus diaconus qui scripserat nomina in charta, ut supra, addit ubi dicebatur, *Dominus Berengarius Tusculan. episcop. habet dominum Sabinensem*

episcopum. Dominus Arnaldus tit. sanctae Priscae presbyter card. habet dominum Sabinensem episcopum. Dominus Nicolaus sancti Nicolai in Carcere Tullian. diaconus card. habet dominum Sabinensem episcopum.

Et ulterius dominus Neapoleo diaconus prosequitur, et legit scrutinium, et alius diaconus addit nomina cardinalium in locis suis, prout nominati sunt a diversis.

Quibus expletis, praedictus diaconus, dominus Franciscus sanctae Mariae in *Cosmedin,* diaconus cardinalis qui susbcripserat nomina, et addiderat ut supra, legit praedictam chartam cum suis additionibus per hunc modum.

VIII. *Singularia quaedam in electione Romani pontificis observantur, ut infra scribitur.*

Non solent citari absentes qui sunt extra terram, ut sunt duae partes collegii; sed sic possunt esse reliqui in vicino quod praesentes condicunt se certa die incoepturos super negotio electionis procedere, qui dies per aliquem vel aliquos amicos absentium potest notificari eisdem.

Solent eligi tres scrutatores collegii, et alii tres scrutatores scrutatorum. Duae partes collegii requirantur vocem in electione habentium, non computato electo.

Forma decretalis *Quia propter* in omnibus suis capitulis non servatur.

Sufficit quod in idem tempus certum sit duas partes concurrere in eamdem personam, ea non computata, et eam electam **251** a duabus partibus et receptam.

Solet etiam fieri ex consensu duarum partium communis electio, licet forsan non sit de substantia, ut communis electio subsequatur, ex quo electus a duabus partibus nominatur et recipitur per consensum adhibitum in scrutinio, vel per accessum.

Non fit collatio meriti ad meritum, zeli ad zelum, sed solum numeri ad numerum, etiamsi efficiatur a majori parte collegii nominatus.

Unusquisque potest in scrutinio unum nominare, vel plures, similiter ad unum accedere, vel ad plures.

Si per dispositionem in scrutinio factam, duo vel plures a duabus partibus eligantur, sive electi habeant probabiliter duas partes, sive inter hujusmodi duas partes habentes unus habeat plures quam alter, sive non, nulli ex taliter electis acquiritur; sed est reincipiendum a capite, ac si nihil penitus actum esset.

Similiter si in eodem concursu per accessum imperceptibiliter, aut in confusione vocum principales duas partes haberent, neuter esset.

Si plures ab aliquo nominentur in scrutinio, quorum unus primo, alius secundo, tertius tertio, et sic de aliis nominentur; omnes intelliguntur nominati in eodem momento, et nulli ex scripturae ordine jus majus acquiritur.

IX. *De via compromissi.*

Ad viam compromissi non proceditur uno volente scrutinium, cum sit magis ordinaria via scrutinii.

Non valet compromissum, nisi omnes consentiant, cum sit decentiae, non necessitatis.

Compromissarii solent et de se ipsis, et de aliis compromittentibus collationes habere, sed differenter, quia quando tractant de se ipsis, ille de quo tractatur secedit in partem; quando vero de compromittentibus, et in communi, et inter se possunt loqui de absente.

Haec commendationes et laudes, et verba verialia, quibus compromissarii utuntur cum de fratribus suis, vel aliis loquentur, habeantur pro confessione. Et ad vitanda pericula quae possent sequi, solent compromissarii invicem condicere **252** et procertari quod nihil quod dicunt habeatur pro efficaci consensu, nisi unusquisque eorum consensum suum in scriptis redigat, quo redacto, ita quod quilibet suum consensum scripserit, et tunc solet dici quod consensum revocare non possent, et ipsum collegium sic intelligit quod condicant et protestentur, et ipsis non contradicentibus vel protestantibus.

Compromissa ut plurimum fiunt sine scriptura, sed tutius est cum scriptura.

An compromissarii, postquam electi fuerint, possint revocare, etc. Respondeo sic, a duobus partibus compromittentium re integra, scilicet papa non facto.

Quae hic dicuntur quae non sunt de jure, tandiu stent firma in hac vacatione, quousque totum collegium et singuli, vel duae partes totius collegii vocem in electione habentium ea duxerint immutanda. Hodie in consistorio, absente tamen Tusculano nec requisito, fuerunt lectae istae observantiae. Et placuit quod ista deberent servari. Addidit tamen unus quod ista essent sicut fuerunt hactenus, et secundum sanum intellectum sine fraude; et tamen non fuerunt petita consilia circularia, nec scio quod omnes consensere.

X. *De investitione papatus fienda per priorem diaconorum cardinalium post electionem in papam electi.*

Romana ecclesia pastore vacante, ille qui fuerit concorditer ab omnibus cardinalibus, vel a duabus partibus electus in papam, vel ab universali Ecclesia, Romanus pontifex habeatur: qui sit fuerit absens, vel de collegio cardinalium non fuerit, ad locum in quo-cardinales sunt in consistorio venire debet vocatus, et eo electioni de se factae consensum praestante, prior diaconorum exuit eum cappa, sive chlamyde qua utitur, et ponit ei, si non habet, albam, rochetum, camisiam, et ornamentum ad modum presbyteri super humeros, si est presbyter; vel super laevam partem, si est diaconus, et non in presbyterii ordine constitutus; et postea ponit ei mantum, et dicit, *Investio te de papatu Romano ut praesis urbi et orbi,* et tradit ei etiam annulum, quo uti consueverunt praedecessores ipsius, et ei mitram competentem tempori super caput imponit; et petens ab eo quo nomine vocari velit, ipsum eo **253** nomine quo ei placuerit vocabunt; quo facto, facit eum sedere in sede, sive in faldistorio; et depositis communibus calceis, si habentur rubea calceamenta papalia, calciatur eidem. Et sic cardinales omnes per ordinem, primo episcopi, secundo presbyteri, tertio diaconi, veniunt coram eo flexis genibus; et idem electus ipsos ordinate ad pedem recipit et ad pacis osculum, necnon et omnes alios capellanos suos, ac caeteros clericos et laicos venientes ad ejus reverentiam, infimos, majores et mediocres. Quibus expeditis, cruce praeeunte papali ducitur processionaliter a cardinalibus, et a tota curia ad cathedralem, vel ad aliam majorem ecclesiam loci, in quo est curia, si locus in quo eligitur civitas non existit; in qua ecclesia ad altare ducitur, et ante ipsum altare prostratus orat diutius; et dum orat, *Te Deum laudamus* ab omnibus clericis solemniter decantatur; quo decantato, prior episcoporum dicit *Pater noster,* et suffragia consueta, et Orationem *Omnipotens sempiterne Deus, miserere electo nostro.* Qua finita, idem electus surgens ab Oratione dicit *Sit nomen Domini benedictum,* et facit benedictionem; qua expleta, reverenter osculatur altare, et ut ordinate venit ad ecclesiam, sic redit ad cameram suam, et signando semper in eundo et redeundo. Et postquam redierit ad cameram, deponit pluviale et mitram, et assumit rubeum mantellum, ac habere debet caligas de panno rubeo sine pedulibus et constaphilibus, et infulam rubeam de scarleto, et postea parvos calceos de panno eodem, et calceos religiosos usque ad medium crus de corio rubeo, et tunicas et vestes de scarleto albo, et desuper pannos albam camisiam; et erit subcinctus cingulo de serico rubeo super camisiam; et ipsa camisia erit ita longa, quod elevata competenter super ipsum cingulum reflectatur.

XI. *De pronuntiatione nominis assumpti per electum in papam fienda populo per priorem*

diaconorum cardinalium narrando modum electionis.

Cum autem praedictae Romanae Ecclesiae fuerit de pastore provisum, prior diaconorum dictam electionem populo annuntiat, dicens: *Si placet ave annuntio vobis gaudium magnum,* vel aliud thema sicut placebit; et narrat quomodo **254** concorditer, vel a duabus partibus cardinalium per viam scrutinii, compromissi, vel Spiritus sancti de collegio, vel extra collegium elegerunt, nominando et laudando personam electi, et pronuntiando nomen de novo assumptum.

XII. *De episcopo in papam electo, et ejus Benedictione et coronatione.*

Episcopus qui in papam electus est, non consecratur denuo, sed benedicitur aliquo die Dominico, quo et coronatur; et descendens de palatio suo apud sanctum Petrum, intrat ecclesiam more solito cum rubeo pluviali, et mitra in loco solito. Oratione facta, receptis omnibus cardinalibus et praelatis ad reverentiam, et dicto *Sit nomen Domini benedictum,* et responso *Ex hoc nunc et usque in saeculum,* et Benedictione data, vadit ad vestiarium, capellam videlicet sancti Gregorii; et ibi servitur ei per episcopum et diaconum cardinales ad hoc assumendos, et per priorem diaconorum, seu per priorem basilicae, qui et portat mitram, et annulum, et habet ferulam; et ibidem electus in papam induitur omnibus paramentis pretiosis et solemnibus aptis tempori et diei, et ponitur pretiosissima mitra in capite, et datur sibi annulus pontificalis per eumdem episcopum; et cubicularius primum annulum imponit digito summi pontificis. Et dum dominus papa dalmaticam recipit, ipse episcopus induit se superpellicio, amictu, et pluviali coloris diei, et portat mitram simplicem. Cum autem dominus papa planetam induit, venit idem episcopus ad latus summi pontificis; et accepto annulo de manu acolythi, ponit eum in manu domini papae parati omnibus paramentis et mitra solemnibus, et cubicularius ponit primum annulum. Et episcopus, accepta navicula cum incenso de manu acolythi, porrigit eam papae, et osculatur manum ipsius; et imposito incenso in thuribulum per papam, episcopus vadit ad locum ubi sunt alii episcopi cardinales processionaliter ordinati, factis impensis obsequiis quae fieri solent et impendi quando Romani pontifices parantur, salvo quod tunc in ipsa Processione non portat pallium, quod, ut infra sequitur, accipiet in altari; quam processionem ordinat archidiaconus, vel prior diaconorum infra scripto modo.

255 XIII. *De processione qualiter fieri debet.*

Procedit subdiaconus cum cruce, indutus tunicella propter solemnitatem. Hunc sequuntur abbates, episcopi et archiepiscopi. Post hos vadunt presbyteri cardinales, quos sequuntur episcopi cardinales secundum prioritates suas. Post hos vadunt acolythi cum navicula, thuribulo et incenso; post ipsos septem subdiaconi cum tunicellis, portantes septem candelabra cum facula; in medio quorum vadit ille qui dicturus est Epistolam, portans librum Evangeliorum, et cum eo qui lecturus est epistolam Graecam; et post eos qui lecturus est Evangelium graecum. Diaconi cardinales sequuntur ordine suo, inter quos est ille qui dicturus est Evangelium, ultimus vel cum ultimo duo diaconi cardinales, unus a dextris, et alius a sinistris, ducunt dictum papam, circa quos est subdiaconus qui servit de mitra portans tobaleam.

XIV. *De Benedictione danda per papam in Processione.*

Procedens autem dominus papa sic processionaliter per ecclesiam, continue benedicit. Cum autem pervenerit ad chorum, obviant ei tres presbyteri cardinales, qui aptant ei planetam, quos ad pacem recipit, et ipsi osculantur cum reverentia pectus ejus. Inde procedens vadit processionaliter usque ad altare, sed non ascendit ad altare. Tunc facta confessione ascendit sedem praeparatam non eminentiorem, sed sedet in faldistorio in plano posito inter altare, et sedem eminentiorem; et ibi coram ipso veniunt Albanensis, Portuensis et Ostiensis episcopi, vel archipresbyter Ostiensis, si non sit episcopus; qui Albanensis dat primam orationem, scilicet:

Oremus.---Deus, qui adesse non dedignaris ubicunque devota mente invocaris, adesto, quaesumus, invocationibus nostris, et huic famulo tuo N. quem ad culmen apostolicum commune judicium tuae plebis elegit, ubertatem supernae Benedictionis infunde, ut sentiat se tuo munere ad hunc apicem pervenisse. Per, etc.

Secundam episcopus Portuensis.

Oratio.---Supplicationibus, omnipotens Deus, effectum consuetae pietatis impende, **256** *et gratia Spiritus sancti hunc famulum tuum N. perfunde; ut qui in capite Ecclesiarum nostrae servitutis mysterio constituitur, tuae virtutis soliditate roboretur. Per.*

Tertiam episcopus vel archipresbyter Ostiensis.

Oratio.---Deus, qui apostolum tuum Petrum inter caeteros coapostolos primatum tenere voluisti, eique universae Christianitatis molem superimposuisti, respice propitius, quaesumus, hunc famulum tuum N. quem de humili cathedra violenter sublimatum in thronum ejusdem apostolorum principis sublimamus; ut sicut profectibus tantae dignitatis augetur, ita virtutum meritis cumuletur; quatenus ecclesiasticae universitatis onus te adjuvante digne ferat, et a te, qui es beatitudo tuorum, meritam vicem recipiat. Qui vivis.

Et vero quod primicerius cum schola, postquam primo papa pervenit ante altare, cantabit Introitum et *Kyrie, eleison,* cantu Romano; et stans in faldistorio in plano posito recipit dominus papa domines cardinales omnes, tam diaconos, quam presbyteros et episcopos et praelatos, ad pedem et osculum.

XV. *De pallio dando papae per priorem diaconorum cardinalium.*

Quibus receptis, venit ad altare, ubi est desuper pallium paratum, per priorem diaconorum capellanorum, sive per priorem basilicae Sanctae sanctorum; et duo priores diaconi cardinales tenent pallium ipsum, et tunc prior illorum duorum solus dat pallium pontifici sub his verbis: *Accipe pallium, plenitudinem scilicet pontificalis officii, ad honorem omnipotentis Dei, gloriosae Mariae virginis ejus genitricis, beatorum Petri et Pauli, ac sanctae Romanae Ecclesiae.* Et aptato pallio ipso super eum cum tribus spinulis aureis, ut est moris, ascendit summus pontifex ad altare, et facit incensum; et demum redit ad eminentem sedem, et recipit omnes cardinales ad osculum pedis et oris, et dicit *Dominus vobiscum,* vel *Pax vobis,* sive *Gloria in excelsis Deo,* ut dies requiret; et dicit Orationem Dominicae alte, et aliam dicit pro se secreto; qua Oratione completa, et secuta responsione *Amen,* papa residet in sede, et prior diaconorum cardinalium portans ferulam in manibus **257** cum diaconis et subdiaconis scriniariis, et judicibus, omnibus indutis solemniter, descendit ante altare, et facit duas acies sive filas, unam ex una parte, et unam ex reliqua, aequaliter dividendo, ita quod in qualibet acie sint de quolibet ordine; et ponit primo diaconos juxta altare, secundo subdiaconos, tertio judices, quarto scriniarios in ordine.

XVI. *De Laude incipienda per priorem diaconorum cardinalium rubrica.*

Tunc ipse prior diaconorum incipit laudem sic alta voce, quasi legendo, *Exaudi, Christe,* et judices et scriniarii respondent similiter in cantu, quasi legendo: *Domino nostro N. a Deo decreto summo pontifici et universali papae vita;* et sic dicitur, et respondetur ter. Item idem prior dicit *Salvator mundi,* judices et scriniarii respondent *Tu illum adjuva;* et sic faciunt ter. Item idem prior dicit bis *Sancta Maria;* et illi respondent *Tu illum adjuva.* Eodem modo dicit tantum semel,

Sancte Michael, **respondetur** ***Tu illum adjuva.***
Sancte Gabriel, **resp.** ***Tu illum adjuva.***
Sancte Raphael, **resp.** ***Tu illum adjuva.***

Sancte Joannes Baptista,* resp. *Tu illum adjuva.
Sancte Petre,* resp. *Tu illum adjuva.
Sancte Paule,* resp. *Tu illum adjuva.
Sancte Andrea,* resp. *Tu illum adjuva.
Sancte Stephane,* resp. *Tu illum adjuva.
Sancte Leo,* resp. *Tu illum adjuva.
Sancte Gregori,* resp. *Tu illum adjuva.
Sancte Benedicte,* resp. *Tu illum adjuva.
Sancte Saba,* resp. *Tu illum adjuva.
Sancta Agnes,* resp. *Tu illum adjuva.
Sancta Caecilia,* resp. *Tu illum adjuva.
Sancta Lucia,* resp. *Tu illum adjuva.
Sancte Basili,* resp. *Tu illum adjuva.
Dicit *Kyrie eleison* ter, et respondetur ter *Kyrie eleison.*

XVII. *De Epistola Latina et Graeca, et Evangelio Latino et Graeco, cantandis super pulpitum.*

Et postea omnes simul una et alta voce dicunt *Kyrie eleison,* **258** et laudibus finitis, legitur Epistola Latina et Graeca subsequenter super pulpitum, sic etiam Evangelium Latinum et Graecum.

XVIII. *De indumentis episcopi cardinalis.*

Ille vero episcopus cardinalis qui servit papae debet esse indutus superpellicio, amictu et pluviale, et habere mitram simplicem, et sic Missa suo ordine procedit usque ad finem; et communicabit cum solemnitate, non super altare, sed ad sedem eminentem.

XIX. *De corona, quae vocatur regnum, imponenda papae per priorem diaconorum cardinalium.*

Post Missam idem summus pontifex dicit *Sit nomen Domini benedictum,* et respondetur *Ex hoc nunc et usque in saeculum.* Hujusmodi autem episcopus qui servit non dicit *Multos annos;* sed omnibus rite peractis, ipse summus pontifex et omnes cardinales et alii praelati et subdiaconi, quilibet in gradu suo, induentur vestimentis pretiosis albi coloris, episcopi pluvialibus, presbyteri casulis, diaconi dalmaticis, subdiaconi tunicellis, acolythi superpelliciis et alii capellani; archiepiscopi, episcopi, abbates, patriarchae pluvialibus; et judices et scriniarii, similiter et advocati erunt induti pluvialibus; et primicerius in pluviali et mitra, et cantores in superpelliciis. Et papa omnia pretiosa ornamenta habebit, et pallium, et mitram optimam et chirothecas, et annulum pastoralem; et sic cum omnibus venit vel ad portam, vel ad gradus ecclesiae; et ibi prior diaconorum cardinalium extrahit sibi mitram; et ponit ei coronam quae vocatur regnum, in capite, toto populo acclamante *Kyrie eleison;* et sic cum omni ornatu quilibet cardinalis et praelatus equitat equum coopertum panno albo; subdiaconi vero, capellani, scriniarii, et alii equitant ornate vestiti, non tamen equos coopertos. Papa equitat equum faleratum, non coopertum a parte anteriori, ex parte vero posteriori coopertum de scarleto.

259 XX. *De ordine Processionis post Missam, spectante ad priorem diaconorum cardinalium.*

Sic omnibus equos ascendentibus, prior diaconorum cum ferula ordinat Processionem hoc modo. Primo praecedit equus domini papae faleratus; secundo vadit subdiaconus cum cruce; tertio duodecim bandonarii cum duodecim vexillis rubeis, et duo alii cum duobus cherubin in cameri [*Forte,* camurinis] in lanceis; quarto duo, qui hodie non sunt, praefecti navales, induti pluvialibus; quinto scrinarii, sexto advocati, septimo judices, octavo cantores, nono diaconi qui legunt Epistolam et Evangelium in Graeco; decimo abbates forenses, undecimo episcopi, duodecimo archiepiscopi, decimo tertio abbates Urbis, decimo quarto patriarchae, et episcopi cardinales, decimo quinto presbyteri cardinales, decimo sexto diaconi cardinales, decimo septimo dominus papa, et subdiaconus cum tobalea, et serviens qui portat umbraculum. Sic venit processionaliter usque ad Lateranum ad sedem stercorariam, ubi cum descendit de equo, deponit regnum et assumit mitram.

Procssionaliter autem procedens a scalis beati Petri, postquam equitaverit usque ad dictam sedem stercorariam per viam Sacram seu papae, fiunt in eodem loco equitationis post eum per senescalcum vel alium ter missilia seu jactus pecuniae, ut alias in tribus locis fiunt missilia, scilicet ad turrim de Campo, ubi unus de familia papae facit alium jactum stando in

loco aliquo eminentiori; et ibi dominus papa stat, et veniunt illuc Judaei cum lege, facientes ei laudem, et offerunt ei legem, ut adoret; et tunc papa commendat legem, et damnat observantiam Judaeorum sive intellectum, quia quem dicunt venturum, Ecclesia docet et praedicat jam venisse Dominum Jesum Christum. Similiter cum pervenerit ad palatium Cencii Musca in Punga, unus de familia papae facit unum jactum. Similiter facit alium jactum, cum pervenerit ad sanctum Marcum. Similiter cum pervenerit ad sanctum Adrianum facit alium jactum, stando in fenestra palatii sanctae Martinae; et sic venit ad plateam Lateranensem, et ducitur ad porticum quae vadit ad ecclesiam sancti Joannis Lateranensis; et ibi ante porticum nunc destructam statim Lateranenses canonici cum eorum comitiva, induti solemniter, et cum cruce processionali **260** papam recipiunt, cum descendit; qui descendit ad dictam sedem stercorariam, et deponit regnum, et accipit mitram; et postquam papa descendit, sedet in dicta sede marmorea, quae vocatur stercoraria, et veniunt omnes cardinales, et honorifice elevant eum, ut vere dicere possit: *Suscitat de pulvere egenum, et de stercore erigit pauperem, ut sedeat cum principibus, et solium gloriae teneat.* Et idem dominus papa stando juxta ipsam sedem, accipit tres pugillatas denariorum de gremio camerarii, et projicit inter populum, dicens, *Argentum et aurum non est mihi, quod autem habeo, hoc tibi do.* Et tunc duo cardinales ministrant ei, et accipientes eum ducunt ad ecclesiam sancti Salvatoris per viam, ubi erat dicta porticus.

Venientibus autem eis a dicta sede stercoraria, acclamatur *D. N. sanctus Petrus eligit.* Sicque ducitur per dictos cardinales usque post altare, et ibi orat; quo intrante et orante, cantatur a canonicis, *Te Deum laudamus.* Postquam vero oraverit, dicit super altare et super populum *Sit nomen Domini benedictum,* et respondetur *Ex hoc nunc et usque in saeculum;* et postea ducitur ad sedem eminentem marmoream, et ibi recipit Lateranenses canonicos ad pedem et osculum; quo facto, ducitur per cardinales ad palatium Zachariae papae, quod vulgariter dicitur Casa Major, et venit ad portam palatii. Inde intrat palatium per ecclesiam. Intra portam, qua ascenditur ad dictum palatium, et portam ipsius palatii, ponitur faldistorium, ubi sedet dominus papa, in illis scilicet gradibus ubi solet sedere quando cantatur *Gloria, laus,* etc., et ibi papa sedente, prior presbyterorum cardinalium, ordinatis judicibus et scriniariis in filo, facit ibidem laudem, sicut diaconus cardinalis fecerat in Missa ante Epistolam post Orationem in basilica sancti Petri. Postea ducitur ab ipsis cardinalibus per palatium usque ad portam ecclesiae sancti Silvestri, ubi sunt duae sedes porphyreticae, et papa sedet in illa quae est ad dextram, ubi prior basilicae sancti Laurentii dat ei ferulam, quae est signum correctionis et regiminis, et claves ipsius basilicae et sacri palatii Lateranensis, in quibus significatur potestas claudendi et aperiendi, ligandi atque solvendi; et cum ipsa ferula et clavibus accedit ad aliam sedem similem, quae est ad sinistram, et tunc restituit eidem priori ferulam et claves, et incipit sedere in illa sede secunda. Et postquam aliquantulum sederit, idem prior super planetam cingit eidem domino papae zonam **261** de serico rubeo, in quo pendere debet bursa purpurea in qua sint duodecim lapides pretiosi cum sigillis, et muscus. Et dum in ipsa sede sedet, recipit officiales palatii ad pedem et osculum; et sedens ibi accipit de manu camerarii denarios argenteos valentes decem solidos Provesinos, et projicit super populum; et hoc facit ter, dicendo singulis vicibus: *Dispersit, dedit pauperibus, justitia ejus manet in saeculum saeculi.* In istis duabus sedibus debet papa taliter se habere, ut potius videatur jacere quam sedere, et nulla istarum sedium erit cooperta vel parata, nec etiam Stercoraria, sed nuda.

XXI. *Quando papa ducitur ad sanctum sanctorum.*

Deinde ducitur ad sancta sanctorum per ipsam porticum sub iconas sanctorum apostolorum, quae per mare venerunt nemine ducente; et intrat dictam basilicam sancti Laurentii, quae vulgariter dicitur sancta sanctorum; et ante altare suam Orationem facit, cantantibus priore et canonicis basilicae ipsius Sanctae Sanctorum *Te Deum laudamus;* et postea reducitur ad capellam sancti Silvestri, in qua intrat et sedet in loco parato cum ornamentis suis, tenente eo mantum super scapulas, et mitram super fanonem seu orarium; et dat presbyterium. Postea redit ad cameram, in qua deponit casulam et pallium, et assumit mantum, et vadit comedere. Solebat tum primo recipere juramentum a senatore secundum formam, *Ego talis,* etc., verum hujusmodi juramenti receptio diu est quod fuit omissa.

XXII. *De officio senatorum Urbis in ipsa solemnitate rubrica.*

Item notandum quod senatores postquam dominus papa de equo falerato descendit juxta sedem stercorariam, ipsum equum recipiunt et adducunt, quem curialiter reddunt camerario, ut est moris.

Item notandum quod a sancto Petro ad Lateranum fiunt domino papae arcus triumphales, et clerici Romani occurrunt eidem induti in via Sacra, ubicunque possunt, cum thuribulis et incenso, et in renuntiatione dantur Romanis pro arcubus XXXV librae, et clericis pro thuribulis XIII librae et dimidia.

262 XXIII. *Qualiter dominus papa ad mensam ducitur, et de ordine sedendi in ea rubrica.*

Cum autem vadit comedere, duo diaconi cardinales ducunt ipsum ad mensam; et eo sedente, episcopus cardinalis dat sibi aquam duobus diaconibus cardinalibus tenentibus tobaliam, nec debet tenere mantellum; quo loco facta Benedictione, vadunt ad mensam; in parte dextra sedent episcopi et presbyteri cardinales; in sinistra vero diaconi. Et attende quod dominus

papa, dum est in mensa, indutus est omnibus paramentis mensalibus, excepto quod tenet mantum ad scapulas et fanonem; in capite vero mitra desuper; cardinales vero omnes habent superpellicia cum mantellis, et mitras simplices. Cum autem lavari debent, surgit episcopus et duo diaconi cardinales, et dant aquam ut prius; qua data redeunt ad propria loca in mensis; et potu recepto, dictoque *Tu autem,* surgit diaconus, et tenet thunitiam, dum gratiae referuntur. Quibus finitis, dextrantibus eum duobus diaconibus intrat cameram, ubi per capellanos exuitur omnibus paramentis. Omnes vero cardinales ad propria revertuntur, sicut in mensa, sed eunt induti. Attendendum quod in ultima lotione cardinales debent sedendo in mensa lavari, et unus alii tenere tobaleam, domicello fundente aquam.

XXIV. *De coronatione papae extra Urbem, et de prima reverentia fienda sibi per cardinales et alios praelatos.*

In primis summo mane hora decenti dominus papa indutus pluviali rubeo cum mitra frigiata intrabit ecclesiam sancti Joannis, ubi coronatio debet celebrari. Cum autem dictam ecclesiam intraverit, in medio ecclesiae parato sibi faldistorio orabit. Oratione facta, stando, receptis omnibus cardinalibus et praelatis ad reverentiam ordine suo, dicet *Sit nomen Domini benedictum,* et respondetur *Ex hoc nunc,* etc. Benedictione data, divertet ad locum ubi debebit indui; et dicta Tertia cum capellanis, assistente sibi episcopo cardinale qui tenere debet librum, cum Oratio dicitur a papa in fine Tertiae, calciabitur caligis et sandaliis a subdiacono et uno ex acolythis, dicentibus capellanis vicissim Psalmos, videlicet *Quam amabilia,* cum **263** caeteris quae dici solent. Quibus expletis cum Orationibus consuetis, lavabit manus fundente sibi aquam episcopo cardinale, qui eidem in officio assistere debebit. Ablutione facta, et episcopo cardinale ad locum suum reverso, induetur omnibus ornamentis viridibus, pretiosis et solemnibus (quia dies Dominicus hoc requirit) quibus Romanus pontifex uti solet in Missarum solemniis, per diaconum cardinalem et subdiaconum, eisdem per acolythos ministratis. Cum autem dominus episcopus cardinalis ad locum suum reversus fuerit, ut praedictum est, induetur superpellicio, amictu et pluviali viridi cum mitra simplici.

XXV. *De mitra imponenda papae per diaconum cardinalem, et de annulo pontificali dando per episcopum cardinalem.*

Postmodum imposita mitra pretiosa domino papae per diaconum cardinalem, dabitur sibi annulus pontificalis per eumdem episcopum qui sibi serviet, uno ex cubiculariis digito domini papae praedictum annulum imponente. Deinde accepta navicula de manu acolythi per episcopum qui sibi ministrabit, praesentabit eam domino papae, et osculabitur manum ipsius; et imposito incenso in thuribulo per dominum papam, episcopus ibit ad locum suum, ubi fuerint alii episcopi cardinales processionaliter ordinati. Praemissis itaque omnibus rite completis, quae fieri et impendi solent quando revestiuntur Romani pontifices et parantur, excepto quod in Processione quae sequitur, non portabit pallium, sed ipsum recipiet; alias, ut inferius describetur, dicta Processio per priorem diaconorum cardinalium modo infra scripto ordinabitur.

XXVI. *Ordo Processionis ante Introitum Missae.*

Primo procedit subdiaconus cum cruce indutus tunicella, et post eum sequuntur abbates, episcopi, archiepiscopi, induti pluvialibus et mitris simplicibus; et postmodum sequuntur presbyteri cardinales planetis induti cum mitris simplicibus; deinde episcopi cardinales induti pluvialibus cum mitris simplicibus, et quilibet ordine suo; postmodum sequuntur duo acolythi ceroferarii, et alius cum navicula, thuribulo et incenso, induti superpelliciis. Post dictos acolythos ordinabuntur septem subdiaconi cum tunicellis portantes septem candelabra; et in medio dictorum septem **264** erit subdiaconus, qui dicturus est Epistolam, portans librum Evangeliorum ante pectus; et juxta dictum subdiaconum ibit unus alius subdiaconus qui dicturus est Epistolam Graecam. Post praedictos subdiaconos subsequitur diaconus qui lecturus est Evangelium in Graeco. Subsequenter incedent diaconi cardinales ordine suo, induti dalmaticis, inter quos est ille cardinalis qui dicturus est Evangelium ultimus. Deinde duo diaconi cardinales, unus a dextris, et alius a sinistris, ducunt dominum papam extensa mappa super caput ejus, ut moris est; et ultimo subsequitur subdiaconus qui serviet de mitra, cum tobalea procedens ante. Dominus papa sic processionaliter per ecclesiam continue benedicet. Cum autem ad thronum pervenerit, obviabunt sibi tres presbyteri cardinales, quos ad pacem recipiet, et ipsi osculabantur cum reverentia pectus ejus, et ultimus aptabit planetam papae.

XXVII. *De confessione quae fit ad altare, et Introitu Missae, et Orationibus quae dicuntur super eum prope altare.*

Subsequenter procedens ibit processionaliter usque ad altare, sed non ascendit tunc ad altare; sed abstracta sibi mitra per diaconum cardinalem, facit confessionem, ut est moris. Et dum fit confessio, incipiunt cantores Introitum, et subsequenter *Kyrie eleison.* Et facta confessione, dominus papa recipit mitram, et ibit ad sedem suam, non eminentem, sed sedebit in faldistorio in plano posito inter chorum et altare propter dispositionem ecclesiae, versa tamen facie ad altare. Domino papa sic sedente, venient tres episcopi cardinales coram ipso, scilicet Albanensis, Portuensis et Ostiensis; quibus sic astantibus coram papa, Albanensis dicit primam Orationem, scilicet, *Deus qui adesse dignaris,* etc., ut supra.

Secundam dicet episcopus Portuensis vel ejus subrogatus, scilicet, *Supplicationibus nostris,* etc., ut supra.

Tertiam dicet episcopus Ostiensis, scilicet, *Deus, qui apostolum tuum Petrum,* etc., ut supra.

XXVIII. *De secunda reverentia praelatorum.*

Sciendum est tamen quod quando dictae Orationes dicentur, dominus papa non sedebit, sed stabit sine mitra; et postmodum **265** dominus papa, sedens in faldistorio in planis posito, recipiet dominos cardinales et praelatos omnes ad pedem et osculum.

XXIX. *De pallio dando per priorem diaconorum cardinalium.*

Quibus receptis, veniet ad altare, ubi erit pallium paratum per priorem subdiaconorum capellanorum; et duo priores diaconorum cardinalium tenebunt pallium ipsum; et tunc prior illorum duorum diaconorum cardinalium solus dabit pallium pontifici sub his verbis: *Accipe pallium, plenitudinem scilicet pontificalis officii, ad honorem omnipotentis Dei, gloriosae Mariae virginis ejus genitricis, beatorum Petri et Pauli ac sanctae Romanae Ecclesiae.*

XXX. *De ascensu papae ad altare, et incensatione altaris, et de tertia receptione*

cardinalium et praelatorum ad reverentiam, dum est in eminenti sede.

Et aptato pallio ipso super eum cum tribus spinulis aureis per diaconum cardinalem et subdiaconum, ut moris est, ascendit dominus papa ad altare, et incensabit altare; quo incensato, ascendet ad eminentem sedem; et, sedens in dicta sede palliatus, recipiens omnes cardinales et praelatos ad pedis et oris osculum iterato. Qua receptione finita, stando incipit *Gloria in excelsis Deo;* quo Hymno Angelico cantato a cantoribus, dicet in eadem sede *Pax vobis,* et, responso *Et cum spiritu tuo,* incipit Orationem Dominicae alte; qua Oratione completa, et secuta responsione *Amen,* potest dicere aliam Orationem secrete pro se ipso, si voluerit. Exprimatur tamen Oratio per extensum; postmodum residebit in sede.

XXXI. *De rebus statuum ordinandis per priorem diaconorum cardinalium, et laudibus per eumdem incipiendis ante Epistolam.*

Ipso igitur domino papa sic in sua sede residente, prior diaconorum portans ferulam in manibus cum diaconibus et subdiaconibus, scriniariis et judicibus, omnibus pluvialibus solemniter indutis, descendet ante altare, et faciet duas acies, **266** unam ex parte una, et aliam ex parte alia, aequaliter dividendo, ita quod in qualibet acie sit de quolibet ordine; et ponet primo diaconos juxta altare, qui poterunt tenere mitras, si voluerint; secundo subdiaconos, tertio judices, quarto scriniarios. Quibus aciebus sic ordinatis, prior diaconorum incipit laudem alta voce, quasi legendo, et stabit sine mitra, *Exaudi, Christe,* et judices et scriniarii similiter respondebunt in cantu, quasi legendo: *Domino nostro N. a Deo decreto summo pontifici et universali papae vita;* et sic dicetur ter per dictum priorem cardinalem; et respondetur ter a judicibus et scriniariis. Subsequenter idem prior diaconorum dicet *Salvator mundi,* et judices et scriniarii respondebunt *Tu illum adjuva;* et sic dicetur ter, et respondebitur ter. Item idem prior diaconorum dicet *Sancta Maria,* et praedicti respondebunt bis *Tu illum adjuva.* Eodem modo dicet idem prior, tantum semel, *Sancte Michael,* etc., ut supra.

Quibus finitis, prior diaconorum dicet *Kyrie, eleison,* et praedicti judices et scriniarii respondebunt *Kyrie, eleison,* et hoc ter dicetur, et ter respondebitur; postmodum omnes simul dicent una et alta voce *Kyrie eleison.*

XXXII. *De Epistola Latina et Graeca, et Evangelio, et Graduali, et* Alleluia.

Laudibus sic finitis, dicitur Epistola Latina, et subsequenter Graeca super pulpitum eminentem; quibus lectis, cantabitur Graduale et *Alleluia;* et postmodum dicetur Evangelium Latinum, et subsequenter Graecum, in eminenti pulpito et convenienti, ut moris est, septem subdiaconibus cum septem faculis praecedentibus dictos diaconos, et thuribulo cum incenso, ut est fieri consuetum; et sic Missa procedit ordine suo usque ad finem.

XXXIII. *De communicatione domini papae ad sedem eminentem fienda rubrica.*

Communicabit tamen dominus papa congruo tempore cum solemnitate, non tamen super altare, sed ad sedem eminentem. Solemnitas autem hujusmodi communionis servabitur, quae servari in aliis Missis solemnibus consuevit. Missa vero completa, dominus papa dicit *Sit nomen Domini benedictum,* **267** et respondetur *Ex hoc nunc et usque in saeculum,* et dat Benedictionem. Et Benedictione data, episcopus qui servivit non dicet domino papae *Multos annos.*

XXXIV *De his quae fient post Missam, et paramentis domini papae, cardinalium, praelatorum, et aliorum.*

Omnibus, ut praemissum est, rite peractis, ipse dominus papa et omnes cardinales, et alii praelati et subdiaconi, judices et scriniarii, quilibet in gradu suo, depositis paramentis viridibus, induentur vestimentis albis pretiosi coloris, si habuerint; episcopi pluvialibus, presbyteri casula, diaconi dalmaticis, subdiaconi tunicellis, acolythi et alii capellani superpelliciis; patriarchae, archiepiscopi, abbates pluvialibus; judices et scriniarii pluvialibus erunt induti, et cantores superpelliciis.

XXXV. *De coronatione domini papae per priorem diaconorum facienda.*

Dominus papa omnia pretiosa vestimenta habebit, pallium et mitram pretiosam, chirothecas et annulum pontificalem; et sic ornatus cum omnibus veniet ad portam vel ad gradus ecclesiae, et ascendet cadafalcum seu pulpitum ligneum, ubi inveniet sedem suam solemniter praeparatam; et sedenti in sede prior diaconorum cardinalium extrahet sibi mitram, et imponet capiti suo coronam quae vocatur regnum, toto populo clamante *Kyrie, eleison.*

XXXVI. *De indulgentia danda populo.*

Et ibidem per priorem episcoporum cardinalium auctoritate domini papae indulgentia populo dabitur, prout domino papae placebit.

XXXVII. *De ornatu equorum in Processione.*

Quo facto, descendent pulpitum, et quilibet cardinalis et praelatus cum omni ornatu equitabit equum coopertum panno albo; subdiaconi vero, capellani, judices, scriniarii et alii **268** equitabunt ornate vestiti, non tamen equos coopertos. Papa vero equitabit equum magnum faleratum ex parte posteriori de scarleto.

XXXVIII. *Ordo Processionis solemnis post coronationem domini papae.*

Omnibus equos sic ascendentibus, prior diaconorum portans ferulam in manibus Processionem ordinabit hoc modo. Primo praecedit equus domini papae faleratus; secundo ibit subdiaconus cum cruce; tertio subsequentur duodecim bandalarii cum duodecim vexillis rubeis, et duo alii cum duobus cherubin et lanceis; quarto duo praefecti navales induti pluvialibus; quinto scriniarii; sexto advocati; septimo judices; octavo cantores; nono diaconi et subdiaconi qui legerunt Epistolam et Evangelium in Graeco; decimo abbates; undecimo

episcopi; duodecimo archiepiscopi; decimo tertio patriarchae et episcopi cardinales; decimo quarto presbyteri cardinales; decimo quinto diaconi cardinales; decimo sexto subdiaconus cum tobalea, serviens cum umbraculo, qui duo ibunt aliquantulum sequestrati a papa; decimo septimo dominus papa.

XXXIX. *De jactu pecuniae quinquies faciendo in diversis locis.*

Processione taliter ordinata, dominus papa ascendit equum. In eodem loco post eum per marescallum, vel alium, fient ter missilia vel jactus pecuniae. Cum autem pervenerit ad plateam, ante ecclesiam sancti Nicenii, aliquis familiaris domini papae stans in aliquo loco eminenti faciet alium jactum pecuniae, et ibi dominus papa trahet aliquam moram.

XL. *De lege offerenda per Judaeos, et responsione papae.*

Et venient Judaei cum lege sua, et facient ei laudem, et offerent ei legem ut adoret. Et tunc dominus papa commendabit legem, et damnabit observantiam Judaeorum, sive intellectum, quia quem dicunt venturum, Ecclesia docet et praedicat jam venisse Dominum Jesum Christum. Similiter cum pervenerit ad plateam, ubi moratur D. P. de Columna, **269** unus de familiaribus domini papae, vel idem familiaris facit jactum pecuniae; similiter cum pervenerit ad quadrivium, ubi moratur electus Viterbiensis, idem familiaris facit alium jactum pecuniae. Subsequenter cum pervenerit in introitum palatii, idem familiaris facit alium jactum.

XLI. *De his quae fiunt post Processionem, tam de laudibus fiendis per priorem diaconorum, quam de presbyterio dando.*

Via igitur sic completa, pervento ad introitum palatii, seu domus Praedicatorum, fratres Praedicatores induti solemniter cum cruce, incenso et aqua benedicta, dominum papam processionaliter recipient reverenter, *Te Deum laudamus* decantando. Cum autem dominus papa pervenerit ad ecclesiam, antequam descendat de equo, prior presbyterorum cardinalium ordinatis judicibus et scriniariis in filo, faciet idem laudem, sicut diaconus cardinalis fecerat in Missa ante Epistolam post Orationem. Et postquam de equo descenderit, prior diaconorum cardinalium, qui ducit eum, deponit sibi regnum de capite, et imponit ei mitram; et idem prior erit a dextris, et ducet eum usque ad altare, et alius a sinistris, ubi orabit in faldistorio sibi praeparato. Oratione facta, dabit Benedictionem, dicens *Sit nomen Domini benedictum;* et respondetur *Ex hoc nunc et usque in saeculum.* Quo facto, ducetur ad sedem eminentem, et sedebit in loco parato cum ornamentis suis, amota planeta et pallio et chirothecis, tenente eo manum super scapulas, et mitram super fanonem seu orarium; et dabit cuilibet cardinali presbyterium hoc modo. Ipse dominus papa sedens in sede, et quilibet cardinalis et praelatus, extracta sibimet mitra, deferens eam in manu, vadit coram eo; et flexis genibus tenebit mitram apertam ante papam, qui ponit in illam pecuniam quam praesentabit ei in uno bacili camerarius, prout in libro camerae invenitur. Et illi qui recipient pecuniam in mitra deosculabuntur genu domini papae.

XLII. *De deductione papae ad cameram suam et mensam.*

Ipse vero camerarius et clerici camerae in superpelliciis assistent domino papae. Dato presbyterio, dominus papa ducetur **270** a duobus diaconibus cardinalibus ad cameram suam, et ducetur ad mensam sibi solemniter praeparatam; et eo sedente, episcopus cardinalis, scilicet prior, dabit sibi aquam, duobus diaconibus cardinalibus tenentibus tobaleam, nec debent tenere mantellum.

XLIII. *De solemnitatibus, indumentis et paramentis domini papae, et cardinalium, et praelatorum, quae fiunt in mensa.*

Quo loco, factaque Benedictione mensae, vadunt ad mensam, et in parte dextra domini papae sedent episcopi et presbyteri cardinales, et in sinistra vero diaconi. Et attende quod dominus papa, dum est in mensa, est indutus omnibus paramentis missalibus, exceptis casula, pallio et chirothecis; et tenebit mantum ad scapulas, et fanonem in capite cum mitra desuper. Cardinales vero omnes habebunt superpelliciam (*Sic*) cum mantellis, et mitras simplices, et

omnes praelati similiter. Coram domino papa servient laici nobiliores, qui praesentes erunt, et post mensas cardinalium erunt mensae omnium praelatorum et aliorum nobilium. Comestione sumpta, dominus papa lavabit manus ut prius, ministrantibus sibi duobus diaconibus cardinalibus, fundente sibi aquam episcopo cardinali. Et similiter quilibet cardinalis lavabit manus, domicello fundente aquam cardinali lavanti. Cardinales autem qui assistunt, teneant tobaleam, unus ex parte lavantis, et alter ex altera; et sic sibi ad invicem fiunt mutuo. Quibus omnibus lotis, et redditis gratiis, dominus papa reducetur a duobus diaconibus cardinalibus ad cameram suam, assumptis mantellis; ubi exutus sacris vestibus, et discalceatus sandaliis a subdiacono, quiescit.

XLIV. *De reversione cardinalium et praelatorum ad dominum papam.*

Cardinales vero et alii praelati redibunt ad hospitia sua eques (*Sic*) cum mitris, parati sicut in comestione steterunt, equis tamen non coopertis. Notandum quod nobiliores laici, etiamsi reges essent, consueverint adextrare papam equitantem, et partiuntur loca inter se vicissim secundum quod voluerint et ordinatum fuerit, ut primis adextrantibus dimittentibus alii bini succedant.

271 In mensa primum ferculum ponit coram papa aliquis de principalioribus nobilibus, etiamsi rex esset; quo posito, rex vadit ad sedendum in mensa. Alii autem nobiles majores, etiamsi essent filii regum, serviunt papae in mensa, unus videlicet de cupa, alius de cultello ad incidendum, alii astant comedenti, alii sequuntur portantem fercula, portantes et ipsi incisoria papae et cardinalibus, prout ordinatum erit.

Utrum autem aliqui ex praedictis servientibus papae nobilibus, puta filii regum, vel ex similibus, sedeant, vel non sedeant in mensa, et ubi et qualiter, nunc dicere omittamus.

Memorandum quod Judaeis non fiat aliqua oppressio, cum offerent legem.

XLV. *Incipit ordo qualiter Romanus pontifex apud basilicam beati Petri apostoli debeat consecrari. Rubrica.*

In primis ipse qui consecrandus est mane diei Dominicae veniat ad basilicam beati Petri, in qua processionaliter a canonicis recipietur. Et facta reverentia eidem a cardinalibus et praelatis, sicut fieri solet Romano pontifici, stans in medio dicat *Sit nomen Domini benedictum,* et resp. *Ex hoc nunc,* etc. Deinde vadat in capellam sancti Gregorii, ubi, dicta Tertia, calciabitur caligis et sandaliis, dicendo Psalmos *Quam amabilia,* etc., qui solent dici. Deinde, lotis manibus, induatur omnibus ornamentis quibus Romanus pontifex uti solet in Missarum solemniis, exceptis duntaxat pallio et annulo pontificali. Erunt autem vestimenta coloris tempori congruentis. Deinde ordinata solemni processione, in qua debent esse septem candelabra cum septem faculis, sicut in praecipuis festis fieri solet, videlicet cardinalium, praelatorum et caeterorum ordinum, qui omnes debent habere indumenta coloris tempori congruentis, consecrandus ipse, extensa super eum mappa, procedat signando, ut moris est, ad majus altare, et stans post ipsum altare faciat confessionem.

Notandum vero est quod in consecratione Romani pontificis omittitur illa examinatio quae superius posita est in consecratione aliorum episcoporum, quae incipit *Antiqua sanctorum Patrum,* etc. Facta vero confessione, ipse consecrandus sedeat in faldistorio suo praeparato inter altare et gradus pontificalis sedis, et schola cantet Introitum, *Kyrie, eleison.* **272** Interim episcopus Ostiensis, qui Romanum pontificem consecrare debet, in aliquo apto loco prope altare calciet se caligis et sandaliis, dicendo Psalmum *Quam amabilia,* etc. Accipiat etiam omnia pontificalia ornamenta, ac si Missam solemniter celebrare deberet, absque baculo pastorali; accipiat quoque mitram simplicem vel pretiosam secundum exigentiam temporis; et, cantatis Introitu et *Kyrie, eleison,* consecrator et caeteri episcopi cardinales, nec non alii archiepiscopi et episcopi, et qui de presbyteris praesentes sunt, accedunt ad exsequendum consecrationis officium.

Sciendum est quod in consecratione Romani pontificis non pronuntiatur illud, *Episcopum oportet,* etc., nec dicitur illa Oratio, *Oremus, dilectissimi nobis,* quae dicuntur in consecratione aliorum episcoporum; sed consecrandus versa facie ad altare, assistentibus ei duobus diaconibus cardinalibus, incumbere debet super faldistorium praeparatum inter gradus pontificalis sedis et majus altare. Consecrator etiam et caeteri episcopi cardinales, nec non alii episcopi a dextris et a sinistris super sua faldistoria, vel, si ea non habent, super tapeta, procumbere debent; et prior basilicae, vel alius capellanus prior subdiaconorum, incipiat et prosequatur litaniam cum cantu, respondentibus aliis capellanis et caeteris, qui assistunt. Cum autem venerint ad locum illum, *Ut hunc consecrandum benedicere,* etc., debet hoc dicere bis, et tam consecrator quam omnes alii episcopi assistentes, elevata manu versus consecrandum, faciunt super eum bis signum crucis. Finita litania, erigant se omnes, et consecrator stet in infimo gradu sub sede papali, quae est post altare, verso vultu ad ipsum altare. Consecrandus vero stet sub gradu praedicto, versa facie ad ipsum consecratorem, assistentibus ipsi consecrando diaconibus cardinalibus et acolythis. Stabunt autem juxta episcopum Ostiensem a dextris et a sinistris episcopus Albanensis, et episcopus Portuensis, induti pluvialibus, et babentes oraria, sive stolas; et omnes alii episcopi in circuitu stabunt ad instar coronae, tenentes singuli libros pontificales, in quibus scriptum est consecrationis officium, quod singuli dicere debent submissa voce. Tunc episcopus Albanensis dat primam Orationem cum nota, dicens:

Oratio.---Adesto supplicationibus nostris, omnipotens Deus, ut quod **273** *humilitatis nostrae gerendum est ministerio, tuae virtutis impleatur effectu. Per.*

Deinde episcopus Portuensis dat Orationem suam, dicens cum nota:

Oremus.---Propitiare, Domine, supplicationibus nostris, et inclinatus super hunc famulum tuum N. gratiae sacerdotalis Benedictionis tuae in eum infunde virtutem. Per.

Post haec episcopus Ostiensis ponit apertum librum Evangeliorum super cervicem consecrandi, sicut fit in consecratione aliorum episcoporum, tenentibus ipsum duobus cardinalibus usque ad consecrationem finitam. Libro sic praeposito, tunc consecrator imponat manum dextram super caput consecrandi, nihil dicendo; et similiter faciant omnes episcopi cardinales, et alii archiepiscopi et episcopi qui assistunt. Post haec ipse Ostiensis episcopus elevata voce dicit in modum praefationis *Per omnia saecula saeculorum,* respondetur *Amen;* et prosequitur praefationem illam, *Honor omnium dignitatum,* etc., quae superius in consecratione aliorum episcoporum posita est, excepto quod ubi dicitur *Et idcirco huic famulo tuo N.,* in consecratione Romani pontificis eleganter fit haec additio, et dicitur sic: *Et idcirco huic famulo tuo N. quem apostolicae sedis praesulem, et primatem omnium qui in orbe terrarum sunt sacerdotum, ac universalis Ecclesiae doctorem dedisti, et ad summum sacerdotii ministerium elegisti, hanc, quaesumus, Domine, gratiam largiaris,* etc., usque *De profectu omnium consequatur.* Consequenter vero ubi dicitur *Tribuas ei,* etc., in consecratione Romani pontificis dicatur sic: *Tribuas ei, Domine, cathedram pontificalem ad regendam Ecclesiam tuam, et plebem tuae sortis intra mundi limites universam. Sit ei auctoritas,* et reliqua. Consecratione manuum facta, consecrator immittit annulum in digitum annularem dextrae manus papae consecrati, dicens: *Accipe annulum, fidei scilicet signaculum, quatenus sponsam Dei, videlicet sanctam universalem Ecclesiam,* etc., ut supra; et deinde dat ei secundum modum praescriptum librum Evangeliorum, dicens: *Accipe Evangelium, et vade, praedica populo universo. Potens est enim,* etc., ut supra. Post haec archidiaconus imponat ei pallium, dicens: *Accipe pallium, scilicet pontificalis officii, ad honorem omnipotentis Dei,* **274** *et gloriosissimae virginis Mariae ejus genitricis, et beatorum Petri et Pauli, et S. R. E.* Deinde ascendit papa ad sedem, et recipit ad osculum pedis et oris omnes episcopos, presbyteros et diaconos cardinales, et alios praelatos: quo facto, dicat *Gloria in excelsis Deo,* sive *Dominus vobiscum,* ut tempus requirit. Ille autem episcopus cardinalis qui papam consecravit, consecratione finita, deponit pontificalia ornamenta, et assumpto superpellicio, pluviali et mitra simplici, servit eidem, ut moris est, in Missa. Papa vero post *Dominus vobiscum,* et *Gloria in excelsis,* si est dicendum, dicit Orationem Dominicae alte, et aliam pro se secrete; quibus dictis, residet in sede, et prior diaconorum cardinalium portans ferulam in manibus cum diaconibus, subdiaconibus, scriniariis, judicibus omnibus solemniter descendit ante altare, et facit duas acies, unam ex parte una, et unam ex reliqua, aequaliter dividendo, ponens primo diaconos juxta altare, secundo subdiaconos, tertio deorsum in choro judices, quarto scriniarios ordinate; quo facto, ipse prior diaconorum incipit laudem sic alta voce in cantu, quasi legendo, *Exaudi, Christe;* et judices et scriniarii respondent similiter in cantu, quasi legendo: *Domino nostro N., a Deo decreto summo pontifici et universali papae, vita.* Item idem prior diaconorum secundo dicit *Exaudi, Christe,* et judices et scriniarii respondent *Tu illum adjuva,* et sic facit tertio. Item idem prior diaconorum *Salvator mundi,* et judices et scriniarii respondent *Tu illum adjuva,* et sic faciunt tertio. Item idem prior dicit bis *Sancta Maria,* et respondetur *Tu illum adjuva.* Eodem modo dicit tantum semel *Sancte Michael,* etc., ut supra.

Quibus finitis, prior dicit *Kyrie, eleison,* et illi resp. *Kyrie, eleison,* et hoc faciunt similiter secundo; et postea omnes, scilicet, prior diaconorum et subdiaconi, et alii tertio simul dicunt una et alta voce *Kyrie, eleison.* Laudibus sic finitis, legitur epistola Latina et subsequenter Graeca super pulpitum; et ita etiam fit de Evangelio. Et sic Missa ordine suo procedit usque ad finem; et communicabit papa cum solemnitate, non super altare, sed ad sedem.

Post Missam dicit papa *Sit nomen Domini benedictum,* et resp. *Ex hoc nunc,* etc., et dat Benedictionem. Quibus rite peractis, ipse papa et omnes cardinales, et alii praelati et subdiaconi, quilebet in gradu suo, induentur vestimentis pretiosis **275** albi coloris, episcopi pluvialibus, presbyteri casulis diaconi dalmaticis, subdiaconi tunicellis, acolythi et alii capellani superpelliciis, patriarchae, archiepiscopi, episcopi, abbates pluvialibus; et similiter judices, scriniarii, praefecti, et advocati erunt induti pluvialibus, et scholenses superpelliciis. Papa vero cum planeta omnia pretiosa ornamenta habebit, et pallium, et mitram optimam, et chirothecas, et annulum pontificalem; et sic ornatus cum omnibus venit ad portam sive gradus ecclesiae, et ibi sedet in sede sibi praeparata; et prior diaconorum cardinalium extrahit ei mitram, et ponit coronam, quae vocatur regnum, in capite, toto populo clamante *Kyrie, eleison.*

Quo facto, quilibet cardinalis et praelatus equitat equum coopertum panno albo; subdiaconi vero, capellani, scriniarii et alii equitant ornate vestiti, non tamen habebunt equos coopertos, papa vero equitat equum magnum faleratum, et coopertum tantum ex parte posteriori de scarleto; et postquam equitavit, fit ibi in eodem loco jactus pecuniae sex missilium per senescalcum, vel alium ter, et post papa projicit. Sic autem omnibus equum ascendentibus, prior diaconorum cum ferula ordinat Processionem hoc modo. Primo procedit equus domini papae faleratus; secundo, vadit subdiaconus cum cruce; tertio, duodecim branderarii cum duodecim vexillis rubeis, et duo alii cum duobus aliis cherubinis et lanceis; quarto, duo praefecti navales induti pluvialibus; quinto, scriniarii; sexto, advocati; septimo, judices; octavo, cantores; nono, diaconi et subdiaconi qui legerunt Epistolam et Evangelium in Graeco; decimo, abbates forenses; undecimo, episcopi; duodecimo, archiepiscopi; decimo tertio, abbates Urbis; decimo quarto, patriarchae et episcopi cardinales; decimo quinto, presbyteri cardinales; decimo sexto, diaconi cardinales; decimo septimo, dominus papa, et subdiaconus cum tobalea, et serviens qui portat umbraculum. Processione taliter ordinata, dominus papa cum ea per viam papae incedens revertitur ad Lateranum; sed cum pervenerit ad turrim Stephani quae est in Parione, et hodie dicitur Turris de Campo, unus de familia papae facit ibi alium jactum, stando in aliquo loco eminenti; et ibi dominus papa stat, et ibi veniunt Judaei cum lege, facientes ei laudem; et offerunt legem sibi ut adoret. Similiter dum pervenit ad palatium Cintae Musca in Punga, unus de familia papae de dicto palatio facit unum jactum. Simliter facit alium jactum, cum pervenerit ad sanctum Marcum. Similiter **276** cum pervenerit ad sanctum Adrianum, facit alium jactum de palatio sanctae Martinae.

Pervento autem ad plateam Lateranensem, ducitur apostolicus ad porticum, quae vadit ad ecclesiam sancti Joannis Lateranensis; et ibi ante porticum stant prior Lateranensis et canonici cum eorum comitiva induti solemniter, et cum cruce processionali papam, cum descendit, recipiunt, et faciunt eum ibi sedere in quadam sede marmorea, quae vocatur stercoraria; ad quam venientes omnes cardinales honorifice elevant eum, ut vere dicere possit: *Suscitat de pulvere egenum, et de stercore erigit pauperem, ut sedeat cum principibus,*

et solium gloriae teneat. Ipse autem dominus papa stando juxta ipsam sedem, accipit tres pugillatas denariorum de gremio camerarii, et projicit inter populum, dicens: *Argentum et aurum non est mihi; quod autem habeo, hoc tibi do.* Et deinde priore et canonicis post euntibus, cantando ducitur per ipsam porticum ad ecclesiam basilicae Lateranensis ubi orat, et dat Benedictionem, dicens: *Sit nomen Domini benedictum,* et resp. *Ex hoc nunc,* etc., et deponit regnum, et assumit mitram, et sedet in magna sede post altare, ubi recipit praedictos priorem et canonicos Lateranenses ad pedem et osculum; quo facto, ducitur ad palatium; et dum venerit ad portam palatii, inde intratur palatium per ecclesiam. Ponitur ibi faldistorium, et ibi papa sedente, prior presbyterorum cardinalium, cum ipsis presbyteris et judicibus et scriniariis ordinatis in filo, facit laudem, sicut prior diaconorum cardinalium fecerat in Missa ante Epistolam post Orationem. Postea ducitur papa a cardinalibus per palatium usque ad portam ecclesiae sancti Silvestri, ubi sunt duae sedes porphyreticae; et primo sedet in una quae est in dextera, ubi prior basilicae sancti Laurentii dat ei ferulam, quae est signum correctionis et regiminis, et claves ipsius basilicae et sacri Lateranensis palatii, in quibus designatur potestas claudendi et aperiendi, ligandi atque solvendi; et cum ipsa ferula et aliis clavibus accedit ad aliam sedem similem, quae est ad sinistram; et tunc restituit eidem priori ferulam et claves, et incipit sedere in illa secunda sede. Et postquam aliquantulum sederit, idem prior cingit eidem domino papae zonam de serico rubeo, in qua debet pendere bursa purpurea, in qua sunt duodecim lapides pretiosi **277** cum sigillis et muscis; et dum in ipsa sede sedet, recipit officiales palatii ad pedem et osculum. Recipit etiam de manu camerarii postea denarios argenteos valentes decem solidos Provesinorum, et projicit eos super astantes; et hoc facit ter, dicendo singulis vicibus: *Dispersit, dedit pauperibus; justitia ejus manet in saeculum saeculi;* et in istis duabus sedibus debet papa taliter sedere, ut videatur potius jacere quam sedere; et nulla istarum sedium, nec etiam stercoraria, erit cooperta vel parata, sed nuda.

Deinde surgens ducitur ad basilicam sancti Laurentii, quae dicitur Sancta Sanctorum, ubi intrat, et ante altare suam Orationem facit; et postea reducitur ad capellam sancti Silvestri, in qua intrat; ibique, depositis pallio, casula et chirothecis, et accepto manto ad scapulas, sedet in loco praeparato, et dat cuilibet cardinali et praelato presbyterium solitum hoc modo. Ipse papa sedet in sede, et quilibet cardinalis et praelatus, extracta sibimet mitra, deferens eam in manu, vadit coram eo; flexis genibus tenet mitram apertam ante papam, qui ponit in illam pecuniam quam dat ei in uno scypho argenteo camerarius, et quam dicit liber camerae, qui vocatur Polyptycus; et ille qui recipit pecuniam in mitra, osculatur genu domini papae. Idem vero camerarius habet ante se magnam mensam coopertam tobalea, ubi sunt hujusmodi monetae; et assistunt ipsi camerario clericus camerae et duo mercatores. Ipsi vero camerarius et clericus camerae sint induti superpelliciis.

Dato presbyterio, idem dominus papa a duobus cardinalibus diaconibus ducitur ad mensam solemniter paratam, et sedet ibi, episcopo cardinale sibi dante aquam, duobus diaconibus tobaleam tenentibus; et eo loto, factaque Benedictione mensae, vadunt omnes sedere. Sedet autem papa in una sede eminenti solus, diversis et magnis vasis aureis et argenteis super mensam positis. In alia vero mensa, quae est ad dexteram, sedent episcopi, et post eos presbyteri cardinales; in parte sinistra diaconi cardinales; et post mensas cardinalium erunt mensae omnium praelatorum et aliorum nobilium. Et attende quod papa stabit, dum comedit, indutus et calceatus, ut dictum est, cum mitra. Cardinales vero omnes habebunt superpellicia cum camisiis, et mantellis, et mitris albis simplicibus; et ita comedent, et omnes praelati

similiter. **278** Coram papa servient laici majores natu et nobiliores, qui praesentes erunt. Comestione sumpta, papa lavabit manus ut prius; et quilibet cardinalis similiter sedendo lavabit se, serviente fundente aquam cardinali lavanti. Cardinales autem qui assistunt, teneant tobaleam, unus ex sua parte lavantis, alter ex altera, et sic sibi adinvicem mutuo serviant. Quibus omnibus lotis, et redditis gratiis, papa reducitur a duobus cardinalibus ad cameram, ubi sacris exutus quiescit. Cardinales vero et alii praelati redeunt ad hospitia sua eques cum mitris paratis, sicut in comestione steterunt.

Item Benedictio papae de episcopo facti, quae exhibenda est in eodem loco; quae consecratio facienda videbitur inter ultimum *Kyrie, eleison* Missae, et *Gloria in excelsis Deo,* vel *Dominus vobiscum.* Peractis scilicet prius omnibus aliis quae consecrationem praecedunt, ut supra; et hoc amplius, quia papa debet cum aliis ornamentis habere annulum pontificalem. Stabunt autem, dum haec Benedictio legitur, tam papa quam episcopus qui benedicit, et alii cardinales et episcopi, modo et ordine tradito superius in consecratione. Orationem primam dat episcopus Albanensis, *Deus, qui adesse non dedignaris,* etc., ut supra in coronatione domini papae. Secundam Orationem dat Portuensis episcopus, *Supplicationibus nostris, omnipotens Deus,* etc. Tertiam Orationem dat Ostiensis episcopus vel archipresbyter, si desit episcopus, ita dicens, *Deus, qui apostolum tuum Petrum,* etc. Hac Benedictione peracta, imponitur apostolico pallium, et dicuntur et fiunt caetera consecrationis papae, quae imposito pallio dicenda sunt et agenda ordine supradicto.

XLVI. *Infra scripta sunt illa quae domini cardinales et alii praelati de curia, camerarius et alii familiares papae, facere debent quando coronatur.*

Primo quilibet episcopus et dominus cardinalis super camisiam superpellicium, amictum, stolam et pluviale coloris convenientis tempori habeat, sive induat; sed in Processione album habeant pluviale. Item habeat ordinarium suum et mitram, et equum coopertum cooperimento albo; et in mensa deposito pluviali, recipiat mantellum, et cum mantello et mitra in capite comedat in aula cum domino papa.

279 Item quilibet de dominis cardinalibus habebit in mensa casulam coloris congruentis tempori, quo contigerit consecratio et coronatio celebrari, vel pluviale secundum quod tempus requiret. In Processione autem habeat tunicam et dalmaticam albi coloris pretiosas, et equum coopertum cooperimento albo, et in mensa cum domino papa erit, sicut supra scriptum est de aliis dominis cardinalibus.

Item quilibet episcopus, sive praelatus, qui repertus fuerit in curia, habeat camisiam, superpellicium, amictum, stolam et pluviale coloris secundum quod tempori convenit in Missa. Item habeat ordinarium et mitram, et in Processione pluviale album, mitram et equum coopertum cooperimento albo. Cum autem venerit ad palatium cum domino papa, ubi paratum est ad comedendum, deponat pluviale, et recipiat mantellum, et cum mitra in capite comedat cum domino papa.

Item dominus camerarius debet praecedere dominum papam cum cruce, associatis sibi capellanis usque ad ecclesiam, ubi debet fieri consecratio et coronatio, et in Missa stet in loco consueto. Qua finita accedat ad locum in ecclesia, ut ordinatum est, et fiat presbyterium; et sic paratus una cum uno de clericis camerae, et mercatoribus, ministret domino papae diversas monetas exhibendas pro presbyterio dominis cardinalibus, praelatis, et aliis, de quibus consuetum est; et idem camerarius et clericus sint induti superpelliciis: quo facto, camerarius erit cum domino papa, quousque dominus papa sit in mensa; et postea vadat vel revertatur ad cameram ad comedendum cum omnibus capellanis domini papae, qui sunt in curia, poenitentiariis et aliis pluribus bonis viris, qui ex parte camerarii invitantur.

Item quilibet capellanus domini papae, non subdiaconus domini papae, habeat superpellicium; et sic equitabit in Processione, et studeat ire ornate cum socio sibi dato.

Item duo Graeci de monte Cryptae Ferratae, etiamsi essent in curia alii Graeci, dummodo curia sit in tali loco, quod de ipso monte possint haberi, alioquin de aliis, sicut fieri potest, intersit in Missa: quorum unus indutus alba et tunicella legat epistolam congruentem diei; alius sit indutus paramento et dalmatica, et cantet Evangelium quod congruat diei; et habeant paratos equos post Missam, et veniant cum Processione usque ad palatium domini papae.

280 Item thesaurarii habeant paramenta parata pretiosa pro domino papa competentia secundum tempus, cum consecrabitur, et alba pro Missa celebranda et Processione, mitra, regnum et septem candelabra cum cereis, tobalea, caputergium, chrisma, et alia eis dicta.

Item duodecim vexilla et duo cherubini in lanceis, qui dabuntur quatuordecim cursoribus, ut portent ea juxta papam; et unus ex ipsis thesaurariis, cum dominus papa coronabitur, assignata corona, recipiet mitram, et praecedet, et exspectabit in porta ecclesiae, et dabit mitram, et recipiet coronam. Item stabit paratus recipere pallium et casulam, quando papa recipiet mantum; et post comestionem recipiet indumenta et sandalia, quae papa deponet.

Frater N. marescalcus marescalliae habebit paratos equos, cum faleris et aliis necessariis equo quem equitabit papa, cum cooperimento posterius de scarleto; et faciat alia consueta sibi injuncta.

Servientes albi erunt parati ad dextrandum equum, et ad portandum soleclum et calcaria, capellum et cappam contra aquam ne pluat, et mitrale.

Item servientes nigri portabunt capellam, capitia, faldistoria, scabella et alia consueta, quando dominus papa vadit cantare in solemnibus festis. Item micam de tribus panibus. Item quatuor incisoria de pane in una tobalea pro manibus lavandis. Item de aqua frigida et calida pro manibus lavandis. Item portabunt in ecclesia locum ubi se debet induere, et locum post

altare, ubi debet sedere: et faldistorium erit paratum ante altare, in quo incumbat cum fiet litania.

Item in ecclesia parabitur locus ad sedendum, ubi fiet presbyterium, et ubi erit faldistorium ad sedendum. Item subdiaconi domini papae, tam capellani, quam alii, sint induti tunicellis, et serviant et cantent laudes cum priore diaconorum cardinalium, et faciant servitia quae erunt eis injuncta: et habeant equos, et veniant eques cum Processione cum papa; et unus eorum sit paratus ad portandum crucem, alius ad faciendum litaniam, et tertius ad serviendum de tobalea; et diaconus qui cantavit Epistolam, in Processione portabit librum Evangeliorum, et prior eorum portabit pallium super altare tempore debito.

281 XLVII. *De ministerio episcopi vel presbyteri cardinalis servientis papae Missarum solemnia celebranti in officio capellani rubrica.*

Sciendum est quod Romano pontifici Missarum solemnia celebranti servire solet in officio capellani episcopus cardinalis diebus qui processionales vocantur: in quibus idem pontifex longe ab altare sacris indutus vestibus, et cum ordinata Processione, mappa super caput ejus extensa, ad sacrum altare procedit. Aliis vero diebus, in quibus non fit hujusmodi Processionis solemnitas, servire solet presbyter cardinalis. Sed a feria quarta in capite jejunii, licet dicta processio fieri soleat, tamen presbyter cardinalis servire debet. Quando autem pontifex alicui episcopo vel presbytero cardinali committit sermonem faciendum in Missa, is qui praedicaturus est servire debet, etiamsi alias ad alium pertinere servitium videatur.

Cum vero pontifex in ecclesiam in qua celebraturus est venerit, ipso divertente ad locum ubi sacris vestibus indui debet, episcopus sive presbyter cardinalis qui serviturus est eidem pontifici assistere debet, dum dicit Tertiam vel aliam Horam, quae dicenda est ante Missam secundum exigentiam temporis. Et cum idem pontifex Orationem sive Collectam illius Horae dicturus est, dictus cardinalis detecto capite manum sinistram producit per anteriorem fissuram cappae suae, qua indutus est; dexteram vero proferat sub ora cappae; et accipiens duabus manibus librum porrigendum sibi per aliquem de capellanis astantibus, in quo dicenda Oratio scripta est, teneat ipsum super caput suum ante ipsum pontificem, dum dicit Orationem. Si vero sit dies ferialis, in qua pontifex incumbens super faldistorium Orationem dicere debeat, idem cardinalis genu flexo coram pontifice librum teneat ad pectus suum vel alio modo, qui pro ipso pontifice ad legendam Orationem accommodius videatur. Dicta Oratione, cardinalis reddat ei a quo recepit, et remaneat cum ipso pontifice, donec finiatur officium beatae Mariae, si dicendum est, in quo tamen liber ad Orationem dicendam teneri non solet. Finita Hora, divertat cardinalis praedictus ad locum aliquem non remotum, et si episcopi cardinales sedeant, non longe a pontifice cum eis sedere poterit, sive sit episcopus, sive presbyter. Sedeat autem in loco qui sibi competit secundum ordinem suum, quousque pontifice **282** calceato sandaliis, vocetur ipse cardinalis ab aliquo ex acolythis pontifici

servientibus ad ministrandum aquam manibus ejusdem pontificis. Tunc accedens ipse cardinalis coram pontifice, utramque manum producet extra cappam juxta modum superius positum; et de manu alicujus ex familiaribus pontificis, qui pelves cum aqua eidem cardinali tradere debet, accipiat superiorem pelvim sinistra manu; et, genu flexo coram pontifice, supponat eam manibus ejus; et accipiens inferiorem pelvim, dextera manu fundat aquam manibus pontificis, quandiu pontifex accipere volet. Deinde pelves restituens ei a quo acceperat, revertatur ad locum ad quem antea diverterat. Cumque pontifex planetam assumpserit, tunc et ipse cardinalis qui servit, deposita cappa, assumat cottam vel superpellicium, amictum et pluviale coloris qui tempori congruat; et si sit presbyter cardinalis, ipse qui sibi servit nihilo minus pluviale induere debet, et consequenter accipere mitram suam. Post haec, tradente sibi uno ex acolythis pontificalem annulum, accedat ad pontificem, cui per diaconum cardinalem mitra imposita fuerit; ipse, deposita mitra sua, eumdem annulum immittat annulari digito dexterae manus pontificis, osculando eamdem manum. Demum accipiens de manu acolythi naviculam cum thure et cochleari, porrigit ipsi pontifici, ut incensum ponat in thuribulo, quod idem acolythus tenere debet. Accipiente vero pontifice cochlear ipsum, cardinalis praedictus manum ejus osculari debet; et similiter faciat quando pontifex cochlear ipsum reponit in naviculam. Hoc enim regulariter observatur, quando quicunque cardinalis aliquid tradit in manus pontificis, vel recipit de manu ipsius, manum eamdem reverenter osculari debet.

Post haec si Processio facienda est, ordinata ipsa Processione per ipsos quorum interest, cardinalis ipse praecedit, si est episcopus, cum aliis episcopis, tenendo locum quem alias tenere debet; si vero presbyter est, praecedat prius omnes presbyteros cardinales, quasi unus ex junioribus episcopis cardinalibus. Sic autem praecedat cum aliis cardinalibus ipse qui servit, donec ad altare perveniant; et juxta dextrum cornu altaris exspectet, donec pontifex ipse perveniat ad altare. Quod si dies processionalis non est, sed talis in qua pontifex prope altare sacris induitur; postquam cardinalis ipse pontifici dederit annulum, statim veniat ad dextrum cornu altaris, et exspectet **283** pontificem, ut dictum est. Veniente autem pontifice ad altare, et astantibus eidem duobus diaconibus hinc et inde, episcopus sive presbyter cardinalis qui servit, stare debet juxta diaconum qui est ad dextram pontificis, donec ipse pontifex confessionem et absolutionem compleverit. In fine vero absolutionis accipiat dominus cardinalis de manu acolythi naviculam cum thure, et offerat pontifici, ut thus in thuribulo ponat juxta modum qui superius ponitur. Deinde cardinalis ipse vadat et exspectet pontificem juxta sedem ipsi pontifici praeparatam in dextra ejus parte. Cumque pontifex ad eamdem sedem venerit, ascendat dictus cardinalis, et assistens ei ex parte dextra, dicat cum ipso Introitum Missae et *Kyrie, eleison,* legendo. Deinde vadat ad sedendum in loco suo.

Sciendum vero est quod cardinalis qui servit in loco capellani, si est episcopus, faldistorium suum habere debet ad dexteram partem sedis praedictae super alios episcopos cardinales qui sedent in eadem parte; si autem presbyter est, non debet habere faldistorium, sed locum habebit ante pedes pontificis in dextera parte juxta duos diaconos cardinales qui eidem pontifici assistunt. Cumque pontifex incoepturus est Hymnum Angelicum, surgit dictus cardinalis qui servit, et assistat pontifici, et prosequatur cum eo Hymnum praedictum, et deinde sedeat in loco suo. Cum autem dicturus est pontifex *Pax vobis,* vel *Dominus vobiscum,* surgat idem cardinalis, et accipiat librum Missalem tradendum sibi per aliquem capellanum, vel alium clericum, cui liber ipse commissus fuerit; et ipsum teneat apertum super caput, vel aliter decenti modo, prout commoditas loci permiserit, ante pontificem,

donec dixerit omnes Orationes dicendas, quas idem cardinalis praescire debet, ac diligenter in libro quaerere, ac ordinate pontifici praesentare. Finitis Orationibus, cardinalis reddat librum ei a quo recepit, et sedeat usque ante horam qua legendum est Evangelium. Tunc surgens accipiat de manu acolythi naviculam cum thure, et exhibeat eam pontifici eo modo qui superius descriptus est, ut pontifex ponat incensum in thuribulo, quod portandum est ad Evangelium; quo posito, dictus cardinalis iterum sedeat, donec inchoetur Evangelium; quod cum legitur, assistat pontifici in dextra parte sedens.

Finito Evangelio, dictus cardinalis accipiat thuribulum de manu acolythi redeuntis a loco in quo lectum est Evangelium; **284** et incenset ipsum pontificem. Et est conveniens quod incensando ter admoveat thuribulum ante pectus pontificis. Hoc facto, si pontifex ipse praedicaturus est, cardinalis ipse qui servit pergat ad locum in quo faciendus est sermo, et sit in dextera parte pontificis dum praedicat, videlicet stans, si pontifex stat; aut sedens in aliquo apto loco, si pontifex sedeat. Et facto sermone, cum ipso pontifice redeat ad sedem ipsius, praecedens ipsum. Si autem ipse qui servit sermonem facturus est, postquam incensavit pontificem, genu flexo ante ipsum osculatur pedem ejus, et petat Benedictionem dicens *Jube, domne, benedicere.* Recepta Benedictione, reverenter quaerat a pontifice quantam indulgentiam placeat ei concedere; et audito beneplacito ejus, pergat ad locum ubi praedicare debet, et prosequatur sermonem suum. Quo finito, maneat in eodem loco, donec facta sit confessio per diaconum cardinalem; et tunc antequam pontifex det absolutionem, dictus cardinalis qui praedicaverit, annuntiet indulgentiam talibus vel similibus verbis: *Dominus summus pontifex auctoritate omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum ejus et sua, omnibus vere poenitentibus et confessis concedit indulgentiam unius anni et quadraginta dierum,* vel plus, sicut pontifici placuerit; et consequenter data absolutione per pontificem, ipse cardinalis redeat ad eum, et dicens *Credo,* si dicendum est, assistat et prosequatur cum eo Symbolum, et sedeat; et cantato Symbolo surgat et assistat pontifici dicenti *Dominus vobiscum.*

Postea residente eo, acolythus super ipsius gremium debet extendere tobaleam seu mappam, et amovere chirothecas ejus, amoto prius annulo pontificali de digito pontificis per cardinalem praedictum, qui eum servare debet immisso alicui digito suo; et genu flexo a dextera parte pontificis, debet tenere tobaleam decenter obvolutam circa juncturam brachii et manus dexterae pontificis, subdiacono tenente similiter a parte sinistra; et aliquo de cubiculariis ipsam tobaleam elevante paululum ante pectus pontificis, ne forte, dum pontifex lavat manus, aliquae guttae prosiliant de aqua, et sacras vestes maculare possint. Tunc episcopus cardinalis antiquior ex aliis qui sedent circa pontificem, surgat et accipiat pelves tradendas sibi ab uno de familiaribus pontificis, cui commissum fuerit, et ministret aquam ad manus pontificis abluendas, sicut superius de prima ablutione dictum est. Quibus ablutis et extersis, **285** praedictus cardinalis qui servit immittat annulum digito pontificis, et surgens stet juxta pontificis sedem, donec instante hora qua pontifex processurus est ad altare, ipse procedat, et praeparet librum Missalem in sinistra parte altaris, supposita ei tobalea complicata, cum qua pontifex manus abstersit, quam clericus, qui eidem cardinali servit de mitra recipere debet de manu acolythi, quando pontifex surgit ut veniat ad altare. Praefatus autem cardinalis diligenter quaerere debet in praedicto libro omnia quae pontifex dicturus est, sive offerendo patenam et calicem, sive thurificando, sive etiam prosequendo secretas Orationes, et caetera quae ad officium Missae spectant. Debent etiam, cum opus est, sollicite ac modeste vertere folia, et ostendere pontifici digito quae dicenda sunt, si quando fuerit

opportunum. Sic autem pontifici assistat juxta librum attentus et reverens usque ad *Agnus Dei.* In elevatione tamen dominici corporis poterit ad modicum flectere genua, et idem similiter facere in elevatione calicis, adorando videlicet corpus et sanguinem consecratum.

Caeterum postquam dixerit *Agnus Dei* cum pontifice, et ipse pontifex incoeperit dicere Orationem *Domine Jesu Christe qui dixisti,* etc., quae videlicet dicitur ante pacem, tunc saepe dictus cardinalis, relicto libro in sinistra parte altaris, transferat se ad dextram, et pontifice se convertente ad dandam ei pacem, ipse cardinalis inclinet se ante eum profunde; non tamen flectat genua, et cito se erigens, reverenter accipiat pacem a pontifice, ac subsequenter osculatur crucem pallii quae est in pectore pontificis; deinde prout opportunum fore prospexerit, aptet ei planetam primo super dextrum, postea super sinistrum brachium; poterit etiam trahere a parte anteriori. Subsequenter aptet pallium hoc modo. Partem illam fanonis, quae dependet ante pectus pontificis, aptet decenter sub praedicta cruce pallii; deinde super eamdem crucem ponat digitos manus dextrae suae, et cum sinistra trahat pallium inferius, et collocet in loco debito super dextrum brachium pontificis; postea digitos manus suae sinistrae imponens eidem cruci, cum manu sua dextra trahat et aptet sinistram partem pallii. Est autem locus conveniens pallii super brachia, ut videlicet nec tantum ascendat, quod appropinquet ad cubitum; sed sit quasi in medio . . . . . ut cubitum ultimam partem, anteriorem pallii, quae videlicet dependet inferius, faciat certe dependere per medium planetae. **286** Modus autem aptandi planetam et pallium, ut supra tangitur, melius percipi potest exemplo diaconorum cardinalium, quorum est hoc frequenter facere in Missa, quam possit per scripturam tradi.

His peractis, cardinalis praedictus convertens se ad antiquiorem ex diaconibus cardinalibus, qui circa altare assistunt, det ei pacem; ita tamen quod si is qui Evangelium legit, est antiquior, non ei, sed antiquiori post eum pax dari debet. Deinde cardinalis praedictus vadat ad episcopos cardinales, et det pacem antiquiori in parte dextra, et alteri antiquiori in parte sinistra. Subsequenter vadat ad presbyteros cardinales, et det pacem antiquiori in parte sinistra. Ultimo ad alios praelatos qui sacris induti sunt, et det pacem uni qui primum locum tenet, vel pluribus eorum, si forte non omnes fuerunt in ordine eodem residentes. Ipsum autem cardinalem sic euntem ad dandam pacem praecedere debet unus de acolythis, et aliquis vel aliqui de cursoribus domini papae.

Data pace, revertatur ad pontificem quem invenerat recessisse ab altari, et venisse ad sedem suam, eique communicanti assistat. Nec oportet multum sollicitari eum de libro tempore communionis; sed ipse cui liber est commissus tenere debet ante pontificem aptata dextra super ipsum librum, ut legere possit quae illo tempore dicenda sunt. Ipse vero cardinalis accipiens de manu acolythi pannum, cum quo abstersurus est pontifex os et digitos post communionem et ablutionem, et cum ipso panno accipiens calamum cum quo pontifex dominicum sanguinem sunere debet; quando pontifex sumpserit partem Hostiae quae sumenda est ab eo, et debuerit sumere sanguinem, dictus cardinalis porrigit ei calamum, osculans manum ejus. Cumque pontifex post datam sacram communionem diacono cardinali et subdiacono resederit, dictus cardinalis tenens praedictum pannum suum in manu dextra sua, genua flectat a dextra parte pontificis, et tobaleam extendendam per acolythum super gremium ejus teneat manu sinistra, eodem modo quo superius scriptum est. Tunc ille episcopus qui aquam ministraverit, accipiens de manu acolythi manu sua dextra urceolum cum vino, et manu sinistra vasculum in quo ablutio recipienda est, vasculum ipsum supponat digitis pontificis, et cum urceo superfundat vinum paulatim et modeste, et alius episcopus

cardinalis antiquior post illum accipiat **287** pelves exhibendas sibi per aliquem de familiaribus pontificis, et subsequenter super eosdem digitos aquam fundat eo modo, quo supra in ablutione manuum traditur. Ablutis digitis, saepe dictus cardinalis qui servit, porrigit dictum pannum pontifici ad extergendum digitos. Praefatus autem episcopus qui vinum fundit, urceum reddens acolytho, vasculum cum ablutione portet ad altare diacono cardinali qui Evangelium legit, qui eamdem ablutionem bibere debet, et vasculum episcopo reddere; ac ipse episcopus vasculum tradere acolytho, et sic redire ad locum suum. Cardinalis vero qui servit, exspectet manens sic genu flexo, donec subdiaconus offerat pontifici calicem cum vino, et ipse pontifex sumat de eo ad abluendum os; et tunc iterum dictus cardinalis porrigit ei pannum praedictum ad os abstergendum; et exinde cardinalis restituens dictum pannum acolytho surgere debet, et instante hora pontifex ad altare redire debet. Ipse cardinalis praecedat eum, et sit in dextra parte, habens ibi librum missalem cum tobalea supposita, ut supra dicitur; et veniente pontifice ad altare, assistat ei dum dicit Orationes dicendas post communionem, quas diligenter quaerere et ordinate studeat praesentare pontifici. Cumque, finitis Orationibus omnibus, pontifex dicit *Per Dominum nostrum Jesum Christum,* etc., cardinalis praedictus osculatur primo altare, demum crucem pallii quae est super dextrum brachium pontificis, et sic recedat ab altari, et vadat ad locum in quo sedit, stans ibi donec post Benedictionem datam pontifex redeat ad sedem suam, juxta quam dictus cardinalis assistens amoveat annulum de manu pontificis, et reddet acolytho. Deinde divertens exuat se sacras vestes, et induat communes; ac denuo redeat ad pontificem, et assistat eidem, et serviat in Hora illa, quae post Missam dicenda est, sicut dictum est superius de Hora quae Missam praecedit. Si autem exuto pontifice sacris vestibus imponenda est ei mitra, dictus cardinalis adsit, et nullus diaconus cardinalis advenerit, saepe dictus cardinalis mitram imponit ipsi pontifici. Finita vero Hora praedicta, cardinalis ipse recedere potest, peracto videlicet ministerio suo.

288 XLVIII. *De his quae observanda sunt circa mysterium, quando episcopus cardinalis Missarum solemnia celebrat; et quos ministros debet habere; et de vestimentis seu ornamentis pontificis et ipsorum.*

Quando episcopus cardinalis Missarum solemnia celebraturus est in ecclesia aliqua, clerici ejus, quibus capellae cura committitur, praecedere debent ad eamdem ecclesiam cum ipsa capella, et sollicite providere quod omnia deferant quae necessaria sunt ad ministerium tam pro persona pontificis quam pro ministris ejus, et pro sacro altari. Ministri autem, quos pontifex omni tempore habere debet, sunt hi: capellanus, diaconus et subdiaconus, et quatuor acolythi ad minus, videlicet unus qui mitram servare debet, unus qui sit thuriferarius, et duo qui sint ceroferarii. Cum opus est, poterunt nihilominus aliqui alii de clericis celebrantis

induti superpelliciis eidem assistere cum praedictis ministris. Vestimenta vero seu ornamenta pro persona pontificis deferenda haec sunt: caligae, sandalia, amictus, alba, cingulum cum subcinctorio, quod habet similitudinem manipuli, et dependere debet a cingulo in sinistra parte; crux pectoralis, stola, tunicella, dalmatica, chirothecae, planeta seu casula, et manipulus, pallium cum tribus spinulis aureis, si pontifex pallio utitur; mitra et annulus pontificalis. Cambuta seu baculo pastorali non utuntur summi pontifices, nec episcopi cardinales in Romana curia. Sunt necessaria pro persona pontificis pectem et tobalea circumponenda collo ejus quando pectinatur, pelves et tobalea ad abstergendum manus, faldistorium cum scabello et cussinis supponendis faldistorio, et pannum ad tergendum ipsum.

Capellanus autem camiseam lineam super communes vestes, superpellicium seu cottam, amictum et pluviale habere debet. Diaconus amictum, albam, cingulum, stolam, dalmaticam et manipulum. Subdiaconus amictum, albam, cingulum, tunicellam, et manipulum. Acolythi omnes debent esse induti cottis secundum consuetudinem sanctae Romanae Ecclesiae. Et notandum quod diaconus et subdiaconus diebus quibus est usus violacei seu nigri coloris, non dalmaticas et tunicellas, sed planetas sacerdotales habere debent.

Provideant etiam praedicti clerici quod deferant cum capella **289** altare portatile, nisi sciant quod altare in quo celebrandum est sit consecratum; et pannum sericum, qui dicitur dorsale, et aurifrigium ad adornandum faciem altaris, crucem ponendam super ipsum altare, pallam, corporale, calicem, patenam, mappulam ad tergendum calicem, ampullas pro vino et aqua ad sacrificium, vasculum quod continet Hostias, barillum seu vas unde deferant vinum pro sacrificio, et aliud vas pro aqua necessaria in ministerio. Deferant etiam thuribulum et naviculam cum thure et cochleari; et libros, videlicet Missalem, librum Evangeliorum, et librum Epistolarum; tobaleas etiam, quarum unam tenet capellanus, vel aliquis alius de ministris porrigendam pontifici, cum opus fuerit, ad tergendum os, vel nares. Tobaleas habeat is qui serviat mitram, ad tenendam ipsam mitram; aliam etiam ad extendendum super gremium pontificis, quando sedet. Nihilominus habeant paratas et alias tobaleas aliquas, et aliquem alium pannum, seu pannos sericos, quibus uti possint ad alia mysteria quae praedicta sunt, si necesse fuerit, ut pote ad ornandum ambonem, vel posteriorem partem altaris, si ejus dispositio id requirat, vel aliquem alium ornatum. Deferant quoque aestivo tempore flabella ad abigendum muscas a ministerio; insuper deferant tapetia plura sternenda sub faldistorio, et ante altare et super sedilia, in quibus debeant sedere ministri. Praeterea praevideant supradicti clerici capellae, quae vestimenta pontifici et ministris conveniant, et sint coloris tempori congruentis.

XLIX. *De diversitate colorum quibus Romana Ecclesia in sacris vestibus diversis temporibus uti solet.*

Circa quod sciendum est quod sancta Romana Ecclesia quinque coloribus utitur in sacris vestibus, videlicet albo, rubeo, viridi, violaceo, et nigro. Quidam autem duos hos ultimos pro uno reputant. Colore albo utitur a Vesperis in vigilia Nativitatis Domini usque ad Octavam Epiphaniae inclusive, exceptis festis martyrum, quando interveniunt. Item feria quinta in Coena Domini. Item a Sabbato sancto in officio Missae usque ad Octavam Ascensionis Domini inclusive, quandocunque officium de tempore agitur, praeter dies Rogationum, et praeter Missam quae dicitur in die sancti Marci de officio litaniae. Item in omnibus festis sanctae Dei genitricis Mariae. **290** In receptione tamen candelarum in festo Purificationis beatae Mariae virginis utitur colore violaceo, et postea in Missa albo. In festo omnium Sanctorum, in festis Angelorum, in festo Nativitatis sancti Joannis Baptistae, in principali festo sancti Joannis evangelistae, in Conversione sancti Pauli, in Cathedra sancti Petri, in festis omnium confessorum et omnium sanctarum quae martyres non sunt. In Dedicationibus ecclesiarum, et per Octavas praedictorum festorum quae Octavas habent, quando de ipsis Octavis agitur.

L. *De colore rubeo.*

Rubeo colore utitur a vigilia Pentecostes in Missa usque ad Sabbatum post festum ipsum inclusive. Item in festis sanctae Crucis, in festo Decollationis sancti Joannis Baptistae, in festo omnium apostolorum, et evangelistarum, praeter principale festum sancti Joannis evangelistae, et praeter festa Conversionis sancti Pauli, et Cathedrae sancti Petri. Item in festis omnium sanctorum et sanctarum martyrum, praeter festum sanctorum Innocentium, quando extra Dominicam venit; sed si in Dominica veniat, utitur rubeo, et in octava rubeo, quacunque die veniat; si autem extra Dominicam veniat, tunc utitur violaceo colore, sed in octava rubeo utendum est; per octavas praedictorum festorum quae Octavas habent, quando de ipsis Octavis agitur.

LI. *De colore viridi.*

Colore viridi utitur inter Octavam Epiphaniae et Septuagesimam, et inter festum Pentecostes et Adventum, quando dominicale officium agitur.

LII. *De colore violaceo.*

Colore violaceo utitur a prima Dominica Adventus usque ad Missam in Natale Domini inclusive, et a Septuagesima usque ad officium Missae in vigilia Paschae exclusive, quandocunque in praedictis temporibus officium de tempore agitur, exceptis feria quinta in Coena Domini, et feria sexta in Parasceve. Et est intelligendum quod in Sabbato sancto in toto officio quod agitur ante Missam utendum est violaceo; hoc excepto **291** quod diaconus qui cantat Benedictionem cerei indutus dalmatica, subdiaconus, vel subdiaconi, qui illa die ministrant induti, tunicellis utuntur albis; sed Benedictione cerei cantata, diaconus, amota dalmatica, assumit planetam violacei coloris, et teneat eam usquedum inchoatur officium Missae; subdiaconi vero non mutant vestes. Utitur autem colore violaceo in quatuor temporibus semper, ut in vigiliis sanctorum in quibus est jejunium, quando Missa est de vigilia, et in diebus Rogationum, et in Missa quae dicitur in die sancti Marci de officio litaniae. Item in die festi sanctorum Innocentium, quando extra Dominicam occurrit. Item in festo Purificationis beatae Mariae in receptione candelarum in Processione.

LIII. *De colore nigro.*

Colore nigro utitur feria sexta in Parasceve, in Missis defunctorum, et in Processionibus, quas Romanus pontifex nudis pedibus facit. Sciendum tamen est quod diebus quibus est usus nigri coloris, uti violaceo non est inconveniens.

Cum ergo praedicti clerici, capellae curam habentes, pervenerint ad ecclesiam cum eadem capella, de convenienti loco in quo pontifex sacris vestibus indui debeat provideant, ita quod si in ipsa ecclesia secretarium sit sive sacristia conveniens, in qua pontifex celebraturus indui soleat, ibidem faciant deponi capellam, et sternantur tapete seu tapetia, et praeparent faldistorium cum cossino et panno qui ipsum cooperiat, et scabello. Exponant etiam in apto loco, prout melius poterunt, sacras vestes, quibus pontifex et ministri induendi sunt, et alia quae ad mysterium sunt opportuna, ut in promptu haberi possunt. Si vero in eadem ecclesia non sit secretarium seu sacristia conveniens, deponatur capella, ut fiant quae praedicta sunt in aliquo apto loco prope altare; et si forte in ecclesia illa consuetum esset quod pontifex longe ab altari induatur, et cum ordinata Processione ad altare procedat, consuetudo servanda est.

Praeterea dicti clerici sternant ante altare sacrum tapete seu tapetia, et provideant quod ipsum altare, priusquam pontifex accedat, sit decenter ornatum, sive pannis, quos ipsi deferant, sive sint ejusdem ecclesiae. Ponant insuper super ipsum altare crucem, quae sit contra faciem pontificis, quando stabit in medio altaris. Hoc vero quod dicitur de ornamento altaris, **292** differri potest usque post Evangelium vel post praedicationem, quando nimius est concursus populi. Ad ipsum altare debent ipsi clerici induti cottis sacra ornamenta tractare.

Igitur pontifex ad ecclesiam veniens, postquam inclinaverit, et breviter oraverit ante altare, divertat ad locum ubi capella praeparata est, et stando dicat cum clericis suis Tertiam, vel aliam Horam, quae dicenda est ante Missam pro tempore; et quando dicet Orationem,

capellanus ejus, si opus est, teneat ante se ipsum librum, in quo Oratio scripta est. Cum autem ipse dicet praedictam Horam, diaconus et subdiaconus induant se omnibus sacris vestibus praeter manipulos, exceptis diebus in quibus iidem ministri planetis uti solent; tunc enim ipsas planetas non debent induere usque in hora qua pontifex processurus est ad altare. Capellani vero et caeteri ministri sint induti cottis, ut serviant ipsi pontifici dum induitur. Postquam ergo pontifex dictam Horam compleverit, resideat in faldistorio, et incipiat ac prosequatur Psalmos *Quam amabilia,* etc., cum Orationibus quae dici solent dum pontifex calceatur. Interea dum unus de familiaribus ejus accedens detrahat ei calciamenta communia, et subdiaconus deferens caligas et sandalia genuflectat coram ipso, et calciet eum, ita quod primo calciet dextrum pedem, deinde sinistrum, et unus de acolythis eumdem juvet ad calciandum.

Calciatus pontifex surget, et stans super scabellum cappam deponat, et remaneat in camisia linea, quam semper debet habere supra laneas vestes, quando ad celebrandum vadit, etiamsi religiosus sit. Et ipso pontifice super faldistorio residente, diaconus et subdiaconus accipientes ab acolythis tobaleam suam et pecten, extendant tobaleam circa collum, et caput ejus leviter et decenter pectinent, videlicet primo diaconus a parte dextra, deinde subdiaconus a sinistra. Quod si diaconus et subdiaconus ad hoc docti non sint, capellanus hoc faciat vice eorum. Quo facto acolythus extendat super gremium ipsius pontificis aliam tobaleam, et pontifex, amoto annulo suo, que utitur communiter, tradat ipsum servandum capellano; qui accipiens ab acolytho pelves cum aqua, et tenens inferiorem pelvim manu sinistra, superiorem vero dextra manu, flexis genibus fundat aquam super manus pontificis, assistentibus interim ipsi pontifici diacono a parte dextra, et subdiacono a parte sinistra genibus flexis, et tobaleam praedictam tenentibus.

293 Cumque pontifex manus abluerit et absterserit, surgens et stans super scabellum, et ministri reverenter et diligenter induant eum, ita quod acolythi deferant vestes, et diaconus a parte dextra, et subdiaconus a sinistra recipiant easdem vestes, et induant eum; quos juvare poterunt capellani et alii clerici pontificis induti cottis astantes, prout opportunum fuerit. In primis ergo acolythi deferant amictum, quem ponat super caput pontificis diaconus, et ejusdem amictus chordulam sinistram diaconus, dextram subdiaconus accipiat, et post tergum pontificis ducant et reducant ad anteriorem partem super cingulum, quas invicem colligare poterit ipse pontifex. Deinde induant eum alba, quam diligenter aptant circa collum et circa manus; et subsequenter subcingat eum cingulo cum subcinctorio, uno de ministris levante ipsam albam anteriori parte circa pectus, et ipsius cinguli chordulas diaconus invicem liget et stringat, vel ipse pontifex stringere poterit, sicut ei placuerit. Ministri vero albam ipsam aptent circa fimbrias, ut ipsae fimbriae terram non tangant, et aequaliter distent a terra. Aptent etiam manicas ipsius albae, complicando eas decenter inter armum et cubitum. Consequenter accipiat pontifex crucem pectoralem, ipsamque deosculans appendat collo suo, ita quod pendeat ante pectus. Deinde accipiat stolam, et deosculatam circa medium ejus ponat circa collum suum, nec reducat partes ipsius stolae hinc et inde in modum crucis ante pectus, sed permittat eas inferius dependere sicut a collo veniunt; et ministri utramque partem stringunt cum cingulo, ne defluere possit. Post haec ministri induant eum tunicella, aptantes eam circa collum et circa manus; deinde induant eam dalmatica, aptantes eam circa collum et manicas ejus replicantes, ita quod ipsae manicae non tangant manus pontificis, sed distent ab eis, quasi per spatium dimidii palmi.

Post haec pontifex iterum resideat, et recipiat chirothecas offerendas sibi ab acolytho, immittente eas manibus ejus diacono dextrae, et subdiacono sinistrae, quibus acceptis, surgat, et praedicti ministri imponant ei planetam; et si pontifex utatur pallio, imposita planeta immediate, acolythus offerat ei pallium tenens ipsum cum pulchra tobalea manibus extensis, ita quod dextra manu teneat pallium circa crucem sinistram, et sinistra manu circa crucem dextram. Ipse autem pontifex **294** osculetur pallium in cruce posteriori. Deinde ministri imponant ei pallium ipsum, diacono elevante partem illam quae debet posterius dependere. Et attendant ministri quod illa pars pallii, quae duplex est, veniat supra sinistrum humerum. Post acolythum deferentem pallium sequatur is qui mitram servare debet, deferens eam in manu dextera mediante tobalea, et in sinistra spinulas infigendas pallio. Quo imposito, ministri infigant spinulas ipsas, videlicet diaconus unam in cruce anteriori, aliam subdiaconus in cruce super sinistrum humerum, tertiam unus ex aliis ministris in cruce posteriori. Ipsae autem spinulae sic infigendae sunt, quod quaelibet tertio transeat per crucem cui infigitur, et quarta vice acumen spinulae infigatur pallio ultra crucem, proviso quod nunquam spinula perforet pallium, et nullo modo acumen ejus tangat planetam, proviso etiam quod cujuslibet spinulae caput, in quo est gemma, sit a dextra parte infigentis ipsam spinulam. Subsequenter diaconus a dextris, et subdiaconus a sinistris planetam super brachia pontificis apte complicent. Et si pontifex prope altare induitur, subdiaconus in ipsa plicatura sinistri brachii collocet, et quasi abscondat manipulum pontificis tradendum sibi ab acolytho. Quod si pontifex longe ab altari vestiatur, non debet subdiaconus tunc imponere manipulum, sed debet ipsum portare cum libro Evangeliorum; et cum pontifex pervenerit ad altare, imponat et aptet manipulum praedicto modo. Planeta vero complicata, ut praedictum est, diaconus de capite pontificis amictum deponat, et aptet circa collum ejus, et provideat quod planeta plane jaceat super humeros, et trahat ipsam a parte anteriori; deinde pallium componat ita quod crux anterior sit ante pectus super aurifrigium planetae, et ipsi cruci ponens extensos digitos dextrae manus cum manu sinistra trahat pallium super dextrum brachium pontificis versus cubitum; postea imponens eidem cruci digitos sinistrae manus, cum dextra manu pallium super sinistrum brachium pontificis trahat, providens quod ipsum pallium super brachia descendat quasi ad medium inter armum et cubitum; et juxta hunc modum aptetur pallium, quoties videbitur opportunum. Deinde diaconus accipiens mitram ab eo qui ipsam servat, imponat eam capiti pontificis. Interim capellanus induat se pluviali; et imposita mitra pontifici, ipse capellanus immittat **295** pontificalem annulum annulari digito dextrae manus pontificis, osculando eum; quod semper facere debet, quando immittit ei, aut quando amovet ipsum annulum. Poterit etiam post pontificalem annulum immitti alter annulus parvus, qui ipsum pontificalem fixum teneat, et hoc episcopaliter aptetur. Immisso annulo, capellanus accipiat de manu thuriferarii naviculam cum thure et cochleari, et thuriferario praesentante pontifici cum igne, quem, dum pontifex induitur, ipse thuriferarius praeparare debet; capellanus porrigat pontifici naviculam detectam, et pontifex accipiens dextra manu cochlear cum thure ponat in igne thus, et cochlear in navicula reponat, ipsumque thus positum in igne benedicat signo crucis. Capellanus vero osculari debet manum pontificis, et quando cochlear accipit, et quando ipsum reponit; et cochleari reposito per pontificem, naviculam ipsam thuriferario reddat. Hoc autem quod dictum est de positione incensi, observandum est quando pontifex longe ab altari induitur. Nam si juxta altare induatur, non oportet incensum ponere, usque post factam confessionem. Induto pontifice praedicto modo, diaconus et subdiaconus accipiant manipulos suos, et induant planetas, si tempus requirit. His peractis, si sint longe ab altari, procedant ad ipsum, praecedente thuriferario, et post ipsum duo ceroferarii, deinde subdiaconus cum libro Evangeliorum; post quos sequitur pontifex, deducentibus illum

capellano a parte dextra, et diacono a sinistra. Is autem qui mitram servat, et alii clerici induti cottis sequantur post pontificem. Quando pontifex pervenerit ante gradus altaris, diaconus deponat ei mitram, accipiens eam una manu per anterius cornu, et cum alia manu complanet capillos pontificis, si opus est, quod semper facere debet is qui mitram removet; et sic amota mitra, diaconus tradat ei qui ipsam servat, qui semper eam recipere debet de manu diaconi vel capellani amoventis ipsam, et tradere eam illi, cum fuerit imponenda.

Quod si pontifex juxta altare induatur, non oportet hujusmodi processionem fieri; sed ipso pontifice accedente ad altare, deducentibus ipsum capellano et diacono, ceroferarii sint parati juxta altare, et accipiant de altare candelabra cum cereis accensis. Thuriferarius quoque sit paratus in sinistra parte cum thuribulo, in quo sit ignis, et cum navicula. Pontifex autem inclinatus paululum ante altare confessionem faciat, **296** assistentibus ei capellano a parte dextra, et diacono a sinistra. Subdiaconus vero, si debet immittere, manipulum pontifici immittat. Et dum pontifex facit confessionem, stet cum libro Evangeliorum juxta gradum altaris in sinistra parte, et ceroferarii stent circa altare, unus in dextera, alius in sinistra parte. Alii ministri possunt stare post pontificem. Facta confessione et data absolutione per pontificem, priusquam dicat *Deus tu conversus,* etc., Capellanus accipiat de manu thuriferarii naviculam cum thure, quam ille sibi porrigere debet inter pontificem et altare, et pontifex ponat thus in thuribulo, capellano naviculam et thuriferario thuribulum offerentibus ei, sicut superius dictum est. Quo facto, pontifex dicendo *Deus tu conversus,* etc., ascendens ad altare, et inclinatus ante ipsum, dicit Orationem *Aufer a nobis,* etc., qua dicta, osculatur altare, et postea osculetur librum Evangeliorum, quem apertum in eo loco, in quo est Evangelium legendum in Missa, offerre debet ei subdiaconus; et osculatum per pontificem dimittat clausum super altare, nisi ex causa alibi reponendus videatur. Osculato libro, signet se pontifex signo crucis, et tunc chorus incipere potest Introitum. Cumque pontifex signaverit se praedicto modo, vertat se ad dextram partem altaris; et diaconus accipiens thuribulum de manu thuriferarii tradat pontifici; et ipse pontifex incensat altare, incipiens ab ejus medio contra faciem suam; et prius incensat partem dextram, et postea sinistram; deinde a sinistro latere redeat ad dextram, incensando anteriorem partem ipsius altaris. Quo incensato, reddat thuribulum diacono, qui osculari debet manum pontificis, et quando tradit ei thuribulum, et quando recipit ab ipso. Diaconus vero, accepto thuribulo de manu pontificis, incenset ipsum pontificem, deinde altare per circuitum; postea tradat thuribulum thuriferario, et ipse accedat ad sedem pontificis.

Pontifex autem postquam incensaverit, ut dictum est, deducentibus eum capellano et subdiacono, vadat ad sedem suam, videlicet ad faldistorium praeparatum in dextra parte altaris, seu post ipsum altare, secundum qualitatem et consuetudinem loci; ubi vero consuetum est quod pontifex sedeat in altiori sede lapidea et lignea, servetur consuetudo. Cumque pontifex ad sedem venerit, stans super scabellum dicat sine cantu cum suis ministris Introitum, et *Kyrie, eleison,* **297** capellano interim aptante vestes ejus, videlicet manicas dalmaticae componendo in debita plica, et similiter componendo planetam super brachia, et extendendo eam super humeros et trahendo a parte anteriori, aptet pallium juxta modum superius descriptum. Et hoc quod dictum est de aptandis vestibus pontificis capellanus seu diaconus semper facere debent, quando videtur opportunum, et specialiter quando pontifex surgit. Aptatis vestibus pontifex sedeat, diacono imponente ei mitram, et uno de acolythis expandente super gremium ejus pulchram tobaleam, quam pontifex semper habere debet dum sedet; et si opportunum videbitur, is qui mitram servat, stans juxta pontificem, et flabellum

tenens, abigat ab eo muscas. Quandocunque autem surgere debet diaconus vel, si ei non vacat, capellanus, accipiens eamdem tobaleam, extendat manus suas, et mediante ipsa tobalea reverenter accipiat manus pontificis, et eumdem adjuvet ad surgendum; deinde tobaleam tradat acolytho. Et hoc quod dictum est de tobalea expandenda super gremium pontificis semper observandum est, quando pontifex residet; et quando surgere debet, juvandus est praedicto modo, vel per diaconum vel per capellanum. Residente pontifice, ut dictum est, ministri sedeant circa ipsum, prout commodius poterunt, secundum qualitatem loci.

Cantatis Introitu et *Kyrie, eleison* a choro, surgat pontifex, et diaconus aptet ei vestes, prout opus est. Ipse autem pontifex stans super scabellum, amota ei mitra per diaconum, elevet manus juxta altitudinem humerorum, ita quod dextra sit ante dextrum humerum, et sinistra ante sinistrum, extensis utriusque manus digitis, sed non disjunctis; et manibus sic elevatis incipiat *Gloria in excelsis,* si dies requirat; et cum dixerit *Deo,* jungat manus ante pectus, et ipsum Hymnum Angelicum prosequatur sine nota cum suis ministris. Quo sic dicto, resideat, et diaconus imponat ei mitram; et postquam eumdem Hymnum chorus cantaverit, iterum surgat, et amota ei mitra per diaconum, elevatis manibus, ut supra dictum est, dicat *Pax vobis;* deinde prosequatur Orationem vel Orationes secundum exigentiam temporis, capellano tenente librum Missalem ante faciem ejus, et Orationes dicendas eidem praesentante, ac diacono a dextris, et subdiacono a sinistris sustentantibus eum. Cumque post ultimam Orationem dicet *Per omnia saecula saeculorum,* jungat manus ante pectus; et postquam **298** dixerit Orationes dicendas cum nota, poterit dicere submissa voce duas Orationes, unam pro se, videlicet illam, *Suppliciter,* etc., vel illam, *Omnipotens sempiterne Deus, qui me peccatorem,* vel aliam, quae sacerdoti conveniat pro se ipso, et aliam Orationem pro vivis et mortuis, videlicet illam, *Omnipotens sempiterne Deus, qui vivorum,* etc. Hae tamen duae Orationes in solemnitatibus omitti possunt. Si vero non debeat dici *Gloria in excelsis,* cantato *Kyrie, eleison,* surgat pontifex, et elevatis manibus praedicto modo dicat *Dominus vobiscum,* et prosequatur Orationem seu Orationes, ut dictum est.

Et est attendendum quod pontifex, quando dicit *Pax vobis,* vel *Dominus vobiscum,* in Missa, semper habeat faciem ad populum, hoc salvo quod quando dicit *Dominus vobiscum* ante Praefationem, seu ante ipsum, sive post ipsum sit populus, vertere se non debet. Quando autem dicit *Gloria in excelsis,* vel Orationes, vel *Credo,* faciem habeat ad illam partem ad quam aspicere debet, prosequendo Missam in altari secundum dispositionem altaris. Dictis Orationibus, pontifex resideat, subdiaconus vero dum pontifex dicit Orationem seu Orationes, tempore opportuno vadit cum libro epistolarum ad locum in quo epistola legenda est, praecedente eum uno de acolythis; et tunc unus de aliis ministris sustentet pontificem loco subdiaconi; et completis Orationibus quas pontifex dicit cum nota, subdiaconus incipiat et prosequatur epistolam; qua finita, redeat cum eodem libro ad pontificem, et genuflectens coram eo praesentet ei librum praedictum clausum, super quem ponat manum dextram, quam subdiaconus osculatur, et pontifex benedicat ei signo crucis. Similiter facere debent, qui prophetias legunt, quando prophetiae leguntur in Missa.

Post Epistolam vero subdiaconus, si non debet praedicari in Missa, ablutis digitis praeparet in apto loco calicem prope altare, ponens in eo vinum, et desuper patenam cum hostia; et utrumque cooperiat mappula; quod si non sit prope altare locus aptus, super ipsum altare praeparetur calix. Deinde subdiaconus sedeat cum aliis ministris. Si vero praedicandum est, hujusmodi praeparatio differi potest usque post praedicationem.

Diaconus autem opportuno tempore, priusquam finiantur ea quae cantanda sunt ante Evangelium, genuflectens ante pontificem osculetur manus ejus, nihil dicendo. Deinde accedens **299** ad altare genibus flexis dicat *Munda cor meum,* etc.; surgensque accipiat de medio altaris librum Evangeliorum, qui ante horam illam poni debet ibidem per acolytum; et tenendo librum ante pectus, conversus ad pontificem, stans inclinato capite, petat Benedictionem submissa voce dicens *Jube, domne, benedicere;* quem pontifex signet signo crucis, dicens *Dominus sit in corde tuo,* etc. Cum autem diaconus ad altare accedit oraturus, ut dictum est, thuriferarius thuribulum cum igne deferens ante pontificem, flectat genua, et tradat naviculam cum thure capellano, qui similiter genu flectat; et ipse pontifex incensum ponat in thuribulo, et benedicat eo modo qui supra describitur in prima positione incensi. Accepta Benedictione, diaconus ferens librum Evangeliorum ante pectus suum, praecedentibus eum primo loco thuriferario, secundo ceroferariis, pergat ad locum in quo Evangelium legi debet, subdiacono eum sequente; et finitis omnibus quae in choro cantari debent ante Evangelium, incipit *Dominus vobiscum,* et prosequatur Evangelium, subdiacono tenente manum sinistram sub libro Evangeliorum. Et est attendendum quod Evangelium legatur in ambone seu pulpito eminenti. Ceroferarii et thuriferarius in medio eorum stare debent inferius ante ipsum pulpitum, habentes facies versas ad diaconum. Si vero Evangelium legatur in inferiori loco, nihilo minus ceroferarii et thuriferarius in medio eorum stare debent ante faciem diaconi. Et dum Evangelium legitur, pontifex, amota mitra et aptatis vestibus per capellanum, stet super scabellum, habens faciem versam ad locum ubi legitur Evangelium.

Et finito Evangelio, si tunc praedicari non debeat, elevatis manibus, ut supra dictum est, incipiat *Credo,* si est dicendum; et cum dixerit *Deum,* jungat manus ad pectus, et prosequatur ipsum Symbolum sine nota cum iis qui sibi assistunt. Si autem *Credo* dici non debet, finito Evangelio, dicat pontifex *Dominus vobiscum, Oremus.* Diaconus autem, lecto Evangelio, osculetur librum; deinde reverti debet ad officium pontificis, praecedentibus eum thuriferario et ceroferariis eodem ordine quo iverunt, praecedente etiam subdiacono ipsum diaconum immediate, et deferente librum Evangeliorum apertum. Quibus redeuntibus, capellanus accipiat thuribulum de manu thuriferarii, et incenset pontificem; deinde subdiaconus praesentet librum Evangeliorum apertum pontifici; et ipse stans detecto capite **300** osculetur Evangelium quod lectum est; capellanus autem reddat thuribulum thuriferario, postquam incensaverit pontificem. Et residente pontifice, diaconus imponat ei mitram; et si dicatur *Credo,* ipso cantato a choro, iterum surgat pontifex; et amota ei mitra per diaconum dicat *Dominus vobiscum,* et *Oremus;* deinde resideat. Caeterum si pontifex praedicare debet, non incipiat *Credo* vel *Dominus vobiscum;* sed exspectet donec diaconus redeat; et, osculato Evangelio, sicut praedictum est, accedens ante altare, inclinet, et oret breviter detecto capite. Quod si locus in quo lectum est Evangelium distet a sede pontificis, priusquam diaconus redeat, potest pontifex accedere ad Orationem praedictam, et post ipsam recipere incensum, et osculari librum. Deinde imposita ei mitra per diaconum, pergat ad locum in quo praedicaturus est, ubi diaconus aptet ei vestes, prout opus est; et pontifex praedicet cum mitra.

Finita praedicatione, faciat confessionem diaconus; et ipse pontifex concedat sive annuntiet indulgentiam. Deinde amota ei mitra per diaconum, faciat absolutionem, clara voce dicendo, cum nota *Precibus et meritis,* etc., *Indulgentiam,* etc. Ultimo det Benedictionem dicendo *Et benedictio Dei omnipotentis,* etc., signando populum circumcirca. His peractis, reassumpta mitra redeat ad sedem suam, et incipiat *Credo,* etc., vel *Dominus vobiscum,* ut superius

dictum est. Quod si pontifice celebrante alius inferior eo praedicare debuerit, post Evangelium accedat is qui praedicare debet ad pontificem, et flexis genibus Benedictionem petat, dicens *Jube, domne, benedicere;* et pontifex faciat super cum signum crucis, dicens: *Dominus sit in corde tuo et in labiis tuis ad annuntiandum digne et fructuose verba sancta, in nomine Patris, et Filii et Spiritus sancti. Amen.* Tunc is qui praedicaturus est pergat ad locum, in quo praedicare debet, et praedicationem prosequatur; qua finita, diaconus stans juxta pontificem faciat confessionem; qua finita per diaconum, is qui praedicaverit, stans in loco in quo praedicavit, annuntiet indulgentiam, si annuntianda est; postea pontifex faciat absolutionem, deinde incipiat *Credo,* vel *Dominus vobiscum,* ut dictum est. Is autem qui praedicavit, postquam annuntiaverit indulgentiam, redire potest ad locum suum. Cumque pontifex incoeperit *Credo,* vel dixerit *Dominus vobiscum* et Orationem, quando non dicitur *Credo,* acolythi extendant pallam **301** super altare, et ponant librum Missalem super cussinum in sinistra parte ejus; unus autem de acolythis, postquam pontifex dixerit *Dominus vobiscum* et *Oremus,* deferens tobaleam, expandit super gremium ejus, ac detrahat ei chirothecas, amoto prius annulo pontificali per capellanum. Tunc diaconus a dextris, et subdiaconus a sinistris, flexis genibus obvolvant manicas tunicellae pontificis juxta manus cum dicta tobalea, et eamdem elevent ante pectus pontificis; et capellanus accipiens pelves, flexis genibus ante eum fundat aquam super manus ejus eo modo qui superius ponitur. Quod si eo tempore diaconus occupetur circa praeparationem calicis, loco ejus serviat is qui mitram servat. Quod si pontifex manus abluerit, diaconus ablutis digitis ad altare accedens extendat corporale super pallam.

Pontifex autem extersis cum tobalea manibus, ac resumpto annulo pontificali, immittendo digito ejus per capellanum, surgat, et, aptatis vestibus ejus per eumdem capellanum, pergat ad altare, deducentibus eum capellano et subdiacono, vel illo qui servit mitram; et cum venerit ad altare, diaconus stans in dextra parte amoveat mitram ejus, quae tunc reponi super altare vel in alio loco apto potest. Tunc subdiaconus accipiens dextra manu, mediante mappula, calicem cum patena et hostia superpositis, et cum sinistra manu vasculum cum aqua, quae admiscenda est cum vino, stans in dextra parte altaris praesentet calicem et patenam diacono, et ipse diaconus cum quatuor digitis utriusque manus accipiat patenam cum hostia, ita quod manipulum suum ponat inter extremitatem patenae et superiores digitos, quibus ipsum tenet; sicque patenam cum Hostia offerre debet pontifici osculando manum ejus; qui eamdem patenam elevet cum Hostia, dicens Orationem illam, *Suscipe, sancte Pater,* etc., capellano providente quod pontifex Orationem illam et sequentem legere possit in libro Missali; et circa finem praedictae Orationis pontifex collocet Hostiam super corporale, non directe contra faciem suam, sed paululum ad sinistram partem; et patenam deponat in dextra parte extra corporale. Qua deposita, subdiaconus tenens calicem, vasculum cum aqua offerat eidem, et pontifex convertens se ponat aquam in calicem, dicendo illam Orationem, *Deus qui humanae substantiae,* etc. Deinde diaconus accipiat de manu subdiaconi ipsum calicem, et tenens dextra manu faciat cum eo super **302** corporale signum crucis, et collocet eum super idem corporale, non recte in medio contra faciem pontificis, sed paulisper ad dextram partem; et cum digitis utriusque manus accipiens corporale illud, quod non explicatur [*Al.,* explicatum], cooperiat cum ipso calicem. Dum etiam diaconus sic ponit super altare, pontifex dicet Orationem illam, *Offerimus tibi, Domine,* etc., et subsequenter illam, *In spiritu humilitatis.* Deinde faciens signum crucis unum super calicem et Hostiam, similiter dicat Orationem illam, *Veni, sanctificator,* etc.

Diaconus vero postquam calicem collocaverit, accipiens patenam tradat eam subdiacono, qui eam recipiat cum dextra manu, mediante mappula, cujus extremitas defluere debet post dextrum humerum ejus; ipsamque patenam teneat tectam et elevatam, stans retro post pontificem usque post *Pater noster.* Data patena a subdiacono, thuriferarius deferat thuribulum cum navicula ad diaconum in dextra parte altaris, et diaconus ponat thus in thuribulo, petita prius benedictione a pontifice. Pontifex vero postquam dixerit, *Veni, sanctificator,* etc., convertens se signum crucis faciat contra ipsum thuribulum, dicendo illam Orationem, *Per intercessionem,* etc. Et diaconus accipiens ipsum thuribulum tradat pontifici osculando manus ejus; et pontifex, accepto thuribulo cum dextra manu, stans in medio altaris versa facie ad ipsum altare, elevet paulisper in altum ipsum thuribulum, dicendo illam Orationem, *Incensum istud,* etc.; deinde cum ipso thuribulo faciat ter crucem super calicem et Hostiam simul, dicendo ter illum versiculum, *Dirigatur, Domine,* etc., subsequenter prosequendo illos versiculos, *Elevatio manuum,* usque ad finem illius versus, *Ut non declines cor meum,* etc., et circumferat ter ipsum thuribulum in gyro circa calicem et Hostiam. Deinde thurificet totum altare, incipiens in medio contra faciem suam, et procedens ad dextram partem; postea rediens ad medium, inde procedat ad sinistram partem; deinde a sinistro latere altaris procedat thuriferando anteriorem partem usque ad dextrum latus.

Facta thuriferatione praedicto modo, tradit thuribulum diacono, dicendo illam Orationem, *Accendat Dominus,* etc. Et diaconus osculando manum pontificis, accipiens ipsum thuribulum thurificet ipsum pontificem; et tradens thuribulum servandum thuriferario, **303** aptet vestes pontificis, prout fuerit opportunum. Quibus aptatis, recipiat thuribulum de manu thuriferarii, et thurificet altare per circuitum, primo a parte dextra, deinde a sinistra; postea thurificet capellanum qui servit pontifici. Potest etiam thurificare praelatos et digniores personas, si quae interfuerint Missae. Deinde reddat thuribulum thuriferario, qui thurificet ipsum diaconum et alios ministros, et reliquos astantes, prout videbitur faciendum.

Pontifex vero postquam thuribulum diacono reddiderit, potest ad majorem munditiam abluere digitos suos in dextra parte altaris, capellano fundente aquam cum pelvibus, quamvis hoc non servetur communiter in Ecclesia Romana. Et attendat quod tunc, cum duobus digitis, videlicet pollice et indice utriusque manus, cum quibus tractare debet sacram Hostiam, nihil aliud tangat usque post communionem, sed calicem et patenam et alia quae tangere oportuerit, tangat cum reliquis digitis. Ablutis vero et abstersis digitis, inclinet se ante medium altaris, dicendo illam Orationem, *Suscipe, sancta Trinitas,* etc.; et ea dicta, osculetur altare super corporale circa sinistram partem Hostiae. Postea se erigens versa facie ad populum, dicat, *Orate, fratres,* etc. Et notandum quod quandocunque dispositio altaris requiret ut pontifex stans super altare se vertat ad populum, debet se vertere ex dextra parte, et ex eadem convertere ad altare, excepto quod cum dixerit, *Orate, fratres,* etc., debet se convertere ad altare ex parte sinistra; et stans in medio altaris versa facie ad librum, et manibus elevatis, ut superius dictum est, dicat secretas Orationes correspondentes illis, quas antea dixit, sive cum cantu, sive submisse. Diaconus vero postquam reddiderit thuribulum thuriferario, stet immediate post pontificem, videlicet inter ipsum et subdiaconum, paratus ad ministerium opportunum. Juxta ipsum diaconum stare potest in parte dextra is qui mitram servat; et, si tempus requirit, teneat flabellum, et nihilo minus capellanus, vel aliquis alius de ministris, aliud tenere potest ad abigendum muscas. Acolythi et alii clerici cottis induti stare possunt circa subdiaconum, parati ad ministerium, prout opus fuerit.

Pontifex autem postquam dixerit secretas Orationes, deponat manus super altare, et elevata voce dicat *Per omnia saecula saeculorum;* **304** et cum dixerit, *Sursum corda,* sursum elevet manus, et prosequatur praefationem. Qua completa, jungat manus ad pectus, et dicat *Sanctus, Sanctus,* etc., submissa voce, cum ministris sibi astantibus. Postea capellano praestante sibi librum Missalem, osculetur imagines quae debent esse depictae in eodem libro ante Canonem Missae. Subsequenter manibus junctis inclinatus ante altare incipiat submissa voce *Te igitur,* etc.; et cum dicet *Uti accepta habeas,* erigat se, et osculetur altare in parte sinistra prope Hostiam. Deinde prosequatur ipsum Canonem, sicut in libro habetur, faciendo signum crucis super calicem et Hostiam similiter, quando dicit *Haec dona,* et iterum quando dicit *Haec munera,* et iterum quando dicit *Haec sancta sacrificia illibata.* Cum autem dixerit *Memento, Domine, famulorum famularumque tuarum,* subsistat modicum a prolatione verborum, et mente habeat coram Deo memoriam vivorum, pro quibus orare intendit; et post paululum resumat illud, *et omnium circumstantium,* etc.

Cumque pervenerit ad illum locum, *Quam oblationem,* etc., faciat signum crucis super calicem et Hostiam; similiter dicendo *Benedictam,* et iterum dicendo *Ascriptam,* et tertio dicendo *Ratam,* etc.; et cum dicet *Ut nobis corpus,* faciat signum super Hostiam tantum. Similiter cum dicit *Sanguis,* faciat crucem super calicem tantum; dicendo autem *Dilectissimi Filii,* etc., junctis manibus ad pectus, suspiciat paulisper in altum. Deinde dicendo *Qui pridie,* etc., tergat paululum super corporale utriusque manus pollicem et indicem, et accipiat cum ipsis digitis Hostiam, nec multum elevet super ipsum altare; dicendo autem *Elevatis oculis in coelum,* elevet ipsos oculos; et dicendo *Benedixit,* faciat cum dextra manu signum crucis super Hostiam, quam teneat manu sinistra; quo facto, iterum teneat Hostiam cum digitis utriusque manus, et proferat distincte ac devote verba consecrationis; quibus dictis, ipse primo adoret inclinato capite sacrum divinum corpus; deinde reverenter et attente ipsum elevet in altum adorandum a populo, et adoratam sacram Hostiam deponet in loco suo. Et attendat quod ex tunc utriusque manus pollicem cum indice junctum teneat, nec disjungat ipsos digitos usque post communionem, nisi quando ipsum oportet contingere sacram Hostiam, vel signa facere.

305 Deposita Hostia, ut dictum est, dicendo *Simili modo,* etc., accipiat calicem ipsum discoopertum, ut prius teneat cum utraque manu paulisper elevatum super altare, et cum dicit *Benedixit,* deposito super altare calice, faciat super ipsum calicem crucem cum dextra manu, tenendo eum cum sinistra, quo facto, resumens cum utraque manu, et elevans paululum ad altare, prosequatur verba consecrationis usque ad illum locum, *Remissionem peccatorum.* Quibus finitis, inclinato paululum capite adoret sacrum Domini sanguinem, et elevet adorandum a populo, ut supra de corpore dictum est. Nec oportet quod vel corpus, vel sanguinem diu teneat elevatum; sed post brevem moram deponat, ita tamen quod elevationes et depositiones faciat eum debita reverentia et maturitate. Deponendo autem calicem dicat haec verba: *Haec quotiescunque,* etc. Deposito calice, et collocato in loco suo, elevatis manibus ut prius, prosequatur illud: *Unde et memores,* etc. Et cum dicet *Hostiam puram,* faciat signum crucis super calicem et Hostiam simul; et iterum faciat dicendo *Hostiam sanctam,* et iterum faciat dicendo *Hostiam immaculatam;* et cum dicet *Panem sanctum vitae aeternae,* faciat signum super Hostiam tantum. Similiter cum dicit *Et calicem salutis perpetuae,* faciat signum super calicem tantum. Cum autem dicet *Supplices te rogamus,* etc., manibus cancellatis ante pectus, ita quod dextrum brachium sit supra sinistrum, inclinet ante altare; et cum dicturus est: *Ex hac altaris participatione,* etc.,

erigit se, et osculetur altare in sinistra parte prope Hostiam. Subsequenter dicendo, *sacrosanctum,* etc., faciat signum crucis super Hostiam, et aliud faciat super calicem dicendo *Et sanguinem.* Cumque dicet *Omni Benedictione,* etc., signet faciem suam. Cum autem dixerit *Memento,* etc., faciat memoriam pro defunctis, sicut superius de vivis dictum est. Et cum pervenerit ad illud, *Nobis quoque peccatoribus,* etc., dicendo *Nobis,* elevet paululum vocem sine nota, et percutiat pectus suum cum digitis dextrae manus, non pollice et indice, sed aliis. Deinde prosequatur quae scripta sunt usque ad illum locum, *Per quem omnia,* etc.; et dicendo *Sanctificas,* faciat signum super calicem et Hostiam similiter, et iterum faciat dicendo *Vivificas,* et tertio dicendo *Benedicis.* Post haec diaconus detegat calicem, amovendo corporale quod ipsum tegit, et ipsum calicem per pedem teneat firmum cum digitis dextrae manus; **306** et tunc idem pontifex cum reverentia recipiat corpus Domini cum dextra manu, et faciat cum eo signum crucis super ora calicis a labio usque ad labium, dicendo *Per ipsum;* idem faciat signum paululum juxta calicem, dicendo *Et in ipso.* Cumque dicet *Est tibi Deo,* etc., faciat cum eadem Hostia signum crucis inter se et calicem contra labium calicis, et iterum faciat signum contra pedem ipsius calicis, dicendo *In unitate Spiritus sancti,* etc. Quo facto, deponat ipsam Hostiam in loco suo, et diaconus calicem tegat cum corporali, ac osculetur altare et dextrum humerum pontificis, et sic redeat ad locum suum post pontificem.

Ipse autem pontifex postea in loco suo, depositis manibus, elevata voce dicat *Per omnia saecula saeculorum;* et prosequatur, *Oremus, Praeceptis salutaribus moniti,* etc., et cum incipit *Pater noster,* elevet manus, ut supra. Cumque post *Pater noster,* dicet Orationem, *Libera nos,* etc., diaconus accipit patenam de manu subdiaconi, et tradet eam pontifici, osculando manus ejus; et pontifex ipsam accipiens cum dextra manu, quando dicit *Intercedente beata Dei Genitrice Maria,* etc., faciat sibi cum ipsa patena signum crucis; et quando dicit *Da propitius pacem,* osculetur ipsam patenam in superiori ejus parte. Quo facto, prosequendo ipsam Orationem, accipiat cum manu sinistra Hostiam, et patenam deponat juxta calicem in loco ubi fuerit Hostia; et Hostiam tenens super calicem cum digitis utriusque manus, dividat eam per medium, et mediam partem, quae remanet in dextra manu, ponat super patenam circa praedictam mediam partem Hostiae. Interim diaconus positis digitis dextrae manus super pedem calicis, teneat ipsum firmum.

Pontifex autem tenens in dextra manu partem Hostiae, quae remansit in ea, et duos digitos manus sinistrae junctos super calicem, incipiat elevata voce *Per omnia saecula saeculorum;* et dicendo *Pax Domini sit semper nobiscum,* faciat cum eadem parte Hostiae ter signum crucis intra calicem. Deinde ponat ipsam in calice, dicendo *Fiat commistio,* etc. Quo facto, diaconus tegat calicem, ut prius, et pontifex, junctis ante pectus manibus, dicit *Agnus Dei,* submissa voce cum ministris astantibus. Deinde dicat illam Orationem, *Domine Jesu Christe, qui dixisti,* etc.; qua dicta, osculetur altare in sinistra parte prope calicem et Hostiam. Capellanus vero, dum **307** pontifex dicit praedictam Orationem, dextram accedat ad partem altaris; et pontifex, osculato altari, convertat se ad ipsum, et det ei pacem, dicendo *Pax tecum,* quam ille recepturus prius inclinet reverenter ante pontificem absque genuflexione; deinde, recepta pace, respondet *Et cum spiritu tuo;* et osculetur pectus pontificis, et aptet ei vestes, prout viderit opportunum. Postea det pacem diacono, et diaconus subdiacono, et subdiaconus ei qui servat mitram, et ille uni de acolythis, et ille aliis; et sic pax diffundatur per circumstantes. Capellanus vero data pace diacono, si episcopi adsunt in Missa, vel alii praelati, seu principes, portet eis pacem, qui si similiter stent, sufficit quod det uni corum qui

primum locum tenet, si vero stent in diversis locis, accedat ad eos, prout viderit expedire; et data eis pace, revertatur ad pontificem. Et est observandum quod si adsunt communicaturi in fine Missae, ipsi non debent pacem recipere quando aliis datur.

Pontifex autem, data pace, ut praedictum est, capellano, convertens se ad altare inclinet ante Hostiam et calicem, et junctis manibus dicat reverenter illas Orationes, *Domine Jesu Christe, fili Dei vivi,* etc., et alias Orationes, quae dicendae sunt ante sumptionem corporis, prout habentur in libro. Subsequenter accipiens cum digitis sinistrae manus illas duas partes Hostiae, quae sunt supra patenam, sumat easdem cum omni devotione et reverentia; et dum habet in ore sacrum Domini corpus, teneat manus ante pectus junctas in modum orantis. Postea detecto per diaconum calice, poterit super eum detergere paululum patenam cum pollice dextro, ut si quid in ea remansit de Hostia, cadat in calicem, et dicat illos versus, *Quid retribuam,* etc., *Calicem,* etc., et alia dicenda ante sumptionem sanguinis, prout in libro habentur. Demum sumat sanguinem cum parte Hostiae, quae in calice est, cum omni reverentia et cautela. Quo sumpto, recipiat modicum de vino in calice, infundente illud subdiacono; et illud sumat ad abluendum os suum. Postea dicendo illas Orationes, *Quod ore sumpsimus,* etc., et *Corpus tuum,* tenens super calicem digitos utriusque manus, quibus tetigit Hostiam, abluat ipsos modicum, subdiacono iterum infundente vinum; et antequam illud sumat, abluat iterum eos digitos **308** cum aqua, quam infundat capellanus cum pelvibus, et ipsa aqua proficiatur in loco mundo. Pontifex, ablutis digitis praedicto modo, cum aqua abstergat os cum panno tersorio, quem ei porrigat is qui mitram servat. Postea sumpto vino quod erat in calice, tergat os suum cum eodem panno. Interea diaconus, ablutis digitis, corporalia complicet, et reponat in loculo in quo servari debent.

Peracta communione, diaconus aptet vestes pontificis, prout opus fuerit; subdiaconus abluat calicem cum aqua munda, quae projicienda est in loco mundo; postea ipsum abstergat, et decenter obvolvat, ipsum simul cum patena, et tradat acolytho reponendum. Acolythi vero removeant de altari pallam, et complicatam reponant. Denique cantata communione a choro, pontifex dicat Orationes dicendas post communionem, ita quod si in principio Missae dixit submisse Orationes pro se et pro vivis ac pro defunctis, correspondentes illis dicat, antequam dicat principalem Orationem; et illis dictis submissa voce, osculetur altare circa medium ejus; et elevatis manibus dicat elevata voce *Dominus vobiscum;* et si dispositio altaris requirat quod se vertat ad populum, ipso se vertente vertant etiam se diaconus et subdiaconus. Diaconus vero, antequam pontifex convertat se ad altare, ipse convertat et trahat paululum planetam pontificis ab anteriori parte. Pontifex autem conversus ad altare, et stans circa dextrum cornu ejus, prosequatur Orationes quae dicendae sunt; et cum dicit, post ultimam Orationem, *Per Dominum nostrum,* etc., redeat ad medium altaris, et capellanus osculetur altare ac dextrum ejus humerum. Pontifex autem dicendo, post ultimam Orationem, *Per omnia saecula saeculorum,* jungat manus ante pectus; deinde osculato iterum altari, et manibus elevatis, dicat *Dominus vobiscum;* et si dispositio altaris requirat ut vertat se ad populum, diaconus et subdiaconus similiter vertant se similiter. Ipse autem pontifex, dicto *Dominus vobiscum,* revertat se ad altare, et diaconus dicat *Ite, Missa est,* vel *Benedicamus Domino,* pro tempore; ita quod si secundum dispositionem altaris pontifex vertit se ad populum, dicendo *Dominus vobiscum,* diaconus etiam vertat se dicendo, *Ite Missa est;* sed si *Benedicamus Domino* dicat, vertere se **309** non debet. Et postquam chorus responderit *Deo gratias,* pontifex dicat cum nota *Sit nomen Domini benedictum,* etc., et det Benedictionem signando populum, et vertendo se, dum signat, prout

secundum qualitatem loci videtur expedire. Demum inclinatus ante altare dicat submisse illam Orationem, *Placeat tibi,* etc.

Qua dicta, deducentibus cum capellano et diacono, pergat ad locum ubi exui debet, dicendo cum ministris Antiphonam illam, *Trium puerorum,* et *Benedicite,* et *Laudate Dominum in sanctis,* cum repetitione dictae Antiphonae, et Oratione dominica cum Versiculis, et Orationibus dicendis post Missam. Et si pontifex exui debet juxta altare, non debet accipere mitram recedendo ab altari; si vero debeat ire ad sacrarium sive ad sacristiam exuendus, ibidem cum mitra vadat, praecedentibus cum duobus ceroferariis et subdiacono, ac deducentibus eum capello et diacono. Cumque pervenerit ad locum in quo exuendus est, stet ante faldistorium super scabellum; et si pallium habet, acolythi accipiant spinulas pallii, et diaconus deponat ei mitram, si detulit; et capellanus extrahat annulum pontificalem, quem tradat acolytho reponendum. Deinde diaconus et subdiaconus, amotis tantum manipulis suis, exuant eum omnibus aliis vestibus ordinate et modeste, acolythis recipientibus ipsas vestes; et si pontifex pallio utitur, quando ipsum pallium amovetur ab ipso, osculetur crucem ejus posteriorem. Similiter osculetur stolam et crucem pectoralem, quando amovetur ab eo. Demum, deposita alba, recipiat cappam suam communem, quam debet habere paratam unus de famulis ejus; et capellanus vel alius qui servat annulum ejus quotidianum, restituat sibi annulum. Cum autem finierit praedictas Orationes dicendas post Missam, incipiat Sextam vel aliam Horam quae post Missam dicenda sit pro tempore, et prosequendo eam cum ministris, resideat in faldistorio; et subdiaconus indutus, sicut in Missa fuit, absque manipulo cum uno de acolythis detrahat ei sandalia et caligas, quibus usus est in ministerio, assistente uno famulo, et calciante eum calciamenta communia; qui calciatus surgit, ut finiat Horam praedictam. Interea diaconus et alii ministri se exuant praeter acolythos, qui non debent deponere cottas, donec recollegerint et complicaverint sacras vestes. Pontifex autem, finita praedicta Hora, recedere potest, remanentibus **310** acolythis cum capella, donec ipsam faciant reportari.

LIV. *De usu planetarum diaconi et subdiaconi rubrica.*

Circa praemissa sciendum est quod quando diaconus et subdiaconus utuntur planetis secundum exigentiam temporis, earum usus talis debet esse. Diaconus indutus alba et stola, subdiaconus alba, debent servire pontifici dum se induit, quo induto, accipiant manipulos et planetas, nec plicent eas a dextris, nec a sinistris, sicut faciunt sacerdotes, sed ab anteriori parte elevent eas super brachia, ut ministrare possint prout fuerit opportunum. Subdiaconus autem, quando pergere debet ad legendum epistolam, deponat planetam, et in alba cum manipulo epistolam legat, et rediens ad altare resumat planetam, et teneat usque post Missam finitam. Diaconus quoque, instante hora, quando pergere debet ad legendum Evangelium, deponat planetam, et acolythi decenter eam complicent, et imponant super sinistrum humerum ejus, ac sub dextro brachio ligent eam, ut melius poterunt, ita quod ab humero sinistro descendat ad latus dextrum, sicut diaconalis stola descendit; et hoc modo

diaconus planetam teneat dum legit Evangelium, et usquequo dicatur ultima Oratio post communionem. Tunc adjuvante uno de acolythis, amoveat planetam desuper humerum, et induat eam, sicut fuerat in principio Missae. Qua finita, tam ipse quam subdiaconus venientes cum pontifice ad locum in quo exui debent, planetas deponunt, et serviant pontifici exuenti sacras vestes; caetera omnia faciant diaconus et subdiaconus, quando utuntur planetis, quae facere debent quando utuntur dalmatica et tunicella.

LV. *De officio capellani, qui debet servire de mitra.*

Sciendum est etiam, quod in praecipuis festis ad praedictos ministros superaddi potest unus, qui de mitra serviat, indutus pluviali sicut capellanus; et tunc ipse debet a parte sinistra deducere pontificem cum capellano, quocunque pontifex procedat; et ipse debet eidem facienti confessionem assistere in parte sinistra. Debet semper pontifici deponere et amovere mitram, excepto quod, quando primo imponitur **311** mitra, diaconus ipsam imponere debet, et ipse diaconus debet amovere mitram, quando pontifex accesserit ad altare, tam in principio Missae, quam post Evangelium; et quando pontifex redit cum mitra ad secretarium. Quando autem ipse, qui de mitra servit, praedicto modo deducit pontificem, tunc diaconus debet praecedere pontificem immediate; et quando idem qui de mitra servit, stat juxta pontificem facientem confessionem, ut dictum est, vel residentem in sede sua, tunc diaconus debet stare in dextra parte post capellanum. Ipse quoque de mitra serviens, quando sic est indutus pluviali, debet pontifici sede sua surgenti porrigere manus, et ipsum juvare ad surgendum; et dum pontifex stat super altare, ipse debet stare post eum in dextra parte diaconi, et, si tempus requirat, flabellum teneat ad abigendum muscas. Ipse etiam teneat ac pontifici porrigat pannum tersorium post communionem. Intelligendum vero est quod quando ipse de mitra serviens utitur pluviali, nihilo minus debet alius esse indutus cotta, qui mitram amotam servet, et imponendam tradat.

In praedictis ergo diebus, in quibus diaconus et subdiaconus utuntur planetis, et quando is qui servit de mitra utitur pluviali, provideant clerici capellae qui deferant praedictas vestes pro ipsis. Circa haec attendere debent omnes ministri, ut ea quae facere debent singuli secundum suum ministerium faciant prompte, ordinate, ac reverenter, non tarde, ac praepostere, aut impetuose; et si aliqui eorum minus experti fuerint in ministerio, quod ad eos pertinet, aliqui qui magis experti sunt debent eos docere quomodo agere debeant, vel etiam supplere vicem eorum. Verbi gratia, si diaconus nesciat mitram imponere, aut aptare vestes pontificis, capellanus qui doctus est, faciat haec vice ipsius. Similiter si subdiaconus non sit doctus qualiter et quando calicem praeparare debeat, capellanus vel diaconus, si doctus fuerit, suppleat vicem ejus, aut si idem subdiaconus non sit doctus calceare pontificem, unus de acolythis vice ipsius hoc faciat; et sic de aliis. Ea vero quae ab acolythis facienda sunt, facere possunt quicunque clerici induti cottis.

LVI. *De communione eorum qui ordinantur.*

Praeter praetermissa notandum est quod si pontifex celebres **312** ordines, ii qui promoventur ad sacros communicare debent ex honestate; et praedicendum est eis ut digne se praeparent; et acolythi inquirere debent qui ex eis sint communicaturi, ut annuntient hoc subdiacono, quando calicem praeparare debet, ut praeparet Hostias quae necessariae fuerint. Cumque pontifex circa finem Missae sanguinem sumpserit, post primam ejus ablutionem, antequam digitos abluat, accedant ad eum qui communicari debent, primo sacerdotes, secundo diaconi, tertio subdiaconi. Duo autem ex ministris extendant mappulam qua tegitur calix, vel aliam decentem, et teneant extensam inter pontificem et communicantes. Pontifex vero accipiens cum sinistra manu patenam, et supponens Hostias consecratas non multas, similiter convertat se ad eos qui communicaturi sunt, et porrigat singulis cum dextra manu sacram communionem, dicendo: *Corpus Domini nostri Jesu Christi custodiat animam tuam in vitam aeternam. Amen.* Is autem qui communicatur, flexis genibus, osculetur prius manum pontificis, postea Hostiam sumat; et, si presbyter est, vel diaconus, pontifex, data Hostia, immediate accipiat eum ad osculum pacis; subdiaconus vero ponat vinum in calice, et porrigat iis qui communicaverunt, ut ex eo sumant, et os abluant. Quod si multi sunt communicantes, poterit diaconus vel alius de ministris alium tenere calicem cum vino, et communicantibus porrigere.

LVII. *De communione episcoporum qui consecrantur, et abbatum qui benedicuntur.*

Praeterea si pontifex aliquando vel aliquos episcopos consecrare debuerit, subdiaconus opportuno tempore praeparet Hostiam, vel Hostias pro consecrando, vel consecrandis, consecrandam, vel consecrandas; et provideat quod tantum de vino in calice ponat ad conficiendum sanguinem Domini, quantum sufficere potest ipsi pontifici et consecrando, seu consecrandis, qui de sanguine communicare debent. Pontifex autem, quando communicat de sanguine, non totum sumat, sed partem ejus cum parte Hostiae quae in calice dimissa fuit; reliquum vero dimittet in calice. Det sacram Hostiam **313** consecrato seu consecratis qui communicare debent, sicut supra de sacerdotibus ordinatis dictum est, excepto quod genua flectere non debent; et si sint unus vel duo consecrati tantum, ac dispositio loci permittat quod stantes circa cornua altaris, sicut steterunt concelebrando Missam, communicare possint, ibidem stando communicent, alioquin accedentes ad ipsum pontificem sacram communionem recipiant. Subsequenter, diacono eis porrigente calicem, communicent de eodem sanguine; qui poterunt eum sumere cum calamo, si habeatur paratus; alioquin sumant cum ipso calice. Postea pontifex abluat digitos cum vino super calicem, et de ipso vino iterum abluat os, de quo etiam ad abluendum os consecratus vel consecrati

sumere debent cum praedicto calamo, ita tamen quod si is qui ultimo sumit, sive sanguinem, sive vinum, postquam sumpsit cum calamo quantum sumere potest, residuum sine calamo hauriat, ut nihil in calice remaneat, nihilo minus sugat ex utraque parte calami, si quid forte in ipso remanserit; et tandem eumdem calamum subdiaconus tergat cum panno quo tergitur calix.

Quando pontifex abbatem vel abbates benedixerit, praeparandae sunt hostiae pro ipsis, et ipsi tempore opportuno accedentes ad pontificem, communicare debent modo praedicto, non tamen sumere de sanguine.

LIX. *De Missis defunctorum.*

Caeterum, quando pontifex solemniter celebrat pro defunctis, haec observanda sunt, videlicet, quod postquam diaconus post Offertorium thuriferaverit pontificem, nullum alium thuriferare debet. Item Epistola et Evangelium non debent legi in ambone seu altiori pulpito, sed in ipso presbyterio prope altare. Lecto autem Evangelio, non est deferendus liber Evangeliorum ad pontificem ab eo osculandus, sicut fit in aliis Missis. Item postquam pontifex dixerit *Agnus Dei,* non debet dicere illam Orationem, *Domine Jesu Christe,* etc., nec osculari tunc altare, quia pax non datur. Item non debet dici *Sit nomen Domini benedictum,* post Missam. Caetera fiant sicut in aliis Missis.

314 LX. *Si episcopus cardinalis celebret in praesentia papae.*

Praeterea si episcopus cardinalis celebret in praesentia papae, hoc principaliter convenit observari. In primis pontifex sacris vestibus indutus, postquam cum suis ministris pervenerit ad altare, spectet dominum papam, qui veniens stare debet in medio contra altare; et pontifex celebraturus stans ad sinistram papae incipiat Introitum, etc., et prosequatur more solito Psalmum *Judica me.* Quo dicto, dominus papa dicit *Adjutorium,* etc., et ipse facit confessionem, et dat absolutionem; qua data, vadit ad sedem suam, et pontifex dicens *Deus tu conversus,* etc., ascendit ad altare; ipse autem dominus papa ponit thus in thuribulo, quotiescunque ponendum est, videlicet post confessionem, et ante Evangelium, et post Offertorium, thuriferario deferente ad ipsum dominum papam thuribulum cum navicula, quam tradere debet presbytero cardinali assistenti domino papae; et thure per ipsum dominum papam posito, eamdem naviculam reddat thuriferario. Item post confessionem thuriferato altari per pontificem, ac demum ipso pontifice et altari thuriferatis per diaconum, thuriferarius, recipiens thuribulum de manu ipsius, debet illud portare cardinali praedicto, et ipse incensare debet dominum papam, deinde reddere thuribulum thuriferario; nec debent

incensari alii in principio Missae. Item subdiaconus, lecta Epistola, non debet reverentiam facere pontifici celebranti, sed ire debet ad osculum pedis domini papae. Item diaconus lecturus Evangelium ire debet ad pedem ejusdem, et, accepto libro de altari, ab ipso Benedictionem debet petere. Item, lecto Evangelio, thuriferarius ferens thuribulum debet illud tradere cardinali supradicto, qui thurificare debet dominum papam; et consequenter veniens subdiaconus cum libro Evangeliorum, apertum praesentare debet ipsi domino papae osculandum, nisi Missa fuerit pro defunctis. Item quando dominus papa ponit thus in thuribulo post Offertorium, pontifex celebrans debet omittere illam Orationem, *Per intercessionem,* etc. Item postquam pontifex thurificaverit oblata post Offertorium, diaconus, accepto thuribulo, thurificare debet ipsum pontificem celebrantem, postea altare, deinde ipsum thuribulum tradere acolytho, qui portet ipsum cardinali assistenti domino papae, ut ipse thurificet **315** dominum papam, qui solus thurificandus erit, si Missa sit pro defunctis; in aliis vero Missis, thurificato domino papa, thurificentur et alii hoc modo. Postquam cardinalis thurificaverit dominum papam, tradat thuribulum thuriferario, qui thurificare debet primo eumdem cardinalem, deinde diaconum cardinalem assistentem domino papae a dextris, et subsequenter diaconum assistentem a sinistris; postea cardinales alios qui sunt a dextris domini papae, demum cardinales qui sunt a sinistris, deinde alios praelatos et reliquos astantes, prout viderit expedire. Item postquam cardinalis praedictus assistens domino papae dixerit cum ipso domino papa *Agnus Dei,* pergat ad altare; et cum pontifex celebrans convertit se ad dandam pacem, recipiat ipsam ab eo, et portet domino papae, qui dat eam primo diacono assistenti a dextris, et postea diacono assistenti a sinistris; et ipsi duo dant eam duobus de cardinalibus aliis assistentibus hinc et inde, et illi dant eam aliis; et sic pax diffunditur per circumstantes. Item post Missam, quae non fit pro defunctis, ipse dominus papa dicit, *Sit nomen Domini benedictum.* Item si praedicatur per ipsum celebrantem, finita praedicatione, et dicto *Confiteor* per diaconum, et data Indulgentia per celebrantem, dominus papa dicit *Precibus et meritis,* etc., *Indulgentiam,* etc., *Benedictio,* etc.

LXI. *De Missis quae celebrantur coram cardinale in capella ejus per capellanum ipsius.*

Haec sunt quae specialiter observari consueverunt in Missa, quando in praesentia cardinalis celebratur in capella ejus. Sacerdote siquidem induto sacris vestibus, cardinalis accedat ante medium altaris; et stans sacerdos ad sinistram ejus, incipit Introitum, et caetera, et prosequatur more solito Psalmum *Judica me.* Quo finito, cardinalis dicat *Adjutorium,* etc., et faciat confessionem; et data absolutione, pergat ad locum suum, et sacerdos ascendat ad altare. Acolythus serviens in Missa thuribulum, et unus de capellanis astantibus naviculam cum thure coram cardinale deferant, et ipse cardinalis thus in thuribulo ponat. Is autem qui naviculam tenet osculari debet manum cardinalis, quando cochlear accipit, et quando ipsum reponit. Acolythus vero qui tenet thuribulum, postquam in eo thus positum fuerit, deferat ipsum ad sacerdotem **316** qui incensare debet altare; quo incensato, reddat thuribulum acolytho, qui incenset ipsum sacerdotem; et stans juxta ipsum, dicat cum eo Introitum et *Kyrie, eleison;* quibus dictis, incenset altare per circuitum, incipiens circa medium ejus ab

anteriori parte, et procedens ad dextram ac rediens ad sinistram, alios non oportet incensare hac vice. Cardinalis autem, postquam facta confessione ad locum suum venerit, stans cum astantibus sibi Introitum et *Kyrie eleison* sine cantu dicit; quibus dictis, residere potest. Similiter faciat, quando dicitur *Gloria,* etc., et *Credo.* Cumque sacerdos dicet *Dominus vobiscum,* surget; et si sit Missa de feria vel pro defunctis extra tempus paschale, vel extra Octavas festorum quae habent Octavas, stet genibus flexis, dum dicuntur omnes Orationes; aliis vero diebus stet rectus, nisi ex speciali devotione ad aliquam Orationem genu flectere vellet. Dictis Orationibus sedeat usque ad Evangelium.

Lecta Epistola, is qui legit accedat ad cardinalem cum libro Epistolarum, et osculetur manum ejus, et ipse benedicat cum signo crucis. Quando autem legendum est Evangelium, cardinalis ponat thus in thuribulo juxta modum superius descriptum. Advertant autem illi qui thuribulum et naviculam cum thure ad ipsum deferunt, ut si cardinalis sedeat, flectant coram ipso genua, dum thus in thuribulo ponit. Similiter faciat acolythus dum incensat ipsum. Si vero cardinalis stet, genu flectere non debet. Sacerdos autem lecturus Evangelium, stans juxta altare versus ad cardinalem, inclinato capite, petat Benedictionem, dicendo submissa voce *Jube, domne, benedicere,* quam ille det, faciens contra sacerdotem signum crucis, et dicens *Dominus sit,* etc.; et sacerdos prosequatur Evangelium, acolytho stante cum thuribulo circa sinistram partem altaris, ubi Evangelium legitur. Quo lecto, incenset sacerdotem et librum Evangeliorum simul, amovendo ipsum thuribulum contra utrumque; deinde accedens acolythus ad cardinalem incenset eum solum; et capellanus praedictus, qui detulit naviculam cum thure, portet librum Evangeliorum apertum ad cardinalem; qui stans detecto capite osculetur ipsum librum, nisi sit in Missa pro defunctis. Cum autem sacerdos dicit ante Offertorium *Dominus vobiscum,* et *Oremus,* cardinalis stet; quibus dictis, sedere potest usque ad praefationem. Et dum cantatur Offertorium, cardinalis iterum ponat incensum praedicto modo; **317** quo posito, acolythus deferat thuribulum ad sacerdotem; qui postquam thurificaverit oblata et altare, reddat acolytho, et acolythus primo incensat ipsum sacerdotem, postea altare, deinde cardinalem, ultimo alios astantes, nisi forte Missa sit pro defunctis. Tunc enim nullus incensari debet nisi sacerdos celebrans.

Quando sacerdos dicit *Per omnia saecula saeculorum,* ante Praefationem, cardinalis surgat; et dicta praefatione, dicat sine nota *Sanctus,* etc., cum astantibus sibi; et, si non sit Missa de feria vel pro defunctis, stet usque ad elevationem dominici corporis. Instante autem ipsa elevatione, flectat genua et stet flexis genibus usque post consecrationem sanguinis, vel, si ei placet usque ad *Per omnia saecula saeculorum,* ante *Pater noster.* Si vero sit Missa de feria vel pro defunctis extra tempus paschale, postquam chorus cantaverit *Sanctus,* stet flexis genibus usque ad *Per omnia saecula saeculorum,* quod dicitur ante *Agnus Dei;* ita tamen quod detecto capite faciem erigat in elevatione dominici corporis, et erecta facie flexis genibus stet usque post consecrationem sanguinis, et tam corpus quam sanguinem reverenter adoret. Cumque sacerdos dicet *Pax Domini,* etc., tunc cardinalis surgens dicat *Agnus Dei,* sine cantu cum astantibus sibi; et, si non sit Missa pro defunctis, capellanus ille qui detulit cardinali Evangelium osculandum, postquam sacerdos dixerit submisse *Agnus Dei,* accedat ad altare, et recipiens pacem a sacerdote trahat ab anteriori parte planetam ejus; deinde accedens ad cardinalem, inclinet se ante ipsum, et det ei pacem. Ipse autem cardinalis det pacem astanti sibi propinquo, et capellanus det acolytho, et ille det alteri acolytho, si sint duo; et per eum qui recipit pacem a cardinale, ac demum per capellanum et acolythos seu acolythum diffundatur pax per circumstantes. Cardinalis vero postquam dederit pacem

astanti sibi, ut dictum est, si sit Missa de feria, iterum prosternat se, usquequo sacerdos dominicum sanguinem sumpserit. Idem faciat postquam dixerit *Agnus Dei,* si sit Missa pro defunctis; alioquin stet erectus. Et sumpto sanguine a sacerdote, residere potest, usquequo sacerdos dicat *Dominus vobiscum.* Tunc surgat; at in Missis ferialibus vel pro defunctis flectat genua, dum dicuntur omnes Orationes post communionem; in aliis vero stet rectus usque ad finem Missae. Qua finita, si non sit Missa pro defunctis, dicat **318** cardinalis *Sit nomen Domini benedictum,* et det Benedictionem; qua data, si non dicatur Missa de beata Virgine, sacerdos qui celebravit, revertens ad cardinalem indutus sacris, osculatur manum ejus, et cardinalis benedicat eum. Si vero dicatur praedictum officium, sacerdos exuere se potest; et postquam exutus fuerit, venire ad osculum manus, et Benedictionem recipere.

Sciendum tamen est quod si aliquis praelatus intersit Missae, cui cardinalis deferre velit, tunc ipse innuente cardinale, confessionem facit; et omnes praedictae reverentiae, quae fieri solent cardinali, faciendae sunt praedicto praelato; et ipse Benedictionem debet dare. De praemissis observantiis nonnulla omitti possunt, prout cardinali placuerit, praesertim in Missis quae minus solemniter sive cum festinatione dicuntur.

LXII. *De ministerio presbyteri cardinalis assistentis summo pontifici, cum coram eo celebratur Missa in capella vel in aula.*

In primis assistens ei a dextro latere praedictus presbyter ad celebrandum, ducat summum pontificem de camera sua, vel de sede ad altare; et si essent ibi duo diaconi cardinales praesentes, ipsi tantum ducant eum, assistente semper a dextris in principio presbytero cardinali. Cum autem summus pontifex est ante altare, ipse presbyter cardinalis, si non esset ibi diaconus cardinalis, accipiat mitram de capite, ipse reverenter et cum manu dextra teneat eam; et tunc sacerdos celebraturus incipit *Introibo,* et Psalmum *Judica me,* etc. His dictis, summus pontifex dicit *Adjutorium,* etc., et facit confessionem suam. Postmodum cardinales ibi praesentes, et celebraturus, et astantes faciunt confessionem suam; et ea facta, summus pontifex dat absolutionem, *Misereatur,* etc. Presbyter cardinalis assistens ex parte dextra, tenens mitram cum manu dextra, debet cum manu sinistra, accipere mantum seu pluviale circa medium, et porrigere assistenti papae ex parte sinistra, ut cooperiatur pars anterior papae. Quibus sic peractis, dum celebraturus incipit dicere *Deus tu,* etc., cardinalis reddit papae mitram; et tunc summus pontifex modo praedicto reducitur ad sedem suam; et ibidem, antequam dicatur Introitus a papa, ipse presbyter cardinalis oblatam sibi naviculam offert summo pontifici. Et diligenter attendatur quod semper cochlear **319** sit ex illa parte naviculae quae est versus ipsum presbyterum cardinalem; et cum papa recipit de ipsa navicula cochlear ad ponendum incensum in thuribulo existenti in manu acolythi, ipse presbyter cardinalis osculetur manum ejus; et similiter osculetur manum, cum ipse reponit cochlear in navicula.

Et a presbytero cardinali reddita navicula ipsi acolytho, acolythus ipse cum thuribulo vadit ad altare; et presbyter celebraturus recipiens thuribulum sibi oblatum de manu acolythi incensat altare modo dicto; et reddito thuribulo ipsi acolytho, acolythus ipse incensat altare de circumcirca; et tunc vadit ad summum pontificem, et presbyter cardinalis recipiens thuribulum de manu acolythi incensat summum pontificem, ducendo thuribulum ter ante pectus ejus, stando si papa stet, et genu flexo si papa sedeat. Quo taliter incensato, reddit ipsum thuribulum acolytho, et acolythus cum thuribulo revertitur ad altare; et tunc, vel etiam parum ante, coram summo pontifice dicitur Introitus Missae. Et ipse presbyter cardinalis cum ipso domino papa et astantibus prosequitur Introitum et *Kyrie, eleison,* etc.

Dicta autem Epistola, dum dicitur Graduale, et caetera quae sunt dicenda, praecipue quando inchoatur *Alleluia* ante Evangelium; item ab acolytho offeratur ipsi presbytero cardinali navicula cum thure et cochleari; et ipse recipiens eam, offert eam summo pontifici, et pontifex ponit incensum in thuribulo modo praedicto; et tunc acolythus cum navicula et thuribulo sine aliqua incensatione revertitur ad altare. Et cum presbyter celebraturus dicturus fuerit Evangelium, presbyter cardinalis, si non sit ibi diaconus cardinalis, accipiat mitram de capite papae; et cum ipse presbyter dixerit *Sequentia sancti Evangelii secundum,* etc. Interim dum respondetur *Gloria tibi, Domine,* acolythus ipse incensat ipsum presbyterum, et presbyter incensatus prosequitur Evangelium. Dicto vero Evangelio, reddit papae mitram modo praedicto. Et tunc acolythus ipse cum thuribulo de altari redit ad summum pontificem; et presbyter cardinalis iterum oblatum sibi thuribulum de acolytho recipiens, papam incensat ducendo thuribulum ter ante pectus ejus, stando si papa stet; si vero sedeat, flectat genua coram eo; et eo taliter incensato, surgens presbyter cardinalis reddit thuribulum acolytho, et acolythus cum thuribulo redit ad altare; et tunc presbyter celebraturus recipiens thuribulum **320** de manu acolythi incensat altare; et reddito thuribulo ipsi acolytho, acolythus ipse iterum incensat altare circumcirca. Et taliter incensato altari, iterum ipse acolythus cum thuribulo redit ad summum pontificem, et ipse presbyter cardinalis iterum sibi oblatam naviculam cum thure et cochleari recipiens de manu acolythi, offert ipsam naviculam summo pontifici modo praedicto; et papa iterum ponit incensum in thuribulo; et incenso posito, presbyter cardinalis recipiens thuribulum sibi oblatum ab acolytho, iterum praedicto modo incensat summum pontificem, et eo incensato, reddit thuribulum acolytho, et redit ad locum suum; et tunc acolythus incensat ipsum presbyterum cardinalem et caeteros cardinales ibidem praesentes, et alios astantes ordinate. Et taliter incensatione facta, acolythus revertens ad altare, reddit thuribulum clerico, seu custodi capellae; et ab ipso clerico recipiens bacilia cum aqua, affert aquam presbytero celebranti ad abluendum manus; et ablutis manibus, subdiaconus offert tobaleam ipsi presbytero ad abstergendum manus.

Cum autem debet fieri elevatio corporis Christi, summus pontifex descendit de sede ad faldistorium, et presbyter cardinalis, si non sit ibi diaconus cardinalis, accipit mitram de capite ejus modo praedicto; et assistens ad dextram, flectit genua in elevatione corporis Christi; et stat flexis genibus, quousque facta est elevatio sanguinis. Qua elevatione facta, cum papa surrexerit, presbyter cardinalis reddit sibi mitram, et pontifex redit ad sedem. Cum autem presbyter celebrans finierit Orationem *Libera nos, quaesumus, Domine,* etc., et fecerit fractionem antequam incipiat dicere, vel saltem tunc cum incipit *Per omnia saecula saeculorum,* etc., ipse presbyter cardinalis accipit mitram de capite papae, et assistens cum eo dicat ter *Agnus Dei.* Quo dicto, tradit mitram assistenti papae a latere sinistro, et vadit ad altare, et osculatur illud in parte dextra; et facta inclinatione aliqua ad presbyterum

celebrantem, pacem recipit ab ipso, et planetam trahit aliquantulum inferius a parte anteriori, et postmodum redit ad summum pontificem, et inclinatione facta coram eo profunde, non tamen flexis genibus, ipsi pontifici dat precem; et recipiens mitram de manu ejus cui tradiderit, redit ad locum suum; et ibidem subdiacono, qui dixit Epistolam, dat pacem, et ipse subdiaconus dat pacem caeteris. Summus autem pontifex **321** dat pacem omnibus cardinalibus ibidem astantibus, et data pace, ipse presbyter cardinalis reddit mitram papae.

Dictis autem communione et postcommunionibus seu Orationibus a presbytero celebrante, et *Ite, Missa est,* vel *Benedicamus Domino,* presbyter cardinalis accipiat mitram de capite papae; et tunc cum papa incipit dicere *Sit nomen Domini benedictum,* etc., cubicularius flexis genibus coram papa stante recipit mantum ex parte dextra, cooperiens anteriorem partem papae usque ad partem manti a parte sinistra; et data Benedictione a papa, et dicto ab eo *Pater noster* secreto, et dicto ab eo *Benedicite,* et *Dominus nos benedicat,* etc., presbyter cardinalis reddit mitram, osculando manum modo praedicto.

Et sciendum, quod quotiescunque est ibidem diaconus cardinalis, ipse semper accipit mitram de capite papae, et reddit. Item est sciendum quod quotiescunque episcopus cardinalis est ibi praesens in officio praedicto, ipse episcopus facit officium praedictum seu ministerium ipsi presbytero cardinali incumbens. Item est sciendum quod quotiescunque ipse presbyter cardinalis reddit mitram papae, osculatur manum ejus. Item est sciendum, quod quandocunque in tali Missa papa utitur pluviali, seu manto habente aurifrigia cum perlis, cardinalis serviens manibus propriis imponit semper papae mitram in capite. Cum vero non habuerit hujusmodi aurifrigia cum perlis, tunc ipse cardinalis serviens tradit mitram in manibus papae modo praedicto.

LXII. *Quoties et quando accipitur mitra de capite papae, dum celebrat.*

Ex praemissis patet, quod presbyter cardinalis quinquies accipit mitram de capite papae. Primo, cum ductus fuerit ad altare, ut fiat confessio; redditur autem ei mitra, dum facta confessione reducitur ad sedem. Secundo, accipitur, cum dicendum fuerit Evangelium; redditur autem eo dicto, et papa incensato, et libro Evangeliorum osculato. Tertio, accipitur in elevatione corporis Christi; redditur autem cum facta elevatione sanguinis reducitur ad sedem. Quarto, accipitur, cum dicendum fuerit *Agnus Dei;* redditur ei data pace summo pontifici. Quinto, accipitur cum finito officio debet dicere **322** *Sit nomen Domini benedictum,* etc.; redditur autem, cum data Benedictione papa dixerit *Benedicat,* etc.

LXIII. *De incensatione papae in Missa.*

Item patet ex praemissis, quod presbyter cardinalis offert ter papae naviculam cum thure et cochleari sibi datam ab acolytho, et ter incensat papam. Primo, autem cum facta confessione reductus fuerit papa ad sedem, tunc incensato altari primo, modo debito ipse presbyter cardinalis incensat papam. Secundo, effert naviculam ante Evangelium; et tunc non incensatur papa, sed demum dicto Evangelio. Tertio, offert naviculam, cum presbyter celebrans incensaverit altare; similiter post illam Orationem, *Veni, sanctificator,* etc., et tunc presbyter cardinalis incensat ipsum papam modo praedicto; et postmodum incensatur presbyter cardinalis, et alii astantes.

LXIV. *De usu mitrae.*

Mitra aurifrigiata non utitur ecclesia Romana ab Adventu Domini usque ad festum Nativitatis Domini, excepto quod dominus papa utitur in Dominica de *Gaudete;* nec a Septuagesima usque ad feriam quintam majoris hebdomadae, excepto quod dominus papa utitur in Dominica quarta Quadragesimae, qua cantatur *Laetare, Jerusalem;* nec in omnibus vigiliis, de quibus jejunium celebratur, nec in omnibus quatuor temporibus, nec in Rogationibus, nec in litaniis, nec in officiis defunctorum.

LXV. *Quibus diebus dicatur* Gloria in excelsis Deo, *et* Credo.

A Dominica de Adventu usque ad Nativitatem Domini non cantatur *Gloria in excelsis Deo,* nisi in festo novem lectionum. A Septuagesima usque ad Pascha similiter non cantatur, nisi in festis novem lectionum, praeterquam in feria quinta ante Pascha. In reliquis autem diebus Dominicis et festivis generaliter cantatur. Item nota, quod si infra hebdomadam cantetur Missa de Dominica, vel de Cruce, vel de beata Virgine, non dicitur *Gloria in excelsis Deo.* Item nota, **323** quod a Pascha usque ad Octavam Pentecosten, dicitur *Gloria in excelsis Deo.* Item si festum novem lectionum venerit in die Dominico, et fiat de festo, dicimus *Credo in unum Deum,* non propter festum, sed propter Dominicam diem. Nota quod *Gloria* dicitur semper in Missa, quando *Te Deum laudamus* dicitur ad Matutinum, ut dicitur *Ite, Missa est,* secundum morem Romanae Ecclesiae.

Item his subscriptis diebus *Credo in unum Deum* cantatur, videlicet omnibus diebus Dominicis totius anni. In Epiphania et per octo dies, in Conversione sancti Pauli, in Purificatione beatae Mariae, in Annuntiatione ejusdem, in Cathedra sancti Petri, feria quinta in Coena Domini, in festo Resurrectionis, et per octo dies; in octava beati Joannis, quae est infra octavam apostolorum; in Pentecosten, et per octo dies; in festo sancti Joannis ante portam Latinam, in festo apostolorum Petri et Pauli, et per octo dies; in festo sancti Petri ad

Vincula, in Assumptione beatae Virginis, et per octo dies; in octava sancti Laurentii, eo quod venit infra Octavam beatae Virginis; in Nativitate beatae Virginis, et per octo dies; in festis Angelorum, in festo sanctae Crucis, in festo omnium Sanctorum, in festo apostolorum et evangelistarum, et sancti Barnabae; in omnibus consecrationibus, ecclesiarum et altarium, et pontificum.

LXVI. *De officio vigiliae Nativitatis Domini in officio presbyteri.*

In vigilia Nativitatis Domini statio ad sanctam Mariam Majorem. Consueverunt Romani pontifices hactenus pergere ad sanctam Mariam Majorem, et cantare ibi Missam de vigilia, et coenare ibi, et post coenam Vesperas decantare. Peractis autem Vesperis, datur potus in aula; et dominus papa remanebat ibi et pernoctabat, et ibi stabat, toto ibidem apparatu curiae existente. Primo episcopus vel presbyter cardinalis, qui assistit domino papae in nocte Natalis Domini, debet associare dominum papam, ut moris est, indutus pluviali albo. Deinde videlicet debet tenere mitram, dum incipit, *Domine, labia,* etc., et *Deus in adjutorium,* et stare ibi officio, ut moris est. Cum vero cantatur ultimo tertia Antiphona, accipit capsulam cum incenso de manu acolythi, et incensat domino papae, ut moris est; deinde vadit ad altare, et incensat ipsum, **324** deinde dominum papam, et reddit acolytho; et idem facit in secundo et tertio nocturno, et debet legere lectionem quartam unus presbyter cardinalis.

Si autem debeat Missam cantare in galli cantu, vel in mane, primo induit se omnibus indumentis albis, et vadit ad altare; et stans a sinistris domini papae, incipit dicens *Introibo,* et Psalmum *Judica;* deinde repetitur *Introibo,* et responso a circumstantibus *Ad Deum,* etc., dominus papa dicit Versiculum *Adjutorium,* etc., et facit confessionem et absolutionem. Deinde sacerdos dicit Versiculum *Deus tu conversus,* etc., et antequam incipiatur Introitus, incensat altare; et postea redit ad sedem, et dicit Introitum, *Kyrie, eleison,* et prosequitur Missa in ordine suo. Item in primo nocturno legunt tres lectiones clerici ejusdem ecclesiae, et cantores pro ipsa ecclesia cantant tria Responsoria. Lectionem quartam legit unus ex cardinalibus presbyteris; lectionem quintam aliquis judex, vel septimanarius; lectionem sextam aliquis diaconus Romanae curiae; lectionem septimam homiliam aliquis diaconus cardinalis qui servit papae a parte sinistra, et aliam homiliam alter diaconus cardinalis; nonam vero lectionem legit dominus papa, in qua dicit *Jube, domne, benedicere;* et nullus benedicat ei, nisi tantummodo quod omnes respondent alta voce *Amen.* Finita lectione, dicatur *Te Deum laudamus,* et eo finito, dominus papa dicit Orationem, scilicet, *Concede, quaesumus.*

Ex Caeremoniali antiquo domini Rothomagensis de Stoutavilla.

In istis Matutinis papa venit indutus cappa lanea de scarleto rubeo, clausa usque ad medium pectoris, cum bireto connodato subtus barbam propter frigus, et sine mitra sedet in dictis Matutinis, quas ipse incipit more solito. Nec stant ante altare cardinales diaconi, sed sedent in cappis juxta ordinem suum. Duas primas lectiones legunt acolythi, vel clerici capellae; tertiam legit minor clericus camerae thesaurariae; quartam minor presbyter cardinalis; quintam nobilior in genere, qui tunc sit in curia; sextam prior subdiaconorum; **325** septimam minor diaconus cardinalis, qui stat a sinistris papae; Octavam prior diaconorum cardinalium, qui stat a dextris papae; nonam papa, in qua dicit solum *Jube, domne, benedicere,* et cantores respondent *Amen.* Et nota quod cardinales, qui legunt lectiones hac nocte, non veniunt ad osculandum pedem papae. Et nota quod Matutinae non mandantur, sed omnes tres Missae per Papam dicuntur, sive debent dici: neque est, etc.

LXVII. *De Missa noctis Natalis Domini.*

Omnibus iis finitis, dominus papa praeparat se ad Missam cantandam ad Praesepe, ubi quidquid offertur, quandiu dominus papa celebraverit, sive ad manus, sive ad pedes ipsius domini, vel super altare, capellanorum est, excepto pane, qui est acolythorum, si recipere voluerint. In qua Missa utitur dominus papa mitra frigiata. Mitra frigiata non utitur ecclesia Romana ab Adventu usque ad festum Nativitatis Domini, excepto quod dominus papa utitur in Dominica de *Gaudete;* nec a Septuagesima usque ad secundam feriam majoris hebdomadae, excepto quod dominus papa utitur in Dominica quarta Quadragesimae, qua cantatur *Laetare, Jerusalem;* nec in omnibus vigiliis, de quibus jejunium celebratur, nec in quatuor temporibus, nec in Rogationibus, nec in litaniis, nec in officiis defunctorum. Item dicitur in Missa noctis *Gloria in excelsis Deo,* et *Credo,* et Praefatio *Quia per incarnati,* etc., et *Communicantes.*

In Caeremoniali domini Rothomagensis de Stoutavilla habetur ut legitur.

Item in praesenti Missa solus pontifex communicat, et super altare; et sine calamo bibit sanguinem, et nihil aliud, quia habet celebrare illam de tertiis, sed cum digitis bene tergat calicem; et cum aqua infra lavet digitos, prout moris est in Missis parvis; et communicantur

qui volunt. In nocte autem Nativitatis Domini statio ad Praesepe. Peracto officio Missae cantantur laudes, deinde vadit quiescere.

Si imperator vel rex sit in curia hac nocte, sacrista et clerici praesentant sibi librum legendarum, in quo debet legere **326** quintam lectionem, et eum honeste instruunt de caeremoniis observandis in petendo Benedictionem, in levando ensem cum vagina, et extrahendo, ipsum vibrando, et de pluviali, pileo, et aliis.

Item notabiliter paretur per sacristam et clericos camerae ensis cum vagina, corrigia et pileo secundum nobilitatem principis; et dum cantatur quartum responsorium, si sit imperator, vel rex, camerarius, sacrista, et clerici capellae parant unum pulchrum pluviale album, et ante pulpitum deponunt sibi capucium, et ipsum induunt ad modum chlamydis illud pluviale, ita quod scissura sit ad manum ejus dextram, et cingunt ei ensem; et ipsemet extrahit, et facit vibrare, et ponunt sibi super caput pileum, et ipse inclinat caput ad papam, et petit Benedictionem, et legit lectionem sibi praedictis astantibus; qua lecta, ducunt sic indutum cum pileo super caput ense extracto in manu ad osculum pedis papae, et quilibet revertitur ad locum suum.

Notandum etiam quod si papa sit Romae, hanc Missam debet celebrare ad Praesepe Domini, et de sero ibidem cantare Vesperas, et cum clericis et nobilibus Urbis facere potum in aula.

LXVIII. *Qualiter agitur in Matutinis et Missa in nocte Natalis Domini coram papa, rubrica.*

Primo episcopus vel presbyter cardinalis, qui assistit domino papae in nocte Natalis Domini, debet associare dominum papam ad altare, ut moris est, indutus pluviali albo; deinde debet tenere mitram, dum incipit *Domine, labia mea aperies,* et *Deus, in adjutorium,* et stare sibi in officio, ut moris est. Cum vero cantatur ultimo tertia Antiphona, accipit capsulam cum incenso de manu acolythi, qui ministrat domino papae, ut moris est; deinde vadit ad altare, et incensat altare, et deinde dominum papam, et reddit acolytho; et idem facit in secundo et tertio nocturno; et debet legere quartam lectionem unus presbyter cardinalis. Si autem deberet Missam cantare in galli cantu vel in mane, primo induit se omnibus vestimentis albis, et venit ad altare; et stans a sinistris domini papae, incipit *Introibo,* et Psalmum *Judica me,* etc.; et deinde repetit *Introibo,* et responso a circumstantibus **327** *Ad Deum,* etc., dominus papa dicit *Adjutorium,* etc., et facit confessionem et absolutionem. Deinde sacerdos dicit *Deus, tu conversus,* etc.; et antequam incipiat Introitum, incensat altare, et postea redit ad sedem, et dicit Introitum, et *Kyrie, eleison,* et prosequitur Missam ordine suo.

LXIX. *De Missa in mane Natalis Domini.*

Summo igitur mane, indutus missalibus vestimentis vadit ad sanctam Anastasiam, ut celebret ibi Missam secundam cum *Gloria* et *Credo,* et utitur mitra frigiata. Statio ad sanctam Anastasiam. Postea, finita Missa, revertitur ad sanctam Mariam Majorem, et intrat sacrarium cum episcopis cardinalibus, diaconibus et subdiaconibus, et reliquis ordinibus, et dicunt Tertiam; qua dicta, induunt se solemniter vestimentis albis, et processionaliter vadunt ad altare, sicut moris est.

Nota quod semper, quando papa celebrat solemniter, debent poni super altare faculae septem, nisi aliquibus paucis diebus, et curia debet dare. Deinde dominus papa incipit Missam, et post primam Orationem fiunt laudes ejus, sicut habentur in Polyptycho. Finitis laudibus, legitur primo Latina Epistola, et postmodum Graeca; sicut etiam legitur Evangelium Latinum, et Graecum. Diaconus vero cardinalis, dicto Evangelio, revertitur ad altare, nec exspectat diaconum Graecum, licet simul iverint cum cardinali, sequens ipsum, et prosequitur papa Missam suo ordine.

LXX. *De Missa ultima in die Natalis Domini.*

In die Nativitatis Domini statio ad sanctam Mariam Majorem. Expleta vero Missa, ad portam ipsius ecclesiae recipit regnum de manu prioris diaconorum vel marescalli majoris, et gestat illud in capite usque ad gradus palatii. Tunc judices et advocati veniunt ei obviam sub gradibus in porticu, et faciunt ei laudes, prout in libro Polyptycho scriptum est; et ibi dominus papa descendit, et deposito regno accipit mitram; demum judices ducunt eum usque ad locum, in quo datur presbyterium. Tunc vero exuunt eum planeta; et apposito manto super scapulas, sedet in consistorio vel cathedra, et manibus propriis dat presbyterium.

328 Sciendum est quod capellani recipiunt pro presbyterio illa die unum malachinum, et in omni coronatione sua tantum. Dato presbyterio, sic indutus vadit ad mensam; et eodem die consuevit legere ad mensam aliquis diaconus cardinalis indutus pluviale. Circa vero finem Missae schola cantorum debet cantare sequentiam.

Ex Caeremoniali antiquo domini cardinalis Rothomagensis de Stoutavilla.

Missam de aurora Romanus pontifex, si sit in Urbe, consuevit celebrare; et egrediens de sancta Maria Majori summo mane, indutus missalibus vestimentis vadit ad sanctam Anastasiam, et ibi celebrat. In hac Missa dicitur *Credo in Deum, et Gloria in excelsis Deo,* non dicitur *Laetatus sum.* Oblationes ut in alia Missa de nocte media. Etiam solus papa communicat ut in prima. Qua finita, sic indutus revertitur ad sanctam Mariam Majorem, et depositis paramentis quiescit modicum in camera sua. Et hora competenti intrat sacrarium seu vestiarium cum episcopis, presbyteris, diaconibus cardinalibus, capellanis, subdiaconibus, et reliquis ordinibus; et cantant Tertiam; qua dicta, induunt eum solemniter sacris albis vestibus, et quilibet in ordine suo sic processionaliter accedunt ad altare cum cruce et septem faculis, et curia debet dare, etc.

Quod si papa non sit in Urbe, cardinalis qui habet titulum sanctae Anastasiae, consuevit hanc Missam celebrare; et in absentia ejus, si papa non celebraret, prior presbyterorum cardinalium, etc.

Notandum est quod si papa vellet has duas Missas celebrare, si vellet, posset ambas celebrare absque eo quod deponeret sacras vestes; sed propter honestatem et nocturnam fatigationem rationale est quod fiat aliqualis interpausatio secundum temporis congruentiam, et prout expedit brevitati temporis et diei.

Nota quod si papa stet in Laudibus sacris vestibus indutus, cardinalis qui sibi servit debet incensare altare.

In hac secunda Missa communicat omnes diaconos cardinales, **329** protonotarios, commensales, et auditores, et omnes famulantes, qui in dignitate episcopali non sunt constituti, quoniam tales per se celebrare tenentur. Et in ista communione, et in illa diei Paschatis, parantur tres calices magni: unus pro consecratione, alius cum quo papa bibit vinum, alius pro communicantibus. Post sumptionem Eucharistiae vinum sumunt de manu alicujus acolythorum; oblationes vero dividunt, ut notatur in alio loco, fol. 49.

In secundis Vesperis papa venit cum pluviali rubeo de . . . . . et mitra aurifrigiata; subdiaconus dat capitulum, cantores Hymnum, papa Orationem.

LXXI *De iis quae observanda sunt circa Introitum Missae, dum papa celebrat, et de secunda Missa Natalis Domini, rubrica.*

Indutus dominus papa omnibus pontificalibus, dicit ante altare versic. *Introibo ad altare Dei;* respondetur *Ad Deum qui laetificat juventutem meam.* Deinde papa incipit Psalm. *Judica me, Deus,* et completur tam per eum quam per astantes; demum repetit *Introibo ad altare Dei;* respondetur *Ad Deum,* etc. Postea papa dicit *Adjutorium*

nostrum, etc.; respondetur *Qui fecit,* etc.; demum papa dicit: *Confiteor Deo omnipotenti, beatae Mariae semper virgini, beato Michaeli archangelo, beato Joanni Baptistae, sanctis apostolis Petro et Paulo, omnibus sanctis, et tibi, frater, quia peccavi nimis cogitatione, delectatione, consensu, verbo, et opere, mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa. Ideo precor beatam Mariam semper virginem, beatum Michaelem archangelum, beatum Joannem Baptistam, sanctos apostolos Petrum et Paulum, omnes sanctos, et te, frater, orare pro me ad Dominum Deum nostrum.* Postea astantes dicant: *Misereatur vestri omnipotens Deus, et, dimissis peccatis vestris, perducat vos ad vitam aeternam;* respondetur *Amen.* Subsequenter dicant *Confiteor,* ut supra; demum dicat papa: *Precibus et meritis beatae Mariae semper virginis, beati Michaelis archangeli, beati Joannis Baptistae, beatorum apostolorum Petri et Pauli, et omnium sanctorum, misereatur vestri omnipotens Deus, et, dimissis peccatis vestris, perducat vos ad vitam aeternam;* respondetur *Amen.* Subsequenter dicat papa: *Indulgentiam, absolutionem et remissionem peccatorum vestrorum tribuat vobis omnipotens et misericors Deus;* respondetur *Amen.* Postea papa ponat thus in thuribulo; demum dicit infra **330** scriptos Versus: *Deus tu conversus,* etc., *Et plebs tua,* etc.; *Ostende nobis,* etc., *Et salutare tuum,* etc.; *Domine, exaudi,* etc., *Et clamor,* etc.; *Dominus vobiscum,* respondetur *Et cum spiritu tuo.* Subsequenter papa dicit *Oremus,* et dicit Orationem: *Aufer a nobis, quaesumus, Domine, cunctas iniquitates nostras, ut ad sancta sanctorum puris mereamur mentibus introire, per Christum Dominum nostrum;* respondetur *Amen.* Et inclinatus dicit sub silentio hanc Orationem. Oratio. *Oramus te, Domine, per merita sanctorum tuorum quorum reliquiae hic sunt, et omnium sanctorum, ut indulgere digneris omnia peccata mea.* Demum osculatur altare in medio, et subsequenter Evangelium, quod debet cantare illa die offerendum sibi per subdiaconum in sinistra parte altaris. Hoc facto, vertat se ad diaconum cardinalem qui sibi servit, recipiens thuribulum de manu ipsius cardinalis, et incensat altare; quo incensato, reddat thuribulum diacono cardinali; demum recipiet omnes diaconos cardinales ad pacis osculum.

Postea vadit ad sedem suam, et sedendo incipit Introitum *Lux fulgebit hodie super nos, quia natus est nobis,* etc. Psalmus, *Dominus regnavit, decorem,* etc. Vers. *Gloria Patri,* complendo ipsum, et *Kyrie, eleison,* cum cardinalibus sibi astantibus. Deinde sedeat in sede sua, et decantatis Introitu et *Kyrie, eleison* per chorum, dicat *Gloria in excelsis Deo,* quo cantato per chorum, stando dicat *Pax vobis,* versus populum; deinde dicat Orationem: *Da, quaesumus, omnipotens Deus, ut qui nova incarnati Verbi tui luce perfundimur, hoc in nostro resplendeat opere, quod per fidem fulget in mente, per eumdem.* Alia Oratio pro sancta Anastasia: *Da, quaesumus, omnipotens Deus, ut qui beatae Anastasiae martyris tuae solemnia colimus, ejus apud te patrocinia sentiamus, per.* Postea pauset in sede sua. *Lectio Epistolae beati Pauli apostoli ad Titum. Charissime, apparuit benignitas et humanitas salvatoris nostri Dei,* etc. Dicta Epistola, et osculato pede papae per subdiaconum, papa signat ipsum Graduale, *Benedictus qui venit in nomine Domini, Deus Dominus, et illuxit nobis. A Domino factum est, et est mirabile,* etc. *Dominus regnavit, decorem,* etc. Et decantato Graduali et primo *Alleluia* a choro, dat Benedictionem diacono cardinali qui debet legere Evangelium eunti ad pedem, signando ipsum, ac dicendo: *Dominus sit in corde tuo et in labiis tuis, ut digne et competenter annunties Evangelium suum.* Deinde ponat thus in thuribulo, signando, postquam posuerit, semel signo crucis; et iterum cum idem diaconus petit **331** ad altare Benedictionem a papa, papa signet eum sedendo. Sed cum incipitur Evangelium, papa stet detecto capite. *Evangelium secundum Marcum. In illo tempore,*

pastores loquebantur ad invicem, etc. Quo dicto, osculetur dictum Evangelium, quod sibi subdiaconus offerat.

Deinde dicat *Credo in unum Deum,* etc. Quo dicto per chorum, dicat *Dominus vobiscum;* resp. *Et cum spiritu tuo.* Postea dicat *Oremus,* deinde pauset in sede sua. Offertorium, *Deus firmavit orbem terrae,* etc.; et dum cantatur Offertorium per chorum, sedendo lavat sibi manus. Lotis vero manibus et Offertorio cantato, vadat ad altare, et ibi recipiat patenam cum Hostia, quam sibi offert diaconus cardinalis; et eam aliquantulum elevans dicat hanc Orationem: *Suscipe, sancte Pater, omnipotens, aeternae Deus, hanc immaculatam Hostiam, quam ego indignus famulus tuus offero tibi Deo meo,* etc. Deinde ponat Hostiam super corporale cum patena ad partem sinistram, et patenam ponat ad manum dextram juxta corporale. Et postea recipiat ampullam cum aqua de manu subdiaconi, et ponat de aqua in calicem, dicens *Deus, qui humanae substantiae dignitatem mirabiliter condidisti,* etc., et reddat ampullam subdiacono. Deinde signet supra calicem semel; et dum ponitur calix supra corporale in loco suo per diaconum cardinalem, papa dicat: *Offerimus tibi, Domine, calicem salutarem,* etc., *cum odore suavitatis ascendat donum.* Et cum per dictum cardinalem calix cooperitur, papa dicat Antiphonam *In spiritu humilitatis,* etc. Subsequenter dicat *Veni, sanctificator,* etc., signando super Hostiam et calicem; et postea vertat se ad diaconum cardinalem, et benedicat incensum signando dicens: *Ab ipso sanctificeris, in cujus honore cremaberis.* Deinde recipiat thuribulum de manibus dicti cardinalis, et incenset super calicem et Hostiam in modum crucis dicendo: *Incensum istud a te +benedictum ascendat ad te, + Domine, et descendat + super nos misericordia tua. Dirigatur Oratio mea,* etc. *Elevatio manuum mearum,* etc. *Pone, Domine, custodiam ori meo,* etc. *Et non declinet cor meum,* etc. Et continuando incenset cruces et imagines stantes super altare, et ipsum altare desuper; postea incenset iterum supra Hostiam et calicem. Deinde reddat thuribulum dicto cardinali, dicendo: *Accendat Dominus in nobis* **332** *ignem sui amoris, et flammam aeternae charitatis, amen.* Deinde inclinatus ante altare dicat hanc Orationem, *Suscipe, sancta Trinitas, hanc oblationem,* etc. Subsequenter erigat se, et osculetur altare in medio; deinde dicat versus populum, *Orate, fratres,* etc. Circumstantes vero respondeant *Suscipiat Dominus sacrificium,* etc. Subsequenter dicat Secretam *Munera nostra, quaesumus, Domine,* etc. Alia Secreta, *Accipe, quaesumus, Domine, munera,* etc.

Ex Caeremoniali Rothomagensis cardinalis.

Item quidquid offertur, sive ad pedes, vel super altare, capellanis camerae solvendum est, excepto pane et vino, quod acolythorum est; et sic de omnibus, quae veniunt per totam Missam super altare. Et iste modus semper debet observari in omnibus Missis papalibus, prout continetur in libro Polyptycho sanctorum, quod dicitur Jacobi Gaietani. Et presbyteri, cum capellanis recipiunt duodecim denarios a papa, et vocatur presbyterium, de quibus medietas est sacristae juxta ordinationem Urbani. In hac die, nec in sequenti cardinales non consueverunt venire ad reverentiam papae, quoniam bis in die non tenentur. Sed quod observatum sit alibi invenies, nisi tantummodo illi tres juniores cardinales presbyteri, etc.,

illi nunquam fallunt. Contrarium ordinavit dominus Urbanus VI, sed in secunda Missa de aurora non veniunt, sed in prima et tertia Benedictione.

Per omnia saecula saeculorum; respondetur *Amen. Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Sursum corda;* resp. *Habemus ad Dominum. Gratias agamus Domino Deo nostro;* resp. *Dignum et justum est. Vere dignum et justum est, aequum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte Pater omnipotens, aeterne Deus, quia per incarnati Verbi mysterium,* etc.

Te igitur, clementissime Pater, per Jesum Christum Filium tuum Dominum nostrum supplices rogamus ac petimus; hic erigens se osculetur altare, et erectis manibus dicat *Uti accepta habeas et benedicas;* hic ter signat tam super Hostiam, quam super calicem: *Haec + dona, haec + munera, haec + sancta sacrificia illibata, in primis, quae tibi offerimus pro Ecclesia tua sancta catholica, quam pacificare, custodire, adunare et regere digneris toto orbe terrarum, una cum famulo tuo papa N. et antistite nostro N. et omnibus orthodoxis,* **333** *atque catholicae et apostolicae fidei cultoribus.*

Commemoratio pro vivis.

Memento, Domine, famulorum famularumque tuarum N. et omnium circumstantium, quorum tibi fides cognita est, et nota devotio, pro quibus tibi offerimus, vel qui tibi offerunt hoc sacrificium laudis pro se, suisque omnibus, pro redemptione animarum suarum, pro spe salutis et incolumitatis suae, tibique reddunt vota sua aeterno Deo vivo et vero.

Infra Actionem.

Communicantes et diem sacratissimum celebrantes, quo beatae Mariae intemerata virginitas huic mundo edidit Salvatorem, sed et memoriam venerantes in primis ejusdem gloriosae semper virginis Mariae Genitricis ejusdem Dei et Domini nostri Jesu-Christi, sed et beatorum apostolorum et martyrum tuorum Petri et Pauli, Andreae, Jacobi, Joannis, Thomae, Jacobi, Philippi, Bartholomaei, Matthaei, Simonis, Thadaei, Lini, Cleti, Clementis, Sixti, Cornelii, Cypriani, Laurentii, Chrysogoni, Joannis et Pauli, Cosmae et Damiani, et omnium sanctorum tuorum, quorum meritis precibusque concedas, ut in omnibus protectionis tuae muniamur auxilio. Per eumdem Christum Dominum nostrum, amen.

Alia infra Actionem.

Hanc igitur oblationem servitutis nostrae, sed et cunctae familiae tuae, quaesumus, Domine, ut placatus accipias, diesque nostros in tua pace disponas, atque ab aeterna damnatione nos eripi, et in electorum tuorum jubeas grege numerari. Per Christum Dominum nostrum, amen. Subsequenter dicat: *Quam oblationem tu, Deus, in omnibus, quaesumus,* hic communiter signet ter tam super Hostiam quam super calicem: *+Benedictam, +ascriptam, +ratam, rationabilem acceptabilemque facere digneris, ut nobis.* Hic semel separatim signet super Hostiam, et postea super calicem dicens: *+Corpus et +sanguis fiat dilectissimi Filii tui Domini nostri Jesu-Christi.* Hic accipiens Hostiam reverenter, junctis manibus, levet eam, non movendo manus de altari, dicens: *Qui pridie quam pateretur, accepit panem in sanctas ac venerabiles manus suas, et, elevatis oculis in coelum ad te Deum Patrem suum omnipotentem, tibi gratias agens;* hic tenens Hostiam manu sinistra, dextra semel signet supra eam dicens *+Benedixit, fregit, deditque discipulis suis dicens: Accipite et manducate ex hoc omnes, hoc est enim corpus meum.* Hic elevet Hostiam reverenter adorandam a populo, et reverenter deponat eam unde elevavit. Subsequenter **334** discooperiat calicem, et teneat eum cum ambabus manibus, dicens:

Simili modo postquam coenatum est, accipiens et hunc praeclarum calicem in sanctas ac venerabiles manus suas, item tibi gratias agens; hic teneat calicem manu sinistra, et cum dextra signando sanguinem benedicat dicendo: *+Benedixit, dedit discipulis suis, dicens: Accipite et bibite ex eo omnes. Hic est enim calix sanguinis mei, novi et aeterni Testamenti, mysterium fidei, qui pro vobis et pro multis effundetur in remissionem peccatorum.* Hic elevet calicem adorandum a populo, et reverenter reponat in loco suo solito, dicendo: *Haec quotiescunque feceritis, in mei memoriam facietis.* Hic ampliet manus et brachia.

Unde et memores, Domine, nos servi tui, sed et plebs tua sancta ejusdem Christi Filii tui Domini nostri tam beatae passionis, nec non ab inferis resurrectionis, sed et in coelos gloriosae ascensionis, offerimus praeclarae Majestati tuae de tuis donis ac datis. Et ibi reducens ad se manus et brachia, signet ter super Hostiam et calicem, quarto super Hostiam tantum, et quinto super calicem, dicendo: *Hostiam + puram, Hostiam + sanctam, Hostiam + immaculatam, panem + sanctum vitae aeternae, et calicem + salutis perpetuae.* Subsequenter dicat:

Supra quae propitio ac sereno vultu respicere digneris, et accepta habere, sicut accepta habere dignatus es munera pueri tui justi Abel, et sacrificium patriarchae nostri Abrahae, et quod tibi obtulit summus sacerdos tuus Melchisedech, sanctum sacrificium, immaculatam hostiam. Demum inclinet se, et ponat brachia in modum crucis.

Supplices te rogamus, omnipotens Deus, jube haec perferri per manus sancti angeli tui in sublime altare tuum, in conspectu divinae Majestatis tuae. Hic erigens se osculetur altare, dicendo: *Ut quotquot ex hac altaris participatione sacrosanctum Filii tui;* hic primo super

Hostiam, demum super calicem signet, dicendo: *Corpus + et sanguinem + sumpserimus,* hic signet se ipsum dicens: *Omni benedictione coelesti et gratia repleamur, per eumdem Christum Dominum nostrum.* Postea dicat commemorationem defunctorum: *Memento etiam, Domine, famulorum famularumque tuarum N., qui nos praecesserunt cum signo fidei, et dormiunt in somno pacis. Ipsis, Domine, et omnibus in Christo quiescentibus locum refrigerii, lucis et pacis, ut indulgeas deprecamur. Per eumdem Christum Dominum nostrum. Amen.*

Hic percutiens pectus suum, aliquantulum dicens altius: *Nobis* **335** *quoque peccatoribus famulis tuis de multitudine miserationum tuarum sperantibus partem aliquam, et societatem donare digneris cum tuis sanctis apostolis et martyribus, cum Joanne, Stephano, Matthia, Barbana, Ignatio, Alexandro, Marcellino, Petro, Felecitate, Perpetua, Agatha, Lucia, Agnete, Caecilia, Anastasia et omnibus sanctis tuis, intra quorum nos consortium non aestimator meriti, sed veniae, quaesumus, largitor admitte. Per Christum Dominum nostrum. Per quem haec omnia, Domine, semper bona creas,* hic ter semel signet super Hostiam et calicem, dicendo *+Sanctificas, +vivificas, +benedicis et praestas nobis.* Hic, discooperto calice per diaconum cardinalem, accipiat Hostiam manu dextra, et cum ea ter signet super calicem et sanguine, dicens: *Per ipsum + et cum + ipso et in +ipso.* Hic cum ipsa Hostia bis inter se et calicem signet, dicens: *Tibi Patri omnipotenti in unitate Spiritus sancti omnis honor et gloria.* Hic reponat Hostiam in loco solito, et cooperto calice per diaconum cardinalem, ac depositis manibus papa super altare dicat:

Per omnia saecula saeculorum. Amen. Oremus. Praeceptis salutaribus moniti, et divina institutione formati, audemus dicere: Pater noster, qui es in coelis, sanctificetur nomen tuum. Adveniat regnum tuum. Fiat voluntas tua sicut in coelo et in terra. Panem nostrum quotidianum da nobis hodie, et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris. Et ne nos inducas in tentationem; respondetur: *Sed libera nos a malo. Amen.* Deinde dicat Orationem.

Libera nos, quaesumus, Domine, ab omnibus malis praeteritis, praesentibus et futuris, et intercedente beata et gloriosa semper virgine Dei Genitrice Maria, et beatis apostolis tuis Petro et Paulo, atque Andrea cum omnibus sanctis, da propitius pacem in diebus nostris, ut ope misericordiae tuae adjuti, et a peccato simus semper liberi, et ab omni perturbatione securi.

Hic accipiat patenam, et signet se cum ipsa, et submittens eamdem Hostiae, ponat Hostiam in patena; et, discooperto calice per diaconum cardinalem, accipiat Hostiam, et cum reverentia frangat eam per medium super calicem et sanguinem, et mediam de sinistra manu ponat in patena; et de illa, quae est in dextra accipiat particulam; et quae remanet in sinistra adjungat particulae quae est in patena, dicendo; *Per eumdem Dominum nostrum Jesum-Christum Filium tuum, qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus sancti Deus.* Hic illam partem, quae remanet in dextra, teneat super sanguinem et calicem, et dicat: *Per omnia* **336** *saecula saeculorum;* respondetur *Amen.* Hic cum ipsa particula ter signet super calicem dicendo: *Pax + Domini, sit + semper +vobiscum;* respondetur *Et cum spiritu tuo.* Hic adjungat particulam illam aliis particulis quae sunt in patena. Demum dicat junctis manibus duabus vicibus: *Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, miserere nobis.* Et tertia, *dona nobis pacem.* Et in fine cujuslibet percutiat pectus suum, postea inclinatus dicat hanc

Orationem: *Domine Jesu Christe, qui dixisti apostolis tuis: Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis, ne respicias peccata mea, sed fidem ecclesiae tuae, eamque secundum voluntatem tuam pacificare et coadunare digneris, qui vivis.* Hic elevat se, et osculetur altare, dans pacem episcopo vel presbytero cardinali, qui servit ei, dicendo *Pax tecum;* respondetur *Et cum spiritu tuo.* Hic papa dimittat totum sacramentum in altari, et vadit ad sedem suam; et stando detecto capite exspectet subdiaconum cum patena et Hostia, et diaconum cardinalem cum calice et sanguine; et istis stantibus sicut decet cum praedictis coram eo, dicat hanc Orationem: *Domine Jesu Christe Fili Dei vivi, qui ex voluntate Patris cooperante Spiritu sancto per mortem tuam mundum vivificasti, libera me per hoc sacrum corpus et sanguinem tuum ab omnibus iniquitatibus meis et universis malis, et fac me tuis semper obedire mandatis, et a te nunquam separari permittas, qui vivis et regnas cum eodem Deo Patre in unitate Spiritus sancti Deus, per omnia saecula saeculorum. Amen.* Alia Oratio: *Perceptio corporis tui, Domine Jesu Christe, quam indignus sumere praesumo, non mihi proveniat in judicium, et condemnationem, sed pro tua pietate prosit mihi ad tutamentum mentis et corporis, et ad medelam percipiendam, qui vivis et regnas cum eodem Deo Patre in unitate ejusdem Spiritus sancti Deus, per omnia saecula saeculorum, amen.* Hic cum reverentia accipiat de patena majorem partem Hostiae, et dicat: *Panem coelestem accipiam, et nomen Domini invocabo.* Hic tenens partem praedictam Hostiae cum quatuor digitis super sanguinem, et calicem, dicit reverenter tribus vicibus: *Domine, non sum dignus ut intres sub tectum meum, sed tantum dic verbo, et sanabitur anima mea.* Postea signet se cum ipso corpore, et reverenter sumat totum illud quod est extra digitos praedictos; et quod infra digitos remanet ponat in calice cum sanguine dicens, *Fiat commistio et consecratio corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi accipientibus in vitam aeternam, amen.* **337** Subsequenter dicat: *Corpus Domini nostri Jesu Christi custodiat animam meam in vitam aeternam, amen.* Demum accipiat calamum de manu episcopi cardinalis, et tenens ipsum cum ambabus manibus ponat eum in calice, dicendo: *Quid retribuam Domino pro omnibus quae retribuit mihi? Calicem salutaris accipiam, et nomen Domini invocabo. Laudans invocabo Dominum, et in inimicis meis salvus ero.* Hic sumat de sanguine Christi sugendo cum dicto calamo; deinde dicat: *Sanguis Domini nostri Jesu Christi custodiat animam meam in vitam aeternam, amen.* Postea det dictum calamum supradicto diacono cardinali, non removendo ipsum de calice; et tersis digitis cum perfusorio, quod ibi offert episcopus cardinalis, postquam communicaverit, dicat Orationem. *Quod ore sumpsimus, Domine, pura mente capiamus, et de munere temporali fiat nobis remedium sempiternum.* Subsequenter aliam Orationem: *Corpus tuum, Domine, quod sumpsi, et sanguis quem potavi, adhaereat visceribus meis, et praesta ut in me non remaneat sceleris macula, quem pura et sancta refecerunt sacramenta. Qui vivis et regnas cum eodem Deo Patre in unitate ejusdem Spiritus sancti Deus, per omnia saecula saeculorum, amen.* Deinde recipiat partem unam Hostiae, quae est in patena, et ponat in ore diaconi cardinalis supradicti, dicendo: *Corpus Domini Jesu Christi custodiat animam tuam in vitam aeternam, amen.* Subsequenter recipiat ipsum ad osculum pacis; postea recipiat aliam particulam Hostiae, quae in patena remansit, et ponat in ore subdiaconi, dicendo: *Corpus Domini nostri Jesu Christi,* ut supra. Demum sedeat in sede sua, et perfundat supra scyphum aureum. Subsequenter lavet sibi manus, et sedendo exspectet subdiaconum, qui sibi apportat calicem cum vino, quem calicem papa recipiat cum duabus manibus, et de vino cum calice sumat ad lavandum sibi os, quantum placet.

Communio *Exsulta satis, filia Sion,* etc. Et cantata per chorum Communione, surgat, et vadit ad altare, et subsequenter dicat *Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum spiritu tuo.* Deinde post Communionem hanc Orationem: *Hujus nos, Domine, sacramenti,* etc. Alia Postcommunio: *Satiasti, Domine, familiam tuam,* etc. Et cantato *Ite, Missa est,* per diaconum cardinalem praedictum, non recedendo de altari, benedicat populum: *Sit nomen Domini benedictum.* Resp. *Ex hoc nunc,* etc. *Adjutorium nostrum in nomine Domini.* Resp. *Qui fecit coelum et* **338** *terram. Benedicat vos omnipotens Deus Pater + et Filius + et Spiritus + sanctus.* Respondetur *Amen.* Postea secrete dicat hanc Orationem: *Placeat tibi, sancta Trinitas,* etc. Post Missam exuens se papa vestibus pontificalibus dicat hanc Antiphonam: *Trium puerorum cantemus Hymnum, quem cantabant in camino ignis benedicentes Dominum.* Psal. *Benedicite omnia opera Domini Domino,* totum. *Laudate Dominum in sanctis ejus.* Deinde repetat Antiphonam. *Trium puerorum, Kyrie, eleison, Christe, eleison, Pater noster. Et ne nos inducas,* etc. Resp. *Sed libera nos a malo.* Vers. *Confiteantur tibi, Domine, opera tua.* Resp. *Et sancti tui benedicant tibi.* Vers. *Exsultabunt sancti in gloria.* Resp. *Laetabuntur in cubilibus suis.* Vers. *Non nobis, Domine, non nobis.* Resp. *Sed nomini tuo da gloriam.* Vers. *Domine, exaudi Orationem meam.* Resp. *Et clamor meus ad te veniat.* Vers. *Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum spiritu tuo. Deus, qui tribus pueris,* etc. *Actiones nostras,* etc.

LXXII. *In festo sancti Stephani Introitus.*

Sederunt principes, et adversum me loquebantur. Psalmus *Beati immaculati in via. Gloria Patri.* Complendo ipsum, et *Kyrie, eleison,* cum cardinalibus sibi astantibus, deinde sedeat in sede sua; et decantato Introitu, dicat *Gloria in excelsis.* Quo cantato per chorum, stando dicat *Pax vobis,* versus populum. Oratio. *Da nobis, quaesumus, Domine, imitari quod colimus,* etc. Commemoratio de Nativitate, *Concede, quaesumus,* etc. Lectio Actuum apostolorum, *Stephanus autem,* etc. Et dicta Epistola, et osculato pede papae per subdiaconum, papa signet ipsum. Grad. *Sederunt principes,* etc. *Alleluia.* Vers. *Video coelos apertos,* etc. Et decantato Graduali et primo *Alleluia* a choro, dat Benedictionem diacono cardinali legenti Evangelium, eunti ad pedem, signando ipsum, ac dicendo: *Sit Dominus in corde tuo, et in labiis tuis,* etc. Deinde ponat thus in thuribulo, signando, postquam posuerit, semel signo crucis; et iterum cum idem diaconus petit Benedictionem a papa, papa signet ipsum sedendo. Sed cum incipitur Evangelium, papa stet detecto capite. *Secundum Matthaeum. In illo tempore, dicebat Jesus turbis Judaeorum et principibus sacerdotum: Ecce ego mitto ad vos prophetas,* etc. Et osculato libro Evangeliorum per papam, fiat sermo aut per eum, aut **339** per aliquem cardinalem, cui ipse papa commiserit faciendum. Et facto sermone, subsecuta confessione per diaconum cardinalem, si papa sermonem fecerit, ipse papa pronuntiet indulgentiam prout ei placet: *Auctoritate Dei omnipotentis, Patris, et Filii, et Spiritus sancti, beatorum Petri et Pauli apostolorum ejus, et nostra, omnibus qui venerunt hodie, qui sunt in statu verae poenitentiae, concedimus indulgentiam unius anni, et quadraginta dierum,* vel plurium, ad voluntatem suam. Postmodum dicat: *Precibus et meritis beatae Mariae semper virginis, beati Michaelis archangeli, beati Joannis Baptistae, sanctorum apostolorum Petri et Pauli, et omnium sanctorum, misereatur vestri omnipotens*

Deus, et dimissis peccatis vestris perducat vos ad vitam aeternam, amen. Deinde dicit: *Indulgentiam, absolutionem et remissionem peccatorum vestrorum tribuat vobis omnipotens et misericors Dominus, amen.* Subsequenter dicit signando populum et in modum crucis: *Et Benedictio Dei omnipotentis, Patris, et Filii, et Spiritus sancti, descendat super vos, et maneat semper.* Si autem cardinalis sermonem fecerit, cum vadit ad pedem papae, osculando petat Benedictionem a papa flexis genibus, dicens: *Jube, domne, benedicere.* Papa sedendo dat Benedictionem, et signando et dicendo: *Sit Dominus in corde tuo et in labiis tuis, ut digne et competenter annunties verbum sanctum suum.* Deinde dictus cardinalis reverenter quaerat a papa quantam indulgentiam placeat sibi concedere; qua pronuntiata, papa dat absolutionem, ut supra, et papa concedit sicut placet sibi, quam indulgentiam ipse cardinalis pronuntiat. Tum papa stando in sede sua super scabellum, incipiat *Credo in unum Deum.* Quo dicto, et per chorum cantato, dicat *Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum spiritu tuo. Oremus.* Deinde sedeat in sede sua. Offerenda *Elegerunt apostoli Stephanum levitam,* etc. Et dum cantatur per chorum, sedendo lavet sibi manus. Lotis vero manibus, et Offertorio cantato, vadat ad altare, et ibi recipiat patenam cum Hostia, quam sibi offert diaconus cardinalis, et eam aliquantulum elevans, dicat *Suscipe, sancte Pater,* etc. Demum ponat Hostiam super corporale cum patena ad partem sinistram, et patenam ponat ad manum dextram juxta corporale, et postea recipiat ampullam cum aqua de manu subdianoni, et ponat de aqua in calice, dicens *Deus qui humanae substantiae,* etc., et reddat ampullam subdiacono. Demum signat super calicem semel, et dum ponitur calix super **340** corporale in loco suo per dictum papam, dicit *Offerimus tibi, Domine,* etc. Et cum per dictum cardinalem calix cooperitur, dicat Antiphonam, *In spiritu humilitatis,* etc. Subsequenter dicat, *Veni, sanctificator,* etc., signando super Hostiam et calicem; et postea vertat se ad diaconum cardinalem, et benedicat incensum, dicendo, *Ab ipso sanctificeris, in cujus honore cremaberis.* Demum recipiat thuribulum de manibus dicti cardinalis, et incenset super calicem et Hostiam in modum crucis decenter, dicendo: *Incensum istud a te benedictum + ascendat ad te, Domine +, et descendat + super nos misericordia tua. Dirigatur Oratio mea,* etc. Et continuando incensat cruces et imagines stantes super altare, et ipsum altare desuper; postea incenset iterum super Hostiam et calicem; demum reddat thuribulum dicto cardinali, dicendo *Accendat in nobis Dominus ignem,* etc. Demum inclinatus ante altare, dicat *Suscipe, sancta Trinitas,* etc. Subsequenter erigat se, et osculetur altare in medio; deinde dicat, versus populum, *Orate pro me, fratres,* etc. Circumstantes vero respondeant *Suscipiat Dominus sacrificium de manibus tuis,* etc. Subsequenter dicat secrete Orationem *Suscipe, Domine, munera,* etc. Alia Oratio, *Oblata, Domine, munera,* etc. Praefatio et alia dicuntur ut supra.

Ex Caeremoniali Cardinalis Rothomagensis.

Completa Missa, si papa sit in Urbe, recipit regnum de manu marescalli majoris, et gestat illud usque ad gradus palatii. Tunc judices et advocati veniunt ei obviam sub gradibus in porticu, et faciunt iterum ei laudes, prout in libro Polyptycho scriptum est; et ibi dominus papa descendit, et deposito regno accipit mitram. Deinde judices ducunt eum usque ad locum

in quo datur presbyterium. Tunc deposita planeta, et apposito mantello super scapulas, sedens in cathedra manibus propriis dat presbyterium capellanis, prout in coronatione. Dato presbyterio, sic indutus vadit ad mensam, etc., et diaconus cardinalis legat in mensa cum pluviali; et in fine cantores cantant sequentiam *Laetabundus.* Quod si papa non celebraret, presbyter cardinalis tit. sancti Stephani praedicti consuevit coram papa celebrare illa die

Illa die capellani commensales, acolythi et auditores et **341** poenitentiarii comedunt cum papa splendide, et in collatione datur presbyterium.

In secundis Vesperis papa venit cum pluviali et mitra.

LXXIII. *De officio sancti Stephani. Statio ad sanctum Stephanum in Caelio monte.*

Missa et sermo mandantur .

In die sancti Stephani summo mane conveniunt omnes ordines, tam clerici, quam laici, induti pannis sericis, in basilica, diaconis cardinalibus et subdiaconis exceptis, qui induti dominum papam ducunt ad basilicam ipsam, ubi cardinales et praelati omnes exibunt ei ad reverentiam; ibique induit se planeta alba, et descendens de palatio usque ad porticellum, ibique invenit equum phaleratum, sed non ipsius collum, nacta scarleti; et ascendens equum, et de manu diaconi, qui a dextris ejus stat, regnum recipiens, induit ipsum; sicque vadit ad ecclesiam beati Stephani in Caelio monte coronatus cum ordinibus processionaliter, sicut scribitur in Polyptycho. Cumque sic ad praedictam ecclesiam sancti Stephani, in qua ipso die est statio, devenerit, deposito regno, intrat ecclesiam, factaque Oratione vadit ad sacrarium; et deposita planeta alba, induit rubeam, et celebrat Missam, sicut hesterna die in omnibus ad Missam. Missa vero finita, resumit planetam albam, et induit regnum, et revertitur ad palatium. Caetera vero omnia fiunt, prout in Polyptycho scriptum est.

LXXIV. *In die sancti Joannis.*

Missa et sermo mandantur, quam consuevit dicere aliquis cardinalis. Ad quam papa venit cum pluviali rubeo de scarleto, et mitra aurifrisiata cum presbyteris, prout in consistorio. Et ita in secundis Vesperis, in quibus omnes acolythi debent esse cum superpelliciis, primo commensales, auditores, et subdiaconi; deinde acolythi et capellani horum.

342 LXXV. *De officio festi Innocentium.*

In hoc festo consuevit esse Missa et sermo; sed modo non observatur, nec papa venit ad secundas Vesperas ad capellam.

In Natali sanctorum Innocentium statio ad sanctum Paulum, in Missa non dicitur *Gloria in excelsis,* nec *Alleluia,* sed Tractus cantatur. *Credo* vero cantatur propter Octavam Nativitatis Domini; et paramenta debent esse violacea, et praefatio de Nativitate. Nec *Ite Missa est* dicitur, nam *Ite Missa est* semper sequitur *Gloria in excelsis.* Dicuntur tamen ista in Octava eorum. Si festivitas ista in Dominica venerit, ad Matutinas *Te Deum laudamus* cantatur, et paramenta debent esse rubea. Ad Missam *Gloria in excelsis Deo* cantatur, et *Alleluia,* cum *Credo,* et Praefatione de Nativitate.

LXXVI. *In Circumcisione Domini.*

Missa et sermo mandantur tantummodo. Licet antiquitus Romani pontifices consueverunt in primis Vesperis hujus diei solemniter venire induti pluviali pretioso albo et mitra solemni, et servatur nunc, et bene. Verumtamen modernis temporibus non observatur, sed solum venit cum pluviali de samito, et mitra aurifrisata. Totum hoc stat ex voluntate papae.

Item si papa sit in Urbe hac die Circumcisionis, et non celebret, sed faciat per aliquem cardinalem celebrari in ecclesia sancti Petri; antequam cardinalis induatur, praesentetur bulla, quomodo papa dispensat cum eo, quatenus possit celebrare super aram beati Petri; et per totam diem pendeat ante regias, et ita in omnibus aliis Missis quae super illud celebrantur.

LXXVII. *In Epiphania.*

Missa et sermo mandantur, et Vesperae consueverunt mandari, sermo non. In utrisque Vesperis papa interest cum pluviali de scarleto rubeo, et mitra aurifrisiata. Hanc etiam Missam antistes Urbis celebrare consuevit, et semper faciunt de communi cursu, nisi infirmitate aut nimio frigore detenti.

343 Item anno Domini 1389 pontificatus domini Urbani VI anno 10, festum sancti Antonii venit in prima Dominica post Epiphaniam, et nihil fecimus de festo sancti Antonii, sed totum officium fuit de Dominica; et eramus in Urbe.

Ad Octavas Epiphaniae quotidie ad Missam dicitur Oratio prima, sive festiva, sive sit ferialis; secunda fit commemoratio de sancta Maria, videlicet, *Deus qui salutis aeternae;* tertia de

sancto Petro, *Deus cujus dextera,* etc.; quarta, *Ecclesiae tuae;* quinta *Deus omnium fidelium pastor.* Et hoc observatur usque ad Purificationem beatae Mariae. A Purificatione vero usque ad quartam feriam, quae est caput jejunii, prima Oratio dicitur de die; secunda, *A cunctis;* tertia, *Deus omnium.* Incipiat hebdomadarius. Quod si tempus breve est a Dominica post Octavas Epiphaniae usque ad Septuagesimam, quod nequeant diebus suis dici officia Dominicalia, videlicet Introitus et Orationes, Epistolae et Evangelia, ita distribuat, quod non potest habere Dominicas per dies feriales infra hebdomadam, facit decantare utiliter, si coaptentur; ita quod compleantur in ultima hebdomada. Illud idem observatur de Dominicis post Octavam Pentecosten usque ad Adventum.

LXXVIII. *De Benedictione cereorum, quae fit in die Purificationis beatae Mariae.*

Tantummodo Missa mandatur. Non habet Vesperas praecedentes mandatas; tamen cardinales in primis Vesperis veniunt, et incipiunt Antiphonas. Et si festum hoc cadit in Septuagesima, vel Sexagesima, transfertur in diem Lunae. In primis Vesperis papa venit cum pluviali simplici de samito et mitra aurifrisiata.

In festo Purificationis beatae Mariae cerei benedicuntur per juniorem presbyterum cardinalem, qui esse debet indutus rocheto albo, amictu, stola, et pluviali albi coloris, et mitra simplici de garnello, cum aqua benedicta et incenso, et sociis indutis cum superpelliciis, et duobus ceroferariis cum faculis accensis; et sic benedicat candelas, ut in Missali et pontificali Romano continetur. Et Benedictione completa, aspergantur cerei aqua benedicta, et thure adolentur per eumdem presbyterum cardinalem. Deinde distribuantur cerei ut infra **344** sequitur. Nam papa indutus manto rubeo, tenens mitram de vernello in capite, venit ad locum praeparatum ad hoc more consueto, cum duobus diaconibus. Tunc facta reverentia consueta per cardinales presbyteros, et post reverentiam paratis omnibus, tam cardinalibus quam aliis, violaceis, diaconibus scilicet cotta, amictu et planeta, et presbyteris cardinalibus similiter et cum planeta, episcopis similiter, et cum pluviali, et caeteris etiam praelatis similiter, et cum pluvialibus violaceis, se habent; tunc scilicet prior episcoporum cardinalium, deposita mitra sua, stans papae sedenti in faldistorio et cum mitra, faculam non accensam, quae aliis major est, nihil dicendo dat, osculando manum papae. Deinde ipse prior episcoporum, vel subprior, genuflexus, recipit faculam de manu papae non accensam, et osculetur genu dextrum domini papae. Et sic deinde omnes cardinales faciunt, primo episcopi, secundo presbyteri, tertio diaconi, et praelati omnes, qui sunt parati, mitris suis depositis osculando genu, et modo quo episcopus vel presbyter cardinalis celebrat coram papa; et sic paratus antequam veniat ad recipiendum cereum, non exuit planetam. Camerarius vero, notarii, auditor contradictarum, et corrector, etiamsi aliqui ipsorum essent episcopi, quia non sunt parati; et etiam capellani, tam commensales, qui debent esse in cottis, quam alii capellani et similes, necnon poenitentiarii, et breviter omnes alii familiares papae, etiam laici, et quicunque alii non familiares, qui possunt illuc venire, recipiunt faculam de

manu papae, et osculantur non genu, sed pedem. Et sciendum est quod faculae tam papae, quam aliis dantur non accensae, sed receptae statim accenduntur.

Sciendum tamen quod quando rex est praesens, immediate post cardinales ante omnes alios praelatos etiam paratos modo praedicto, recipit cereum modo praedicto de manu papae; et post receptionem cerei osculatur pedem, et non genu. Tamen modernis temporibus consuevit recipere rex, sicut sedet, post priorem episcoporum cardinalium; et ita in ramis Palmarum, et in die Cinerum.

Si imperator esset praesens, post priorem recipit cereum, et osculatur pedem, et non genu.

345 Item notandum quod post priorem episcoporum cardinalium, si aliquis intersit patriarcha, candelam recipit de manu papae. Quod si rex sit praesens, post regem candelam recipit subprior episcoporum cardinalium, et in ejus absentia prior presbyterorum; et tunc patriarcha, etiamsi plures sint patriarchae, quilibet recipit post cardinales qui eum antecedunt; et semper inter duos cardinales, etiam in processionibus et in Missis, stare debent patriarchae. Processio ordinatur per priorem diaconorum cardinalium, qui dicit alta voce, facie versa ad Processionem, *Procedamus in pace,* et respondet chorus *In nomine Christi, amen.* Deinde movetur Processio, et dominus noster papa indutus pluviali rubeo cum perlis et aurifrisiis, deposito alio post distributionem cereorum vel palmarum in die suo, cum mitra aurifrisiata, quam in Processione portat, et tenet faculam accensam, vel palmam die suo in manu sinistra, et manu dextra signat. Et papa incedit aliquantulum per capellam processionaliter sub pallio, quatuor militibus deferentibus cum mappulariis, si sint in Urbe, aut quatuor de nobilioribus Urbis, vel clientibus armorum in illorum absentia; sicque pergit ad regias. Et primo ad partem dextram, secundo ad sinistram veniendo projicit candelas populo, postea regreditur ad sedem suam, in qua sedens, extenditur super genua sua una tobalea per duos capellanos, ipsam tenentes flexis genibus, unum a dextris, alium a sinistris, et sic lavat manus suas aquam infundente nobiliori.

Aliqui dicunt quod papa nunquam mutat pluviale in Processionibus istis, sed solum mitram aurifricatam et sine perlis, quoniam pluviale debet semper portare in Processionibus et diebus ferialibus, quod certe credo, ubicunque sit sine perlis. Ideo sunt duo pluvialia et tres mitrae, alba aurificata cum perlis, et alia sine perlis, aurifrisiata, quam defert diebus feriatis.

Quibus sic peractis, deponitur ei mitra aurifrisiata, et recipit simplicem de garnello albam et planam. Cantatis Antiphonis et Psalmo *Nunc dimittis,* papa assurgit in sede sua; et deposita sibi mitra per diaconum cardinalem a dextris sibi astantem, papa cantando dicit *Oremus,* et immediate diaconus a dextris dicit cantando *Flectamus genua.* Cardinalis vero a sinistris assistens dicit cantando *Levate.* Subsequenter papa dicit cantando Orationem, *Exaudi, quaesumus, Domine,* etc., **346** deinde, si papa celebrat, vadit ad revestiarium, si sit; si non sit, ad cathedram suam longe ab altare paratam ad partem sinistram altaris; et deposita mitra alba et plana cum pluviali et stola, induitur sacris et pretiosis albis vestibus, servato ordine alibi signato.

Notandum etiam quod in hoc festo purificationis, et in receptione cinerum, et in receptione palmarum, cardinales et praelati, ut supra dictum est, sive papa celebraturus sit, sive non, parati esse debent, cum recipiunt faculas cinerem vel palmam. Sed dicto Introitu cum papa,

si non celebrat, cardinales deponunt paramenta, et resumunt cappas laneas; praelati vero statim receptis cineribus paramenta deponunt. Cum vero dicitur Evangelium, omnes tenent faculas accensas vel palmam in manibus, stantes recti in cappis, non parati. In die Palmarum, in passione, papa etiam tenet faculam accensam vel palmam in Evangelio et passione; sed dicto Evangelio vel Passione, faculas et palmas commendat servitoribus. Si vero papa celebrat his tribus diebus, Purificationis, Cinerum, et in die Palmarum, cardinales et praelati non deponunt paramenta violacea, quousque facta sit Processio, si fiat; et in Processione, si fiat, dominus papa, indutus manto rubeo, ut dictum est, habens mitram de garnello, tenet faculam accensam vel palmam in die Palmarum in manu sinistra, quia vadens cum dextra signat. Omnes etiam alii tenent faculas accensas vel palmas in Processione ornamentis violaceis parati cum mitris in capite de garnello. Ordinatur autem Processio per priorem diaconorum; qua ordinata, ultimus diaconorum cardinalium dicit alta voce cum nota *Procedamus in pace,* versa facie ad processionem, et respondetur cum nota alta *In nomine Christi, amen.* Facta Processione, commendant faculas servitoribus, vel palmas; et tunc hac die Purificationis in albis omnes, tam dominus papa quam alii more consueto parantur. Sed in die Cinerum et Palmarum tenent paramenta violacea, usquequo Missa sit completa. In Evangelio vero dominus papa et omnes resumunt faculas, vel in Passione palmas; et dicto Evangelio vel Passione, eas servitoribus recommendant.

Idem observatur suo modo in die Palmarum in palmis recipiendis, osculatione genu, vel pedis, Processione et aliis, ut infra dicetur. Advertendum quod si Processiones hujusmodi **347** fierent Romae per papam et solemniter in locis, ubi papa his tribus diebus esset celebraturus, papa paratus esset solemniter etiam in Processione paramentis pontificalibus et cum pallio, et iret discalciatus ipse et omnes cardinales et praelati in Processione, saltem in hac die Purificationis, ab ecclesia sancti Adriani usque ad sanctam Mariam Majorem; et in die Cinerum ab ecclesia sanctae Susannae usque ad sanctam Sabinam, ubi est statio.

In Cathedra sancti Petri, nec Missa, nec sermo consueverunt mandari, quia non sunt secundum modernos, sed antiquitus consueverunt esse. Et dominus Urbanus papa VI, in primo anno, et in secundo anno mandavit fieri. In primo fecit sermonem cardinalis Gradensis, in secundo fecit cardinalis Bonaventura de Padua Augustinensis in ecclesia sancti Petri in Urbe, Urbano Missam celebrante in dicta ecclesia.

Memorandum quod cantetur *Lumen ad revelationem gentium.*

LXXIX. *De officio Cinerum quarta feria caput jejunii.*

Feria quarta caput jejunii, non est praetermittendum de officio Cineris. Illa die, si papa fuerit in Urbe, conveniunt omnes ad sanctam Anastasiam; sed antequam veniat dominus papa, fiunt cineres ibi de palmis praeteriti anni, et benedicuntur a juniori presbytero cardinali, cum

ministris paratis in albis tantum. Tunc dominus papa vadit ad dictam ecclesiam, comitante eum tota curia, et dicit ibi Sextam, quia antequam descendat de palatio, debet dicere Tertiam. Postmodum imponitur ei cinis benedictus a priore episcoporum, si praesens est; sin autem, a subpriore presbyterorum. Demum dominus papa ipse imponit cineres super capita eorum, dicens *Memento, homo,* etc. Postea per priorem diaconorum ordinatur Processio. Si dominus papa vult pergere pedes, debet se induere vestimentis missalibus usque ad dalmaticam; post impositionem cinerum debet se discalciare, et indui nigra casula, et pergere processionaliter usque ad sanctam Mariam Scholae Graecorum, et usque ad sanctam Sabinam, ubi statio est, pedibus discalceatis. Interim scholenses cantent per viam Antiphonam; demum sequuntur litaniae. His finitis, dominus papa, ablutis pedibus, ad sanctam Sabinam in sacristia, et recalceatus, dicit Nonam; **348** deinde procedit ad altare ad divina peragenda. Solet dominus papa hac die ad Missam unam tantum Orationem cantare et in omnibus dominicis diebus; sed in ferialibus, quando celebrat in capella, dicit tres Orationes, videlicet Orationem diei, et Orationem *A cunctis,* et Orationem *Omnipotens sempiterne Deus, qui vivorum,* etc. Et quando venit ad Orationem super populum dicit *Per omnia saecula saeculorum, amen.* Postea dicit *Oremus, Humiliate capita vestra Deo;* postea Oratio super populum. In hac Missa dicitur praefatio Quadragesimae, *Qui corporali jejunio,* et deinceps usque ad Dominicam Palmarum, tam in feria, quam in dominicis diebus festivis, dicitur Praefatio quae competit. Peracto Missae officio, non dicit Vesperas quia in tota illa hebdomada non dicit Vesperas post Missam, sed in sero, sicut in aliis transactis diebus retro.

Notandum quod ab initio quartae feriae caput jejunii quisque dies proprias habet Orationes, et prophetias et Evangelium, et Antiphonas ad *Benedictus,* et ad *Magnificat.* Orationes vero quae fiunt in Missa super populum dicuntur in Vesperis, praeter diem Sabbati; in die vero Sabbati ad Vesperum dicitur Oratio de Dominica. Sciendum est quod ab hac die usque Coenam Domini, secundum Romanam consuetudinem, non dicimus *Flectamus genua,* nisi quando plures prophetias ad Missam legimus. Quando vero legimus unam prophetiam, dicitur in modum epistolae, et dicitur *Dominus vobiscum.* Notandum quod quando duae prophetiae ad Missam leguntur, prima legitur in modum lectionis, et dicitur *Flectamus genua;* secunda in modum epistolae, et dicitur *Dominus vobiscum.* Ex consuetudine hactenus observata, quando aliquod festum trium lectionum in diebus Quadragesimae veniebat, videlicet a quarta feria caput jejunii usque ad feriam quartam majoris hebdomadae, nihil de festo faciebamus praeter commemorationem, sed nunc non observatur. Unde si festum sanctae Scholasticae venerit in Quadragesima, Missam dicimus de feria, cum commemoratione de festo; etiam Tertia, Sexta et Nona de festo, si aliquod festum non sequatur, de feria dicuntur. Notandum quod camerarius papae exit regias, et dat cineres **349** stando pedes illis qui sunt extra, et in ejus absentia alius praelatus, cui papa mandat.

Ante Orationem non dicit *Pax vobis,* sed tantum *Dominus vobiscum,* et sic in omnibus feriis dominicis tam Quadragesimae, quam et Adventus, exceptis Dominica *Gaudete et Laetare.*

Et notandum quod in Tractu qui hac die cantatur, quando pervenitur ad Versum *Adjuva nos,* dictus dominus papa, deposita mitra, stat genuflexus in sede sua, quandiu cantatur ille Versus. Si papa non celebraret, sed alius coram eo, debet ire ad cathedram cum scabello coram altare paratam, et ibi stat quandiu versus ille cantatur, deposita mitra; et ipso finito,

debet redire ad sedem suam reposita mitra; et etiam dicto *Sanctus,* si non celebret, statim debet accedere ad eamdem cathedram, et ibi stare usque ad *Agnus Dei* cum mitra. Et dum incipit *Per omnia,* redit ad sedem suam. Hoc idem facit papa non celebrans, quandocunque dicuntur primae et ultimae Orationes in Missis de feria, vigilia, aut diebus quatuor temporum, sive solemniter celebretur, aut ferialiter. Quandiu enim Orationes dicuntur, semper stat flexis genibus, ut supra, cum mitra in capite, nisi illam ex devotione speciali deponere vellet; et Orationibus finitis, dum dicitur *Per Dominum,* vel quando vult, surgit et revertit ad cathedram suam.

Notandum quod anno Domini 1395 Bonifacius IX Perusii dedit cineres; quibus datis, deposito pluviali, recepit chlamydem; et sic absque mitra stetit in Missa propter frigus; neque cardinales diaconi sederunt ante eum, sed in locis suis. Dominus cardinalis Bononiensis dixit Missam, et dedit cinerem papae, et immediate papa dedit sibi cineres ante omnes cardinales. Verum quod non fuit aliquis episcopus cardinalis tunc, et praedictus dominus noster papa ordinavit, quod iste modus debet semper observari, quod ille qui celebrat imponat papae cineres, anno quinto pontificatus sui in die sancti Matthiae; et tunc fecerunt de feria, et non de sancto, sed die Jovis immediate sequentis factum fuit de festo.

Notandum quod quandocunque aliquis cardinalis facit officium coram pontifice, omnes cardinales exspectare debent illum, quousque ille deposuerit sacra vestimenta, et reassumpserit quotidiana; et cum eo vadunt ad cameram papae cum dictis illis duobus diaconibus qui papam antecedunt; vel si omnes **350** exspectare noluerint, saltem duo exspectare debent.

Si vero dominus papa non est in Urbe, conveniunt omnes ad ecclesiam sanctae Sabinae, et dicta Tertia benedicuntur cineres a pontifice, vel a sacerdote, qui debet cantare Missam more solito, ut supra. Finita Benedictione, pontifici vel sacerdoti celebraturo Missam imponitur cinis a pontifice alio vel sacerdote, si adest. Sin autem, idem pontifex, vel sacerdos imponit sibi ipsi cineres, deinde clero et populo, dicendo *Memento, homo,* etc. Interim cantantur *Immutemur habitu,* et *Juxta vestibulum,* etc. Finita impositione cinerum, dicitur Oratio *Concede, quaesumus,* ut supra. Postmodum procedit ad altare ad divina peragenda. Hoc idem servatur in capella domini papae, quando papa non celebrat, excepto quod sibi et omnibus astantibus imponit cineres.

LXXX. *Dominica prima Quadragesimae.*

Dominica prima Quadragesimae sermo et Missa mandantur; et in hac Dominica et deinceps in diebus dominicis usque ad Dominicam de Palmis, cum coram papa celebratur praesentibus cardinalibus, papa induitur manto rubeo cum aurifristis sine perlis, portans mitram albam et planam de garnello sine perlis, excepta quarta Dominica, de qua infra.

Secundum Jacobum Gaietani in ista Dominica, nec in aliis Quadragesimae, non debet dici nisi una Oratio tantum. Verumtamen modernis temporibus presbyteri consueverunt dicere

unam pro dicta die, secundam *Ecclesiae tuae,* tertiam *Deus omnium fidelium,* quartam *Omnipotens sempiterne Deus, qui vivorum.*

Ille qui debet facere sermonem osculatur pedem dextrum papae, et petit Benedictionem a papa; qua recepta, papa sibi committit, quatenus ex parte sui denuntiet vere poenitentibus et confessis, qui sunt vel erunt in statu gratiae, infra octo dies, tres annos et tot quadragenas de indulgentiis. Notandum tamen quod in Dominicis istis consueverunt V anni et V quadragenae, et in quarta Dominica de *Laetare* VII, qui VII anni nunquam solent dari, nisi pontifex celebret in dicta Dominica de *Laetare* et in Dominica *Gaudete.* Et isto praedicto, Missa et sermo in aliis tribus Dominicis Quadragesimae, etc., fuerunt ut supra.

351 LXXXI. *De officio quartae Dominicae Quadragesimae, quae vocatur Dominica de Rosa, et de Annuntiatione.*

Dominica quarta Quadragesimae, statio ad sanctam Crucem. In hac Dominica dominus papa portat nobilem mitram frigiatam, cum vadit Missam celebrare ad ecclesiam sanctae Crucis, quae dicitur Jerusalem. Illo etiam die portat rosam auream cum balsamo et musco sibi in camera a camerario praesentatam; bajulatque eam in eundo ab eadem camera usque ad sanctam Crucem, et cum praedicat, in manu tenet eam, reducetque eam in redeundo usque ad Lateranum. Ad ascensionem et descensionem equi praefectus Urbis indutus scarleto vel purpura, habens unam caligam rubeam et aliam deauratam, tenet ei stapham, et dominus papa dat ei rosam auream, cum descendit.

In hac Dominica, Missa finita, dominus papa rosam portat usque ad cameram suam; vel, si sit in Urbe, usque ad Lateranense palatium; et dum revertitur, sequuntur eum omnes nobiles in curia praesentes; et dum ad cameram suam redierit, si sit extra Urbem, dat rosam nobiliori, vel illi cui sibi placet magis; et ille incontinenti flectit genua, et osculatur pedem papae, dato etiam quod esset rex. Deinde papa recipit eum ad osculum oris; deinde ille recedit comitantibus eum duobus diaconibus antiquioribus cardinalibus, et cum illo equitant aliquantulum, quantum sibi placebit.

Anno Bonifacii IX pontificatus IV, Perusii hac die rosa fuit missa in magna capella, et sermoni omnes cardinales interfuerunt, sed non papa, quia erat infirmus. Rosam ad Missam portavit super altare, et reportavit junior clericus camerae, et papa dedit rosam in camera sua.

Notandum quod antequam papa det rosam, debet dicere aliqua verba brevia de conditionibus et proprietatibus rosae, quae habet colorem gaudiosum, odorem confortativum, aspectum laetificum, prout est in libro rationali divinorum officiorum.

In die Annuntiationis beatae virginis Mariae Missa et sermo mandantur; quod festum si venerit in Quadragesima, papa non venit ad primas Vesperas cum pluviali et mitra, nec cardinales consueverunt venire, quia cantantur ante prandium, **352** nisi venerit die Lunae, quia tunc Dominica de sero sunt Vesperae papales, et Antiphonas incipiunt cardinales.

Et notandum quod hoc festum, in quocunque tempore veniat, in Missa non dicitur nisi Oratio de beata Maria virgine, et nihil de feria. Dicta Missa, immediate data Benedictione, pontifex stans in sede sua sine mitra incipit Vesperas, quae sunt solemnes; et incoepta prima Antiphona, deponit paramenta, et resumit pluviale rubeum, et omnes cardinales et praelati deponunt paramenta, et recipiunt cappas laneas. Nec cardinales incipiunt antiphonam in iis Vesperis. Episcopus vero cardinalis qui servivit papae in Missa, non deponit paramenta, quoniam habet portare papae naviculum cum incenso hora debita, et incensare altare et cophinum, in quo reservatur Corpus Domini, et similiter papam; et habet etiam tenere librum coram papa, cum dicit Orationem; et debent dici duae Orationes, una de festo, altera de feria, si veniat in tempore; quibus finitis, papa dat Benedictionem.

Consueverunt antiquitus in secundis Vesperis cujusque festi cardinales dicere Antiphonas, et nunquam alius in secundis Vesperis, licet temporibus domini Joannis XXII, Benedicti XII et Clementis VII, nunquam fuerit observatum.

In Dominica de Passione, quae est quinta Quadragesimae, sermo et Missa mandantur, omnia alia ut supra in aliis Dominicis Quadragesimae est fieri consuetum.

LXXXII. *De ordine seu officio in die Palmarum,* etc.

Dominica in Palmis, secunda hora diei mediante, junior cardinalis sacerdos et omnis clerus conveniant in ecclesiam sancti Silvestri in palatio Lateranensi, missalibus vestimentis induti; expositisque in medio palmarum vel olivae, seu aliarum arborum ramis, benedicit cardinalis vel sacerdos salem et aquam; deinde sequitur Antiphona *Hosanna Filio David.* Deinde pro Graduali cantatur Resp. *Collegerunt.* Vers. *Unus autem;* vel Resp. *In monte Oliveti.* Vers. *Vigilate.* Dicta Oratione, expandantur palmae, et canente clero et populo, hoc modo deferuntur palmae benedictae in palatio Lateranensi ante capellam, si ibi est curia. Dominus exiens dat unicuique episcopo et cardinali spatulam palmarum **353** et aliis, si supersint palmae; deinde projicit folia palmarum seu olivarum super populum, et aliquibus aliis dat manu; et cantor incipit Antiphonam.

«In hac die non consuevit esse sermo, nec Romani pontifices officiare consueverunt, sed bono mane in capella secreta celebrant Missam suam; eunt tamen et distribuunt palmas, licet aliquando modernis temporibus celebrent.

«Et notandum quod si pontifex non facit officium, quicunque alius dicit Missam, dum tamen sit cardinalis, benedicit ramos, et non junior presbyter; et ita de candelis et cineribus est observandum. Et in omnibus spectantibus ad hanc solemnitatem palmarum recede ad ea quae sunt notata in die Candelarum et Cinerum

«Si papa hac die Palmarum celebraret, portare debet paramenta violacea, vel viridis coloris sine perlis, et sandalia sine perlis; mitram simplicem de garnello, et chirothecas sine perlis, et palmam. Verum est quod modernis temporibus consueverunt portare mitram solemnem et pretiosam, et chirothecas pretiosas, omnia alia simplicia.

«Notandum quod anno Domini 1388 dominus Urbanus VI hac die ramis Palmarum non fecit officium quia nondum erat coronatus; sed bene dedit palmas et ramos, et interfuit Missae indutus pluviali rubeo et mitra alba: quam Missam dixit cardinalis Florentinus in magna capella; et sic per dominos cardinales etiam illae Missae de hebdomada sancta fuerunt celebratae ipso praesente, ut supra.

«In die Lunae non est Missa papalis. Item in die Martis Dominus noster audivit Missam magnam in sua capella parva, quam celebravit unus de cantoribus, et legit Passionem.

«Item in die Mercurii sancta idem observatur. Sed notandum, quod si sint peregrini, de gratia speciali papa post Missam consuevit dare indulgentiam populo, in qua est indutus . . . . .

«Item notandum quod die Mercurii sancta de sero hora competenti papa venit ad audiendum officium in capella simpliciter cum chlamyde rubea et capucio super caput, non tamen replicato, sicut in aliis diebus consuevit, sed solum extenso **354** super oculos. Et his tribus diebus post officium papa debet dare Benedictionem; et cardinales consueverunt venire de sero ad audiendum officium in capella papae istis tribus diebus, non tamen mandati, sed libere devotionis causa.

«Notandum etiam quod Romani pontifices his tribus diebus non consueverunt dicere officium cum episcopis et commensalibus suis, cum dicuntur Matutinae, sed devote audire officium, et postea in camera sua cum cubiculariis suis dicere.»

LXXXIII. *De officio feriae quintae in Coena Domini.*

Feria quinta in Coena Domini, statio ad sanctum Joannem ad Lateranum. Hac die sacrificium sacri corporis et sanguinis ab ipso Domino nostro Jesu Christo celebrationis sumpsit initium. Hac die in toto orbe sanctum chrisma conficitur; hac die etiam poenitentibus per indulgentiam subvenitur. Mane hujus diei primo mansionarii praeparent omnia quae necessaria sunt ad consecrationem chrismatis: tres ampullas oleo mundissimo plenas, maximam vero ampullam, quae ad chrisma debet fieri, de panno serico albo, alias autem de alio serico

coopertas. Sit autem pannus adeo subtilis, quod ampullae possint videri per eum. Hora vero tertia sonetur signum, et veniant omnes ad ecclesiam, in qua chrisma consecrari debet. Tunc egrediantur poenitentes de loco, in quo poenitentiam fecerunt, ut gremio ecclesiae praesententur a pontifice, qui sedere debet prae foribus ecclesiae, et reconciliare eos cum Antiphonis et Orationibus; quibus finitis, pulsentur campanae, sicut mos est in solemnibus diebus, et extunc sileant campanae usque ad diem Sabbati. Antequam dominus papa exeat de camera, dicit Tertiam et Sextam. Hora vero sexta exit dominus papa de palatio cum episcopis et cardinalibus et toto apparatu curiae, veniens ad palatium majus, ubi solet esse hospitium: Episcopus Albanensis stans ibi in loco eminenti sermocinatur ad populum, et facit Processiones, si fuerint faciendae, ut moris est. Peractis his omnibus descendit ad ecclesiam Lateranensem; et intrat ecclesiam, veniens ante sacrarium ad ecclesiam sancti Georgii, et dicit ibi Nonam.

Deinde tam pontifex quam presbyteri, et diaconi, et alii clerici, et quisque induatur ornatu sui ordinis. Pontifex induit **355** vestimenta alba, episcopi pluvialia, presbyteri planetas, diaconi dalmaticas pro reverentia chrismatis. Pontifex vero jam indutus dalmatica sedeat in sede sua; cui praesentetur ampulla, quae melior est, cum oleo ab acolythis, et balsamum cum oleo commisceat nihil dicens, et conficiat. Omnes vero ampullae remaneant ibi, et diligenter custodiantur, quousque ad altare portentur. Postmodum autem pontifex lotis manibus, indutus planeta, procedit cum presbyteris, diaconibus, et acolythis et omnibus ordinibus, et habent in processione crucem, Evangelium, septem candelabra, thuribulum cum incenso; et sic processionaliter pergant ad altare cum mappula; et facta confessione et reverentia, ascendit ad sedem suam. Interim autem decantetur a cantoribus Introitus sine *Gloria Patri;* et finito Versu repetatur Introitus; postea a cantoribus decantatur *Kyrie eleison.* Quibus finitis, dominus papa dicit excelsa voce *Gloria in excelsis Deo.* Dicta vero Oratione *Deus a quo,* etc., lectis Epistola et Evangelio, factoque sermone ad populum, si voluerit, et *Credo in unum Deum* decantando, prosequatur Missam ordine suo. Tamen sciendum est, quod non fit sermo, nisi quando fuit processio.

«Notandum quod in hac Missa non consuevit esse sermo, nisi papa vellet facere Processionem. Tunc si papa illum sermonem facere non vellet, sacrista committit de ejus mandato sermonem alicui de dominis cardinalibus episcopis, vel presbyteris, quoniam diaconi nunquam coram papa praedicant, aut alicui praelato, vel magistro in theologia.

«Notandum quod abbates nunquam consueverunt praedicare, nec doctores decretorum, nec legum nisi duntaxat praelati et magistri in theologia, sed modo abbates praedicant.»

Postquam dominus papa intrat ad sacrificandum, et confecit duas Hostias, tunc acolythus conducit juniorem diaconum cardinalem, et cum eo plures subdiaconos. Unus autem ex iis subdiaconibus portat crucem, acolytho antecedente cum thuribulo et thure; et sic processionaliter vadunt ad ecclesiam sancti Joannis, vel sancti Georgii, ubi ampullae cum chrismate et oleo conservantur. Cardinalis diaconus accipit illam ampullam, quae est chrismatis; duo alii subdiaconi accipiant illas duas alias ampullas olei exorcizati et olei infirmorum, et eo modo quo iverunt revertantur. Venientes autem ad altare, antequam dominus papa dicat *Per quem haec omnia,* **356** subdiaconus qui bajulat ampullam olei infirmorum, repraesentat eam summo pontifici ad benedicendum. Pontifex dicat plana voce *Exorcizo te, immundissime.* Iis Benedictionibus peractis, vertitur ad altare et dicit *Per*

quem haec omnia, etc. Scire nos convenit, quod si fuerit pontifex Laterani, decantato *Credo in unum Deum,* et antequam intret ad sacrificandum, a diaconibus levatur mensa de altari palliis desuper complicatis, et cum reverentia et omni devotione ab eisdem reportetur in capellam sancti Pancratii juxta claustrum canonicorum, quod ibi est locus conservationis; et cum omni cautela usque in die Sabbati custoditur.

Deinde pontifex venit ad altare, accipiens ampullam vitream, quae intus se continet quoddam vasculum aureum, et in illo vasculo est lapis pretiosus concavus, et in illa concavitate lapidis est diligenter pretiosus Christi sanguis inclusus, qui annualiter extrahitur, et reponitur ibi in concavitate arcae, et tunc levatur a pontifice; et ostenditur, ut tota turba populi valeat cum timore et reverentia, et omni devotione eum videre. Postea traditur custodienda priori et canonicis ejusdem ecclesiae usque in diem Sabbati. Tunc pontifex ad sacrificandum intrat solus, et intrat arcam, ut significetur quod in Veteri Testamento scriptum est, quia summus pontifex intrabit semel in anno in sancta sanctorum; tamen et cruce et linteamine superpositis, episcopo vel cardinali cum capellano sacerdote ministrante sibi.

Confecto itaque sacrificio, pontifex solus communicat super attare sine ministris, et non cum calamo, sed cum calice tantum se confirmat illa die et sexta feria, et ponit illam quartam partem in calice. Postquam autem communicaverit, ponit calicem super altare, et patenam juxta eum cum corpore Domini reservato, quia sexta feria de ipso resumit, et cooperitur utrumque sindone munda. Receptis corpore et sanguine Domini, pontifex ascendit ligneam sedem; et continuo duo acolythi deferunt ampullas involutas cum sindone alba serica in sinistro brachio, ita ut videri possint a medio; et diaconus, qui assistit domino papae, accipit ampullam unam mistam cum balsamo, et repraesentat eam pontifici, **357** tenens eam in sinistro brachio involutam. Tunc pontifex halet ter in ipsam; et post eum halent etiam in ipsam omnes episcopi, qui assistunt ibi, et presbyteri cardinales; et dicit sine cantu: *Dominus vobiscum, Exorcizo te, creatura olei,* etc. Post Benedictionem vero istam omnes episcopi et cardinales salutent per ordinem sanctum chrisma, et in salutando inclinent capita dicentes *Ave, sanctum chrisma,* et deosculentur ampullam. Facta salutatione chrismatis ab episcopis et presbyteris, statim debet fieri salutatio olei ab eisdem, hoc videlicet modo.

Dominus papa salutat chrisma, et statim postea oleum, dicens *Ave, sanctum oleum;* ita et singuli facere debent. Postea reportentur ampullae processionaliter, sicut fuerunt adductae ad sacrarium, vel ad locum ubi sedere debent. Deinde distribuatur unicuique, sicut debetur et fuerit opportunum. Pontifex vero in sede communicat illos qui communicari volunt. Reverenter tamen oblatae integrae de corpore Domini in diem Parasceve reservantur; sanguis vero Domini penitus assumatur. Pacis osculum non datur, *Agnus Dei* dicatur, et communio, *Dominus Jesus Christus,* etc. Tunc pontifex revertitur ad altare, et dicit hanc Orationem, *Refecti,* etc.; qua expleta, diaconus dicit *Ite Missa est.*

LXXXIV. *De Mandato fiendo in die Jovis sancto rubrica.*

Missa igitur solemniter peracta, indutus pontifex, sicut cantavit, ascendit ad palatium, comitantibus eum tam episcopis quam presbyteris et diaconibus, omnibus peractis secundum ordinem suum. Pontifex vero ingreditur basilicam sancti Laurentii de Palatio, vel capellam sancti Martini, si est ad sanctum Petrum; et exuit planetam, et assumi sibi mantum in scapulis; imposito super caput suum fanone cum mitra facit Mandatum, duodecim subdiaconibus rochetum cum superpelliceo portantibus. Cubicularii ponunt concham ante eum; ipse vero praecinctus linteo, habens ante se linteum mundum, quo unus diaconus qui ei servit, secundum dominum Jacobum Gaietanum, ipsum papam praecingit, bracheolam **358** ad hoc portatam habens in brachiis, et linteum mundum ante se tenens; quae omnia debent parari per thesaurarium, vel fratres de Prognota [*Al.* Pignotta], et duodecim subdiaconi manent foris basilicam discalciati; duo vero ostiarii accipiunt priorem in ulnis, et portant eum ante pontificem. Pontifex vero cum aqua calida, quam infundere debent cubicularii, lavat pedes ejus, et tergit linteo, et deosculatur pedem ejus dextrum, et dat ei duos solidos; et sic facit unicuique subdiaconorum, et dat ei duodecim denarios. Interim cantores cantant Vesperum, ante eum stantes, cum Antiphona ad Vesperum, *Calicem salutaris,* etc. His dictis, lectio non dicitur, nec Versus, sed Antiphona cantatur, *Coenantibus autem,* etc. Omnibus completis, dicit pontifex Orationem legendo, *Respice, quaesumus, Domine, super hanc familiam tuam,* etc., ut moris est, prout in Vesperorum officiis hujus diei plenius continetur.

LXXXV. *De largitione presbyterii.*

Dictis Vesperis, et Mandato facto per papam, ut supra dictum est, summus pontifex presbyterium largitur cardinalibus et legatis. Nam indutus paramentis usque ad dalmaticam inclusive, habens mantum rubeum ad scapulas, fanonem super caput, et super ipsum mitram aurifrigiatam, ducitur ad capellam sancti Silvestri per duos diaconos cardinales, in quam intrat; et sic paratus sedet in faldistorio suo, et dat cuilibet cardinali singulariter et praelato presbyterium solitum, primo videlicet episcopis cardinalibus, secundo presbyteris, tertio diaconibus secundum ordinem antiquitatis singulorum in statu, in quo tunc est cardinalatus; consequenter omnibus aliis praelatis singulis singulariter. Nam quilibet cardinalis et praelatus, extracta sibimet mitra, deferens eam in manibus, vadit coram eo flexis genibus; tenet mitram apertam ante papam, qui ponit in illam pecuniam, quam dat ei in uno scypho argenteo camerarius, et quam dicit liber camerae qui vocatur Polyptychus; et ille qui recipit pecuniam in mitra osculatur genu domini papae. Idem vero camerarius habet ante se magnam mensam coopertam tobalea, ubi sunt hujusmodi monetae, et assistunt ipsi camerario clerici camerae **359** et duo mercatores. Ipsi vero camerarius et clerici tantum sunt in superpelliciis sive cottis.

LXXXVI. *De comestione in Coena Domini.*

Dato presbyterio, dominus papa sic paratus, ut diximus, a duobus diaconibus cardinalibus ducitur ad mensam solemniter paratam, et ibi sedet, episcopo cardinale sibi dante aquam, et duobus diaconibus cardinalibus, uno a dextris, alio a sinistris tobaleam tenentibus, ipsoque, qui a dextris, etiam annulum tenente, dum lavatur.

Notandum quod praedicti tres cardinales in prima et secunda manuum lotione, et mensae Benedictione ministrant papae sine mantellis, mitra sibimet deposita dum ministrant; sed in gratiarum actione resumunt mantellos suos et mitram loco suo. Eo loto prima manuum lotione, factaque Benedictione mensae, de qua infra seriosius dicetur, vadunt omnes sedere; et tunc omnes cardinales lavant, cum sederint, manus suas, et sibi mutuo serviunt, ut infra in alia lotione dicetur.

LXXXVII. *De ordine sedendi in mensa.*

Sedet autem papa in una mensa eminenti solus, diversis et magnis vasis aureis et argenteis super mensam positis. In alia vero mensa, quae est ad dextram papae, in longum aulae sedent episcopi cardinales; inter quos etiam sedent, si sint, patriarchae quatuor ecclesiarum patriarchalium principalium secundum ordinem prioritatis et posterioritatis ecclesiarum suarum; ita tamen quod quilibet patriarcha sedeat inter duos episcopos cardinales, et post eos in alia mensa presbyteri cardinales.

In parte autem sinistra, quae etiam est in longum aulae, sedent diaconi cardinales, omnes secundum ordinem prioratis singulorum in statu in quo sunt cardinalatus. Nam priores primo in mensa sedent; et post mensas cardinalium erunt mensae omnium aliorum praelatorum et nobilium. Et attende quod papa stabit dum comedit, sic paratus, ut dictum est, scilicet usque ad dalmaticam inclusive, habens mantum rubeum **360** ad scapulas, fanonem in capite, et mitram aurifrigiatam super fanonem, et annulum pretiosum non pontificalem in digito, et sandalia in pedibus. Cardinales vero omnes, tam saeculares quam religiosi, habebunt cottas cum . . . . . sine camisiis albis et mitris simplicibus de garnello in capite, et mantellis ad scapulas; sed saeculares habebunt mantellum de brunetto rosaceo; religiosi autem habebunt mantellum coloris suae religionis; et ita parati comedent, et alii omnes praelati similiter, facta tamen inter eos distinctione de saecularibus et religiosis quoad mantellos in colore, sicut dictum est in cardinalibus.

LXXXVIII. *De servitoribus mensae papae.*

Coram papa serviunt laici majores natu et nobiliores, qui praesentes erunt, secundum officia illis distributa per magistrum hospitii. Notandum tamen quod in mensa primum ferculum ponit coram papa aliquis de principalibus nobilibus, etiamsi esset rex; quo posito, si rex foret,

vadit ad sedendum in mensa a sinistris inter primos duos diaconos cardinales; et sic faciebat dominus Carolus primus rex Siciliae, et descendentes ab eo reges, maxime quia imperator Constantinopolitanus, qui tunc temporis erat in curia, et sedebat a dextris inter duos primos episcopos cardinales, qui primum fortassis ferculum posucrat papae, secundum vero rex Siciliae. Alii etiam nobiles majores, etiamsi essent filii imperatorum vel regum, serviunt papae in mensa, unus videlicet de cupa, alius de cultello ad incidendum. Alii astant comedenti; alii sequuntur fercula, portantes et ipsi incisoria papae, et cardinales, prout ordinatum erit.

LXXXIX. *De secunda lotione manuum in Coena Domini.*

Comestione sumpta, papa lavat manus, ministrantibus sibi episcopo et duobus diaconibus cardinalibus ut prius: qui tres cardinales, resumptis mantellis et mitris suis redeunt sedere cum aliis cardinalibus in suis mensis. Tunc tam singuli ipsorum, et quilibet cardinalis, et unusquisque similiter sedendo lavabit manus suas, serviente fundente aquam cardinali lavanti. Cardinales autem qui assistunt, teneant tobaleam, **361** unus ex una parte lavantis; alius ex altera; et sic sibi invicem mutuo serviant. Quibus omnibus lotis, dantur species et vinum. In fine remotis mensis, surgit dominus papa, et omnes; et ipso stante super scabellum suum, ministrantibus sibi duobus diaconibus et episcopo, cardinalibus redduntur gratiae, ut infra sequitur. Illis autem redditis, papa reducitur a duobus diaconibus praedictis ad cameram vel anticameram suam, ibique sedet in faldistorio cum cardinalibus tantum fratribus suis, ipso et eis paratis ut fuerant in mensa. Consequenter sacris exutus vestibus, discalciatis sandaliis, requiescit. Cardinales vero et alii praelati redeunt ad hospitia sua parati cum mitris . . . . . sicut in comestione steterunt. Memorandum quod omnes capellani domini papae commensales et non commensales debent eo die comedere cum domino camerario splendide.

Item notandum quod nunquam aliqua mulier comedit in praesentia Romani pontificis, etiamsi esset imperatrix, vel regina. Ita exstitit observatum tempore domini Clementis V, domini Joannis XXII, domini Benedicti XII, domini Clementis VI, et domini Innocentis VI, nec fuit auditum quod aliquo tempore fuerit factum contrarium, et tempore domini Urbani V, domini Gregorii XII, aut Urbani VI.

Notandum quod si papa non conficiat sanctum chrisma, non habent locum praedictae caeremoniae.

Item si cardinales non comedant cum ipso papa, non habent locum praedictae solemnitates.

XC. *Benedictio mensae in Coena Domini.*

In Coena Domini ad benedicendum mensam dicitur absolute sine nota vers. *Christus factus est pro nobis obediens usque ad mortem.* Deinde immediate dicitur *Pater noster* secreto: quo completo, sine pronuntiatione aliqua dominus papa signat mensam tam suam quam alias. Nec *Jube, domne,* dicitur, nec *Tu autem, Domine.* In fine prandii repetitur Versus *Christus factus est,* etc., ut supra. Postea immediate dicitur hinc inde Psalmus *Miserere mei, Deus,* sine *Gloria Patri;* postea secreto dicitur *Pater noster;* quo finito, dicit papa absolute Orationem *Respice, quaesumus, Domine, super hanc familiam,* etc., et non pronuntiatur. **362** *Qui tecum,* nec *Fidelium animae,* sed solum sine aliqua permutatione dominus papa signat se et omnes devote. Tunc resumpto fanone et mitra super caput cum manto ad scapulas, reducitur, ut dictum est, a duobus diaconibus cardinalibus ad cameram vel anticameram suam.

XCI. *Item de mandato et aliis supradictis, papa non existente in Urbe.*

Dicta ultima Oratione per dominum papam, et *Ite Missa est* per diaconum, et *Sit nomen Domini benedictum,* ut moris est, dominus papa, indutus omnibus paramentis, sicut celebravit, vadit cum omnibus cardinalibus, episcopis, presbyteris et diaconibus secundum ordinem suum ad aliquem locum praeparatum, ut faciat ibi Mandatum. Residens itaque in faldistorio, deposita planeta et pallio, et assumpto manto in scapulis, tenens fanonem in capite et super ipsum mitram, praecinctus linteo, quo unus diaconus, qui ei servit, papam praecingit, braceola ad hoc parata habens in brachiis, posita concha per cubicularios ante eum, lavat pedes duodecim diaconibus vel capellanis in defectum ipsorum in suis . . . et cottis, qui parati tunicellis et discalciati debent in aliquo loco separato exspectare. Tunc duo ostiarii vel servientes accipiunt priorem illorum subdiaconorum, et portant ante pontificem, et sic de singulis. Summus pontifex cum aqua calida lavat pedes eorum singulariter portatorum, et tergit linteo, et deosculatur pedes eorum, et dat singulis duos solidos denariorum. Interim cantores cantant Vesperas, et capella coram papa cum nota. Pontifex vero dicit Orationem *Respice, quaesumus, Domine,* sine nota. His peractis, summus pontifex presbyterium largitur, et vadit ad mensam, ut supra seriosius dictum est.

De Benedictione olei infirmorum, et olei exorcitati, et consecratione chrismatis dictum est supra in officio praefatae feriae quintae Coenae Domini.

XCII. *Qualiter et quibus diebus fiant Processus generales.*

Processus namque generales, secundum consuetudinem approbatam fiunt tribus diebus in anno, videlicet feria quinta in Coena Domini, item in Ascensione Domini, item in Dedicatione basilicarum **363** apostolorum Petri et Pauli; et praedictis tribus diebus fiunt etiam aliqui Processus speciales, prout expedit, sive contra aliquas communitates, vel personas notabiles, etiamsi reges, vel imperatores essent, contra quos eorum . . . . . ad monitionem, citationem, suspensionem, excommunicationem, interdictum, et privationem, vel ad alias spirituales et temporales poenas et sententias procederetur; et in Processibus sunt omnes cardinales et praefati curiae parati in albis. Dominus tamen papa habet pluviale rubeum, et alia observantur ut infra proxime sequuntur.

Feria quinta in Coena Domini ordo qui sequitur observatur. Nam dicta per dominum papam in camera Tertia et Sexta sine nota, habens ipse dominus papa stolam ad collum more consueto, et indutus pluviali rubeo, habente aurifrigium solemne cum perlis, et gestans mitram cum perlis, ministrantibus sibi duobus diaconibus indutis cappis suis de lana, ut solitum est; hora tertia, vel sexta, praecedentibus ipsum cum cruce diaconibus cardinalibus et capellanis et aliis, progreditur ad locum solemnem et eminentem paratum ad praedicandum, et ut fiant Processus qui fuerint faciendi.

Ad locum perveniens, sedens in faldistorio recipit ad reverentiam cardinales et praelatos nondum paratos, licet quandoque parati ad reverentiam veniant, de Processura timentes. Qua reverentia facta, dominus papa sermocinatur ad populum in vulgari, assumpta tamen auctoritate in Latino, et breviter, quia multa ea die sunt peragenda; vel committit sermonem alteri, scilicet alicui episcopo, vel presbytero cardinali. In sermone potest fieri mentio, si placet, de solemnitate diei et aliquid etiam tangi de Processibus faciendis.

Si ipse dominus papa sermocinetur, ipso praedicante, omnes sunt parati, tam cardinales, quam praelati, in albis, singuli in suo habitu; diaconi in dalmaticis et tunicellis, presbyteri in planetis, episcopi in pluvialibus, capellani in scutis et cotta seu superpelliceo. Subdiaconi domini papae possunt esse in tunicellis, qui ea die deberent esse duodecim.

Si vero aliquis episcopus, vel presbyter cardinalis sermocinaretur, ipse praedicans debet esse paratus; sed alii cardinales et praelati possunt differre recipere paramenta, quousque incipiantur Processus, vel quousque diaconus cardinalis ipsos incipiat vulgarizare.

364 Sed in omnem eventum duo diaconi, qui ministrant domino papae, et ille diaconus qui debet vulgarizare Processus, et unus episcoporum, saltem qui praedicat, possunt recipere paramenta, statim facta reverentia, ut sint magis parati ad suum ministerium exsequendum.

Sic igitur iste consuevit esse ordo, ut dominus papa veniens ad locum Processuum, in faldistorio sedeat, eatur ad reverentiam; fiat brevis sermo ad populum per papam, vel per aliquem cardinalem; revertatur dominus papa ad sedendum. Si praedicavit aliquis capellanus, vel plures, si sint plures Processus, in cotta et scuta stans versus populum, cito et

intelligibiliter legant Processus in vero, ad modum quo leguntur lectiones in ecclesia. Unus diaconorum in paramentis albis tenens mitram in capite versus populum, lectum Processum per capellanum saltem in substantia vulgarizet. Et deinceps secundo Processu lecto, idem diaconus vulgarizet. Idem faciat et eodem ordine, si fuerint plures Processus.

Et sciendum quod Processus communes, qui fiunt contra haereticos, et contra piratas maris, et contra imponentes nova pedagia, et contra falsarios bullae, et portantes prohibita Sarracenis, et impedientes euntes et redeuntes ad curiam, non consueverunt omitti.

Quibus peractis, dominus papa ascendit pulpitum versus ad populum, duobus diaconibus assistentibus, uno a dextris, altero a sinistris, et uno episcopo a dextris; caeteri vero episcopi et presbyteri cardinales, prout locus patitur, stent a dextris, et diaconi a sinistris, et alii praelati, sive a dextris, sive a sinistris, ut poterunt; omnes tamen inspiciant populum cum mitris in capite.

Tunc dominus papa stans versus populum, aliquid potest dicere de Processibus lectis et expositis, prout sibi placet, scilicet quod ipsos approbat, ratificat, et facit, prout lecti sunt, et sicut diaconus exposuit; et circa ultimum verborum habens aliquos torticios accensos in manu, projicit ipsos dominus papa versus populum ad terram. Hoc idem faciunt singuli cardinales et praelati, tenentes tantummodo singuli unum torticium in manu, nihil dicendo; et cum candelae projiciuntur, debent campanae ecclesiae inordinate pulsari.

Completis Processibus, diaconus ministrans summo pontifici **365** a sinistris, deposita sibimet mitra, et digitis utriusque manus ante pectus invicem in oppositum cancellatis, dicit alta voce *Confiteor Deo,* cum nota more solito; quo finito, dominus papa resumit valde breviter ad populum, maxime si ipse praedicavit, quod sicut inobedientes et mali debent poenas et graves Processus de sua malitia reportare, sic boni et obedientes debent gratias et praemia obtinere; et dat indulgentiam omnibus qui interfuerint praedicationi et Processibus, vel alteri ipsorum, qui talis consuevit esse; indigenis datur annus et quadraginta dies; extraneis duo anni et duae quadragenae; ultramontanis tres anni et quatuor quadragenae; iis qui transierunt mare quatuor anni et quatuor quadragenae.

Tunc diaconus ministrans a dextris deponat mitram domino papae; qui, manibus elevatis, sicut cum dicit Orationem in Missa, facit absolutionem, dicendo clara voce, sicut consuetum est, *Sit nomen Domini benedictum,* videlicet, *Precibus et meritis,* etc.; et, responso *Amen,* dicit similiter, *Absolutionem, Indulgentiam,* etc.; et, responso *Amen,* ultimo dat Benedictionem dicendo, et signando populum: *Et benedictio Dei omnipotentis, Patris, et Filii, et Spiritus sancti, descendat super vos, et maneat semper.* Post haec, reposita sibi mitra per diaconum, vadit ad ecclesiam, cruce, caeteris cardinalibus et praelatis, subdiaconibus et capellanis paratis, ut post ipsum, praecedentibus; et ibi facto, vel omisso, *Sit nomen Domini,* ut sibi placet, omnia peragat, ut in Ordinario continetur et dictum est supra.

XCIII. *De officio feriae sextae in Parasceve.*

Feria sexta omnia dicantur per ordinem. Prima hora hujus diei capellani omnes vocantur ad dicendum Psalterium, domino papa sedente ante lectum suum. Omnes capellani sedent etiam juxta pedes ejus, et vicissim totum Psalterium complent: quo finito, sacerdos cum aliis dicit Antiphonam *Ne reminiscaris,* postea litaniam *Pater noster* private, *Miserere mei, Deus* sine capitulo, et *Dominus vobiscum;* Oratio *Deus, cui proprium est misereri,* et caeterae omnes quae consueverunt dici omnibus diebus Quadragesimae et in fine Oratio sicut in aliis officiis. Die ipso sancto Parasceve, dicta Prima cum Oratione sua, *Respice, quaesumus, Domine,* et Psalmo lecto, in hora qua convenit, dicitur Tertia. Hora vero sexta conveniant omnes ad Lateranensem basilicam, **366** vel ad aliam ecclesiam, et dicant Sextam. Tunc dominus pontifex induat se omni ornatu quadragesimali tantum, episcopi vero pluvialibus, presbyteri, diaconi, et subdiaconi planetis.

«Ista die cardinales non veniunt ad reverentiam papae, sed immediate in ipsa cathedra deponunt cappam de scarleto.

Et est sciendum quod ista die dominus papa, antequam vadit ad ecclesiam seu capellam pro officio faciendo, bis venit ad fenestram pro indulgentia more solito populo danda, videlicet de mane semel, secundo cum ad capellam vult ire pro officio faciendo; et qualibet vice portat pluviale rubeum et mitram planam de garnello sine aurificiis; qua indulgentia secundo data, vadit ad cameram, et ibi deponit pluviale, et recipit cappam de scarleto rubeo, apertam a medio pectoris usque ad pedes, et eamdem mitram albam et planam de garnello absque aurificiis et perlis in capite portans, cum cardinalibus intrans capellam pro officio faciendo.»

Tunc junior presbyterorum cardinalium ferat adornatam capsidem cum dominico corpore hesterno die reservato; et sic subdiaconus cum populi cruce processionem praecedente, omnes discalceati sine cantu psallendo ad ecclesiam sanctae Crucis, quae est in Jerusalem, ubi statio fieri debet, ordinate procedant, quando dominus papa est Laterani; quando autem illuc pervenerint, ingrediantur ecclesiam sine cantu, et prostrati in medio ecclesiae diutius orent. Presbyter, qui portat corpus Domini, ponat illud in secretario, dum dominus papa praeparat se. Illo praeparato, reportet illud ante papam in processione ad altare. Surgentes ab Oratione dominus papa cum clero intret secretarium, et abstracta planeta cum pallio sedet in sede sua, et lotis pedibus ministri calcient eum, non sandalia, sed quotidiana calciamenta. Veniens ad faldistorium dicit Nonam, et post paululum reindutus planeta et pallio praeeunte [Al., praecedente] eum cum cruce et Evangelio sine luminaribus, cum incenso, ordinate cum silentio ad altare procedunt. Et tunc omnes prostrati super tapetia strata diutius orant. Interim cum ministri . . . . . capellam unam tantum tobaleam sindonem, non aurifigiatam, extendunt super altare nudatum. Completa vero **367** Oratione nihil aliud dicat, nec etiam confessionem faciat; sed pontifex, deosculato altari, ascendit sedem medium more solito; et subdiaconus statim procedit ad legendum, et sine titulo et sine reverentia et osculo pedum in modum lectionis sic incipit: *Haec dicit Dominus: In tribulatione,* etc. Omnes lectiones, tam hodie quam in die Sabbati, leguntur in modum lectionis. Qua finita, cantatur Tractus *Domine, audivi;* et finito tractu, dicit pontifex *Oremus,* et diaconus, scilicet prior diaconorum, *Flectamus genua,* postea alter diaconus qui assistit papae, *Levate,* et dicat Orationem *Deus a quo,* etc.; qua finita, diaconus similiter sine titulo legat aliam Epistolam: *In diebus illis, dixit Dominus ad Moysen,* etc. Lectione completa, cantatur tractus, *Eripe me,* etc. Antequam finiatur Tractus, diaconus Passionem dicturus debet exuere

planetam, et eam planetam ad modum stolae recipere debet super humerum sinistrum, ita quod capita ejus firmentur ad latus dextrum quasi retro.

Notandum quod in principio Passionis papa surgit de cathedra, et deposita sibi mitra, stat pedes contra altare circa medium; qui, sustentans se super illud retro in scapulis, respiciens ad illum qui legit Passionem, junctis ante pectus manibus: et sic semper stat quousque perveniat ad locum Passionis ubi dicitur *Et inclinato capite,* etc. Et tunc papa genua flectit ibidem versa facie ad altare, statque genuflexus per tantum spatium, quod semel possit dici *Pater noster.* Postea surgit, et stat sicut prius. Similiter et omnes alii faciunt. Quo finito, diaconus, facta reverentia coram altari, sine Benedictione et pedis osculo procedat cum Evangelio sine faculis et sine incenso; et ascendens nudum pulpitum, non dicat *Dominus vobiscum,* sed simpliciter dicit *Passio Domini nostri Jesu Christi,* etc.; et, nullo respondente, legat *In illo tempore egressus est,* etc. Cum autem ventum fuerit ad eum locum ubi dicitur *Tradidit spiritum,* statim diaconus genuflectit ad Deum, et omnes similiter, et stant genibus flexis quantum dici posset *Pater noster.* Tunc surgens diaconus et alii, et prosequitur ut inchoaverat Passionem. Cum autem ventum fuerit ad eum locum ubi dicitur *Post haec autem rogavit Pilatum,* acolythi repraesentent ex more thuribulum, et pontifex imponat incensum, quod acolythi portant ad Evangelium, et portant etiam faculas accensas. Finito vero Evangelio, reportatur liber cum incenso deosculandus pontifici.

368 Post haec secundum modernos consuevit fieri sermo per aliquem magistrum in theologia, vel praelatum; et ille qui facit sermonem, genibus flexis ante papam petit Benedictionem, sed non deosculatur pedem; sed habita Benedictione, et recepta indulgentia pronuntianda per sermonem, vadit ad locum solitum pro sermone faciendo. Cum autem fit sermo, papa sedet in cathedra nuda ante altare, tenens mitram in capite. Quo sermone finito, non dicitur *Confiteor,* sed statim ille qui fecit pronuntiat indulgentiam de mandato et auctoritate papae, verbi gratia de septem annis et septem quadragenis.

Notandum quod prior diaconus cardinalis, qui assistit papae a dextris, in istis Orationibus dicit *Flectamus genua,* et secundus dicit *Levate;* quod postea dicit secundus *Flectamus genua,* et tertius diaconus dicit *Levate;* quod tertius diaconus postea dicit *Flectamus genua,* et quartus respondet *Levate,* et sic usque ad ultimum; et, si oportet repetere, ad primum diaconum.

Tunc pontifex surgens dicit has solemnes Orationes, *Oremus, dilectissimi nobis,* etc. In hac igitur Oratione pro Judaeis dicitur *Oremus,* sed non dicitur *Flectamus genua,* quia ipsi hac die Domino irridendo genua flectebant. Ideo Ecclesia illorum exhorrescens facinus, pro ipsis non flectit genua in Oratione *Omnipotens,* etc. Finitis Orationibus, procedit pontifex ad altare; et stans ad dextrum cornu altaris accipit crucem a ministris sibi praeparatam sindone munda coopertam; et discooperiens eam a summitate, elevatis manibus, solus incipit Antiphonam, *Ecce lignum crucis,* adjuvantibus eum in cantu qui assistunt ei. Cum autem *Venite adoremus* cantaverint, omnes prostrati reverenter adorent, et usque ad terram se inclinent; et repetitur Antiphona, *Ecce lignum,* etc., a cantoribus in choro. Iterum pontifex paululum procedens, et crucem ad medietatem discooperiens, amplius elevatis manibus, exaltando vocem, eamdem Antiphonam solus incipit, in cantando juvantibus eum qui circa ipsum sunt; et secundo a cantoribus Antiphona repetitur. Et tertio procedit pontifex ante altare, discooperiens crucem totam, erectis sursum manibus, alitus incipit *Ecce lignum*

crucis; et tertio a cantoribus repetitur Antiphona; et tertio dum cantatur *Venite adoremus,* adoratur ab omnibus. Tunc pontifex cum chirothecis nondum extractis deponit manibus suis crucem super stratum pallium et mundissima linteamina **369** ad radicem altaris, et discalceatus tertio prostratus solus crucem adorat. Quo facto, revertitur ad sedem suam, et ibi recipit deposita calciamenta.

«Notandum quod dominus Gregorius XI, necnon dominus Urbanus VI, Romani pontifices, nunquam voluerunt se discalceare in cathedra prope altare, creditur quod propter reverentiam altaris, quia ambo devoti erant; sed in alia magna cathedra etiam nuda longe ab altare, ubi consueverunt se induere in solemnitatibus. Postea omnes cardinales discalceati in locis suis per eorum familiares, nudis pedibus vadunt bini ad adorandum crucem secundum ordinem suum, et non flectunt genua. Similiter et omnes alii ibidem praesentes eo modo eamdem crucem adorant.»

Postmodum omnis chorus ordinate adorent. Interim autem cantores cantent vicissim *Agios,* repetentes *Sanctus Deus, sanctus fortis,* etc., Antiphona, *Populе meus, quia eduxi te de terra. Quid ultra debui facere,* cum toto improperio; et alias Antiphonas, *Adoramus te, Christe, Crucem tuam,* et *Salva nos, Christe, salva;* et Psalmus, *Deus misereatur,* et Hymnus, *Pange,* et *Crux fidelis.*

«Finita adoratione crucis, sacrista vel alius ad hoc deputatus deponit crucem in suo loco super altare, et accendit luminaria in altare, et pecuniam oblatam in crucis adoratione sacrista recipit sola hac die, quoniam sua est; in aliis vero est capellani. Ipsa ergo cruce ita collocata, dominus camerarius, vel alius ejus gerens vices, aliam crucem portat extra regias, comitantibus eum clericis camerae et capellae, ad adorandum aliis.

«Notandum quod temporibus Romanorum pontificum Joannis XXII, Benedicti XII, Clementis VI, Innocentii VI, Urbani V, Gregorii XI, et Urbani VI, fuit observatum quod papa reversus ad cathedram, ut hic dicitur, in ea stando resumpsit planetam nigram et pallium cum spinulis de manu diaconi cardinalis qui dixit Passionem; et sic progressus ad altare sine mitra et sine confessione consueta, assistentibus sibi duobus diaconibus cardinalibus, deinde ivit cum cruce et luminaribus, et incenso ad armariolum, seu cophinum, in quo hesterna die fuerat corpus Christi cum calice reservatum. Et ita fuit hactenus observatum, quod Romanus pontifexemet **370** ad armariolum seu cophinum vadit, et corpus Christi portat ad altare cum illa tobalea de serico coopertum cum uno capite, et cum alio quod sibi pendet super humerum sinistrum.»

«His finitis, pontifex chirothecis depositis, quas amplius non resumit, et lotis manibus, ac cruce locata inter faculas in altare, vel altare ingrediatur. Presbyter cardinalis portat corpus Christi, et ponit super altare, et dominus papa aperit capsulam, et cum manu accipit, et ponit corpus in patena: quam accipit diaconus a subdiacono, et tenet in manu; et diaconus offert ei in patena Corpus Domini, quod pridie fuerit reservatum. Quod accipiens collocet super corporale ab eodem diacono prius super sindonem expansum. Offerat ei calicem similiter cum puro vino, et subdiaconus offerat ampullam cum aqua, quam pontifex vino commisceat, ut repraesentet quod eo die emanaverunt sacramenta ecclesiae, videlicet sanguis et aqua de corpore.

«Notandum quod in Missa ista in officio capellani servit Papae unus presbyter cardinalis, vel ille cui Papa mandavit, vel cui prior diaconorum ex praecepto Papae hoc facere commiserit.»

In quibusdam vero ecclesiis purum vinum hodie sine aqua offertur, ut in puro et forti vino crudelitas Judaeorum repraesentetur, et asperitas passionis Christi. Collocato autem calice de consuetudine ad latus dominici corporis a diacono, offerat ei incensum; et pontifex, ut mos est, utrumque adoleat: deinde inclinat se ante altare orans, et dicens, *In spiritu humilitatis;* et erectus pontifex vertit se ad populum, dicens *Orate, fratres.* Deinde dicat plana voce, ut mos est, *Per omnia saecula saeculorum. Oremus. Praeceptis salutaribus. Pater noster,* etc. Oratione Dominica completa, dicat hanc Orationem in eadem nota, *Libera nos, quaesumus, Domine, ab omnibus malis,* etc. Responso autem *Amen,* frangit Hostiam secundum consuetudinem, ponens de ea in calice, nihil dicens. Sanctificatur enim vinum non consecratum per corpus Domini immissum. *Pax Domini* non datur. *Agnus Dei* non cantatur, nec pacis osculum datur, nec Postcommunio cantatur. Communicat autem **371** solus pontifex sine ministris, non ad sedem solemniter, sed ibi, tantum eo die ante altare, ob humilitatem reverentiae diei et passionis Christi; perfundit in calice, et ipse sumit, et postea cum aqua in bacilibus. Deinde rediens ad sedem, exuat se, et cum clericis suis dicat Vesperos praeteriti diei, non cantando, sed recitando. Antiphona, *Calicem salutaris,* usque in finem sine lectione, sine Hymno, et sine Versiculo; ad *Magnificat,* Antiphona, *Cum accepisset acetum;* alia Antiphona ad *Magnificat, Ait latro ad latronem,* et in aliis omnibus non dicitur *Gloria Patri.* Quibus expletis, dicatur *Christus factus est pro nobis,* etc., totum; postea sine *Kyrie, eleison,* sub silentio dicatur *Pater noster;* psalmus *Miserere mei, Deus,* et Oratio *Respice,* etc. His omnibus expletis, quisque cum pace et absque confabulatione ad invicem revertitur ad propria. Dominus papa eo die non coenat cum capellanis, nec cap ellani cum eo; sed qui velit coenare, coenat aliquis cum quo vult, et quando vult.

Item de sero ad officium Matutino rum papa venit ad capellam cum cappa clausa de scarleto rubeo, foderata de herminis, clausa a medio pectoris sursum, et aperta deorsum. Cocullam semper tenet super caput, et sine mitra in cathedra nuda sedet; nec diaconi cardinales sedent ante pedes ejus in iis tribus Matutinis, neque in fine dat Benedictionem in ipsis.

XCIV. *Ordo officii de Sabbato sancto*

Sabbato sancto, hora sexta, a ministris ecclesiae ignis excutitur de crystallo sive lapide, et accenditur. Junior presbyterorum cardinalium, sacris inductus vestibus, cum cruce, aqua benedicta, et incenso, benedicit novum ignem. Oratio: *Deus, qui per Filium tuum, angularem,* etc. *Domine Deus, Pater omnipotens, lumen indeficiens,* etc. *Domine sancte, Pater omnipotens, aeterne Deus, Benedictionibus nobis,* etc. *Veniat, quaesumus, omnipotens,* etc.

Benedicto igne, aspergatur aqua benedicta, et adoleatur incenso de ipso igne in thuribulo posito. Deinde diaconus junior **372** diaconorum cardinalium, dalmatica indutus, venit, et de manu ministrorum accipit arundinem trium cubitorum et dimidii cubiti, triplicem candelam,

quam de novo igne illuminatam imponit arundini, comitantibus eum subdiaconibus, cantoribus et reliquis de clero cum populo praecedentibus ministris cum cruce et incenso, stans in porta ecclesiae, elevatis paululum manibus, dicit magna voce *Lumen Christi;* respondent alii *Deo gratias.* Procedit usque ad ostium chori, et, elevatis manibus amplius, excelsius dicit *Lumen Christi;* respondentibus iterum *Deo gratias.* Procedit usque ad medium chori; et, plus elevatis manibus, tertio altius dicit *Lumen Christi,* respondentibus omnibus *Deo gratias.* Ascendit ad ornatum pulpitum, et illuminato magno cereo, et incensato libro, incipit absolute Benedictionem cerei: *Exsultet jam angelica tuba coelorum,* etc., sicut in libris habetur. Omnia luminaria debent esse exstincta, ut de novo igne accendantur. Interim autem dum cereus benedicitur, pontifex dicat Tertiam et Sextam in camera sua; Nonam vero dicat in ecclesia. Dictis ipsis, calceatus induitur omni ornatu suo quadragesimali, episcopi pluvialibus, presbyteri et diaconi planetis; subdiaconi vero non planetis, sed tunicis induuntur, ut compositi induti sint, ut magis expediti ad lectiones legendas. Tunc pontifex cum omnibus egressus a sacrario, praecedente eum subdiacono cum cruce, et alio subdiacono cum Evangelio, processionaliter, cum silentio tamen, procedit ad altare; et facta reverentia ad ornatum, ascendit sedem, circumsedentibus hinc inde juxta ordinem suum omnibus. Finita benedictione cerei, subdiaconus ascendens ambonem incipit legere lectionem sine titulo; *In principio creavit Deus coelum et terram.* Eo vero complente, si dominus papa velit, Graecus subdiaconus eamdem Graece relegit. Qua completa, dicit pontifex *Oremus;* diaconus qui est a dextris *Flectamus genua;* et post paululum alter diaconus, qui est a sinistris, *Levate.* Deinde sequitur Oratio, et reliquae, prout in Ordinario continentur.

Et intelligendum est quod in Sabbato sancto in toto officio, quod agitur ante Missam, utendum est violaceo colore, hoc excepto, quod diaconus qui cantat Benedictionem cerei indutus est dalmatica; subdiaconus, vel subdiaconi, qui illa die erunt induti, tunicellis utuntur albis; sed Benedictione cerei **373** cantata, diaconus, amota dalmatica, assumit planetam violacei coloris, et tenet eam usque dum inchoatur officium Missae; subdiaconi vero non mutant vestes.

XCV. *Officium in die sanctae Paschae resurrectionis Domini.*

Dominica sancta Paschae statio ad sanctum Joannem Lateranensem. Summo mane dominus papa, dicta Prima, vadit in basilicam sancti Laurentii, quae dicitur Sancta Sanctorum. Posita ibi capella in faldistorio prius orat; postea induitur a diacono et subdiacono usque ad dalmaticam. Tunc surgit et ingreditur ad Salvatorem, aperitque imaginem Salvatoris, et deosculatur pedes ipsius imaginis. Tunc venit ad altare sumens crucem . . . . . quae posita est ibi a capellanis; et tenendo eam in manu cantat voce convenienti Antiphonam *Surrexit Dominus de sepulcro, qui pro nobis pependit in ligno, alleluia.* Capellani, qui assistunt et juvant eum in cantando, duabus aliis vicibus ipsam Antiphonam reiterando, et semper altius imponendo, sicut primo incipiat. Deinde revertitur ad faldistorium. Omnes diaconi cardinales ibi esse debent, et prior subdiaconorum cum omnibus subdiaconis de capella, et omnes alii

capellani; praedicti vero diaconi induuntur dalmaticis, subdiaconi vero tunicis, alii vero capellani albis togis. Tunc dominus papa sedens in faldistorio, prior diaconorum flectens genua sua coram ipso, dat osculum pacis; sed prius osculatur pedem. Tunc dominus papa dando pacem dicit *Surrexit Dominus vere;* respondet ille qui accipit *Et apparuit Petro;* et ipse diaconus revertitur ad filum juxta papam in locum suum. Post haec omnes diaconi et subdiaconi, et alii capellani et caeteri ordines curiae recipiunt pacem a summo pontifice, et vicissim dant et recipiunt pacem, a primo incipientes veniunt usque ad ultimum.

Deinde dominus papa induet se planeta alba; et redimitus mitra cum omnibus aliis ordinibus descendit de palatio, praeparatis equis cum mappulis albis super sellam, coronatus, equitatque cum Processione ad sanctam Mariam Majorem. Cum autem venerit ad Merolanam, quidam scriniarius, electus ab omnibus scriniariis Urbis, dicit alta voce *Jube, domne, benedicere.* Pontifex benedicit ei. Item scriniarius: *In ecclesia sanctae Mariae dominae nostrae,* dicit cantando hac voce *Baptizati sunt tot masculi et tot feminae.* Pontifex respondet **374** *Deo gratias.* Eodem modo fit secunda feria ad sanctum Petrum; tertia ad sanctum Paulum. Cum autem venerit dominus papa ad sanctam Mariam, ibi fit statio. Statim descendit de equo, deponit coronam de capite, quam dat dextratoribus, ut diligenter servent eam. Canonici ecclesiae cum thuribulo et incenso, et aqua benedicta, suscipiunt eum cum Processione cantando; sed pontifex ponit incensum in thuribulo, et aspergit aquam super populum; deinde intrat ecclesiam, et orat; et vadit ad locum praeparatum, ascendit ad sedem suam, et dicit Tertiam.

Finita Tertia, residente domino papa induto usque ad dalmaticam, prior episcoporum accedens ad eum recipit pacem ab eo, et redit ad locum suum. Deinde secundus episcopus, qui rediens dat pacem priori suo, et stat juxta eum in filo. Sic faciunt omnes episcopi cardinales presbyteri. Postea praefectus, senatores, et omnes ordines. His peractis, surgunt duo subdiaconi basilicarii, et accipiunt priorem subdiaconorum religiosorum sustentantes, ac dextrantes eum ab introitu secretarii usque ad medium secretarii ante pontificem, qui alta voce dicit *Jube, domne, benedicere.* Pontifex benedicit ei. Deinde parum producunt eum, et iterum dicit *Jube, domne, benedicere;* et iterum benedicit. Progreditur ante, et dicit *Jube, domne, benedicere,* et iterum benedicit. Tunc ille subdiaconus dicit tribus vicibus, *Servi Domini nostri Jesu Christi,* qualibet vice vocem exaltando. Deinde statim subjungit *Dominus N. sancti Adriani diaconus cardinalis legat Evangelium. Dominus Joannes domini papae subdiaconus et capellanus legat Epistolam, J. primicerius et caeteri cantores cantent.* Tunc surgens dominus pontifex a duobus diaconibus sustentatus in Processione progreditur, sicut mos est. Mappularii in introitu ecclesiae habent mappulam extensam, quam portant super caput ejus usque ante altare. Cum intrat presbyterium ecclesiae, mansionarius praeparat eidem arundinem cum cereo accenso, quem accipit et ponit in stupa super capita columnarum, quae ibi stant. Cum venit ad primicerium, primicerius deponit mitram, et osculatur scapulam dextram, qui benedicit ei, cum venerit ante altare. Mappularii auferunt mappulam super caput ejus; deinde celebrat officium, sicut consuetum est; et laudes proferuntur, sicut in Polyptycho habentur. In secreta vero descendent duo diaconi ante altare, **375** et duo subdiaconi ordinate stantes cum silentio. Cum pontifex dicit *Per omnia saecula saeculorum,* nullus ei respondet *Amen,* sed incipit *Pater noster,* et caetera quae sequuntur. Finita Missa, coronatur, et revertitur ad palatium.

Sciendum quod quando dominus papa tali die non vadit ad sanctam Mariam Majorem, oscula pacis recipiunt episcopi et presbyteri cardinales in porticu ante basilicam sancti Laurentii de palatio, ubi fiunt examinationes episcoporum electorum ad Missam.

XCVI. *De Sabbato primo infra Pascha.*

Isto Sabbato statio ad sanctum Joannem Lateranensem. Hac die dominus papa debet ibi Missam cantare, ibique mutatur Graduale in *Alleluia,* in suis Versibus. Dum *Agnus Dei* a schola cantatur, dominus papa expendit agnos. Primo dat episcopis, secundo presbyteris, tertio diaconibus indutis paramentis propriis, et ponit agnos in mitra eorum; et osculantur genu; et idem alii praelati, si parati sint. Si vero non sint parati, et alii qui veniunt ad recipiendum agnos osculantur pedem, etiamsi esset rex, qui immediate post cardinales venit ad recipiendum candelas, tenens et palmam et agnos. Et dantur duo cuilibet praelato, et aliis unum. Notandum tamen quod antequam prior presbyterorum cardinalium recipit paramenta, recipit pacem a praelato, celebrante illo coram papa; et ipsa data, vadit ad parandum se, prout alii cardinales presbyteri. Nec fit sermo illa die; sed si ipse papa celebraret, fit eodem modo.

Finita Missa, dominus papa redit ad palatium: veniens ad domum in qua comedere debet, ascendit ad sedem suam, manibus ablutis, data Benedictione, mensa ante eum posita. Acolythus, cujus est hebdomada serviendi, accipit tobaleam; manibus vero suppositis accipit bacile plenum de illis agnis, et veniens ad ostium domus dicit alta voce, *Domine, Domine, isti sunt agni novelli, qui annuntiaverunt alleluia, modo veniunt ad fontes, repleti sunt claritate, alleluia,* et inclinat se. Tunc paululum progrediens plus alte dicit idem; tertio progrediens stans coram summo pontifice altius refert, *Domine, Domine, isti sunt agni,* etc. Post haec ponit bacile in mensa. Dominus papa expendit illos agnos per familiam suam; sed primo **376** dat sacerdotibus, capellanis et acolythis, et omnibus aliis.

XCVII. *Quomodo fiunt agnus Dei cerei,* etc.

Discamus quomodo ipsi agni fiant. Acolythi recipiunt ceram mundam ab altari beatissimi Petri principis apostolorum, et conficiunt illam ceram cum chrismate quod remansit anno praeterito, et imponunt illa sigilla in formulis propter hoc adinventis.

Dominica Octava Paschae. Oratio, *Praesta, quaesumus, omnipotens Deus,* etc. In illis vero diebus, qui supersint post Octavam Ascensionis, videlicet sexta feria et Sabbato, si festivitas alicujus venerit, de festo facimus totum officium Missae cum commemoratione de Dominica. Si vero non est festum de Dominica, facimus totum officium Missae, et dicitur praefatio *Qui ascendens super omnes coelos,* et non dicitur *Credo;* sed si festum aliquod in isto Sabbato

venerit, totum officium facimus de festo, Missa vero dicitur de vigilia, cum commeratione festi. Eodem die Sabbati omnes jejunare debent devote.

Hora vero nona conveniunt omnes in ecclesiam, et omne officium vel ordinem, sicut in Sabbato sancto vigiliarum Paschae facimus, eodem modo facere debemus, excepto quod nec cereus, nec ignis benedicitur. Omnibus igitur praeparatis, subdiaconus procedit ad legendum, et sine titulo incipit lectionem. Prima, *Tentavit Deus,* etc. Qua finita, dicit pontifex, vel sacerdos, Orationes, sine *Flectamus genua. Deus qui Abrahae.*

Finitis lectionibus, Tractibus, et Orationibus, et omnibus lampadibus ecclesiae tunc accensis, pontifex, vel sacerdos, descendit ad fontes, praecedentibus eum clericis litaniam decantando, et Tractum *Sicut cervus.* Quibus expletis, antequam intret ad Benedictionem, dicit hanc Orationem, *Concede, quaesumus, omnipotens Deus,* etc. Oratione completa, sequitur Benedictio fontis, prout in Sabbato sancto habetur. Et post celebrationem baptismi, pontifex et clerus ingreditur ad sacrarium. Indutus vero solemniter rubeis vestimentis cum omni apparatu et litania processionaliter procedit ad altare. Finita lectione, et *Kyrie, eleison,* post confessionem statim pontifex ascendit ad sedem suam, et dicit solemniter *Gloria in excelsis Deo.* Qua finita, dicit *Pax vobis;* deinde **377** sequitur Missam ordine suo. *Credo* non dicitur, Offertorium dicitur, et *Agnus Dei* similiter, et pacis osculum datur, et Postcommunio. Oratio, *praesta, quaesumus,* etc.

Urbanus quintus pro magno munere misit imperatori unum agnum cum his versibus.
Balsamus et munda cera cum chrismatis unda
Conficiunt agnum, quem do tibi munere magnum,
Fonte velut natum, per mystica sanctificatum. Fulgura desursum depellit, et omne malignum.
Praegnans servatur, sinevae partus liberatur.
Portatus munde servat de fructibus undae;
Peccatum frangit, ut Christi sanguis, et angit;
Dona confert dignis, virtutes destruit ignis.

XCVIII. *Quibus diebus et solemnitatibus consueverunt Romani pontifices Missarum solemnia in persona celebrare.*

In diebus et solemnitatibus infra positis consueverunt Romani pontifices Missarum solemnia celebrare in propria persona; sed praedicare consueverunt in eisdem diebus et solemnitatibus in propria persona, quando placeret, et facere praedicari coram se per aliquem cardinalem, prout sequitur; non tamen per alium praedicatur coram domino, quam per cardinales, quando dominus papa celebrat.

In prima Dominica de Adventu Domini, et praedicatur.

In secunda Dominica Adventus, et praedicatur.

In tertia Dominica Adventus, quae vocatur Dominica de *Gaudete,* et praedicatur, et habet Vesperos praecedentes papales solemnes cantandos in ecclesia; et datur potus post Vesperos in aula. Dicuntur autem Vesperi papales, quando dominus papa, cardinales et praelati omnes debent esse parati. In ecclesia autem parati non sunt cardinales et praelati in Vesperis, nisi dicantur Vesperi in ecclesia.

In Nativitate Domini in tribus Missis; et habet Vesperos praecedentes papales solemnes tantum, et habet Matutinum papale; et non praedicatur hodie licet antiquitus praedicaretur in Missa; sed communicant omnes diaconi cardinales et officiales curiae de manu summi pontificis.

In festo sancti Stephani protomartyris, et praedicatur.

In festo sancti Joannis evangelistae, et preadicatur.

378 In festo Innocentium, et praedicatur.

In Circumcisione Domini, et praedicatur.

In Epiphania, et praedicatur, et habet Vesperos praecedentes papales solemnes, etc.

In prima Dominica post Octavam Epiphaniae, quae dicitur Dominica de *Nuptiae,* cum est Romae; et praedicatur ante Missam.

In Conversione sancti Pauli, et praedicatur.

In festo Purificationis, et praedicatur ante Missam.

In Cathedra sancti Petri, et praedicatur.

In Septuagesima, et praedicatur.

In Quinquagesima, et praedicatur.

In die Cinerum, et praedicatur.

In prima Dominica Quadragesimae, et omnes Dominicae Quadragesimae sunt papales, specialiter Dominica qua cantatur *Laetare, Jerusalem;* est ipsa Dominica, in qua fit solemnitas rosae aureae; et praedicatur in eis, praeterquam in Dominica de Palmis, in qua, quatenus sit papalis, non praedicatur.

In Dominica de Passione, et praedicatur.

In Dominica in ramis Palmarum non praedicatur, sed ante Missam dantur palmae benedictae cardinalibus et praelatis paratis, et aliis tam clericis, quam laicis; et fit Processio.

In die Jovis sancto, et praedicatur ante Missam. Processus generales fiunt; et etiam aliqui speciales, prout expedit; et in Processibus sunt omnes cardinales et praelati curiae parati in albis.

In Parasceve non praedicatur.

In Sabbato sancto non praedicatur.

In Paschate non praedicatur hodie, licet antiquitus praedicaretur; sed omnes diaconi cardinales et officiales curiae communicant de manu summi pontificis, et ante Missam fiunt quaedam solemnitates tam de adoratione crucis, quam de osculo.

In die Lunae in crastino Paschae, et praedicatur.

In die Martis post Pascha, et praedicatur.

In Sabbato in Albis consuevit celebrare prior episcoporum cardinalium, vel alius cardinalis coram domino papa, licet antiquitus papa celebraret. Et dicto *Agnus Dei,* parantur cardinales secundum morem in suo ordine, et dantur agnus Dei per ipsum papam tam cardinalibus, caeterisque praelatis, quam **379** aliis; et postea Missa finitur. Postmodum papa comedit cum capellanis, et fiunt aliquae solemnitates, et dantur eis agnus Dei per dominum papam

In Annuntiatione beatae Virginis, et praedicatur.

In Dominica qua cantatur *Ego sum Pastor bonus,* et praedicatur

In festo sancti Marci, id est in litaniis majoribus, Romae non praedicatur. Sed hodie non servatur de Missa papali, sed celebrat unus cardinalis, papa praesente et cardinalibus.

In Ascensione Domini, et praedicatur ante Missam, et habet Vesperos papales praecedentes solemnes, etc. Et Processus generales fiunt, et etiam aliqui speciales, prout expedit; et in Processibus sunt omnes cardinales et praelati curiae parati in albis. Processus vero fiunt ante Missam.

In festo Pentecostes, et praedicatur, et habet Vesperos papales praecedentes solemnes cantandos in ecclesia, et datur potus post Vesperos in aula.

In die Lunae crastino Pentecostes, et praedicatur.

In die Martis sequenti, et praedicatur.

In Nativitate beati Joannis Baptistae, et praedicatur, et habet Vesperos papales solemnes praecedentes, etc.

In festo apostolorum Petri et Pauli, et praedicatur, et habet Vesperos papales praecedentes solemnes.

In Commemoratione sancti Pauli, et praedicatur, et habet Vesperos papales praecedentes solemnes Romae, etc.

In festo Nivis, quod est die quinta Augusti, et praedicatur.

In festo sancti Laurentii, et praedicatur, et habet Vesperos papales praecedentes Romae, et etiam alibi; si moraretur dominus papa juxta ecclesiam sancti Laurentii, Vesperos siquidem solemnes cantandos in ecclesia; et datur potus praelatis in aula.

In festo Assumptionis beatae Virginis, et praedicatur, et habet Vesperos papales praecedentes solemnes, etc.

In anniversario summorum pontificum et cardinalium, quod est quinta die Septembris, non praedicatur.

In festo Nativitatis beatae Virginis, et praedicatur.

In Dedicatione sancti Michaelis in Septembre, et praedicatur.

In festo omnium Sanctorum, et praedicatur, et habet Vesperos papales praecedentes solemnes.

380 In anniversario omnium animarum, quod est in crastino omnium Sanctorum, non praedicatur.

In Dedicatione basilicae Salvatoris, quae est V Idus Novembris, et praedicatur, et habet Vesperos papales praecedentes Romae solemnes.

In Dedicatione basilicarum apostolorum Petri et Pauli, quae est in Octava beati Martini, et praedicatur ante Missam, et habet Vesperos papales praecedentes solemnes, etc. Et Processus generales fiunt, et etiam aliqui speciales, prout expedit; et in Processibus sunt omnes cardinales et praelati parati in albis. Processus non fiunt ante Missam.

In anniversario Romani pontificis praedecessoris semel, id est primo anno tantum, non proceditur.

XCIX. *Additio facta tempore Joannis papae XXII.*

In anniversario consecrationis seu coronationis Romani pontificis, idem Romanus pontifex toto tempore suo celebrat Missam papalem de illo festo, quod ea scilicet die anniversarii, occurrit, cardinalibus et caeteris praelatis paratis more solito; et praedicatur in praesentia domini papae non per ipsum, sed per aliquem cardinalem; et post Orationem festi dicit dominus papa quamdam Orationem pro se, quae debet esse scripta in libro papali. Et licet dictum anniversarium non habet Vesperos papales, dico quod non vocantur cardinales, ut parati sericis in Vesperis; tamen in capella sua dominus papa cantat Vesperos festi, et fiunt quaedam solemnitates postea. Nam dicta Oratione festi, repetitur *Gloria Patri, Sicut erat,* solemniter, et dicitur vers. *Elegit te Dominus sacerdotem sibi,* etc., et papa dicit postmodum Orationem pro se, quae debet esse scripta in libro.

Tamen advertendum quod si anniversarium domini nostri fiat die Lunae, quia eadem die Lunae est anniversarium summorum pontificum et cardinalium, quod etiam papale. Nam papa debet celebrare, et cardinales sunt parati, licet non praedicetur, induti violaceis vel nigris. Poterit enim dictum anniversarium paparum et cardinalium differri in sequentem diem, si domino placebit.

381 Ista consueverunt servari; domini tamen est facere quod sibi placebit.

In festo sancti Andreae, et praedicatur, et Romae habebat antiquitus Vesperos papales et Matutinum, licet hodie non sic servetur.

Item praeter solemnitates superius dictas erant aliquae solemnitates antiquae, in quibus Romani pontifices solemniter celebrabant; sed hodie non sic communiter observatur.

Item quandocunque Romanus pontifex facit ordines, vel consecrationes episcoporum, celebrat, sed non praedicatur in Missa.

Item in festis principalioribus civitatum, in quibus moratur, et in festis aliis, prout devotio ipsum movet, celebrat, et praedicatur.

Item quamvis consueverint Romani pontifices istas solemnitates superius dictas observare, si tamen sint impediti ex debilitate vel alia rationabili causa, possunt ipsas omittere, et consueverunt quandoque committere alicui episcopo, vel presbytero cardinali, quod celebret, et sermonem faciat in ecclesia cujus festum est; et etiam, si placet, committit quod celebret episcopus vel presbyter cardinalis in ecclesia cathedrali civitatis, vel alibi, sicut placet, et sermonem faciat.

C. *Ordinatio Domini Alexandri papae quarti de suffragiis faciendis pro summis pontificibus et cardinalibus defunctis.*

Dum fideles animas defunctorum, sibi salutis procurare consilium nequeuntes, charitatis instinctu conveniat Orationum suffragiis adjuvari, sanctissimus dominus pater Alexander papa quartus, de fratrum suorum unanimi consilio et assensu, anniversarium sacrosanctae Romanae Ecclesiae pontificum et cardinalium obeuntium Nonas Septembris annis singulis, Vesperis et vigiliis pro defunctis, cum novem lectionibus, et cum nota solemniter decantatis, statuit celebrari. Ipse Romanus pontifex assistentibus sibi cardinalibus, ut moris est, Missam pro defunctis celebret solemniter, ipsa die ducentos pauperes refecturus, et viginti quinque reficiat cardinalis unusquisque, nec non dominus papa ducentas Missas faciet decantari.

Ordinavit etiam, de dictorum fratrum consilio et assensu, ut cum Romanum Antistitem e vita migrare contigerit, diem defunctionis ipsius **382** cardinales solemniter et cum nota celebrent pro defunctis, et esum quinquaginta pauperibus pro anima defuncti cardinalis quilibet administret, et Missas totidem pro defunctis facient postmodum decantari.

Ordinavit etiam ut cardinali obeunte, tam idem summus pontifex, quam cardinales in capellis suis cantent cum nota solemniter pro defunctis; idemque Romanus pontifex ducentos pauperes pro ejus anima pascat, et viginti quinque quilibet cardinalis, imo et ipse dominus papa Missas pro defunctis ducentas, et viginti quinque cardinalis quilibet postmodum faciat celebrari.

CI. *In quibus diebus et solemnitatibus consueverunt Romani pontifices a consistoriis abstinere.*

Notandum quod in diebus et festivitatibus infra positis consueverunt Romani pontifices regulariter a consistoriis abstinere, prout haec partim experientia docuit, et partim majorum nostrorum relatio patefecit.

In primis sciendum quod nullo die dominico per totum annum fit consistorium.

Item nullo die Jovis per totum annum fit consistorium, etiamsi sit aliqua festa in septimana.

Item a vigilia Nativitatis Domini inclusive usque ad festum Epiphaniae inclusive nec fit consistorium. Quandoque tamen post Circumcisionem vocantur aliqua die cardinales ad consistorium, non ad negotiandum, sed ad revidendum, si placet domino papae.

Item prima die Quadragesimae, scilicet in die Cinerum, non est consistorium, nec etiam est consistorium duobus diebus praecedentibus, scilicet die Lunae, et die Martis in carnisprivio, si curia sit in Urbe, propter insolentias quae illis diebus fieri consueverunt; sed si alibi sit curia, signanter duobus diebus carnisprivii praecedentis, fit consistorium.

Item a Dominica Palmarum inclusive usque ad Dominicam proximam post Pascha inclusive non fit consistorium, hoc salvo, quod si fieri debent Processus in die Jovis sancto, tunc consuevit esse consistorium in die Mercurii sancto, vel aliquo die septimanae sanctae ad revidendum Processus qui fuerint faciendi, licet aliter pluries forte dominus papa consuluerit **383** cum fratribus suis super Processibus faciendis, salvo etiam quod si deberet fieri ordinatio cardinalium, bene tunc fieret consistorium pluribus diebus ipsa septimana sancta. Quandoque tamen die Veneris proxima post Pascha vocantu cardinales ad consistorium, non ad negotiandum, sed ad revidendum, si placebit domino papae, ut dictum est in Natali.

Item in die Ascensionis Domini et die praecedenti ipsa, et in Octava Ascensionis non fit consistorium, et sunt Vesperi papales solemnes in vigilia cantandi in ecclesia; et datur potus in aula. Sed bene quandoque ipsa die praecedenti Ascensionem ante Vesperos confert dominus papa cum cardinalibus, si sit necesse, de processibus, qui fieri debent in ipsa die Ascensionis; licet ante pluries forte dominus papa consuluerit cum fratribus suis super Processibus faciendis.

Item in vigilia Pentecostes inclusive, in qua vigilia sunt Vesperi papales solemnes, qui sunt cantandi in ecclesia, et datur potus, usque ad diem Martis proximi post festum inclusive non fit consistorium, sed in die Mercurii sequenti, vel die Veneris consueverunt cardinales vocari ad consistorium.

Item in quatuor festis beatae gloriosae virginis Mariae, videlicet Nativitatis, Annuntiationis, Purificationis et Assumptionis, non fit consistorium, nec in vigilia Assumptionis ejus, nec in Octava ejusdem festi; nec consuevit esse consistorium modernis temporibus die praecedenti Nativitatem beatae Virginis, nec in Octava ejusdem festi, nec in die praecedenti Purificationem.

Item in festo Nivis, quod est festum beatae Virginis, et est quinta die Augusti, non fit consistorium.

Item in vigilia et in festo Nativitatis beati Joannis Baptistae non fit consistorium, nec in Octava ejusdem.

In festis omnium apostolorum, et etiam in festis evangelistarum, tam principalibus, quam non principalibus, et praecipue apostolorum Petri et Pauli, non fit consistorium; nec etiam in vigilia apostolorum Petri et Pauli, nec in Octava eorumdem Petri et Pauli fit consistorium.

Item in festo beati Laurentii, et in Octava ejus non fit consistorium, nec etiam in vigilia festi Romae fit consistorium; nec etiam alibi fit consistorium in praesenti vigilia, dum tamen moretur dominus papa juxta ecclesiam sancti Laurentii.

384 Item in duobus festis beati Michaelis, videlicet Apparitionis, et Dedicationis, non fit consistorium.

Item in duobus festis sanctae Crucis, videlicet Inventionis, et Exaltationis, non fit consistorium.

Item in festo omnium Sanctorum non fit consistorium.

Item in anniversario omnium animarum, quod est in crastino omnium Sanctorum, non fit consistorium.

Item in anniversario consecrationis, seu coronationis Romani pontificis praesidentis, non fit consistorium.

Item in omnibus festis duplicibus non fit consistorium.

Item in quibusdam aliis festis non duplicibus non fit consistorium, ut infra ponitur.

Item in festis principalioribus civitatum, in quibus civitatibus dominus papa moratur, maxime quando celebrat, non fit consistorium, sed hoc est episcopi ordinare.

Item quandocunque sunt Vesperi papales solemnes, in reverentiam alicujus festi, non est consistorium. Vesperi autem papales dicuntur, quando dominus papa et praelati debent esse parati in ecclesia. Parati autem non sunt cardinales et praelati nisi dicantur Vesperi in ecclesia.

Et notandum quod quaedam de praedictis festis habent Vesperos papales, ut infra ponitur per singulos menses.

Ut autem praedicta generalia clarius elucescant, subjicientur per singulos menses singula festa in quibus a consistoriis regulariter consueverunt Romani pontifices cessare.

In Januario.

In die Circumcisionis Domini non fit consistorium.

In Octava sancti Stephani non fit consistorium.

Item in Octava sancti Joannis non fit consistorium.

Item in Octava sanctorum Innocentium non fit consistorium.

Item in vigilia Epiphaniae non fit consistorium.

Item in Epiphania Domini non fit consistorium.

Item in Octava Epiphaniae non fit consistorium.

Item in festo sanctorum Fabiani et Sebastiani non fit consistorium.

Item in festo sanctae Agnetis non fit consistorium.

Item in festo sanctorum Vincentii et Anastasii non fit consistorium.

Item in Conversione sancti Pauli non fit consistorium.

385 *In Februario.*

In vigilia, seu die proxima praecedente Purificationem, non fit consistorium.

Item in festo Purificationis non fit consistorium.

Item in festo sanctae Agathae non fit consistorium.

Item in Cathedra sancti Petri non fit consistorium.

Item in festo sancti Matthiae non fit consistorium.

In Martio.

In festo sancti Gregorii papae non fit consistorium.

Item in festo sancti Benedicti non fit consistorium.

Item in festo Annuntiationis beatae Mariae virginis non fit consistorium.

In Aprili.

In festo sancti Marci non fit consistorium.

In Maio.

In festo apostolorum Philippi et Jacobi non fit consistorium.

Item in festo Inventionis sanctae Crucis non fit consistorium.

Item in festo sancti Joannis ante Portam Latinam non fit consistorium.

Item in festo Apparitionis sancti Michaelis non fit consistorium.

In Junio.

In festo sancti Barnabae apostoli non fit consistorium.

Item in vigilia beati Joannis Baptistae non fit consistorium, et sunt Vesperi papales solemnes cantandi in ecclesia, et datur potus.

Item in festo Nativitatis ejusdem sancti non fit consistorium.

Item in vigilia apostolorum Petri et Pauli non fit consistorium; et sunt Vesperi papales cantandi in ecclesia, et datur potus.

Item in festo sanctorum apostolorum Petri et Pauli non fit consistorium; et si sit papa Romae, eodem die festi sunt Vesperi papales solemnes cantandi in ecclesia, et datur potus.

Item in Commemoratione sancti Pauli non fit consistorium, et consueverunt quandoque fieri vacationes ex tunc usque ad Octavam Nativitatis beatae Virginis, vel circa, secundum diversas formas, **386** prout dominus papa ordinat in consistorio cum fratribus suis.

In Julio.

In Octava sancti Joannis non fit consistorium.

Item in Octava apostolorum Petri et Pauli non fit consistorium.

Item in festo sanctae Mariae Magdalenae non fit consistorium.

Item in festo sancti Jacobi apostoli non fit consistorium.

In Augusto.

In festo sancti Petri ad Vincula non fit consistorium.

Item in festo Nivis, quod est quinta die Augusti, non fit consistorium.

Item in vigilia sancti Laurentii Romae, et etiam alibi, si moratur dominus papa juxta ecclesiam beati Laurentii, non fit consistorium; et sunt Vesperi papales solemnes cantandi in ecclesia; et datur potus Romae, et etiam in loco, ubi dominus papa esset juxta ecclesiam, ut dictum est.

Item in festo beati Laurentii non fit consistorium.

Item in vigilia Assumptionis beatae Virginis non fit consistorium, et sunt Vesperi papales cantandi in ecclesia, et datur potus.

In festo Assumptionis beatae Virginis non fit consistorium.

Item in Octava beati Laurentii non fit consistorum, ut puto.

Item in Octava Assumptionis non fit consistorium.

Item in festo sancti Bartholomaei non fit consistorium.

Item in festo sancti Augustini non fit consistorium.

Item in festo Decollationis beati Joannis non fit consistorium.

In Septembre.

In Anniversario sanctorum pontificum et cardinalium, quod est quinta die intrante Septembre, non fit consistorium.

Item in vigilia seu die proxima praecedente festum Nativitatis beatae Virginis non consuevit fieri consistorium.

Item in festo Nativitatis beatae Virginis non fit consistorium.

Item in festo Exaltationis sanctae Crucis non fit consistorium.

Item in octava Nativitatis beatae Virginis non fit consistorium.

387 Item in festo sancti Matthaei apostoli et evangelistae non fit consistorium.

Item in festo Dedicationis sancti Michaelis non fit consistorium.

Item in festo sancti Hieronymi non fit consistorium.

In Octobre.

In festo beati Franscisci non consuevit fieri consistorium: quod Romani pontifices concedunt ob reverentiam sancti.

Item in festo apostolorum Simonis et Judae non fit consistorium.

Item in vigilia omnium Sanctorum non fit consistorium, et sunt Vesperi papales solemnes cantandi in ecclesia, et datur potus.

In Novembre.

In festo omnium Sanctorum non fit consistorium.

Item in anniversario omnium animarum, quod est in crastino omnium Sanctorum, non fit consistorium.

Item in anniversario Romani pontificis praedecessoris semel, id est primo anno tantum, nam tunc dominus papa celebrat, non fit consistorium.

Item in Dedicatione basilicae Salvatoris, quae est quinta Idus Novembris, non fit consistorium; et sunt Vesperi papales die praecedenti Romae solemnes cantandi in ecclesia, et datur potus, et sic per consequens non est consistorium die praecedenti Dedicationem praedictam basilicae Salvatoris.

Item in festo sancti Martini episcopi et confessoris non fit consistorium.

Item in anniversario consecrationis seu coronationis Romani pontificis praesidentis non fit consistorium; et licet non habeat Vesperos papales praecedentes, tamen in capella sua papa audit Vesperos, et fiunt quaedam solemnitates.

Item in Dedicatione basilicarum apostolorum Petri et Pauli, quae est in Octava beati Martini, non fit consistorium, et sunt Vesperi papales solemnes cantandi in ecclesia, et datur potus in die praecedenti; et sic per consequens non est consistorium die praecedenti Dedicationem praedictam apostolorum, sed bene quandoque ante Vesperos, vel post Vesperos, confert dominus papa cum cardinalibus, si sit mentio de Processibus, qui fieri debent die sequenti.

Item in festo sanctae Caeciliae non fit consistorium.

388 Item in festo sancti Clementis non fit consistorium.

Item in festo sancti Andreae non fit consistorium.

In Decembre.

In festo sancti Nicoli non fit consistorium.

Item in festo sancti Ambrosii non fit consistorium.

Item in Sabbato proximo praecedente tertiam Dominicam de Adventu, quae vocatur Dominica de *Gaudete,* non fit consistorium, et sunt Vesperi papales cantandi in ecclesia, et datur potus.

Item in festo sanctae Luciae non fit consistorium.

Item in festo sancti Thomae apostoli non fit consistorium.

Item in vigilia Nativitatis Domini non fit consistorium, et sunt Vesperi papales solemnes cantandi in ecclesia, et datur potus.

In die Natalis Domini non fit consistorium.

Item in festo sancti Stephani protomartyris non fit consistorium.

Item in festo sancti Joannis evangelistae non fit consistorium.

Item in festo sanctorum Innocentium non fit consistorium.

Item in vigilia sancti Thomae archiepiscopi Cantuariensis non fit consistorium.

Item in festo sancti Thomae praedicti non fit consistorium.

Item in festo sancti Silvestri non fit consistorium.

Item, ut supra dictum est in principio, in festis principalioribus civitatum, maxime si papa celebret, et in die Cinerum, et in Paschate, et quibusdam diebus praecedentibus Pascha et sequentibus, et in Ascensione, et Pentecostes, et quibusdam diebus sequentibus, et vigiliis, et quibusdam aliis diebus, consueverunt Romani pontifices a consistoriis abstinere.

Item quandoque sunt vacationes in aestate a festo beati Petri usque ad Octavam Nativitatis beatae Virginis, vel circa, secundum diversas formas; et tunc non fit consistorium, nisi vocentur, vel nisi sint certi dies ad consistorium ordinati. Quandoque etiam sunt feriae repentinae, vel propter motum curiae, vel secundum quod alia negotia occurrunt, et placet domino papae; et tunc quandoque per plures dies vacatur a consistoriis; et ante recessum et post adventum ad locum plus et minus, secundum quod per dominum fuerit ordinatum; et consuevit in consistorio ordinari de vacationibus et forma ipsarum; et consuevit etiam significari curialibus, quando dimittatur, **389** et quando, et ubi sit audientia resumenda, ut bene sibi provideant, et ne possint per adversarios circumscribi.

Item cum cardinales legati, vel cardinales ministri, vel qui diutius abfuerunt, recedunt vel revertuntur ad curiam, vel imperatores, reges, vel eorum filii veniunt, vel recedunt, ad curiam cardinales consueverunt eos associare; et sic cum associant recedentes, non consuevit esse consistorium. Cum vero associant venientes, non est consistorium ordinarium ad negotiandum; sed receptis praedictis venientibus in publico, quia in publico recipi consueverunt per dominum papam ad pedem et osculum, et aliis ipsorum familiaribus ad pedem, et praelatis ad pedem et osculum, et aliis majoribus ad pedem et osculum, quos vellet dominus papa honorare, deinceps omnes alii a consistorio excluduntur, remanentibus solum cum summo pontifice cardinalibus et praedictis imperatoribus, regibus, et eorum filiis per modicam horam in aliquibus affabilibus et curialibus collocutionibus. Qui postmodum recedentes a praesentia domini associari debent a duobus diaconibus cardinalibus usque ad ostium, vel usquequo familiam suam habeant; et etiam quandoque in primo adventu usque ad domum suam associant venientem; et regulariter quandocunque stante domino papa in consistorio cum cardinalibus veniunt, vel redeunt praedicti imperatores, vel reges, associari debent a duobus diaconibus usque ad ostium camerae, vel usque ad suos. Quandoque etiam idem observatur, si non nimis saepe veniant filii imperatoris, vel regum. Et notandum quod quando diu cessatum est a consistorio, quamvis certum sit qua die regulariter debeat esse, nihilominus tamen cardinales consueverunt specialiter ad consistorium evocari.

Notandum etiam quod si quando dominus papa mandet quod cardinales non veniant ad consistorium die, qua alias regulariter venire debent cardinales; ex tunc non vadunt ad consistorium, nisi specialiter fuerint vocati, vel nisi dominus papa in consistorio, vel alibi eis dixerit, qua die ad consistorium venire deberent.

Attendendum etiam quod ante Natale, et, si sit necesse, quandoque ante carnisprivium, et ante Pascha, et ante longas vacationes, si fiant, et ante motum curiae, et cum consistoria resumuntur post longas moras seu intermissiones consistorii ex causis praedictis vel aliis, consuevit dominus papa **390** tenere aliqua consistoria publica, et audire advocatos et alios proponentes, et ordinare de negotiis, et ipsa ponere in statu, prout suae placuerit sanctitati.

CII. *De pronuntiatione praelatorum.* (Ista non servantur hodie, sed fiunt in creatione cardinalium, et plura quam hic contineantur.)

Item regulariter quandocunque pronuntiat praelatos aliquarum ecclesiarum, maxime si plures pronuntiat, et etiam si unum tantum alicujus solemnis ecclesiae, consuevit exire extra in consistorio publico, et pronuntiare praelatos vel praelatum promovendos in absentia ipsorum; et facta aliqua commendatione per papam de praelatis in promovendorum absentia, postmodum ipsis promovendis venientibus ad praesentiam domini, brevibus et paucis dictis ipsis promovendis per papam vadunt promovendi ad pedem domini, et non ad osculum; et incoepto *Te Deum laudamus* per aliquem ex capellanis, summo pontifice nihilominus in sede sua residente, promoti ducuntur ad altare quod ibi paratum est, ante quod debent orare genuflexi et prostrati; et ducuntur secundum ordinem suae pronuntiationis singuli a duobus cardinalibus diaconibus secundum ordinem suae prioritatis. Et dicto *Te Deum laudamus,* et postmodum dictis duabus Orationibus cum nota per priorem ipsorum cardinalium, qui est ibi, et fusa magis submissa voce Benedictione per eum super ipsos, et ipsis electis surgentibus et deosculantibus altare, et consequenter ipsis receptis ab omnibus et singulis cardinalibus ad osculum, episcopis primo, presbyteris secundo, diaconibus tertio, reducuntur a diaconibus cardinalibus ordine, ut supra, ad pedes domini. Qui singuli primo ad pedem, deinde ad osculum a domino papa recipiuntur. Post haec dominus reingreditur cameram, si placet.

Attendendum etiam quod cum magna negotia, publica tamen, proponenda sunt, sive per ambasciatores imperatoris, vel regum, provinciarum, vel comitatuum [*Forte,* communitatum] solemnium, vel etiam alia magna negotia, de quibus saepe curia renovatur, dominus papa audire consuevit in consistorio publico; et maxime primas propositiones electionum, quae ad sedem apostolicam **391** deferuntur, ne aliqui fraudulenter dicerent se in concordia electos, cum tamen electio esset in discordia celebrata; et etiam quando summus pontifex multum vult honorare ambasciatores, vel solemnes nuntios venientes, etiamsi tunc nihil magni proponant, in publico consistorio recipere consuevit.

Memorandum de festis quae transferuntur.

Item quod quando diu vocatur, debeat mitti pro cardinalibus.

CIII. *De ordinatione diaconi cardinalis.*

Die Sabbati in quatuor temporibus dominus papa veniet ad ecclesiam. Fit reverentia more solito, quam faciet ordinandus cum aliis, si velit; et statim secedit ad partem, ubi suo tempore paramenta recipiet; et dicitur Tertia, Sexta et Nona.

Paratur dominus papa quadragesimalibus; progreditur versus altare; fit reverentia trium presbyterorum ad osculum et ad pectus. Dicitur *Introibo;* etc. Ingreditur ad altare; fit reverentia diaconorum ad osculum et ad pectus. Missa procedit suo ordine usque ad ultimum Versum Tractus; in qua Missa sunt quinque prophetiae, et in qualibet dicitur *Flectamus genua, Levate.*

Ante ultimum Versum tractus, ordinandus in diaconum cardinalem paratus more subdiaconi, videlicet cum scuta, cotta, parvo amictu ad scapulas, camiso seu alba, cinctorio, seu manipulo, dalmatica vero, et super eam stolam sex manus et brachia portans a priore diaconorum, et alter diaconus cardinalis ducitur sine mitra usque ad praesentiam papae, coram quo genuflectitur. Tunc prior diaconorum dicit: *Postulat mater Ecclesia catholica ut hunc praesentem patrem reverendum dominum N. subdiaconum, et sanctae Romanae Ecclesiae cardinalem ad onus diaconi ordinetis.* Papa cum mitra: *Scitis illum dignum esse?* Respondet offerens: *Quantum humana fragilitas esse sinit et scio, testificor ipsum dignum esse ad hujus onus officii.* Papa, sedendo cum mitra, dicit: *Diaconum oportet* **392** *offerre.* etc., ordinando genuflexo. Tunc papa, legendo et sedendo cum mitra, dicit *Auxiliante Deo,* etc. Fiat litania, papa recumbente cum mitra super faldistorio, et ordinando prostrato ante altare; dalmatica cum stola interim, si velit, assignata alicui. Qua completa, papa revertitur ad sedem. Ordinandus stet ante faciem ejus reverenter. Papa stans cum mitra dicit *Commune votum,* etc.; deinde papa, ordinando stante inclinato ante ipsum, dicat in modum Praefationis: *Oremus, dilectissimi,* etc. Papa dicit *Oremus;* diaconus dicit *Flectamus genua;* diaconus a sinistris, *Levate;* Papa dicit *Adesto, quaesumus,* etc., per modum Praefationis, licet aliqui dicant legendo. Qua completa, solus papa ponat manum suam super caput ordinandi, dicens cum mitra, *Emitte,* etc.

Ad consummandum diaconi officium dominus papa accipiens stolam, quam ordinandus super dalmaticam tenebat, dicat sine nota, *Accipe stolam,* etc., quam super humerum ordinandi ponit, et a sinistris sub latere dextro circumdata ligatur. Deinde dominus papa dat librum Evangeliorum in manibus ordinandi, dicens sine nota *Accipe potestatem,* etc. Deinde dat Benedictionem seu Orationem, dicens cum nota *Exaudi, Domine,* etc. Consequenter facta praefata Oratione, cardinalis tunc ordinatus induitur a ministris tunicella alba, et statim idem ordinandus dalmatica alba induatur, papa tangente ipsam dalmaticam super humerum, et dicente sibi sine nota *Induat te Dominus vestimento,* etc. Ultimo ordinatus osculetur pedem

domini papae. Et papa recipit eum ad osculum: ordinatus vero statim post recipitur ad osculum ab omnibus diaconibus cardinalibus, et etiam ab omnibus episcopis et presbyteris cardinalibus.

Quibus factis, accipit manipulum in armilla sinistra super tunicellam et mitram in capite: vadit, deposita mitra, ad reverentiam domini papae more consueto. Genu flectit etiam coram altari, dicens basse *Munda cor meum,* etc., recipit librum Evangeliorum de altari; petit inclinato capite Benedictionem a domino papa, dicens basse *Jube, domne, benedicere;* et, recepta Benedictione, vadit cum libro ad pulpitum, et incipiens dicit *Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Sequentia sancti Evangelii,* etc., signando librum et se. *Gloria tibi, Domine. In illo tempore,* etc. **393** Dicto Evangelio, osculetur principium dicti Evangelii, in caetero vero ministret ut diaconus, et faciat quae incumbunt.

Dum dicitur Offertorium, offerat more consueto duos torticios magnos accensos, duos panes et duas amphoras vini; et offerendo singula manum papae osculetur. Papa vero oblata leviter tangit.

In Oratione super populum papa dicit *Oremus.* Diaconus ordinatus dicit *Humiliate capita vestra Deo.* In fine, completa Oratione Missae, diaconus ordinatus dicit *Benedicamus Domino,* versa facie ad altare. Papa dicit *Sit nomen Domini benedictum,* etc. Diaconus ordinatus stans in dextro cornu altaris sine mitra dicit ter *Multos annos,* qualibet vice altius, et qualibet vice genu flectendo coram papa stante cum mitra. In fine ordinatus osculetur pedem papae, et recipitur ad osculum a papa.

CIV. *Ordo qui observatur in celebratione concilii generalis.*

Ante solis ortum ejiciantur omnes ab ecclesia, obseratisque foribus cunctis ad unam januam, per quam sacerdos ingredi oportet, ostiarii stabunt. Et convenientes omnes episcopi pariter introibunt, et secundum ordinationis suae tempus residebunt. Post ingressum omnium episcoporum atque consessum, vocentur deinde presbyteri, quos causa probaverit introire; nullusque se inter eos ingerat quos ordo poposcerat interesse. Et corona facta de sedibus episcoporum, presbyteri a tergo eorum resideant, quos tamen sessuros secum metropolitanus elegerit, qui utique et cum eo judicare aliquid, et definire possunt. Diacones in conspectu episcoporum stent.

Deinde ingrediantur laici qui electione concilii interesse meruerint.

Ingrediantur quoque notarii quos ad recitandum vel recipiendum ordo requirit.

Obseratisque januis, et sedentes in diuturno silentio sacerdotes, atque cor totum habentes ad Deum, dicturus est archidiaconus *Orate;* statimque omnes in terram prosternuntur, tam

episcopi quam presbyteri; et orantes diutius tacite cum fletibus; **394** atque unus ex episcopis senioribus surgens, Orationem palam fundat ad Deum, cunctis adhuc in terram jacentibus, dicens hanc Orationem.

Oratio.---Adsumus, Domine sancte Spiritus, adsumus peccati quidem immanitate detenti, sed in nomine tuo specialiter aggregati. Veni ad nos, et esto nobiscum, et dignare illabi cordibus nostris. Doce nos quid agamus, quo gradiamur; et ostende quid efficere debeamus, ut te auxiliante tibi in omnibus placere valeamus. Esto salus, et suggestor, et effector judiciorum nostrorum, qui solus cum Deo Patre et ejus Filio nomen possides gloriosum. Non nos patiaris perturbatores esse justitiae, qui summam diligis aequitatem; ut in sinistrum nos ignorantia non trahat, non favor inflectat, non acceptio muneris, vel personae corrumpat; sed junge nos tibi efficaciter solius tuae gratiae dono, ut simus in te unum, et in nullo deviemus a vero; qualiter in nomine tuo collecti, sic in cunctis teneamus cum moderamine pietatis justitiam, ut hic a te nullo dissentiat sententia nostra, et in futuro pro bene gestis consequamur praemia sempiterna.

In qua Oratione *Pater noster* non dicatur. Finita autem Oratione, et responso ab omnibus *Amen,* rursus dicat archidiaconus *Erigite vos.* Confestim omnes surgant, et cum omni timore Dei et disciplina, tam episcopi quam presbyteri sedeant; sicque omnibus in suis locis in silentio consedentibus, diaconus alba indutus Codicem proferens, Capitula de conciliis agendis pronuntiet, id est:

Ex concilio Toletano tertio aera 18. Item ex concilio Toletano quarto aera 3. Item ex capitulis Orientalium Patrum, quae Martinus episcopus de Graeco in Latinum vertit aera 18. De synodo facienda. Item ex concilio Chalcedonensi aera 18. Item ex concilio Agathensi aera 25, vel aliud de canonibus, quod metropolitano aptius visum fuerit ut legatur. Finitisque titulis, metropolitanus episcopus concilium alloquatur exhortatione ita dicens: «Ecce, sanctissimi sacerdotes, praemissis Deo precibus fraternitatem vestram cum pia exhortatione convenio, et per divinum nomen obtestor, ut ea quae a nobis de Deo et sanctis ordinibus, vel sanctis moribus vobis fuerint dicta, cum omni pietate suscipiatis, et cum summa reverentia perficere intendatis. Quod si forsitan aliquis vestrum aliter quam dicta fuerint, senserit, sine aliquo scrupulo contentionis **395** in nostrorum copulatione ea ipsa de quibus dubitaverit conferenda reducat, qualiter, Deo auxiliante, aut doceri possit, aut doceat. Deinde simili vos obtestatione obsecro ut nullus vestrum in judicando, aut personam accipiat, aut quolibet favore vel munere pulsatus, a justo judicio scienter avertatur ut discedat; sed cum tota pietate quidquid coetui nostro se judicandum intulerit retractate, ut nec discordans contentio ad subversionem justitiae inter vos locum inveniat, nec item in perquirenda aequitate vigor nostri ordinis vel sollicitudo tepescat.»

Post hanc exhortationem introibunt omnes quique fuerint presbyteri, diaconi, vel religiosi universi, ad audiendam doctrinam. Sicque archidiaconus lecturus canonem Toletani concilii undecimi aera prima, *Ne tumultu concilium agitetur.* Quo canone perlecto, concilium Ephesinum ex ordine perlegatur. Deinde collatio pariter et instructio de mysterio sanctae Trinitatis habeatur; simulque et de ordinibus officiorum, si in omnibus sedibus ejusdem celebratis unitas teneatur. Pro iis quoque causis, prout spatium diei permiserit, et epistolae papae Leonis ad Flavianum episcopum de erroribus [Eutychetis] et mysterio Trinitatis legendae sunt, canones quoque de unitate officiorum, nec aliud aliquid antea transeatur, quam

ista omnia explicentur; ita tamen ut totos tres dies litaniarum nihil aliud agatur nec retractetur nisi de mysterio sanctae Trinitatis, et de ordinibus sacris vel officiorum institutis; ita ut haec tota partiantur per totos illos tres dies, ut nihil aliud, sicut dictum est, nisi sola quaestio de iis quae praedicta sunt habeatur, ita ut lectio semper congruens ordini causae, et quae quaerenda est, antecedat.

Post haec in quarto die reliquae per ordinem admittendae sunt; sicque omnes qui de religiosis in retroactis diebus pro spirituali instructione interfuerant in concilio, foris egrediantur, residentibus aliquibus presbyteris in concilio, quos metropolitanus probaverit honorandos. Per singulos tamen illos tres dies rogationum litaniarum episcopi vel presbyteri cum admonitore primum Orationibus se prosternant; sicque collecta a metropolitano Oratione consurgant, et de divinis tantum, ut dictum est, rebus collationem habeant.

In reliquis autem diebus, cunctis astantibus, Oratio colligenda est; et sic consedentes causarum negotia juste et religiose colligant; **396** nullus tamen tumultus aut inter consedentes, aut inter astantes habeatur.

Eodem tamen modo, eodemque ordine ad concilium omnes per singulos dies ingrediantur, quo superius jam praemissum est.

Nam et si praesbyteri reliqui, aut diaconi, clerici, sive laici, de iis quae foris steterint concilium pro qualibet re crediderint appellandum, ecclesiae metropolitanae archidiacono causam suam intiment, et ille concilio denuntiet. Tunc illis et introeundi singillatim et proponendi licentia concedatur. Nullus autem ipsorum a coetu communi recedat, antequam hora generalis secessionis adveniat.

Concilium quoque nullus solvere habeat, nisi fuerint cuncta determinata; ita ut quaecunque deliberatione communi finiuntur, episcoporum singulorum manibus subscribantur; ita tamen ut ante duos vel tres dies quam solvatur concilium omnes constitutiones a se editas diligenti consideratione retractent, ne in aliquo offendissent.

Item in die quo concilium absolvendum est, canones qui in sancta synodo constituti sunt coram ecclesia in publico relegantur. Quibus explicitis, respondeatur in choro *Amen.* Deinde ad locum redeuntes, ubi in concilio resederint, canones ipsos subscribant. Admonendi quoque a metropolitano sunt de Pascha venturo, quo veniat die. Admonendi etiam sunt quo tempore supervenienti anno ad faciendum concilium veniant. Eligendi etiam de episcopis qui cum metropolitano dies festos Natalis Domini et sanctum Pascha debeant celebrare. Post haec, dicente archidiacono *Orate,* omnes simul pariter in terra se prosternent, ubi diutissime orantes hanc unus ex majoribus Orationem dicat.

Oratio.---Nulla est, Domine, humanae conscientiae virtus quae inoffense possit tuae voluntatis judicia expedire. Et ideo quod imperfectum nostrum viderunt oculi tui, perfectioni deputa, quaesumus, quae perfecto aequitatis fine concludere peroptamus. Te in nostris principiis occursorem poposcimus; te quoque in hoc fine judiciorum nostrorum excessibus adesse precamur, scilicet ut ignorantiae parcas, ut et errori indulgeas, et perfectis votis perfectam operis efficaciam largiaris. Et si . . . nos traxerit in errorem, aut praeceps forsitan voluntas impulerit justitiam declinare, ob hoc te poscimus, te rogamus, **397** *ut si quid*

offensionis in hac concilii celebritate contraximus, condonare aut remissibile facere digneris, ut in eo quod soluturi sumus, aggregatum concilium, a cunctis primum absolvamur nostrorum noxibus delictorum, qualiter et transgressores venia, et confitentes tibi subsequatur remuneratio sempiterna.

Huic Orationi Oratio *Pater noster* adjungatur; et cunctis adhuc jacentibus haec Benedictio explicetur: *Christus Dei Filius, qui est initium et finis, complementum vobis tribuat charitatis. Amen. Ut qui vos ad expletionem hujus fecit pervenire concilii, absolutos vos efficiat ab omni congregatione delicti. Amen. Ut ab omni reatu liberiores effecti, absoluti etiam per donum Spiritus sancti, felici reditu vestrarum sedium cubilia repetatis illaesi. Amen. Quod ipse praestare dignetur, cujus regnum et imperium permanet in saecula saeculorum. Amen.*

In nomine Domini Jesu Christi eamus cum pace omnes.

Illico surgentes pariter residente metropolitano, ab ipso primum incipiente officium, osculum sibi invicem pariter dabunt. Sicque data sibi invicem pace conventus concilii dissolvatur.

Oratio secundi diei.---Nostrorum tibi, Domine, curvantes genua cordium, quaesumus ut bonum quod a nobis a te requiritur exsequamur, scilicet, ut, prompta tecum sollicitudine gradientes, discretionis arduae subtile judicium faciamus, ac misericordiam diligentes valeamus studiis tibi placere.

Oratio tertii diei.---Ad te, Domine, interni clamoris vocibus proclamantes unanimiter postulamus, ut, respectu gratiae tuae solidati, praecones virtutis efficiamur intrepidi, tuumque valeamus verbum cum omni fiducia loqui. Amen.

CV. *Incipit ordo ad benedicendum imperatorem, quando coronatur.*

Cum rex in imperatorem electus pervenerit ad portam Collinam, quae est juxta castellum Crescentii, recipiatur honorifice a clero Urbis cum crucibus et thuribulis, et processionaliter deducatur usque ad gradus basilicae sancti Petri, cantantibus universis: *Ecce mitto angelum meum,* camerariis ejus missilia **398** spargentibus ante ipsum, et praefecto Urbis gladium praeferente. Cum autem pervenerit ante basilicam in platea quae Cortina vocatur, dextrandus est a senatoribus usque ad gradus praedictos, ubi eo descendente, tradendus est equus cui rex insederat illis. Interim summus pontifex cum omnibus ordinibus suis praeparet se in secretario, tanquam celebraturus divina, et processionaliter exiens usque ad suggestum arcae, quae est in capite graduum, super faldistorium ibi sedeat consedentibus super gradus

a parte dextra episcopis et presbyteris; a sinistra diaconibus cardinalibus, et in proximiori gradu subdiaconis, et acolythis, primicerio et cantoribus astantibus circa illos cum magnatibus et officialibus, et nobilibus, et ministralibus aulae papalis

Tunc rex cum archiepiscopis et episcopis principalibus et magnatibus suis ascendens ad summum pontificem, reverenter osculetur pedes ipsius; et offerens ei aurum, quantum sibi placuerit, benigne accipiatur ab eo ad osculum et ad amplexum. Quo demum surgente, ipse rex a parte dextra, et prior diaconorum a parte sinistra, deducant eum usque ad ecclesiam sanctae Mariae in Turribus, ubi ante altare subdiacono evangelicum textum tenente, rex super eum corporaliter praestet hujusmodi juramentum.

«Ego N. rex Romanorum, annuente Domino futurus imperator, promitto, spondeo, et polliceor atque juro Deo et beato Petro, me de caetero protectorem ac defensorem fore summi pontificis et sanctae Romanae ecclesiae in omnibus necessitatibus et utilitatibus suis, custodiendo et conservando possessiones et honores et jura ejus, quantum divino fultus fuero adjutorio, secundum scire et posse meum, recta et pura fide; sic me Deus adjuvet et haec sancta Dei Evangelia.»

Deinde summus pontifex cum omnibus ordinibus suis ad altare procedit; et facta ibi Oratione, ad sedem ascendit, rege cum suis et tribus episcopis, videlicet Ostiensi, et Portuensi, et Albanensi, in ecclesia sanctae Mariae in Turribus remanente, ubi, a canonicis sancti Petri receptus in fratrem, imperialibus induatur insignibus, dato ipsius pallio camerario domini papae. Qui, praecedentibus illis canonicis, cantantibus *Petre, amas me,* cum ad ostium basilicae principis apostolorum pervenerit, quae porta Argentea nuncupatur, deducentibus eum hinc inde comite Lateranensis palatii et primicerio judicum canonicorum, **399** Albanensis episcopus ante ipsam portam Argenteam hanc super eum Benedictionem infundat.

Oratio.---Deus, in cujus manu sunt corda regum, inclina ad preces humilitatis nostrae aures misericordiae tuae, et imperatori nostro famulo N. regimen tuae appone sapientiae, ut, haustis de tuo fonte consiliis, et tibi placeat, et super omnia [regna] praecellat. Per.

Cum autem intra ecclesiam in medio rotae pervenerit, Portuensis episcopus hanc Orationem super ipsum decantet.

Oratio.---Deus inenarrabilis auctor mundi, conditor generis humani, gubernator imperii, confirmator regni, qui ex utero fidelis amici tui patriarchae nostri Abrahae praeelegisti regem saeculis profuturum, tu praesentem regem hunc cum exercitu suo per intercessionem omnium sanctorum uberi +Benedictione locupleta, et in solium regni firma stabilitate connecte. Visita eum, sicut visitasti Moysen in mari Rubro, Jesum Nave in praelio, Gedeon in agro, Samuelem in templo; et illa eum +Benedictione siderea, ac sapientiae tuae rore perfunde, quam beatus David in Psalterio, Salomon filius ejus te remunerante percepit de coelo. Sis ei contra inimicorum acies lorica, in adversis galea, in prosperis patientia, in protectione clypeus sempiternus; et praesta ut gentes illi teneant fidem, proceres sui habeant pacem, diligant charitatem, abstineant se a cupiditate, loquantur justitiam, custodiant veritatem; et ita populus iste pullulet coalitus +benedictione aeternitatis, ut semper maneant tripudiantes in pace victores. Per.

Qui cum ad confessionem beati Petri pervenerit, prosternat se pronus in terram, et prior diaconorum super eum faciat litaniam. Qua finita, episcopus Ostiensis annuntiet; priorque presbyterorum dicat *Pater noster.* Vers. *Et ne nos.* Vers. *Salvum fac regem tuum.* Resp. *Deus meus sperantem in te.* Vers. *Esto ei, Domine, turris fortitudinis.* Resp. *A facie inimici.* Vers. *Nihil proficiat inimicus in eo.* Resp. *Et filius iniquitatis.* Vers. *Domine, exaudi Orationem meam.* Resp. *Et clamor meus ad te veniat.* Vers. *Dominus vobiscum.* Resp. *Et cum spiritu tuo.*

Oremus.---Praetende, quaesumus, Domine, famulo tuo dexteram coelestis auxilii, ut te toto corde perquirat, et quae digne postulat assequi mereatur. Per.

Actiones nostras, quaesumus, Domine, aspirando praeveni, et adjuvando prosequere, ut omnis nostra Oratio et operatio a te semper incipiat, et per te coepta finiatur. Per.

400 Post haec procedant ad altare sancti Mauritii, ubi Ostiensis episcopus sibi ungat de oleo exorcizato brachium dextrum, et inter scapulas, hanc Orationem dicendo:

Alia Oratio.---Domine Deus omnipotens, cujus est omnis potestas et dignitas, te supplici devotione atque humillima prece deposcimus, ut huic famulo tuo N. prosperum imperatoriae majestatis concedas effectum: ut in tua dispositione constituto, ad regendam ecclesiam tuam sanctam nihil ei praesentia officiant, futura nihil obsistant; sed, inspirante sancti Spiritus dono, populum sibi subditum aequo justitiae . . . . regere valeat, et in omnibus operibus suis te semper timeat, tibique jugiter placere contendat. Per . . . in unitate ejusdem.

Sequitur Oratio.---Deus Dei Filius Jesus Christus Dominus noster, qui a Patre oleo exsultationis unctus est prae participibus suis, ipse per praesentem sacri ungiminis infusionem Spiritus Paracleti super caput tuum infundat +Benedictionem, eademque usque ad inteteriora cordis tui penetrare faciat, quatenus hoc visibili ac tractabili dono invisibilia percipere, et temporali regno justis moderationibus exsecuto aeternaliter conregnare ei merearis, qui solus sine peccato rex regum vivit cum Deo Patre in unitate Spiritus sancti. Per.

His itaque peractis, ascendit rex ad altare beati Petri, ubi summus pontifex recipiat eum ad osculum, sicut unum ex diaconibus; ipseque procedat ad pulpitum vel ambonem, ubi thalamus constructus de lignis, et ornatus de palliis, debet ei esse paratus, cum suis archiepiscopis et episcopis, principibus et magistratibus secundum capacitatem loci consistat. Primicerius autem et schola cantorum in choro ante altare decantet Introitum; et post *Kyrie, eleison,* et Hymnum Angelicum decantatum, summus pontifex dicit Orationem quae competit illi diei, et hanc Orationem pro ipso imperatore.

Oratio.---Deus regnorum omnium et christiani maxime protector imperii, da servo tuo N. imperatori nostro triumphum virtutis tuae scienter excolere, ut qui tua constitutione est princeps, tuo semper munere sit potens. Per.

Secreta.---Suscipe, Domine, preces et Hostias ecclesiae tuae pro salute famuli tui N. supplicantis, et protectione fidelium populorum antiquae brachii tui operare miracula, ut, superatis pacis inimicis, secura tibi serviat christiana libertas. Per.

401 *Post cummunionem.---Deus, qui ad praedicandum aeterni regni Evangelium Romanum imperium praeparasti, praetende famulo tuo imperatori nostro N. arma coelestia, ut pax ecclesiae nulla turbetur tempestate bellorum. Per.*

Cumque lecta fuerit Epistola, et Graduale cantatum, imperator procedit processionaliter ad altare, ubi summus pontifex imponit ei mitram clericalem in capite, ac super mitram imperatorium diadema, dicens ut sequitur: *Accipe signum gloriae, diadema regni, coronam imperii, in nomine Patris +, et Filii +, et Spiritus + sancti, ut, spreto antiquo hoste, spretisque contagiis vitiorum omnium, sic justitiam, misericordiam et judicium diligas, et ita juste, misericorditer et pie vivas, ut ab ipso Domino nostro Jesu Christo in consortio sanctorum aeterni regni coronam percipias, qui cum Patre,* etc.

Deinde sceptrum et pomum aureum tradat ei.

Sciendum est quod peracta communione cum ipso, in impositione diadematis dicere, si forte velit apostolicus, valet Orationes hujusmodi: *Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo.*

Oratio.---Prospice, quaesumus, Domine omnipotens Deus, serenis obtutibus, hunc gloriosum famulum tuum N., ut sicut benedixisti Abraham, Isaac et Jacob, sic illi largiaris Benedictiones spirituales gratiae, eumque plenitudine tuae potentiae irrigare atque perfundere digneris, ut tribuas ei de rore coeli, et de pinguedine terrae abundantiam frumenti, vini et olei, et omnium frugum opulentiam, et ex largitate divini muneris longaeva tempora, ut illo regnante sit sanitas corporis in patria, pax inviolata sit in regno, et dignitas gloriosa regalis palatii maximo splendore regiae potestatis oculis omnium fulgeat, luce clarissima coruscare atque splendescere, quasi splendidissimi fulgoris maximo perfusa lumine, videatur. Tribue ei, omnipotens Deus, ut sit fortissimus protector patriae et consolator Ecclesiarum, atque coenobiorum sanctorum, maxima pietate regalis munificentiae; atque ut sit fortissimus regum, triumphator hostium, ad opprimendos rebelles et paganas nationes; sitque suis inimicis satis terribilis maxima fortitudine regalis potentiae; optimatibus quoque atque praecelsis proceribus, ac fidelibus sui regni sit magnificus et amabilis et pius, et ab omnibus timeatur atque diligatur; et post gloriosa tempora atque felicia vitae praesentis gaudia, in perpetua beatitudine **402** *habitare mereatur. Per.*

Benedic, + Domine, quaesumus, hunc principem nostrum N., quem ad salutem populi nobis a te credimus esse concessum. Fac annis esse multiplicem, salubri corporis robore vigentem post senectutem ad optatam pervenire salutem. Sit nobis fiducia obtinere gratiam populo, quam Aaron in tabernaculo, Eliseus in fluvio, Ezechias in lecto, Zacharias vetulus impetravit in templo; sit nobis regendi auctoritas, qualem Josue suscepit in castris, Gedeon sumpsit in praeliis, Petrus accepit in calice, Paulus est usus in dogmate. Et ita pastorum circa tuum proficiat in ovile, sicut Isaac profecit in fruge, et Jacob est dilatatus in grege; quod ipse praestare dignetur.

Alia Oratio.---Deus Pater aeternae gloriae sit adjutor tuus, tuus protector, et omnipotens +benedicat tibi, preces tuas in cunctis exaudiat, et vitam tuam in longitudine dierum adimpleat; thronum regni tui jugiter firmet, et gentem populumque tuum in aeternum

conservet, et inimicos tuos confusione induat, et super te sanctificatio Christi floreat, ut qui tribuit in terris imperium, ipse in coelis conferat praemium. Qui vivit.

Interpolata ergo cantilena, coram altari beati Petri praesentatur domino papae in supereminenti specula residenti. Is itaque tunc ad ipsum altare ascendit, et gladium evaginatum de altari sumit, et ei tradit curam intelligens imperii totius in gladio, sic dicens:

Accipe gladium desuper beati Petri corpore sumptum, per nostras manus, licet indignas, vice tamen et auctoritate beatorum apostolorum consecratas imperialiter tibi concessum, nostraeque Benedictionis officio in defensionem sanctae Dei eclesiae divinitus ordinatum ad vindictam malefactorum, laudem vero bonorum; et memor esto de quo Psalmista prophetavit, dicens: «Accingere gladio tuo super femur tuum, potentissime,» ut in hoc vim aequitatis per eumdem exerceas, molem iniquitatis potenter destruas, et sanctam Dei ecclesiam ejusque fideles propugnes ac protegas; nec minus sub fide falsos, quam Christiani nominis hostes exsecres ac dispergas; viduas ac pupillos clementer adjuves ac defendas; desolata restaures, restaurata conserves; ulciscaris injusta, confirmes bene disposita, quatenus in hoc agendo, virtutum triumpho gloriosus, justitiae cultor egregius, cum mundi Salvatore, cujus lypum geris in nomine, sine fine regnare merearis. Qui cum Deo.

403 His verbis expletis, accingit illi ensem iterans ita dictum: *Accingere gladio tuo super femur tuum, potentissime, et attende quia sancti non in gladio, sed per fidem vicerunt regna.*

Sed sciendum est quod in aliquibus libris primo datur gladius, postea diadema; sed dato gladio ponitur ista rubrica: «Mox autem ut coronandus accinctus ense fuerit, eximit eum de vagina, et viriliter ter eum vibrat, et vaginae continuo recommendat.»

Eo igitur sic accincto, et beati Petri milite mirabiliter facto, subsequenter apostolicus de altari diadema sumit, et ponit in capite coronandi, et dicit: *Accipe signum gloriae, diadema regni, coronam imperii in nomine Patris +, et Filii +, et Spiritus + sancti, u spreto antiquo hoste, spretisque contagiis vitiorum omnium, sic justitiam, misericordiam et judicium diligas, et ita juste misericorditer et pie vivas, ut ab ipso Domino nostro Jesu Christo in consortio sanctorum aeterni regni coronam percipias. Qui cum Patre.*

Illico procedens nuper coronatus osculatur apostolico pedes; quibus gloriosissime gestis; apostolicus ad eminentiam redeat speculae tribunalis, et imperator ad faldistorium scandit, ei in amplo gradu sub apostolici dextera praeparatum. Qui coronatus incedens, pomum in dextera manu portat, in sinistra sceptrum; et sic ad thalamum redeat, ipsoque ibi cum suis principibus consistente, prior subdiaconorum cum subdiaconis Romanae curiae, et capellanis aulae imperialis ad pectorale dextrum ante crucifixum argenteum laudem imperatori alta voce dicant hoc modo: *Exaudi, Christe.* Scriniarii vero Urbis, sericis cappis induti, ante pectorale consistentes in choro respondeant: *Domino N. invictissimo Romanorum imperatori semper augusto salus et victoria.* Qua laude tertio repetita, prior subdiaconorum cum suis, tribus vicibus dicat *Salvator mundi,* et scriniarii vicissim respondeant *Tu illum adjuva;* deinde iste cum suis duabus vicibus dicat *Sancta Maria;* et illi vicissim respondeant *Tu illum adjuva;* et sic deinceps, *Sancte Michael,* etc., ut supra.

Quibus finitis, isti bis cantant *Kyrie, eleison,* ac deinde simul omnes dicant *Kyrie, eleison.* Post haec, Evangelio decantato, imperator corona et manto depositis, accedat ad summum pontificem, **404** et offerat ad pedes ejus aurum, quantum sibi placuerit; ipsoque pontifice descendente pro perficiendis Missarum mysteriis ad altare, imperator more subdiaconi offerat calicem et ampullam, et stet ibi, donec pontifex ad sedem reversus communicet; factaque communione, de manu ejus suscipiat cum osculo pacis. Et sic ad thalamum rediens in ambonem, resumat mantum pariter et coronam.

Missa finita, pontificalem Benedictionem reverenter accipiat, et statim praecedat ad locum ubi debet summus pontifex equitare; et cum ipse pontifex equum ascenderit, teneat stapedium sellae ejus, et arrepto freno aliquantulum ipsum adextret; moxque suum equum ascendens, procedat juxta summum pontificem usque ad ecclesiam sanctae Mariae in Transpadina; ubi dato sibi osculo adinvicem, non corde, sed corpore separentur.

CVI. *De coronatione reginae.*

Si vero regina fuerit coronanda, debet super lectorium ex opposito thalamus praeparari, ubi cum duabus ad minus puellis, et aliquibus ex principibus imperii, tam ecclesiasticis quam mundanis, resideat.

Item Benedictio reginae vel imperatricis. Ad ingressum ecclesiae sic oratur:

Omnipotens sempiterne Deus, fons et origo totius bonitatis, qui feminei sexus fragilitatem nequaquam reprobando avertis, sed dignanter comprobando potius eligis; et quod infirma mundi eligendo fortia quaeque confundere decrevisti, quique etiam gloriae virtutisque tuae triumphum in manu feminae olim Judaicae plebi de hoste saevissimo resignare voluisti; respice, quaesumus, ad preces humilitatis nostrae, et super hanc famulam tuam N., quam supplici devotione in reginam, vel in imperatricem, eligimus, +Benedictionum tuarum dona multiplica, eamque dexteru potentiae tuae semper et ubique circumda; ut et dono tui muneris undique firmiter protecta, visibilis seu invisibilis hostis nequitias triumphaliter expugnare valeat; et una cum Sara et Rebecca, Lia atque Rachele, beatis reverendisque feminis, fructu uteri sui fecundari seu gratulari mereatur ad decorem totius regni vel imperii, statumque sanctae Dei ecclesiae regendum, nec non et protegendum. Per Christum Dominum nostrum, qui ex **405** *beatae et intemeratae. Mariae virginis alvo nasci, visitare ac renovare hunc dignatus est mundum. Qui tecum vivit et gloriatur Deus in unitate Spiritus sancti, per immortalia saecula saeculorum.*

Et post coronationem imperatricis deducatur ad altare ante summum pontificem amicta regalibus in dumentis; et summus pontifex det super eam hanc Benedictionem, dicens:

Deus, qui solus habes immortalitatem, lucemque habitas inaccessibilem, cujus providentia in sua dispositione non fallitur, qui fecisti ea quae futura sunt, et vocas ea quae non sunt tanquam ea quae sunt; qui superbos aequo moderamine de principatu dejicis, atque humiles

dignanter in sublime provehis; ineffabilem misericordiam tuam supplices exoramus, ut sicut Esther, Israeliticae causa salutis, de captivitatis suae compede solutam ad regis Assueri thalamum regnique sui consortium transire fecisti, hanc famulam tuam N. humilitatis nostrae +Benedictione, christianae plebis salutis gratia, ad dignam sublimemque regis, vel imperatoris, nostri copulam, et regni, vel imperii, sui principium misericorditer transire concedas; et ut imperialis, vel regalis, foedere conjugii semper permanens pudica, proximam virginitati palmam continere queat, tibique Deo vivo et vero in omnibus, et super omnia jugiter placere desideret, et, te inspirante, quae tibi placita sunt, toto corde perficiat. Per.

In sacri olei unctione.---Spiritus sancti gratia nostrae humilitatis officio vitae copiosa descendat, ut sicut manibus nostris, licet indignis, oleo materiali oblita pinguescis exterius, ita ejus invisibili ungimine delibuta impinguari merearis interius; ejusque spirituali unctione perfectissime semper imbuta, et illicita declinare tota mente et spernere discas et valeas, et utilia animae tuae cogitare jugiter, optare, atque operari queas et optes, auxiliante Domino nostro Jesu Christo, qui cum Patre et Spiritu sancto.

Deinde summus pontifex ei mitram imponat, ita quod cornua mitrae sint a dextris et a sinistris, et super mitram coronam imponat, dicendo:

Officio nostrae indignitatis in reginam, vel imperatricem solemniter benedicta, accipe coronam regalis, vel imperialis excellentiae, quae, licet ab indignis, episcopalibus tamen manibus capiti tuo imponitur; unde sicut exterius auro et gemmis redimita enites, ita et interius auro sapientiae, virtutum gemmis decorari contendas; **406** *hujus saeculi cum prudentibus virginibus sponso perenni Domino Jesu Christo digne et laudabiliter occurrens regina, coelestis aulae merearis ingredi januam, auxiliante eodem Domino nostro Jesu Christo, qui cum Deo Patre et Spiritu vivit et regnat per infinita saecula saeculorum.*

Coronata vero regina reducatur ad thalamum, et post Evangelium ducatur ad oblationem summo pontifici exhibendam, stetque in gradibus juxta absidam versus altare sancti Leonis, donec de manu summi pontificis post imperatorem sacram coronationem accipiat; et tunc ad thalamum reducta permaneat usque ad finem Missae.

Consuevit autem imperator larga presbyteria omnibus ordinibus exhibere, quibus ea, cum coronatur, summus pontifex elargitur, videlicet episcopis, presbyteris et diaconibus cardinalibus, primicerio et cantoribus, subdiaconis, basilicariis, et regionariis, et universitati cleri Romani, capellanis et caeteris officialibus, et ministerialibus curiae, praefecto Urbis, senatoribus, judicibus, advocatis, et scriniariis, ac praefectis navalium.

Consuevit autem rex, quando descendit de Monte Gaudii, et venit ad Ponticellum, praestare hoc juramentum Romanis: «Ego enim N. rex futurus imperator juro me servaturum Romanis bonas consuetudines suas; sic me Deus adjuvet, et haec sancta Dei Evangelia.»

Rubrica quae inferius ponitur fuit ordinata de mandato domini Clementis papae V per aliquos cardinales, quibus hoc in consistorio commissum fuit, cum Robertus rex Siciliae cum sua conjuge peteret unctionem et coronationem apud Avenionem, ubi tunc Romana curia residebat. Nam nihil inveniebatur litteris traditum, qualiter reges et reginae debent inungi et

coronari, eo quod in Pontificali Romano non habetur, nisi de unctione et coronatione imperatoris et imperatricis. Propter quod de praedicto Pontificali haec rubrica extracta est, additis, detractis, et mutatis quibusdam, quae ad eadem non competunt aliis regibus quae observari oportet in unctione et coronatione imperatoris.

407 CVII. *De unctione et coronatione regis rubrica.*

In unctione et coronatione regis potest decenter modus qui sequitur observari. Nam illa quidem videntur servanda, quae in imperatore servantur, exceptis quibusdam quae soli imperatori pertinere dinoscuntur.

In primis itaque dominus noster summus pontifex ingressus ecclesiam, ibique paratus vestibus sacris coloris convenientis tempori, nunc scilicet viridibus, ut est moris, cum ordinibus suis ad altare ascendat, et sedeat; et antequam incipiatur Introitus Missae, rex ingressus ecclesiam, cum ad confessionem beati Petri pervenerit, seu cum pervenerit ante altare, prosternat se pronus in terram, et aliquis subdiaconus domini papae super eum faciat litaniam, caeteris subdiaconibus et capellanis in ipsa litania respondentibus, ut alias fieri consuevit.

Qua finita, prior presbyterorum cardinalium dicat *Pater noster,* cum aliis Versiculis et Responsoriis, et duabus Orationibus, scilicet, *Praetende, quaesumus,* et *Actiones nostras,* usque *Per Dominum nostrum* secundae Orationis, prout supra de imperatore. Quibus finitis, rex surgat. Posset etiam quod dictum est de litania Versiculis et Orationibus, fieri per episcopum cardinalem, qui eum inunget juxta aliquod altare ad partem, et ibi prosequatur postmodum officium unctionis, et alia quae incumbunt; tamen Ordinarium dicit de imperatore quod *Pater noster,* Versiculi et Orationes praedictae dicuntur per priorem presbyterorum cardinalium.

Post haec juxta aliquod altare, aliud tamen, si possibile est, ab altari domini papae, Ostiensis episcopus ungat eum de oleo exorcizato super brachium dextrum, et inter scapulas, et eas, si velit, inungat sibi manus et pectus, et scapulas ambasque compages brachiorum ejus, hanc Orationem dicendo, prout sequitur, *Deus omnipotens,* etc., mutato ubi dicitur *Imperatoriae dignitatis,* dicatur *Regiae dignitatis;* et ubi dicatur *Ad regendam Ecclesiam tuam sanctam,* etc., ut sequitur. Item alia Oratio, dicendo *Deus Dei Filius,* usque in finem. Et hinc immediate post regem debet regina inungi.

His itaque peractis, rex pretiosis et regalibus indumentis indutus ascendat ad altare, ubi summus pontifex recipiat eum ad osculum oris et pectoris, sicut unum ex diaconibus cardinalibus, **408** scilicet post primum diaconum cardinalem; ipseque rex procedat ad pulpitum seu ambonem, ubi thalamus constructus est, ut supra in rubrica imperatoris continetur. Omnia praedicta fiant ante Introitum. Cantato Introitu, post *Kyrie, eleison* et

Hymnum Angelicum decantatum, summus pontifex dicit Orationem cum cantu, quae competit ipsi diei, et hanc Orationem in eodem throno pro rege. *Deus omnium regnorum protector, da servo tuo N. regi nostro,* etc., ut sequitur. Removetur enim de Oratione *Et christiani imperii,* et verbum *Imperatori;* et ubi dicit *Est princeps,* dicatur *Est rex,* in Secreta. Oratio *Suscipe, Domine,* sicut jacet, ut supra; post communionem vero loco Orationis *Deus, qui ad praedicandum,* ut supra, dicatur Oratio quae sequitur: *Omnipotens sempiterne Deus, praetende famulo tuo N. regi nostro arma coelestia, ut pax ecclesiae nulla turbetur tempestate bellorum. Per Dominum,* etc.

Cumque lecta fuerit Epistola et Graduale cantatum, rex procedat processionaliter ad altare, super quo debet summus pontifex Missarum solemnia celebrare; ipseque rex praesentatur coram altari domino papae in supereminenti specula residente. Iis gestis, ad altare accedat dominus papa, et gladium evaginatum de vagina sumit, et regi tradit, dicens *Accipe gladium,* etc., usque ad finem; hoc salvo, quod ubi dicitur *Desuper corpore beati Petri sumptum,* vel omittatur, vel dicatur *De sacro altari sumptum;* et etiam ubi dicitur *Imperialiter,* dicatur *Regaliter.* His verbis completis, accingit illi ensem, iterans jam dictum, *Accingere,* etc., usque in finem. Mox autem ut coronandus accinctus ense fuerit, rex extrahit eum de vagina, viriliterque illum vibrat ter, et vaginae continuo recommendat. Eo igitur sic accincto, et beati Petri milite mirabiliter facto, subsequenter apostolicus de altari diadema sumit, et ponit in capite regis coronandi, et ait *Accipe signum,* etc., usque in finem, ut supra; sed ubi dicit *Coronam imperii,* potest omitti. Rex autem debet esse genuflexus, cum sibi imponitur diadema, vel in impositione diadematis genuflectat.

Deinde sceptrum et pomum tradit ei aureum. Qui rex debet esse genuflexus, vel in receptione ipsorum genuflectat.

Sciendum est quod in impositione diadematis dicere, si velit apostolicus, valet hujusmodi Orationes: *Dominus vobiscum, Et cum spiritu tuo.* Oratio *Prospice, quaesumus, Domine,* etc., ut supra; **409** sed ubi dicitur *Sit fortissimus regum,* dicatur *Fortissimus rex;* et ubi dicitur *Ad opprimendum rebelles et paganas nationes,* omittatur.

Benedictio regis, quam facit apostolicus.

Benedic, Domine, etc., usque in finem, ut supra; sed ubi dicitur *Hunc principem nostrum,* dicatur *Hunc regem nostrum.* Alia Oratio *Deus pater,* etc., ut supra; sed ubi dicitur *Ut qui tribuit in terris imperium,* dicatur *Ut qui tribuit in terris regnum.* Illico his peractis, procedens rex osculetur apostolico pedes, qui ipsum ad osculum recipiat; etiam ab omnibus diaconibus ad osculum recipiatur, et postmodum ab episcopis cardinalibus, et consequenter a presbyteris cardinalibus.

Quibus gloriosissime gestis, apostolicus ad eminentiam redeat speculae tribunalis, et rex ad faldistorium scandit, ei sub apostolica dextra praeparatum, ibique moram trahit aliquantulum.

Et est attendendum quod rex coronatus pomum in dextera portat, et in sinistra sceptrum. Demum ante inchoatum *Alleluia* et Versum, rex ad thalamum suum redeat, qui est in pulpito vel ambone constitutus; ipsoque rege cum suis magnatibus et nobilibus consistente, regina ad altare per manus summi pontificis coronetur, ut infra ponitur. Deinde cantatur *Alleluia,* et repetitur *Alleluia;* et Evangelium per diaconum cardinalem.

Post haec dicto *Credo in unum Deum,* dum dicitur Offertorium, et dominus papa more solito manus lavat, rex de thalamo suo venit ad altare; ipsoque pontifice descendente pro perficiendis Missarum mysteriis ad altare, rex, deposita corona, sceptro, et pomo aureo, ponat se in ordine diaconorum cardinalium, ita quod diaconus qui cantavit Evangelium, sit medius recte post papam, rex vero a dextris ipsius diaconi. Et ne ordo diaconorum solitus confundatur, antiquior diaconorum aliorum sit ad dextram regis, rex secundus; post eum antiquior sit ad sinistram diaconi qui cantavit Evangelium; et sic deinceps secundum antiquitatem sint ad dextram vel ad sinistram **410** more solito, donec diaconorum numerus sit completus; ibique stet rex inter diaconos, donec pontifex ad sedem reversus communicet, et diaconus qui cantavit Evangelium, et subdiaconus qui cantavit Epistolam, communicaverint de manu domini papae, ac pretiosum sanguinem Domini nostri Jesu Christi sumpserint in altari, ut est moris. Et tunc sacram communionem rex genuflexus de manu papae sedentis, et mitram tenentis in capite, suscipiat cum osculo pacis: ante tamen osculetur pontificis manum, et tunc reverenter Hostiam sumat; reversusque ad altare idem rex sacratissimum sanguinem Domini nostri Jesu Christi sumat de calice per ministerium diaconi cum calamo. Quibus expletis, ad thalamum rediens, resumat coronam, sceptrum et pomum.

Missa vero finita, pontificalem Benedictionem reverenter accipiat, communiter in Missis papalibus consuetam; statimque praecedat ad locum, ubi debet summus pontifex equitare, ut cum ipse pontifex equum ascendit, teneat stapedum sellae ejus, habens coronam in capite; et arrepto freno aliquantulum ipsum adextret. Moxque, suum equum ascendens, praecedat usque ad locum ubi summus pontifex in palatio suo de equo descendet; ibique similiter aliquantulum de equo descendat, et, ut prius, arrepto freno aliquantulum ipsum adextret, teneat, stapedum sellae ejus, cum dominus papa de equo descendit. Rex autem ascendens equum suum regalibus indumentis indutus, coronam gestans in capite, pomum aureum in manu dextra, et sceptrum regium in sinistra (nisi forte ratione consuetudinis aliud debet observari, scilicet quod pomum in sinistra, et sceptrum in dextra portaretur), ad domum suam revertatur, si sit insignis, vel ad locum, ubi debet convivium exhibere. Equus autem regis debet esse faleratus.

CVIII. *De inunctione reginae.*

Rege itaque inuncto et ad suum thalamum reverso, ut superius est expressum, inungatur etiam regina ante Introitum e vestigio oleo exorcizato, per episcopum Ostiensem juxta idem altare juxta quod rex fuit inunctus, vel in pectore, vel secundum quod alias in regina Maria matre regis Roberti exstitit observatum, dicta prius, non ad ingressum ecclesiae, sed juxta altare, ubi unctio ista fiet, per episcopum Ostiensem, vel **411** omissa, ut volet, illa

Oratione: *Omnipotens sempiterne Deus,* etc., ut supra; et si dicatur, omisso verbo, *Vel imperatrice;* et omisso *Vel imperii;* et ubi dicitur, *Statumque Romanae Ecclesiae regendum, nec non et protegendum,* dicatur solummodo *Statumque sanctae Ecclesiae defendendum.* In ipsa vero sacri olei unctione reginae dicatur Oratio *Spiritus sancti gratia,* ut supra, usque in finem. Qua unctione finita, ipsa regina procedat ad pulpitum, ubi pro ipsa est thalamus praeparatus, cum duabus dominabus vel puellis ad minus sui regni, tam ecclesiasticis quam mundanis.

CIX. *De coronatione reginae.*

Rege itaque coronato et ad thalamum suum reverso, ut est superius expressum, immediate regina juxta altare per summum pontificem coronatur, amicta regalibus indumentis, nihil velaminis tenens in capite, sed expansis crinibus et solutis, et dicta vel omissa per summum pontificem illa Oratione, *Deus, qui solus,* etc., ut supra, et si dicatur, dicatur omisso illo verbo, *Vel imperatoris,* et omisso *Vel imperii,* et omisso *Imperalis;* idem summus pontifex capiti reginae coronam imponat, dicendo *Officio nostrae indignitatis,* etc., usque in finem, ut supra, omisso verbo *Vel imperatoriae, vel imperialis.* Quibus dictis, regina pedes domini papae osculatur. Regina autem debet esse genuflexa, cum corona capiti suo imponitur, vel cum imponitur corona, genu flectat. Coronata vero regina reducatur ad thalamum suum.

CX. *De communione Eucharistiae, quam regina recipit de manu Papae.*

Coronatis itaque rege et regina, *Alleluia,* vers. et repetito *Alleluia* per chorum; Evangelium vero per cardinalem diaconum decantetur. Dicto Evangelio, *Credo in unum Deum,* offertorium; post communionem papae, et postquam rex communicaverit, et sacrum sanguinem Domini nostri Jesu Christi susceperit, regina genuflexa de manu Romani pontificis sedentis, et mitram tenentis in capite, consecratam Hostiam reverenter sumat, et ad suum thalamum revertitur; et post finem Missae, recepta Benedictione a papa communiter in Missis papalibus fieri consueta, regalibus indumentis amicta, **412** nihil, ut supra dictum est, velaminis tenens in capite, sed expansis crinibus et solutis, coronam gestans in capite, sedens in equo cum sua comitiva, regem praecedat, et rex sequatur ornatus regalibus, ut superius est expressum.

CXI. *De canonizatione unius sancti.*

Ipsa die canonizationis mane, descendente papa ad ecclesiam, occurrat processio; post quam recipit dominus papa cardinales et praelatos, ut moris est, ad reverentiam in medio ecclesiae, et facit *Sit nomen Domini benedictum.* Accipit pulpitum cum cardinalibus tantum, et ibi parantur cardinales albis, praelati pariter; et stant inferius in navi ecclesiae a lateribus. Dominus papa habens mitram, et manto indutus stans vel sedens praedicat. Finita praedicatione, praedicit se oraturum; hortatur ut orent. Incipit *Veni Creator* cum nota, et genu flectit, et post statim surgit; caeteri prosequuntur, si placebit. Diaconus a dextris dicet *Flectamus genua,* et dominus papa et caeteri basse et secrete orabunt; et post morulam diaconus, qui est a sinistris, dicet *Levate;* et dominus papa et omnes surgent. Dominus papa stans cum mitra definit sanctorum catalogo ascribendum, et tanquam sanctum ob omnibus venerandum; ipsumque sanctorum catalogo ascribit, statuens ut ab universali Ecclesia in die obitus sui festum ejus, sicut pro uno confessore pontifice, devote et solemniter celebretur. Insuper accedentibus annis singulis ad sepulcrum ipsius in die obitus sui unum annum seu quadraginta dies de injuncta poenitentia misericorditer relaxat. Incipit sine mitra *Te Deum laudamus,* cantando, quod caeteri prosequuntur. Diaconus a sinistris dicit *Ora pro nobis,* etc., *alleluia;* caeteri respondent *Ut digni,* etc., *alleluia.* Dominus papa dicit *Dominus vobiscum,* respondetur *Et cum spiritu tuo. Oremus,* et dicit Orationem, finiendo ipsam, *Per Christum Dominum nostrum, amen.* Tunc diaconus qui est a sinistris dicit *Confiteor,* etc., ut moris est, et faciat mentionem de beato N. confessore in suis locis. Finita confessione, dat dominus papa indulgentiam gratiosam more consueto. Data indulgentia, dominus papa, mitra deposita, facit absolutionem more consueto, *Precibus et meritis,* etc., faciendo mentionem suo loco de beato N. confessore, *Indulgentiam,* etc. Ultimo annuntiat se celebraturum de more consueto; **413** in loco ordinato recipiet paramenta, et, Deo dante Missam solemniter celebrabit. Forma pronuntiandi seriose erit talis.

«Ad honorem Dei omnipotentis Patris et Filii et Spiritus sancti, et exaltationem fidei et christianae religionis augmentum, auctoritate ipsius omnipotentis Patris et Filii et Spiritus sancti, beatorum Petri et Pauli et nostra, de fratrum nostrorum consilio decernimus et definimus bonae memoriae N. quondam episcopum . . . . . sanctorum catalogo ascribendum, et tanquam sanctum esse ab omnibus venerandum; ipsumque dictorum sanctorum catalogo ascribimus, statuentes ut ab universali Ecclesia in die obitus sui, videlicet . . . . festum ipsius et officium sicut pro uno confessore pontifice devote et solemniter celebretur. Insuper eadem auctoritate omnibus vere poenitentibus et confessis, qui annis singulis ad sepulcrum ejusdem in die obitus sui devote accesserint, unum annum et quadraginta dies; accedentibus vero annis singulis infra Octavas dicti festi ad sepulcrum ipsius quadraginta dies de injuncta sibi poenitentia misericorditer relaxamus.»

CXII. *Quando papa audit Missam in diebus festivis.*

Veniens vadit ante altare, deponit mitram, sacerdos a sinistris, et sacerdos incipit *Introibo;* et papae post *Confiteor,* facta confessione, diaconus reponit mitram. Stans in loco sedis papa dicit Introitum cum omnibus cardinalibus, et *Kyrie, eleison;* et interim reponit incensum, episcopo vel presbytero ministrante. Post sedet, et recipit sacerdos incensum ab acolytho, et cum incensaverit altare, defert acolythus thuribulum, et episcopus vel sacerdos cardinalis, qui ministrat, incensat tantum papam genuflexus, si papa sedet; et nullus alius incensatur. Tunc mitra non deponitur papae in diebus festivis, nisi in *Confiteor* ante altare, et cum dicitur Evangelium, usquequo dictum fuerit *Credo,* et librum fuerit osculatum; et postquam descendit in elevatione corporis Christi, et tunc reponit, cum redit ad sedem, et tenens mitram; cum sacerdos dicit alta voce secundum *Per omnia saecula saeculorum,* et stat capite detecto, usquequo sacerdos incipit recipere vinum perfusionis; et post in fine Missae, cum deberet dicere *Sit nomen Domini benedictum,* deponit mitram; et tunc dicto *Sit nomen, et Bened.,* reponitur mitra.

414 Dicta Epistola, subdiaconus osculatur pedem papae, et non ante. Dicente subdiacono Epistolam, associat eum acolythus, stans a sinistris subdiaconi. Cum dicitur Vers. *Alleluia,* papa ponit in thuribulo incensum, ministrante episcopo ut prius, nec inincensatur papa, sed Evangelium tantum. Dicto Evangelio, subdiaconus portat Evangelium, et offert papae; et papa osculatur Evangelium dictum, demum incensatur papa tantum ab episcopo et presbytero cardinali, ut prius in principio Missae. Post haec cum dicitur Offertorium, interim portat acolythus naviculam a sinistris, thuribulum a dextris, et episcopus vel sacerdos, ut prius, offert naviculam cum cochleari; et papa ponit incensum in thuribulo; nec incensatur, sed sacerdos incensat altare, et acolythus incensat presbyterum; deinde, ut prius, papa incensatur ab episcopo vel presbytero cardinalibus. Acolythus deinde incensat omnes hoc ordine: primo episcopum vel sacerdotem ministrantem, deinde duos diaconos, demum episcopos et presbyteros cardinales, deinde diaconos, demum cancellarios, deinde archiepiscopos et alios praelatos, deinde capellanos, deinde thuribularios, demum ostiarios, deinde alios qui sunt in Missa. Et sic papa ter ponit incensum, et ter incensatur; post Introitum, post Evangelium, et cum dicitur Offertorium incensatur; et ter ponit incensum in thuribulo, in Introitu, ad Evangelium, et cum dicitur Offertorium; sed in Introitu primo altare et sacerdos, in Offertorio papa, sed post Evangelium tantum papa

CXIII. *De Missis quae dicuntur coram papa tempore feriato.*

In Quadragesima in ferialibus papa ad primas Orationes Missae, et statim dicto cum cardinalibus *Sanctus* usque ad postcommunionem, et in ultimis Orationibus, descendat de sede, et incumbit super faldistorium cum mitra, quam deponit, cum sacerdos incipit facere crucem super oblata; et resumit post sanctam elevationem sanguinis; et tunc incumbit faldistorio, et in secundo *Per omnia* diaconus sibi deponit usque ad vinum perfusionis; et recepta pace, stando juxta faldistorium, a presbytero, et data diaconis servientibus, incumbit faldistorio. Diaconus eam dat primis aliorum cardinalium, et episcoporum et diaconorum; et

in ultimis Orationibus cum mitra incumbit faldistorio, nec surgit, licet aliqui dicant quod sic, **415** sed primum est honestius; et cum dicit, *Humiliate,* etc., deponit mitram, incumbit faldistorio sine mitra, et in fine revertitur ad sedem cum mitra. Et mitra est alba sine fregio. Et sic semper in Adventu, etiam diebus Dominicis, et in Quadragesima, tamen nisi sit festum, praeter Dominicam de *Gaudete* et *Laetare, Jerusalem.* Dominicis vero diebus in Quadragesima servat modum consuetum alias, nec incumbit super faldistorium.

Si dicitur *Flectamus genua* in feriali officio, papa cum mitra flectit, in *Levate* surgit, et iterum incoepta Oratione incumbit super faldistorium cum mitra. Et iste modus servatur quandocunque hoc fit eum Missam audit.

Si sit festum in Quadragesima, in Missa festi [habet mitram] cum aurifrigio, in Missa vero feriae eadem die alba mitra. Post Missam resumit mitram cum aurifrigio, et in Vesperis festi cum mitra frigiata.

Si non sit aliquis cardinalis episcopus vel sacerdos, diaconus assistens in Missa papae facit de incenso et aliis, sicut episcopus vel sacerdos faceret, si interesset.

Si dicatur Missa vigiliae, servat eumdem modum et in genuflectendo, et mitra, et aliis, sicut in feria.

In Quadragesima, ad Tractum, cum dicitur *Adjuva nos Deus salutaris,* cum papa audit Missam, descendit ad faldistorium, et diaconus deponit sibi mitram, et ipse faldistorio incumbit; et statim dicto usque ad partem illam, *Salutaris noster,* inclusive, resumit mitram diacono ministrante, et ad sedem revertitur, etiam cum celebrat in Quadragesima, et idem Tractus fuerit dicendus.

In feriali officio idem omni tempore observatur quod supra dictum est in Quadragesima et in vigiliis; idem etiam omni tempore, quoad genuflexionem et alia.

Cum dicitur *Ite, Missa est,* diaconus vertit se ad populum, quousque totum dixerit, alias inspicientibus diaconus altare in sancto Paulo, et in locis similibus. Ad *Benedicamus Domino* semper diaconus inspicit altare; et ibi, et alibi. Papa in sancto Paulo et similibus cum incipit *Gloria,* vertit se ad tribunam; cum dicit *Dominus vobiscum,* vel *Pax vobis,* inspicit populum, stans in sede versus altare; sed cum dicit *Oremus,* et Orationes, et cum incipit *Credo,* inspicit tribunam, sed prosequitur *Credo,* **416** legendo versus altare cum aliis. Cum dicit *Sit nomen,* semper incipit a medio altaris versus altare.

Diaconi vero sic se habent in inspiciendo populum vel altare, sicut papa celebrans in sancto Paulo et consimilibus. In ultimis Orationibus post Missam, cum dicit papa stans ad altare, *Dominus vobiscum,* vertit se ad populum, et diaconi; sed diaconus qui cantavit Evangelium, facie versa ad papam, parat sibi paramenta in primo dicere. Cum dicitur *Confiteor,* diaconus a sinistris, et diaconus a dextris, interim parat fanonem et alia papae. Si sit aliquod festum speciale, de quo Missa celebretur, fit memoria in *Confiteor,* hoc modo: *Sanctis apostolis Petro et Paulo, et beato Georgio martyri.* Item sic: *Sanctis apostolis Petro et Paulo, et Jacobo.* Item sic: *Sanctis apostolis Petro et Paulo, Joanni evangelistae,* licet aliqui dixerint *Beato Joanni baptistae et evangelistae,* vel sic: *Sanctis*

apostolis Petro et Paulo et Joanni evangelistae. Sed primus modus magis placet, et est magis rationabilis. In ecclesia sancti Laurentii extra muros, si sit ibi festum, item: *Sanctis apostolis Petro et Paulo, et beatis martyribus Stephano et Laurentio,* licet aliquis sic denominaverit Stephanum, sed male . . . . *nobiscum,* non alio, *Dominus vobiscum,* quod dicitur in ultima Oratione. Nam tunc debet diaconus esse paratus dicere vel *Ite, Missa est,* vel *Benedicamus Domino,* prout tempus requirit.

De vacante sede.

Vacante sede apostolica, sedent episcopi a dextris, post ipsos presbyteri; a sinistris vero diaconi cardinales, omnes suo ordine, gradu et loco, sicut faciebant papa praesente; hoc tamen salvo, quod interdum non dimittitur locus medius inter episcopos et diaconos; et tunc etiam episcopi sedent a dextris, ut dictum est, et presbyteri post eos; a sinistris vero, juxta tamen episcopos, immediate sedet prior diaconorum, et alii post priorem.

Est tamen differentia in hoc, quod, papa vivente, in conciliis relatio et orde votorum praedictus [servatur] quantum ad episcopos, vel presbyteros; ad diaconos vero mutatur. Nam prima vox est post presbyteros primi diaconi, et sic descendendo venitur ad juniorem diaconum, cujus vox est ultima sede vacante.

Item ordo et modus servatur inter diaconum esse, papa vivente, cum dicat diaconus concilia auxiliaria, ubi agitur de **417** ordinatione cardinalis, vel de aliquo legato cardinali mittendo, vel si aliquod aliud concilium auxiliare papa peteret.

Si quis cardinalis tarde veniat, aliis cardinalibus sedentibus, vel in consistorio, vel alibi, papa praesente, omnes qui sedent in eadem banca, ubi sessurus est, veniens, facta papae per venientem reverentia, surgunt, et cum ipso post sedent; post, si quis cardinalis surgat missus vel alias, ac revertatur, tantum sibi assurgunt duo in ordine venientis proximi.

Idem servatur sede vacante. Dum sedent in consistorio cardinales, tenent bireta; in collationibus bireta deponunt, et sunt sine bireto dum conferunt, sive cum papa, sive inter se; et uterque conferentium, si ad invicem conferunt vel disputent, est sine bireto. Sede tamen vacante, incipiens conferre biretum deponit, sed statim alii non patiuntur, et tunc conferens biretum reponit.

Nullus debet consulentem interrumpere, nisi papa, si vult; et statim consulens suum biretum deponit; sed cum resumit suum consilium conferens, reponit sibi biretum.

Papa vero conferens et definiens mitram tenet; sed ipso definiente primo, dum praeambula dicit cardinales tenent bireta. Cum vero definit in consistorio deponunt bireta; cum confert cum aliquo, tunc ille est sine bireto.

CXIV. *De Missis defunctorum, quae celebrantur coram papa rubrica.*

Notandum quod papa non consuevit celebrare solemniter Missam pro defuncto, quantumcunque rege magno; sed facere celebrari solemniter, et praedicari coram eo per unum episcopum, vel presbyterum cardinalem, vocatis omnibus cardinalibus; et tunc cum cardinalis celebrat pro defuncto, papa, assistentibus sibi duobus antiquioribus diaconibus cardinalibus tunc, et etiam in tota Missa, cum illo qui celebrat, more solito facit confessionem ante Introitum Missae. Qua confessione facta, cardinales et praelati illa die non veniunt ad reverentiam papae, pro eo quod non portat pluviale ibi indutum, sed cappam de scarleto, vel mitram albam planam sine perlis et aurifrigis, secundum quod magis ei placebit. Notandum quod ad omnes Orationes Missae, **418** si celebretur extra tempus paschale, vel extra Octavas festorum quae habent Octavas, papa debet genuflectere ante altare, ubi est cathedra cum scabello parata, mitram tenendo in capite. Epistola et Evangelium non debent legi in ambone seu in pulpito, sed in ipso presbyterio prope altare; dictoque Evangelio, non portatur liber papae ad osculandum. Postquam vero post Offertorium ille qui celebrat thurificaverit altare, papa solus per priorem presbyterorum cardinalium in Missa ei assistentem thurificatur, et nullus alius.

Notandum est etiam quod immediate papa, postquam dixerit *Sanctus, Sanctus, Sanctus,* etc., descendit de sede sua, et vadit ad cathedram coram altari, ubi genuflexus moratur, quousque celebrans incipit *Per omnia saecula saeculorum,* ante *Agnus Dei;* et tunc papa ingreditur ad sedem suam, et stat ibi pedes, quousque celebrans dicit *Pax Domini,* etc. Et tunc deponitur sibi mitra, et stat capite discooperto, donec ipse celebrans corpus et sanguinem Domini sumpserit. Post *Pater noster* non dicitur Psalmus *Laetatu, sum,* nec Orationes pro pace fiunt. Item ille qui celebrat, postquam dixerit *Agnus Dei,* non debet dicere illam Orationem, *Domine Jesu Christe, qui dixisti,* etc., nec osculari tunc altare, quia pax non datur. Item non debet dici *Sit nomen Domini benedictum,* post Missam, nec dari indulgentia.

Sermo qui fit pro defuncto coram papa, immediate fit post Missam. Et sciendum quod ille qui facit sermonem genuflectendo coram papa inclinatus petit Benedictionem. Finita vero Missa, et finito sermone immediate sine *Benedicamus,* quod non dicit *Sit nomen,* etc., papa recedit intus cameram suam. Orationes et absolutiones, et cantus soliti pro defuncto fieri, post Missam non fiunt; caetera sicut in aliis Missis fiunt per illum qui celebrat coram papa, et per papam et papae.

CXV. *Modus qui servari consuevit circa canonizationem alicujus sancti, rubrica.*

Audita per dominum nostrum papam fama alicujus sancti, et ab aliquibus honestis et authenticis personis eidem domino nostro papae negotio denunciato, ac supplicato eidem continuatis vicibus ac pluries instanter pro canonizatione hujusmodi sancti facienda dominus noster papa consuevit hoc **419** proponere inter fratres, scilicet cardinales, et de ipsorum consilio committit aliquibus episcopis patriae illius qui dicitur sanctus, vel aliis personis authenticis, honestis, discretis, et incorruptibilibus, ut inquirant de fama et devotione populi, quam habent ad illum qui dicitur sanctus, et de miraculis et aliis quae eidem domino nostro papae sunt nuntiata, et illi quibus commissum fuerit debent inquirere et referre de fama et devotione populi, et aliis quae super miraculis illius qui dicitur sanctus invenerint in genere, et non in specie, et quoad famam, non quoad veritatem; et an videatur eis quod super veritate et specie sit inquisitio committenda. Et si rescribant talia propter quae inquisitio veritatis committi debeat, dominus noster papa requirit iterum consilia cardinalium, et de ipsorum consilio definit in consistorio, utrum secundum relata sit inquisitio praedicta super veritate committenda, vel non; et si committenda videatur, iterum scribit dominus papa eisdem, vel aliis de quibus sibi videbitur, quod veritatem de praedictis inquirant, videlicet de fide et excellentia vitae et miraculis ac operatione miraculorum illius qui petit canonizari, exacte, diligenter, fideliter et prudenter secundum articulos et interrogatoria quae sub bulla sua transmittit eisdem et aliis; et illi quibus committitur, facta hujusmodi inquisitione, eam remittere debent dicto domino papae sub sigillis suis fideliter interclusam.

Qua inquisitione sic remissa, dominus papa consuevit ipsius inquisitionis examinationem committere in curia aliquibus capellanis suis, vel aliis personis authenticis et discretis, et in talibus expertis, quae ordinent et forment rubricas super inquisitione praedicta; et ipsis rubricis cum exacta diligentia ordinatis et formatis, committitur per dominum papam examinatio ipsarum rubricarum et totius inquisitionis tribus dominis cardinalibus, videlicet uni episcopo, alii presbytero, et alteri diacono.

Qui domini cardinales, visis per eos et diligenter examinatis contentis in commissionibus, rubricis et inquisitione praedictis, debent referre in consistorio domino papae plene in genere omnia supradicta, et quae invenerint in eisdem, hoc excepto, quod super vita et miraculis et depositionibus testium super ipsis productorum nihil tunc in speciem referunt; sed postea in consistorio in praesentia domini papae, et **420** aliorum dominorum cardinalium singulariter et singillatim leguntur depositiones testium super vita et miraculis productorum. Primo enim leguntur depositiones testium super vita productorum. Lectis et diligenter auditis per dominum papam et cardinales, antequam ad aliud procedatur, dominus papa de consilio cardinalium determinat, utrum vitae excellentia illius de quo agitur sit plene probata, vel non; et ipsa determinatione facta, proceditur modo praedicto ad lecturam miraculorum, et depositionum testium super ipsis miraculis productorum.

Notandum tamen quod lecta in consistorio depositione cujuslibet testis super quolibet articulo, vel saltem testium melius probantium, dominus papa de consilio cardinalium definit

utrum illi testes plene probent articulum de quo agitur, vel non vel utrum . . . et haec scribi debent ibidem per unum de dominis cardinalibus, de quo domino papae placuerit.

Quibus omnibus factis, et diligenter per dominum papam et cardinales examinatis, dominus papa debet inquirere consilia ipsorum cardinalium, et petere ab eis an videantur probata talia, propter quae sit canonizatio merito facienda, et si facienda videatur, dominus papa ibidem in consistorio secrete inter cardinales definit ipsam canonizationem esse faciendam. Postea vero definitione hujusmodi facta per dominum papam, debent vocari omnes praelati, qui tunc in curia sunt praesentes; et dominus papa narrat eis publice in consistorio ea quae facta sunt, et probata secreta definitione praedicta jam facta suppressa; et requirit consilia eorumdem praelatorum

Deinde assignatur per Dominum papam certa dies ad aliquem locum aptum ad hoc, ubi convenire habeant idem dominus noster papa, et cardinales, et alii praelati de curia, ac clerus et populus; et interim extra consistorium deputantur per dominum papam octo vel septem praelati ad minus, de quibus eidem domino nostro papae videbitur faciendum, qui dicta die assignata habeant publice praedicare. Habet etiam idem dominus noster papa ordinare gradus inter ipsos praelatos, qui praedicare habebunt, ut videlicet, talis primo praedicet, et talis secundo, et sic de aliis. Consuevit enim dicta dies assignari per unum mensem ante, vel per tres septimanas ad minus, ad finem quod praedicti praelati diligenter collationes suas **421** potuerint studuisse, quas ipsa die assignata succincte et breviter in publico facere habebunt. Conclusiones vero dictarum collationum debent esse tales videlicet quod ostendant per rationes quod dicta canonizatio est merito facienda, et supplicent dicto domino nostro papae ut facere dignetur eamdem.

Facta autem praedicta definitione secreta per dominum papam, et praelatis vocatis, ac die certa ad faciendum collationes ipsis praelatis, ut praemittitur, assignata, dominus papa interim in consistorio consuevit secrete committere duobus dominis cardinalibus, potissime religiosis, qui noverint in sacra pagina, ut unus ipsorum legendam seu lectiones ordinet super vitam illius sancti, et aliqua de miraculis probatis in ipsis lectionibus recitando; alius vero ordinet Responsoria et Antiphonas, ac Orationem, ut ipsi ordinati dicti duo domini cardinales omnia legere debeant in consistorio temporibus opportunis.

Pervento itaque ad dictam diem assignatam, mane hora consistorii conveniant ad locum ordinatum, dominus papa more consistoriali, videlicet cum manto seu pluviali rubeo et mitra aurifrigiata cum perlis, et omnes cardinales et praelati cum omnibus vestimentis, videlicet cum cuppis laneis; et etiam clerus et populus ibi conveniant. Dictus vero dominus noster papa veniendo ad dictum locum, associatur per cardinales tunc praesentes, duobus diaconibus cardinalibus sibi a dextris et a sinistris, ut est moris, assistentibus; et in dicto loco debet esse faldistorium seu cathedra cum scabello parata, in qua dictus dominus papa sedere possit. Residente vero ipso in dicta cathedra, fit ei reverentia solita per solos dominos cardinales. Qua reverentia facta, sedeat suo ordine more consistoriali. Domini cardinales et duo diaconi cardinales papae assistant, ut superius est jam dictum; praelati vero alii stent ex opposito domini papae a dextris et a sinistris, prout locus patietur.

Quibus residentibus, surgere habet procurator hujusmodi negotii existens ex opposito dicti domini papae; et assumpta sibi aliquali auctoritate, narrare debet aliqua de hujusmodi

negotio, et supplicare ipsi domino nostro, ut sanctitas sua audire dignetur aliquos praelatos qui super praedictis praedicare intendunt; et nihilominus quod placeat sanctitati suae definire illum **422** de quo agitur esse sanctum, et sanctorum catalogo ascribendum, et tanquam sanctum esse a fidelibus venerandum; ac festum ejus anno quolibet perpetuo certa die, de qua ipsi domino nostro papae videbitur, celebrandum. Et hujusmodi supplicatione per dictum procuratorem facta, surgat ille praelatus qui primo praedicare seu collationem suam facere debet juxta ordinationem jam dictam; et incipiat collationem suam, et eam prosequatur succincte et breviter. Qua finita, surgat secundus, et faciat similiter, et sic de aliis.

Finitis vero omnibus collationibus supradictis, dominus noster papa surgit, et diaconus cardinalis qui assistit ei a sinistris, dicit more solito *Confiteor.* Quo dicto, datur indulgentia per dominum nostrum papam de uno vel duobus annis, et totidem quadragenis, vel plus, prout domino papae placuerit. Qua indulgentia data, dominus papa, deposita sibi mitra, facit absolutionem, et dat Benedictionem; deinde pronuntiatur dicta indulgentia per unum de dominis cardinalibus; et ipsis expletis, revertitur ad cameram suam.

Post haec vero in consistorio ordinatur certa dies ad aliquam certam ecclesiam, in qua convenire habeant dominus papa, cardinales, et praelati, alii de curia, ac clerus et populus pro solemnitate canonizationis hujusmodi facienda. Qua quidem die adveniente, sternatur tapetis ecclesia, et paretur, et illuminentur in ea cerei multi; et mane descendente dicto domino nostro papa ad eamdem ecclesiam, occurrit ei Processio cleri illius ecclesiae. Cum autem est in ecclesia, orat aliquantulum ante altare; deinde ascendit sedem suam in medio ecclesiae paratam, et ibi recipit cardinales et alios praelatos more solito ad reverentiam; et ipsa reverentia facta, cardinales et praelati alii parantur paramentis albis. Quibus paratis, papa, prout de camera venit, scilicet cum pluviali rubeo et mitra aurifrigiata cum perlis, vadit ad cathedram eminentem ante altare cum scabello paratam; et ibi sedendo facit sermonem, mitram tenendo in capite, ut est moris, Processum recitando et probata, ac inducendo populum ad orandum pro eo quod Deus non permittat eum errare in hoc negotio.

Finito vero sermone hujusmodi, dominus papa praedicet se oraturum, et hortatur alios ut orent, ut supra, scilicet quod Deus non permittat eum errare in hoc negotio. Deinde flexis genibus fit devota Oratio, et papamet debet incipere cantando **423** Hymnum *Veni, creator Spiritus.* Quo incoepto, genuflectit, et in fine primi Versus surgere debet, et continuatur totus Hymnus ab omnibus aliis cantando. Quo Hymno cantato, si domino papae placet, diaconus cardinalis a dextris papae assistens dicit *Flectamus genua;* et dominus papa et caeteri alii basse et secrete genibus flexis orent; et devota oratione facta, post morulam diaconus cardinalis, qui est a sinistris, dicet *Levate;* et tunc omnes surgent. Quibus levatis, dominus papa tenendo mitram in capite definit publice illum de quo agitur esse sanctum, et sanctorum catalogo esse ascribendum, et tanquam sanctum esse ab omnibus venerandum, ipsique sanctorum catalogo ascribit, satuens ut ab universali Ecclesia in die tali festum ejus et officium devote et solemniter celebretur. Quam definitionem facere poterit ipse dominus noster papa, ut sequitur.

«Ad honorem Dei omnipotentis Patris et Filii et Spiritus sancti, et exaltationem fidei catholicae ac christianae religionis augmentum, auctoritate ipsius Dei omnipotentis Patris et Filii et Spiritus sancti, beatorum apostolorum Petri et Pauli, et nostra, de fratrum nostrorum consilio, decernimus, ac definimus, bonae memoriae N. sanctum esse, et sanctorum catalogo

ascribendum; ipsumque dictorum sanctorum catalogo ascribimus, statuentes ut ab universali Ecclesia, anno quolibet, in die tali, festum ipsius et officium, sicut pro uno confessore, si sit confessor, vel sicut pro uno martyre, si sit martyr, devote et solemniter celebretur.» Et, si domino papae placuerit, poterit addere ista verba: «Insuper eadem auctoritate omnibus vere poenitentibus et confessis, qui annis singulis ad sepulcrum ejusdem in die tali devote accesserint, unum annum et quadraginta dies; accedentibus vero annis singulis infra octavas dicti festi ad sepulcrum ipsius quadraginta dies de injunctis sibi poenitentiis misericorditer relaxamus.»

Quibus verbis per dictum papam prolatis, ipse dominus papa, mitra deposita, incipit cantando Psalmum *Te Deum laudamus,* quem caeteri cantando prosequuntur. Quo finito, diaconus cardinalis a sinistris papae assistens dicat Versiculum *Ora pro nobis, beate N., alleluia;* et caeteri respondent: *Ut digni efficiamur gratia Dei, alleluia.* Si vero hujusmodi solemnitas fuerit a Septuagesima usque ad Pascha, in praedicto Versiculo omittitur *Alleluia.* Deinde dominus papa cantando **424** dicat *Dominus vobiscum,* et responso *Et cum spiritu tuo,* dicat *Oremus,* et postea Orationem quae competat illi sancto, finiendo ipsam Orationem, *Per Christum Dominum nostrum,* et respondeatur *Amen.*

Sed ipsa Oratione finita, dictus diaconus cardinalis a sinistris papae assistens dicat *Confiteor,* etc., ut moris est; et locis debitis, scilicet immediate post apostolos, faciat mentionem de dicto sancto. Qua confessione finita, dominus papa dat indulgentiam gratiosam septem annorum et septem quadragenarum. Et data indulgentia per dominum nostrum papam, ac, mitra eidem deposita, facit absolutionem, et dat Benedictionem more consueto, dicendo *Precibus et meritis,* etc., faciendo mentionem loco suo de sancto canonizato.

Quibus factis, accedat dominus noster papa ad locum consuetum, ubi recipiat pontificalia paramenta, scilicet alba; et postea more solito Missam celebret solemniter in honore dicti sancti canonizati. Qua Missa finita, et data iterum indulgentia in fine Missae de septem annis et septem quadragenis, et depositis paramentis, ad cameram suam, sive ad palatium revertatur cum pluviali et mitra, prout primitus ad ecclesiam venerat.

CXVI. *Caeremoniae et solemnitates solitae servari in creatione novorum cardinalium.*

Sequuntur caeremoniae et solemnitates solitae servari in creatione novorum cardinalium, et in datione annuli, et assignatione tituli eis facienda, et quando presbytero cardinali non noviter creato providetur de titulo episcopali cardinalari, et de adventu ad curiam novorum cardinalium, si suae creationis tempore a curia sint absentes.

Et primo de iis, qui interveniunt in creatione novorum cardinalium.

Sciendum quod in creatione novorum cardinalium modus qui sequitur consuevit servari.

Die Mercurii quatuor temporum dominus papa in consistorio consuevit quaerere a cardinalibus an expediat fieri creationem novorum cardinalium, faciendo ibi primitus aliqualem brevissimam collationem, quod expediat creare novos cardinales. Cardinales vero postea omnes quilibet secundum ordinem suum **425** consueverunt respondere et consulere an expediat fieri, vel non. Quo facto, dominus papa consuevit dicere: *Nos sequimur consilium dicentium, quod fiant,* vel *non fiant,* secundum quod melius videbitur ei faciendum. Et ubi eligit viam quod fiant immediate, interrogat cardinales de quanto numero videtur eis faciendum. Quo responso per eos ut supra, dominus papa dicit: *Nos sequimur consilium dicentium quod fiant usque ad talem numerum.* Deinde ibidem dicit: *Cogitabimus, et cogitetis de personis nominandis, et die Veneris proxima agemus super iis Deo dante.*

Ista sunt vera, quando cardinales sunt omnes in consistorio praesentes. Si autem sint aliqui in domibus suis infirmitate detenti, est consuetum in consistorio per dominum papam mandari duobus cardinalibus, quod vadant ad cardinales absentes, et requirant et habeant eorum consilium super praedictis duabus quaestionibus. Et relatione facta postea domino papae in consistorio, audientibus omnibus cardinalibus per illos cardinales deputatos, dominus papa postmodum eligit in consistorio, an velit sequi consilium cardinalium dicentium, quod fiat nova creatio cardinalium, et de quoto numero.

Die Veneris vero sequenti mandatur etiam in consistorio per dominum papam duobus cardinalibus, quod vadant ad requirendum et habendum consilium cardinalium absentium super personis in cardinales de novo creandis. Quo consilio habito, veniunt ad consistorium, dum dominus papa audit consilia auricularia cardinalium, et ei referunt ad partem, dum est in cathedra sua consilia cardinalium absentium.

Qua die Veneris, facta primitus reverentia papae per cardinales, papa mandat quod portetur cathedra nuda. Quo dicto, omnes cardinales exeunt consistorium, et ponent se in fine illius aulae vel camerae, ubi tenetur consistorium; excepto priore episcopo cardinali, qui remanet ibi, et ponit se ad sedendum supra cathedram nudam, quae debet esse ad latus papae dextrum parata.

Dominus vero papa consuevit dicere illi cardinali, et aliis post eum venientibus secundum ordinem suum: *Nos cogitamus de talibus personis,* quas ibi nominat, *dicatis quid vobis de istis, vel de aliis videtur esse fiendum.* Tunc cardinalis ille et alii successive postea per ordinem suum venientes respondent quod eis videtur, secundum quod Deus eis ministravit; et cum omnes cardinales **426** successive secundum ordinem suum responderint, omnes redeunt ad sedendum in consistorio secundum ordinem suum.

Quo facto, dominus papa consuevit eis dicere: *Deo gratias, nos habemus de personis concordiam omnium fratrum,* vel qui minimum, vel majoris partis secundum quod fuerint, nihil tamen aliud supra ipsa concordia specifice exprimendo; et immediate ipse ibi creat cardinales tam praesentes in curia quam absentes, dicendo: «Auctoritate Dei omnipotentis, sanctorum apostolorum Petri et Pauli, et nostra, talem, si sit praelatus, absolvimus a vinculo quo tenebatur ecclesiae suae; et ipsum assumimus in presbyterum sanctae Romanae Ecclesiae cardinalem. Ubi vero ille non esset praelatus, dicit: Talem assumimus in

presbyterum, vel diaconum sanctae Romanae Ecclesiae cardinalem; secundum quod eidem domino papae magis placebit super hoc ordinare.»

Quibus cardinalibus creatis, dominus papa vadit ad cameram suam, et cardinales ibidem publicant provisionem novorum cardinalium, quibus eis placet. Dominus vero papa interdum ibidem, cum ad cameram suam redierit, consuevit novis cardinalibus creationem de eis mandare per domicellum suum, interdum non.

Die Sabbato sequente dominus papa, facta ei reverentia in consistorio per cardinales, mandat quod aperiantur portae aulae, ubi tenetur consistorium, omnibus intrare volentibus; et ibidem debet venire ad consistorium, et infra consistorium infra sedere camerarius, et notarii, et capellani domini papae, et auditores palatii, et clerici camerae domini papae; alii vero debent stare pedes extra consistorium.

Omnes vero cardinales novi debent tunc temporis esse extra consistorium in aula vel camera ibi satis prope, quousque dominus papa mandet eos vocari.

Dominus vero papa facit ibi in praesentia omnium unum brevem sermonem; in fine vero sermonis descendit per ordinem ad nominationem cardinalium, tam praesentium in curia, quam absentium quos creavit, quemlibet eorum commendando de scientia, fidelitate, prudentia, et alia, prout merita cujuslibet requirent; et in fine commendationis dicit cuilibet novorum cardinalium sic: *Talem absolvimus a vinculo, quo ecclesiae suae tenebatur, et eum assumpsimus et assumimus in presbyterum* **427** *sanctae Romanae Ecclesiae cardinalem.* Si vero non sint praelati, non fit mentio de *absolvimus,* sed dicit: *Assumpsimus et assumimus in presbyterum, vel diaconum, sanctae Romanae Ecclesiae cardinalem.*

Quo facto, dominus papa facit vocari cardinales novos, qui debent venire ad eum secundum ordinem quem dominus papa dederat in eos nominando, et stare pedes retro consistorium, et firmare se retro bancam quae est ab opposito sedis cathedrae domini papae, ubi sedent alii antiqui domini cardinales; et tunc dominus papa debet dicere novis cardinalibus aliqua ad instructionem eorum, quales debent esse in consiliis, et aliis agendis. Quibus dictis, vocat eos quod veniant ad eum; et in introitu consistorii duo diaconi cardinales antiquiores recipiunt novum cardinalem primo nominatum per dominum papam, alii vero duo diaconi cardinales antiquiores post primum recipiunt illum cardinalem secundo nominatum; et sic deinceps faciunt alii cardinales diaconi per ordinem suum, si sint plures cardinales de novo creati, et ad eos adducunt ad osculum pedis domini papae.

Quibus per papam ad osculum pedis receptis, immediate omnes cardinales antiqui et caeteri supra nominati surgunt, et in capellam papae venientes *Te Deum laudamus* incipiunt alta voce, et cardinales antiqui secundum ordinem suum bini et bini primo vadunt ad altare quod debet in aula, ubi dominus papa tenet consistorium, tunc temporis esse paratum, sine cruce tamen, et post eos duo diaconi cardinales antiquiores ducunt novum cardinalem ad altare primo nominatum per dominum papam; alii vero duo diaconi cardinales alium; et sic deinceps faciunt alii duo diaconi cardinales, si sunt plures cardinales de novo creati secundum ordinem supradictum; et cum pervenerint ad altare, cardinales novi debent stare flexis genibus ante altare prostrati, quandiu cantatur *Te Deum laudamus,* etc.

Quo completo, prior episcoporum cardinalium debet dicere submissa voce *Pater noster;* postea cantando versiculum *Et ne nos inducas in tentationem,* respondetur *Sed libera nos a malo.* Vers. *Salvos fac servos tuos;* respondetur *Deus meus sperantes in te.* Vers. *Mitte eis auxilium de sancto;* respondetur *Et de Sion tuere eos.* Vers. *Domine, exaudi Orationem meam;* respondetur *Et clamor meus ad te veniat.* Vers. *Dominus vobiscum;* respondetur *Et cum spiritu tuo.*

428 *Oremus.---Omnipotens sempiterne Deus, miserere famulis tuis, et dirige eos secundum clementiam tuam in viam salutis aeternae, ut te donante tibi placita cupiant, et tota virtute perficiant.*

Alia Oratio.---Actiones nostras, quaesumus, Domine, aspirando praeveni, et adjuvando prosequere, ut cuncta nostra operatio et oratio a te semper incipiat, et per te coepta finiatur. Per Christum Dominum nostrum. Respondetur *Amen.*

Praedicta tamen debent dici per episcopum praedictum in libro qui supra altare debet esse paratus. Quibus finitis, capellani domini papae, bini et bini, recipiunt novos cardinales, et eos faciunt osculari altare; deinde ipsos adducunt secundum ordinem suum ad osculum oris cardinalium antiquorum. Et primo veniunt ad episcopos, secundo ad presbyteros, subsequenter ad diaconos cardinales, quemlibet eorum secundum ordinem suum osculando.

Quo facto, antiqui cardinales bini et bini redeunt ad consistorium ad sedendum secundum ordinem suum; diaconi vero cardinales antiquiores ducunt iterum bini et bini novos cardinales secundum ordinem supradictum ad osculum pedis et oris domini papae; et postea eos ducunt usque ad sedem in qua debent sedere in consistorio, secundum ordinem per dominum papam in nominatione eorum eis datum.

Postea omnes alii non cardinales recedunt; post quorum recessum dominus papa imponit silentium dominis cardinalibus novis, quousque ipse dominus papa de consilio antiquorum cardinalium os duxerit eis aperire. Et tunc dicit eis «qualiter debent cum reverentia loqui in consistorio, cum loquentur aliis cardinalibus, etc.; cum loquentur, tam in viam consilii, quam in viam collationis, non contradicendo seu impugnando dicta aliorum cardinalium, sed alia dicendo prudenter et cum reverentia, quod eis Dominus ministrabit; et qualiter etiam alios cardinales debeant honorare; qualiter etiam in consiliis dandis debeant Deum prae oculis habere, et in mente et in ore tunc temporis sanctitatem et puritatem habere, remota omnium partialitate amoris, odii, vel favoris.»

Aliquando consuevit tamen eis silentium imponere illo tunc, et reliqua proxime praecedentia eis dicere, dum eis decreverit os aperire.

429 Quibus dictis, papa surgit et vadit ad cameram suam, et cardinales omnes remanere consueverunt in domo papae, quousque mensae pro prandio sint paratae; et illa die omnes cardinales comedunt in aula cum papa. Et cum dominus papa exit de camera, et venit ad prandium, associant ipsum duo diaconi cardinales antiquiores usque ad mensam ipsum praecedendo; et post prandium simili modo associant eum usque ad cameram. Et sedent cardinales in mensa primo secundum ordinem suum, a parte dextra papae episcopi et

presbyteri cardinales, tam antiqui, quam novi; a parte vero sinistra sedent secundum ordinem suum tam antiqui quam novi diaconi cardinales juxta modum consistorii.

Post prandium vero eumdem ordinem servant in sedendo, tam antiqui, quam novi cardinales; et cum fuerit tempus recedendi, dominus papa sedendo in cathedra sua dat capellum rubeum novis cardinalibus, secundum ordinem per eum in nominando eos eis datum; et ipsum capellum cujuslibet ipsorum capiti imponit ipsis cardinalibus novis stantibus coram eo genuflexis; et immediate familiaris domini papae, qui debet esse paratus, capellum de capite ipsius cardinalis recipit; et tunc quilibet eorum post praedictam impositionem capelli immediate secundum ordinem suum pedem domini papae osculatur, et postea dominus papa quemlibet eorum ad osculum oris recipit secundum ordinem praedictum; et quilibet novorum cardinalium, osculo per eum a domino papa recepto, ad sedem suam ibi redit.

Quo facto, dominus papa surgit, et etiam omnes cardinales; et postea, si ecclesia cathedralis sit ibi prope, novi cardinales aliquoties ad orandum consueverunt immediate ire, deinde ad domos suas redire.

Sequenti autem die novi cardinales debent simul incipere visitationem omnium cardinalium antiquorum, quemlibet ipsorum in domibus quas inhabitant, visitando, non attendendo in visitatione cardinalium antiquorum, qui fuerint, vel sint antiquiores cardinales, sed secundum quod cardinalibus novis magis placebit; et ipsi cardinales antiqui debent novos cardinales tunc, dum visitantur, in camera sua secrete instruere quomodo dominum papam et cardinales antiquos debeant verbo et facto honorare, ac etiam revereri; et quem modum, quando loquentur in consistorio et alibi, cum domino papa **430** vel cardinalibus, in viam consilii, vel in collationes, seu alia loquendo, vel in sedendo, debeant observare. Postquam vero cardinales novi cardinales antiquos visitaverint in suis domibus, cardinales antiqui debent cardinales novos singulariter et singuli in eorum domibus visitare, et interdum ex specialitate aliquos novos cardinales et in domibus propriis immediate, cum sint creati per papam.

Dominus papa in consistorio secundo quod tenuerit vel ad tardius in tertio, consuevit os cardinalibus novis, de consilio cardinalium antiquorum aperire, et tunc eos hortari quomodo debeant in consistorio loqui reverenter, et alia bona verba, prout supra dictum est, tunc temporis eis dicendo.

Advertendum tamen est quod dum praedictum consilium petitur, cardinales novi debent exire consistorium, et stare in aliqua camera ibi prope, donec, datis praedictis consiliis per cardinales antiquos, postea per juniorem antiquum cardinalem, de mandato papae vocentur quod redeant ad consistorium. Quibus reversis, papa consuevit eis os aperire.

Papa vero singulis novis cardinalibus in consistorio, die qua eis os aperuit, dare consuevit titulos et annulos in fine consistorii; et quilibet novus cardinalis consuevit tunc temporis, dum papa imponit annulum digito ipsius, genua flectere, et immediate post dationem annuli manum et pedem dicti domini papae osculari; et osculo per eum a domino papa recepto postea redire ad sedem suam.

Novi vero cardinales annulos portare non debent, etiamsi antequam cardinales fuerint, praelati existerent, quousque dominus papa in consistorio det eis titulos et annulos, ut est dictum; nec debent in capellis, vel domibus propriis dare benedictionem, quousque titulum et annulum receperint, ut dictum est.

Norma vero quae antiquitus consuevit servari in apertione oris novorum cardinalium, et assignatione titulorum, ac datione annulorum, est infra scripta, videlicet quod postquam sederint cardinales tam antiqui, quam novi, in ordine suo in consistorio, tunc quando domino papae placebit, dicitur per eum novis cardinalibus quod sedeant ad partem; et ipsis absentibus dantur consilia circularia per cardinales antiquos, an ora ipsorum novorum cardinalium sint aperienda; et si consulant quod sint, revocantur ad consistorium iidem cardinales absentes, **431** et sedent in locis suis. Et tunc dominus papa, proposita aliqua auctoritate, si placet, cum brevi vel modica, absque ulla ipsius prosecutione ora ipsorum aperit, dicendo: *Nos aperimus tibi os,* vel *vobis,* si sint plures, *tam in collationibus, quam consiliis, et in electione Romani pontificis, et in omnibus actis, tam in consistorio, quam extra, quae ad cardinales spectant, et quos sunt soliti exercere.* Ipsi vero ad proposita non respondent.

Post haec in fine consistorii, vel ibidem post apertionem praedictam, secundum quod domino papae videbitur, singuli cardinales novi, singulariter unus post alium, genu flectit coram domino papa; et tunc dominus papa recipit unum ex annulis praeparatis ad hoc, et immittit digito cardinalis novi, dicendo tunc haec vel similia verba quae sequuntur.

Ad honorem Dei omnipotentis, sanctorum apostolorum Petri et Pauli, et sanctae Priscae, vel alterius sanctae, vel sancti, ad cujus honorem est fundata ecclesia quam cardinali novo committit, *committimus tibi Ecclesiam sanctae Priscae cum clero et populo et capellanis suis,* si est in presbyterum cardinalem assumptus; et sic in similibus, et interdum additur: *Secundum formam, qua committi cardinalibus consuevit, qui eamdem ecclesiam in titulatam pro tempore habuerunt.*

Si vero esset in diaconum cardinalem assumptus, dicitur: *Ad honorem,* etc., ut supra, *committimus Ecclesiam sanctae N. cum clero et populo suis,* et omittitur *Capellanis.*

Cardinalis vero qui recipit annulum, osculatur manum et pedem domini papae, et dominus papa ipsum post ad osculum oris recipit, et sic consequenter de aliis novis cardinalibus observatur. Quibus completis, vadunt praedicti domini cardinales novi sedere in locis suis, nec tunc etiam cardinales novi aliquid praedictis verbis et factis respondent.

Attendendum etiam quod dominus papa tunc praesentibus omnibus cardinalibus ordinat quos titulos habere debeant novi cardinales absentes, ut inde sollicitudo tollatur.

Attendendum est etiam quod praemissa, quantum ad apertionem oris, et donationis annuli et tituli, interdum consueverunt fieri extra consistorium, quando dominus papa vocat omnes cardinales ad cameram suam pro consilio super negotiis habendo; et tunc omnes praemissae solemnitates per omnia servantur secundum modum ante dictum, prout factum fuit **432** anno a nativitate Domini 1339, 16 mensis Januarii, Avinione, per dominum papam Benedictum XII, in personas dominorum cardinalium Ebredunensis, cui tunc fuit commissus titulus sancti Marci; et Albi, cui tunc etiam commissus fuit titulus quatuor Coronatorum; et montis Olivi,

cui commissus fuit tunc etiam titulus sancti Stephani in Coelio monte in camera praedicti domini papae Benedicti.

Sciendum quod quando creatur cardinalis novus aliquis, qui est extra curiam, et fuit creatus cum aliis in curia Romana praesentibus, die qua intrare debet curiam, omnes cardinales et camerarius papae, cum clericis camerae et servientibus armorum ejusdem domini papae, exeunt sibi obviam extra villam; et in obviatione cardinalis alii, amotis capellis et biretis, recipiunt ipsum ad osculum. Quo facto, retrocedentes vadunt ad consistorium, duobus tantum diaconibus cardinalibus junioribus cum ipso cardinali novo remanentibus, et eum associantibus usque ad aulam, ubi papa tenet consistorium. Et cum illuc pervenerit, et postea dominus papa de camera sua ad consistorium venerit, antiqui cardinales praeter duos diaconos cardinales juniores cum novo cardinali extra consistorium in fine aulae, ubi tenetur consistorium, remanentes, faciunt reverentiam more solito domino papae. Qua facta, duo antiquiores diaconi cardinales occurrentes novum cardinalem in introitu consistorii recipiunt; et praedicti duo diaconi cardinales juniores, qui eum associaverant, eum dimittunt, et accedunt ad reverentiam solitam faciendam; et ea facta, redeunt ad sedendum in consistorio in locis consuetis. Postea eum dicti duo antiquiores diaconi cardinales deducunt ad dominum papam, qui eum ad osculum pedis, et postmodum oris, recipit. Deinde iidem duo diaconi cardinales antiquiores eum ducunt ad sedem debitam, per dominum papam sibi secundum suae creationis gradum et ordinem assignatam.

Postquam omnibus cardinalibus sedentibus, caeteris repulsis aliis, dominus papa allocutione et collatione aliqualibet, ut est moris, **433** factis ad instructionem ipsius, ut supra de cardinalibus praesentibus in curia Romana noviter creatis recitatum est, silentium novo cardinali imponit, quousque de consilio aliorum cardinalium os ei duxerit aperiri. Subsequenter dominus papa cum omnibus cardinalibus, cum fuerit tempus recedendi, dat in camera sedendo novo cardinali capellum rubeum, vel ante prandium, si non esset in statu illa die solemne prandium faciendi. Reliqua vero debent per dominum papam in apertione oris et datione tituli et annuli dici, fieri et servari isti novo cardinali, et per eumdem cardinalem in visitatione et aliis praemissis per eum faciendis, prout in cardinalibus novis creatis in curia praesentibus eis per dominum papam, et per eos dici, fieri et servari est superius recitatum.

Item sciendum est quod si vacaret sedes apostolica tempore quo rediret ad curiam cardinalis antiquus, sive noviter creatus, qui fuisset legatus aut nuntius, tunc cardinales alii, etiamsi non essent in conclavi pro electione futuri summi pontificis, non vadunt cardinali obviam venienti, pro eo, quia sede vacante personam papae quodammodo repraesentant.

Sciendum quod si die qua cardinalis novus tempore suae creationis absens intrat curiam, dominus papa discretiatus non teneat consistorium, in camera dat capellum rubeum ipsi novo cardinali, praesentibus cardinalibus; et ipsa die os non clauditur,. sed in primo venienti consistorio consuevit.

Regulariter autem cardinali novo absenti capellus rubeus per dominum papam non mittitur. Interdum tamen de gratia speciali mitti ei per dominum papam consuevit, quando antea missus legatus, vel nuntius, per eum fuerat pro pace inter reges, vel regem et principes, tractanda, ac etiam consummanda, ad finem quod ipse cardinalis per ipsos in majori reverentia habeatur, et ex hoc ad pacem melius et facilius inducatur.

Item notandum quod cardinalis noviter creatus, antequam receperit titulum, si papa solemniter celebret, vel audiat Vesperas solemnes, venit ad reverentiam papae secundum gradum suum; et postea recipit et portat paramenta sua, sicut caeteri cardinales gradus sui, si receperit ordinem ad quem est electus; aliter non.

434 Notandum quod quando cardinalis qui creatur per papam in presbyterum, vel diaconum cardinalem, non est presbyter, vel diaconus, si sit in presbyterum electus, non portat in Vesperis vel Missa, quas papa solemniter facit et dicit praesentibus aliis cardinalibus antiquis, paramenta, quae alii cardinales antiqui portant tunc temporis, quousque de manibus papae receperit ordinem presbyteri; et si sit in diaconum electus, ita non portat paramenta diaconi, quousque de manibus papae receperit ordinem diaconatus; sed stat ultimus inter cardinales gradus sui indutus cappa de scarleto.

Minores ordines consueverunt dari praedictis cardinalibus novis per episcopum cardinalem ex commissione papae extra quatuor tempora. Minores vero ordines per papam regulariter in quatuor temporibus, et interdum extra quatuor tempora et secreto, praesentibus tantum tribus antiquis cardinalibus, et paratis suis paramentis uno episcopo vel presbytero et duobus diaconibus. Consueverunt etiam dari per papam simul omnes ordines majores cardinalibus supradictis.

CXVII. *Caeremoniae solitae servari in creatione presbyterorum cardinalium, quando eis committitur titulus episcopalis, rubrica.*

Quando vero titulus cardinalis episcopi vacat tempore quo novi cardinales per dominum papam creantur, consuevit interdum dominus papa alicui de antiquis presbyteris cardinalibus in curia Romana praesentibus, de illo per modum qui sequitur providere, et in die Veneris, quando cardinales de novo creandos nominat, antiquis cardinalibus per ordinem suum venientibus pro consilio ad cathedram, juxta cathedram domini papae pro ipsis cardinalibus antiquis paratam, eos singulariter interrogat, de quo antiquo presbytero cardinali eis videretur ecclesiae, ut praemittitur, vacanti fore providendum, neminem tamen de cardinalibus eis nominando; et responso per ordinem per eos, dum postea omnes cardinales ad consistorium ad sedendum secundum ordinem suum redierint, dominus papa antiquo cardinali presbytero ibidem praesenti vel absenti providet de ecclesia episcopali, ut praemittitur, vacante, antequam creet alios novos cardinales.

435 Praeferuntur tamen aliqui ratione legationis novissimi presbyteri cardinales in provisione tituli episcopalis antiquioribus presbyteris cardinalibus, prout factum fuit tempore domini Joannis papae XXII, quo tempore erat legatus dominus Bertrandus de Poeto, qui stando in

sua legatione fuit factus episcopus Ostiensis, licet dominus Santelmus [*Al.,* Santelinus] Joannes, qui postea lapsu temporis fuit episcopus Albanensis, et P. de Roblayo, qui fuerat cancellarius Franciae, presbyteri cardinales praecederent eum.

Praeferuntur etiam novissimi presbyteri cardinales in provisione dicti tituli episcopalis illi qui ante promotionem ad cardinalatum fuerint archiepiscopi, vel episcopi consecrati, aliis antiquorum cardinalium, qui non fuerunt episcopi consecrati ante promotionem cardinalatus, ut tempore praefati domini Joannis papae, quo tempore dominus Petrus de Pratis, tunc presbyter cardinalis, qui fuerat archiepiscopus consecratus Aquensis, fuit factus episcopus Praenestinensis, licet praedicti domini Santelmus Joannes et P. de Roblayo presbyteri cardinales praecederent eum, et essent antiquiores in cardinalatu; et tempore domini Clementis papae VI, quando dominus Dalbia, qui fuerat episcopus Ruthenensis, fuit factus episcopus Portuensis; et dominus cardinalis Bononiensis, qui fuerat consecratus archiepiscopus Lugdunensis, factus fuit episcopus Portuensis; et dominus cardinalis Claromontensis, qui postea fuit papa Innocentius VI, fuit habitus episcopus Ostiensis, licet dominus cardinalis montis Olivi praecederet eos, et esset antiquior ipsis in cardinalatu. At tempore domini Innocentii papae VI, quo dominus Atrabatensis presbyter cardinalis fuit factus episcopus Ostiensis, et dominus Ispanus etiam presbyter cardinalis, qui tunc erat legatus in Lombardia, fuit episcopus Sabinensis, quamvis dominus montis Olivi, qui fuerat abbas montis Olivi Benedictinus; et cardinalis Sucellensis creatus dicti domini Clementis papae VI, qui fuerat electus Sucellensis, et non fuerat consecratus, praecederent omnes; et subsequenter creavit alios novos cardinales per modum supradictum.

436 Die vero Sabbati sequenti dictus cardinalis antiquus, cui die Veneris praecedenti provisum est de titulo cardinalari episcopali, debet esse extra consistorium cum aliis novis cardinalibus die Veneris praecedenti creatis, quousque ex parte domini papae vocetur quod veniat ad eum cum aliis cardinalibus de novo creatis; et tunc primitus debet venire cum eis, et stare primus pedes cum novis cardinalibus, et omnia alia facere cum eis quae novi cardinales facere debent juxta modum superius recitatum, hoc excepto, quod cum omnes solemnitates praemissae sint completae, quod per duos diaconos cardinales antiquiores primus ducitur ad sedendum in consistorio immediate juxta ultimum antiquum episcopum cardinalem. Silentium etiam ei non imponitur, quod novis cardinalibus est imponi consuetum; nec per papam annulus ei postea datur, nec exhortatur per papam, quomodo debeat se habere in consistorio et extra; nec capellus rubeus ei per papam datur. Visitat tamen omnes cardinales, ut de novis cardinalibus superius est jam dictum. Si vero est absens a curia, quando dominus papa ei providet, debet cum redierit omnes cardinales in eorum domibus singulariter visitare.

Sciendum est autem quod titulus episcopalis cardinalatus non consuevit committi alicui cardinali, nisi primo fuerit episcopus consecratus, posito quod tempore quo talis titulus episcopalis vacat, sit prior presbyterorum cardinalium primus, qui non fuit episcopus consecratus ante promotionem suam ad cardinalatum. Et ita factum fuit, quando dominus cardinalis de Bolonia fuit factus episcopus Portuensis, qui erat subprior presbyterorum cardinalium, quod fuerat ante cardinalatum archiepiscopus Lugdunensis consecratus; et dominus cardinalis montis Olivi erat prior presbyterorum cardinalium; sed ipse dominus montis Olivi non fuerat episcopus consecratus ante promotionem suam ad cardinalatum, ideo non fuit sibi commissus titulus episcopatus praedictus.

Notandum tamen est quod tempore praedicti domini Joannis papae, dominus Santelmus Joannes presbyter cardinalis, licet non fuisset electus neque consecratus in episcopum vel archiepiscopum, fuit factus episcopus Albanensis.

Tempore vero Benedicti XII et domini Clementis VI, post receptionem ad osculum oris, dominus papa consuevit dare annulos nobiles episcopis noviter creatis, quando sunt in curia **437** praesentes; absentibus autem etiam, cum ad ipsam curiam redierint, dare non est consuetum. Ita fuit observatum per dominum Clementem papam VI, quando dominus Petragoricensis cardinalis fuit creatus episcopus Albanensis, et dominus cardinalis Ruthenensis factus episcopus Portuensis; quibus dati fuerunt annuli per dominum papam praedictum, ut dictum est, quia erant in curia praesentes. Domino cardinali Ebredunensi vero, qui erat absens a curia, quando fuit creatus episcopus Sabinensis, in regressu suo per papam annulus non fuit ei datus. Domino cardinali Albo, cum factus fuit episcopus Tusculanensis, datus fuit annulus, quia erat tunc in curia praesens per dictum Clementem papam praedictum, modo et tempore praedictis; et idem fecit domino cardinali de Bolonia, quando ei providit de episcopatu Portuensi.

Interdum tamen dominus papa consuevit antiquo presbytero cardinali in curia Romana praesenti sine quatuor temporibus, et sine creatione novorum cardinalium de episcopali titulo per modum supra plene recitatum providere; et illa die omnes cardinales consueverunt cum papa prandium facere; et cardinalis ille in crastinum habet omnes cardinales singulariter in eorum domibus, ut supra praemissum est, visitare.

Si vero cardinalis ille sit absens a curia Romana, omittuntur solemnitates praedictae, hoc excepto, quod auricularia consilia per dominum papam cardinalibus in curia Romana praesentibus per modum praedictum petuntur. Quibus per eos datis, et postea ad consistorium reversis, dominus papa facit tunc provisionem praedictam cardinali absenti per modum antedictum.

Et notandum quod licet regulariter omnes dicti cardinales veniant ad reverentiam domini papae, quando idem dominus papa venit ad consistorium, tamen si ipse dominus papa, sive in loco suo, sive in camera sua, seu alibi cum mantello et bireto, vel cum cappa, non portando paramenta solita, ut fit aliquando propter frigus, vel ex causa alia, teneat consistorium; tunc quando non portat paramenta solita, non veniunt domini cardinales ad reverentiam consuetam.

Sciendum est quod quando dominus noster papa creat cardinales, sive diaconos, sive presbyteros, post creationem et commissionem ecclesiarum, ad quas intitulantur per dictum **438** dominum nostrum papam eis factam, idem dominus noster consuevit dispensare ad partem, ut dicti cardinales possint obtinere omnia beneficia, quae ante dictam creationem obtinebant, cum ecclesiis eisdem commissis.

Sciendum etiam, quod quando dominus noster papa providit alicui presbytero cardinali de aliquo episcopatu cardinalari, tunc dominus noster non dicit *committimus,* sed *providemus de tali episcopatu,* etc. Et hujusmodi provisione facta, dictus dominus noster papa non in publico, sed ad partem dispensat cum ipso episcopo cardinali, ut beneficia, quae obtinebat ante dictam provisionem, una cum dicto episcopatu possit obtinere.

Notandum est etiam quod dicti cardinales, qui mittuntur nuntii vel legati, die qua debent arripere iter legationis suae, ambo simul vadunt cum famulis suis, tamen primo ad ecclesiam majorem civitatis vel villae, ubi curia est; demum debent arripere et continuare iter suae legationis. Omnes vero alii cardinales, qui habent remanere in curia, habent praecedere legatos, et exspectare quasi per mediam leucam extra civitatem, et ibi recipiunt licentiam ab ipsis. Qua licentia ab omnibus recepta, continuant ad usque prosecutionem iter suum.

Sciendum est etiam quod cardinales nuntii vel legati in excessu eorum de curia et regressu habent visitare omnes cardinales in curia remanentes; ipsi vero in dictis recessu et regressu non visitantur, nisi hoc fieret ex affectione speciali, licet secundum usum modernorum, quasi per omnes visitentur.

Item sciendum est quod cardinalis legatus vel nuntius non consuevit redire ad curiam Romanam, nisi praehabita super hoc licentia speciali domini papae.

CXVIII. *De creatione cardinalium legatorum, vel nuntiorum.*

Sciendum est quod quando dominus papa vult ordinare de cardinali, vel de cardinalibus, legato, vel legatis, nuntio, vel nuntiis, mittendo, vel mittendis ad aliquas partes, seu regiones, dominus papa primo petit publice in consistorio a cardinalibus utrum sit expediens mittere, vel non, dicendo aliqua **439** propter quae mittendum videatur; et si expediens videatur mittere, ordinat etiam publice in consistorio utrum sint mittendi unus, duo vel plures; et ordinato de mittendo, fiunt auricularia consilia de personis mittendis, ut in cardinalibus creandis est fieri consuetum, et dominus papa petit tunc auriculariter a quolibet, de quo, vel quibus, videtur bonum ordinare mittendis.

Et consiliis completis, postmodum per papam interdum sumpta aliqua auctoritate, sed ipsam parum prosequendo, regulariter tamen sine assumptione auctoritatis, ibidem vel in crastinum, secundum quod papae placuerit, dicitur per dictum papam: *Omnes* vel *major pars fratrum nostrorum concordant,* vel *concordat in unam personam,* vel *duas personas,* vel *plures,* si duae vel plures sint mittendae; *et nos de consilio ipsorum fratrum nostrorum ordinamus quod vos talis, vel tales,* si sint duo vel plures, *vadatis ad tales partes, et paretis vos ad eundum,* etc. Interdum vero papa consuevit addere post verbum *Ordinamus, Et injungimus.* Quo dicto per papam, cardinalis mittendus ibidem consuevit sumere aliquam auctoritatem, et aliqualiter se excusare, quod ipse non est sufficiens ad id quod dominus papa eum ordinavit mittendum; sed ejus excusatione non admissa per papam, cardinalis ipse venit ad osculum pedis et oris papae, cardinali antiquiori diacono primitus pedes papae discooperiendo. Quibus factis, papa surgit, et vadit ad cameram. Aliae solemnitates non fiunt, nec dicuntur, nisi quod si cardinalis aliquis est absens propter infirmitatem, mittuntur duo cardinales ad eumdem pro consilio ejus habendo, juxta modum servatum in creationibus novorum cardinalium. Illa vero die qua sic ordinantur legatus, vel legati, nuntius, vel nuntii

cardinales, mittendus, vel mittendi, non consueverunt omnes cardinales cum papa commedere; sed tantum ille, vel illi, quis, vel qui, legatus, vel legati, nuntius, vel nuntii ordinatur, vel ordinantur.

Attendendum est etiam quod si forte sint duo legati, vel nuntii creati, et unus illorum processu temporis forsitan se excuset, vel papa eum excuset, utrum illi qui remanet, sit alius legatus, vel nuntius adjungendus, vel non adjungendus, et de persona adjungenda super hoc sit auriculare consilium, sicut prius; et hoc propter illum primo creatum, se non excusantem, qui remanet nuntius, vel legatus, qui in **440** hoc tantum cardinalium vota scire non debet. Et ita fuit observatum tempore domini Clementis papae VI, pontificatus sui anno 4, quando dictus dominus papa excusavit dominum cardinalem de Bolonia, qui fuerat electus legatus una cum domino cardinali Ebredunensi per eumdem ad partes Italiae et regni Siciliae.

Notandum est etiam quod dominus papa debet ordinare et facere, ut supra dictum est, hujusmodi legatos, vel nuntios in consistorio. Interdum tamen consuevit ipsos ordinare et facere in camera sua, vocatis omnibus cardinalibus; et si forte papa in dicta ordinatione non portat pluviale et mitram; tamen in pronuntiatione ipsorum legatorum, vel nuntiorum ipse debet portare pluviale aurifrigiatum, et mitram consistorialem nuncupatam. Si tempus sit nimis frigidum, papa in eadem pronuntiatione potest recipere pluviale de samito fulrato de pellibus, et caputium de eodem. Quo pluviali recepto, ante dictam legatorum vel nuntiorum pronuntiationem omnes cardinales debent venire ad reverentiam papae, prout est consuetum.

Item notandum quod cardinalis vel nuntius, ante recessum suum de curia, debet omnes et singulos cardinales in eorum domibus visitare; et illud idem debet facere in regressu. Ipse vero legatus, vel nuntius, non consuevit ab eis visitari, nisi per aliquos sibi speciales; sed in die recessus ipsius omnes cardinales debent extra villam in convenienti campo exspectare ipsum, ab eo facto primitus osculo, depositis capellis et bireto per eosdem. Si vero sint duo, vel plures legati, vel nuntii, debent ipsi convenire bene mane in ecclesia majori civitatis, vel loci, ubi resident papa et cardinales, et idem recipere simul viam suam, et venire ad cardinales extra villam, ut supra dictum est, exspectantes pro commeatu recipiendo.

Cum autem hujusmodi legati, vel nuntii redeunt de legatione sua, et volunt intrare curiam, omnes cardinales de curia debent exire eis obviam extra villam, et eosdem legatos, vel nuntios exspectare in convenienti campo, ut superius in recessu est dictum; et deinde omnes cardinales cum dictis legatis vel nuntiis debent ascendere palatium, ubi recipiuntur praedicti legati, vel nuntii in consistorio per dictum papam ad osculum pedis et oris; et si non sit unus legatus, vel nuntius, **441** ille associatur a loco ubi fuit per cardinales receptus extra villam usque ad palatium papae per duos juniores diaconos cardinales.

Si vero sint duo legati vel nuntii, ipsorum legatorum vel nuntiorum prior in ordine cardinalatus associatur a loco praedicto per duos juniores diaconos, et legatorum vel nuntiorum alter associatur modo praedicto per alios duos penultimos juniores diaconos cardinales, secundum suae prioritatis ordinem incedendo. Quibus legatis vel nuntiis receptis per papam ad osculum pedis et oris, vadunt ipsi legati vel nuntii ad sedendum in sede sua secundum ordinem suum; ipsi vero diaconi cardinales, qui eosdem legatos vel nuntios associaverint, post eos veniunt ad reverentiam papae, prout est fieri consuetum; et demum vadunt ad sedendum in loco suo.

Quibus residentibus, papa recipit aliquod thema, et facit quamdam collationem ad commendationem et laudem ipsorum legatorum vel nuntiorum, prout videtur papae; in qua collatione ipsi legati vel nuntii sedent in locis suis, capitibus omnino discoopertis, etiam absque biretis; et sic est quandiu laus et commendatio illius collationis ipsis diriguntur per papam; et ipsa collatione finita, remanent illa die omnes cardinales ad comedendum cum papa. Dicta namque collatio, quae fit per papam in adventu nuntiorum, vel legatorum, fuit introducta per dominum Benedictum papam XII, et observata per dominum Clementem VI. Tamen temporibus domini Clementis V et domini Joannis XXII non observabatur.

In primo vero consistorio secuto dicti nuntii vel legati referunt, seu relationem faciunt de gestis per eos in legationibus suis; et hoc per modum collationis, recipiendo thema aliquale. Et istud servatur, etiamsi sint duo legati vel nuntii, sive plures, pro quibus facit suam relationem per modum collationis. Si autem ipsi legati vel nuntii non erunt parati referre in proximo consistorio post eorum adventum, consuevit eis designari per papam certa dies ad referendum.

Est etiam notandum, quod cardinalis legatus vadens ad legationem suam, cum exit territorium civitatis vel loci in quo papa cum cardinalibus residet, statim deponit cappam communem, et recipit cappam rubeam de scarleto et biretum rubeum, quibus in tota legatione sua utitur; et cum intrat territorium supradictum, statim dimittit signare, et deponit cappam rubeam et **442** biretum rubeum, et assumit cappam communem, et biretum tale, sicut alii cardinales portant, et deinde intrat curiam per modum supra proxime descriptum.

Ista vero quoad assumptionem, necnon depositionem cappae rubei coloris et bireti et crucis signationem, non habent locum quoad nuntios, sed tantum quoad legatos.

Attende tamen quod crux non portatur ante legatum, nec ante nuntium.

Sciendum est autem quod cardinalis legatus, postquam recesserit de curia, quousque redierit de legatione sua ad curiam, nihil recipit de censibus ecclesiae, nec de servitiis praelatorum per dominum papam medio tempore factorum, nec de aliis camerae domini papae medio tempore debitis, in quibus cardinales praesentes partem dimidiam habere et percipere consueverunt, exceptis annul. card. medio tempore decedentium, in quibus annul. card. legati absentes a curia tantum recipiunt, ac si essent praesentes. Nuntius vero missus tantum recipit in absentia de praedictis, quantum reciperet, si in curia esset praesens.

Notandum etiam quod cardinalibus, qui debent ire legati, vel nuntii, consuetum est ad parandum se et iter arripiendum unius mensis terminus communiter assignari, licet propter periculum grande, quod imminebat et timebatur . . . . . fortius in regno Majoricarum, quod rex Aragonum cum armis intraverat, et civitatem Majoricam jam receperat, et ad locum Perpignani accedens capere nitebatur eumdem, dominus B. cardinalis Ruthenensis, ad ipsa regna ordinatus legatus, die duodecima post diem suae publicatae legationis iter suum arripuit versus illa.

Item notandum quod cardinales legati vel nuntii in regressu de legatione sua consueverunt cardinalibus in curia remanentibus aliqua, prout placet, dare jocalia.

Item notandum quod quando domini cardinales sunt coram domino papa, et habent ibidem loqui vel respondere de aliqua materia, primo loquitur primus episcopus cardinalis, et subsequenter alii episcopi cardinales; et post eos presbyteri cardinales; et demum junior diaconus cardinalis, et per ordinem omnes diaconi cardinales usque ad antiquiorem diaconum cardinalem, qui loquitur seu respondet ultimus Cum autem vacat sedes apostolica, et domini cardinales simul congregantur, **443** et loquuntur, tunc non servatur iste modus, quod antiquior diaconus cardinalis loquitur immediate post ultimum presbyterum cardinalem, et demum singuli diaconi cardinales usque ad juniorem diaconum cardinalem, qui tunc sede vacante loquitur ultimus omnium.

[ORDO ROMANUS XV.]

ADMONITIO IN LIBRUM SEQUENTEM.

1. Etsi in veteri Codice, quem nobis utendum pro sua benevolentia concessit eminentissimus cardinalis Casanata, nullum auctoris nomen sequenti libro sit praefixum, ex variis tamen ejusdem libri locis constat eum esse Petrum Amelii, Gallum Electensem, ex eremita Augustiniano Urbani V sacristam, dein Gregorii XI poenitentiarium ac bibliothecarium; postea Senogalliensem episcopum, archiepiscopum Tarentinum, tum patriarcham Gradensem et Alexandrinum, atque ecclesiae Aquensis administratorem. Is nimirum se ipse prodit in sequentis libri cap. 79: *Ita vidi ego frater Petrus Amelii, Senegalliensis episcopus, observari.* Item in cap. 141 Augustinum *Patrem nostrum vocat;* idemque in cap. 90 testatur, se *sacristam et episcopum Senogalliensem,* agnos Dei (ut vocant) confecisse anno 1378. Ad haec in cap. 158 ait se *Gradensem patriarcham* una cum patriarcha CP. processus generales in criminosos feria quinta in Coena Domini pronuntiasse anno 1393. Denique in vivis erat ad annum 1398, instante obitu Bonifacii IX, ex cap. 165. Falluntur itaque qui eum anno 1368 obiisse ferunt, cum post annos decem agnos Dei confecerit sacrista et episcopus Senogalliensis. Sedit ut patriarcha inter cardinales episcopos anno 1391, ex cap. 153. Iter Gregorii XI Avenione Romam versibus cecinit: cujus operis meminit in sequenti cap. 142. *Quaere in itinerario meo de domino papa Gregorio XI.* Hoc Itinerarium exstat apud Massonum et Ciaconium de summis pontificibus, in Gregorio XI. Ex his manifestum est non alium a Petro Amelii sequentis libelli esse scriptorem, de quo Augustinus Patricius in lib. II, cap. 60.

2. Quaedam tamen additiones ab aliis auctoribus hinc inde respersae sunt, nimirum in cap. 61, ubi quaedam observantur de tempore Eugenii IV, tum in cap. 63, ubi exsequiae cardinalis Novariensis, qui anno 1434 obiit, referuntur. Harum additionum auctorem esse Petrum episcopum Oloycensem conjicere licet ex cap. 85. *Et ita vidi servari ego Petrus episcopus*

Oloycensis tempore domini Bonifacii IX, Innocentii VI, Gregorii XI, Joannis XXIII, et Martini V.

ORDO ROMANUS XV. VEL LIBER DE CAEREMONIIS S. R. E. Auctore PETRO AMELIO, ep. Senegalliensi.

448 I. *De Dominica prima Adventus Domini, rubrica.*

In prima Dominica Adventus Domini sermo et Missa mandantur. Hac die camerarius papae consuevit celebrare magnam Missam, nisi aliquis cardinalis vel praelatus faceret sermonem, quia tunc talis debet celebrare totum officium. In hac Missa summus pontifex indutus alba, stola, et pluviali rubeo simplici et sine perlis, et cum mitra alba, venit ad Missam; et sic in Dominicis Adventus et Quadragesimae; et antequam exeat cameram, occurrunt ei ad osculum manus cum aurifrisio pluvialis supra manum dexteram duo diaconi minores cardinales, qui ibidem sint; vel presbyteri, si non sint diaconi; et cum antecedunt usque ad capellam. In ista Missa descendit de cathedra sua, et vadit ad aliam ante altare, dum dicitur *Hanc igitur,* et ad *Laetatus sum* tantummodo.

CAP. II. *De Dominica secunda.*

In secunda Dominica Adventus sermo et Missa mandantur, ut alia supra. Item sciendum quod curia Romana in Dominicis Adventus, necnon in Quadragesima, quantumcunque sit festum duplex, et in ipsis cadat, nunquam consuevit de festo illa die facere, sed transfertur in sequentem feriam; nec commemorationem, quoniam istae Dominicae habent historias proprias.

CAP. III et IV. *De tertia Dominica et quarta.*

In tertia Dominica Adventus et Missa et sermo mandantur. Si camerarius non dicit Missam in prima Dominica, istam debet celebrare, nisi cardinalis aut aliquis praelatus faceret sermonem, quoniam tunc talis faciet officium totum. In hac die praelatus utitur mitra cum perlis et paramentis pretiosis violaceis. Portat dominus papa etiam pluviale de **449** sindone seu samito cum aurifrigiis de perlis, et mitra aurifrigiata cum perlis utitur; in prima Oratione dicitur *Pax vobis,* et non *Dominus vobiscum.*

In quarta Dominica Adventus sermo et Missa mandantur. Omnia et singula ut supra in prima.

CAP. V. *De vigilia Nativitatis Domini.*

In vigilia Nativitatis Domini non est sermo nec Missa. Vesperae mandantur. Potus fit in aula post Vesperas.

In primis Vesperis sacrista papae bona hora facit parare pluviale album pretiosum cum imaginibus et perlis, aquilam et mitram pretiosam cum magnis sapphiris, vel aliam juxta voluntatem papae: quibus indutus pontifex ad Vesperas venit; et duo diaconi, antequam exeat cameram, faciant sibi reverentiam osculando manum cooperto aurifrisio pluvialis papae. Et isto modo semper observatur quandocunque papa indutus exit cameram. Et facta reverentia flexis genibus ante altare, supra cathedra mitra deposita per antiquiorem diaconum primo; sed duo minores diaconi in cappis laneis remanent cum papa; et alii omnes cardinales cappis depositis sacra recipiunt paramenta, scilicet amictum, latum superpliceum et pluviale; et sic revertuntur duo antiquiores cardinales. Et surgens ab Oratione, duo diaconi cardinales antiquiores a dextris, et alii a sinistris recipiunt oram pluvialis, et alia manu fimbriam retro; et sic ducunt eum ad cathedram solemnem longe ab altari paratam; et ipso sedente, antiquior stet a dextris ipsius, junior a sinistris, capitibus discoopertis. Et tunc veniunt omnes cardinales ordine suo ad reverentiam papae more solito. Primo prior episcoporum cardinalium; post eum patriarcha, si est ibi; secundo loco subprior episcoporum cardinalium; et post eum alius patriarcha, si est ibi; et sic deinceps secundum ordinem suum.

CAP. VI. *Ordo Antiphonarum annuntiandarum.*

Quo facto, papa surgit; stando ibidem, et deposita mitra per illum qui stat a dextris, versa facie ad altare, signando se incipit *Deus, in adjutorium meum intende,* et dicto *Gloria Patri,* subdiaconus papae stando capite inclinato submissa voce incipit *Rex pacificus,* et postea flectit genua ante eum, et iterum papa reincipit Antiphonam; qua dicta, sedet. Statim

chorus reincipit; et ponitur sibi mitra per unum diaconum cardinalem, qui sibi astat a dextris, et per alium, retro caudas aptantes. Secundam Antiphonam incipit diaconus qui stat a dextris; tertiam incipit episcopus cardinalis, qui servit in officio presbyteri; quartam incipit prior presbyterorum cardinalium; quintam diaconus cardinalis qui stat a sinistris; et iste ordo observatur quandocunque sunt Vesperae papales.

450 Nota quod subdiaconus cum uno acolythorum denuntiat Antiphonam papae et cardinalibus. Capitulum dicit subdiaconus; Hymnum incipit aliquis de senioribus auditoribus vel acolythis; et statim papa eumdem Hymnum reincipit. Deponitur semper sibi mitra quando cantat. Subdiaconus vero incipit Antiphonam de *Magnificat;* et statim papa eam reincipit. Postquam cantores incipiunt *Magnificat,* papa descendit de sede, et vadit thurificandum altare. Hoc facto, revertitur ad sedem, et thurificatur per episcopum cardinalem in dicta sede; et postea ipse episcopus, dicti duo diaconi a dextris et a sinistris, et postea subsequenter omnes cardinales induti pluvialibus per unum acolythorum; et postea dicit Orationem.

Nota quod Matutinae non mandantur, sed omnes tres Missae, neque est sermo.

VII. *De Matutinis.*

In Matutinis vero papa venit indutus cappa lanea. Modernis temporibus est de veluto cremosino, foderata de ermelinis. Hoc adinvenit Bonifacius IX. Cappa lanea de scarleto rubeo, clausa usque ad medium pectoris, cum bireta connodata subtus barbam propter frigus; et sine mitra sedet in dictis Matutinis, quas ipse incipit more solito. Nec stant ante ipsum, nec ad latera cardinales diaconi, sed sedent in scamnis suis juxta ordinem suum.

CAP. VIII. *De lectionibus legendis.*

Duas primas lectiones legunt acolythi vel clerici capellae; tertiam legit junior thesaurariae clericus; quartam minor presbyter cardinalis; quintam nobilior in genere, qui tunc sit in curia; sextam prior subdiaconorum; septimam junior diaconus cardinalis, qui stat a sinistris papae; octavam prior diaconorum cardinalium, qui stant a dextris papae; nonam papa, in qua dicit solummodo *Jube, domine, benedicere,* et cantores respondent *Amen.*

Nota quod cardinales qui legunt lectiones ista nocte, post lectionem non veniunt ad osculandum pedem papae; sed alii dicentes lectiones vadunt ad osculandum pedem papae, sed non cardinales; et quando dicunt lectiones, omnes habent superplicia, praeterquam cardinales, qui stant cum cappis, dicentes lectiones; et lectione lecta per papam, subdiaconus incipit ante papam, *Te Deum laudamus,* et papa iterum resumit *Te Deum;* et cantores perficiunt totum. Dum cantatur *Te Deum,* sacrista facit parari paramenta super altare albi

coloris, primo casulam, secundo dalmaticam; super parte sinistra tunicellam; super parte dextra stolam pectoralem, chirothecas, annulos, pallium, tres acus sive spinolas, sandalia super eadem parte; manipulum infra librum Evangeliorum; in sinistra parte mitram, in medio altaris albam simplicem, et ab una parte cinctorium cum succinctorio versus mitram, et fanum a parte dextra; et sic idem sacrista successive et ordinate cum honestate **451** tradit et distribuit capellanis, commensalibus, auditoribus, et acolythis juxta ordinem suum summo pontifici deferendis.

Completo vero *Te Deum,* portantur duo candelabra cum faculis per acolythos ante papam, et Missale per aliquem episcopum de sibi astantibus; et ponit super caput primi presbyterorum qui sibi servire debet in hac Missa, et papa dicit Collectam. Qua finita, non datur Benedictio, sed acolythi cantant *Benedicamus Domino.* Et interim papa stando duo diaconi cardinales deponunt sibi illa vestimenta praecise usque ad camisiam seu albam Romanam, et induunt ipsum sacris vestibus, prout scripta sunt et notata superius, ordine contrario, quia primo traditur ei alba per illum qui habet legere Evangelium, qui etiam debet esse in habitu diaconi a parte dextra papae; et per subdiaconum ex parte sinistra. Ambo simul induunt papam. Secundo cinctorium cum succinctorio; et caveat quod illud pendeat ad latus sinistrum. Tertio crucem pectoralem, quarto fanum, et sic deinceps.

CAP. IX. *De prima Missa Nativitatis Domini.*

In hac Missa veniunt papae obviam, eo descendente de cathedra, tres juniores presbyteri cardinales, induti rochetto, amictu, superplicio, et planeta seu casula; et eodem modo in omnibus missis solemnibus papalibus, prout notatur in ordine ipsorum, et in fine continetur libri. Post thurificationem altaris, papa stante vel sedente in sede sua, omnes cardinales faciunt reverentiam papae, et non in Matutinis. Dicta Missa, et data Benedictione papali, et denuntiata indulgentia, per cardinalem qui ei servit in officio capellani, de VII annis et septem quadragenis, papa revertitur ad magnam cathedram; et mitra deposita per cardinalem qui sibi astat a dextris, incipit laudes *Deus, in adjutorium meum intende,* et revertitur ad revestiarium, ubi debet semper indui. Si papa velit celebrare secundam Missam sine intervallo, non exuit se, sed dicta per eum Oratione, et data Benedictione, vadat ad altare. Si autem per alium celebratur, et immediate, non cappam, sed pluviale deponit, cum aurifrisiatam mitram recipit. Si est infra capellam, et ibi exspoliat se sacris vestibus legendo Laudes cum capellanis suis; et ibidem tantummodo dicit Collectam, et dat iterum Benedictionem, cantato per cantores *Benedicamus Domino.* Quod si non sit revestiarium, ista fiunt in cathedra sua. Resumit cappam clausam quam prius deposuerat, et revertitur ad cameram, si sibi placet, usque sit tempus incipiendi Missam de aurora.

Nota quod in hac Missa nec in secunda non dicitur *Laetatus sum.* Item in praesenti Missa solus pontifex communicat, et super altare; et sine calamo bibit sanguinem, et nihil aliud, quia habet celebrare illam de tertiis; sed cum digitis bene tergat calicem, et cum aqua infra **452** lavet digitos, prout moris est in parvis Missis.

Notandum etiam quod imperator vel rex, si sit in curia hac nocte de sero, clericus capellae portat sibi librum legendarum, in quo debet legere quintam lectionem; et eum honeste instruit de caeremoniis observandis in petendo Benedictionem, in cingendo ensem cum vagina, extrahendo, et ipsum vibrando, pileo et aliis. Item notandum, paretur per camerarium et clericos ensis cum vagina, corrigia, et pileo secundum nobilitatem principis. Item dum cantatur quartum Responsorium, si sit imperator vel rex, camerarius, sacrista et clerici capellae parant unum pulchrum pluviale album, et ante pulpitum sibi deponunt caputium, et ipsum induunt ad medium chlamydis illud pluviale, ita quod fissura sit ad manum ejus dexteram; et cingunt ei ensem, et ipsemet extrahit et facit vibrare; et ponunt sibi super caput pileum, et ipse inclinat caput ad papam, et petit Benedictionem, et legit lectionem sibi praedictis astantibus. Qua lecta, ducunt eum sic indutum cum pileo super caput, ense extracto ad manum, ad osculum pedis papae; et quilibet revertitur ad locum suum.

Notandum etiam quod si papa sit Romae, hanc Missam debet celebrare ad praesepe Domini, et de sero ibidem cantare Vesperas, et potum cum clericis et nobilibus Urbis facere in aula.

Item quidquid offertur sive ad manus papae vel pedes, vel super altare, capellanorum commensalium est, excepto pane et vino, quod acolythorum est, et quidquid venit per totam Missam super altare. Et iste modus debet semper observari in omnibus Missis papalibus, prout continetur in libro Politico, secundum quod dicit Jacobus Gaietani; et presbyteri cum capellanis recipiunt XII denarios a papa, qui vocatur presbyterium, de quibus medietas est sacristae juxta ordinem Urbani.

In hac Missa nec in sequenti cardinales non consueverunt venire ad reverentiam papae, quoniam bis in die non tenentur (sed quod observatum sit alibi invenies) nisi tantummodo illi tres juniores presbyteri, illi nunquam fallunt. Contrarium ordinavit dominus Urbanus sextus. Sed in secunda Missa de aurora non veniunt, sed in prima et tertia. Bene.

X. *De secunda Missa.*

Missa de aurora mandatur, quam Romanus pontifex, si sit in Urbe, consuevit celebrare. Et egrediens de sancta Maria Majori summo mane indutus missalibus vestimentis, vadit ad sanctam Anastasiam, et ibi celebrat. In hac Missa dicitur *Credo in unum Deum,* et *Gloria in excelsis.* Non dicitur *Laetatus sum;* et oblationes ut in alia Missa de media nocte. Etiam papa solus communicat super altare ut in prima, etc.

Qua finita, sic revertitur indutus ad sanctam Mariam Majorem; et **453** depositis paramentis quiescit modicum in camera sua, et hora competente intrat sacrarium seu vestiarium cum episcopis, presbyteris, diaconis cardinalibus, capellanis, subdiaconis et reliquis ordinibus; et cantant Tertiam. Qua dicta, induunt eum solemniter sacris vestibus albis, et quilibet in ordine suo; et sic processionaliter procedunt ad altare cum cruce et septem faculis; et curia debet dare presbyterium, etc.

Quod si papa non sit in Urbe, cardinalis qui habet titulum sanctae Anastasiae consuevit hanc Missam celebrare, et in ejus absentia, si papa non celebret, prior presbyterorum cardinalium.

Notandum quod si papa vellet has duas Missas celebrare, si vellet, posset ambas dicere, absque quod deponeret vestes sacras; sed propter honestatem et nocturnam fatigationem rationabile est quod fiat aliqualis interpolatio secundum temporis congruentiam, et prout expedit propter brevitatem temporis et dierum, quod etiam notandum est. Quo dicto *Te Deum laudamus,* duo ceroferarii accedunt ante papam cum candelabris et candelis accensis, et papa dicit Orationem, et illi *Benedicamus Domino,* cantando. Nec papa dat Benedictionem consuetam, sed post Laudes. Sciendum quod si dictam secundam Missam celebrare velit, dicta prima, sacras vestes non deponit, sed cum illis dicit Laudes; quibus dictis, dat Benedictionem, et iterum reincipit secundam Missam.

Hora ergo competente indutus solemniter summus pontifex cum capellanis, subdiaconis, acolythis processionaliter cum septem faculis, cruce et incenso incipit Missam. Ei occurrunt tres juniores cardinales presbyteri ad osculum oris et pectoris. Sciendum quod lecta Oratione consueverunt laudes ejus fieri, sicut habetur in Politico, et notatur in ejus coronatione. Finitis illis laudibus, cantatur Epistola Latina, postmodum Graeca. Subdiaconus Latinus exspectat subdiaconum Graecum; et postea ambo vadunt ad osculandum pedem papae, ducti per clericum caeremoniarum. Sic etiam legitur Evangelium Graecum et Latinum. Diaconus vero cardinalis dicto Evangelio revertitur ad altare, nec exspectat diaconum Graecum, licet iverunt simul, sed Graecus sequens illum. Ad Evangelium Latinum portantur septem candelabra, et immediate dicitur Evangelium Graecum cum duobus candelabris accensis, et alia quinque portantur in altari. In hac die papa in Missa consuevit facere aliquas novitates. Quaere in additionibus.

Nota quod si papa stet in laudibus sacris vestibus indutus, cardinalis qui sibi servit debet incensare altare.

XI. *De tertia Missa.*

In hac Missa communicant omnes diaconi cardinales, protonotarii, commensales, et auditores, et omnes in Christo vere famulantes, qui in dignitate episcopali non sunt constituti, quoniam tales per se celebrare populo tenentur.

454 Nota quod in ista communione et in die Paschae parantur tres calices magni: unus pro consecratione, alius cum quo papa vinum bibit, alius pro communicantibus post sumptionem Eucharistiae. Vinum sumunt de manu alicujus acolythorum, oblationes vero dividantur ut in prima.

XII. *De secundis Vesperis.*

In secundis Vesperis papa venit cum pluviali rubeo de samito et mitra aurifrisata. Subdiaconus dicit capitulum, cantores Hymnum, papa Orationes.

Completa Missa, si sit in Urbe, recipit regnum de manu marescalchi majoris, et gestat illud usque ad gradus palatii. Tunc judices et advocati veniunt ei obviam sub gradibus in porticu, et faciunt iterum laudes, prout in libro Politico scriptum est; et ibi dominus papa descendit, et deposito regno accipit mitram. Quae hic continentur non servantur modernis temporibus. Deinde judices ducunt cum usque ad locum in quo datur presbyterium. Tunc deposita planeta, et apposito manto super scapulas, sedens in cathedra, manibus propriis dat presbyterium capellanis, commensalibus, et aliis, prout in coronatione. Dato presbyterio, sic indutus vadit ad mensam, et diaconus cardinalis legit in mensa cum pluviali, et in fine cantores cantant Sequentiam *Laetabundus.*

XIII. *De sancto Stephano.*

In die sancti Stephani Missa et sermo mandantur. Interdum Romani pontifices consueverunt ista die celebrare. Ideo nota si papa sit in Urbe.

Summo ergo mane conveniunt omnes ordines, tam clerici, quam laici, induti pannis sericis in basilica, diaconi cardinales et subdiaconi, exceptis illis qui induti vestibus consimilibus in camera papae, et de quo ducunt ipsum ad basilicam, ubi cardinales et omnes praelati exeunt et veniunt ad reverentiam papae; ibique induit se planeta alba; et descendens de palatio usque ad porticellam, ibique inveniet equum faleratum, sed non collum ipsius, sed nates de scarleto; et ascendens equum, et de manu diaconi qui stat a dextris, regnum recipiens, induit ipsum; sicque vadit ad ecclesiam sancti Stephani in Coelio Monte coronatus cum ordinibus processionaliter, ut scriptum est in Politico. Cum ad praedictam ecclesiam pervenerit, deposito regno intrat ecclesiam, et facta Oratione vadit ad sacrarium; et deposita planeta alba induit rubeam, et celebrat Missam, sicut hesterna die in omnibus ad Missam. Qua finita resumit planetam, et induit regnum, et revertitur ad palatium; caetera sumit prout in Politico continetur.

Quod si papa non celebret, presbyter cardinalis tit. sancti Clementis Missam sancti Stephani praedicti consuevit coram papa celebrare illa die.

455 Ista die commensales capellani, acolythi, auditores, et poenitentiarii comedunt cum papa splendide, et in collatione datur piper. Sed de istis duobus diebus sanctorum Stephani et Joannis non consueverunt celebrare Vesperas, et male.

XIV. *De secundis Vesperis.*

In secundis Vesperis papa venit cum pluviali rubeo et mitra.

XV. *De sancto Joanne.*

In die sancti Joannis Missa et sermo mandantur, quam consuevit dicere aliquis cardinalis: ad quam papa venit cum pluviali rubeo de samito, et mitra aurifrisata cum perlis, prout in consistorio. Et ita in secundis Vesperis, in quibus omnes acolythi debent esse cum superpliciis, primo commensales, auditores, et subdiaconi, deinde acolythi et capellani honoris.

XVI. *De Innocentibus.*

In die sanctorum Innocentium consuevit esse Missa et sermo; sed modo non observatur, nec papa venit in secundis Vesperis ad capellam.

Nota quod si veniat Dominica, in Matutinis dicitur *Te Deum laudamus,* et in Missa *Gloria in excelsis* et *Credo in unum,* et paramenta rubea. Quod si non veniat in Dominica, nec *Te Deum,* nec *Gloria,* nec *Credo* dicitur; et paramenta debent esse violacea.

XVII. *De Circumcisione Domini.*

In Circumcisione Domini Missa et sermo mandantur tantummodo. Licet antiquitus Romani pontifices consueverunt in primis Vesperis hujus diei venire solemniter induti cum pluviali pretioso albo et mitra solemni; modernis temporibus venit solemniter cum pluviali pretioso, et bene.

Hanc Missam Romani pontifices semper consueverunt celebrare; nec fit commemoratio de sanctis propter rubricam Clementis sexti.

Item nota, si papa sit in Urbe hac die, et non celebret, sed facit dici Missam per aliquem cardinalem in ecclesia sancti Petri, antequam cardinalis induat, praesentetur bulla quomodo papa dispensat cum eo quatenus possit celebrare super aram sancti Petri, et per totam diem pendet ante regias, et ita in omnibus aliis Missis quae super illud celebrabuntur.

456 XVIII. *De Epiphania Domini rubrica.*

In Epiphania Domini Missa et sermo mandantur, et Vesperae non consueverunt mandari. Tamen modo mandantur Vesperae, et papa portat pluviale pretiosum album, et inchoantur Antiphonae per papam et cardinales. In utrisque Vesperis papa interest cum pluviali de samito rubeo et mitra aurifrisata.

Hanc etiam Missam antistites Urbis celebrare consueverunt, et de communi cursu semper faciunt, nisi infirmitate aut nimio frigore detenti. In hac die aliquando pronuntiaverunt novos cardinales, sicut in Missa tertia Nativitatis Christi.

Item anno Domini 1389, pontificatus Domini Urbani VI anno 10, festum beati Antonii venit in prima Dominica post Epiphaniam Domini; nihil fecimus de sancto Antonio, sed totum de Dominica retinuimus in Urbe.

XIX. *De Purificatione beatae Mariae virginis rubricae.*

In die Purificationis beatae Mariae virginis tantummodo missa mandatur. Non habet Vesperas praecedentes mandantes; sed tamen cardinales in Vesperis sint, et incipiant Antiphonas, et habent paramenta alba.

Sciendum quod si istud festum cadat in Septuagesima aut Sexagesima, transfertur usque in diem Lunae.

In primis Vesperis papa venit cum simplici pluviali de samito, et mitra aurifrisata.

XX. *De Benedictione candelarum.*

Sciendum quod in die Purificationis beatae Mariae virginis cerei benedicantur summo mane per juniorem presbyterum cardinalem, qui esse debet indutus rochetto, alba, amictu, stola et pluviali albi coloris, et mitra simplici de garnello, cum aqua benedicta, incenso, et sociis indutis cum superpliciis, et duobus ceroferariis cum faculis accensis benedicit candelas, prout in Missali et Pontificali Romano continetur.

Completa ergo Benedictione, dominus noster papa in camera paramenti induit se albam sive Romanam camisiam, stolam et pluviale rubeum de samito cum aurifrisiis sive perlis et mitra alba de garnello; et cum pervenerit ad capellam, orat ante altare, aliquantulum accumbens super cathedram et scabellum paratum ad illud. Quod si non sit ibidem **457** capella, accedet ad cathedram suam, et ibi sedet. Postea veniunt cardinales et praelati non parati ad reverentiam papae, ut alias est consuetum fieri. Qua facta reverentia, vadunt cardinales et caeteri praelati ad recipiendum paramenta sua violacea vel Indii coloris; presbyteri et diaconi cardinales induunt superplicium, amictum latum, et planetam; episcopi vero pluviale, necnon et caeteri praelati similiter pluvialia recipiunt coloris violacei. Quibus paratis, paratur una tobalea per sacristam de lino super genua papae, quam tenent duo capellani ab utroque latere, aut duo acolythi flexis genibus, unus a dextris, alius a sinistris. Tunc prior episcoporum cardinalium, vel, si absit, subprior, sic descendendo, mitra deposita, stans ante papam, sedente eo in sede sua, cereum recipit de manu camerarii vel alicujus episcopi papae assistentis; et stans dictum cereum de cera alba grossiori aliis et majori, non accensum, nihil dicendo, dat papae, osculando manum papae; et iterum alium eodem modo dat papae; et ibidem ipse qui porrigit papae non accensos, et osculatur dextrum genu Domini papae; et sic inde omnes cardinales faciunt, primo episcopi, secundo presbyteri, tertio diaconi et praelati assistentes, et consequenter omnes praelati induti genu osculantur: camerarius vero, notarii, auditor contradictarum et corrector, etiamsi aliqui ipsorum essent archiepiscopi vel episcopi, quia non consueverunt venire induti, sed cum cappis laneis, et etiam capellani, tam commensales, qui debent esse cum superpliciis, quam alii capellani, necnon poenitentiarii, et breviter omnes familiares papae, et laici, et quicunque alii non familiares, etsi esset rex, flexis genibus recipiunt cereum de manu papae, et ipso recepto osculantur pedem, et non genu.

Sciendum etiam quod modernis temporibus consuevit recipere rex sicut sedet post priorem episcoporum cardinalium, et ita in ramis Palmarum, et Cinerum.

Sciendum quod si imperator esset praesens, post priorem recipit cereum, et osculatur pedem, et non genu.

Item notandum quod post priorem episcoporum cardinalium, si aliquis intersit patriarcha, candelam recipit de manu domini Papae. Quod si rex est praesens, post regem candelam recipit subprior episcoporum, et in ejus absentia prior presbyterorum, et tunc patriarcha. Et sic si plures sint ibidem patriarchae, quilibet recipit post cardinalem qui eum antecedit. Semper debent stare patriarchae inter duos cardinales, et sic in Processionibus et in Missis stare debent patriarchae.

Notandum quod omnes cerei, tam papae, quam alii, non accensi dantur; sed recepti statim accendantur. Interim vero ordinatur Processio per priorem diaconorum cardinalium, qui dicit alta voce, versa facie ad Processionem, *Procedamus in pace;* et respondet chorus *In nomine Christi amen.*

XXI. *De Processione.*

Nota quod immediate ante distributionem candelarum et cinerum, **458** antequam recipiat aliud pluviale et mitram aurifrisatam, lavat manus.

Deinde movetur Processio, et dominus papa indutus pluviali rubeo cum perlis aurifrisiis, deposito alio post distributionem cereorum vel palmarum in die sua cum mitra aurifrisata, quam in Processione candelarum seu palmarum deponit, et tenet faculam accensam vel palmam suo die in manu sinistra, atque vadens cum dextra signat. Omnes etiam alii tenent faculas accensas vel palmas in Processione, paramentis violaceis parati, cum mitris in capite gradiuntur; et papa incedit aliquantulum post capellam processionaliter sub pallio, quatuor militibus pallium deferentibus cum manipulariis [*Forte,* mappulariis], si sit in Urbe; aut quatuor de nobilioribus viris vel clientibus armorum in illorum absentia, sicque pergit ad regias. Et primo ad dexteram partem, secundo ad sinistram veniendo projicit candelas populo, et postea regreditur ad sedem suam; et ibi sedens, extenditur super genua sua tobalea per duos capellanos ipsam tenentes flexis genibus, uno a dextris, alio a sinistris; et sic lavat manus suas aquam effundendo nobiliore, etc.

Notandum quod aliqui dicunt, quod nunquam papa mutat pluviale in Processionibus istis, sed solum mitram aurifrisiatam et sine perlis, quam debet semper portare in Processionibus et diebus. Quod certe credo quod ubicunque sit sine perlis. Ideo sunt duo pluvialia et tres mitrae, alba aurifrisata cum perlis, et alia aurifrisata sine perlis, quas deferunt diebus feriatis. Quibus sic peractis, deponitur ei mitra aurifrisiata, et recipit simplicem de garnello albam et planam. Cantatis Antiphona et Psalmo *Nunc dimittis,* papa assurgit in sede sua, et deposita ei mitra per diaconum cardinalem a dextris ei assistentem, papa cantando dicit Orationem, et immediate diaconus a dextris dicit cantando *Flectamus genua;* cardinalis vero a sinistris assistens dicit cantando *Levate.* Subsequenter papa dicit cantando Orationem, *Exaudi, quaesumus, Domine, plebem tuam.* Deinde, si papa celebrat, dicta Oratione vadit ad revestiarium, si sit; si non, ad cathedram suam longe ab altari paratam a parte sinistra altaris, et deponit mitram albam et planam, similiter et pluviale cum stola, et remanet cum alba prout prius, lectis *Quam dilecta,* et Orationibus illis debitis; et cum dicuntur, calceatur sandalibus. Quibus expletis, lavat manus, et induitur sacris et pretiosis albis vestibus. Similiter omnes cardinales et praelati alii juxta ordinem suum, videlicet episcopi pluvialia, presbyteri casulas, diaconi tunicellas et dalmaticas, prout moris est, quibus utantur per totam Missam. Receptis paramentis per papam, traditur sibi mitra nobilis et solemnis, qua utitur per totam Missam; et postea venit ad altare. Veniendo debent ei occurrere tres presbyteri cardinales juniores ad osculum oris et pectoris juxta ordinem suum. Deinde coram altari facit confessionem more solito: et antequam faciat confessionem deponitur sibi mitra per

diaconum a dextris; et thurificato altari, reponitur ei, assistentibus capellano a parte dextra, et diacono a sinistra. Subdiaconus vero remittat pontifici manipulum, dum pontifex facit confessionem, osculando ei manum. Quo facto, recipiat librum Evangeliorum, stet juxta gradum altaris in sinistra parte: alii ministri stent retro papam **459** facta confessione; post quam dicat *Deus tu conversus.* Cardinalis qui servit in officio capellani accipiat de manu thuriferarii naviculam cum thure, quam ille porrigere sibi debet inter pontificem et altare; et pontifex ponat thus in thuribulo, capellano naviculam, thuriferario thuribulum offerentibus pontifici. Quo facto, dicit pontifex, *Deus tu conversus,* etc., et sic accedat ad altare, duobus acolythis pannos anteriores elevantibus modicum; et inclinatus ante altare dicit Orationem *Aufer a nobis,* et osculetur altare et librum Evangeliorum, quem apertum in eo loco in quo est Evangelium legendum in Missa offerre debet ei subdiaconus, et osculatum per pontificem dimittit clausum super altare. Quo osculato signet se Pontifex sanctae crucis signo. Tunc chorus incipiat Introitum Missae, et pontifex vertat se ad dexteram partem altaris; et accipiens thuribulum de manu diaconi lecturi Evangelium, incenset altare, incipiens ab ejus medio contra suam faciem; et prius incenset partem dexteram, postea sinistram; et deinde a sinistro latere redeat ad dexteram, incensando anteriorem partem altaris. Quo incensato, reddat thuribulum diacono, qui osculari sibi debet manum in dando et recipiendo. Non thurificatur papa in altari, sed in sede per assistentem episcopum vel presbyterum cardinalem, facta prius ei reverentia per omnes cardinales. Diaconus vero, incensato pontifice, incensat deinde altare per circuitum; sed prius papa recipit praedictum diaconum ad osculum oris et pectoris, consequenter omnes diaconos juxta ordinem suum, et ultimus parat sibi pallium et subtus capita fani a parte anteriori; et sic capellani et alii diaconi deducunt papam ad sedem suam. Tunc diaconus incenset. Quo facto, legat Introitum Missae super altare cum sacrista, si sit episcopus; vel cum alio episcopo, qui servit sibi in officio archipresbyteri. Cumque pontifex ad sedem suam venerit, stans super scabellum dicat sine cantu cum cardinali Introitum, *Kyrie, eleison;* caetera fiunt prout sunt notata, quando papa celebrat.

XXII. *De serviendo papae.*

Nota de serviente papae in assistendo quandocunque celebrat. Notandum quod in praedicta Missa servit papae in officio capellani prior episcoporum cardinalium, et semper in Missis quae per papam celebrantur ipse dominus cardinalis servit papae in dicto officio; et ipse episcopus sedere debet super faldistorium suum ad dexteram partem sedis papae supra alios episcopos cardinales, qui sedere etiam debent in eadem parte. Sed nota quando fit sermo, et quando cantatur Evangelium, et quando incipitur Praefatio, dum dicitur *Per omnia,* quando alius praelatus facit officium coram papa, ipse vadit ad sedendum in ordine suo et in loco suo, nisi papamet faceret sermonem, quoniam tunc haberet sedere in ordine diaconorum cardinalium, scilicet ante illum qui papae assistet a dextris, quoniam tunc papa sederet super parvam cathedram, quasi ante medium altaris, apodiatus ad altare.

460 Nota qualiter debet sedere et ubi papa, quando faceret sermonem.

Si vero papa non celebrat illa die, statim datis cereis, et finita per eum Oratione *Exaudi, quaesumus,* etc., vadit coram altari ad faciendum more solito confessionem, incipiendo *Introibo ad altare Dei,* cum illo qui celebrat, existente a sinistris versa facie ad papam, junctis manibus cum ministris suis duobus diaconis cardinalibus papae assistentibus, uno a dextris, et alio a sinistris, papa etiam vultu verso et sine mitra erga celebrantem. Qua confessione facta, et data absolutione papae, papa vadit ad sedem suam, et stando dicit Introitum Missae cum cardinalibus ante ipsum in modum coronae semper remanentibus, duobus diaconis juxta latera sua, vel aliquo episcoporum de sibi assistentibus non cardinalibus librum inter manus tenentibus; et dicto etiam ibidem *Kyrie,* papa sedet in sede sua. Si papa non celebrat ista die, ante confessionem cardinalis et praelati deponunt sacra paramenta, et exinde omnes cardinales deponunt paramenta, etc., et resumunt cappas laneas, et etiam omnes subdiaconi, auditores, et capellani, etc., praelati vero secundum modum antiquum debent receptis candelis paramenta deponere; sed modernis temporibus consueverunt in Processionibus semper papam sacris indutum vestibus associare post eum, antecedentibus cardinalibus; et quando cardinales deponunt paramenta, ipsi etiam debent deponere. Est honestius ut praelati stent parati etiam per totam Missam inclusive, si papa celebret; et si non, saltem quandiu cardinales tenebunt paramenta.

Sciendum quod incoepto Evangelio, etiam si papa celebraret, cardinalis diaconus in sinistra parte assistens recipit cereum accensum de manu militis vel domicelli papae stantis etiam a parte sinistra, et ponit eum in manu papae, ipsam manum deosculando in dando et recipiendo; et ipsum tenet papa accensum, et cardinales etiam, et omnes alii suos in manibus suis accensos tenent cereos sive candelas, quousque Evangelium sit cantatum. Quo finito, praedictus diaconus de manu papae cereum recipit, et eum accensum domicello seu militi reddit; et etiam cardinales et caeteri praelati suis servitoribus tradunt suos cereos accensos usque ad finem Missae tenendos, sicut, antequam Evangelium legeretur, tenebant; hoc excepto, quod quando debet incipi sermo, si fit, quod non est consuetum modernis temporibus, omnes cerei debent exstingui; sed statim finito sermone iterum accendi, et debent teneri per militem accensum seu domicellum papae, et alios servitores cardinalium et aliorum praelatorum usque ad finem Missae. Sciendum tamen quod cardinalibus dantur cerei grossiores et majores aliis, et etiam praelatis, sed minores cardinalium illis, tamen de eadem cera. Caeteris existentibus in Missa dantur candelae competentes; deinceps officialibus papae, qui aliquantulum majores recipiunt. Caetera fiunt prout in aliis Missis fieri consuetum est.

XXIII. *De Cathedra sancti Petri rubrica.*

In Cathedra sancti Petri nec sermo, nec Missa consueverunt mandari, quia non sunt secundum modernos, licet antiquitus consuevit esse; sed **461** dominus Urbanus papa sextus in primo anno et in secundo anno mandavit fieri. In primo fecit sermonem cardinalis Gradensis, in secundo fecit cardinalis Bonaventura de Padua Augustinensis in ecclesia sancti Petri de Urbe, Urbano Missam celebrante in sancto Petro.

XXIV. *De prima die Quadragesimae seu Cinerum.*

In die Cinerum feria quarta in capite Jejunii, scilicet prima die Quadragesimae, sermo et missa mandantur.

Hac die fiunt cineres de ramis palmarum olivarum anni praeteriti per sacristam vel ejus clericum qui capellae curam gerit. Secundum dominum Jacobum Gaietani benedicuntur per juniorem presbyterum cardinalem cum ministris albis tantum paratis; et ipse paratus cum pluviali, incenso et aqua benedicta, antequam papa exeat de camera sua, illos benedicit. Post haec vero, si papa non fuerit in Urbe, dominus papa indutus manto sive pluviali rubeo sine aurifrisiis sive perlis, et mitra etiam sine aurifrisiis et perlis, alba et plana de garnello, veniens de camera sua vadit ad capellam, et orat more solito ante altare, ubi debet esse cathedra scabello praeparata. Deinde vadit ad sedem suam, panno de veluto violaceo ornatam per primicerium seu folcarium; et ibi sedet, et tunc veniunt cardinales ad reverentiam. Facta reverentia solita papae per cardinales et alios praelatos, omnes cardinales et alii praelati vadunt ad recipiendum paramenta, videlicet diaconi cardinales cottam, amictum latum, planetam; presbyteri cardinales similiter, et planetam; episcopi vero cardinales et omnes alii praelati similiter, et pluvialia violacei coloris recipiunt. Quibus paramentis per cardinales receptis et per omnes alios praelatos, extenditur quaedam tobalea linea, quam sacrista porrigere debet, per duos capellanos super genua papae, flexis genibus ipsam tenentes, uno a dextris, et alio a sinistris; et tertius capellanus vel prior subdiaconorum . . . . . planetae violacei coloris, recipiens pelvim cum cineribus de manu sacristae coram papa, flexis genibus a parte dextra papae tenet basinum de argento praedictum cum cineribus qui debent dari papae, assistentibus duobus diaconibus more solito, uno a dextris, et alio a sinistris, paratis; et deposita mitra papae per diaconum cardinalem a dextris sibi assistentem, prior episcoporum cardinalium, si est praesens; sint autem subprior episcoporum aut prior presbyterorum, et sic descendendo, stando, et nihil dicendo imponit cineres super caput papae ad modum crucis, inclinante pontifice caput, et sedente. Deinde idem prior genuflexus ponit caput suum inter genua papae, et papa eodem modo ponit cineres super caput ejus dicens *Memento, homo,* postea genu osculatur dextrum papae.

Nota quod si sit imperator vel rex, post ipsum recipit cineres, et pedem papae, et non genu osculatur; deinde omnes cardinales, primo episcopi, secundo presbyteri, tertio diaconi, et omnes alii praelati, qui sunt parati, genu papae osculantur in receptione cinerum, patriarchae post; camerarius vero papae, notarii, auditores contradictarum, et corrector, etsi aliquis ipsorum esset episcopus vel praelatus, quia non consueverunt venire **462** parati, sed cum cappis laneis, et capellani tam commensales, quam continui alii, qui debent esse in cottis, necnon poenitentiarii, et breviter omnes alii familiares, etiam si esset rex, dux, aut comes, flexis genibus recipiunt cineres a papa; et ipsis receptis osculantur pedem papae, et non genu.

Sciendum quod si rex esset praesens, cineres recipit post priorem episcoporum cardinalium, prout dictum est; sed filii regum, si etiam intersint, eodem modo quo sedent inter cardinales, cineres recipiunt, et patriarchae etiam, de quibus dicetur inferius in suo loco. Quibus cineribus datis et ablutis papae manibus, extensa alia tobalea linea per acolythos et capellanos, dominus noster papa surgit de sede, et ibidem stando, deposita mitra, dicit cantando *Dominus vobiscum.* Et nota quod non dicatur, *Flectamus genua,* sed statim dicit hanc Orationem, *Concede, quaesumus, Domine, praesidia.* Qua completa Oratione, papa recedit, et vadit ad recipiendum paramenta sua in revestiario, paratis solemniter per sacristam et ejus clericos nigri aut violacei Indii coloris. Verumtamen modernis temporibus Romana Ecclesia istis tribus utitur quasi pro uno colore, sed hac die papa utitur violaceis paramentis vel Indii coloris. Quibus receptis, et mitra sibi reposita, venit coram altari, et veniendo occurrere debent ei tres juniores presbyteri cardinales parati; et ipse debet eos recipere secundum ordinem suum ad osculum oris et pectoris. Deinde coram altari facit more solito confessionem suam: postea vadit ad osculandum altare et librum; et accepto thuribulo a priori episcoporum qui sibi servit, altare thurificat. Quo facto, et reposita ei mitra, subdiaconus retro cum ambabus manibus tenet eum in scapulas; deinde vertit se ad diaconos cardinales, qui ei more solito faciunt ibidem reverentiam; et ipse eos recipit secundum ordinem suum ad osculum oris et pectoris; et sic fiunt omnia, prout in aliis Missis est fieri consuetum. Postmodum vadit ad sedem suam magnam, ubi stando cum cardinalibus dicit Introitum Missae et *Kyrie eleison.*

XXV. *De Missa et Oratione.*

Notandum quod secundum dominum Jacobum Gaietani in hac Missa non debet dici nisi tantum una Oratio, licet modernis temporibus consueverunt dici tres. Item in prima Oratione dicitur *Dominus vobiscum,* et non *Pax vobis.*

Item notandum quod in hac Missa dicitur tractus *Domine, non secundum peccata nostra,* et dum perventum fuerit ad versum *Adjuva nos Deus salutaris noster,* dominus papa, deposita mitra, stat genuflexus in sede sua, quandiu cantatur ille versus. Sed si papa non celebraret, sed alius coram eo, debet ire ad cathedram cum scabello ante altare paratam; et ibi stat quandiu versus ille cantatur deposita mitra; et ipso finito, debet redire ad sedem suam reposita mitra. Et etiam dicto *Sanctus,* si non celebret, statim debet accedere ad eamdem cathedram, et ibi stare usque ad *Agnus Dei* cum mitra. Et cum incipitur *Per omnia,* etc., redit ad sedem suam. **463** Sciendum quod in hac Missa etiam dicitur praefatio Quadragesimae, videlicet *Qui corporali jejunio,* et dicitur in tono feriali.

Item notandum quod in fine dicitur Oratio super populum, *Inclinantes se,* etc. Finita vero ultima Oratione, et responso *Amen,* papa dicit *Oremus;* et ille qui legit Evangelium versa facie ad papam, dicit alta voce, *Humiliate capita vestra Deo.* Finita vero Missa, iterum versa facie ad papam dicit *Benedicamus Domino.* Et ibidem ante medium altaris verso vultu ad populum dominus papa dat Benedictionem more consueto; deinde vadit ad sedem suam, et deponit paramenta, prout habetur in aliis Missis.

XXVI. *De serviendo papae diebus processionalibus.*

Sciendum quod in largitione candelarum in hac die Cinerum, in die ramis Palmarum, et semper in diebus processionalibus, prior episcoporum servit papae, dum distribuit illas. Sed notandum quod datis cineribus, prior episcoporum vadit ad sedem suam, prius lotis papae manibus, deinde venit prior presbyterorum, et servit papae per totam istam missam in officio capellani seu archipresbyteri.

XXVII. *De Indulgentiis.*

Item notandum quod in hac Missa, posito quod papa non celebret, consueverunt dari VII anni et VII quadragenae, licet aliqui dicunt quod non debent dari nisi in casu quod ipse celebret. Verumtamen propter majorem devotionem dantur VII anni.

XXVIII. *De praelato qui servit papae.*

Nota etiam quod praelatum qui servit papae, tam in praesenti Missa quam etiam solemnibus Missis in officio archipresbyteri de libro missali, debet subdiaconus thurificare immediate post cardinalem et omnes papae assistentes, et clerici debent dare postea immediate post cardinales ante ambassiatorem et patriarcham.

XXIX. *De officio diaconi cardinalis, quando dicit Evangelium in die Cinerum.*

Notandum de officiis diaconi cardinalis dicturi Evangelium ista die, quod dum papa legit Tertiam cum capellanis suis, ipse diaconus vadit ad sedem suam cottam, amictum [*Forsan* latum] . . . . . et albam cum cingulo, et stolam super humerum sinistrum; et cum eo subdiaconus, etiam cum alba et manipulo indutus, induunt antistitem ut moris est. Quo

solemniter induto, more solito antequam descendat de cathedra, diaconus et subdiaconus planetas recipiunt, et alii cardinales, quas levare debent a parte anteriori super brachia usque ad pectus medium, ita quod aliquantulum dependeat infra ante pectus.

Nota quod subdiaconus, antequam legat Epistolam, deponit planetam; **464** et dicta Epistola eam recipit, et librum portat Missalem ante papam, osculato prius pede. Cum autem cantores incipiunt cantare *Domine, non secundum peccata,* diaconus cardinalis, recepto prius manipulo in brachio sinistro de manu capellani sibi in praedicta Missa servientis, surgit, et exuit planetam, et plicatur ei ad modum stolae per ministros suos et clericos, quam tunc portat super humerum sinistrum, et firmantur capita planetae ad latus dextrum inter cinctorium; et sic tenet eam per totam Missam, quousque ipse et subdiaconus communicaverint de manu papae, et sanguinem sumpserint super altare, prout est fieri consuetum; et statim facta communione, ipse induit planetam ad modum aliorum diaconorum cardinalium, et sic etiam tenet usquequo papa dederit Benedictionem. Qua data, planetam deponit, et subdiaconus etiam, et remanent cum albis, prout erant quando papam induerunt; et sic exspoliant papam. Quo facto, deponunt paramenta.

Sciendum quod si papa non celebret illa die, sed alius coram eo, modus et omnes ritus observentur in Processione in recipiendis cineribus, et aliud prout supra notatum est.

XXX. *De receptione cinerum.*

Notandum quod si ille qui facit hac die coram Romano pontifice officium, si sit episcopus, non tamen prior episcoporum, post priorem cardinalium episcoporum debet recipere cineres de manu papae, etiam si rex esset praesens; et rex post ipsum immediate; et debet esse indutus paramentis sacris usque ad casulam inclusive, et non cum pluviali, sed cum mitra alba simplici recipit cineres.

XXXI. *Quando rex recipit cineres.*

Nota quod si rex recipit cineres, sit indutus sacris vestibus, et mitra alba.

Item notandum quod si ille qui facit officium in hac die et in die Purificationis, ac in die Palmarum, si sit cardinalis, ipse benedicit candelas, cineres, et ramos, et non junior presbyter cardinalis, indutus sacris vestibus usque ad casulam.

Item notandum quod si ille non sit cardinalis, sed alius, primas, archiepiscopus, aut episcopus, debet candelas, cineres et ramos recipere ante diaconum cardinalem, sacris indutus vestibus, ratione officii et personae papae quam repraesentat.

XXXII. *Quomodo debet sedere patriarcha.*

Item notandum quod si esset patriarcha, qui semper sedere debet inter episcopos cardinales, debet candelas et cineres recipere post priorem episcoporum. Quod si rex esset, immediate post, ante omnes alios.

Advertendum tamen, prout dicit rubrica antiqua, et est vera, quod ille **465** qui facit officium coram papa, quicunque sit, sive cardinalis sit, sive non, repraesentat personam papae. Idcirco deberet ratione officii cineres recipere ante omnes cardinales immediate post priorem episcoporum cardinalium. Modo non observatur, nisi inter religiosos, ista regula. Cardinalis qui sedet post regem . . . . . Sed quid de hoc consuetum sit fieri, in additionibus notabo saltem meis temporibus.

XXXIII. *Quomodo rex debet sedere.*

Notandum quod si rex esset, tunc sedet inter priorem episcoporum cardinalium, et illum qui servit papae in officio capellani super cathedram suam nudam et bassam.

XXXIV. *Quando papa non celebrat hac die rubrica.*

Item sciendum quod si papa non celebret, datis cineribus, et lotis manibus, et finita Oratione per eum, *Concede nobis, quaesumus, praesidia,* papa vadit coram altari ad faciendum more solito confessionem cum illo qui celebrat. Qui stat inclinatus, ante pectus junctis manibus, ad latus sinistrum papae duobus diaconibus antiquioribus sibi assistentibus, uno a dextris, et alio a sinistris. Papa incipit *Introibo ad altare Dei.* Qua confessione facta, papa redit ad sedem suam, et stando et sine mitra dicit Introitum Missae cum cardinalibus more solito. Quo finito, papa sedet in sede sua. Deponunt deinde omnes cardinales paramenta sua, et recipiunt cappas suas laneas; praelati vero alii statim receptis cineribus paramenta deponunt.

XXXV. *De illo qui celebrat coram papa.*

Notandum quod cum ille qui celebrat coram papa in hac die, et etiam in alio tempore, quando est Missa de feria, vigilia, aut quatuor temporibus, sive solemniter celebretur aut ferialiter, et etiam secrete, papa, dum sacerdos dicit primas et ultimas Orationes, descendit de cathedra sua magna, et vadit ad cathedram bassam cum scabello pro eo paratam; et ibi mitram tenens in capite, stat genuflexus, nisi causa devotionis eam velit deponere; et sic stat quousque Orationes fuerint dictae. Quibus finitis, dum dicitur *Per Dominum nostrum,* etc., aut *Qui vivis,* surgit et revertitur ad sedem suam.

Nota etiam, dicto *Sanctus* per eum, incontinenti vadit ad cathedram ante altare, et genuflexus ibi residet usque ad *Agnus Dei.*

Item notandum etiam quod quando dicitur Oratio illa super populum, dicto *Humiliate capita vestra Deo,* deponitur mitra per diaconum cardinalem sibi a dextris assistentem. Qua completa, regreditur ad sedem suam, et reponitur ei mitra per eumdem cardinalem. Item notandum, quod quando dicitur ille Versus Tractus, *Adjuva nos, Deus salutaris noster,* **466** papa descendit de cathedra et vadit ante altare, ut supra notatum est.

Notandum quod dum celebrans dicit *Per omnia saecula saeculorum* ante *Agnus Dei,* papa surgit, et regreditur ad sedem suam; et ibi stat pedes, quousque celebrans dicit *Pax Domini;* et tunc deponitur sibi mitra, et stat capite discooperto, donec sanguinem et corpus celebrans sumpserit. Reliqua fiant ut supra notata sunt.

Advertendum etiam quod cardinalis qui celebrat ista die coram papa, dum recipit cineres a papa, non deponit planetam, sed totus paratus cineres recipit per modum superius notatum, licet in donatione candelarum venire debeat cum pluviali, et non tantum casula, ratione Processionis. Notandum etiam quod camerarius exit regias, et dat cineres stando pedes illis qui sunt extra, et in ejus absentia alius praelatus cui mandatur.

XXXVI. *Quando papa est in Urbe.*

Sciendum, quod si papa fuerit hac die Cinerum in Urbe, omnes conveniunt ad sanctam Anastasiam. Sed antequam veniat dominus noster, ibidem fiunt cineres de palmis praeteriti anni, et benedicuntur a juniori presbytero cardinali cum ministris paratis in albis tantum. Deinde dominus praesul vadit ad dictam ecclesiam comitante eum tota curia, et dicit ibi Sextam, quoniam antequam descendat de palatio debet dicere Tertiam. Postmodum imponitur ei cinis benedictus per priorem episcoporum aut per subpriorem. Deinde dominus papa ipse reponit cineres super capita eorum dicens *Memento, homo.* Postea ordinatur Processio per priorem diaconorum cardinalium.

XXXVII. *Quando antistes velit pergere pedes.*

Notandum quod si dominus antistes velit pergere pedes, debet se induere vestimentis missalibus usque dalmaticam inclusive, antequam cineres recipiat. Post impositionem cineris debet se discalciare per suos cubicularios, et indui nigra casula vel violacea, et pergere processionaliter usque ad sanctam Mariam Scholae Graecorum, et usque ad sanctam Sabinam, ubi est statio, pedibus discalceatis. Interim schola seu cantores cantent per viam Antiph.; demum sequuntur litaniae, prout sunt in Politico. His finitis, dominus papa, ablutis pedibus ad sanctam Sabinam secrete in sacristia per cubicularios suos subdiaconos et commensales, aqua parata calida cum herbis odoriferis per praedictos cubicularios; tapeta vero, bancalea, et alia necessaria ad illud per febrarium cum cursoribus. Quibus lotis pedibus, calceatur sandaliis violaceis sine perlis legendo Nonam, et *Quam amabilia tabernacula tua, Domine, Deus virtutum.* Perinde induitur sacris violaceis paramentis, et sine perlis; **467** et sic procedit ad divina peragenda, prout est moris. Solet dominus papa hac die ad Missam unam tantum Orationem cantare, et in omnibus diebus Quadragesimae.

XXXVIII. *Quando papa non est in Urbe rubrica.*

Si vero dominus papa non sit in Urbe, conveniant vero omnes clerici et populi ad ecclesiam sanctae Sabinae; et dicta Tertia, benedicantur cineres a pontifice vel a sacerdote qui debet cantare Missam more solito, prout in Missali continetur. Finita Benedictione pontificis vel sacerdotis, dum ponitur cinis illi qui celebrat Missam per alium episcopum vel sacerdotem, si adest; sin autem, ipse sibi imponit; deinde imponit clero et populo, dicendo cuilibet *Memento, homo,* etc. Interim cantatur *Emendemus in melius,* etc. Finita impositione cinerum, dicitur Oratio, scilicet *Quaesumus,* etc., ut supra. Postmodum procedit ad altare ad divina peragenda. Hoc idem servatur in capella papae, quando papa non celebrat, hoc excepto, quod sibi et omnibus per alium imponitur cinis.

Idcirco notandum quod papa nunquam debet sibi imponere cineres, sed in absentia cardinalis ille qui celebrat tunc sibi debet imponere cineres soli, et papa tunc aliis.

XXXIX. *De modo incedendi Romani pontificis.*

Nota de modo incedendi Romani pontificis in diebus poenitentialibus et processionalibus in loco suo. In pontificatu domini Bonifacii IX anno quarto Perusium ipse dedit cineres indutus pluviali et mitra sine perlis. Quibus datis, deposito pluviali et mitra, reassumpta chlamyde absque mitra, sic stetit per totam Missam propter frigus.

Nota quod anno 1395 dominus Bonifacius nonus dedit cineres. Quibus datis, deposito pluviali, recepit chlamydem; et sic absque mitra stetit in Missa propter frigus, neque cardinales diaconi sederunt ante eum, sed in locis suis. Dominus cardinalis Bononiensis dixit Missam, et dedit cineres papae, et immediate papa dedit sibi cineres ante omnes cardinales. Verum quod tunc non fuit aliquis episcopus cardinalis, et praedictus dominus noster papa ordinavit quod iste modus semper observari debet, quod ille qui celebrat imponat papae cineres; anno pontificatus sui quinto in die sancti Matthiae. Tunc fecimus de feria, et non de festo; sed die Jovis immediate sequenti factum fuit de festo.

XL. *De Dominica prima Quadragesimae rubrica.*

Dominica prima Quadragesimae sermo et Missa mandantur. Notandum quod hac die et deinceps in diebus Dominicis usque ad Dominicam in ramis Palmarum tantum coram papa celebratur praesentibus cardinalibus. **468** Papa indutus manto rubeo cum aurifrisiis sine perlis, portans mitram albam et planam de garnello sine perlis, excepto quarta Dominica, de qua dicetur infra; et sic venit ad capellam, et orat more solito coram altari, ubi debet esse cathedra cum scabello parata; et facta Oratione, amota prius per clericum aut servitorem capellae cathedra et scabello praedictis, papa facit confessionem cum illo qui celebrat. Qui stare debet a parte sinistra juxta diaconum cardinalem, assistentibus duobus diaconibus cardinalibus, uno a dextris, et alio a sinistris, de antiquioribus. Deposita mitra, papa incipit *Introibo ad altare Dei,* etc. Qua facta confessione, vadit ad sedem suam, et dicit Introitum Missae et *Kyrie, eleison.* Primo fit ei reverentia per omnes cardinales semper antequam incipiat; postea sedet, et tunc fit ei reverentia per omnes alios praelatos more solito.

XLI. *Quod in Dominicis Quadragesimae prior presbyterorum cardinalium servit papae in officio capellani.*

Notandum etiam quod in ipsis diebus dominicis Quadragesimae prior presbyterorum cardinalium servit papae in officio capellani. Qui stare debet super scabellum ante diaconum qui stat a dextris, prout notatur in suo loco.

Notandum quod secundum dominum Jacobum Gaietani in ista Dominica, nec in aliis Dominicis Quadragesimae, non debet dici nisi tantum una Oratio in Missa. Nunquam dicatur illa Oratio *Ecclesiae tuae,* in capella papae. Et ratio est quia semper dicitur *Deus, omnium fidelium.* Et istae non dicantur simul, nisi copulative ponantur. Verumtamen modernis temporibus plures consueverunt dici, videlicet prima de die, secunda *A cunctis,* tertia *Deus omnium fidelium,* quarta *Omnipotens sempiterne Deus qui vivorum,* etc.

Notandum etiam quod dum dicuntur praedictae Orationes primae et secundae seu ultimae, papa non descendit de cathedra, sed stat pedes in sede sua, nec deponitur sibi mitra, nisi causa majoris devotionis.

Item notandum quod Romanus pontifex nunquam descendit de cathedra sua, dum dicuntur Orationes in Missa, nisi in vigiliis, litaniis, et ferialibus diebus.

Notandum etiam quod dum celebrans incipit primam Orationem in Quadragesima et in Adventu, semper debet dicere, *Dominus vobiscum,* et non *Pax vobis,* exceptis Dominicis de *Gaudete* et *Laetare,* quibus dicitur *Pax vobis,* dato etiam quod papamet celebraret.

XLII. *De extractione mitrae rubrica.*

In Evangelio extrahatur mitra de capite papae per diaconum cardinalem qui ei assistet a dextris. Quo dicto, reponitur ei per eumdem, semper adjuvante alio qui stat a sinistris; et veniens ille qui habet facere, osculatur dextrum pedem papae, et petit Benedictionem a papa. Qua recepta, **469** papa sibi committit quatenus ex parte sui denuntiet omnibus vere poenitentibus et confessis, qui sunt vel erunt in statu gratiae infra VIII dies, tres annos et tres quadragenas de indulgentia. Finito vero sermone, diaconus qui dixit Evangelium, dicit coram papa *Confiteor* per modum consuetum. Quo finito, incontinenti qui praedicavit denuntiet Indulgentiam. Qua denuntiata, si sit praelatus celebrans, descendit cito de cathedra seu de ambone, et vadit ad bassam suam cathedram mitra sua reposita, sive sit praelatus, sive non; vadit ad locum suum, et papa, deposita mitra, dicit, quasi legendo, *Misereatur vestri,* etc. et dat Benedictionem signando; et camerarius vel alius de circumstantibus papae et ejus domesticus levat oram papae chlamydis cum ambabus manibus, et tunc celebrans dicit *Credo in unum.*

Notandum tamen quod in Missis dominicalibus consueverunt dari quinque anni et quinque quadragenae de Indulgentiis, et in quarta Dominica de *Laetare* VII.

XLIII. *De Indulgentiis dandis in Missa.*

Notandum etiam, quod Romanus pontifex nunquam consuevit dare VII annos, nisi ipse celebraret in Missis, nisi in Dominicis de *Gaudete* et *Laetare.* Papa, extracta mitra, cum cardinalibus dicit *Credo in unum,* et dum ipse et cantores cantant illa verba: *Et incarnatus est de Spiritu sancto,* etc. Papa genuflectit, et semper extrahitur sibi mitra, et etiam dum dicitur *Ave, Maria* in principio sermonis.

XLIV. *De extractione mitrae.*

Item extrahitur mitra papae, dum dicitur *Sanctus.* Quo dicto, ponitur sibi. Item notandum quod quando celebrans incipit facere crucem super panem et vinum consecrandum, tunc vadit ad cathedram ante medium altaris cum scabello paratam; et dum debet elevari corpus Christi, extrahitur sibi mitra. Quo elevato, surgit et redit ad sedem suam, et ibi stat pedes cum mitra in capite, quousque dicitur *Pater noster, Et ne nos,* etc. Et tunc descendit, et vadit ad bassam cathedram ante medium altaris una cum scabello paratam; et ibi flexis genibus super scabello cum celebrante dicit *Laetatus sum.* Et dictis tribus Orationibus per celebrantem, semper habet mitram in capite. Tunc surgens revertitur ad sedem suam; et cum celebrans dicit *Pax Domini,* etc., deponitur sibi mitra, et dicit cum cardinali *Agnus Dei,* et sic semper stat sine mitra, quousque ille sumpserit corpus Christi et sanguinem. Quo facto, reponitur ei mitra, et eam tenet in capite, quousque in finem Missae dicit cantando *Sit nomen Domini benedictum,* etc.; et **470** cantando dat Benedictionem. Et antequam dicat *Sit nomen Domini benedictum,* deponitur ei mitra, et subdiaconus ante ipsum tenet crucem, ita quod crucifixus sit ante faciem papae; et camerarius tenens flexis genibus coram chlamydis, si non sit cardinalis, dat Benedictionem. Qua data, reponitur ei mitra, et sic revertitur ad cameram suam, assistentibus ei duobus diaconibus cardinalibus more solito antecedentibus immediate.

Notandum etiam quod in fine dictarum Missarum dicitur *Benedicamus Domino,* per diaconum qui legit Evangelium, et dicitur versa facie ad altare.

Notandum etiam quod quando aliquis cardinalis facit officium Missae coram papa, omnes cardinales exspectare debent illum, quousque ille deposuerit sacro paramenta, et resumpserit quotidiana; et cum eo vadunt ad cameram papae post eum. Deinceps, demptis illis duobus diaconibus, qui papam antecedunt, vel si omnes exspectare noluerunt, saltem duo exspectare debent.

XLV. *De festis duplicibus venientibus in Quadragesimae.*

Notandum quod si aliquod festum duplex quodcunque, etiam si sit festum tituli cardinalis, si venerit in Dominicis Quadragesimae et Adventus, quarum quaelibet habet historiam propriam, nullo modo fit de festo, sed de Dominica, nec commemoratio; sed transfertur in secundam feriam. De aliis vero festivitatibus, quae cadunt in ipsis Dominicis per circulum totius anni, nota rubricam Breviarii quae ibi in principio notatur, *Quod si aliquod festum novem lectionum,* etc.

XLVI. *De secunda Dominica Quadragesimae.*

Dominica secunda Quadragesimae sermo et Missa mandantur; alia fiant ut supra.

XLVII. *De tertia Dominica Quadragesimae.*

Dominica tertia Quadragesimae sermo et Missa mandantur; alia fiant ut supra.

XLVIII. *De quarta Dominica Quadragesimae, quae vocatur de Rosa.*

Dominica quarta Quadragesimae, quae vocatur de Rosa seu *Laetare, Jerusalem,* sermo et Missa mandantur. Statio ad sanctam Crucem. Si papa sit in Urbe, bono mane celebrat secrete et basse Missam suam, nisi vellet facere sermonem, quia tunc etiam diceret Missam. Id certo nota quod quandocunque Romanus pontifex facit sermonem, debet etiam Missam celebrare; et etiam quicunque alius praelatus eodem modo. Finita ergo Missa, intrat cameram suam, et parat se eundi ad magnam Missam.

471 Quod si papa fuerit in Urbe, paret se in camera more solito cum mitra aurifrisiata nobilem, sed non pretiosam; alias portaret aurifrisiatam simplicem; sed propter Processionem portat nobilem illam cum imaginibus. Quo induto, venit camerarius cum rosa aurea, et flexis genibus praesentat papae, et osculatur ei manum; et sacrista praesentat balsamum cum musqueto, quae debet recipi ab aliquo cubiculariorum papae: et papa infundat super rosam balsamum et musquetum. Et sic bajulans rosam exit de camera, et vadit ad capellam suam; vel, si in Urbe fuerit, ad sanctam Crucem in Jerusalem. In manu sinistra eam tenet, et cum alia signat; et sic eam tenet quando facit confessionem, etsi non celebrat, quoniam tunc, dum incipiet *Confiteor,* dictam rosam tradet diacono cardinali qui eum servit a dextris; et post osculationem altaris et incensationem iterum recipit, dicto prius Introitu Missae, de manu praedicti diaconi, et sic tenet eam. Quod si aliquis celebret coram eo, illam non dimittit in tota Missa, nisi dum flectit genua ante medium altaris, et in elevatione corporis Christi, et dum dicitur *Laetatus sum;* et etiam dum dicit illas Orationes, dimittit.

Nota quod semper diaconus cardinalis in capiendo et dando dictam rosam debet osculari manum papae.

Nota quod in praesenti Missa, si esset aliquis rex, et papa non celebraret, ipse rex sederet inter primos duos episcopos cardinales. Quod si papa faceret officium, sederet super bassam et nudam cathedram sine scabello ad latus dextrum papae prope episcopum cardinalem, qui papae servit, quasi inter ipsum et subpriorem episcoporum.

Notandum quod in Missa praesenti, dato quod papa non celebraret, consueverunt dare VII annos et VII quadragenas de indulgentia. Missa vero finita, dominus papa dictam rosam in manu portat usque ad cameram suam; vel, si sit in Urbe, usque ad Lateranense palatium; et dum revertitur, sequuntur eum omnes nobiles in curia praesentes. Et dum ad cameram suam redierit, si sit extra Urbem, dat ipse dominus papa rosam nobiliori, vel illi soli cui magis placet; et ille incontinenti flectit genua, et osculatur pedem papae, dato, etiam si esset rex. Deinde papa recipit ipsum ad osculum oris. Quo facto, ille recedit eum comitantibus duobus diaconibus antiquioribus cardinalibus, et cum illo equitant aliquantulum per civitatem, quantum sibi placet.

Sic etiam si sit rex vel imperator, aliqui de aliis cardinalibus eum modicum equitando associare consueverunt; et sic revertitur ille ad comedendum cum papa; et facto prandio, cum gente sua equitat per civitatem absque cardinalibus, cum suis nobilibus et principibus.

Quod si papa sit Romae, rosam praedictam defert papa usque gradus palatii Lateranensis, ubi quiescere debuit nocte praecedente; et in descensu equi praefectus Urbis, indutus scarleto vel purpura, habens unam caligam et aliam deauratam, tenet papae stapam; et dominus papa cum descendit, dat ei auream rosam; et ille flexis genibus osculatur pedem papae dextrum, et dominus pontifex eum recipit ad osculum oris. Quo facto, papa ascendit palatium, et ille incontinenti cum **472** nobilibus Romanis equitat cum magno triumpho per Urbem.

Notandum quod cardinales non consueverunt in Urbe associare praefectum, quia satis habet de comitalibus. Notandum quod papa, antequam det rosam, debet dicere aliqua verba brevia de conditionibus et proprietatibus rosae, quia habet colorem gaudiosum, odorem confortativum, aspectum laetificum, prout est in libro Rationali divinorum officiorum.

Anno quarto pontificatus domini Bonifacii papae noni in Perusio hac die rosa fuit missa in magna capella, et sermoni omnes interfuerunt, sed non papa, quia infirmus. Rosam ad Missam portavit super altare et reportavit junior clericus camerae, et papa dedit rosam in camera sua.

XLIX. *De festo Annuntiationis beatae Mariae in primis Vesperis.*

In die Annuntiationis beatae Mariae virginis sermo et Missa mandantur.

Sciendum quod quando veniet in Quadragesima haec festivitas, non venit papa indutus cum pluviali et mitra in primis Vesperis, quia in vigilia, dicta Missa, incontinenti cantores incipiunt Vesperas, et papa remanet ibi prout fuit indutus dum audiebat Missam. Nec cardinales consueverunt venire, quia cantantur ante prandium, nisi veniret die Lunae. Tunc Dominica de sero Vesperae papales; Antiphonas incipiunt cardinales.

Item notandum quod quando veniet infra feriam quartam majoris hebdomadae, nihil est tunc de festo, sed transfertur usque ad diem Lunae post *Quasi modo geniti;* et illa die sit solemniter officium, et papa venit in primis Vesperis cum pluviali rubeo et mitra aurifrisiata cum perlis, et cardinales veniunt, non tamen induti.

L. *De Missa eadem die.*

Item in Missa omnes debent esse induti albis vestimentis. Quod si in Quadragesima veniat, bono mane papa audit Missam de feria. Qua dicta, parat se more solito in camera sua; deinde vadit ad magnam capellam, et ibi induitur sacris vestibus albi coloris.

Item notandum quod in hac Missa, in quocunque tempore veniat, non dicitur Oratio nisi de beata virgine Maria, et nihil de feria.

LI. *De Collectis rubrica.*

Propter hoc sciendum quod nunquam Romanus pontifex in magnis Missis et pontificalibus consuevit dicere nisi unicam collectam, licet contra rubricam quae dicit quod de illis de

quibus facimus commemorationem in Vesperis et Matutinis, debemus etiam in Missa facere. Licet ipse papa facit in utrisque Vesperis et Matutinis commemorationem, **473** nunquam tamen in magnis Missis.

Nota quod in hac Missa prior episcoporum cardinalium servit papae in officio capellani.

Finita ergo Missa per papam, et data Benedictione, ipse papa revertitur sic indutus ad sedem suam magnam; et stans sine mitra incipit Vesperas, cantando *Deus in adjutorium meum intende.* Et dicto *Gloria Patri,* subdiaconus ante eum incipit primam Antiphonam cantando, et papa etiam cantando reincipit; et hoc idem ante ipsum in Antiphona de *Magnificat;* caetera omnia inchoantur per cantores usque ad Orationem, quam papa debet dicere. Incoepta autem prima Antiphona, deponit illa paramenta, et resumit pluviale rubeum; et omnes cardinales et praelati deponunt paramenta, et recipiunt cappas laneas; nec cardinales incipiunt Antiphonas in Vesperis. Episcopus vero cardinalis qui papae servit in Missa, non deponit paramenta nisi dictis Vesperis, quoniam habet portare papae naviculam cum incenso hora debita, et papa debet inde recipere cochlear cum incenso, et ponere incensum in thuribulo praesentando sibi per unum de acolythis. Deinde idem cardinalis habet incensare altare, et cophinum, in quo servatur Corpus Christi, postea dominum papam; et etiam habet tenere librum ante papam, dum dicit Orationem praedictam. Finitis vero Vesperis, in quibus debent dici duae Orationes, videlicet una de festo, alia de feria, si tamen incidat infra tempus praedictum. Quibus finitis, papa dat Benedictionem.

Item nota, quod si cardinales haberent paramenta in secundis Vesperis istius festi sic in Quadragesima celebrati, incipient Antiphonas, quoniam in primis non incoeperunt, nec tale festum debet praetermitti sine Vesperis solemnibus.

Item certo nota quod nunquam cardinales incipiunt Antiphonas in secundis Vesperis coram papa, nisi si praesens festivitas sit in Quadragesima celebrata.

Supradicta fiunt per modum praedictum, quando diaconi cardinales non ibi habent pluvialia parata. Nam si haberent, ipsa reciperent. Licet temporibus Joannis XXII, Benedicti XII, et Clementis VI Romanorum pontificum, non consueverint recipere in dictis secundis Vesperis praedicta paramenta, nec incipere Antiphonas, prout in aliis festivitatibus in primis Vesperis est fieri consuetum; sed secundam Antiphonam diaconus cardinalis a dextris papae; tertiam vero episcopus cardinalis serviens in Vesperis praedicta paramenta; quartam presbyter cardinalis qui stat in sede secundum ordinem suum; quintam diaconus cardinalis qui assistit papae a sinistris. Quas Antiphonas semper incipit subdiaconus cum acolytho coram eis cantando.

474 LII. *De Dominica in Passione, quae est quinta Quadragesimae.*

In Dominica de Passione, quae est quinta Quadragesimae, sermo et Missa mandantur. Omnia alia ut supra in aliis Dominicis Quadragesimae est fieri consuetum.

LIII. *De Dominica Palmarum.*

In die Palmarum Missa et officium mandantur. Illa die non fit sermo, quia die illa, secundum dominum Jacobum Gaietani, junior presbyter cardinalis debet benedicere palmas olivarum et aliarum arborum ramos, indutus prout in die Cinerum, cum aqua benedicta et incenso. Quidus benedictis, deponit paramenta, si celebrare non debeat. Et dominus papa bono mane celebrat Missam suam in capella sua secreta. Qua dicta, indutus pluviali rubeo sine perlis, et mitra simplici alba de garnello sine aurifrisiis et perlis, intrat capellam vel locum, in quo debent distribui palmae, ubi debet esse cathedra cum scabello parata, et ibi sedet. Deinde omnes cardinales et caeteri praelati nondum parati veniunt ad reverentiam, prout est alias fieri consuetum, osculando manum aurifrisio pluvialis coopertam, non genu, nec pedem, ut supra in Quadragesima.

Nota quod antequam papa distribuat ramos, omnes cardinales et praelati cum cappis laneis veniunt ad reverentiam papae ad osculandum manum coopertam aurifrisio pluvialis, non genu, nec pedem.

Sciendum quod hac die Romani pontifices officiare non consueverunt, sed bene dant et distribuunt ramos. Nota quod subdiaconus debet habere tunicellam per totum officium, et non fit Processio. Modernis autem temporibus est Missa papalis.

Nota etiam quod ille qui debet Missam celebrare, si sit episcopus, et papa non celebret, primo habet benedicere aquam cum sale, prout fit in Dominicis diebus; deinde benedicit ramos. Dum spargit ramos aqua benedicta dicit *Asperges me, Domine.* Dato vero quod papa celebret, junior presbyter cardinalis benedicit.

LIV et LV. *De benedictione Palmarum.*

Nota quod quicunque dicit Missam, si tantum sit cardinalis, ille ramos benedicit, et non junior presbyter cardinalis; ita et candelas et cineres.

Sciendum quod hac die prior episcoporum cardinalium, si celebret coram papa, facta reverentia, prout est moris, ab omnibus cardinalibus, ipse indutus pluviali dat papae palmam, et statim a papa recipit; deinde vadit et parat se ad celebrandum. Duae palmae dantur papae.

Notandum etiam quod si esset rex praesens, immediate post eum **475** flexis genibus palmam recipit de manibus papae, pedem dextrum osculando, et non genu. Qua reverentia facta cum cappis laneis per cardinales et omnes praelatos, prout in die Candelarum, cardinales et omnes praelati violacea recipiunt paramenta, videlicet episcopi cardinales superplicia, amictus latos, et pluvialia; presbyteri vero similiter et diaconi paramenta praedicta, et recipiunt planetas, et non pluvialia. Alii vero praelati similiter pluvialia, et non planetas, coloris violacei recipiunt. Quibus paramentis receptis, paratur una tobalea, quam tradere debet sacrista, et extenditur super genua papae per duos capellanos ejus lateribus assistentes, et dictam tobaleam flexis genibus tenentes, a dextris uno, a sinistris alio, et duobus antiquioribus cardinalibus diaconis papae more solito assistentibus. Tunc prior episcoporum, vel, si non sit, subprior episcoporum cardinalium, deposita mitra sua stans pedes, papa sedente in cathedra sua et cum mitra, spatulam aliam palmae pulchriorem, nil dicendo, dat papae, manum ejus osculando. Incontinenti papa tradit uni de domicellis suis conservandam; et ibidem ipse prior vel subprior genuflexus recipit spatulam palmae de manu papae, et osculatur genu dextrum papae. Et sic deinceps omnes cardinales juxta ordinem suum; deinde omnes praelati induti, mitris depositis, genuflexi recipiunt spatulam palmae de manu papae, et genu osculantur pluvialibus violaceis induti.

Camerarius papae, notarius, auditor contradictarum, et corrector, etiamsi aliqui ipsorum essent episcopi vel archiepiscopi, quia non consueverunt esse induti paramentis, sed solum cum cappis laneis; et quicunque alii praelati non parati, et etiam capellani, tam commensales, quam alii capellani papae, qui debent esse specialiter commensales, in cottis; nec non poenitentiarii, et breviter omnes alii familiares, etiam laici, et quicunque alii non familiares, etiamsi rex esset, flexis genibus recipiunt palmas, et alios ramos aliarum arborum, de manu papae, et ipsis receptis pedem papae dextrum osculantur, et non genu.

Notandum, quod in hac Missa dicitur tantum una Oratio; et dum dominus papa ipsam inchoare debet, dicit *Dominus vobiscum,* et non *Pax vobis;* postea dicit Orationem.

Notandum etiam quod si celebraret papa, prior episcoporum cardinalium servit papae in hac Missa in officio capellani de libro; si vero papa non celebret, servit ei in officio capellani prior presbyterorum cardinalium.

Item nota quod si patriarchae intersint, post primum cardinalem, si sint induti pluvialibus, ramum palmae recipiunt. Quod si rex sit praesens, post cardinalem qui stat, et post regem palmam recipiunt, ita quod semper unus cardinalis praecedat patriarcham; sic successive.

Nota quod, distributis ramis, papa deponit pluviale et mitram, et recipit aliud cum perlis, et mitram aurifrisatam cum perlis.

Nota quod si papa hodie celebraret, portare deberet sacra paramenta violacea vel Indii coloris sine perlis, et sandalia sine perlis, mitram simplicem et planam de garnello, et etiam chirothecas sine perlis. Verum **476** est quod modernis temporibus consueverunt portare mitram solemnem et pretiosam, et chirothecas pretiosas; omnia alia simplicia.

LVI. *Hic cantores incipiunt cantare* Hosanna Filio David.

Sciendum quod postquam primus cardinalis palmam recepit de manibus papae, cantores cantant *Hosanna Filio David* cum omnibus aliis Antiphonis, prout sunt in Missali. Interim ordinatur Processio per priorem diaconum cardinalem. Qua processione ordinata ut supra in die Candelarum, qui papae assistit a sinistris, dicit alta voce *Procedamus cum pace,* et chorus respondet alta voce *In nomine Christi amen.*

LVII. *Hic movetur Processio.*

Deinde movetur processio, et graditur, et primo servientes armorum cum virgis suis ante subdiaconum bajulantem crucem, qui debet esse indutus cum tunicella violacei vel Indii coloris, et circa eum duo ceroferarii cum luminibus et uno acolythorum cum thuribulo et incenso.

Nota quod sicut papa surgit de cathedra, quatuor nobiliores qui ibidem sunt erigunt pannum super eum baculis et angulis in summitatibus; et sic semper papa stat subtus pannum, quousque pervenerit ad collectam, quam dicit post largitionem palmarum; et semper ante ipsum cardinalis juxta ordinem suum, et patriarchae. Cum autem papa exierit tinellum vel capellam, et est in porticu per quam itur ad capellam magnam, vadit ad fenestram, quae respicit ad plateam magnam palatii; et ibi projicit populo ramos palmarum et olivarum et aliarum arborum ramos. Cum autem pervenerit ante ostium capellae, cantatur *Gloria, laus,* etc., per cantores ab extra, aliis ab intra respondentibus. Quae porta tunc clausa debet esse, cantantibus omnibus illis, prout in Missali Romano continetur. Dominus papa non percutit cum cruce portam, sicut saeculares consueverunt; sed praedicto dicto officio aperitur porta. Deinde dominus papa cum cardinalibus et praelatis processionaliter intrat capellam, et more solito orat aliquantulum coram altare, ubi debet esse cathedra cum scabello parata; et facta Oratione surgit, et vadit usque ad regias capellae in parte dextra; et ibi projicit ramos et folia olivarum populo per foramina regiarum, et postea venit ad magnam cathedram longe ab altari paratam, quae debet esse cooperta panno violaceo; et extracta mitra, stando versus altare, episcopo cardinali librum ante eum tenente, dicit Orationem quae competit in Missali.

LVIII. *De papa eunte ad altare, et cardinalibus occurrentibus.*

Deinde vadit ad cathedram longe ab altari paratam et ibidem more **477** solito violacea recipit paramenta. Et diaconus cardinalis dicturus Passionem parat papam; et cum parat eum, ipse diaconus cardinalis portat tantum parando superplicium, amictum, sericum album, cingulum, stolam; sed papa, parato ipso diacono, planetam recipit violaceam ad modum aliorum diaconorum cardinalium. Papa vero parato, et mitra praedicta reposita, non nobilis, sed simplex alba de garnello, assistentibus ei duobus diaconibus cardinalibus antiquioribus, more solito processionaliter vadit ad altare; et in medio eundo occurrunt tres juniores presbyteri cardinales, et ipse eos recipit juxta ordinem suum ad osculum oris et pectoris. Mitram pretiosam interdum in Missa dicta, si ipsemet celebret, papa consuevit portare. Postea vero coram altari facit confessionem suam, prout est consuetum; et cum dicit *Misereatur,* subdiaconus tradit sibi manipulum osculando manum, antequam dicat *Deus tu conversus,* etc. Episcopus cardinalis, qui servit sibi, praesentat ei incensum, prout est fieri consuetum et osculatur altare et librum Evangeliorum; postmodum vertit se ad diaconos cardinales, et ipsos recipit ad osculum oris et pectoris secundum suum ordinem, et ultimus parat sibi fanum subtus pallium suum, quod in aliis Missis regulariter consuevit fieri. Deinde vadit ad sedem suam: ubi stando dicit Introitum cum cardinalibus, illo solo dempto qui debet dicere Evangelium, qui remanet super altare cum sacrista et subdiacono; et omnes legunt Introitum et *Kyrie, eleison* super altare, et papa exinde procedit in Missa, prout est alias fieri consuetum.

Nota quod anno Domini 1375 die 15 Aprilis, in praedicta die ramis Palmarum dominus Gregorius papa XI fecit officium, qui portavit omnia paramenta ut supra; portavit etiam chirothecas et pretiosam mitram. Nota etiam quod ante eum ponitur scabellum, dum Passio legitur, in quo ponitur palma, si sibi non placet in manibus tenere.

LIX. *De subdiacono portante tunicellam in Processione.*

Nota etiam quod subdiaconus in Processione portat tunicellam, et non planetam. Item notandum, quod postquam altare thurificaverit, antequam diaconos cardinales recipiat ad osculum, sibi reponitur mitra per illum qui debet dicere Passionem vel Evangelium: quam portare debet quousque sit solemniter indutus; et statim etiam deponit, et recipit planetam violaceam, quam ante epistolam deponit, et lecta epistola iterum eam recipit.

Nota etiam quod papa non dat alicui palmam suam, sed eam portat ad cameram suam, et illam custodiri facit.

Nota quod si papa hodie non faceret officium, debet flectere genua ante altare, quando dicitur *Et incarnatus est,* etc.; et ante elevationem corporis Christi, et quando dicitur *Laetatus sum;* et semper tradat spatulam diacono cardinali sibi a dextris assistenti, et ille semper accipiendo et tradendo osculatur manum papae.

478 Nota apud quod omnia supradicta fuerunt resarciata per dominum Gregorium papam XI, in Urbe, in sancto Petro, anno Domini 1377. Sciendum quod hodie dicitur Praefatio *Qui salutem humani generis.* Sciendum etiam quod omnia supradicta observata sunt per dominum Urbanum VI, in Urbe, in sancto Petro, anno Domini 1381 et 1382, qua die fuit determinatum quod quidquid venit super altare, capellanorum est, prout rubrica de praesepe in nocte Nativitatis Domini dicit.

LX. *Quando diaconus cardinalis cantat Passionem.*

Cum autem cantatur tractus ante ultimum versum, diaconus cardinalis dicturus Passionem, recepto prius manipulo de manu capellani sibi in Missa servientis, surgit, et exuit planetam; et postea sibi traditur planeta plicata ad modum stolae, quam portat super humerum sinistrum; et firmantur capita planetae ad latus dextrum quasi retro; et sic tenet ipsam planetam, quando dicit Passionem, et per totam Missam, donec ipse et subdiaconus communicaverint; et statim facta communione, ipsemet induit planetam ad modum aliorum cardinalium diaconorum. Tractu vero finito, praedictus diaconus cardinalis dicturus Passionem osculatur more solito pedem papae, et reversus ad altare genu flectit ante illud, et dicit basse *Munda cor meum,* etc.; et surgens recipit de altari librum Evangeliorum, deferens ipsum ante pectus, ita quod tabula libri, ubi est crucifixus, a populo videri possit; et non petit Benedictionem a papa, sed recte vadit ad pulpitum coopertum cum tobalea, et ibi absque luminaribus et incenso, et sine *Dominus vobiscum,* absolute incipit *Passio Domini nostri Jesu Christi;* nec respondetur *Gloria tibi, Domine,* sed subsequenter dicit Passionem more solito. Cum autem ipse diaconus dixerit in Passione illa verba, *emisit spiritum,* statim papa et ipse diaconus, et omnes alii genuflectunt ad Deum versus altare; et sic manent genuflexi per spatium quo posset dici *Pater noster* semel. Postmodum surgit, et dictus diaconus Passionem prosequitur suo modo, ac pervento ad illam partem, *Altera autem die,* ipse diaconus cardinalis in eodem loco vertit se ad papam; et stans inclinato capite profunde, non tamen genuflexo, basse petit Benedictionem ab eo, dicens *Jube, domne, benedicere.* Qua benedictione data per papam, portantur ipsi diacono cardinali duo candelabra cum cereis accensis per acolythos vel auditores, sicut consuetum est fieri ad Evangelium et etiam incensum cum thuribulo prius benedictum per papam, praesentante episcopo cardinali, qui sibi servit in officio capellani cum acolytho, prout moris est. Qui idem acolythus praesentat ipsi diacono thuribulum, et ipse incensat librum. Quo incensato, reddit eidem acolytho thuribulum, et facit crucem cum pollice super Evangelium et sibimet tam in fronte quam in labiis et pectore more solito. Deinde prosequitur residuum Passionis, videlicet in praedicta parte, *Altera autem die,* etc., usque ad finem Evangelii. Quo residuo completo, idem diaconus cardinalis osculatur partem praedictam; postea portatur ille liber papae ad osculandum **479** per subdiaconum. Quo facto, cardinalis qui sibi servit in officio capellani, incensat papam tribus ictibus, genu flexo super primum gradum, si papamet celebrat; alias stans inclinatus profunde illum incenset. Quo facto, papa incipit *Credo in unum Deum,* deinde procedit prout in aliis Missis regulariter est fieri consuetum.

Notandum quod statim incoepta Passione cardinalis diaconus a sinistris papae assistens recipit spatulam palmae de manu militis vel domicelli papae, et ponit eam in manu papae, ipsam manum osculando; et ipsam tenet papa, et cardinales etiam suas, et alii praelati in manibus suis tenent palmarum spatulas et aliarum arborum ramos, quousque Passio fuerit completa. Praedictus diaconus cardinalis de manu papae spatulam palmae recipit, et eam tradit militi domicello papae praedicto; et etiam cardinales et caeteri praelati suas tradunt servitoribus suis tenendas usque ad finem Missae.

Sciendum quod in hac Missa non est sermo; sed Passione finita, incipit *Credo in unum Deum,* osculato primum libro. In fine vero Missae diaconus cardinalis, qui legit Passionem, dicit *Benedicamus Domino,* versa facie ad altare; et facta Benedictione solita per papam, prior episcoporum cardinalium, qui servit sibi in Missa in officio capellani, pronuntiat Indulgentiam de mandato et auctoritate papae, videlicet de septem annis et septem quadragenis; et dum pronuntiatur Indulgentia, diaconus cardinalis qui dixit Passionem, deponit planetam, et in albis sicut diaconus vadit ad papam ad devestiendum eum, seu removendo sibi paramenta, et postea stolam, pluviale et mitram induendo. Deinde ipse diaconus deponit paramenta, et omnes etiam alii praelati sua deponunt paramenta, et cappas laneas resumunt. Papa vero, depositis sacris vestibus, indutus manto rubeo, et mitra praedicta sibi reposita, vadit ad cameram suam, assistentibus ei duobus diaconibus cardinalibus antiquioribus, uno a dextris, alio a sinistris.

Nota quod anno Domini 1388 Romae dominus Urbanus VI hac die ramis Palmarum non fecit officium, quia nondum erat coronatus; sed bene dedit palmas et ramos, et interfuit Missae indutus pluviali rubeo et mitra alba. Quam Missam dixit cardinalis Florentinus in magna capella. Et sic per dominos cardinales illae etiam tres Missae de hebdomada sancta fuerunt celebratae ipso praesente ut supra.

LXI. *De diebus Lunae et Martis hebdomadae sanctae.*

Item die Lunae non est Missa papalis.

Item in die Martis dominus noster audit Missam magnam in sua capella parva, quam celebrat unus de cantoribus, et legit Passionem.

LXII. *De die Mercurii.*

Item in die Mercurii sancta illud idem observatur.

Sed notandum, si sint peregrini, de gratia speciali papa post Missam consuevit dare indulgentiam populo, in qua est indutus pluviali rubeo **480** absque perlis, et cum mitra simplici alba; et paratur ibi ubi datur Benedictio, vel in anticamera. Et primo venit cum chlamyde de scarletto cum capuceo in capite absque mitra; et sic venit ad Matutinum, et stet cum dicto capuceo non extenso super frontem, sed replicato. Et istud fuit Florentiae tempore Eugenii quarti. Et fit die Jovis idem ad Benedictionem.

Item notandum quod de sero hora competendi venit ad audiendum officium in capella simpliciter cum chlamyde rubea et capuceo super caput, non tamen duplicato, prout aliis diebus consuevit, sed solum extenso super oculos.

Item nota quod his diebus tribus post officium papa non debet dare Benedictionem, et non portatur crux.

Item nota quod cardinales bene consueverunt venire de sero ad audiendum officium in capella papae istis tribus diebus, non tamen mandati, sed libere et sponte, devotionis causa.

Item nota quod Romani pontifices his tribus diebus non consueverunt dicere officium cum episcopis et conventibus suis, dum dicuntur Matutinae; sed devote debent dicere officium, et postea in camera sua cum cubiculariis suis dicere.

Item in die Mercurii de sero hora competendi dominus papa venit ad officium Matutinarum cum chlamyde de scarletto cum capuceo extenso super fronte, non replicato, et sine mitra.

Item sciendum quod de his tribus diebus, et etiam quandocunque papa venit ad capellam cum chlamyde et capuceo, non portatur crux coram eo.

Item de sero ad officium Matutinarum dominus papa venit ad capellam cum cappa clausa de scarletto rubeo, foderata de hermelinis, clausa medio pectoris sursum et aperta deorsum: cocullum semper tenet super caput, et sine mitra in cathedra nuda sedet; nec diaconi cardinales sedent ante pedes ejus in his tribus Matutinis, neque in fine dat Benedictionem in ipsis Matutinis.

LXIII. *In die Jovis sancta, de Missa, et de officio chrismatis.*

Item in die Jovis sancta in Coena Domini, hac die Missa tantummodo mandatur, neque est sermo hodie. De jure Romani pontifices consueverunt primo dare populo Indulgentiam, sed de gratia in die Mercurii post Missam.

Sciendum quod Romani praesules in primo anno coronationis consueverunt conficere sacrum chrisma, et facere Mandatum, et conficere agnus Dei, nota de singulis locis suis, et nunquam plus nisi de septem in septem annis, quoniam tunc multa observanda sunt.

Anno ergo illo in quo vere conficitur sanctum chrisma, summo mane quasi in ortu solis, dominus noster papa venit ad regias ferreas, ad dandum indulgentiam populo, indutus pluviali rubeo, cum aurifrisiis cum perlis, **481** mitra, stola cum perlis modo consistoriali. Qua data, depositis paramentis, audit secrete Missam; qua finita, confitetur peccata sua.

Missa ergo parva finita, reassumit paramenta praedicta, et cardinalibus omnibus indutis sacris vestibus albis secundum ordinem suum, scilicet episcopi pluvialia, presbyteri casulas, diaconi tunicellas et dalmaticas, et alii praelati pluvialia recipiunt cum septem candelis, si sint Processiones generales, ut conficiatur sanctum chrisma; alias vero sanctum chrisma cum duobus cereis et cruce processionaliter vadit ad locum, ubi solent publicari processus; et ibi sedet in cathedra parata panno albo nobili; et omnes cardinales et praelati sedent in locis suis cum mitris, sed antea fit reverentia per cardinales.

Item nota quod quilibet cardinalis et praelatus indutus tenet unam faculam accensam de cera communi, quam tradit magister caeremoniarum, et papa de duabus libris de cera quasi alba, quas projiciunt anathematibus.

LXIV. *De lectione Processus.*

Item nota quod subdiaconus legit Processus in Latino, indutus habitu diaconi, et junior diaconus cardinalis eadem verba nobiliter et intelligibiliter dicit in idiomate illo in quo stat. Quibus lectis, papa signat, et dicit *Anathematizamus, vel ita faciamus.* Et projicit candelam inferius, et omnes alii candelas suas projiciunt, sed non ceroferarii, sive acolythi illas de candelabris, quia processionaliter revertuntur sicut iverunt. Quas demum sacrista papae recipit. Incontinenti ibidem diaconus cardinalis, qui papae a sinistris assistit, dicit *Confiteor Deo,* etc. Et papa dat more solito Benedictionem. Qua data, junior diaconus cardinalis de manu papae denuntiat indulgentiam de septem annis et VII quadragenis; et sic omnes processionaliter vadunt ad magnam capellam, vel ubi ipsa die debet fieri officium; et facta Oratione ante altare, vadit ad revestiarium, et induitur sacris vestibus albis, et mitra cum perlis etiam solemni. Et sic procedit ad Missam more solito.

Feria ergo quinta in Coena Domini sacrificium sacri corporis et sanguinis Jesu Christi Domini nostri.

LXV. *De ampullis.*

Mane hujus diei primo mansionarii, sacrista, et clerici capellae ad hoc destinati, praeparent omnia quae necessaria sunt ad consecrationem chrismatis, videlicet tres ampullas de argento, non tamen ejusdem quantitatis, quoniam major debet esse de sancto chrismate, mundissimo oleo plenas. Maxima vero ampulla quae ad chrisma debet fieri, de panno serico albo tenuissimo cooperitur; aliae autem de alio panno serico dissimili coopertae habeantur; sed tamen pannus adeo subtilis, quod ampullae possint videri per papam et alios.

Hora vero tertia dominus papa indutus manto rubeo, et cum mitra aurifrisiata, etiam cum perlis exit de camera sua, et vadit ad capellam; et **482** ante altare debet esse cathedra cum scabello parata, ubi orat aliquantulum, ut est moris. Deinde vadit ad aliam cathedram longe ab altari paratam; et ibi alba recipit paramenta, et omnes cardinales et praelati, prout moris est, videlicet episcopi pluvialia, presbyteri planetas, diaconi vero tunicellas et dalmaticas pro reverentia chrismatis. Papa vero indutus jam dalmatica sedeat in sede sua; cui praesentetur ampulla quae major est, cum oleo ab acolythis, et balsamum per camerarium, aut per sacristam; et balsamum cum oleo papa misceat, nihil dicens; et bene commisceatur vel conficiat. Omnes vero ampullae, id est aliae duae, ibidem super mensam remaneant coopertae, et diligenter custodiantur, quousque ad altare portentur, et papa facta lectione recipit planetam, chirothecas, et omnia alia paramenta, ut est moris, et debent esse XII subdiaconi induti sine priore subdiaconorum.

Postmodum papa, lotis manibus, indutus planeta et mitra solemni in capite, procedit cum episcopis, et presbyteris, diaconibus, acolythis, et omnibus ordinibus. Esse debent in Processione VII candelabra cum cruce, Evangelio, et ampulla quae est chrismatis, aliis ibidem remanentibus.

Nota quod si non conficeretur hodie sanctum chrisma, non essent nisi duo candelabra in Processione. Notandum etiam quod omni anno debent sanctum chrisma consecrare cum purissimo et mundissimo oleo olivarum, et addimus cum tribus guttis de finissimo balsamo, quas episcopus non commiscere debet cum oleo; sed ita per alios, et non per papam, nisi de VII in VII annos, nec alium in ejus praesentia, prout supra notatum est.

Portatur thuribulum semper cum incenso, et sic processionaliter pergant ad altare cum ampulla; et facta confessione et reverentia, prout est consuetum, papa ascendit cathedram suam. Incensato altare, ampulla reportatur ad locum inter duas alias. Interim cantatur vero a cantoribus Introitus Missae sine *Gloria Patri;* et finito versu, repetatur Introitus. Postea cantatur *Kyrie, eleison.* Quibus finitis, dominus papa incipit *Gloria in excelsis Deo.* In oratione papa dicit *Pax vobis.* Etiam in hac Missa dicitur *Credo in unum Deum,* etc., et sic Missa prosequatur ordine suo.

Nota quod in hac Missa non consuevit esse sermo, nisi papa velit facere Processus contra aliquem in speciali; et etiam generales Processiones tunc, si papa illum sermonem facere non vellet, sacrista committit de ejus mandato alicui de dominis cardinalibus episcopis vel presbyteris, quoniam diaconi coram papa nunquam praedicant, aut altero praelato, vel magistro in theologia.

Nota abbates non consueverunt praedicare, nec doctores decretorum, nec legum, nisi duntaxat praelati et magistri in theologia, sed modo abbates praedicant.

Postquam dominus papa intrat ad sacrificandum, conficit duas Hostias, unam pro se, et aliam pro die Veneris. Facta ergo elevatione corporis Christi, vel post *Sanctus,* si expediat, unus acolythorum ducit juniorem diaconum cardinalem, et cum eo plures subdiaconos: unus ex eis subdiaconibus **483** portat crucem, acolytho antecedente cum thuribulo et thure sine luminaribus; et sic processionaliter vadunt ad capellam sancti Thomae, vel sancti Gregorii, vel ubi ampullae cum chrismate et cum oleo servantur; et cardinalis diaconus praedictus accipit illam ampullam, quae est chrismatis; et duo subdiaconi accipiunt alias duas olei exorcizati, et olei infirmorum, super brachium sinistrum eas portantes; et eo modo quo venerunt postea revertantur. Dominus vero papa, vel ille qui conficit sanctum chrisma, aut celebrat ista die, antequam dicat *Per quem haec omnia,* descendet ad sedem, sive cathedram suam ante altare paratam, versa facie ante altare; et subdiaconus qui bajulat ampullam infirmorum olei repraesentat eam summo pontifici ad benedicendum. Et papa dicat plana voce *Exorcizo te, immundissime,* etc. Quibus Benedictionibus peractis, papa revertitur ad altare, et dicit *Per quem haec omnia.*

Nota quod confecto isto sacrificio solus pontifex communicat super altare sine ministris, et non cum calamo; sed cum calice tantum se confirmat illa die et feria 6 in Parasceven, et ponit illam quartam partem in calice. Postquam autem communicaverit, ponit calicem super altare, et patenam juxta eum cum corpore Domini nostri Jesu Christi, et reservato usque in feriam 6, de ipso sacrificio resumit, et cooperietur utrumque munda sindone.

Percepto corpore et sanguine Domini nostri Jesu Christi cum calice et sine calamo, antequam abluat manus, ipsum calicem cum corpore Domini nostri reservato, non illum calicem in quo celebravit, sed solum magnum de auro sibi praesentet coopertum cum magna reverentia sacrista papalis cum sindone, cum lustris aureis; e sinistro brachio pendet unum caput, et in dextra manu portat calicem coopertum alio capite, et reverenter ponit praedictum calicem prope papam circa medium altaris cum alia tobalea de serico, cum qua cooperitur calix, in quo est corpus Christi. Et nota quod antequam abluat digitos dominus papa, corpus Christi cum reverentia magna infra praedictum calicem ponit, et super calicem corporalia illa; pars minor corporalium, et super corporale patenam, et super patenam caput illius tobaleae de sindone; statim, quo facto, abluit digitos infra calicem cum quo celebravit, et bibit illud; et antequam abluat manus in magnis bacilibus papae, ipse papa vel episcopus cardinalis qui servit sibi in Missa, praedictum calicem cum corpore Christi sic coopertum, et super humerum sinistrum pendet aliud caput illius tobaleae, et tenens cum ambabus manibus calicem per medium portat ad armariolum, in quo conservatur usque in crastinum, antecedentibus luminaribus, cruce et incenso processionaliter cum devotione. Quo reposito, genuflexus thurificat corpus Christi. Quo facto, revertitur ad altare; et sic lavat manus ut moris est.

LXVI. *De officio chrismatis.*

Postea papa, si facit sanctum chrisma, ascendit ad cathedram coram altari paratam, versa facie ad altare; et continuo duo acolythi deferunt **484** ampullas involutas cum tobalea subtili

albo serico in sinistro brachio, ita ut videri possint medio, id est per medium sericum, et a medio sursum, et diaconus cardinalis junior qui assistit papae, accipit ampullam unam mistam cum balsamo, et repraesentat eam papae tenens eam in sinistro brachio involutam panno serico. Tum papa halet ter in ipsam, et postea halent etiam in ipsam omnes episcopi qui assistunt ibi induti sacris vestibus, et etiam presbyteri sive sint cardinales, sive non. Quo facto, papa dicit sine cantu *Dominus vobiscum, Exorcizo te, creatura Dei,* etc.

Post Benedictionem vero istam omnes episcopi et presbyteri cardinales salutent post papam sanctum chrisma per ordinem suum. Qui quidem ordo sic debet observari, primo a latere dextro papae episcopi cardinales, et post eos presbyteri cardinales; patriarchae vero inter episcopos cardinales; diaconi cardinales a lateribus papae hinc inde juxta ordinem suum a latere sinistro; archiepiscopi, episcopi, presbyteri cardinales induti secundum ordinem suum, et in halando salutando post episcopos cardinales. Archiepiscopi, episcopi debent praecedere presbyteros cardinales, quoniam ad solos episcopos pertinet seu spectat sanctum chrisma conficere; et episcopos salutent presbyteri cardinales, et in salutando quilibet inclinet caput, dicens *Ave, sanctum chrisma,* ter; et post salutationem quilibet deosculatur semel immediate. Facta salutatione et deosculatione chrismatis ab episcopis et presbyteris, papa benedicat ampullam olei delatam in ordine quo supra; et similiter halet pontifex ter in ipsam, sed tacite; et omnes episcopi et presbyteri cardinales, et etiam alii episcopi halent ter in ipsam. Hic mutatur ordo inter presbyteros cardinales, et episcopos non cardinales; et dum halatur in ampullis ab aliis, pontifex sedet; sed quando salutat, stant omnes alii etiam. Deinde surgens dicit sine cantu *Dominus vobiscum,* etc. *Exorcizo te, creatura olei,* etc.

Post Benedictionem vero istam omnes episcopi et presbyteri cardinales salutent per ordinem suum sanctum chrisma, et in salutando inclinent capita, dicentes *Ave, sanctum chrisma,* et deosculantur ampullam. Facta salutatione chrismatis ab omnibus episcopis et presbyteris, statim debet fieri olei salutatio ab eisdem hoc modo. Salutet papa chrisma, et statim postea oleum, dicens *Ave, sanctum oleum.* Ita et caeteri singuli dicere debent.

Postea reportantur ampullae processionaliter, sicut fuerunt adductae, ad sacrarium, vel ad locum quem sacrista ordinavit, ubi stare debent. Deinde idem sacrista distribuit unicuique sicut debetur, et fuerit opportunum. Papa vero communicat in sede sua magna illos qui communicare volunt. Reserventur tamen oblatae integrae Hostiae per diaconum cardinalem, prout est moris, ac etiam corpus Domini integrum reservatur in diem Parasceve. Sanguis vero Domini assumatur; quem solus papa bibit cum calice, et sine calamo; illi qui communicant non bibunt.

Nota, diaconus nec subdiaconus hodie non communicant, nisi forte vellent communicare causa devotionis, et communicarent ante alios, nec biberent sanguinem. Verum tamen non est de more. Pacis osculum non datur, *Agnus Dei* cantatur, et Communio *Dominus Jesus Christus.* **485** Tunc papa revertitur ad altare, et dicit hanc Orationem, *Refecti.* Qua expleta, diaconus dicit *Ite, missa est.*

LXVII. *Si papa nolit facere Mandatum.*

Nota, si papa nolit facere Mandatum, prout inferius sequitur, vel si cardinales non comedant ista die cum eo, statim in fine Missae data Benedictione per papam, et indulgentia pronuntiata per episcopum cardinalem qui ei servivit in Missa, papa et omnes cardinales ibidem in capella deponunt paramenta. Interim vero cantantur Vesperae per cantores, et in fine Vesperarum, dum dicitur psalmus *Miserere mei, Deus,* vadit papa ad cathedram coram altari cum scabello paratam; ubi genu flectens dicit cum aliis praedictum psalmum legendo, et Orationem *Respice,* etc. Legendo sine *qui tecum,* etc. Deinde surgit, et vadit ad cameram suam.

LXVIII. *De electione pauperum, quando fit Mandatum.*

Item eodem die post prandium papa non potuit lavare pedes pauperum, sed patriarcha Gradensis confessor de mandato papae lavit pedes pauperum in parva capella, indutus rochetto, amictu, superplicio, et pluviali cum mitra alba: audivit Evangelium, cantando cum luminaribus, cruce et incenso, more solito. Quo cantato, cantores incoeperunt cantare; et ipse deposito pluviali, cinctus linteo, et mitra in capite, incoepit lavare pedes. Quibus finitis, dixit Orationem, et cardinalis camerarius dedit florenos cum carlino, et noluit dare illas petias de tela ad tergendum pedes pauperum, nisi duas per totum, sed omnia reportavit secum; et male, dicit glossa.

Nota de his quae fiunt quando conficitur sanctum chrisma, et fit Mandatum de largitione. Omnibus supradictis peractis secundum ordinem suum, et finita Missa, ut superius dictum est, papa, indutus paramentis cum quibus celebravit, vadit ad aliquem locum adhaerentem capellae seu ecclesiae, in qua celebravit, comitantibus eum omnibus cardinalibus secundum ordinem suum, et aliis capellanis et subdiaconibus, qui in Missa interfuerunt parati, et in loco praedicto papa exuit pallium et planetam, postea sedet ibi super faldistorium, tenendo pedes super scabellum, et assumit sibi manum in scapulis, imposita super caput fanone, capiti ejus imposita mitra alba, sacrista extendit tobaleam super genua sua, quam tenere debent duo acolythi, unus a dextris, alius a sinistris.

Quo facto, secundum dominum Jacobum Gaietani, cardinalis camerarius papae eidem debet tradere papae in quodam magno scypho argenteo, vel in bacilibus grossos et monetam ordinatam pro presbyterio, et dictus camerarius debet ante se habere unam magnam mensam coopertam tobalea, ubi sunt hujusmodi monetae, et debent ei assistere clerici camerae, et duo mercatores. Ipsi vero camerarius et clerici camerae debent esse in superpliciis et cottis. Postea veniunt cardinales, quilibet secundum ordinem suum, soli cum mitris in manibus deferentibus, apertas tamen; et flectunt genua coram papa, et ipse summus pontifex dat et ponit pro presbyterio **486** in mitra cujuslibet ipsorum XIII grossos Turonenses argenti, et

immediate quilibet ipsorum cardinalium recepto in mitra sua a papa presbyterio, osculatur genu dextrum papae, et sic quilibet secundum ordinem suum.

LXIX. *De Mandato fiendo per papam ipso die.*

Dato vero per papam presbyterio, ut dictum est, ipse papa facit Mandatum, XII subdiaconibus rochettum cum superplicio portantibus; et cubicularii portant et ante eum ponunt concham seu pelvim. Ipse vero papa praecinctus linteo, quo unus diaconus qui ei servit, secundum dominum Jacobum Gaietani, ipse papa brachiolam ad hoc paratam habens in manibus, et linteum mundum ante se tenens, quae omnia debent parari per thesaurarium vel fratres de Pignotta; et dicti XII subdiaconi manent in aliquo loco remoto discalceati. Duo vero ostiarii papae, sive servientes armorum, portant quemlibet dictorum subdiaconorum ante papam, quorum pedes ipsi ostiarii sive servientes tenere consueverunt super manus suas dum portantur. Papa autem sedendo cum aqua calida lavat pedes cujuslibet illorum, quam infundere debent cubicularii; et statim tergit linteo, et deosculatur pedem dextrum cujuslibet ipsorum; et secundum dictum domini Jacobi Gaietani dat cuilibet duos solidos; et lotis pedibus illorum per papam, eodem modo reportari debent per ostiarios eosdem sive servientes in locis eorum, scilicet ubi eos acceperunt.

Item cantores non cantant Vesperas post; sed capellani papae legendo dicunt ipsas Vesperas ante papam, incipiendo Antiphonam. *Calicem salutaris arcipiam,* etc. Dictis autem psalmis, Capitulum non dicitur, sed Antiphona ad *Magnificat* incipiatur per papam cantanda, videlicet, *Coenantibus autem,* si tunc compleverint Mandatum; alias non, sed cantores totum faciunt.

Nota etiam quod modernis temporibus non observatur quod papa illam Antiphonam incipiat ad *Magnificat,* nec in aliis, nisi in Vesperis mandatis. Omnibus ergo completis, papa dicit legendo, genu flexo, *Respice, quaesumus, Domine,* etc., prout plenius in officio hujus diei in Breviario continetur Romano.

Quibus peractis, papa indutus per modum praedictum, processionaliter vadit ad cameram suam, associantibus eum omnibus cardinalibus paratis, qui in praedicto Mandato sic induti, prout in Missa fuerunt, interesse debent, sedendo in suis sedibus juxta ordinem suum, dum papa facit praedictum Mandatum; ac etiam praedictis capellanis papae cereos accensos portantibus cum cruce ante papam et ante cardinales.

LXX. *De comestione in coena Domini rubrica.*

Die praedicta, dominus papa, sic paratus ut supra notatum est, a duobus diaconis cardinalibus antiquioribus ducitur ad mensam solemniter paratam, et ibi sedet, episcopo cardinali sibi dante aquam, et duobus cardinalibus praedictis, uno a sinistris, et alio a dextris, tobaleam tenentibus, **487** ipsoque qui a dextris est, etiam annulum papae tenente dum lavatur.

Notandum etiam, quod praedicti tres cardinales in prima et in secunda manuum lotione et mensae Benedictione debent esse sine mantellis et mitra, dum papae ministrant, sed in gratiarnm actione resumunt mantellos suos et mitras loco suo; et facta per papam prima manuum lotione et mensae Benedictione, de qua infra seriosius dicetur, in secunda lotione vadunt omnes ad sedendum. Et tunc omnes cardinales, cum sederint, manus suas supra mensam in platellis suis lavant; et sibi mutuo serviunt, ut infra in alia lotione dicetur.

Et attende quod papa, dum comedit, sit paratus ut dictum est supra, usque ad dalmaticam inclusive, habens mantum rubeum ad scapulas, fanonem sive orale in capite; et mitram aurifrisiatam super fanonem et annulum pretiosum non pontificalem in digito, et sandalia in pedibus, prout in Missa, demptis chirothecis, pallio et casula. Cardinales vero omnes, tam saeculares, quam religiosi, habebunt cottas sine superpliciis cum subtis seu rochettis tantum, et mitras simplices de garnello in capite, et mantellos de brunetto ad scapulas; sed saeculares habebunt mantellos de brunetto rosaceo; religiosi vero habebunt mantellos coloris suae religionis; et ita parati comedunt, et omnes alii praelati simpliciter sic induti, facta tamen inter eos discretione de saecularibus et religiosis quoad mantellos in colore, sicut dictum est de cardinalibus.

Sed nota modum mantellorum omnium, tam saecularium quam religiosorum. Retro inter duas scapulas conjunguntur duae partes chlamydis, et bene sumitur per spatium palmi, et stat dissutum; et illud quod est sutum, quod conjungit duas partes chlamydis, stat super collum; et chlamys pendet ante pectus ab utraque parte usque ad terram, et etiam retro usque ad terram duntaxat et sine cauda, sed in forma circulari et sphaerica, nec partes conjunguntur chlamydis ante pectus.

LXXI. *De ordine sedendi in mensa.*

Sedet autem ipse papa in una mensa eminenti solus, diversis et magnis aureis vasis et argenteis super mensam positis, vel in trissadorio, seu teloneo sitis propter mensam a latere sinistro papae.

In alia vero mensa, quae est ad dexteram papae, in longum aulae seu tinelli, sedent episcopi cardinales; inter quos sedent patriarchae, si sint, quatuor principalium ecclesiarum patriarchalium secundum ordinem prioratus et posterioratus ecclesiarum suarum; ita tamen quod primus sedeat inter primum episcopum cardinalem et secundum episcopum, nisi esset ibi rex, quia ille sederet inter duos episcopos, et patriarcha inter secundum episcopum, tertius post tertium, et sic deinceps; ita tamen quod semper inter duos episcopos cardinales quilibet eorum sedeat; et ita in Missa.

In secunda mensa ejusdem lateris, vel in eadem sic satis longa, sedent presbyteri cardinales post episcopos cardinales et patriarchas; in parte vero sinistra, quae etiam est in longum aulae seu tinelli, sedent diaconi **488** cardinales omnes secundum ordinem suum et prioritatem singulorum, in quo statu sint cardinalatus, nam priores primo in mensa sedent; et post mensam cardinalium erunt mensae omnium aliorum praelatorum et nobilium.

Coram papa servient laici majores natu et nobiliores, qui praesentes erunt, secundum officia illi distributa per magistrum hospitii.

Notandum tamen quod in mensa primo primum ferculum ponit coram papa aliquis de principalioribus et nobilibus, etiamsi esset rex. Quo posito, si rex foret, vadit ad sedendum inter duos primos episcopos cardinales, nisi Romanorum imperator, quia tunc iret ad mensam suam a latere dextro papae paratam cum thalamo, gradu minori et bassiori illo de papa; et secundum ferculum portaret rex. Quo etiam posito, vadit ad sedendum in mensa a sinistris inter primos duos diaconos cardinales. Et sic faciebat dominus Carolus primus rex Siciliae, et omnes descendentes ab eo reges.

Et nota quoniam tunc imperator Constantinopolitanus erat in curia, et sedebat inter duos primos episcopos cardinales, qui primo et primum ferculum coram papa posuerat; secundum rex Siciliae, qui tunc erat praesens; alii autem nobiles majores. Qui si essent filii imperatoris vel regum, serviunt papae in mensa, videlicet unus de cupa, alius de tucellis ad incipiendum; alii astant comedenti, alii sequuntur portantem ferculum, et ipsi in ferculo papae et cardinalium, prout fuit ordinatum.

LXXII. *De secunda lotione manuum.*

Comestione sumpta, papa lavat manus, ministrantibus sibi episcopo et duobus diaconis cardinalibus, ut prius; qui tres cardinales, resumptis mantellis et ministris suis, redeunt sedere cum aliis cardinalibus in locis suis in mensa. Tunc tam singuli episcoporum, et quilibet cardinalium, et unusquisque similiter sedendo lavent suas manus, serviente reinfundente aquam cardinali lavanti; cardinales autem qui assistunt teneant tobaleam unam ex parte una lavantis, alter ex alia; et sic sibi mutuo ad invicem sibi servient.

Quibus omnibus lotis dantur species. In fine vero, remotis mensis, surgit dominus papa, et omnes ipso stante super scabellum suum pedes, ministrantibus sibi duobus diaconibus et episcopo, redduntur gratiae ut infra sequitur. Illis autem redditis, papa reducitur a duobus diaconibus praedictis ad cameram, vel antecameram suam, ibique sedet in faldistorio cum cardinalibus tantum fratribus suis; ipse et illi parati ut erant in mensa consequenter, exutis vestibus, discalceatus sandaliis requiescit. Cardinales vero, et alii praelati redeunt ad eorum hospitia cum mitris eques, tamen equis non paratis, nec alias coopertis, sicut in comestione steterunt, ita recedunt.

Memorandum quod omnes capellani domini nostri papae commensales, quasi non commensales debent eo die comedere cum domino camerario splendide.

489 LXXIII. *De Benedictione mensae, et gratiarum actione.*

In Coena Domini ad benedicendum mensam dicitur absolute sine *Gloria Patri* Versiculus *Christus pro nobis factus est obediens usque ad mortem,* et non amplius; et deinde dicitur *Pater noster* secrete. Quo completo, sine pronuntiatione aliqua dominus papa signat tam mensam suam, quam alias. Hodie non dicitur *Jube, domne, benedicere,* nec *Tu autem;* sed mensis signatis, ut dictum est, vadunt ad sedendum, prout est superius ordinatum.

In fine prandii in regratiarum actiones repetitur Versiculus *Christus factus est obediens,* ut supra; dicitur immediate *Pater noster.* Quo finito, papa dicit absolute Orationem *Respice, quaesumus, Domine,* etc.; nec pronunciat *Qui tecum,* nec *Fidelium animae,* sed solum sine aliqua pronuntiatione dominus papa signat se, et omnes alios devote, nihil dicendo. Tunc reposito fanone et mitra super caput ejus, cum manto ad scapulas, reducitur, ut dictum est, a duobus diaconibus cardinalibus ad cameram vel ad anticameram, quae vocatur camera paramenti.

Notandum quod si papa non conficiat sanctum chrisma, non habent locum praedictae ceremoniae.

Item notandum quod si cardinales non comedant cum papa, non habent locum praedictae solemnitates.

LXXIV. *Non licet quod aliqua mulier interveniat in comestione summi pontificis.*

Item notandum quod aliqua mulier nunquam comedit in praesentia Romani pontificis, etiam si esset imperatrix vel regina. Ita exstitit observatum tempore domini Clementis V, et domini Joannis XXII, domini Benedicti XII, Clementis VI, nec fuit auditum quod aliquo tempore fuerit factum.

Contrarium tamen tempore domini Urbani V, domini Gregorii XI, aut Urbani VI. Contrarium autem ejus etiam fuit observatum tempore Bonifacii IX et Joannis XXIII, summorum pontificum; et male.

LXXV. *De officio in feria sexta in Parasceven.*

Feria sexta, videlicet die Veneris sancta, ut omnia dicantur per ordinem, prima hora hujus diei, secundum Jacobum Gaietani, omnes capellani vocantur ad dicendum Psalterium, domino papa sedente ante lectum suum: capellani etiam juxta pedes ejus vicissim totum Psalterium complent. **490** Quo finito, sacerdos cum aliis dicit Antiphonam *Ne reminiscaris.* Postea dicuntur litaniae et *Pater noster* private, et Psalmus *Miserere mei, Deus,* sine *Gloria,* etc.; deinde Capitula, et sine *Dominus vobiscum* absolute dicuntur Orationes *Deus, cui proprium est misereri,* et caeterae omnes, quae consueverunt in Quadragesima; et in fine dicitur Oratio illa, *Respice, quaesumus.*

Sciendum quod ista die dominus papa, antequam vadat ad ecclesiam seu capellam pro officio faciendo, bis venit ad fenestram pro indulgentia more solito danda, videlicet de mane semel, et sero, cum ad capellam vult ire pro officio faciendo; et qualibet vice portat pluviale rubeum et mitram planam de garnello sine aurifrisiis et perlis. Qua indulgentia sero data, vadit ad cameram, et ibi deponit pluviale, et accipit cappam de scarletto rubeo, apertam a medio pectoris usque ad pedes; et eamdem mitram albam et planam de garnello absque aurifrisiis et perlis in capite portans cum cardinalibus intrat capellam pro officio faciendo. Cum autem papa est in capella, illico vadit ad altare, ubi est cathedra nuda cum scabello parata; et ibi genuflexus, et sibi deposita mitra per diaconum cardinalem qui est a dextris, orat aliquantulum; et postea surgit, et reponitur mitra sibi. Deinde vadit ad aliam cathedram nudam, longe ab altari cum scabello paratam.

Notandum tamen quod ista die cardinales non veniunt ad papae reverentiam: sed immediate in ipsa cathedra de scarletto praedicto, et ipsa deposita, diaconus cardinalis dicturus Passionem, indutus superplicio, alba, amictu, stola lata, absque planeta, sic indutus induit papam sacris vestibus nigri coloris vel violacei, prout sibi placet.

Sciendum tamen quod ista die papa non calceatur sandalis, sed quotidianis calceamentis.

Ipse vero dominus papa paratus, idem dominus cardinalis accipit planetam nigri coloris. Similiter omnes cardinales recipiunt paramenta, videlicet episcopi cottas, amictum latum, et pluvialia; presbyteri vero et diaconi similiter, non tamen pluvialia, sed planetas nigri coloris, sicut papa. Quibus paramentis receptis, papa progreditur ad cornu dextrum altaris a parte ante, ubi est cathedra bassa, nuda, et sine scabello; et ibi sedet respiciendo ad caput sinistrum altaris; et etiam omnes alii sedent in locis suis, prout est consuetum.

Notandum tamen quod si aliquis rex illa die esset praesens in dicto officio, ipse non sederet in cathedra more solito, id est quando papa facit officium, sed sedet in ordine episcoporum

cardinalium, videlicet inter duos primos episcopos cardinales; et statim omnibus sedentibus, unus capellanus absolute sine titulo in modum lectionis prophetiam dicit *Haec dicit Dominus: In tribulatione.* Qua finita, cantatur Tractus *Domine, audivi.* Finito vero Tractu, papa surgit, et ibidem respiciendo ad altare dicit *Oremus,* et prior diaconus cardinalis stans a dextris papae dicit *Flectamus genua,* et immediate diaconus cardinalis qui est a sinistris papae dicit *Levate;* et tunc papa dicit Orationem *Deus, a quo,* etc., et in fine respondetur *Amen.*

491 Qua finita, subdiaconus, deposita planeta, legit sine titulo prophetiam *In diebus illis dixit Dominus ad Moysen.* Qua finita, cantatur Tractus *Eripe me,* etc. Diaconus vero cardinalis dicturus Passionem, antequam terminetur tractus praedictus, debet exuere planetam, et eam plicatam ad modum stolae quasi recipere debet super humerum sinistrum, ita quod capita ipsius firmentur ad latus dextrum quasi retro; et finito Tractu ipse diaconus cardinalis, facta reverentia, genuflexus coram altari, sine Benedictione et pedis osculo, procedit cum libro Evangeliorum sine cereis et incenso ad pulpitum nudum; et absolute sine *Dominus vobiscum* incipit *Passio Domini nostri Jesu Christi secundum Joannem,* et absque aliquali responsione dicit *In illo tempore, egressus Jesus,* etc. In principio Passionis papa surgit de cathedra, et deposita sibi mitra stat pedes contra altare circa medium, quasi sustentans se super illud retro in scapulis, respiciens ad illum qui legit Passionem junctis ante pectus manibus; et sic semper stat, quousque perveniatur ad locum Passionis, cum dicitur *Et inclinato capite,* etc., et tunc papa genuflectit ad altare, et stat genuflexus per tantum spatium, quod semel posset dici *Pater noster.* Postea surgit, et stat sicut prius; similiter et omnes alii faciunt.

Sciendum quod papamet Passionem legit, dum cantatur per diaconum cardinalem; tunc autem quando per alium quam per papam legitur, scilicet per diaconum, et pervenitur ad locum illum qui debet dici in tono Evangelii, videlicet *Post haec autem rogavit Pilatum,* diaconus cardinalis inclinando se, submissa voce, petit Benedictionem a papa ibidem, et acolythi repraesentant more solito thuribulum cum incenso, et papa ponit incensum benedictum, quod acolythus portabit ad diaconum pro Evangelio incensando, et alii duo acolythi vel capellani portant cereos accensos.

Finita vero Passione, una cum Evangelio reportatur ipse liber papae more solito osculandus, videlicet in loco praedicto, *Post haec,* etc. Exinde secundum modernos consuevit fieri sermo per aliquem magistrum in theologia vel praelatum; et ille qui facit sermonem, genibus flexis ante papam, petit Benedictionem, sed non osculatur pedem; sed habita Benedictione et recepta indulgentia pronuntianda post sermonem, vadit ad locum solitum pro sermone faciendo. Cum autem fit sermo, papa tenens mitram in capite sedet in cathedra nuda ante, ut supra. Quo finito, non dicitur *Confiteor,* sed statim ille qui fecit sermonem pronuntiat indulgentiam de mandato et auctoritate domini nostri papae, videlicet de VII annis et VII quadragenis.

Quibus peractis, papa surgit, et ibidem amota cathedra et deposita mitra, dicit has Orationes solemnes, videlicet, *Oremus, dilectissimi,* et omnes alias, prout sunt in Ordinario seu in Missali Romano positae; sed in fine harum Orationum, cum papa dicit *Oremus,* praedictus diaconus cardinalis qui stat a dextris et sinistris papae, qui in prima flexione genu dixerat *Levate,* dicit nunc *Flectamus genua,* et penultimus diaconus dicit *Levate;* et in

quarta Oratione penultimus cardinalis **492** dicit *Flectamus genua,* et tertius diaconus cardinalis dicit *Levate;* et sic faciunt omnes diaconi cardinales secundum ordinem suum juxta prioritates ipsorum usque ad ultimum, quousque omnes Orationes sint completae; et si forte plures Orationes sunt quam diaconi cardinales, statim cum ultimus diaconus in ordine suo dixerit *Flectamus genua,* prior diaconus praedictus dicit *Levate,* et deinde faciunt sicut prius usque ad finem ipsarum Orationum.

Notandum tamen quod in Oratione quae dicitur pro Judaeis, non dicitur *Flectamus genua,* quia ipsi Judaei hac die Domino irridentes genua flectebant. Et ideo pro ipsis non flectit Ecclesia genua in Oratione quae pro eis dicitur. Quibus Orationibus finitis, papa ibidem stando in altari deponit spinellos, pallium, planetam et mitram, et vadit ad cornu altaris dextrum a parte retro; et ibidem sacrista, si est episcopus, vel alius episcopus familiaris, non tamen cardinalis, paratus cum pluviali nigro, qui etiam episcopus servit papae in Missa, tradit papae crucem; qui tenens in manibus versa facie ad populum, indutis chirothecis, discooperit crucem sinistram partem crucis.

LXXVI. *De prima, secunda et tertia ostensione crucis.*

Qua parte discooperta, papa solus incipit cantando Antiphonam *Ecce lignum crucis;* et quando tunc incipit, eum adjuvant in cantu astantes, quousque finita sit Antiphona ipsa; et cantores cantant *Venite, adoremus.* Qua finita, papa progreditur parum ultra quasi in cornu altaris, et discooperit aliam partem crucis, videlicet dextram; et ipsa discooperta, papa iterum vocem altius elevando solus incipit Antiphonam praedictam *Ecce lignum,* ut supra adjuvantes eum. Qua finita Antiphona, papa progredietur ultra quasi in medio altaris, discooperiendo totam crucem et elevando vocem altius incipiendo, quae est tertia, Antiphonam praedictam *Ecce lignum crucis,* adjuvantes eum in cantu ut supra. Interim vero fulcarius ponit tapetum cum pulvinari et munda tobalea ante altare. Qua finita, chirothecis non extractis, descendens gradus altaris, et genibus flexis, ponit crucem super praedictam mundissimam tobaleam, et super illam ornatam de serico, quam ponit sacrista ante altare in terra super pulvinare extensam cum illa etiam cum qua cooperta fuerat crux; et ipsa cruce sic posita ibi per papam, statim subdiaconus flexis genibus a parte dextra crucis, cum manu una tenet pedem crucis, et cum alia ejus summitatem cum illa tobalea de serico. Cruce vero posita per papam, papa vadit ad cathedram nudam et bassam sine scabello paratam; et ibi sedendo calceamenta deponit, quae sui cubicularii deponere consueverunt, uno episcoporum cum pluviali suo cooperiente ea; et nudis pedibus, et, mitra sibi deposita cum chirothecis in manibus, vadit quasi ad portam regiarum capellae, comitantibus eum praedictis duobus antiquioribus diaconibus cardinalibus, uno a dextris, et alio a sinistris; et versa facie ad altare ibi genuflectit, inclinando caput ad terram junctis manibus; et hoc facit tribus vicibus, **493** antequam perveniat ad crucem, surgendo et progrediendo paulisper usque ad locum ubi crucem posuerat; et prostratus ibi ad terram, ipsam crucem adorat eam

deosculando; et postea surgens revertitur ad cathedram supradictam; et ibi sedens calceatur a praedictis cubiculariis, non tamen sandalibus, sed quotidianis calceamentis.

Nota quod dominus Gregorius XI, nec non dominus Urbanus VI Romani pontifices nunquam voluerunt se discalceare in cathedra praedicta prope altare, credo propter reverentiam altaris, quia ambo devoti; sed in illa magna cathedra, etiam nuda, longe ab altari, ubi consueverunt se induere in solemnitatibus.

LXXVII. *De adoratione crucis ipsa die, et communione.*

Postea vero omnes cardinales discalceati in locis suis per eorum familiares, nudis pedibus vadunt per modum praedictum bini et bini ad adorandum crucem secundum ordinem suum; et ter flectunt genua; similiter et omnes alii ibidem praesentes eodem modo eamdem crucem adorant. Interim vero cantores cantant *Agios,* etc., vicissim repetentes *Sanctus Deus, Sanctus fortis,* etc., *Populе meus, quid feci,* etc., et alias Antiphonas, prout in Missali Romano continetur. Papa etiam praedictas Antiphonas et omnia praedicta legit sedendo in cathedra, dum ipsa crux adoratur per cardinales et alios. Finita vero crucis adoratione, sacrista vel alius ad hoc deputatus eam reponit in loco suo super altari, et pecuniam oblatam in crucis adoratione clericus capellae recipit sola hac die, quoniam sua est, in aliis capellanorum. Ipsa igitur cruce in altari inter faculas seu cereos collocata, dominus camerarius vel vices ejus gerens aliam crucem portat extra regias, comitantibus eum clericis camerae et capellae ad adorandum aliis.

Facta ergo adoratione in capella, dum illi de extra aliam crucem adorant, papa, lotis manibus, et depositis chirothecis, quas amplius non resumit, surgens de cathedra, ibi stando resumit praedictam planetam nigram et pallium cum spinellis de manu diaconi cardinalis qui dixit Passionem; et sic progreditur ad altare sine mitra et sine confessione consueta, assistentibus sibi dictis duobus diaconis cardinalibus; deinde vadit cum cruce, luminaribus et incenso, ad armariolum, seu cophinum, in quo die hesterna fuit calix cum corpore Christi reservatus. Ita exstitit hactenus observatum tempore Joannis XXII, domini Benedicti XII, domini Clementis VI, domini Innocentii VI, domini Urbani V, domini Gregorii XI, domini Urbani VI, Romanorum pontificum. Qui papamet ad armariolum seu cophinum vadit, et corpus Christi portat ad altare cum illa tobalea de serico coopertum cum uno capite, et cum alio qui sibi pendet super humerum sinistrum. Licet secundum dominum Jacobum Gaietani junior presbyter cardinalis corpus Christi antiquitus ad altare portare consuevit. Accipiens igitur papa ipsum calicem in manibus, prius flexis genibus incensatum **494** seu thurificatum, coopertum quodam panno nobili de sindone seu de serico, portat ad altare; et discooperto calice, recipit ab inde tamen manu corpus, et ipsum ponit super patenam, quam diaconus qui dixit Passionem tenet in manu; et ipse diaconus corpus Christi cum patena offert papae, quam papa suscipiens collocat super altare ibidem extenso corporali. Postea calicem sacrista praesentat papae absque lotione et tersione propter sacramentum, ne aliquid de fragmentis

intus esset, et nihil dicendo infra dictum calicem ponit sacrista. Postea praedictus diaconus cardinalis offert praedictum calicem cum mero et puro vino; et subdiaconus offert ampullam cum aqua quam papa vino commisceat, nihil dicendo; et reputet quod ista die emanaverunt sacramenta Ecclesiae, videlicet sanguis et aqua de corpore Christi. In quibusdam vero ecclesiis, secundum dominum Jacobum Gaietani, purum vinum sine aqua offertur, ut in puro et forti crudelitas Judaeorum repraesentetur et asperitas passionis Christi.

Collocato autem per modum consuetum ad latus dominici corporis [calice] a diacono cardinali praedicto, offerat ipse diaconus cardinalis papae thuribulum, manum papae osculando in dando et recipiendo; et papa, ut moris est, incensat tam corpus Christi quam calicem. Deinde papa vadit ad cornu altaris, et ibi lavat aliquantulum digitos cum aqua in duobus bacilibus per unum de militibus seu domicellis suis, vel per nobiliorem ibidem praesentem, ipsum juvante priore episcoporum qui servit in officio capellani; et ipsa ablutione facta, vadit papa ante medium altaris absque confessione, prout dictum est, inclinat se orans et dicens *In spiritu humilitatis,* et erigens se vertit se ad populum dicens *Orate pro me, fratres,* etc., deinde dicit plana voce, ut moris est, sine *Per omnia saecula,* etc., et sine *Te igitur;* sed absolute incipit cantando *Oremus, praeceptis salutaribus moniti,* etc., *Pater noster,* etc.; et quando erit in illo loco ubi dicitur *Sicut in coelo et in terra,* celebrans accipiens corpus Christi elevat ipsum, ita ut possit videri a circumstantibus, et incontinenti reponit eum ubi prius, et in fine *Pater noster* respondetur *Sed libera nos a malo;* sacerdos vero sub silentio dicit *Amen,* et statim in eodem tono sine *Oremus* dicit hanc Orationem: *Libera nos, quaesumus, Domine,* et in fine respondetur *Amen.* Et tunc diaconus offert papae patenam, ac deinde papa frangit Hostiam consecratam secundum consuetudinem, ponens de ea tertiam particulam in calicem, nihil dicendo. Sanctificatur enim vinum non consecratum per corporis Domini missionem. *Pax Domini* etiam non dicitur, nec *Agnus Dei* cantatur, nec pacis osculum datur, nec postcommunio dicitur.

Communicat autem solus papa sine ministris, non ad sedem solemniter, sed ibi tantum eo die ante altare, ob humilitatem reverentiae et passionis Christi; et non cum calamo, sed cum calice sumit sanguinem; et vinum post sumptionem sanguinis in calice funditur per sacristam, vel alium episcopum, qui sibi in Missa servit; et sumitur cum calice in cornu altaris, et ibidem cum aqua, in bacilibus per unum e **495** militibus vel domicellis portata, lavat manus. Et deinde depositis ad altare spinellis, cum quibus firmatur pallium et planeta, vadit ad sedem altam nudam, et ibi deponit paramenta, et cum ministris et capellanis ac clericis suis dicit Vesperas diei praeteriti, non cantando, sed legendo, etiam Antiphonam *Calicem salutaris,* cum aliis sequentibus et Psalmis, prout sunt notatae in Breviario Romano, semper sine *Gloria,* et sine Capitulo, et sine Versu. Nec incipit Antiphonam ad *Magnificat* ipse papa, sed omnia dicuntur legendo. Quibus completis, dicitur: *Christus factus est pro nobis,* etc., et sine *Kyrie, eleison,* et sub silentio dicitur *Pater noster.* Et nota quod post *Christus factus est,* etc., statim papa descendit de cathedra magna, et vadit ad illam ante medium altaris, et nudam cum scabello; et ibi genibus flexis dicit Psalmum *Miserere mei, Deus,* etc., quo completo sine *Gloria Patri,* dicit *Oremus. Respice,* etc.

Sciendum est enim quod ista die servit papae in officio capellani unus presbyter cardinalis, videlicet ille cui papa mandavit, vel cui prior diaconorum cardinalium ex praecepto papae hoc facere commiserit. Episcopus autem cardinalis servit, si papa celebret hodie.

Peractis ergo omnibus supradictis, papa cum pluviali rubeo et mitra plana praedicta, comitantibus omnibus cardinalibus indutis cappis laneis, duobus tamen diaconis cardinalibus antiquioribus sibi assistentibus, uno a dextris, et alio a sinistris, vadit ad dictam fenestram in qua consuevit dare indulgentiam; et ibidem in praesentia cardinalium facit absolutionem more solito et Benedictionem; postea dat indulgentiam populo et omnibus assistentibus, videlicet de VII annis et VII quadragenis: quam indulgentiam pronuntiat de mandato papae junior diaconus cardinalis, vel ille cui papa mandaverit. Et postea intrat in cameram suam, in qua pluviale et mitram deponit, et vestes consuetas recipit, et cardinales absque confabulatione ad propria revertuntur.

LXXVIII. *De officio Sabbati sancti.*

Notandum quod die Sabbato sancto, in vigilia Paschae, antequam dominus papa veniat ad capellam seu ecclesiam pro officio faciendo, bis venit ad fenestram pro indulgentia danda more solito populo, scilicet de mane semel, et sero, cum vult ire ad capellam pro officio faciendo; et qualibet vice portat pluviale rubeum et mitram planam et albam de garnello sine aurifrisiis et perlis. Ipsa etiam die extrahitur ignis novus de crystallo vel alio lapide, et benedicitur in capella, praesente domino papa, per juniorem presbyterum cardinalem sacris indutum vestibus, cum cruce et aqua benedicta et incenso, legendo Orationes sine nota. Ignis benedicitur antequam papa veniat ad capellam.

Hora vero debita, omnibus praedictis primo completis, ut dictum est, papa indutus manto rubeo et cum mitra praedicta venit ad capellam, cum associantibus cardinalibus qui sunt ibi in camera cum eo praesentes, cum duobus antiquioribus diaconis cardinalibus sibi assistentibus, **496** ut moris est, uno a dextris, et alio a sinistris; et deposita sibi mitra per diaconum cardinalem qui est a dextris ejus, flexis genibus orat aliquantulum ante altare, ubi est cathedra cum scabello et pulvinari parata. Et facta Oratione surgit et vadit ad sedem suam magnam, quodam panno nobili coopertam; et reposita sibi mitra sedet. Deinde veniunt cardinales more solito ad reverentiam papae. Qua reverentia facta, junior diaconus cardinalis qui debet benedicere cereum, indutus paramentis albis, videlicet amictu, superplicio stricto, alba, stola, tunicella, dalmatica et manipulo, exit regias capellae; et praecedentibus eum ministris cum cruce, concomitantibus eum capellanis et cantoribus et reliquis de clero et populo, vadit quasi ad finem capellae, et recipit de manu acolythi vel ministri arundinem trium cubitorum et dimidii cubiti, triplicem candelam accensam de novo igne illuminatam habentem; et ibi genuflectendo arundini, elevatis paululum manibus cum arundine, dicit cantando *Lumen Christi;* et respondentibus omnibus aliis *Deo gratias,* vadit quasi ad portam regiarum dictarum, et ibi secundo genuflectit, et plus solito manibus elevatis vocem magis elevando dicit *Lumen Christi;* et omnibus respondentibus *Deo gratias,* postmodum vadit usque ante altare, et ibi tertio genuflectit, et plus elevatis manibus, elevando vocem magis dicit *Lumen Christi;* et omnibus respondentibus *Deo gratias,* postea ascendit ad pulpitum adornatum, et absolute incipit Benedictionem cerei, et cantando dicens, ut sequitur, *Exsultet jam angelica turba coelorum,* continuando ipsam Benedictionem usque ad finem, et tempore debito ponuntur per ipsum diaconum cardinalem quinque grana incensi in dicto cereo ad

modum crucis. Postea tempore debito accendatur cereus de igne novo praedicto, prout in rubricis in dicta Benedictione positis praecipitur et mandatur.

Facta igitur Benedictione cerei, papa descendit de sede illa, et vadit ad revestiarium longe ab altari paratum, si sit; alias vero, si non sit, ibidem calceatur sandalia, legendo *Quam dilecta,* quae debent esse alba cum perlis, quia ea non mutat. Deinde induitur omni ornatu suo quadragesimali violacei coloris, scilicet alba absque paramentis, cinctorio et succinctorio albi coloris, pectorali, fanone, stola cum perlis (et ista non mutat), tunicella, dalmatica violacea (interdum vestes istas duas propter taedium exspoliandi et induendi Romani pontifices consueverunt portare albi coloris, verumtamen totum stat in bene placito eorum), planeta violacea per diaconum cardinalem qui fecit Benedictionem cerei, stantem in alba tantum cum stola. Et postquam papa chirothecas induerit, omnes cardinales paramenta sua recipiunt, videlicet episcopi cottam, amictum latum, et pluvialia, sed planetas violacei coloris recipiunt; et etiam ipse diaconus cardinalis qui induit papam, papa induto, induit sibimet planetam violaceam, sicut et alii diaconi cardinales; subdiaconus vero non planeta, sed tunicella alba utitur in toto officio et in Missa, ut magis sit compositus et expeditus ad legendum lectiones, et alia quae sibi illa die agenda incumbunt. Omnibus **497** paramentis receptis, et mitra papae praedicta reposita per dictum diaconum cardinalem, recipit annulos, scilicet pontificalem et minorem, de manu episcopi vel presbyteri cardinalis sibi in officio vel in Missa de libro servientis. Deinde papa processionaliter vadit ad sedem suam magnam praedictam longe ab altari cum silentio, assistentibus sibi duobus diaconis cardinalibus praedictis antiquioribus. Hoc sane intelligas, si induatur in sacrario seu revestiario, ibidem etiam sic processionaliter vadit. Quod si papa induatur in ipsa cathedra, et non in revestiario, ibidem etiam sedet duobus diaconis cardinalibus et presbytero cardinali sibi in officio et Missa servienti ante eum super scabellas, ut moris est; aliis vero diaconibus cardinalibus ante altare in loco solito sedentibus. Similiter et omnes alii cardinales sedent in locis suis, prout est consuetum.

Postea unus de clericis capellae seu acolythis vadit ad pulpitum nudum, ubi debet esse liber Epistolarum paratus ad legendum lectiones: et absolute sine titulo incipit et legit lectionem *In principio Deus creavit coelum et terram,* etc., et ipsa lectione finita, si papa velit, Graecus diaconus legit eam in Graeco. Qua completa, papa in praedicta sede stando, ac deposita ei mitra per diaconum cardinalem sibi a dextris assistentem, dicit *Oremus;* et diaconus cardinalis qui est a dextris papae immediate dicit *Flectamus genua;* deinde alter qui est a sinistris dicit *Levate;* et postea papa dicit Orationem quae competit, et reliqua fiunt et leguntur prout in Missali seu Ordinario sunt notata.

LXXIX. *Si papa velit ordines facere, vel cardinales consecrare.*

Notandum vero si papa velit aliquos ordines facere, et aliquos de cardinalibus hac die consecrare, iste modus observandus est. Primo lecta prima prophetia, fiunt minores ordines

in sede praedicta; et lecta secunda prophetia alii ordines acolythatus, prout in Pontificali domini Guillelmi Durandi continetur. Verumtamen Ecclesia Romana istum modum observare consuevit, quod lectis XII prophetiis minores ordines distribuuntur, et dicto novies *Kyrie, eleison* cum litaniis, prout in Missali continetur, et *Gloria in excelsis Deo* decantato, ante primam Collectam ordo subdiaconatus distribuitur; et ultimus ordinatus legit epistolam. Distributis ergo minoribus Ordinibus, et etiam subdiaconatu, lectis Orationibus, Epistola, Graduali, usque ad ultimum Versum, vel *Alleluia,* prout notantur omnia in ordinatione diaconi et presbyteri cardinalis. Tunc archidiaconus praesentet eos papae. Caetera quaere in loco suo. Sciendum tamen quod diaconi cardinales secundum ordinem suum in principio Orationum dicendarum per papam dicunt *Flectamus genua,* et etiam *Levate,* juxta modum hesternum in rubrica declaratum. Omnes vero aliae lectiones leguntur per capellanos papae superpliciis tantum super rochettis indutos; quibus lectis, lector post finem suae lectionis vadit ad osculandum pedem papae.

498 LXXX. *De presbytero cardinali servienti papae.*

De presbytero cardinali isto die serviente in officio capellani sciendum est quod in toto officio hodierni dici servit papae in officio capellani unus presbyter cardinalis, videlicet ille cui papa mandaverit, vel alicui priorum diaconorum cardinalium ex praecepto papae hoc facere commiserit, videlicet de libro, quando papa dicit dictas Orationes, post quamlibet lectionem tenens librum supra caput suum, et in altari etiam post receptionem paramentorum tradit papae annulos, scilicet pontificalem et minorem in eodem digito; et etiam quando papa deponit paramenta, ipse presbyter cardinalis recipit dictos annulos de manu papae, et semper in dando et extrahendo osculatur manum papae.

Nota quod in rubrica ista modernis temporibus prior episcoporum vel prior presbyterorum, vel subpriores in priorum absentia, semper papae serviunt in dicto officio capellani. Ita vidi ego frater Petrus Amelii, Senegaliensis episcopus, observari tempore domini Urbani quinti, Gregorii XI et Urbani VI Romanorum pontificum. Completis vero Orationibus, lectionibus et Tractis, subdiaconus tunicella alba, ut praedicitur, indutus vadit ad pulpitum, ubi lectiones lectae fuerunt; et ibi cantando dicit litaniam, et respondetur sibi per omnes qualibet vice, verba ipsius subdiaconi et in eadem nota repetendo. In principio litaniae papa, deposito pallio, spinellis, et planeta, descendit de sede praedicta, et vadit ad cathedram coram altari paratam cum scabello et pulvinari, mitram praedictam tenens in capite; et ibi stat genibus flexis, quousque perveniatur ad locum ubi dicitur *Peccatores, te rogamus audi nos.*

Tunc vero papa surgens vadit ad aliam cathedram longe ab altari paratam, vel ad revestiarium, si sit; et depositis paramentis violaceis praedictis, induitur ipse papa paramentis albis et solemnibus per diaconum cardinalem qui Evangelium est dicturus. Qui quidem diaconus paratus debet esse paramentis albis, quando induit papam prout erat in cerei Benedictione. Similiter et omnes alii cardinales paramenta alba recipiunt, videlicet episcopi

cardinales cottam, amictum latum, pluviale; presbyteri vero cardinales similiter, non tamen pluvialia, sed planetas recipiunt; diaconi vero cardinales et similiter amictum strictum, tunicellam et dalmaticam recipiunt, et omnes praelati pluvialia. Quibus paramentis per papam receptis, imponitur sibi mitra nobilis et solemnis, et recipit ambos annulos de manu presbyteri cardinalis, ut supra; et assistentibus sibi praedictis duobus antiquioribus diaconis cardinalibus, uno a dextris, et alio a sinistris, vadit processionaliter ad altare; et veniendo occurrunt ei tres presbyteri cardinales parati; et ipse, ut moris est, recipit eos secundum ordinem suum ad osculum oris et pectoris. Deinde vadit ad altare, et facit confessionem suam more solito; et postea osculatur altare, et librum Evangeliorum in principio Evangelii dicendi in Missa; et vertit se ad diaconos **499** cardinales, qui more solito faciunt ei reverentiam, et papa per ordinem suum eos recipit ad osculum oris et pectoris; et exinde recipit thuribulum de manu diaconi qui illa die debet dicere Evangelium. Dominus de Francia cardinalis introduxit consuetudinem, quod cardinalis qui servit papae praesentet thuribulum cum navicula; et papa ponit incensum, et altari incensato reponitur sibi mitra. Et tunc recipit diaconos cardinales ad reverentiam, et altare incensat more solito.

Postmodum vadit ad sedem suam, ubi stando absque Introitu dicit *Kyrie, eleison,* et postea sedet; et finito novies per cantores *Kyrie, eleison,* papa surgit; et deposita sibi mitra per diaconum cardinalem qui stat a dextris, incipit solemniter *Gloria in excelsis Deo.* Et tunc pulsatur magna campana. Quo cantato, surgit, et mitra deposita, ut supra, dicit *Pax vobis;* et respondentibus omnibus *Et cum spiritu tuo* dicit, *Oremus. Deus, qui hanc sacratissimam noctem,* etc.; qua Oratione finita, subdiaconus dicit Epistolam; et immediate Epistola finita idem subdiaconus inclinando se aliquantulum ante papam dicit cantando plana voce: *Annuntio vobis gaudium magnum, videlicet Alleluia,* et nihil ei respondetur; et vadit ad osculandum pedes papae. Quo facto, statim surgit, et ille subdiaconus vel capellanus papae alta voce incipit semel tantum coram papa cantando *Alleluia;* et papa stando, et mitra deposita, ipsum *Alleluia* cantando ter incipit, secunda vice altius, et in tertia altius vocem elevando; et qualibet vice immediate post papam chorus repetit cantando ipsum *Alleluia.* Quo *Alleluia* ter cantato, ut praemittitur, duo cantores solemniter cantant Versum *Confitemini Domino;* deinde cantatur tractus *Laudate Dominum, omnes gentes.* Quo finito, recepto prius manipulo, diaconus cardinalis de manu capellani sibi servientis de mitra vadit ad osculum pedis papae; deinde revertatur ad altare, ubi more solito recipit librum Evangeliorum flexis genibus osculando medium altare. Quo libro recepto, pars illa ubi est crucifixus stet ante altare versus papam; et ibidem stando aliquantulum inclinatus ad papam, sic semper tenendo praedictum librum ante pectus suum, petit a papa summissa voce Benedictionem. Qua habita, vadit ad Evangelium dicendum. Ad Evangelium vero ista die non portantur luminaria, sed incensum tantum. Quo Evangelio finito, portatur ille liber Evangeliorum per subdiaconum ad osculandum papae, ut moris est; et papa stando dicit *Dominus vobiscum,* etc., diaconus vero revertitur ad altare.

LXXXI. *Quod non dicitur* Credo, *nec Offertorium.*

Notandum tamen quod *Credo in unum* nec Offertorium dicitur in Missa praesenti, nec fit sermo; sed extractis chirothecis lavat manus, deinde more solito vadit ad altare; et deposita sibi mitra per diaconum cardinalem qui dicit Evangelium, extensa tobalea de auro super altare per acolythos et per sacristam, idem diaconus extendit corporalia in medio altaris; et episcopus non cardinalis, sed sacrista, portat calicem **500** cum pyxide hostiarum et parvo cochleari, coopertum velo serico, et parat calicem cum tribus Hostiis, unam pro sacramento, et duas pro proba; et in papae praesentia facit probam de vino et de pane, et fundit vinum in calicem tantum, quantum durat cretulus hostiae, et post aquae Benedictionem ponit cum cochleari tres guttas aquae; et tunc facit probam, et ponit patenam cum hostia super calicem; et tunc praedictus diaconus cardinalis recipit cum cauda manipuli patenam ipsam cum hostia, et offert papae nihil dicendo, sed osculatur manum papae; postea offert calicem, faciendo tribus vicibus crucem cum calice super altare, tenendo ipsum cum ambabus manibus per medium, nihil dicendo.

LXXXII. *De incensatione et communione.*

Postea recipit thuribulum cum incenso de manu acolythi, et offert papae, et ipsemet diaconus ponit incensum infra thuribulum osculando manum papae, et tradit papae praedictum thuribulum, osculando manum; et semper caudam thuribuli, ubi sunt annuli, teneat in manu dextera, et capit prope ignem in manu sinistra; et sic papa recipit et incensat altare, ut moris est. Et exinde ipse diaconus cardinalis recipit thuribulum de manu papae, semper manum ejus osculando in tradendo et recipiendo. Quo recepto, incensat papam ter; et tradito thuribulo acolytho, parat sibi planetam et pallium cum fano. Postea incensat altare et presbyterum cardinalem qui ipso die servit papae; deinde duos diaconos cardinales antiquiores qui papae astiterunt in Missa; postea alios diaconos cardinales; deinde regem, si sit ibi; et postea episcopos cardinales et presbyteros cardinales, et alios praelatos paratos, prout in aliis Missis fieri est consuetum; deinde papam, prout moris est tantum [*Al.,* tamen] in hac Missa. Dicitur Praefatio *Te quidem, Domine, omni tempore, sed in hac potissimum nocte,* etc.; et alia dicuntur prout in Missali continentur. Et cum papa dixerit loco debito *Pax Domini sit semper vobiscum* respondetur *Et cum spiritu tuo;* sed *Agnus Dei* non dicitur, nec pacis osculum datur. Verumtamen dicit papa nihilominus illam Orationem, *Domine Jesu Christe qui dixisti apostolis tuis: Pacem,* etc., nec Communio dicitur, sed immediate papa descendit ab altari, et vadit ad sedem suam, comitantibus duobus diaconis; et diaconus cardinalis, factis tribus circulis, bina vice vertendo se ante medium altaris, patena cum corpore Christi elevata ante frontem ad partem dextram, et in tertia ad sinistram, et tunc tradit Hostiam cum patena flexis genibus subdiacono ipsam papae deferendam more solito. Et postea idem diaconus recipit more solito calicem cum sanguine, et facit tribus vicibus circulum, et portat papae ad sedem; et ipse ibi stando solemniter communicat; et post diaconum sacrista episcopus defert calicem vacuum coopertum cum nobili panno serico in manu dextra, et in sinistra papilionem cum fistula et tribus punctis, quam tradit presbytero cardinali qui servit papae; et post eum venit acolythus cum vinateriis **501** et duobus taxeis. Et papa sanguinem cum calamo sugit; et

statim diaconus corpus Christi de manu papae recipit, et post eum subdiaconus. Quo recepto, dictus diaconus cardinalis portat calicem cum sanguine ad altare, et ibidem de ipso sanguine cum ipso calamo sugit; et postea dat subdiacono residuum sanguinis; et postea recipit perfusionem papae de manu cardinalis portantis, prout est fieri alias consuetum.

Notandum tamen quod cum papa ponit corpus Christi in ore diaconi cardinalis qui cum ipso communicat, non debet cum recipere ad osculum oris, ut in aliis diebus fieri solet, quando in sede communicat; nec etiam ipse diaconus cardinalis debet subdiaconum post receptionem sanguinis osculari, pro eo quod in ista Missa non datur pacis osculum, ut supra dictum est.

Communione autem facta, et omnibus praedictis expletis, papa reposita sibi mitra sedet, et cantores cantant Antiphonam *Alleluia, alleluia, alleluia.* Qua cantata, cantatur Psalmus *Laudate Dominum, omnes gentes,* etc., cum *Gloria Patri,* etc., et in fine reiteratur Antiphona praedicta. Capitulum, Hymnus, Versus non dicuntur; sed immediate subdiaconus stans coram papa incipit cantare Antiphonam *Vespere autem Sabbati;* et ipsa incoepta, papa, deposita mitra, cantando incipit ipsam Antiphonam, et cantores cantant ipsam cantando usque ad finem; et postea cantatur psalmus *Magnificat* totum cum *Gloria Patri,* etc., et in fine reiteratur dicta Antiphona per cantores. Et omnia praedicta debet dicere in sede papa stando, legendo cum ministris. Quibus finitis, papa surgens de sede vadit ad altare, et ibi deponitur sibi mitra; et versa facie ad populum dicit *Dominus vobiscum;* et respondetur *Et cum spiritu tuo.* Postea dicit *Oremus. Spiritum nobis, Domine.* Deinde versa facie ad populum dicit *Dominus vobiscum;* et responso *Et cum spiritu tuo,* papa vertit se ad altare, et diaconus cardinalis qui dixit Evangelium, versa facie ad populum dicit *Ite, Missa est,* cum duplici *Alleluia;* et respondetur etiam cum duplici *Alleluia Deo gratias.* Deinde papa facit more solito benedictionem. Qua Benedictione facta, presbyter cardinalis qui servivit in Missa de mandato et auctoritate papae pronuntiat indulgentiam de septem annis et septem quadragenis.

Hic nota quod si papa facit officium ut praemittitur, incoepto Psalmo *Magnificat* descendit de cathedra, et sine mitra thurificat altare, nec ultra revertitur ad praedictam cathedram, sed ibimet in altari dicit orationem *Spiritum nobis, Domine.*

Quibus omnibus peractis, papa sibi reposita mitra totus paratus, cum omnibus cardinalibus etiam paratis et cum mitris in capitibus, et secundum ordinem suum processionaliter gradientibus, assistentibus tamen sibi duobus diaconis cardinalibus antiquioribus, uno a dextris, et alio a sinistris, praecedentibus subdiacono parato cum cruce et capellanis omnibus superpliciis indutis, cum cereis accensis vadit ad fenestram, **502** in qua indulgentia populo consuevit dari; et ibi praesentibus omnibus cardinalibus paratis, facta Benedictione solita per papam, et data indulgentia populo, omnibus praesentibus cardinalibus et aliis praelatis, ut supra, videlicet de VII annis et VII quadragenis per unum cardinalem ut supra, sicut venerunt processionaliter, etiam omnes sic revertuntur. Deinde intrat cameram suam cum cardinalibus, et cum eo remanet solus diaconus qui dixit Evangelium pro juvando ipsum dominum papam ad deponendum paramenta, et alii extra cameram deponunt. Quibus depositis, papa recipit vestes albas de lana in hac die portari consuetas. Sacrista vero facit plicari paramenta munde et honeste; et cardinales, paramentis depositis et cappis laneis reassumptis, ad domos proprias revertuntur.

LXXXIII. *Quando papa non celebrat ipsa die.*

Item si in ipsa die Sabbati sancti papa non facit officium, quia Romani pontifices non consueverunt facere officium, iste modus est tenendus. Primo igitur dominus papa vadit ad dandum indulgentiam populo, et in reversione audit parvam Missam secrete, in qua non dicitur *Alleluia,* quia consuevit esse de Missis votivis, nisi diceretur de die. Qua Missa finita, interim vadit ad dandum indulgentiam. Interim exstinguuntur omnia luminaria, et excutitur de lapide novus ignis per magistrum capellae; et junior presbyter cardinalis, indutus sacris vestibus, scilicet amictu, stola, alba, manipulo, et pluviali cum mitra alba et simplici, ipsum ignem benedicit cum ministris suis indutis superpliciis, prout in Missali continetur.

Sciendum tamen quod si ille qui facit officium sit cardinalis, ille benedicit ignem, et debet esse indutus sacris vestibus usque ad casulam exclusive, loco cujus portat pluviale, et cum cruce aqua benedicta et incenso, legit omnes illas Orationes sine cantu. Quibus lectis, deponit pluviale, et recipit casulam, sive sit cardinalis, sive non.

Notandum tamen quod quicunque facit officium debet esse indutus paramentis violaceis vel Indii coloris: diaconus vero et subdiaconus albi coloris. Consueverunt interdum etiam praelati tunicellam et dalmaticam portare albi coloris, et casulam Indii coloris. Sandalia debent esse alba, et non mutantur, nec stola, nec manipulus. Indutus igitur praelatus qui facit officium sedet super cathedram suam coopertam faldistorio; et data indulgentia per papam populo, secunda vice papa venit ad capellam; et facta Oratione aliqualiter ante altare, et surgens ascendit ad cathedram suam, indutus prout erat quando indulgentiam populo dedit; et ibi sedet cum mitra; et duo diaconi cardinales ante eum, et presbyter, et qui servit sibi. Indutus igitur praelatus cum ministris suis ut supra, sedet diaconus qui debet legere Evangelium; portat arundinem tricubitem cum candelis accensis de novo igne, et cum duobus acolythis cum candelabris et faculis accensis. Et subdiaconus praecedit eos bajulans crucem; et sic pergunt omnes quasi **503** usque ad finem capellae; et ibi alta voce diaconus dicit *Lumen Christi;* et respondebit chorus *Deo gratias,* et flectit genua; et iterum magis appropinquat ad regias capellae; et iterum flectit, altius intonando *Lumen Christi,* respondentibus illis *Deo gratias.* Intrat capellam et vadit ad cereum paschale cum dictis ministris, et ibi super pulpitum incipit absolute *Exsultet jam angelica turba,* etc., petens prius a papa Benedictionem.

Finita cerei Benedictione, prout in Missali Romano continetur, diaconus deponit dalmaticam albi coloris, et unus clericus vel de cantoribus legit lectionem primam, consequenter omnes aliae leguntur per clericos aut per cantores; et praelatus legit omnes in cathedra sua sedendo cum mitra.

Orationes vero praelatus legit in cathedra sua cantando, non in cornu altaris, et sine mitra; et unus de clericis suis tenet sibi ante librum, et ipse versa facie ad altare legit Orationes. Lectis igitur XII prophetiis, papa surgit, et vadit ante medium altaris, et flectit genua; et praelatus accumbit super faldistorio suo, ubi consueverunt stare praelati quando faciunt officium ante papam. Interdum vidi quod descenderunt de illo loco magis inferius ex latere dextro papae.

De hoc non est jus. Ipsis vero prostratis, subdiaconus vadit ad pulpitum, ubi lectae fuerunt lectiones, et cantant litaniam; et cum perventum fuerit ad illum locum, *Peccatores te rogamus, audi nos,* ille qui facit officium surgit, et deponit paramenta violacea, et etiam ministri sui recipiunt albi coloris, et mitram pretiosam, papa semper accumbente super cathedram suam ante medium altaris; et cum cantores incipiunt primum *Kyrie, eleison,* papa surgit, et ibimet cum duobus diaconis cardinalibus et praelato qui facit officium, qui stare debet a latere sinistro papae cum suis ministris, facit confessionem more solito; et facta confessione faciens officium ascendit ad altare, et papa revertitur ad cathedram suam, ponens incensum in thuribulo; et incensato altari incensatur ipse; et praelatus procedit ad Missam. Et dum incipitur *Gloria in excelsis Deo,* papa deponit pluviale rubeum, et stolam, et mitram, quae omnia debent esse sine perlis; et subdiaconus, vel ille qui custodit praedicta cum mitra consistoriali cum perlis. Sacrista vero vel ejus socius tradit pluviale album de samito cum aurifrisiis de perlis et cum cordonibus; et diaconus qui stat a dextris papae induit papam; et dum incipitur *Gloria in excelsis Deo,* parvae campanae debent pulsari, et etiam illa magna consistorialis, et papa dicit *Gloria in excelsis Deo,* cum cardinalibus sibi assistentibus ante ad modum circuli. Omnia alia fient prout in Missali Romano continentur.

Notandum quod lecta Epistola, subdiaconus qui ipsam legit debet venire ad praelatum qui facit officium; et versa facie ad ipsum alta voce dicit *Annuntio vobis gaudium magnum, videlicet Alleluia;* et incontinenti praelatus surgit, et deposita mitra dicit *Alleluia,* et tribus vicibus incipit, semper vocem exaltando in qualibet vice.

Recepto igitur corpore et sanguine Domini nostri Jesu Christi, faciens officium remanet super cornu dextrum altaris; et subdiaconus papae incipit Antiphonam, *Vespere autem Sabbati,* etc., ante papam; et summus pontifex **504** incipit dictam Antiphonam deposita mitra, et ponit incensum in thuribulum; et ille qui facit officium thurificat ante altare; et cantato per cantores, faciens officium dicit Collectam in cornu altaris praedicto, et non papa; et semper stat sine mitra in sede sua dum dicitur Collecta. Aliqui Romani pontifices consueverunt stare per totum *Magnificat* sine mitra. Nota quod in ista Missa non dicitur *Laetatus sum.*

Data Benedictione per papam, vadit ad dandum indulgentiam populo, comitantibus cardinalibus; deinde revertitur ad cameram suam, et deponit paramenta, et recipit chlamydem cum capuceo de scarletto albo, quibus utitur per totam Octavam inclusive, vel saltem usque ad Dominicam in albis post prandium, sed melius est quod portet per totam diem, cum quibus etiam vadit ad mensam et ad Missam in capella sua.

LXXXIV. *In die sancto Paschae de officio Missae rubrica.*

Dominica in festo Paschae Missa tantum mandatur, neque est sermo; sed audita bono mane Missa parva, dominus papa, indutus pluviali albo cum mitra aurifrisiata cum perlis, vadit ad

dandum indulgentiam populo. Deinde venit ad capellam, associantibus eum cardinalibus tunc praesentibus secundum ordinem suum ante eum gradientibus, assistentibus ei duobus diaconis cardinalibus antiquioribus, uno a dextris, et alio a sinistris; subdiacono crucem portanto ante papam et ante cardinales. Cum autem papa est in capella, statim vadit ante altare, ubi debet esse cathedra pulvinari parata; et reposita sibi mitra per diaconum qui est a dextris, genuflectit, et ibi aliquantulum orat, ut moris est.

Deinde sibi mitra reposita, vadit ad aliam cathedram longe ab altari paratam, et ibi sedet; et facta ei reverentia solita per cardinales et alios praelatos, papa incipit more solito alte Tertiam, quam dicit ipse legendo, et capellani cum cantoribus ante eum ipsam cantando. Qua finita, papa dicit Orationem, et prior episcoporum tenet ei librum super caput suum, et duo acolythi cantant *Benedicamus Domino, alleluia, alleluia,* etc. Deinde papa sedet, et subdiaconus cum uno de cubiculariis calceat sibi sandalia, et ipse papa interim legit *Quam dilecta,* cum illis Orationibus, etc. Deinde lavat manus, prout consuetum est, et sacris aliis induitur paramentis. Similiter et omnes cardinales, secundum ordinem suum et secundum quod eis competit, alba etiam recipiunt paramenta.

Quibus paramentis receptis, imponitur papae mitra solemnis; et deinde assistentibus praedictis duobus cardinalibus, uno a dextris, et alio a sinistris, et priore episcoporum eum associante et praecedente qui ipsa die servire sibi debet de libro et aliis quae sibi competunt in officio capellani, processionaliter cum cruce, incenso et septem faculis vadit ad altare; et veniendo occurrunt ei tres juniores presbyteri cardinales parati; et ipse, ut moris est, recipit eos secundum ordinem suum ad osculum oris et pectoris. Deinde more solito facit confessionem suam ante altare, et alia quae in aliis solemnibus Missis sunt fieri consueta. Deinde vadit ad sedem suam, ubi stando dicit Introitum Missae, et *Kyrie, eleison* cum cardinalibus. **505** Deinde sedet, et sic proceditur in Missa secundum quod alio tempore est regulariter fieri consuetum.

Notandum quod in hac Missa post *Alleluia* et Versum *Confitemini* cantatur per cantores, et incipitur per eosdem, non per papam, Sequentia *Victimae paschali laudes,* et in fine reiteratur *Alleluia.*

Notandum quod ista die non fit sermo, sed immediate finito Evangelio, diaconus qui assistebat a parte sinistra dicit *Confiteor Deo,* etc., et papa more solito dat Benedictionem absque pronuntiatione indulgentiae. In fine Missae debet dari, quandocunque non est sermo. Data benedictione, papa dicit *Credo in unum Deum,* etc. Item nota quod inveni in spatio libri extra, quod licet non fiat sermo, tamen dicitur *Confiteor,* et datur indulgentia. Notandum etiam quod sacrista hodie ponit mitras pretiosas et solemnes super cornu sinistrum altaris, et semper in illis diebus processionalibus.

Item notandum quod paulo ante inchoationem praefationis duo diaconi cardinales ultimo electi vadunt retro altare ad similitudinem seu repraesentationem angelorum monumentum custodientium; et ibi morantur erecti versa facie ad populum usque ad intonationem *Agnus Dei.* Quo incepto, redeunt ad loca sua pristina, et non ante. Notandum vero quod cum papa dicit ante inchoationem *Pater noster, Per omnia saecula saeculorum,* non respondetur *Amen;* sed immediate dicit *Oremus, Praeceptis salutaribus, Pater noster,* etc. In fine respondetur *Sed libera nos a malo* et *Pax domini* dicitur, et omnia alia quae in alio

tempore dici solent; et dicitur *Laetatus sum, Pater noster.* Et isto die papa communicat in sede sua solemniter, ut moris est. Notandum etiam quod sacrista debet portare hodie tres calices, magnum pro Missa; alium, cum quo papa bibit vinum; tertium pro communione. Parat etiam custodiam deauratam, et tot Hostias parvas quot sunt necessariae.

LXXXV. *De communione diaconorum cardinalium et aliorum praelatorum*

De communione diaconorum cardinalium et aliorum praelatorum, clericorum et laicorum, sciendum est quod ista die, si dominus papa celebrat, omnes diaconi communicant in capella papae, necnon et notarii et capellani ipsius domini papae, ac clerici, et laici.

Nota de pace danda ut sequitur immediate post papam, cujus contrarium reperitur in Caeremoniale domini Jacobi Gaietani; sed iste modus plus placet mihi. Scilicet quod papa data pace priori episcoporum cardinalium qui servit papae in Missa, immediate papa dat pacem diaconis cardinalibus, dempto illo qui legit Evangelium; et ille recipit statim postquam habuit in ore corpus Christi de manu papae. Et data pace, papa ascendit magnam cathedram, associantibus diaconis cardinalibus secundum ordinem suum; et ille qui dicit Evangelium flectit genua, et recipit patenam cum corpore Christi stando pedes, et eam elevat, tenendo ipsam ambabus manibus elevatis quasi ad suos oculos, et vertit se ad partem dextram, **506** ac si vellet dicere *Dominus vobiscum;* et per eamdem partem revertitur, et vertit se simili modo ad partem sinistram; et genuflectit, et tradit subdiacono etiam genuflectenti, qui portat eam papae cum corpore Christi. Et recipit calicem discoopertum, et facit simili modo circulum, et portat papae Christi sanguinem.

Recepto ergo corpore Christi, accepto a papa osculo pacis, revertitur ad altare cum calice; et ibi cum calamo sugit modicum de sanguine Christi, et dat subdiacono etiam, et osculatur eum; quo facto, recipit cum descensus est, quia episcopus sacrista qui servit papae ponit Hostias consecratas intra coppam, et non diaconus cardinalis, cum tenaculis. Et ita vidi servari ego Petrus episcopus Oloycensis tempore domni Bonifacii IX, Innocentii VI, Gregorii XI, Joannis XXIII, et Martini V, et tempore quo cum . . . . . tenaculis de auro Hostias consecratas, et ponit illam in coppam magnam deauratam ad hoc dedicatam; et eodem modo facit circulum; et sic tradit subdiacono, ambobus genuflectentibus. Quam subdiaconus portat papae, et semper ante papam tenet, quousque omnes communicaverint; et diaconus remanet in altari, tenendo cum manu sinistra super cornu dextrum altaris calicem, et cum manu dextra fistulam, cum qua dat ad bibendum omnibus qui communicaverunt de manu papae de Christi sanguine, dicendo cuilibet: *Sanguis domini nostri Jesu Christi custodiat animam meam* [*Leg.* tuam] *in vitam aeternam, amen,* et osculatur quemlibet.

Notandum quod primo communicant diaconi cardinales juxta ordinem prioratus sui bini et bini, videlicet post diaconum et subdiaconum; secundo capellani, auditores, acolythi, cum cottis et superpliciis bini et bini. Nota quod papa osculatur tantummodo cardinales qui

communicant hodie, et nullum alium in dicta communione. Tertio notarii cum cappis laneis, et poenitentiarii; quarto barones et milites juxta ordinem suum, depositis mantellis et capuceis; ultimo quicunque voluerit vere confessus et poenitens. Nota etiam quod quilibet qui communicat consuevit offerre aliquid super altare postquam communicaverit; et totum illud est sacristae et capellanorum. Item nota quod quilibet post sumptionem Christi sanguinis debet bibere modicum de vino cum calice de manu sacristae vel acolythi calicem tenentis.

Notandum quod dominus noster papa hac die non consuevit lavare digitos cum vino, nec vinum sumere, prout consuevit, postquam communicavit subdiaconum, sed tunc postquam omnes communicaverint, nec ita parum; nec subdiaconus non bibit vinum, nisi postquam omnes communicaverint; et eo quod si aliquid de corpore Christi in patena remaneret, solus papa debet sumere; et si aliquid de sanguine Christi in calice, subdiaconus debet sumere. Et postquam omnes communicaverint, venit confessor papae, si sit episcopus; quod si non esset, unus alius episcopus de domo papae portat calicem coopertum cum capite tobaleae de auro, et alio capite pendente super humerum sinistrum, prout moris est; et antiquior acolythorum post ipsum episcopum bajulat ampullas cum vino et aqua, et duabus taxeis, coopertas cum panno illo, cum quo cooperitur pallium; et episcopus praedictus pergit cum dicto acolytho ante papam, et subprior **507** episcoporum abluit parvam taxeam de auro cum vino; deinde infundit vinum super digitos papae, et dictam perfusionem digitorum idem subprior portat ad altare, quam bibit diaconus cardinalis cum subdiacono, prout consuetum est. Confessor, abluto calice, infundit vinum, et acolythus aquam intra calicem, genuflectentibus ante papam; et dominus papa abluit os, et sumit vinum cum calice praedicto; et si aliquid remanet subdiaconus sumit super altare. Deinde papa lavat manus in magnis bacilibus de auro; quibus lotis, papa accedit ad altare, et sic perficit Missam suam. Nota quod omnis homo, cujuscunque conditionis et status existat, qui sit vere confessus et vere poenitens corde contritus, absque licentia episcopi , plebani vel alterius majoris, hodie potest recipere corpus Christi de manibus papae.

Notandum quod buticularii papae debent portare tres vel quatuor magnas quartas vini puri et optimi pro communione. Vinum vero quod remanet tam in magnis Missis quam in parvis papalibus, semper est sacristae; et cum omnes communicantes sanguinem sumpserunt, dominus diaconus dat fistulam seu calamum ad sugendum ab utroque capite subdiacono, et postea calicem ad sumendum illud quod superest de sanguine Christi. Quibus factis, diaconus plicat corporalia, et tobaleam super altare positam etiam amovet. Deinde papa veniente ad altare, mitram idem diaconus deponit ei, et postmodum ad locum redit, et papa complet Missam suam, et diaconus dicit *Ite Missa est,* cum duplici *Alleluia.* Deinde data Benedictione per papam more solito, episcopus cardinalis qui servivit papae de libro in missa pronuntiat Indulgentiam de mandato et auctoritate papae VII annorum et VII quadragenarum. Qua Indulgentia pronuntiata, papa totus paratus ut in Missa fuit, praecedentibus ejus capellanis portantibus cereos accensos, deinde cruce, et omnibus cardinalibus paratis ut in Missa fuerunt, et cum ministris suis secundum ordinem suum coram eo binis et binis incedentibus, junioribus tamen cardinalibus secundum ordinem suum praecedentibus, et duobus diaconibus cardinalibus qui ei in Missa astiterunt tunc cum eo assistentibus, vadit ad fenestram ad dandum populo indulgentiam de VII annis et VII quadragenis. Deinde modo praedicto vadit ad cameram suam, ubi debet esse cathedra cum scabello parata; et cum papa venerit, diaconus qui ei servivit, traditis prius annulis episcopo cardinali qui ei de libro servivit, exuit ipsum dominum papam omnibus paramentis suis quae pro Missa dicenda sumpserit, et per ordinem

dat papae ad osculandum stolam, fanum, crucem pastoralem; et cum omnia paramenta deposuerit, dictus diaconus cardinalis paramenta deponit, et omnes cardinales recipiunt vestes quotidianas, et sic ad propria revertuntur. Et papa recipit capuceum et chlamydem de scarletto albo, quibus utitur per totam Octavam, et sic vadit ad mensam. Acolythi vero, et clerici, et sacrista, plicant illa paramenta, et hodie comedunt cum papa, auditores a latere dextro, **508** primo unus auditor, secundo unus poenitentiarius, et sic per ordinem; a latere sinistro primo subdiaconus, secundo unus commensalis, qui est magister palatii, vel unus alius, tertio unus acolythus, et sic deinceps. Et datur piper in collatione post prandium.

LXXXVI. *De secundis Vesperis eadem die.*

In secundis Vesperis papa venit cum pluviali albo et mitra aurifrisiata consistoriali.

LXXXVII. *De diebus Lunae et Martis Paschae.*

Item die Lunae nec die Martis non est sermo, neque Missa papalis, nec papa venit ad Vesperas his duabus diebus, sicut facit in Nativitate Domini, ex eo quia non est Missa papalis; nec venit ad Vesperas, nec est sermo.

LXXXVIII. *De die Sabbati in Albis rubrica.*

Sabbato primo post Pascha, quod dicitur in Albis, antiquitus consuevit celebrare coram papa prior episcoporum cardinalium, vel alius cardinalis, licet papa de communi cursu hac die celebrare consuevit. Perficitur igitur Missa quomodocunque dicatur usque ad *Agnus Dei.* Quo dicto, parantur cardinales secundum modum suum, si papa non celebret, et in ordine paramentis suis albis, et dicitur *Agnus Dei,* per dominum papam cum cardinalibus caeteris, tam praelatis quam aliis; et postea servitur Missa more consueto. Sciendum quod ista solemnitas non fit nisi quando dantur agnus Dei, videlicet in primo anno et in septimo. Quod si papa celebret, tunc cardinales et praelati omnes induunt se paramentis albis in principio Missae, ut in aliis Missis papalibus est consuetum fieri. Si autem alius celebrat coram papa, sive sit cardinalis, sive praelatus, nullus debet se parare, quousque fuerit data pax omnibus, et facta communione in altari per celebrantem. Notandum quoque quod in hac Missa non consuevit esse sermo, sed sola Missa mandatur, nec habet Vesperos praecedentes papales.

LXXXIX. *De his quae debent fieri in eodem Sabbato, quando papa non celebrat.*

Sciendum tamen est quod quando papa non celebrat, illa die audita parva Missa, ipse venit paratus cum pluviali plano albo cum aurifrisiis tantum, et mitra alba cum perlis consistoriali; et illa die servit papae prior presbyterorum cardinalium cum superpliciis, amictu lato, et pluviali; presbyter etiam, sed cum planeta, et non pluviali; diaconi cardinales cum amictu stricto, superpliciis, tunicella, et dalmatica; et **509** omnes alii praelati etiam cum pluviali; et sic veniunt cum mitris ad papam; et extracta mitra, coram papa genuflectunt, et ipse cuilibet ponit in mitra, quam tenet in manu, agnus Dei duo. Quibus sic receptis, osculantur genu dextrum papae, et revertuntur ad loca sua, et deponunt paramenta, reassumendo cappas laneas. Similiter et alii praelati veniunt parati ad recipiendum agnus Dei, non tamen cum mitris in capite, sed in manu eas deferunt, nec genu dextrum osculantur; alii vero non induti pedem; caeteri praelati, et omnes alii qui ad eum veniunt pro accipiendo agnus Dei, dextrum papae pedem osculantur, et non genu; etiamsi esset rex, immediate post cardinalem venit ad recipiendum candelarum, cinerum, palmarum, agnorum et cereorum ad talia seu consimiles actus pertinentium. Et dantur duo agnus Dei cuilibet praelato; aliis vero unum tam clericis quam laicis.

Notandum tamen quod antequam prior presbyterorum cardinalium recipiat paramenta, recipit pacem a praelato celebrante illa die coram papa, et dat pacem papae; et ipsa data, vadit ad parandum se prout est dictum.

Et sciendum quod dominus Clemens papa VI, pontificatus sui anno 7, anno Domini 1350, dedit cuilibet cardinali tres agnus Dei, licet tempore domini Joannis papae XXII et Benedicti XII non esset consuetum dare nisi duo cardinalibus et praelatis, aliis vero unum. Datis omnibus existentibus in capella infra regias, papa abluit aliquantulum manus suas in cathedra. Postea cantatur per cantores Postcommunio, et finitur Missa. Deinde Benedictione facta per papam, praelatus qui facit officium Missae illa die de mandato papae pronuntiat indulgentiam VII annorum et VII quadragenarum, quia non consuevit esse sermo illa die.

XC. *Quando papa celebrat.*

Nota etiam quod si papa celebraret, quod tamen modernis temporibus non est consuetum fieri, dantur agnus Dei loco, tempore et modo supradicto. Praeterea sciendum quod Romani pontifices non consueverunt facere illam solemnitatem in hac die, nec per se, nec per alium,

nisi in primo anno suae creationis et in septimo anno, et deinceps sic de VII in VII annis. Et bene verum quod in primo anno in propria persona tenentur facere officium hac die. Idem fecerunt Pontifices Urbanus V, Gregorius XI in Avinione, et dominus Urbanus VI Romae in sancta Maria Transtiberim. Verum quod iste dedit etiam post prandium agnus Dei omni volenti, et misit eum parionibus regionum et officialibus Urbis anno Domini 1378.

Sciendum quod anno Domini 1378 dominus Urbanus VI Romae in ecclesia sanctae Mariae Transtiberim, in secundo anno suae creationis dedit, quoniam in primo non potuit, quia non fuerat ante electus nisi per tres septimanas; et ea dedit Dominica in Albis, non Sabbato, et celebravit in pontificalibus; nec fuit sermo in **510** Missa, in qua istum ritum tenuit et observavit. Dicto *Agnus Dei,* cooperto cum uno velo serico pulchro tenuissimo, accessit circa medium ecclesiae, quem antecedebat subdiaconus cum cruce, ceroferarii seu acolythi cum candelabris et candelis accensis, ubi subdiaconus incoepit cantare istum Versum: *Sanctissime Pater, isti sunt agni novelli qui annuntiaverunt nobis, alleluia, modo venerunt ad fontem, et repleti sunt claritate, alleluia;* et chorus respondit *Deo gratias, alleluia.* Et iterum secundo eumdem modum tenuit, cum pervenit ante fores capellae seu chori, altius inchoando; tertio cum pervenit ante altare papa, semper sedendo in cathedra sua magna, eumdem modum tenuit, sed altius inchoando, et qualibet vice flectit genua. Et extensa tobalea super genu papae, praedictus subdiaconus, flexis genibus, semper tenet platellum cum agnus ante papam, et papa dedit cuilibet cardinali tres, et cuilibet praelato duo, aliis vero clericis et laicis unum. Quibus sic distributis, lavit manus, et perfecit Missam suam. Depositis magnis paramentis sacris, reassumptis pluviali et mitra aurifrisiata, consistorialiter sedit infra cancellum capellae, et unum pedem extra regias tenebat, et omni venienti dedit unum agnus Dei; et quilibet osculatur sibi unum pedem, cardinales et praelati induti ut in Candelis.

Post prandium vero redditis gratiis venerunt cubicularii cum magno platello cum agnus Dei, et papa dedit servitoribus et familiaribus suis cuilibet duos agnus Dei. Fuerunt facti illo anno per fratrem Petrum episcopum Senegaliensem sacristam XXIV.

Sciendum quomodo dictus frater Petrus episcopus fecit dictos agnus Dei. Primo namque cera munda et albissima fuit posita supra altare beati Petri apostoli. Deinde sibi tradita per clericos camerae et per magistrum cereae papae. Qua recepta, confecit illam diem cum chrismate antiquo quod remansit de anno praeterito. Verum quod etiam miscuit cum chrismate novo propter majorem devotionem, et impressit illam in illis sigillis seu formulis ad hoc deditis; deinde benedixit, sicut benedicuntur candelae in die Candelarum, mutatis vocabulis; demum eos immersit in aquam benedictam.

Praeterea sciendum est quod papa consuevit deferre albam planetam sine paramentis et sine aliquo aurifrigio, omni tempore, sive in Missa, sive in Vesperis, vel alias, quandocunque est Missa principalis et Vesperae, et quandocunque fuerit processus, et venit ad publicum.

Caeterum in die Jovis sancta, nec in die Paschae, nec in vigilia, nec in Sabbato in Albis, nec in festo Natalis Domini consuevit esse sermo, nec in Purificatione beatae Mariae virginis, nec in die Palmarum.

XCI. *De festo Ascensionis Domini rubrica.*

In die Ascensionis Domini sermo et Missa mandantur, non tamen Vesperae, licet papa veniat cum pluviali rubeo de samita, et mitra aurifrisiata consistoriali; et cardinales etiam debent venire cum pluvialibus **511** albi coloris, et Antiphonas incipiunt prout est in aliis Vesperis.

Nota quod ista die possunt et consueverunt fieri Processiones generales, et speciales, secundum quod necessitas exigit, de mane antequam papa veniret ad Missam.

XCII. *De vigilia Pentecostes, de Missa rubrica.*

In vigilia Pentecostes, si papa velit celebrare secrete et basse Missam suam, ipsemet legit lectiones omnes illas, prout in Missali Romano scribuntur, et more solito facit confessionem ante primam lectionem.

In magna Missa papa facta reverentia ante altare more solito, papa ascendit ad magnam cathedram, et sedet; et tunc legitur prima lectio, et consequenter omnes. Ad litanias papa flectit genua ante altare; et dum dicitur *Peccatores,* surgit et facit confessionem, nec descendet ad Orationes ad flectendum genua sicut inferius. Item sunt Vesperae mandatae, et potus in aula, in quibus papa venit cum pulchro pluviali rubeo cum perlis et imaginibus, et cum mitra pretiosa et solemni; et cum in secundis Vesperis venit, simpliciter veniunt in primis cardinales cum pluvialibus rubei coloris. Missa et sermo etiam mandantur.

XCIII. *De primis Vesperis et Matutinis.*

In primis Vesperis dominus papa incipit primam Antiphonam, Hymnum, et illam ad *Magnificat.* Cardinales vero incipiunt, alias Antiphonas. Incoepto semper *Veni, creator Spiritus,* ante papam per unum de capellanis; papa reincipit *Veni, Creator Spiritus.* Quo incoepto, papa descendit de sede sua, et vadit ante cathedram coram altari paratam, et ibi genuflectit, et stat genibus flexis sine mitra, quandiu cantatur primus Versus Hymni per eum incoepti; primo Versu finito, redit ad sedem suam. Omnia alia fiunt prout in aliis Vesperis solemnibus est fieri consuetum.

In Matutinis quae cantantur de sero bona hora, dominus papa venit sine mitra et sine pluviali. Ipse incipit Matutinas, et dat illis Benedictiones in principio lectionum, et dicit Orationem, et nil plus.

Nota quod domini praelati stant juxta eum, et antiquior servit sibi de libro et incenso ad ponendum in thuribulo, dato quod non essent ibi alii majores illo, sive protonotarii, aut alii.

XCIV. *De officio in festo Pentecostes rubrica.*

In festo Pentecostes, si dominus papa celebrat, ipse incipit Tertiam cantando *Deus in adjutorium meum intende.* Antequam recipiat paramenta pontificalia, incipit Hymnum et Antiphonam, post quam acolythus cantando per capellanos et cantores; et papa, deposita mitra per diaconum cardinalem a dextris assistentem, dicit cantando Orationem. **512** Qua dicta, reponitur ei mitra in capite per eumdem diaconum cardinalem, et dicit sedendo *Quam dilecta,* etc., et illas Orationes, et interim calceatur sandaliis.

XCV. *De Processione et Missa ipso die.*

Nota quod in Processione sunt septem candelabra. Postea vero Missa incipitur. Post *Alleluia,* videlicet secundum, dum debet inchoari per cantores *Veni, sancte Spiritus,* papa descendit de sede sua, et vadit ad cathedram coram altari paratam; et ibi genuflectit, et deponitur ei mitra, et stat ibi usque *tui amoris* dicitur. Deinde dum debet incipi prosa sancti Spiritus, papa surgit de sede sua, et ibi stando, deposita mitra, et unus de capellanis cantando coram eo eam reincipit, et papa cantando dicit *Sancti Spiritus,* et sedet deinde quousque prosa sit dicta. Alia fiunt prout est consuetum. Sed ista die servit papae in officio capellani prior episcoporum cardinalium. Sciendum per totam istam Octavam quod utimur paramentis rubeis, etiam die Mercurii, Veneris, et Sabbato in Missis, quantumcunque faciamus de temporibus. Ipsa igitur die Sabbati, si papa celebret basse et secrete Missam suam, antequam faciat confessionem, et antequam planetam recipiat, super cornu altaris legit omnes illas lectiones cum litaniis, prout in Missali Romano continentur. Quibus lectis, induit planetam, et facit confessionem more solito, et dicit *Gloria in excelsis*

XCVI. *De festo sanctissimae Trinitatis.*

In die sanctae Trinitatis, quod est in Octavis Pentecostes, utimur paramentis albis. Sermo et Missa mandantur. Habet Vesperas praecedentes, non tamen mandatas, licet cardinales sint induti in albis, et papa cum pluviali rubeo de samito et aurifrisiata mitra consistoriali.

XCVII. *De Matutinis et Missa.*

In Matutinis papa de sero cum suis praelatis consuevit audire et alia facere prout in aliis. Quod si dominus papa celebret illa die, servit sibi in officio capellani prior episcoporum cardinalium.

In Missa non fit commemoratio de Dominica, quamvis in primis Vesperis et Matutinis fiat nona lectio, et ad Benedictionem commemoratio, et in secundis Vesperis. Istud festum praedictum non habet Octavas. Nihilominus si veniet in festo sancti Barnabae, de Trinitate faciamus, et nullam commemorationem de sancto Barnaba.

Nota quod anno Domini 1312 pontificatus domini Bonifacii VIII, in die sanctae Trinitatis, celebravit coram in capella magna, **513** quia papa erat minus bene dispositus; et fuit sermo.

XCVIII. *De festo Corporis Christi rubrica.*

In die Corporis Christi sermo et Missa mandantur. Consueverunt Vesperae praecedentes mandari de gratia speciali causa devotionis, et tunc papa venit cum pulchro pluviali et mitra pretiosa et solemni. Quod si non mandentur, venit cum simplici de samito. Quoquomodo sit, cardinales veniunt, et sunt parati cum paramentis albis, et inchoant Antiphonas.

XCIX. *De Matutinis et Missa.*

Matutinae etiam cantantur de sero, et papa interest cum chlamyde sine mitra.

Si fiunt processiones, episcopi cardinales induuntur pluvialibus, presbyteri cardinales planetis, diaconi cardinales dalmaticis.

In Missa utimur albis paramentis, in qua servit papae, si celebret, prior episcoporum cardinalium in officio capellani. Quod si non celebret, servit sibi prior presbyterorum cardinalium.

C. *De festivitatibus quae veniunt infra Octavas Corporis Christi.*

De festivitatibus quae infra octavas Corporis Christi veniunt, nihil fit, exceptis festivitatibus beati Joannis Baptistae; Joannis et Pauli, apostolorum Petri et Pauli. Si festum sancti Joannis Baptistae in die festi Corporis Christi venerit, nihil fit de eo, sed in crastinum celebratur; et Octavae beati Joannis Baptistae cadentes in Octavis Corporis Christi in crastina celebrentur, et tertia die fit commemoratio sancti Pauli.

Item nota quod anno Domini 1382, anno quinto sanctissimi in Christo patris domini Urbani sexti, festum beati Barnabae apostoli venit die Mercurii infra Octavas Corporis Christi; et nihil de eo fecimus, nec commemorationem, nec aliquid; nec fuit consistorium, sed fecimus de Octavis, et ita per totam; et in die Veneris fecimus de sancto Barnaba post Octavam. Ita factum fuit anno 1389. Quod si festum beati Joannis in die Octavae Corporis Christi veniat, fiat de sancto Joanne cum commemoratione de Octavis, et die Veneris celebrentur Octavae.

In die corporis Christi in primis Vesperis non fuit praedictus papa, quia passus calculos, nec cardinales, sed patriarcha Gradensis confessor sanctitatis suae in magna capella fecit per cantores cantare Vesperas. Quibus dictis, incontinenti etiam solemniter cantaverunt Matutinas, anno Domini 1392.

Item domini cardinales in die Corporis Christi voluerunt audire magnam Missam cum sermone in magna capella, papa absente, contra mores **514** Romanae ecclesiae. Cardinales enim nec in conciliis, nec in Missis debent congregari sine licentia papae. Dictam Missam celebravit Cosmatus cardinalis Bononiensis. Caveatis ne trahatis in consuetudinem, quia contra statum et honorem Romani pontificis est.

CI. *De rubricis quae veniunt in mense Januarii, et primo de Circumcisione Domini.*

In Circumcisione Domini non fit aliqua commemoratio, nec de Octavis, nec de sancta Martina. Tenet haec rubrica per extravagantem domini Clementis papae sexti, qui ordinavit quod non fiat de sanctis aliqua commemoratio nec in duplicibus; sed quodlibet festum habeat diem suum, prout alii sancti habent.

Item notandum quod a Nativitate Domini usque ad Dominicam Quadragesimae sunt ad minus sex Dominicae in officio.

Item ab Octava Epiphaniae usque ad Dominicam Septuagesimae sunt quinque officia Dominicalia seu quinque Evangelia; verumtamen est tantummodo una historia propria, quae

non potest transferri in sequentes Dominicas. Idcirco advertendum quod anno illo, in quo non est nisi una Dominica inter octavam Epiphaniae et Septuagesimam, nullo modo possumus facere in illa Dominica de aliquo sancto, quantumcunque solemne et duplex sit, quasi illa ponatur per hebdomadam.

Item sciendum quod in illo quo sunt tres vel quatuor, quinque vel sex Dominicae, et sic deinceps, inter Octavam Epiphaniae et Septuagesimam, si festum sancti Sebastiani aut sanctorum Vincentii et Anastasii Dominica venerit, consuevimus facere de sanctis cum commemoratione de Dominica in utrisque Vesperis, novem lectiones in Matutinis. Ita et in festo sancti Antonii.

CII. *De sancta Agnete.*

In festo sanctae Agnetis, si in Dominica venerit, fiat de Sancta cum commemoratione de Dominica, et novem lectiones, quando sunt tot Dominicae; in Octava vero fiat de Dominica cum commemoratione de sancta.

CIII. *De Conversione sancti Pauli.*

Item sciendum quod si Conversio sancti Pauli venerit in Dominica, fiat de sancto Paulo cum commemoratione de Dominica, nisi veniret in Dominica Septuagesimae, quia tunc fieret de Dominica sine commemoratione de sancto Paulo.

Item sciendum quod illae Epistolae Pauli quae non possunt legi in Dominicis quae impediuntur propter festivitates vel propter brevitates hebdomadarum, debent legi et distribui per hebdomadas.

515 CIV. *De mense Februarii. De Purificatione beatae Mariae virginis.*

Sciendum quod si festum Purificationis beatae Mariae virginis venerit in Dominica, fiat de festo cum commemoratione de Dominica. Notandum tamen quod si festum transferetur in diem Lunae, et fiat de Dominica, ex eo quod est Dominica quae habet historiam propriam, quae non potest cantari et transferri in sequentem Dominicam. Idcirco notandum quod omnes

Dominicae a Septuagesima usque ad Dominicam in albis inclusive habent historiam propriam, idcirco non fit de aliquo festo in ipsis Dominicis.

Sciendum est quod anno Domini 1381, a Nativitate, tempore sanctissimi domini Urbani sexti, anno pontificatus sui quarto, festum Purificationis venit in Dominica Septuagesimae; et propter concursum et devotionem Romanorum et candelas petentium, fuit ordinatum quod candelae darentur, et quod fieret officium de Dominica, et non de beata Virgine. Sed, salva reverentia, non debuit fieri, quoniam festum cedit Dominicae, et tantum valent candelae die Lunae, quantum die Dominica.

Sciendum quod anno a Nativitate Domini 1352, in die Cathedrae sancti Petri, quae fuit prima dies Quadragesimae, scilicet Cinerum, domnus Clemens sextus pontificatus sui anno 10 in Avinione, in capella magna, quae est in palatio apostolico, ad perpetuam rei memoriam, constituit et mandari fecit, in sermone per illum qui illa die sermocinavit coram dicto domno papa, cardinalibus et aliis praelatis, quod quandocunque festum veniet ipsa prima die Quadragesimae, quantumcunque duplex, quod hujusmodi festum ad sequentem diem transferatur, et fieret deinceps de feria illa die Cinerum.

Anno 1388 pontificatus domni Urbani sexti . . . . in ecclesia sanctae Mariae Transtiberim fuerunt factae obsequiae pro imperatore. In Missa papa interfuit cum cappa lanea de scarletto clausa et mitra alba, et fuerunt LXXX torticiae, quas camera posuit et duo panni de auro. Domnus tulit sententiam, quod omnia essent sacristae, et sibi de jure pertinent. Ideo omnes torticias et praedictos pannos recepit, sed ceram dimisit propter camerae paupertatem.

Item nota quod anno ejusdem . . . die Mercurii nona Februarii, omnes cardinales qui tunc erant in alma Urbe, in sancta Maria Transtiberim in parva capella et secrete in Missa sua communicaverunt de manu sua, primus domnus cardinalis de Alençonio, Gradensis Minor, Teatinus, Corsiensis, Agapitus de Columna, Aversanus, Tiberinus Praedicator, Cisterciensis, Nucerinus, Reatinus, Desangro, de Petramala, Neapolitanus, Mesquinus Praedicator, Paduanus Augustinensis.

516 CV. *De Mense Martii. De Annuntiatione beatae Mariae virginis.*

Si festum Annuntiationis in Quadragesima veniat, nota rubricam propriam in suo loco.

Nota quod haec festivitas venit in die Jovis ante Dominicam de Rosa anno Domini 1389, nec habuit primas Vesperas, sed in die post Missam celebratam in sancto Petro, sanctissimus dominus noster Urbanus sextus sic indutus in cathedra lapidea incoepit solemniter Vesperas, et incoepit Antiphonam primam et Antiphonam ad *Magnificat,* et thurificavit altare semper indutus vestibus sacris, prout in Missa; et mandavit cardinales quatenus sic starent induti, prout fuerunt in Missa. Dictis vero Vesperis, ipse papa et cardinales sacra

deposuerunt paramenta; sed papa in cathedra lignea, et cardinales incoeperunt Antiphonas quilibet in loco suo.

Nota quod haec festivitas venit die Lunae post Dominicam de Passione anno Domini 1300 [99] pontificatus Bonifacii papae anno 11, et non habuit Vesperas praecedentes propter magnum frigus; sed die Lunae immediate post Missam fuerunt cantatae. Antiphonas cantores incoeperunt, et papa fuit cum pluviali rubeo sicut in Missa. Cardinalis Neapolitanus dixit Missam.

CVI. *De mense Aprili. De sancto Marco rubrica.*

Sciendum quod si festum sancti Marci vel aliud veniat in Dominica in Albis vel infra Octavas Paschae, tunc nihil fit de festo, sed transfertur in diem Lunae.

CVII. *De mense Maii. De Inventione sanctae Crucis.*

Nota quod Inventio sanctae Crucis est duplex festum, et habet officium proprium; nec fit de sanctis commemoratio, sed totum officium fit de Cruce. Item si praedictum festum cadat in aliqua Dominica, totum officium fit de festo cum commemoratione de Dominica, ex eo quod duplex est. Historia potest transferri in sequentem Dominicam.

CVIII. *De mense Junii. De Dominicis diebus quae veniunt inter Pentecosten et Adventum.*

De Dominicis quae veniunt inter Pentecosten et Adventum rubrica est expressa, et certus numerus.

CIX. *De sancto Barnaba apostolo.*

Item de sancto Barnaba, quando venit infra Octavam Corporis Christi, non fit de eo.

517 CX. *De Nativitate sancti Joannis Baptistae.*

In Nativitate beati Joannis Baptistae Missa et sermo mandantur. In primis Vesperis venit papa cum pluviali rubeo et mitra consistoriali; cardinales veniunt cum pluvialibus albis, et Antiphonas inchoant. De sero dominus papa est in Matutinis. In Missa vero beati Joannis Baptistae non fit aliqua commemoratio, dato quod [*Forsan,* quod non] cadat in Dominica, nec dicitur *Credo,* nisi cadit in Dominica.

Item anno Domini 1389 festum beati Joannis Baptistae venit in Octavis Corporis Christi, qua die fecimus de sancto Joanne cum commemoratione de Octavis in utrisque Vesperis, Matutinis, et Missa, nonobstante constitutione domini Joannis papae in contrarium, quam ostendunt canonici sancti Petri.

Item in sequenti festo apostolorum Petri et Pauli, papa celebrante in sancto Petro, post *Ite, Missa est,* antequam recederet ab altari, venerunt Banderenses antiqui, nudipedes a capitolio usque ad altare sancti Petri sine capuceis, cum corrigiis in collo, et unico simplici jupone, cum candelis in manibus, petendo veniam papae, quia excommunicati erant, ex eo quod noluerunt senatorem recipere quem papa posuerat; nec papa voluit eos audire, sed commisit summo poenitentiario ibidem existenti, quatenus eos absolveret; et jussu papae ascendit ad cathedram lapideam sancti Petri in capite ecclesiae, stans tenendo virgam in manibus, dicendo *Miserere mei, Deus,* etc., publice absolvit eos antequam papa discesserat de loco suo.

Item ibidem fecit denuntiare festum Visitationis beatae Mariae per illum qui praedicaverat.

Item secunda die mensis Julii celebravit idem dominus papa Missam primam de dicto officio Visitationis in sancta Maria Majori, ubi dedit hac die perpetuis temporibus VII annos et VII quadragenas de Indulgentiis.

CXI. *De Vigilia apostolorum Petri et Pauli rubrica.*

Item in vigilia beatorum apostolorum Petri et Pauli facimus de sancto Leone. Missa dicitur de Vigilia cum commemoratione de sancto Leone, prout dicit rubrica. Vesperae et Missa mandantur.

In primis ergo Vesperis Dominus noster venit cum pluviali rubeo pretioso et mitra solemni, et cardinales cum pluvialibus rubeis, et inchoant Antiphonas. Potus debet esse in aula de sero. Papa est in Matutinis. In Missa tantum dicitur una Oratio. Tertia cantatur, et sunt septem candelabra. Omnia alia fiant prout in aliis. Prior episcoporum cardinalium servit papae in Missa.

518 CXII. *De mense Julii. De Visitatione beatae Mariae virginis.*

Secunda die Julii celebretur festum Visitationis beatae Mariae virginis totum duplex cum commemoratione de apostolis. Sunt Vesperae praecedentes et Missa, quae dicta sunt per cardinalem Bononiensem anno Domini 1392 ex ordinatione sanctissimi domini nostri Bonifacii papae VIII, ut ponitur III Kal. tali die.

CXIII. *De sancto Martiale.*

De sancto Martiale facimus secunda die post Octavas beatorum Petri et Pauli apostolorum; et in crastinum debet esse Missa defunctorum pro fratribus et Romanis pontificibus.

CXIV. *De officio pro defunctis fratribus et Romanis pontificibus.*

Nota, octava die istius Julii debet fieri officium defunctorum pro fratribus et Romanis pontificibus.

CXV. *De sancto Jacobo.*

In die sancti Jacobi apostoli non fit commemoratio de sancto Christophoro.

CXVI. *De festo sanctorum Processi et Martiniani.*

Item si festum sanctorum Processi et Martiniani in Dominica venerit, eo die non celebratur, quia officium proprium de eis non habetur; ideo transfertur ad diem Lunae. Sabbato vero in Vesperis officium facimus de Octava sancti Joannis usque ad capitulum; Capitulum vero dicatur de communi apostolorum; Hymnus *Exsultet;* Antiphona ad *Magnificat, Gloriosi;* postea fiat commemoratio de sancto Joanne, et de Dominica, si locus ei competit.

Ista rubrica clarius habetur in communibus rubricis in paragrapho illo: *Quando festum celebratur infra Octavas in Dominica die.*

CXVII. *De sancta Anna*

Item quando Romani pontifices consueverunt facere de sancta Anna matre Virginis gloriosae Mariae.

519 CXVIII. *De mense Augusti. Sanctorum Machabaeorum.*

De sanctis Machabaeis fiat festum per se, quia totum officium est de Vincula sancti Petri.

CXIX. *De sancto Eusebio.*

Item de sancto Eusebio fiat festum per se.

CXX. *De Assumptione beatae Mariae.*

Notandum quod in festo Assumptionis beatae Mariae virginis Vesperae, sermo et Missa mandantur et est potus in aula.

In primis Vesperis dominus papa venit cum pulchro pluviali albo et mitra pretiosa. Cardinales etiam cum pluvialibus albis inchoant Antiphonas; et Hymno incoepto per papam, ibidem in cathedra sua stat flexis genibus, quandiu dicitur primus Versus; et sine mitra decantantur Matutinae, et papa consuevit interesse. In Missa servit papae in officio capellani prior episcoporum cardinalium. Omnia alia fiant, prout in aliis solemnibus. Dominus Urbanus VI anno secundo in primis Vesperis fecit ante se sedere loco diaconorum, episcopos Cremensem et Senegaliensem, quia non erat nisi cardinalis sancti Petri.

CXXI. *De sancto Augustino.*

In festo beati Augustini patris nostri in Missa dicitur *Credo in unum;* et in omnibus festivitatibus quatuor doctorum sanctorum Gregorii, Augustini, Hieronymi et Ambrosii, per constitutionem domini Gregorii Papae XI, et Urbani VI. In secundis Vesperis totum facimus de sancto Augustino cum commemoratione Decollationis sancti Joannis Baptistae, quia duplex per decretalem domini Bonifacii VIII, in Clementinis Bonifacii.

CXXII. *De sancto Hermete*

Item de sanctis Hermete et Juliano in die beati Augustini non fiat commemoratio, sed quodlibet festum fiat per se.

CXXIII. *De sancta Sabina*

Item de sancta Sabina in Decollatione sancti Joannis non fiat commemoratio, sed fiat per se, juxta formam quam tradidi in principio hujus libri de aliquo sancto, vel sancta non virgine nec martyre.

520 CXXIV. *De mense Septembris. De historiis ponendis rubrica.*

Anno Domini 1389 pontificatus domini Urbani papae VI anno 12, die prima mensis Septembris, fuit dies Mercurii, et Decollatio sancti Joannis venit in Dominica incurrente; et secundum aliquas antiquas rubricas aliqui dicebant quod tunc debebamus facere de Dominica, et ponere Job, quia prima historia, et non de sancto Joanne. Et dominus noster papa ordinavit quod fieret de sancto Joanne, ex eo quod historia Job poterat transferri in sequentem Dominicam. Et quia secundum illam rubricam quandocunque aliquod festum duplex apostoli vel evangelistae, vel habens aliqua propria responsoria, venerit in Dominicam, in qua prima historia ponitur, et potest transferri in sequentem Dominicam, fiat tunc de sancto, et non de Dominica. Et ita fecimus, et in tertia Dominica posuimus Tobiam, et in quatuor temporibus.

CXXV. *De sancto Aegidio.*

In prima die mensis Septembris in provincia Provinciae fit de sancto Aegidio. Ideo nota quod sive in Provincia, sive alibi, Ordo Romanus consuevit facere festum per se, et festum duodecim Fratrum etiam per se.

CXXVI. *De Nativitate beatae Mariae Virginis.*

In festo Nativitatis virginis Mariae sermo et Missa mandantur. In primis Vesperis dominus papa venit cum pluviali rubeo et mitra consistoriali aurifrigiata; et cardinales veniunt cum pluvialibus albis, et inchoant Antiphonas. Matutinae de sero cantantur, et papa interest. In Missa tantum Oratio una dicitur, in qua servit prior episcoporum cardinalium. Modo dominus papa in primis Vesperis venit cum mitra solemni et pretiosa, et habet Vigiliam per domnum Gregorium XI factam in civitate Anagniae in Campania.

CXXVII. *De sancto Adriano.*

Item de sancto Adriano fiat festum, et non commemoratio.

CXXVIII. *De Exaltatione sanctae Crucis.*

Item in Exaltatione sanctae Crucis sit totum officium de Cruce, quia officium novum; et de sanctis fiat alia die. Item de historia ponenda ita ut infra rubricam propriam. Item notandum quod de omnibus commemorationibus totius anni, de quibus in istis locis fit mentio, ex quadam extravagante domini Clementis papae VI fit festum speciale.

521 CXXIX. *De mense Octobris. De sanctis Sergio et Baccho, et sancto Marco papa.*

In die sanctorum Sergii et Bacchi est festum sancti Marci papae; de eo fit per se festum.

CXXX. *De mense Novembris. De festivitate omnium Sanctorum.*

In festo omnium Sanctorum sermo, Missa, Vesperae praecedentes mandantur; et debet esse potus in aula. In ipsis igitur primis Vesperis dominus noster papa venit cum pulchro pluviali albo et mitra solemni et pretiosa; cardinales vero etiam cum pluvialibus albis, et inchoant Antiphonas. In Missa dicitur tantum una Oratio, nec in Vesperis, nec in Matutinis fit commemoratio de sancto Caesario, nec de Dominica; et festum sancti Caesarii transfertur. Dicitur Tertia. In Missa debent esse septem candelabra in processione.

CXXXI. *De secundis Vesperis.*

In secundis Vesperis papa venit cum pluviali rubeo et mitra consistoriali; et cardinales non parant se, nec inchoant Antiphonas, sicut in primis Vesperis. Et istud semper servatur in secundis Vesperis cujuslibet festi; et consequenter nec acolyti, nec auditores, nec etiam subdiaconus stant cum superpliciis, sed cum cappis laneis. Finitis vero Vesperis, et data Benedictione per papam, ibidem papa deponit pluviale et mitram praedictas, et induitur cappa de scarletto de samito a medio pectoris aperta usque ad pedes, bireto rubeo et mitra alba simplici de garnello; et interim cantores cantant *Placebo.*

Anno 1428 pontificatus domini Martini anno 11, in die omnium Sanctorum in secundis Vesperis papa non venit ad capellam, ubi talis ordo servatus fuit. Domnus cardinalis sancti Marcelli fecit Vesperas, et incoepit *Deus, in adjutorium meum intende,* et dixit Orationem de festo cum commemoratione sancti Caesarii, et stetit in officio Vesperarum cum pluviali albo et mitra cum perlis. Finitis dictis Vesperis, dedit Benedictionem. Qua data, exuit se dicto pluviali, et recepit cappam suam quotidianam de panno et cum dicta cappa stetit in loco quo prius steterat. Interim cantores incoeperunt cantare Vesperas mortuorum, et continuaverunt dictos Vesperos, dicto domino cardinali stante seu sedente cum dicta cappa super faldistorio et sine mitra. Completis vero dictis Vesperis per cantores usque ad *Magnificat,* cardinalis dixit Orationem, et duo de acolythis suis tenuerunt sibi duo candelabra cum candelis accensis. Quibus finitis, incoeptum fuit Matutinum de mortuis, ubi praefatus cardinalis semper stetit, prout in Vesperis, cum dictis candelabris; et fuit incensatum altare ad *Magnificat* et ad *Benedictus.*

522 Illi duo cardinales et prior presbyterorum qui steterunt ante papam, stant et sedent ut prius ante papam in scabellis suis. Ad *Magnificat* papa accedit ad altare, et thurificatur, et cophinum ubi stat corpus Christi. Reverso ad cathedram suam, sibi soli, et nulli alteri, incensum datur. Ipse dicit Orationem, scilicet *Fidelium Deus omnium conditor.*

Nota quod incensatur ad *Magnificat* et ad *Benedictus* in officio mortuorum. Primo incensatur altare, et deinde incensatur papa, et non alter.

Nota quod datur Benedictio per papam post dictam Orationem.

Item nota quod si papa vult, potest post Vesperas ibidem illam cappam de scarletto deponere, et reassumere pluviale. Verum est quod de more est propter honestatem, ut cum praedicta cappa revertatur ad eameram suam. Consueverunt tamen aliquando Romani pontifices, completis Vesperis mortuorum, audire totum Matutinum de mortuis cantandis per cantores, et stare cum dicta cappa et mitra alba. Completis Antiphonis mortuorum, papa surgit, et per modicum spatium stat, quousque incipiantur lectiones per dictos cantores. Alia fiunt per ordinem de Oratione, de incensatione et candelabris, prout in Vesperis mortuorum.

CXXXII et CXXXIII. *De officio Mortuorum.*

In Missa vero defunctorum venit cum praedicta cappa et cum mitra alba simplici, et diaconus et subdiaconus utuntur tunicella et dalmatica ista die, et non planetis; et subdiaconus portat crucem ante papam. Ad Evangelium portantur luminaria, sed non incensum; et dicto *Sanctus,* immediate descendit a cathedra sua, et vadit ante altare; et ibi flexis genibus usque ad *Pater noster.* In ista Missa non datur Benedictio post Missam, nec ad Evangelium; nec osculatur liber, nec pes papae. Nulli datur incensum nisi papae tantum; nec thurificatur altare, nisi in Offertorio tantum, et tunc solus papa thurificatur; una Oratio dicitur. Semper cardinales consueverunt istam Missam celebrare. Finita Missa praelatus qui facit officium immediate deponit casulam, et recipit pluviale magnum. Interim cantores cantant *Libera me, Domine de morte aeterna;* et praelatus praedictus facit absolutionem, prout in Missali continetur, et tantum una Oratio dicitur, scilicet *Fidelium Deus omnium conditor,* etc.

Nota quod nunquam in Missis defunctorum portantur chirothecae, nec sandalia; nec aliqua Benedictio datur, nec liber osculatur. Quod si papa celebraret, diaconus nec subdiaconus communicarent de manibus papae. Nec est de more, quod Romani pontifices celebrant in pontificalibus pro defunctis, sed bene secrete.

523 CXXXIV. *De sermone in Missis defunctorum.*

Notandum, in hac Missa non est sermo, nec unquam coram Romano pontifice debet fieri pro defunctis; nec ipse unquam celebrat in pontificalibus pro defunctis, sed secrete.

Item sciendum quod Romana curia non consuevit in Missis defunctorum, quandocunque funera essent praesentia, et quantumcunque nobilia, habere sermonem. Contrarium hujus rubricae servatur modernis temporibus.

Item sciendum quod in Missis militum, baronum, ducum, comitum, regum et imperatorum, quae celebrantur coram papa, nunquam est sermo; nec etiam in sui absentia, ubi sunt cardinales, sed si cardinales non essent, sermo potest fieri.

Nota, si contingeret Romanum imperatorem diem suum extremum claudere in curia Romana, sive in Urbe, sive extra, post Missam debet fieri sermo, quem debet facere aliquis cardinalis, et tunc intersunt cardinales.

Item nota quod sermo solummodo fieri debet pro Romano pontifice vel pro cardinali in die sepulturae, duntaxat in praesentia cardinalium excepto imperatore.

Notandum quod in obsequiis domni Urbani VI omni die voluerunt per totam novenam habere sermonem, et habuerunt contra consuetudinem.

CXXXV. *De sancto Martino et sancto Clemente, rubrica.*

In die sancti Martini non fit commemoratio de sancto Menna. Item si festum sancti Martini vel Clementis in Dominica quarta Novembris venerit, in qua ponuntur XII parvi prophetae, fiat de sancto, quia habet tria Responsoria et parvi prophetae leguntur per hebdomadam. Ista non est historia propria.

CXXXVI. *De Mitra rubrica.*

Nota bene, et bene nota, prout est in rubrica de mitra portanda, quia quandocunque papa indutus portat mitram in capite in officio, duo diaconi stant ante ipsum, et unus presbyter cardinalis.

CXXXVII. *De cappa portanda.*

Sed nota quod in Parasceven, quando papa stat cum cappa lanea, a medio pectoris aperta usque ad pedes, tunc non stant ante eum, quoniam non consuevit mitram portare, neque caputium replicatum super caput, nec etiam nocte Nativitatis.

524 CXXXVIII. *De cappa et mitra portandis in officiis mortuorum.*

Item in die defunctorum in Vesperis et in Missis portat illam cappam et mitram albam super caput, et cappam circa collum; tunc duo sedent ante ipsum sine scabellis, et presbyter cardinalis super scabellum. Tunc non consuevit episcopus cardinalis sibi servire. Item nota quod si papa non vellet deferre mitram illa die vel his diebus, tunc non stant ante eum.

CXXXIX. *De cappa in Nativitate Domini.*

Item in Nativitate Domini in Matutinis venit cum cappa lanea, nec portat mitram. Ideo diaconi non sedent in officio Matutinarum ante eum. Item quod Romani pontifices interdum consueverunt interesse in Matutinis Nativitatis Domini, et in illis tribus diebus in hebdomada sancta, in Vigilia Paschae, in vigilia Pentecostes, Corporis Christi, apostolorum Petri et Pauli, Assumptionis virginis Mariae et in vigilia omnium Sanctorum; et nunquam portat mitram nec pluviale in ipsis Matutinis; nec diaconi cardinales sedent ante eum in locis suis.

CXL. *De indumentis mutandis in Vesperis omnium Sanctorum.*

Item sciendum quod in die omnium Sanctorum, dictis Vesperis diei, et data Benedictione, papa ibidem deponit mitram, pluviale et stolam; et recipit stolam absque perlis, biretum rubeum, et cappam clausam foderatam de herminis, apertam a pectore usque ad pedes; et sic sedet, et duo cardinales sedent ante eum absque scabellis, et prior presbyterorum. Ad *Magnificat* thurificat papa altare, et dicit collectam pro defunctis, sicut est in Breviario. Non datur Benedictio post Vesperas istas. Quibus finitis, cantores incipiunt Matutinas defunctorum, et papa, deposita mitra, ibidem sedet cum bireto rubeo; caputium cappae tenet super caput non replicatum, sicut die Veneris sancta; et praedicti tres cardinales vadunt ad sedendum in locis suis. Ad *Benedictus* papa thurificat altare, et sibi soli datur incensum, et nulli alteri. Cum dicit Collectam, praedicti tres cardinales revertuntur ad eum more solito.

Item sciendum quod anno Nativitatis Domini 1389, die Jovis, 8 Aprilis, sanctissimus dominus noster Urbanus VI, anno sui pontificatus ab electione 12, audivit Missam de sua electione post Missam de feria, et venit cum chlamyde rubea, prout fuerat in Missa de feria, et sine cruce; et sic fecit in magna capella per totam Missam, quam dixit domnus cardinalis Neapolitanus.

Et statim intravit consistorium publicum indutus pluviali cum mitra aurifrigiata cum perlis; et magister sacri palatii proposuit pro festo Visitationis sub isto themate: *Unde hoc mihi est, ut magister Domini mei veniat ante me?* et facto sermone, dominus noster eamdem

chlamydem **525** reassumpsit, et fecit collationem ibidem; in qua collatione seu sermone ista concessit cum bulla. Primo quod celebraretur festum Visitationis beatae Mariae infra octavas beati Joannis Baptistae. Secundo quod in die Corporis Christi ubique terrarum, non obstante quocunque interdicto, januis apertis celebretur. Dedit centum dies de indulgentiis ultra primas. Tertio concessit annum Jubilaeum ad XXIV annos. Quarto ecclesiam sanctae Mariae Majoris posuit in numero quatuor, quoniam ecclesia prima erat sancti Petri, secunda sancti Pauli, tertia sancti Joannis Lateranensis, quarta est modo sanctae Mariae Majoris, scilicet de Nive. Quinto confirmavit privilegia ecclesiarum omnium simpliciter in Urbe, prout in bulla continetur plenius.

CXLI. *Sequuntur rubricae novae, et eorum declarationes, quae defectuose in libris reperiuntur.*

In primis sciendum est quod nulla historia propria vocatur, nisi habeat novem lectiones ad minus, et novem Responsoria.

Item sciendum quod illae Dominicae quae habent tria vel sex Responsoria et reliqua. . . . . (require retro vel ante) non vocantur historiae propriae. Et ratio est quoniam mille imperfecta non faciunt perfectum; ideo historia propria vocatur, quando nihil deficit. Idcirco nota quod in talibus Dominicis diebus quae non habent historiam perfectam, Romana ecclesia consuevit facere de festo duplici currente in talibus Dominicis diebus, non in aliis, nisi posset transferri in sequentem Dominicam.

Item nota quod omnes quatuor Dominicae Adventus Domini habent historiam propriam. Ideo non moventur de locis, excepta quarta Dominica, quando festum sancti Thomae in Dominicam quartam venerit.

CXLII. *De festis in feriis Adventus vel Quadragesimae, quae habent Laudes proprias.*

Item de festivitatibus quae celebrantur in illis feriis Adventus quae feriae habent Laudes proprias, scias quod post Orationem diei fit commemoratio de feriis: et completis omnibus de festo, iterum dicuntur Laudes de feria cum quinque Antiphonis et quinque Psalmis, prout

mandatum est, absque Capitulo, Hymno, Benedictione et Oratione; sed dicto *Laudate Dominum de coelis,* cum sua Antiphona, Laudes terminantur. Ita videtur habere illa rubrica quae incipit: *Sciendum quod Romana Ecclesia non consuevit facere commemorationem de feriis, nisi duntaxat in Adventu et in Quadragesima, dum fit de aliquo festo.*

Dominus Bonifacius Papa VIII.

Anno 1389, die 2 mensis Novembris, reverendus domnus Petrus de Thomacellis, presbyter cardinalis, in papam fuit assumptus in Urbe unanimiter et concorditer: quae fecit in Reate et in Perusio, quare in Itinerario meo de domino meo papa Gregorio XI, et de ipso.

526 CXLIII. *De papa aegrotante.*

Sciendum est quod iste modus consuevit observari in Romana curia Romano pontifice aegrotante. Medici qui curam ejus habent, dum sciunt appropinquare mortem, et ipsum non posse evadere, tenentur sibi secrete dicere quod ad omnem eventum cogitet de anima, primo de factis suis; et ipsi, quantum poterunt, cogitabunt de sanitate corporis. Deinde tenentur secrete revelare confessori suo, quatenus ipsum dirigat ut cogitet de salute animae suae, exhortando et monendo ipsum in generali et in speciali juxta scientiam et discretionem confessoris; maxime quomodo ipse est lumen totius universi, ideo debet dare exemplum omnibus regibus et principibus, laicis et clericis, qui in infirmitatibus ad Deum recurrunt, et ordinant de conscientiis suis, ita ipse debet facere, qui est caput totius christianitatis; et quomodo tenetur confiteri, et recipere corpus Dominicum, et petere indulgentiam in mortis articulo, quam idem confessor sibi dare debet; omnibus indulgere familiaribus, et eis dimittere male ablata et furta usque ad summam centum florenorum, prout sanctitati suae placebit, sicut dominus Gregorius papa usque ad sexcentos florenos dimisit.

Item debet omnibus familiaribus suis concedere indulgentiam in mortis articulo super sigillo aliocujus praelati de domo sua.

Demum debet idem papa vel camerarius ejus convocare suos cardinales ante mortem suam per duos vel per tres dies, antequam loquelam amittat, et in praesentia ipsorum debet condere testamentum, et eligere sepulcrum.

Item debet protestari quomodo ipse moritur et mori vult in unitate fidei, et quomodo credit unam Ecclesiam catholicam, et omnes articulos fidei, pro quibus paratus est mori.

Item quomodo non bene se gessit in regimine papatus, et quod in nonnullis offendit; et ipsi cardinales parcant sibi, et omnes quos indebite vel injuste, si quos offendit .

Item debet eis recommendare omnes suos familiares.

Item debet eis revelare debita per cum contracta pro ecclesia Dei, ut ejus successor illis satisfaciat.

Item etiam qui sunt creditores, et quibus tenentur sibi et Ecclesiae Romanae; et ubi sunt thesauri, jocalia, et bona sua, et Ecclesiae.

Item debet cardinalibus aliquas gratias concedere in foro conscientiae.

Item debet eis recommendare ecclesiam, et quod provideant de bono pastore in pace et in tranquillitate; et quod si eis videretur bonum, talis vel tales essent boni pro regimine juxta conscientiam suam.

Ultimo dat eis Benedictionem, et quod vadant in pace.

Et dum approximat ad mortem, debent esse parati cubicularii semper ad servitium suum, et debent vocare confessorem suum, et praelatos domus, qui sibi administrent Sacramenta ecclesiastica, quae debent dari juxta formam **527** quae est in Polyptycho et in Pontificali Romano; et post fiat recommendatio animae, prout in dicto Pontificali continetur. Ipso vero agonizante, unus praelatus vel sacerdos teneat sibi crucem consistorialem sine cauda vel baculo ante ejus oculos, et frequenter sibi osculari faciat, semper sibi ad memoriam reducendo Passionem Christi. Tunc camerarius sit avisatus, quatenus recolligi faciat omnia bona papae ad certum locum et securum propter insultum; et omnes officiales ea quae habent sub custodia sibi tradant et assignent, etiam cubicularii illa quae erant sub custodia eorum; et etiam sacrista penes se retineat, quoniam officium perpetuum est, et rationem reddet sede vacante tribus prioribus cardinalibus; et iterum ab ipsis tribus prioribus recognoscere, et ab ipsis tenere.

CXLIV. *De papa jam mortuo.*

Papa vero mortuo, vel eo agonizante quod melius est, statim vocantur poenitentiarii, et legunt ante eum officium mortuorum, septem Psalmos poenitentiales, et illa quae in libro ipsorum continentur; et interim cum illis fratribus de Bulla, si fuerint, vel de Pignotta, cum aqua et cum bonis herbis, quam cubicularii parare debent, lavent corpus bene, et barbitonsor radat sibi caput et barbam; et sic loto, apothecarius et dicti fratres de Bulla obturent sibi bene omnia foramina cum bumbasio vel stupa, anum, os, aures, nares, cum myrrha, thure, et aloe, si possit haberi. Lavetur etiam corpus cum vino albo et calefacto cum herbis odoriferis, et cum bona vernagia, quae cubicularii vel boticularii papae debent dictis lavatoribus

administrare. Guttur vero de aromatibus impletur et speciebus cum bombasio, et etiam nares cum musqueto.

Ultimo etiam vultus fricetur et ungatur cum balsamo bono, et etiam manus. Camerarius vel cubicularii qui custodiunt balsamum, vel sacrista, si habent, tradent. Demum dicti poenitentiarii induunt ipsum braquam, camisiam, caligas, et tunicam. Tunc quasi sedendo erigant eum dicti poenitentiarii, et induant ipsum totaliter sacris vestibus rubei coloris: primo sandalia alba, cinctorio, fano, stola, tunicella, manipulo, dalmatica, chirothecis, planeta, pallio de corpore beati Petri sumpto; et plicent fanonem super caput, et circa scapulas circumdent, ac si deberet celebrare, et ponent in capite ejus biretam albam cum mitra alba sine perlis et sine auro.

Item in crucibus pallii sunt tres acus, prout moris est; et semper ardeant ante ipsum ad minus duo magna torticia cum satis de candelis parvis. Item vero sic parato, dicti poenitentiarii ponunt eum super feretrum novum vel lecticam, in quo debet esse bonum matallascum coopertum de serico rubeo, et desuper debent esse duo panni de auro se tenentes; et circumquaque debent ponere et pendere arma sua et Ecclesiae, in panno serico nigro vel hyacintino.

Item subtus caput ejus sit pulvinar coopertum de panno aureo, et **528** post pedes ejus in eodem feretro aliud pulvinar consimile cum floccis de serico, et cordonibus de auro, super quod debent stare duo capelli seu pilei papae. Pulvinaria debent esse latitudinis feretri.

Sciendum quod lectica debet poni in camera papae, ubi corpus est positum. Post lotionem levat eum in camera secreta, et induitur sacris vestibus, prout est dictum.

Sed notandum quod antequam lavetur et induatur, domini cardinales, unus post alium, vel omnes simul, debent eum visitare, et quilibet absolvit eum prout veniunt, et statim recedant.

Posito super lecticam cum cruce, subdiaconus cappa indutus aut nigra, si habeat, vel alia consistoriali, antecedit et vadit ad capellam.

Dicti poenitentiarii portant corpus cantando *Subvenite, santi Dei,* cum cantoribus capellae, cum aqua benedicta, et ad minus XXV tortitia accensa antecedentia, quae portari deberent per nobiles aut domicellos aut scutiferos dicti defuncti. Quod si non sint, saltem per clientes armorum, et ultimo per cursores, si alii non essent.

Camerarius vero et alii praelati domus, et tota familia domus, vultibus coopertis cum capuciis associent corpus, et in capella sedeant; et tunc per cantores et poenitentiarios cantantur Vesperae defunctorum et totum officium, quosque veniant ecclesiae parochiales, canonici et religiosi quatuor ordinum et aliorum ordinum et monachorum; itaque quaelibet ecclesia ad minus cantet unum nocturnum cum una Oratione, scilicet *Deus, qui inter apostolicos,* etc., et aspergant funus aqua benedicta, et incensent. Hac die dicti poenitentiarii debent comedere in tinello papae splendide propter labores et vigilias quas sustinuerunt. Nam in illa nocte debent vigilare ante funus sive in camera papae, sive in capella; medietas ipsorum poenitentiariorum usque ad mediam noctem, et alia medietas usque ad diem, semper orando pro eo; semper sint parati buticularii et panetarii eis administrare necessaria vitae abundanter; et magister cerae

provideat de candelis, quantum eis expedit, et tortitiis. Quod si indigeant confectionibus, cubicularii eis abundanter tribuant.

Item notandum quod si camerarius sit cardinalis, dum corpus lavatur et portatur ad capellam, non consuevit associare funus. Quod si non sit cardinalis, debet omnia videre et ordinare, et corpus cum aliis praelatis associare; et sibi portatur cauda, sive sit cardinalis, sive non.

Item notandum quod immediate dum corpus extra cameram fuerit, camerarius debet recipere omnes claves cubiculariorum camerae papae, et debet vocare tres priores cardinales, scilicet episcoporum, presbyterorum et diaconorum; et eis assignare omnia jocalia papae, et inventaria solum in scriptis; et dare eis copiam, si petierint. Quod si vellent videre omnia oculata fide, eis non contradicat, sed faciant omnia inventaria renovari in praesentia camerarii et clericorum camerae, ita quod quilibet ipsorum trium habeat copiam, et dictus camerarius aliam, ne fraus possit esse.

529 CXLV. *Quando fiunt exequia pro papa.*

Notandum etiam quod dum fiunt exsequiae in capella, si aliqui cardinales volunt interesse, stent in banchis sine paramentis, induti cappis laneis non rubei coloris; et sic infra totam novenam alio quam dicto colore utantur; et dictae banchae non debent esse coopertae, nec capella debet esse parata, neque strata pannis.

Item debent esse ante et circumquaque ad minus in capella XXV torticiae seu brandones, quilibet ad minus de VI lib. cerae, et fiant multa altaria in palatio, in magna capella et in parva; et dentur cuilibet sacerdoti celebranti V grossi papales pro anima sua per thesaurarium. De thesauro Ecclesiae nihil datur, et male.

Item dominus camerarius sit avisatus cum thesaurario, quod nigri panni habeantur in magna copia et bona hora, ita quod familiares sint induti, antequam funus exeat de palatio; et in illa Processione semper subdiaconus papae bajulet crucem ante feretrum, et omnes processionaliter bini et bini post corpus vadant.

Primo ipse camerarius indutus cappa nigra, si non sit cardinalis; et tunc cauda sibi non portatur, nec per totam novenam in exsequiis. Quod si sit cardinalis, non induitur nigro, neque rubeo aut viridi colore, sed in aliis coloribus, neque alii cardinales per totam novenam dictis coloribus debent uti.

Et in die prima sepulturae ad minus debent esse CC tortitiae, quaelibet de sex libris cerae; et in castro doloris in quatuor angulis unum de dictis brandonibus, et in medio superius unum aliud, et circumquaque abundantia candelarum, quae debent accendi antequam Missa incipiatur; et circumquaque debent esse familiares induti de nigro, etiam camerarius, si non sit cardinalis. Quod si esset, staret cum aliis cardinalibus in choro.

Item debent dare cuilibet cardinali unam tortitiam ad minus quatuor librarum de cera in dicta Missa, quam tenere debet ante eos unus scutifer eorum, et hoc idem de praelatis. Sed tortitiae aliorum praelatorum sunt de tribus libris cerae; poenitentiariorum vero et aliorum nobilium de una libra cerae; sed canonicorum et aliorum presbyterorum de quarta parte librae, prout placebit dicto camerario.

Advertat tamen, quod omni die ad minus sint XL torticiae circa feretrum seu castrum doloris; desuper vero non debent esse candelae nisi prima die; et in novena dictum castrum debet circumdari panno serico cum armis papae et Ecclesiae; et subtus debet esse feretrum coopertum duobus pannis de auro nobilissimo etiam cum armis, et in quolibet capite unum pulvinar de eodem panno cooperto, unum ad caput, et aliud ad caudam; et super quolibet debet stare unum pileum pulchrum papae per totam novenam.

530 CXLVI. *De Missis per totam novenam.*

Item omni die dantur candelae praelatis indutis de nigro, stantibus circa feretrum, prout in prima die, quas, si volunt, secum reportant, etiam poenitentiariis et canonicis ecclesiae in qua fit officium; sed facta absolutione omnia luminaria exstinguantur, et tunc fiat sermo. Nec cardinales induti accedunt ad feretrum, sed exspectant illos quatuor qui absolvunt corpus. Est etiam sciendum quod prima die prior episcoporum cardinalium debet dicere primam Missam, et facere sermonem, vel committere sermonem alicui praelato vel magistro in theologia; Missam vero non debet committere, quia si non posset celebrare, debet eam dicere secundus episcopus cardinalis, vel tertius, et sic deinceps. In hac Missa tantum dicitur una Oratio, scilicet, *Deus, qui inter apostolicos,* etc. Finita vero Missa, dictus cardinalis qui eam celebravit, cum diacono, subdiacono et socio indutis sacris vestibus, veniunt ad focum ubi stant alii cardinales; et tunc fit sermo, nec datur Benedictio praedicanti. Finito vero sermone, omnes cardinales recipiunt amictum, superplicium, pluviale nigrum, et mitram albam de garnello simplicem, et vadunt ad corpus, si non est sepultum; bini et bini secundum ordinem suum accedunt subtus praedictum castrum cum mitris in capitibus. Sed qui fecit officium omnes antecedit, quicunque sit. Et tunc cantores cantant *Subvenite, sancti Dei.* Quo completo, dictus cardinalis, mitra deposita, thurificat, et cum aqua benedicta aspergit feretrum, et dicit praedictam Orationem. Et tunc cantores iterum cantant *Memento mei, Deus;* et alius episcopus cardinalis eodem modo thurificat, et dicit aliam Orationem. Et tertio post aliud responsorium prior presbyterorum dicit aliam Orationem eodem modo; et quarto cantatur *Libera me, Domine,* per universum clerum, secundus presbyter cardinalis dicit ultimam Orationem. Haec omnia fiunt prout continentur in Pontificali. Quibus expletis, omnes recedunt ad propria depositis paramentis. Sciendum tamen quod omni die debet esse Missa quae debet dici per cardinales juxta ordinem suum, et sermo per eosdem, nisi committant praelatis vel magistris in theologia, aliis non.

CXLVII. *De panno distribuendo post mortem papae.*

Item sciendum de pannis distribuendis iste modus consuevit observari. Primo camerarius, si non sit cardinalis, cum duobus capellanis et duobus scutiferis; item thesaurarius, item confessor, si sit praelatus; isti tres domini de eodem panno bono et nobili.

Item referendarii de eodem panno; item cubicularii de alio panno minori, et clerici camerae; item medici cum scutiferis papae de simili panno cubiculariorum. Item magistri buticulariae, panetariae, aquae falleriae, cerae, coquinae, de alio panno minori; item ostiarii, janitores, **531** clerici capellae, caeremoniarum, omnes de consimili panno magistrorum buticulariae, et servientes armorum. Juxta voluntatem domini camerarii omnes induantur, totum stat in sua voluntate.

Item duo coqui papae de eodem panno officialium. Item de prima porta et secunda, de eodem et consimili panno; item cursores, famuli de palefrenario, de panetaria, de buticularia, de cera et coquina, omnes de uno panno minori, ad minus de quolibet officio duo; sed palefrenarii secundum numerum ipsorum, et etiam cursores juxta voluntatem domini camerarii.

Item marescalcus curiae, et advocatus pauperum, et magister sacri palatii, procurator fiscalis, advocatus papae, omnes de uno panno. Item emptor, guardavessalla, guardia major, id est custos cibariorum, custos sacrae capellae, qui est sub potestate sacristae, omnes de eodem panno. Item campanarius, scopator camerae papae, et scopator palatii de alio panno.

Item si papa moriatur Romae, sex banderenses, tres rectores, duo consiliarii consueverunt petere. Item capita regionum et manipularii etiam consueverunt petere vestes nigras, et habuerunt in morte Urbani VI. Omnes isti officiales Urbis. Qui si petierint, sunt sub beneplacito domini camerarii, si eis dare vult, vel non.

Senator Urbis propter officium non utitur nec vestitur, nisi vellet facere per se amore papae.

Item notandum quod dantur tres cannae de panno unicuique.

Item prima die comedunt in palatio poenitentiarii et omnes familiares papae per totam novenam, et aliquando quousque papa sit creatus, qui recipit et retinet quos sibi placet.

Item statim fiunt magnae eleemosynae pro anima papae per thesaurarium de mandato camerarii, primo quatuor ordinibus mendicantibus aequaliter quinquaginta florenos vel viginti quinque, ad minus decem, panem, vinum, carnes pro una die; deinde hospitalibus et aliis pauperibus juxta voluntatem camerarii, et secundum quod camera est potens.

Post secundam Missam immediate, qui eam dicit, vadit ad feretrum subtus castrum doloris, reposita planeta, indutus pluviali cum suis ministris. Cantores papae semper cantant officium Missae et Responsoria in absolutione; et canonici debent eos juvare in responsoriis cantandis; et finita absolutione dictus cardinalis depositis sacris vestibus revertitur ad alios cardinales.

Qui audiunt sermonem, et dicto sermone vadunt omnes ad palatium ad ordinandum de conclavi, et ibidem assignantur eis loca per dominum camerarium. Omnes fiunt aequales in spatio assignando ad minus, et spatia ubi debent fabricare cameras suas expensis propriis cujuslibet, si sint divites et antiqui cardinales.

Item omni die post Missam et sermonem debent facere concilium, cogitando et tractando de futuro episcopo seu papa.

Item nunquam in tota novena dicatur nisi una Oratio, scilicet *Deus qui inter apostolicos,* etc. In absolutione possunt mutare si voluerint, et dicere loco illius *Inclina, Domine, aurem tuam.*

532 Item camerarius caveat bene ne ordo in dicendis Missis interrumpatur, quoniam omni die unus cardinalis debet dicere Missam de mortuis, et faciat ibidem sermonem. Quod si nolit facere, det uni praelato vel alicui magistro in theologia, quia si ordo interrumpatur, non posset reintegrari. Non enim licitum et honestum esset quod per praelatum vel episcopum diceretur Missa; sed si aliquis de cardinalibus infirmaretur, vel non posset Missam celebrare, alter cardinalis eam dicet; et sic successive per ordinem usque ad finem.

CXLVIII. *De novena papae*

In novena autem castrum doloris ornatur candelis sicut in die, et ad minus ponantur ipsa die LXXX vel C brandones.

Item sciendum quod barbitonsor papae non retinet cassam cum rasoribus, et cum iis quae intra sunt; item de bacili argenteo. Postea novus papa facit sibi dare X vel XII florenos. Verumtamen bacile semper in camera papae cum rasoriis et tobaleolis remanet.

Item si panetarii et buticularii petunt tobaleas vel bottas, dentur eis, quia habent esse sua. Quod si non darentur eis, rationem haberent petendi in tobaleis in quibus papa ultimo comedit, et in bottis de quibus ultimo tunc bibebat vinum. Item cubicularii possunt petere cuilibet unam vestem papae. Si volunt tamen, omnes consueverunt dari amore Dei pro anima ejus.

CXLIX. *Rubrica de Conclavi.*

De conclavi vero dicendum est. Primo ordinatione ac dispositione loci caveat bene camerarius: quod portae murentur, et omnes fenestrae quae sunt bassae prope terram vel solarium ad minus ad quatuor cannas, et omnia foramina quaecunque parva vel modica, expensis camerae.

Item sit una capella, cujus portae et fenestrae omnes sint clausae de bono muro, dempta porta qua itur ad conclave, et fenestris quae intra conclave respiciunt, quae apertae remaneant.

In hac capella omni die cardinales Missam debent audire omnes insimul, non tamen cantando, sed basse. Item si non sit capella, quae conclave contingat, fiat infra conclave in aliquo angulo, vel pro conclavi unum altare portatile; et ibi audiant omni die Missam; et in eadem capella possunt convenire ad eligendum et faciendum concilium, vel ubi placebit eis melius. Caveant quod scribant omnia. Item in dicta capella semper debet esse corpus Christi cum candela accensa ad omnem eventum, quam solvit camera et omnes alias quae in dictis Missis consumentur ibidem sede vacante.

Item sciendum quod modernis temporibus domini cardinales debent intrare quilibet ipsorum cum presbytero et uno famulo. Item ipsi domini faciant parari cameras suas cum cortinis suis et lectisterniis **533** sine palea, nisi esset in frigoribus. Item mensam, scamnum, non tamen capsam, nisi esset aperta totaliter desuper. Item vas ad tenendum aquam, vinum, vel cannes [*Al.,* carnes], quae cadit de manibus, et alia utensilia lignea, veru seu barras, super quibus debent poni cortinae, et circumquaque solvit camera.

Item sciendum quod domini cardinales tres, prior cum camerario de consilio aliorum, antequam intrent conclave, debent eligere quatuor solemnes viros, qui habent extra custodire conclave cum gentibus armatis, et caveant bene super hoc quod tales sint idonei. Poterunt esse duo praelati et duo milites, vel unus miles et unus banderensis.

Item dicti custodes caveant sibi bene sub poena perjurii, quod bene aperiant semper et videant quidquid portatur cardinalibus ad comedendum; et si pastilla eis portarentur, illa aperiant.

Item sub poena perjurii nullam litteram eis dent, nec permittant illos accipere, nec ab ipsis etiam recipere, quantumcunque necessitas cogeret, sed quidquid voluerint habere ab extra dictis custodibus ore dicant.

Item quod nullus intret ad eos quandiu erunt in dicto concilio, nisi forte aliquis cardinalis ab extra veniret de sua legatione, et ille potest intrare solus cum uno presbytero et uno clerico.

Item omni die mane et sero faciant de domibus eorum portari cibaria cocta et alia vitae necessaria.

Item capellani ipsorum celebrent in communi loco, in quo omnes conveniunt, prout supra dictum est.

Item in porta conclavis sint ad minus tres claves cum tribus serraturis; quilibet custodientium habeat suam. Item dicta porta sit clausa bene cum barris, et clavelaturis, et catena; et in medio sit foramen per quod detur eis ad comedendum longitudinis unius palmi et semis, et tantum in altitudine, quod etiam cum clavi claudatur.

Item sciendum quod familia camerarii debet dormire in camera semper ad conservandum bona; et ipse camerarius, si non sit cardinalis, item illi praelati qui habent custodiam de

conclavi, etiam dormiunt ibidem cum aliquibus familiaribus eorum. Item omnes vivere debent expensis camerae, quousque papa sit creatus, et quandiu faciunt custodiam.

Item in turribus debent esse custodes ad minus ad quatuor partes, et in qualibet turri ad minus tres cursores, et eis vitae necessaria ministrantur de camera. Debent facere custodiam die noctuque. Item ab extra debent custodire homines deputati per tres priorum cardinalium et per camerarium, quibus ad minus datur panis et vinum extra stipendium; et caveant quod neminem permittant intrare palatium sive cum armis, sive sine armis, nisi de licentia custodientium duntaxat.

Item notandum quod parapectus debet habere ad minus quatuor palmas in latitudine inter murum et lectum cardinalis, et sit de asseribus clausum solum ad altitudinem cortinarum vel X palmarum ad minus. Totum istud fuit factum in morte domini Urbani expensis camerae apostolicae, **534** quia cardinales erant nimis pauperes. Longitudo vero quantum camerae longae erant. Retro cardinales debent tenere ligna, carbones, et alia vitae necessaria infra illud spatium.

In conclavi autem unus clericus audientiae, qui servit capellae in capella dicens Epistolas, intret et scribat omnia quae fiunt de die in diem, et ordinet omni die de Missa dicenda coram cardinalibus, et teneat unam lampadem accensam in capella, et aliam in medio conclavis; et custodiat paramenta, calicem, librum, et chlamydem sancti Petri cum mitra consistoriali.

Item sciendum quod domini cardinales post mortem domini Gregorii papae XI voluerunt audire in hospitali sancti Spiritus Missam de Spiritu sancto. Sequenti die post novenam fuit quia voluerunt habere consilium cum Romanis, antequam intrarent conclavim, pro conservatione conclavis.

Item post mortem domini Urbani VI domini cardinales post Missam nonam et sermonem voluerunt audire Missam ibidem de Spiritu sancto cum sermone, quam dixit dominus Pisanus. Tali cera fuit sibi administrata de camera apostolica undecim magnae candelae, et duo brandones. Item intrarunt conclave eodem die de cero post Vesperas.

Item fuerunt deputati quatuor praelati ad custodiendum conclave, duo pro parte camerarii, qui portaverunt baculos in manibus, et duo ex parte collegii; et istos camerarius non permisit portare baculos, nec post de suis, nisi unum, qui fuit ille, portavit. Item extra fuerunt ad conservandum conclave destinati duo banderenses cum quatuor famulis quilibet sex . . . . . .

Nota quod quando papa est creatus, induitur aliis pannis. Vestimenta quibus exuitur debent esse dicti clerici capellae, secundum quod fuit semper observatum.

In novena castrum doloris fuit ornatum candelis prout in prima die: brandones fuerunt circumquaque feretrum, prout ante; et in quolibet angulo castri brandonem unum, et in cacumine superius unum valde magnum de cera alba, forsan XXV librarum, quia fuit cereus paschalis. Primus circulus candelarum castri continebat XXIV candelas a quolibet latere; spatium erat de candela ad candelam quasi palmae unius.

CL. *Qualiter papa Bonifacius IX venit in Vesperis vigiliae Nativitatis beatae Mariae.*

Nota quod die Jovis 7 mensis Septembris, in vigilia Nativitatis beatae Mariae virginis, in primis Vesperis dominus Bonifacius papa IX fuit in Vesperis cum pluviali rubeo et mitra aurifrigiata, et non solemni; et incoepit Vesperas, et dixit Orationem solummodo, nec incoepit Antiphonam. Cardinales incoeperunt, nec deposuerunt cappas laneas, totum dixerunt cantores. Auditores, acolythi fuerunt cum superpliciis, et cardinalis Tudertinus de mane fecit officium anno 1391, pontificatus sui anno 2.

535 CLI. *De diebus Mercurii, Jovis, Veneris, et Sabbati hebdomadae sanctae.*

Attende quod die Mercurii sancta in Matutinis dominus papa venit cum sola chlamyde rubea et sine mitra. Cathedra est parata; nec diaconi cardinales sedent ante eum, sed in locis suis; nec episcopus vel presbyter qui servit sibi de libro, sedent ante eum super scabellum, sed omnes in locis suis sedent.

Die Jovis eodem modo per omnia.

Item die Veneris sancta papa venit ad officium cum cappa a medio pectoris inferius aperta, foderata de herminis, cum mitra alba simplici de garnello aut aurifrigiis.

Item de sero in Matutinis venit cum dicta cappa et sola bireta rubea in capite; et in toto officio tenet super caput absque mitra.

Item in die Sabbati sancti in Missa venit cum pluviali rubeo sine perlis. Item de sero in Matutinis venit cum chlamyde alba et sine perlis.

CLII. *De obviatione cardinalis intrantis in Romanam curiam.*

Nota quod si cardinalis veniat, quod si fuit extra curiam per aliquod tempus pro negotiis suis, vel ratione solatii, non tamen Nuntii vel legati, quando redit et intrat civitatem, ubi Romana curia residet, cardinales alii non debent ei ire obviam, sed mittunt eorum familiares ad sociandum illum.

Item si aliqui cardinales amore vel ex nobilitate aut consanguinitate occurrunt ei obviam, si sit unus qui intrat, et alii qui obviant, plures sint in pari numero; ille qui noviter venit, solus debet praecedere, et alii post eum bini et bini; deinde patriarchae, deinde protonotarii, et alii juxta ordinem suum.

CLIII. *De canonizatione sanctae Brigidae*

Sequitur canonizatio sanctae Brigidae. Anno Domini 1391, et die Sabbati, 7 mensis Octobris, pontificatus Domini Bonifacii IX, anno 2, facta fuit canonizatio beatae Brigidae in magna capella sacri palatii Romae prope sanctum Petrum, in qua talis modus fuit observatus.

Primo die Veneris patriarcha Gradensis, confessor et referendarius dicti domini, ex praecepto sanctitatis suae consistorium generale mandavit, item canonizationem sanctae Brigidae, ut omnes deberent venire ad ipsam solemnitatem. Item campanae omnium ecclesiarum deberent pulsari hora Completorii, et crastina die hora Tertiarum etiam mandavit.

Item parata fuit capella circumquaque de pannis, et sternata de frondibus de verta. Magister folrariae fecit.

Item circumquaque per totam capellam fuerunt tortitiae seu brandones, **536** quilibet de undecim libris cerae, fuerunt in summa LXXXVI. Modum dictarum candelarum et ordinem brandonum inveni.

Item in die Sabbati de mane dominus papa audivit magnam Missam de Spiritu sancto in camera sua.

Item post magnam Missam venit ad magnam capellam, eum comitantibus omnibus cardinalibus et nobilibus Romanis, cum pluviali rubeo consistoriali et mitra de perlis consistoriali; et facta reverentia aliquali ante altare, ascendit ad aliam cathedram longe ab altari paratam; et ibi recepit omnes cardinales et praelatos ad reverentiam cum cappis laneis more solito. Qua reverentia finita, accessit ad aliam cathedram cum scabello paratam ante medium altaris, appodians se ad altare versa facie ad populum; et duo diaconi antiquiores sedebant ante pedes ejus in scabellis, aliis etiam cardinalibus sedentibus in locis suis cum cappis laneis; et facto silentio, et luminaribus accensis, papa sedendo mitram in capite, fecit collationem et sermonem suum sub isto themate, *Viduam ejus benedicam, et florebit super ipsam sanctificatio mea.* Completo sermone et facta admonitione ut omnes deberent Deum rogare, quod non permitteret eum errare; protestatione etiam facta quod ipse non intendebat facere contra sacrosanctam Romanam Ecclesiam, surgens de sede, deposita mitra, incoepit

cantando *Veni, creator Spiritus,* et flexis genibus stetit sine mitra usque ad Versiculum tertium, et semper stetit ibidem pedes, tandiu donec cantores cantaverunt dictum Hymnum. Quo finito, sine Versiculo dixit, *Dominus vobiscum,* et Orationem, *Deus qui corda fidelium,* quam finivit *per Christum Dominum nostrum.* Sed reassumpta mitra, ibidem sedendo pronuntiavit beatam Brigidam fore Sanctam, et ascribendam in catalogo sanctorum, ut est in libro secretorum papalium domini Clementis papae VI. Qua pronuntiata, ore proprio concessit indulgentiam ista die et in sequenti visitantibus ecclesiam sancti Petri et sancti Laurentii in Panisperna, et qui interfuerint in divino officio isto illam indulgentiam jubilaei, et multas alias in terris. Post hoc procuratores dictae sanctae petierunt publica instrumenta de hoc, et papa etiam de sua potestate jam dicta . . . , et tunc omnes cardinales et praelati receperunt paramenta alba, episcopi pluvialia, presbyteri planetas, diaconi tunicellas et dalmaticas; et iterum venerunt ad reverentiam papae. Post hoc, deposito pluviali rubeo, recepit chirothecas pretiosas et annulum pontificalem, et pluviale album pretiosum cum mitra solemni; et deposita mitra incoepit cantando *Te Deum laudamus,* et tunc data sunt duo magna tortitia de cera alba, quaelibet de octo libris cerae, et cuilibet cardinali ac patriarchae de septem libris cerae aliae non albae, et omnibus praelatis de duabus libris, et aliis clericis et cantoribus, auditoribus, et nobilibus, et aliis de una libra cerae; et tunc incoepta fuit Processio, et omnes tenebant faculas suas accensas in manibus, quilibet in ordine suo; et duo patriarchae ibant cum cardinalibus, item dominus papa subtus pallium, sed milites portabant extra pallium tortitia papae accensa. Et sic ivimus per totam capellam usque ad aliam capellam, et reversi fuimus **537** processionaliter ad magnam capellam, et dominus summus pontifex ascendit ad cathedram ante medium altaris, ubi fecerat sermonem suum prius; et stando diaconus a dextris dixit cantando *Ora pro nobis, beata Brigida, alleluia;* et papa dixit *Dominus vobiscum,* et aliam Orationem de beata Brigida; et cantato per cantores *Benedicamus Domino,* diaconus a sinistris dixit *Confiteor,* et papa dedit Benedictionem more solito; et prior episcoporum cardinalium pronuntiavit indulgentias; et sic quilibet repatriavit cum candela sua; et omnes alias candelas de altari et tortitia de capella camerarius fecit recipi pro papa . . . . . per sex cardinales, qui deberent omnes esse sacristae. Primus erat dominus de Alençonio Philippus; secundus de Anglia dominus Adam; alter Reatinus.

Ista die papa non potuit dicere magnam Missam de sancta, causa infirmitatis, sicut debebat, sed in crastinum celebravit, ubi istum ordinem tenuit.

Dominica ergo die 8 mensis Octobris, bono mane, post parvam Missam, dominus papa, indutus cum pluviali et mitra cum perlis consistoriali, descendit ad ecclesiam sancti Petri cum omnibus cardinalibus, duobus patriarchis, Constantinopolitano scilicet, et cum praelatis, et toto clero; et in porta ecclesiae venerunt ei obviam omnes canonici sancti Petri cum cruce, pluvialibus, pavilione, et campana processionaliter, cantando *Te Deum laudamus,* duxerunt eum ad majus altare; et facta aliquali Oratione ante altare, recessit ad cathedram, ubi consueverunt Romani praesules induere se, et sedendo cardinales et omnes praelati venerunt ad reverentiam, et ipse voluit quod cantaretur Tertia. Missa fuit de sancta Brigida cum commemoratione de Dominica. Tunc primo ego incoepi de mandato sedere inter cardinales episcopos. Processit Missa ordine suo.

Item post Evangelium diaconus a sinistris dixit *Confiteor,* et dicto *Credo in unum Deum,* et post Offertorium papa sedebat super bassam cathedram cum scabello ante regias ferreas

papae, ubi lectum fuit Evangelium, versa facie ad sedem, in qua fuit indutus. Tunc domini commissarii tres cardinales de canonizatione istius sanctae exierunt de sacristia sancti Petri cum oblationibus suis.

Primo dominus de Francia cum duobus magnis tortitiis accensis, coopertis de auro, obtulit osculando pedem et manum; secundo dominus Anglicanus cum duobus panibus coopertis, cum tobaleis et armis et scudetis sanctae Brigidae, et trium cardinalium commissariorum; et osculatus est pedem et manum papae; tertio dominus Barensis cum duobus magnis bacilibus de vino et malvatico, quae vocantur Romae scyphi deaurati, et cum armis et scudetis dominae et cardinalium praedictorum; et osculatus est pedem et manum papae.

Ultimo venerunt quinque procuratores istius sanctae cum advocato, et quilibet obtulit unam magnam candelam de una libra cerae albae, modicum laboratam cum rosis et floribus, viridis, alba et rubea.

Item unum parvum canistrellum, totum depictum de colore viridi, in quo fuerunt duae columbae albae et duae turtures.

538 Item nota quod canonici in Processione debuerunt habuisse grossas candelas de cera in manibus ab istis exsecutoribus; et quia non habuerunt, papa fuit turbatus.

Item fuerunt in ista Missa super regias ferreas et super columnas lapideas prope regias praedictas circa LXXX tortitiae accensae, et VII in elevatione corporis Christi. Poterant esse quaelibet de quatuor libris cerae. Nec papa, nec cardinales, nec aliquis candelam habuit in ista Missa; nec fuit sermo.

Item nota quod, completa Missa, dominus pontifex indutus prout fuerat in Missa, et omnes cardinales et praelati induti sacris vestibus, prout fuerunt in Missa, cum mitris iverunt ad fenestras prope campanile in loco deambulatorio, ubi Romani antistites consueverunt dare populo indulgentiam; et ibi papa dedit de vera indulgentia illa die, sicut in jubilaeo ob reverentiam Brigidae, et in sancto Petro, et in sancto Laurentio in Panisperna, ubi sancta Brigida dicta fuit sepulta; et quicunque visitasset dictas duas ecclesias sancti Petri et sancti Laurentii VII vicibus per totum praesentem mensem haberet indulgentiam jubilaei.

Item nota quod de cera ecclesiae sancti Petri accensa canonici voluerunt habere; sed camerarius totam recepit, quod papa, nec ipsi, nec acolythi, nec cantores, nec clerici habuerunt.

Item nota quod quilibet cantor habuit tres ducatos ab exsecutoribus.

Item dicti exsecutores miserunt unam pintolam de auro papae valoris C ducatorum, et unum vitulum, XXIV capones, XXIV pullos, XXIV columbos, II barilia de vino.

Item nota, quod fuerunt Vesperae praecedentes, nec sequentes.

Item nota, quod ista die, licet fuerit Missa de sancta Brigida, tota die fecimus de Dominica, nec fecimus commemorationem in Vesperis, nec in Matutinis de ipsa sancta.

Item nota quod omnes cardinales induti sacris vestibus associaverunt papam usque ad cameram.

Ista die nullus cardinalis comedit cum papa, nisi solum praelati domus et cantores.

Item nota quod tota capella debet esse intus et extra parata pannis.

Item in altari debent esse VI candelae, quaelibet de una libra cum dimidia; item super cancellum capellae VI tortitia, quaelibet de octo libris cerae.

Item extra regiam seu capellam ponantur ligna perforata in muro circumquaque ad tenendum tortitia, quantum capella est; et in quolibet ligno erunt VI tortitia, quaelibet de quatuor libris cerae.

Item in fine capellae ex opposito altaris illud idem.

Item de aliis parvis candelis de uncia vel media, aut pro libra ponantur XX habentia per murum, et distribuantur laicis et clericis.

ADDITIONES.

539 CLIV. *In die Cinerum.*

Additiones vero quae in die Cinerum Dominus Bonifacius IX in die praedicta descendit ad magnam Missam in magna capella in Perusio cum pluviali et mitra sine perlis, et sic dedit cineres. Quibus datis, deposuit pluviale et mitram, et reassumpta chlamyde, sic stetit per totam Missam absque mitra, quam dixit dominus Neapolitanus. Papa erat alteratus propter frigus anno Domini 1393, pontificatus sui anno 4.

CLV. *De Dominica Rosarum.*

Item in Dominica de Rosa fuit celebrata Missa in magna capella, papa absente, in praesentia omnium cardinalium, et Rosa fuit portata de camera papae per juniorem clericum camerae ad capellam, et stetit super altare per totam Missam; et post reportata per eumdem ad cameram papae; in qua camera paramenti, exeundo papa de alia camera sua, eam portando in manibus suis, in sede sua in camera sua paramenti eam dedit Hostregio de Faventia anno praedicto.

CLVI. *De Annuntiatione beatae Virginis.*

Nota quod in Annuntiatione beatae Mariae virginis dominus Bonifacius IX, pontificatus sui anno 4, in infirmitate detentus, non interfuit Missae, quae fuit celebrata in magna capella Perusiii per episcopum Anconitanum; et ille qui debuit facere sermonem in praecedenti Dominica, quia non erat factus, fecit sermonem ista die de praedicta Dominica cum aliis verbis de beata Virgine, quae fuit dies Martis 1393.

CLVII. *De Dominica in ramis Palmarum.*

Sequenti die Dominica in ramis Palmarum idem dominus Bonifacius dedit ramos in parva capella more solito post magnam Missam celebratam in camera. Quibus datis, domini cardinales induti sacris vestibus iverunt ad magnam capellam, et depositis vestibus audiverunt aliam magnam Missam, in qua non fuit papa, quam dixit Neapolitanus episcopus.

CLVIII. *De die Jovis sancta.*

Item eodem anno, die Jovis sancta, facta magna Missa in camera papae, et reservato corpore Christi in calice super altare secretae capellae, domini cardinales et omnes praelati iverunt ad magnam capellam, et audiverunt ibi aliam magnam Missam more solito, quam dixit dominus patriarcha Constantinopolitanus; et reservato corpore Christi **540** in calice, et incensato more solito, remansit super altare; et cantatis Vesperis, domini cardinales non parati existentes ante altare in modum circuli, et duo patriarchae inter eos, scilicet Constantinopolitanus praedictus et me Gradensis, de mandato domini nostri papae pronuntiaverunt Processus generales absente papa, quos legit dominus patriarcha Constantinopolitanus; et candelae non fuerunt projectae ex eo quod non habebant, sed solum una de altari accepta.

CLIX. *De eodem die facto prandio.*

Item eodem die post prandium papa non potuit lavare pedes pauperum; sed patriarcha Gradensis confessor de mandato papae lavit pedes pauperum in parva capella, indutus rochetto, amictu, superplicio, et pluviali cum mitra alba, audivit Evangelium, cantando cum luminaribus, cruce et incenso more solito. Quo cantato cantores incoeperunt cantare; et ipse, deposito pluviali, cincto linteo et mitra in capite, incoepit lavare pedes. Quibus finitis, dixit Orationem, et cardinalis camerarius dedit florenos cum carleno, et noluit dare illas petias de tela ad tergendum pedes pauperum nisi duas per totum, sed omnia reportavit secum; et male, dicit glossa.

CLX. *De die Veneris et Sabbati.*

Die Veneris sancta et Sabbato praelati fecerunt officium in magna capella absente papa, cardinalibus omnibus praesentibus.

CLXI. *De die Paschae, Ascensionis, Pentecostes et Trinitatis.*

In die Paschae propter communionem cardinalium fecit officium. Item in Ascensione. Nec in Pentecosten, neque in Trinitate, neque in Corporis Christi, non fuerunt Vesperae papales propter infirmitatem papae. Missae fuerunt dictae per praelatos non cardinales absente papa, omnibus praesentibus cardinalibus, cum sermone.

CLXII. *De sancto Joanne Baptista.*

In die sancti Joannis Baptistae idem.

CLXIII. *De sanctis apostolis Petro et Paulo.*

Item in die beatorum Petri et Pauli fuerunt Vesperae absente papa, officium fecit cardinalis Bononiensis. Solum incoepit Vesperas indutus pluviali cum mitra, et Antiphonam ad *Magnificat* incoepit, et dixit Orationem, nec dedit Benedictionem in crastinum in ecclesia beati Petri in Perusio, ubi papa residebat. Tunc dixit Missam absente papa, omnibus cardinalibus praesentibus, cum sermone.

541 CLXIV. *De Purificatione beatae Mariae virginis.*

Item vero anno Domini 1392, in die Candelarum in primis Vesperis, Vesperae non fuerunt mandatae, quia dominus noster noluit, sed tarde ipse eas audire voluit cum paucis cardinalibus et cortisanis. Dicebant quod non deberent cantari solemniter, quia non habebat vigiliam De mane dedit candelas. Missa fuit dicta in sancto Petro per dominum cardinalem Neapolitanum. Duo diaconi cardinales stabant ante eum, et prior presbyterorum cardinalium etiam ad latus.

CLXV. *Nota de Nativitate Christi bene.*

Anno Domini 1398, in Urbe Dominus Bonifacius papa IX, die Lunae, in vigilia Nativitatis Christi, incoepit infirmari. Vesperae fuerunt cantatae per cantores in magna capella. Dominus Pileus cardinalis de Ravenna incoepit Vesperas, indutus pluviali et mitra, stans ad latus cornu altaris super cathedram, ubi stant praelati, cum celebrant coram papa. Ipse solum dixit Orationem, nec dedit Benedictionem. Omnes cardinales interfuerunt in media nocte; cardinales in Matutinis neque in Missis non interfuerunt, sed dominus Conradus archiepiscopus Nicosiensis camerarius, et Petrus patriarcha Gradensis interfuerunt in toto officio, cum aliis quatuor praelatis, nec cortisani venerunt. Cantores legebant lectiones, Antiphonas, Psalmos; et dedit Benedictionem hebdomadarius. Dominus camerarius dixit primam et secundam Missam absque intervallo; fecit commemorationem de papa in utraque Missa, nec dedit in fine Missae Benedictionem, sed nuntiavit indulgentiam ex parte papa de VII annis et VII quadragenis. In tertiis Missam dixit dominus cardinalis de Ravenna. VII cardinales interfuerunt, nec dedit Benedictionem post Missam, et male, quia debebat.

In prandio dominus camerarius cum auditoribus et poenitentiariis tenuit tinellum. Non fuerunt secundae Vesperae. In die sancti Stephani dominus cardinalis Neapolitanus fecit officium; in die sancti Joannis dominus cardinalis de Bononia.

CLXVI. *De exsequiis cardinalium.*

Nota de exsequiis cardinalium defunctorum. De sero fiunt exsequiae per religiosos et parochiales ecclesias in tinello praesente funere, et ad minus quatuor brandonibus accensis. Cardinalis vero debet jacere in lectica parata de pannis aureis et fimbriis de nigro cum armis illius, et familiaribus indutis de nigro. Debent circumquaque sedere prope feretrum flendo; cardinalis vero, si est episcopus, debet esse totaliter indutus de vestibus sacris coloris nigri aut violacei totaliter, ut pontifex, **542** cum mitra alba; chirothecas et sandalia cum annulo pontificali, facie velata cum velo de serico. Item si sit presbyter, eodem modo; si diaconus, eodem modo, sed in habitu diaconi, at non cum planeta, nec cum chirothecis, nec cum annulis pontificalibus, sed cum aliis tunicis et parvis chirothecis, et parvo annulo

Item in exsequiis cardinalium semper unus cardinalis debet dicere Missam. Sermonem facit aliquis magister in theologia, qui debet fieri post Missam et ante absolutionem. Facto sermone, quatuor cardinales presbyteri antiquiores induunt se super alba amictu, albo cinctorio, orarium et pluviale cum annulis, et sine chirothecis et sandaliis. Tunc ille qui dixit Missam antecedit, et alii tres sequuntur: vadunt prope castrum doloris, et cantores cantant *Libera me, Domine.* Quo cantato, qui dixit Missam aspergit corpus, vel feretrum aqua benedicta, et thurificat dicendo *Pater noster,* etc. Et facit primam absolutionem; deinde alii tres eodem modo juxta ordinem suum, prout in libro continetur. Cardinales vero alii et totus clerus remanet in choro. Si factus sermo non sit post Evangelium, prout alicubi fit, quia tamen Romana Ecclesia non consuevit, exspectant cardinales; et facta absolutione fiat sermo. Aliqui tamen consueverunt facere sermonem ante absolutionem; et hoc est quando altare jungitur vel contignatur choro, quoniam ibidem remanet indutus, qui officium fecit. Verumtamen ubicunque, sive prope chorum, sive longe, dicatur Missa. Qui eam dixit, remanet indutus cum clero suo ante altare, quousque sermo sit finitus. Ideo ille qui praedicat debet stare in loco eminenti, quem possit audire etiam qui dixit Missam. In dicto sermone non datur Benedictio nec indulgentia. Item in Missa tenentur omnes cardinales, et omnes praelati in sedibus suis: et quilibet debet habere tortitiam ad minus de quatuor libris, cardinales et patriarchae; alii vero de libra, aut de duabus libris, sicut placebit exsecutoribus.

Item Missam debet celebrare cardinalis, et sermonem facere post Missam et absolutionem. Item debet facere castrum doloris cum candelis. Item circumquaque debent etiam esse ad minus C tortitiae, et plus, secundum voluntatem exsecutorum; et totidem quando portatur ad ecclesiam.

Item subtus castrum doloris sedent familiares. Item in feretro debent esse magnum et longum pulvinar subtus caput cardinalis de nigro; item unum aliud ad pedes, super quo stant duo pilei cardinalis. Finita Missa, qui facit officium, deposita planeta cum ministris, cum thuribulo et

aqua benedicta accedat prope caput defuncti extra castrum, et absolute incipit mitra deposita *Non intres in,* etc. Oratione facta vel finita, cantores cantant *Subvenite, sancti.* Quo cantato, dicit *Kyrie, eleison,* et thurificat et aspergit funus aqua benedicta, prout in Ordinario continetur. Tunc adsunt quatuor presbyteri cardinales, induti cum pluvialibus et mitris albis et stolis; et cantato *Ne recorderis,* antiquior dicit Orationem, quam sibi placet post *Pater noster,* ut supra, et thurificat, etc. Postea cantatur *Memento mei, Deus.* Quo dicto, alius cardinalis, **543** qui est penultimus, eodem modo thurificat, et dicit aliam Orationem. Consequenter immediate alius cardinalis, qui stat ab alio latere, qui secundo loco dicit Orationem, similiter thurificat, prout alii fecerunt, et dixerunt, et Orationem quam sibi placet. Deinde ultimus cardinalis similiter facit. Quibus finitis, cantatur *Libera me, Domine.* Quo cantato, ille qui facit officium similiter ut prius thurificat, et dicit ultimam Orationem, scilicet *Absolve,* etc. Et tunc quilibet recedit, et fit sermo.

Attende quod anno 1434, in exsequiis domini cardinalis Novariensis celebravit Missam dominus cardinalis sancti Marci; et dicta Missa immediate fuit sermo. Facto sermone, dominus cardinalis de Ursinis, dominus cardinalis sancti Marcelli, dominus Venetiarum, dominus cardinalis sancti Marci, induti pluvialibus venerunt ad feretrum. Et primo antecedebant duo presbyteri cardinales, videlicet dominus sancti Marcelli, et dominus Venetiarum; deinde dominus de Ursinis episcopus cardinalis, et dominus sancti Marci presbyter cardinalis qui celebraverat illo mane; et duo ipsorum steterunt ad unum latus feretri, et duo in altero latere. Primam autem Orationem dixit dominus sancti Marci qui celebraverat, videlicet, *Non intres in judicio;* et cantores, dicta illa Oratione, dixerunt cantando, *Subvenite,* et dicto per eos *Kyrie, eleison,* dominus de Ursinis dixit *Pater noster,* et aspersit aquam benedictam, et incensavit, et dixit secundam Orationem, videlicet, *Deus, cui omnia vivunt.* Et dicta Oratione, cantores dixerunt *Ne recorderis;* et dicto *Kyrie, eleison,* dominus cardinalis sancti Marcelli ab alio latere aspersit et incensavit, et dixit Orationem tertiam, videlicet *Inclina, Domine,* quae Oratio est in Missali. Et dicta Oratione, cantores dixerunt *Qui Lazarum.* Idem dominus cardinalis sancti Marci, qui celebraverat Missam, qui erat in alio latere, ut supra, loco unius presbyteri cardinalis qui deficiebat, aspersit et incensavit, et dixit Orationem *Fac, quaesumus, Domine, hanc cum servo,* etc. Qua Oratione dicta, cantores dixerunt *Memento mei, Deus;* et dicto *Kyrie, eleison,* dominus cardinalis Venetiarum dixit *Pater noster,* et apersit et incensavit, et dixit Orationem *Absolve, quaesumus, Domine, animam famuli tui.* Quae Oratio est in Missali. Qua Oratione dicta, cantores dixerunt *Libera me, Domine, de morte,* etc. Et dicto *Kyrie, eleison,* non fuit incensatum, sed dominus cardinalis sancti Marci in fine dixit Orationem, videlicet, *Absolve,* quae Oratio est in officio mortuorum.

CLXVII. *Quando dominus Ladislaus rex Neapolitanus Romam intravit.*

Nota quod anno Domini 1393, die Sabbati 18 Aprilis, in vigilia Paschae, dominus Ladislaus rex Neapolitanus Romam intravit, et in sancto Paulo omnes cardinales sibi obviam iverunt.

Romani vero cum pallio in porta prope metam eum cum pallio receperunt, sub quo solus per totam Urbem usque ad gradus sancti Petri equitavit. **544** Duo vero diaconi cardinales, qui eum associabant, ante banderenses equitabant, et illi vexilliferi Romanorum immediate ante regem equitabant; post regem immediate patriarcha Gradensis, et post eum comes Laurentii, et alii milites et praelati.

Die vero sanctae Paschae, in Missa, rex semper servivit papae de aqua, et semper sedebat inter duos primos episcopos cardinales; deinde patriarcha Constantinopolitanus post priorem presbyterum cardinalem, qui erat tertius in illa sede; deinde subprior, deinde patriarcha Gradensis, et sic omnes alii. In prandio vero dictus rex in mensa etiam sedebat inter duos primos episcopos cardinales.

Nota quod anno Domini 1400, pontificatus domini Bonifacii papae IX anno 12, in secunda Dominica Adventus Domini propter frigus ipse non venit cum pluviali et mitra; et quia non erat indutus more solito, domini cardinales noluerunt sibi facere reverentiam in principio Missae more consueto, neque diaconi cardinales noluerunt stare ante papam .